

Katja Mahnič, Barbara Pihler Ciglič (ur.)

**O POSLANSTVU
HUMANISTIKE IN
DRUŽBOSLOVJA
Ob stoletnici
Filozofske Fakultete
Univerze v Ljubljani**

Ljubljana 2021

O poslanstvu humanistike in družboslovja.
Ob stoletnici Filozofske Fakultete Univerze v Ljubljani

Zbirka: *Historia facultatis* (ISSN 2712-6242, e-ISSN 2712-6250)

Uredniški odbor zbirke: Tine Germ, Janica Kalin, Ljubica Marjanovič Umek, Gregor Pompe, Jure Preglau, Matevž Rudolf, Tone Smolej
Odgovorni urednik: Tine Germ
Glavni urednik: Tone Smolej

Urednici: Katja Mahnič, Barbara Pihler Ciglič
Recenzenta: Janez Mlinar, Marko Stabej
Lektor: Aljoša Dobovišek
Prevod povzetka: Mateja Petan
Tehnično urejanje: Jure Preglau
Prelom: Aleš Cimprič
Fotografija na naslovnici: Borut Krajnc

Izdala in založila: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani
Za založbo: Roman Kuhar, dekan Filozofske fakultete

Tisk: Birografika Bori d. o. o.
Ljubljana, 2021
Prva izdaja
Naklada: 300 izvodov
Cena: 29,90 EUR

Knjiga je izšla s podporo Javne agencije za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije v okviru Javnega razpisa za sofinanciranje izdajanja znanstvenih monografij v letu 2020.

To delo je ponujeno pod licenco Creative Commons Priznanje avtorstva-Deljenje pod enakimi pogoji 4.0 Mednarodna licenca. Izjema so vse fotografije, pesmi na straneh 19–60 in prispevek na straneh 151–171. / This work is licensed under a Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International License. With the exception of all the photographs, the poems on pages 19-60, and the article on pages 151-171.

Prva e-izdaja. Publikacija je v digitalni obliki prosto dostopna na <https://e-knjige.ff.uni-lj.si/>
DOI: 10.4312/9789610604549

Kataložna zapisa o publikaciji (CIP) pripravili v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani.

Tiskana knjiga
COBISS.SI-ID=61035267
ISBN 978-961-06-0455-6

E-knjiga
COBISS.SI-ID=61017347
ISBN 978-961-06-0454-9 (PDF)

Kazalo vsebine

O poslanstvu humanistike in družboslovja ob stoletnici Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani	7
<i>Katja Mahnič, Barbara Pihler Ciglič</i>	

ARS POETICA

Pesnik na FF	19
<i>Boris A. Novak</i>	

HISTORIA FACULTATIS ET UNIVERSITATIS

<i>Tantae molis erat seminarium condere philologicum Labacensem – Začetki Oddelka za klasično filologijo na ljubljanski univerzi</i>	63
<i>Matej Hriberšek</i>	

Slovenska etnologija in njena razpotja: od kritike ljudske kulture do njenih uporabnih snovanj	89
<i>Rajko Muršič</i>	

Sto let geografije na ljubljanski univerzi	115
<i>Jernej Zupančič</i>	

Vloga Vebra in Meinongove knjižnice pri začetkih študija filozofije na Filozofski fakulteti v Ljubljani	129
<i>Andrej Ule, Ana Mehle</i>	

Kakšna je »duša« filozofske knjižnice?	141
<i>Marjetka Ščelkov</i>	

»Duši ne najdeš meja, tako globok logos ima«: izjemna nacionalna in mednarodna aktualnost ustvarjalnih znanstvenih, strokovnih, družbenih in človeških prispevkov prof. dr. Vojana Rusa (s kratkim orisom njegovega življenja in dela)	151
<i>Velko S. Rus</i>	

Filozofska fakulteta v Ljubljani in ustanavljanje novih fakultet	173
<i>Kajetan Gantar</i>	

Češko-slovaški kontekst pri nastajanju Univerze Komenskega v Bratislavi . .	183
<i>Anna Zelenková</i>	

LITTERAE SLOVENICAE

Graška univerzitetna predavanja o slovenski literaturi v slovenščini do leta 1919201
<i>Tone Smolej</i>	
Slovenska literarna veda na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani (1919–2019)213
<i>Janko Kos</i>	
Filološko izročilo profesorja Antona Slodnjaka223
<i>Aleksander Skaza</i>	
Perspektive humanistike in slovenistična literarna veda231
<i>Miran Hladnik, Urška Perenič</i>	
Uporabno jezikoslovje – medstrokovno stičišče in križišče humanističnih, družboslovnih, naravoslovnih ... ved241
<i>Albina Nečak Lük</i>	
Vloga Filozofske fakultete pri razvijanju mladinske književnosti 1919–2019.255
<i>Milena Mileva Blažič</i>	
Vloga in prihodnost besedila.269
<i>Andrej Blatnik</i>	

TRANSITIO

Prelomnost in kontinuiteta tranzicij. Remake slovenske zgodovine 20. stoletja283
<i>Marta Verginella</i>	
Tranzicije in modernizacije v sodobni slovenski zgodovini297
<i>Božo Repe</i>	

SOCIETAS

Otroštvo, odraščanje in izobraževalni proces317
<i>Ljubica Marjanovič Umek</i>	
Raziskovanje robov spregledanih družbenih skupin žensk345
<i>Milica Antić Gaber</i>	

Družba, zasičena s komuniciranjem365
<i>Jože Vogrinc</i>	

HUMANITAS

Svet v sosvetju. Globalizacija in humanizem.379
<i>Cvetka Hedžet Tóth</i>	

<i>Humaniores litterae</i> in nacionalna kultura: k vprašanju jezikovno artikulirane skupnosti397
<i>Marko Marinčič</i>	

Prihodnost humanistike in pojem humanologije v delu Mihaila Epštejna425
<i>Igor Škamperle</i>	

Humanost človeka <i>versus</i> humanost stroja. Od <i>homo deus</i> k <i>deus machina</i>435
<i>Borut Ošlaj</i>	

Meddisciplinarnost humanistike in medicine451
<i>Mojca Ramšak</i>	

Vloga humanistike v sodobnem globaliziranem svetu – Pomen filološke analize klasičnih besedil za razumevanje sodobne kitajske družbe na primeru ideologizacije pojma harmonije469
<i>Jana S. Rošker</i>	

Summary481
Imensko kazalo487

Uvodnik

O poslanstvu humanistike in družboslovja ob stoletnici Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani

Katja Mahnič in Barbara Pibler Ciglič

Pred vami je jubilejna publikacija ob stoletnici Filozofske fakultete, največje članice Univerze v Ljubljani in največje slovenske fakultete. V njej je zbranih 27 prispevkov, ki z različnih zornih kotov osvetljujejo pomen humanistike in družboslovja v slovenskem prostoru, predvsem pa opozarjajo na njuno poslanstvo v času, ko hiter tehnološki razvoj in vsesplošna utilitarnost narekujeta kratkoročne in hitro merljive učinke, pozablja pa se, da sta družboslovna in humanistična misel bistveni za celostno razumevanje človeka, narave in sveta, saj zagotavljata vključujočo in k alternativam naravnano vizijo ter sta hkrati temelj kritičnega mišljenja.

Spregovoriti o poslanstvu Filozofske fakultete, ki trenutno zajema več kot trideset različnih znanstvenih področij, ni mogoče brez povezovalnega, meddisciplinarnega pristopa, diahronega in sinhronega pogleda, predvsem pa ne brez upoštevanja različnih metodologij. Pričujoča publikacija zato prinaša široko paleto vsebin, osvetljuje in osmišlja najraznovrstnejša področja, predvsem pa se opredeljevanja poslanstva fakultete in univerze v sodobni družbi loteva z različnih zornih kotov, ki šele skupaj omogočajo celostno perspektivo.

V letu 2019, ko je Univerza v Ljubljani in z njo Filozofska fakulteta praznovala stoletnico obstoja, smo na fakulteti zaznamovali visoki jubilej z več kot stotimi dogodki in s številnimi jubilejnimi publikacijami, s katerimi se je akademska skupnost odprla širši javnosti. Dva izmed osrednjih fakultetnih dogodkov sta bila ciklus javnih predavanj *Govori FF* in znanstveni simpozij *Mesto in poslanstvo humanistike in družboslovja. Pogled v preteklost, vizije za prihodnost*. Osrednji namen serije javnih predavanj in tridnevnega znanstvenega simpozija je bil koherentno zajeti celostno gesto humanistične in družboslovne refleksije, kakršno lahko slovenski javnosti ob svoji stoletnici ponudi največja humanistična in družboslovna inštitucija.

Pričujoča publikacija tako prinaša prispevke udeležencev in udeleženk obeh jubilejnih projektov, ki se prepletajo v šestih sklopih: *ars poetica, historia facultatis et universitatis, litterae slovenicae, transitio, societas in humanitas*. Znotraj široke vsebinske zasnove se avtorji in avtorice po eni strani ozirajo v preteklost, v kateri iščejo ključne vzroke in premike, ki so pripeljali do današnjega položaja humanistike in družboslovja, po drugi pa kritično pretresajo sedanost ter skušajo začrtati možnosti in vizijo za prihodnost: razpravljajo o umetnosti, o nastanku in razvoju fakultete in univerze, njenih strokovnih področjih in ljudeh v najširšem pomenu besede, o naravi odnosa z drugimi akademskimi središči doma in v tujini, o pomenu jezika, komunikacije, besedil ter o konceptualizaciji kvalitativnega pogleda na svet in družbo, o reformi univerze in, nenazadnje, o temeljnih kriterijih humanosti in humanizma.

Ars poetica

Publikacijo ob stoletnici fakultete magistriralno uvaja prispevek **Borisa A. Novaka** "Pesnik na FF", ki nas na edinstven način popelje v t. i. zgodovino, v kateri se prepletata umetnost in znanost, dve torišči avtorjevega delovanja, ki se ne izključujeta, zato ni naključje, kot poudari avtor, da je Univerza v Ljubljani in z njo Filozofska fakulteta postala ena izmed osrednjih tem njegovega velikega epa *Vrata nepovrata*.

Historia facultatis et universitatis

V prispevku "Tantae molis erat seminarium condere philologicum Labacensem – Začetki Oddelka za klasično filologijo na ljubljanski univerzi" nam **Matej Hriberšek** predstavi najpomembnejše dogodke in posameznike, ki so povezani z

začetki oddelka za klasično filologijo, ustanovljenega l. 1919. Skozi oris splošnih razmer na področju klasičnega šolstva ter podobnosti in razlik med razmerami v avstrijskem in slovenskem šolstvu opozori na nekatere probleme z ustanavljanjem oddelka za klasično filologijo na Filozofski fakulteti in se osredotoči na vlogo češkega klasičnega filologa Ivana Ivanoviča Lunjaka, prvega predavatelja za klasično filologijo na ljubljanski univerzi.

Prispevek **Rajka Muršiča** "Slovenska etnologija in njena razpotja: od kritike ljudske kulture do njenih uporabnih snovanj" prinaša v prvem delu njegov osebni pogled na zgodovinski razvoj etnologije in pomembne prelomnice, ki jih je doživljala veda, še posebej pa Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo. Svoje razumevanje položaja etnologije v okviru humanistike in družbe utemeljuje avtor na izbranih delih starejših generacij slovenskih etnologov in etnologinj, v manjši meri pa tudi delu mlajših generacij raziskovalcev. V drugem delu prispevka razmišlja o perspektivah vede v domačem akademskem prostoru in pri tem kot enega od bistvenih teoretskih premislekov, s katerimi se bo morala soočiti, poudari njeno uporabnost.

Jernej Zupancič nam v prispevku "Sto let geografije na ljubljanski univerzi" predstavi študij in vlogo geografije kot enega izmed ustanovnih področij Filozofske fakultete. Oriše zgodovinski pregled oblikovanja današnjega Oddelka za geografijo in osvetli spreminjanje vsebin geografske vede, ki od pretežno široke sintezne in interpretativne vede v glavnem za pedagoško rabo seže do izrazite tematske specializacije, uporabne na različnih področjih, kot so javna uprava, prostorsko načrtovanje in politika, varstvo okolja, turizem in šolstvo.

Andrej Ule in **Ana Mehle** v prispevku "Vloga Vebra in Meinongove knjižnice pri začetkih študija filozofije na Filozofski fakulteti v Ljubljani" postavita v središče Franceta Vebra, prvega profesorja filozofije na novoustanovljeni Filozofski fakulteti, ki je doktoriral pri znamenitem graškem filozofu Alexiusu von Meinongu. Prispevek osvetli Vebrovo življenje in delo, predstavi širši družbenozgodovinski kontekst po drugi vojni in se osredotoči na neprecenljivo vlogo bogate Meinongove knjižnice, ki je po Vebrovi zaslugi našla pot v Ljubljano in jo danes hrani knjižnica Oddelka za filozofijo. V drugem delu prispevek predstavi osrednja Vebrova dela in pretrese njegove ključne filozofske koncepte.

Marjetka Ščelkov v prispevku "Kakšna je »duša« filozofske knjižnice?" celovito predstavi zgodovino in delovanje knjižnice Oddelka za filozofijo.

Pri tem posebej poudari pomen posameznih donacij, med drugim izredno pomembne Meinongove knjižnice, in kasnejše načrtne nakupe gradiva, ki so bili bistveni za njen postopni razvoj. Predstavi tudi prostorsko umestitev in strukturo knjižnice, kot sta se spreminjali v času od njene ustanovitve do danes. Prispevek se zaključí z avtoričinim osebnim razmišljanjem o pomenu filozofske knjižnice, ki generacijam filozofov z gradivom, ki jim ga nudi, še bolj pa z vzdušjem, ki vlada v njej, omogoča tako širša filozofska iskanja kot tudi lastna samoizpraševanja.

Prispevek **Velka S. Rusa** "»Duši ne najdeš meja, tako globok logos ima«: izjemna nacionalna in mednarodna aktualnost ustvarjalnih znanstvenih, strokovnih, družbenih in človeških prispevkov prof. dr. Vojana Rusa (s kratkim orisom njegovega življenja in dela)" prinaša predstavitev znanstvenega, strokovnega in družbenega dela prof. dr. Vojana Rusa tako v nacionalnem kot tudi v mednarodnem kontekstu. Avtor sistematično obravnava Rusovo delovanje na posameznih področjih – v okviru posameznih filozofskih disciplin, na področju antropologije in sociologije, pri čemer posebej poudari pomen njegovih transdisciplinarnih pristopov kot središčnega vidika njegovih izvirnih filozofskih prizadevanj – in razlago temeljnih konceptualnih vprašanj, s katerimi se je ukvarjal. Predvsem pa opozori na izrazito avtonomen način njegovega filozofskega razmišljanja in etično dimenzijo vrednotenja družbenega dogajanja, ki ga je analiziral.

Kajetan Gantar nas v prispevku "Filozofska fakulteta v Ljubljani in ustanavljanje novih fakultet" popelje na sam začetek Filozofske fakultete in omeni široko paleto znanstvenih disciplin, ki jih je vključevala v prvih štirih desetletjih in je zato pravzaprav nekakšna botra ali zibelka vseh fakultet, potem pa skozi pogled njenega nekdanjega študenta, profesorja in prodekana osvetli širši družbeni kontekst druge polovice 20. stoletja ter se osredotoči na vlogo Filozofske fakultete kot pomembnega središča pri uvajanju novih študijskih smeri in tudi nekaterih fakultet.

Anna Zelenková v prispevku "Češko-slovaški kontekst pri nastajanju Univerze Komenskega v Bratislavi" predstavlja proces ustanavljanja, oblikovanja in razvoja tretje »češkoslovaške« univerze, Univerze Komenskega v Bratislavi, in s tem povezane dileme. Pri tem opozori na ključne akterje in dogodke in s tem omogoči dober uvid ne le v razvoj univerze same, temveč tudi v dogajanje v času med vojnama, od razpada Avstro-Ogrske in ustanovitve Češko-Slovaške

republike do njenega nasilnega razpada in nastanka »neodvisne« Slovaške v letu 1939. Prispevek poleg tega omogoča primerjavo med ustanavljanji različnih slovanskih univerz.

Litterae slovenicae

Tone Smolej v prispevku "Graška univerzitetna predavanja o slovenski literaturi v slovenščini do leta 1919" predstavlja najstarejša predavanja o slovenski literaturi, ki so jih v času od sredine 19. stoletja pa do razpada Avstro-Ogrske lahko poslušali študentje Teološke fakultete Univerze Karla in Franca v Gradcu. Posamezne predavatelje in vsebine njihovih predavanj obravnava v širšem institucionalnem in političnem kontekstu njihovega časa. Pri predstavitvi posameznih profesorjev namenja posebno pozornost njihovim stališčem glede literarnih dosežkov slovenskih avtorjev od srednjega veka do Levstika in Stritarja. Še posebej obsežno obravnava izbor tem, ki jih je slušateljem predstavljal Karel Štrekelj, zlasti njegovo vrednotenje Linharta in Prešerna. Prispevek dokumentira izvire današnje literarnozgodovinske vede, kot so jo uokvirili posamezni predavatelji graške univerze.

Janko Kos v prispevku "Slovenska literarna veda na Filozofski fakulteti UL (1919–2019)" obravnava razvoj slovenske literarne vede od njene vzpostavitve do danes. Najprej se ustavi ob opredelitvi pojma »slovenska literarna veda« in ugotavlja, da je zanj bistveno predvsem posebno razmerje do slovenske (ali tudi neslovenske) književnosti, kot ga pogojujejo okoliščine, določene s slovensko tradicijo v duhovnem, kulturnem in družbenem smislu. Nato sistematično predstavlja posamezne šole, ki so se oblikovale v desetletjih, in njihove glavne predstavnike, posebno pozornost pa nameni tudi vsebinskim, konceptualnim in metodološkim novostim, ki so jih uvedli. Posveti se tudi proučevanju književnosti v okviru drugih strok, ki so se s slovensko literarno vedo nenehno medsebojno oplajale.

Prispevek **Aleksandra Skaze** "Filološko izročilo profesorja Antona Slodnjaka" prinaša avtorjev osebni pogled na osebne in strokovne predpostavke, na podlagi katerih je Anton Slodnjak gradil svoj strokovni pristop, pa tudi na vrednote, ki jih lahko v njih prepoznamo, in ovire, s katerimi se je zaradi svojega pristopa srečeval. Svoje razmišljanje o Slodnjakovi filološki naravnosti je avtor oblikoval v navezavi na tri temeljna filološka načela: etično načelo filoloških prizadevanj, zavest o posebni naravi filologije in tradicionalno arhitektoniko

filologije. Prispevek nakaže tudi razmerje med razumevanjem književnosti kot predmeta preučevanja pri Slodnjaku in pri njegovem učitelju Ivanu Prijatelju, ki sta oba verjela, da ima filologija kot znanost posebno poslanstvo.

Miran Hladnik in **Urška Perenič** uvajata prispevek "Perspektive humanistike in slovenistična literarna veda" s predstavitvijo slovenske literarne vede, kot jo je ob ustanovitvi ljubljanske univerze zastavil Ivan Prijatelj. Pri tem obravnavata njegovo razumevanje literature ter nalog in metodologije literarnega zgodovinarja. Te v nadaljevanju prispevka postavita ob bok sodobni literarni vedi, razmišljata pa tudi o njenem razvoju v bodočnosti. To bodo po njenem mnenju zaznamovale zlasti splošne zahteve, ki se postavljajo na področju humanistike, med drugim po samorefleksiji, interdisciplinarnosti in internacionalizaciji, dostopnosti in participaciji, ki jih avtorja razumeta kot civilizacijske postulate. Le na ta način bo po njenem mnenju mogoče oblikovati vitalno slovenistiko, katere pogoj je polna funkcionalnost slovenščine v vseh medijih in vseh zvrsteh, od znanosti do zabave.

Albina Nečak Lük v prispevku "Uporabno jezikoslovje – medstrokovno stičišče in križišče humanističnih, družboslovnih, naravoslovnih ... ved" podaja kritičen pregled položaja in vloge uporabnega jezikoslovja kot razvejenega meddisciplinarnega področja raziskovanja, ki vključuje številne humanistične, družboslovne in naravoslovne stroke. Po predstavitvi splošnega razvoja uporabnega jezikoslovja v svetu se osredotoči na njegov razvoj na Slovenskem. Pri tem pa se avtorica ne omejuje zgolj na predstavljanje posameznih stopenj razvoja, temveč tudi razlaga posamezne jezikoslovne discipline. Ker so se te razvijale v okviru različnih oddelkov, je prispevek pomemben za razumevanje razvoja več oddelkov Filozofske fakultete.

Milena Mileva Blažič v prispevku "Vloga Filozofske fakultete pri razvijanju mladinske književnosti 1919–2019" obravnava stoletni razvoj slovenske mladinske književnosti s stališča mladinske literarne vede in vodilno vlogo Filozofske fakultete v tem procesu. Najprej se osredotoči na tri osrednje figure za področje mladinske književnosti (Marja Boršnik, Kristina Brenk in Zlata Pirnat Cognard), potem obravnava nastajanje mladinskega literarnega sistema v obdobju 1945–1991, ki preko mladinskega knjižničarstva, pravljličnih ur in študijskih oddelkov v knjižnicah postaja predmet poučevanja na Filozofski in Pedagoški fakulteti Univerze v Ljubljani in postopoma na vseh štirih slovenskih univerzah, kjer predmet poučujejo doktorji in doktorice znanosti s Filozofske

fakultete, v tretjem delu članek obravnava institucionalizacijo mladinske književnosti na slovenskih univerzah v letih 1991–2004, v četrtem pa vključevanje slovenske mladinske književnosti v mednarodni prostor v obdobju 2004–2019. Članek se zaključi z vlogo Filozofske fakultete pri nastajanju slovenske mladinske književnosti v štirih obdobjih (1919–1941, 1945–1991, 1991–2004, 2004–2019).

Andrej Blatnik se v prispevku "Vloga in prihodnost besedila" osredotoča na besede, besedila in bralne navade, ki se od nekdaj nenehno spreminjajo, kljub temu pa je pojav digitalnih vsebin zagotovo sprožil največ vprašanj in različnih interpretacij o novih vlogah besedil. Avtor pretrse rezultate raziskav bralnih navad, ki kažejo, da ljudje vse več berejo za zabavo in manj za pridobivanje znanja, pa tudi, da pada odstotek ljudi, ki preberejo vsaj eno knjigo na leto. Prispevek analizira učinkovanje teh sprememb na družbo, s posebnim poudarkom na specifičnih slovenskih okoliščinah.

Transitio

Marta Verginella v prispevku "Prelomnost in kontinuiteta tranzicij. Remake slovenske zgodovine 20. stoletja" najprej pretrse razumevanje koncepta tranzicije kot pojma na eni in kot zgodovinskega koncepta na drugi strani pri različnih sodobnih in starejših zgodovinarjih kot tudi pri drugih avtorjih in avtoricah s širšega področja družboslovja in humanistike. V drugem delu prispevka pa se avtorica osredotoči na slovenski vidik tranzicije in pri tem posebej na prelomne letnice oz. dogodke v letih 1918, 1945 in 1991, ko je prišlo do pomembnih državnopravnih in v različnih intenzivnostih tudi do gospodarskih sprememb, ter razmišlja o njihovih posledicah.

Božo Repe se v prispevku "Tranzicije in modernizacije v sodobni slovenski zgodovini" ukvarja s procesi modernizacije in tranzicije, dvema konceptoma, ki imata v okviru sodobnega zgodovinoisja bogato zgodovino medsebojnega izmenjevanja in nasprotovanja. Pri predstavitvi teh dveh procesov na Slovenskem v zadnjih nekaj več kot stotih letih se avtor osredotoči na različne vidike družbenega razvoja – gospodarske, politične in socialne –, tu in tam pa vpelje tudi razmislek o psiholoških elementih razvoja slovenske družbe in s tem pomembno prispeva k obravnavi ne samo v zgodovinoisju, temveč tudi v širšem humanističnem in družboslovnem kontekstu zanimive in relevantne teme.

Societas

Ljubica Marjanovič Umek se v prispevku "Otroštvo, odraščanje in izobraževalni proces" sprašuje, kakšna je do otrok prijazna šola. Osredotoči se na družbeno neenakost z vidika spola otrok oziroma mladostnikov in socialnega ozadja njihovih družin, neenakost, ki se v šoli praviloma še dodatno reproducira. Z izsledki domačih in tujih raziskav ter mednarodnih primerjalnih analiz na področju govora otrok, akademske pismenosti in znanja pokaže, da se razlike med deklicami in dečki ter otroki in mladostniki glede na socialnoekonomski status njihovih družin s starostjo in leti šolanja povečujejo. Raziskava hkrati postavi okvir za možno iskanje rešitev.

V prispevku "Raziskovanje robov spregledanih družbenih skupin žensk" **Milica Antić Gaber** raziskuje marginalizirane skupine žensk s kvalitativno metodo polstrukturiranega intervjuja in se osredotoči na življenjske zgodbe priseljenc in žensk na prestajanju zaporne kazni, kot so se oblikovale skozi dva socialna in raziskovalna projekta. Najprej na kratko predstavi nekatera izhodišča angažiranega sociološkega in feminističnega raziskovanja, ki se jih po njenem mnenju kaže držati pri takšnem raziskovanju, v drugem delu pa na konkretnem primeru tematizira izkušnjo in refleksijo tistega, kar poimenuje »dvojna robnost nekega položaja«.

Jože Vogrinc v prispevku "Družba, zasičena s komuniciranjem" ugotavlja, da ne gre toliko za to, da v družbi, v kateri živimo, komuniciramo preveč, da je torej količina sporočil daleč večja kot kdaj prej, temveč bolj za to, da je danes povsod v življenju družbe naše sporočanje vgrajeno v samo tkivo okolja, družbenih praks in vseh naših dejavnosti. Posledično opozarja na določene resne probleme, ki so posledica tega, da je medsebojne komunikacije premalo. Avtor problematizira ideal t. i. neposrednega komuniciranja in pokaže, da je komuniciranje notranje »zavozlano«, saj vsaka komunikacijska izmenjava posega v intersubjektivna razmerja in jih že s tem avtomatično bodisi ohranja bodisi transformira, največkrat pa oboje hkrati.

Humanitas

Prva avtorica v tem sklopu je **Cvetka Hedžet Tóth**, ki nas je nenadno in mnogo prezgodaj zapustila še pred izidom publikacije. Prispevek "Svet v sosvetju.

Globalizacija in humanizem" je njeno zadnje predavanje, ki ga je imela na znanstvenem simpoziju kot redna profesorica Filozofske fakultete. Prinaša prepotrebno refleksijo o položaju humanistike in intelektualnega angažmaja v sodobnem neoliberalističnem in globaliziranem svetu. V središče pozornosti svojega razmisleka avtorica postavi svojevrstno politično usmerjano reformo univerzitetnega študija in izobraževanja, t. i. skolarizacijo univerze. Ta je v dobrega pol stoletja prinesla postopno ukinjanje klasičnega intelektualca in uveljavitev novega ideala strogo specializiranega strokovnjaka. Ta proces je med drugim prinesel tudi zmanjševanje pomena humanistike kot nujne podlage izobrazbe vsakega intelektualca. Ob vse hujših pritiskih je zato toliko pomembnejše, da si še vedno prizadevamo za pravico do izobraževanja in akademske odličnosti.

V prispevku "Humaniores litterae in nacionalna kultura" se **Marko Marinič** osredotoči na odnos med humanističnim univerzalizmom in etničnim ekskluzivizmom v odnosu do maternega jezika. V središče postavi Trubarjevo in Kreljevo vabilo Bohoriču 1565, naj sprejme delo v protestantski stanovski šoli, in s komentarjem Sovretovega prevoda odpre razmislek o humanističnih študijah v slovenskem prostoru. Temu pridruži vrsto drugih virov, »ilirskega domoljuba« na naslovnici prve izdaje Katekizma (1550), Vergerijevo pismo bratu iz 1543 in Trubarjevo Bonomu posvečeno marginalijo, ter jih poveže z nekaterimi zapisi slovenskih filologov in prevajalcev 19. stoletja, s Stritarjevim razmišljanjem o tujih vplivih (1876) in z uvodom v integralni prevod Vergilijevih *Georgik* Jožefa Šubica (1863), prvi celovit prevod tako obsežnega tujejezičnega klasičnega dela. Zaključí s polemiko o jeziku na univerzah, kot sta jo 2019 odprla Boris A. Novak in Dean Komel.

Igor Škamperle se v prispevku "Prihodnost humanistike in pojem humanologije v delu Mihaila Epštejna" najprej osredini na osnove humanistične misli v antiki in na kontinuiteto temeljnega stališča o odprtosti in nedoločenosti človeške narave, potem pa zariše kritično obzorje sodobne družboslovne teorije, ki mora opozarjati na negativne posledice tehnološkega razvoja na osnove humanizma. Skozi pretres pojma humanologije, kot ga razvije Mihail Epštejn, sklene, da je za ohranitev humanizma nujno celostno razumevanje narave sveta in človeka, ki naj temelji na širokem polju znanja, utemeljenem na osebni in kolektivni etiki.

Prispevek **Boruta Ošlaja** "Humanost človeka versus humanost stroja. Od homo deus k deus machina" se ukvarja z aktualno temo, vezano na eno temeljnih

področij človekovega delovanja, njegovo medosebno in družbeno komunikacijo. Pri tem izhaja iz odnosa med človekom in strojem, ki je ob hitrosti razvoja digitalnih informacijskih tehnologij po njegovem mnenju potreben kritičnega razmisleka. Avtor v zvezi s tem poudari vprašanje tradicionalnega razumevanja humanosti, ki temelji na kriterijih, kot so inteligenca, pamet, zmožnost moralne presoje in svoboda. Posledično si zastavi tudi vprašanje, kaj bo njegovo morebitno drugačno razumevanje pomenilo za humanizem. Kot izhodišče za svoje razmišljanje avtor obravnava dela izraelskega zgodovinarja Yuvala Noaha Hararija.

V prispevku "Meddisciplinarnost humanistike in medicine" **Mojca Ramšak** predstavlja medicinsko humanistiko, njen predmet preučevanja in pomen, zgodovinski razvoj pa tudi aktualna vprašanja, s katerimi se ukvarjajo raziskovalci tega področja tako v svetu kot v Sloveniji. Pri tem ugotavlja, da se slovenska medicinska humanistika večinoma ukvarja s socialno zgodovino medicine in zdravstvenega varstva ter socialno medicino in da je vsaj delno vključena v medicinsko antropologijo, etnomedicino, ustno zgodovino, pravo ter sociologijo medicine in zdravstvenega varstva s kritiko uradne medicine in zdravstvenega sistema. Kljub razlikam med medicinskim in humanističnim pogledom na medicinsko humanistiko pa odpiranje in premikanje ločnic med humanistiko in medicino tudi v Sloveniji vpliva na kakovost zdravstvene oskrbe in na razumevanje bivanjskih vprašanj.

Publikacijo ob stoletnici Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani zaključuje prispevek **Jane S. Rošker** "Vloga humanistike v sodobnem globaliziranem svetu – Pomen filološke analize klasičnih besedil za razumevanje sodobne kitajske družbe na primeru ideologizacije pojma harmonije". Avtorica opozori na večplastnost problemov, s katerimi se srečuje humanistika v sodobnem svetu, hkrati pa pokaže na neustreznost opredeljevanja sodobne znanosti s kriteriji tehnokratsko-neoliberalne uporabnosti, ki zanemarja pomen izsledkov kvalitativnih metodologij. Kot eksemplarično utemeljitev te predpostavke predstavi raziskavo o ideologizaciji pojma harmonije oziroma »harmonične družbe« v sodobni Kitajski in pokaže, zakaj in na kakšen način nam uvid v tradicionalne kontekste lahko nudi pomembno orodje za boljše razumevanje in evalvacijo sodobne družbe in njenih ideoloških mehanizmov.

ARS POETICA

Pesnik na FF

Boris A. Novak

Imam močne razloge za hvaležnost Univerzi in tej fakulteti. Omogočila mi je intenzivno raziskovanje literarne zgodovine in teorije, verzologije in prevodoslovja. Glede na radikalno razvrednotenje, ki ga je umetnost doživela v naši družbi, pa moram priznati, da svojega najbolj ambicioznega dela, epa *Vrata nepovrata*, ne bi mogel izpeljati brez varnosti profesorske plače, saj bi sicer kratko malo umrl od lakote.

Sem dvoživka, pesnik in profesor. Med vami, pravimi, pravcatimi, profesionalnimi profesorji in profesoricami sem Marsovec, padalec z nekega drugega sveta.

V nasprotju z razširjenim predsodkom, da se znanost in umetnost medsebojno izključujeta, pa sam nisem nikoli čutil protislovja med tema dvema toriščema svojega delovanja. Raziskovanje mi je pomagalo, da sem v slovenščino prelil mnoge pesniške oblike, kakor so se razvile v različnih jezikih in tradicijah v tisočletjih zgodovine svetovne književnosti in ki sem jih predstavil v pesmaricah pesniških oblik *Oblike sveta* (1991), *Oblike srca* (1997) in *Oblike duha* (2016), kjer je zbranih 220 form in postopkov, komentiranih *ad usum Delphini*, za mladino: vsako obliko opremim s komunikativnim in po možnosti humornim komentarjem ter jo predstavim z lastno pesmijo ali ciklom. Gre torej za »*uporabno znanost*«. In obratno: prepričan sem, da najboljše, kar vem povedati na predavanjih in seminarjih, izvira iz moje lastne pesniške izkušnje.

Zato ni naključje, da je ljubljanska Univerza postala tudi ena osrednjih tem epa *Vrata nepovrata*. Pojavlja se vseh treh knjigah epa: v *Zemljevidih domotožja* (2014), ki so en sam ogromen atlas mojega nostalgичnega spomina na različne kraje, od morij in rek prek mest in ulic do hiš, gledališč, bolnišnic in šol. Druga knjiga, *Čas očetov* (2015), je najbolj epska med vsemi tremi, vendar tudi tu pripoved ni linearna, temveč v spiralah upesnjuje zgodovino – oz. točneje: zgodBovino – od 19. stoletja do današnjih dni, v tem kontekstu pa častno vlogo odigra tudi Univerza v Ljubljani s Filozofsko fakulteto na čelu. Tretja knjiga, *Bivališča duš* (2017), je najbolj nenavadna, najbolj poetična in metafizična, nemara celo religiozna med tremi knjigami *Vrat nepovrata*: pri morskem potovanju na Sever se izkaže, da ladja v podpalubju tovari vso peklensko zgodBovino od mitoloških začetkov do današnje apokalipse ter vse duše, tudi duše meni bližnjih, tako neskončno blizkih in tako neskončnih daljnih mrtvih; v nadstropjih nad palubo pa sem zgradil prostore spomina, kjer najdeta vidno mesto tudi UL in FF. *Alma mater* v vsakršnem smislu tega izraza.

Ljubljansko Univerzo najprej upesnujem v prvem zgodovinskem obdobju, ko se je imenovala Univerza kralja Aleksandra. Simbolno najbolj posvečen kraj študentske in uporniške Ljubljane je balkon Univerze. Gôvori s tega balkona so korenito posegali v slovensko zgodovino. Da so bili protestni govori s tega balkona možni v obdobjih nedemokracičnih režimov in da jih v času deklarirane demokracije današnja Univerza v Ljubljani prepoveduje, je svojevrsten in mučen paradoks: le kaj nam ta paradoks govori o značaju naše družbe in Univerze, ki letos praznuje stoletnico?

Z balkona Univerze je v tridesetih letih prejšnjega stoletja pogosto govoril tudi moj oče Ante Novak, takrat študent pedagogike, nemščine in filozofije na FF, svetovnonazorsko pa levičar ... oziroma, naj izrečem to dandanašnji proskribirano besedo: komunist, še točneje: *prakomunist*. Zaradi intenzivnih »izvenštudijskih dejavnosti«, s katerimi je dosegel svojevrsten rekord, da je bil kar triindvajsetkrat obsojen na zaporno kazen (tudi zaradi govorov z balkona Univerze), njegove ocene niso bile najbolj briljantne. K sreči je imel razumevajoče profesorje, npr. filozofa Franceta Vebra, ki mu je »šenkalo« ocene. V 27. spevu *Časa očetov*, ki je naslovljen *Čas kritičnega uma*, se 3. pesem glasi:

... In ko je Ante stopil na balkon Univerze,
je pod seboj zagledal ne le množice študentov,
ampak tudi policijski kordon. Zveneče verze

Župančičev meh,
do osmih od treh
žareči žebli, žebli v očeh

Žebljarske, Marxov *Manifest* in pet fragmentov
iz tajnih dokumentov o preprečevanju
študija judovskim študentom, je kričal s tempom

izkušenega retorja. Nato je ob krikih in topotanju
škornjev zagledal hud prizor: iz Židovske in Wolfove
so se nenadoma pojavili žandarji v stanju

popolne bojne pripravljenosti, da je glasove
študentov prevpil nem blesk puškinih kopit in bajonetov –
od uršulink pa konjenica v napadu – Ante je zarjovel

skoz megafon: *Umik v smer Ljubljance!*, in klin študentov
je brž prebil kordon pri Filharmoniji. Ko je Ante
pritekel iz poslopja Univerze, ga je pet agentov

zgrabilo in pritisnilo ob zid, z obrazom na plakate.
Tedaj se je iz gruče vzel orjak, ki je težke ude
štempljal po bučah policajev in jih brcal med kante

za smeti, potegnil Anteja za sabo: *Drži se, fantek!*,
ter mu utiral pot skoz *palice palicajev*,
ki so bile nemočne zoper vse te bicepse in pude.

Šele ko sta pritekla do Ljubljane, ga je Ante
prepoznal: bil je Bojan Stupica, režiser in inženir.
– *Saj si tak kot Martin Krpan*, ga je Ante občudoval.

– *Ti pa tak kot moja kobilica*, ga je Stupica objel.
In sta zavila v *Kolovrat*, na žgance z zeljem in pir ...

Ante Novak je med drugim organiziral demonstracije zoper diskriminacijo slovenščine na slovenski Univerzi, kar žal ponovno postaja aktualen problem. Solidarnostne manifestacije je v Beogradu in drugih mestih organiziral legendarni Ivo Lola Ribar.

Kazni, ki so čakale študente zaradi njihove družbene kritike, pa so bile dramatično, nevarno daleč od romantike njihovih idealov in protestnih akcij. Ko je zaradi govora z balkona Univerze, v katerem je vzkliknil »*Smrt krvavemu režimu!*«, pričakoval kazen v zloglasni kaznilnici Sremska Mitrovica, se je zgodil nepričakovan preobrat (*Čas očetov*, 30. spev: *Čas kazni*, 1):

Dolgoletni *robijaši* v Sremski Mitrovici
so zbirali človeško kožo, lastno kožo,
ki je odpadala po mučenjih. V sokrvici

se je luščila z gnojnih ran, zvita v rožo
mrtvega tkiva. Kaznjenci so jo sušili
v knjigah, kakor listje v herbarijih, v ubožno

hiralnico spomina spravljena jesen telesa. Sili
režima so se tihoma upirali z olupki brazgotin.
Ko se je kože, plast za plastjo, nabralo za petnajst kil,

so jo previdno spokali v kovček. Posušeni spomin
vseh bolečin je skrivoma odpotoval do Ljubljane,
do odvetniške pisarne dr. Vavpetiča. Ta gizdalin

je bruhal, ko je odprl pošiljko ...

Ko je Ante

leta 1934 stal pred Sodiščem za zaščito države,
ker je z balkona Univerze kričal *Smrt krvavemu režimu!*,

se je zagovarjal, da ni protestiral proti režimu države,
ampak proti režimu v kaznilnici Sremska Mitrovica.
Pričakoval je hudo kazen ... Pred začetkom obravnave

mu je odvetnik Vavpetič dejal: *Tokrat bo pravica*
na vaši strani, ne bojte se! Odvetnikova miza
se je šibila pod težo črnega kovčka ...

Obsodba je bila čudno mila,

samo pogojna. Sodnik se je bal, da bi odvetnik
pred nabito dvorano uporabil najhujše orožje –
da bi odprl črn kovček, poln človeške kože ...

Kaznilnica v Sremski Mitrovici je v zgodovini zapisana kot »rdeča univerza«. Tam je diplomiral tudi moj oče; med drugim je prejel odlično oceno na izpitu iz preklinjanja, ki je bil za preživetje zapornikov življenjsko pomemben (*Zemljevidi domotožja*, 29. spev: *Zapori*, 2):

Ko sta obsojenca Ante in Ljuban, oba drobna,
v cunjastih, predolгих hlačah in *opankih*,
kot *cuvaksa* stopila v *samičku zgradu*, je hudoba

pandurjev prekipela. Ljuban s svojim tankim
obrazom ostarelega otroka je bil prva žrtev:
ker je pozabil sneti kapo v pozdrav, ga je orjaški

paznik tako udaril s šopom ključev, da je kot mrtev
obležal na betonu; iz očesa se mu je ulila kri.
Anteju se je obrnil želodec; na stežaj odprte

oči je zapičil v obraz pandurja. *Hoćeš i ti?*
so pazniku zavrela jetra, da je grozeče dvignil rôko.
Tedaj je Ante segel po zaupni lekciji,

ki mu jo je dal starejši brat, oficir. Z globoko
togatnim glasom je na pamet zdrdral rešilno
formulo, ki je niti sam ni razumel čisto dobro:

Jebo te konj kroz dlakavu dasku u trulu sisu materinu! ...

Nastala je tišina, tako gosta, da bi jo lahko rezal.
Pandur je zrl vanj, negibno, nejeverno, s silno

pestjo, obešeno v zraku: *Kaži to još jednom!* Peza
udarca, ki se bo spustil, je bolj in bolj naraščala.
Ponovi! Anteu se je uprlo – zakričal je na ves glas:

Jebo te konj kroz dlakavu dasku u trulu sisu materinu! ...

Pandurju se je obraz razlezel v širok smehljaj
in pest se je razprla v nerodno dlan, s katero

je Antea trepljal po premrem licu: *Ovako nešto lepo
još nikad nisem čuo!* Poklicial je kolege: *Pero,
Mile, Sloba, dođite ovamo, da čujete ovo čudo!*

To nije psovka, to je pesma! Kakve li miline!
Znaš li ih još? Ante se je zlagal: *Jasna stvar!* ... Pandur
mu je zašepetal: *Slušaj, ako te neko pipne,*

ti samo meni kaži, tebi neće pasti dlaka sa glave!
In podrejenim je ukazal: *Mile, daj malome ćebe,
Pero, daj mu vruću čorbu, da se ne smrzne u ovoj zimi!*

Baš bi bilo šteta, da nam propadne ovakav talenat! ...
Zato je bil Ante eden redkih *robijašev*,
ki v Sremski Mitrovici ni bil nikoli tepen ...

Ljuban je komaj preživel. Udarec pandurja
mu je za vselej poškodoval oko. Mesece samice
je zdržal le tako, da si je bobnal melodije

jazzovskih skladb. Po vojni je zbiral kopice
plošč. Ko me je nekoč povabil domov poslušat
trobento Milesa Davisa, se je – občutljiva duša –

spomnil usodnega udarca iz Sremske Mitrovice,
nakar se je začel režati v ritmu Milesove trobente:
Veš, kako se je tvoj oče rešil tepeža? Jebenti,

*to je bilo genialno! Zabrusil je pazniku:
Jebo te konj kroz dlakavu dasku u trulu sisu materinu! ...*
In sva se s stricem Ljubanom oba režala.

In režal se je, s svojo trobento, Miles Davis.
Jebo te konj! ...

Jebo te Miles Davis! ...

Največja napaka, kar sem jih kdaj zagrešil kot pisatelj, je, da si nisem zapisal originalne kletvice svojega očeta (pravzaprav strica, letalskega majorja Jerka Novaka), ki je štela nič manj kot 85 besed.

Poleg uradne univerze in fakultet so imeli študentje Aleksandrove univerze tudi svojo lastno, neformalno univerzo in skrivne fakultete, ki so uradovale ob različnih gostilniških omizjih. Ena takih »fakultet« je imela sedež tudi v lokalu Triglav na Wolfovi ulici, v neposredni bližini sedeža ljubljanske Univerze. Ta spomin si deliva s kolegom Mladenom Dolarjem, ker tu nastopa tudi njegov oče Jaro (*Zemljevidi domotožja*, 27. spev: *Redakcije*, 1):

Dobivali so se blizu Univerze, v lokalu Triglav,
in igrali biljard. Zasedba se je menjavala, inventar
pa je bil štab Invencije, ognjeni Zmaj Četveroglav:

mladi Ante, mladi Škrlak, mladi Kos in mladi Dolar.
V dimu, tako gostem, da bi ga lahko rezal,
so se iskriale cigarete in ideje in oči, žar

prijateljstva teh čistih, kritičnih duhov. Zaveza
pripadnosti jih je gnala iz akcije v akcijo
in premo sorazmerno so mojstrili še biljardno tehniko:

Glas za pravico žensk do študija na univerzah,
je rekel Ante in udaril prvo kroglo,
ki je zadela drugo, druga tretjo in tretja četrto –

Glas zoper izključitev judovskih studentov, pribežnikov iz Poljske,
je vzkliknil Škrlak in frnil drugo kroglo,
ki je zadela tretjo, tretja četrto in četrta prvo –

Za solidarnost z delavci in zoper revščino,
je zatrobental Kos in ustrelil tretjo kroglo,
ki je zadela prvo, prva četrto in četrta drugo –

Za drugačno šolo in pravico do proste vesti,
je pribil Dolar in izstrelil topovsko četrto kroglo,
ki je zadela drugo, druga prvo in prva tretjo –

in vse so zletele v luknjo materino ...

Ti telečji intelektualci

so bili najbolj briljantni, če je kakšna deklica
občudovala njihov ogenj: takrat so ti osvajalci

src petelinje kikirikali. Tako je vzklicla klica
ženialne ideje, da bi ustanovili revijo,
mesečnik, ki bi ga imenovali *Nova mladina*.

Spesnili so goreč uvodnik, v katerem so stihijo
sedanjosti in znake zgodovinske usodnosti
presegli z vero v pravičnost in družbeno harmonijo:

Mi, nova mladina,
čutimo razklanost in neurejenost sveta, ki v njem živimo,
je Ante z občutkom intoniral biljardno igro –

Čutimo negotovost svoje prihodnosti,
hočemo pravice, enakopravnosti in svobodnega duha,
je kup zahtev po mizi umetelno razpršil Škrlak –

Hočemo kritizirati metode novodobnih odrešiteljev sveta,
hočemo svoje besede, da bi proučevali preteklost, sedanjost in prihodnost,
je Kos iz mrtvega kota dosegel poln zadetek –

Z vso resnostjo, ki jo čas terja od nas, hočemo prevzeti odgovornost
za usodo človeštva ter uresničiti svoja hotenja in svoje želje,
je Dolar zabil patetični, predzadnji, zmagoviti šus –

To bodi smoter mesečnika Nova mladina,
je Ante dokončal partijo z nepremagljivim udarcem
v krasno luknjo materino,

napoved novega poglavja v zgodovini te biljardne mize! –
na neznanski biljardni mizi zgodovine
pa je obstala le ta črna, brezdanja, kozmična luknja materina ...

In tako so Ante Novak, Jaro Dolar, Albert Kos in Vladimir Škrlak ustanovili revijo *Nova mladina*, a se je njihova humanistična in družbenokritična avantura končala s prvo številko, ki je bila obenem tudi zadnja in edina, ker jo je Komunistična partija Slovenije v svojem dogmatizmu grobo zadušila. To poglavje revijalne zgodovine na Slovenskem sodi v kontekst t. i. »spopada na levici« v tridesetih letih prejšnjega stoletja.

Detonacije bomb in goreče vasi so Anteja l. 1942 v roški ofenzivi spomnile na trke biljardnih krogel. Šlo je za najhujšo preizkušnjo v vsej zgodovini slovenskega odporiškega gibanja, ko je 90.000 italijanskih vojakov dveh divizij in pol pod poveljstvom generala Robottija obkolovalo 700 partizanov. V nasprotju s strahopetnim poveljem Glavnega štaba, naj se vsakdo reši, kakor se ve in zna, je bil Ante Novak edini komandant, ki se je boril in z borci Prvega bataljona Kočevskega odreda prebil obroč. To je storil s *taktiko biljardne krogle*, kakor jo je imenoval: borci so tekli skozi gozd in streljali, kadarkoli pa so naleteli na večjo koncentracijo Italijanov, so se odbili v drugo smer, dokler niso našli luknje v obroču. Rešili so jedro slovenske partizanske vojske, Glavni štab, predsedstvo Osvobodilne fronte in Centralni komite Komunistične partije, politiki pa so se Antemu zahvalili tako, da so ga zaradi insubordinacije obsodili na smrt. Aleš Bebler mu je svetoval, naj se skrrije; ko se je čez dva meseca spet prikazal, so ga degradirali v navadnega borca, kar se mu je večkrat zgodilo. A kakorkoli že: spomin na biljard iz študentskih let je v roški ofenzivi sprožil rešilni načrt.

Podobna, čeprav neprimerno manj dramatična, vsaj po posledicah, je bila izkušnja naše generacije štirideset let pozneje. Naša neformalna univerza je bil Šumi, majhen bufet nasproti ljubljanske Drame, ki ga žal že zdavnaj ni več, zbirališče bohemov in hipijev, legendarni epicenter umetniške in intelektualne avantgarde ter študentske revolucije od šestdesetih do osemdesetih let prejšnjega stoletja. Tam smo se vsak dan zbirali tudi Milan Kleč, Jure Perovšek, Igor Likar in jaz, jedro študentske eksperimentalne pesniške skupine *Nomenklatura*, kjer so sodelovali tudi Vladimir Memon, Vladimir Kovačič, Andrej Rozman - Roza, Brina Švigelj (poznejša Mérat in Svit) ter mnogi drugi. Z entuziazmom, z dragoceno pomočjo nekaj let starejših avantgardistov Aleksandra Zorna, Milana Jesiha, Milana Dekleve, Tomaža Pengova, Maruše Krese, Marka Slodnjaka, Andreja Medveda in drugih smo ob nenehnih konfliktih z oblastjo izdali štiri številke literarne priloge tednika Mladina *Mlada pota*, preden je Predsedstvo Zveze socialistične mladine Slovenije politično odstavilo naše uredništvo. Tu je oda Šumiju (*Zemljevidi domotožja*, 22. spev: *Lokali*, 3):

Šumi

je kraj, kjer smo – dobesedno – prestali mladost. Bufet,
ki je zanikal vse zakone fizike:
na pičlih trideset kvadratov poltemè

je domišljija stisnila zunanji svet.
Bila je črna luknja, kozmični magnet:
vanj je vsak dan, opoldne in zvečer,

izginilo sto fantov in deklet,
da bi tam našli najlepši nemir.
Zunaj je zehala zobata stvarnost:

sive obleke in Resnica brez ostankov.
Tu notri pa smo jahali na šanku,
ki ga je Jesih imenoval *konj*.

Za nas, mlade pesnike – sadjevec zastonj!
Na zguljeni tapeti sled: *Chubby was here*.
Na skretu: *Dok je bilo Tita, bilo je i šita*.

Zunaj pa stvarnost, vsèga lačna, vsèga sita ...
Že zdavnaj so zaprta vrata te skrivnosti.
Ko danes nosim stvarnost mimo Šumija,

sem težak tristo kil. Čez prag odsotnosti
ne morem več tja noter, k sencam iz mladosti ...

V skladu z naravo velikih epov starejših obdobij – *Gilgameša*, homerske epike in Dantejeve *Komedije* – so *Vrata nepovrata* sestop v zagrobni svet, kjer se pogovarjam z ljubimi dušami mrtvih. Med njimi zavzema posebno mesto Dušan Pirjevec - Ahac, profesor primerjalne književnosti, ki je globoko zaznamoval našo generacijo in tudi mene osebno. V *Času najgloblje zime*, 42. spevu *Časa*

očeto, spremljam kalvarijo skupine partizanov v zgodnji zimi l. 1941, po napadu na italijansko postojanko pri Ložu. Šlo je za prvo veliko akcijo slovenskega odporiškega gibanja, ki sta jo kot komandanta vodila oficir kraljeve vojske Ljubo Šercer in »španski borec« Stane Semič - Daki, ki sta edina imela izkušnje z orožjem, kot politična komisarja pa Ahac in Ante. Po nadvse uspešni akciji je že oktobra zapadel največji sneg 20. stoletja, v spopadih z italijanskimi alpinci pa je življenje izgubila večina izmed 59 partizanov Krimskega polbataljona – izkušnja, ki je doživljenjsko travmatizirala tudi poznejšega profesorja primerjalne književnosti na FF, dr. Dušana Pirjevca:

... Ahac se bo do konca svojih dni spraševal,
kaj se je pravzaprav zgodilo v tisti hiši,
kamor so se zatekli po napadu na Lož. Zaspal

je, kakor vsi, na smrt izčrpani, v edini niši,
ki jih je ščitila pred padanjem neba. Sneg
je sipal dolge dni. Ukazoval je nogi: *Piši,*

a je stopinjo sneg takoj izbrisal. *Al' beg*
ni Bog, ki vodi vekomaj v ne-bó
kar je, kar b'lo je in kar bo, je v strmi breg

izkljuval verze in jih slednjič doumel, nebo
ne pozna milosti, nebo, ki siplje točo krogel,
nebo, nebo

in neskončna, brezmejna ravan,
pijano oko

žari in iskri

in vpija ta svet prostran,

okrogel,

da se nenehoma vrté v krog, začaran ris,
in se jim zdi, da jih bo rešil tisti daljni ogel

obzorja, tako blizu in neskončno daleč, švist
rafala je v snegu skoraj zadušen, skozi dobrove
jih zasledujejo alpinci na smučeh, rešilni *mrak hiti* ...

*le še tam iz daljave
v te proste širjave
brezmejno prost nekdo beži,*

ni več študent, ni več književnik, zdaj je komisar,
odgovoren za svoje borce, a kako naj jih reši,
če pa še sam ne ve, kje so in kam gredo, kot dar

usode sprejmejo pogled na prazno hišo, to vizijo
sred gozda, Mikličevo vilo, brž prižgejo peč
in slečejo premočene obleke, da se posušijo,

toplota greje zmrzle ude, in še preden grejo leč
v postelje, zaspijo po vseh kotih, na stoli, na tleh,
naslednja stvar, ki se je spomni, je žareči meč

luči, zapičen v telo noči, rafal, ki strga sluh, s streh
zgrmi plaz krogel, šipe žvenketajo, topotajo
koraki, kriki v temi, zagradi škornje, puško, plašč, v očeh

spomina vrata, senca, temna gmota, ki ustrelj vanjo,
– *Fantje, za mano!* –, skoči z balkona

v sneg

in beg,

in ko doseže gozd,

je sam, in sam bo ostal, sam do konca svojih dni, ko ga imajo

za disidenta, on pa je še zmeraj partizan, muči ga skrivnost,
kaj se je tisto noč zgodilo, riše tloris Mikličeve vile,
da bi razumel svoje gibanje in smrt tovarišev, prostost

razume kot prostost za smrt, predava o smrti akcije,
nihče pa ne ve, da ga preganja drugo jutro, mrtvo telo,
ki nanj v tišini padajo kristali z zasnežene akacije,

ob truplu partizana leži v snegu rdeče jabolko,
zanj je bil odgovoren, za tega mladeniča,
ki mu je iz žepa v trenutku smrti padlo jabolko,

in čuti krivdo, ker je ostal živ, njegove razlage niča
študentje obožujejo, nihče pa ne spozna,
da prof. dr. Dušan Pirjevec, ta prerok nihilizma, priča

o čudežni lepoti biti vseh stvari in živega sveta,
in da si bolj od vsega želi, da bi tisti mladi partizan vstal
in iz neskončno belega, mrzlega snega pobral

rdeče jabolko

in ga razdelil na dvoje ...

Dobrih štirideset let po profesorjevi smrti še zmeraj hodim k njemu na
govorilne ure (*Zemljevidi domotožja*, 21. spev: *Šole*, pesem 4):

Profesor Pirjevec,

spet prihajam k Vam na govorilno uro,
kot predavnimi leti. Tudi sam sem zdaj profesor,
na isti fakulteti, na istem oddelku. Burjo

dvajsetega stoletja ste plačali z lastnim telesom:
Vi, ki ste bili videti tako mogočni, sloki,
žilavi, da je ženske vleklo k Vam, ki ste z očesom,

navajenim ukazovanja, umirili avditorij
v hipu, ste omagali prehitro, da še zmeraj
ne sprejemem, ne doumem tega dejstva. *Memento mori*,

ste sklenili zadnje predavanje, ko se je mrak večera
po prstih tihotapil med študente, ki smo poslušali
s pozornostjo osvajanja duha. Da se je mera

naporov dopolnila, nismo vedeli. V šali
ste rekli, naj Vam seminarskih nalog in diplom
ne nosimo na kliniko, ker se boste kmalu preselili

na nov, dokončen naslov ...

Ponosno ste nosili svoj prelom
s sistemom, ki ste se borili zanj, znamenja zapora
in zlobne govornice o zločinih ... K nam na dom

ste prišli, da bi obeležili obletnico upora
zoper okupatorje, s soborcem iz prvih spopadov,
mojim očetom. *Partizan ostane partizan. Da bi moral,*

da bi tako rad napisal partizansko balado,
ste rekli. Tega takrat nisem razumel. *Kam me vleče,*
ste me vprašali, *bom pesnik ali teoretik?* Kako rad,

profesor, bi Vam odgovoril: pesnik. Da ni večje sreče
zame, kot orkestrirati glasove. Da je pesem
najvišje ... a sem molčal. Knjiga pesmi da izreče

več kot izjave, sem si mislil. Da Vam prinesem
prvenec, ko izide – – – ob izidu pa Vas ni bilo
več, da bi Vam ga dal, profesor ...

Kako visoko je nebo

ste komentirali Tolstoja, *za ranjeno oko!*
Ležeč na tleh Andrej spozna vso ničnost akcije;
medtem ko mu odteka kri, začuti čudež, da vse JE ...

Profesor,

vse, kar zame je, in vse, kar je bilo in kar bo,
drhti v tem trenutku, ko potrkam na nevidna vrata
Vašega zadnjega naslova. Kot nekoč, kot zmerom

imate govorilno uro ob petkih opoldne. Dvanajsta
že bije. Odprem vrata in se znajdem nad prepodom.
Iz kabineta buta nič, praznina let, hitrejših kot trenutek.

Dober dan, profesor. Prinašam Vam osnutek
svoje prve in poslednje naloge.

Partizansko balado.

Naslednja pesem, 5. in zadnja v spevu *Šole*, je namenjena mojim študentom:

Vsak torek jim predavam o oblikah,
ritmu in rimah, o pozabljenih zakladih
pesništva. Niti najmanj jih ne mika

ta dolgočasna snov. Ti mladci bi radi
Umetnost brez spomina in vizij. Ah, tlaka
razsvetljevanja glav, utvara Univerze!

Ti mladci hočejo *Vse Zdaj*, ker čas ne čaka ...
Pravzaprav mi ne gre za metre, zloge, verze.
Rad bi jih okužil s klicami Vesele vede ...

Kot pedagog pa jim ne smem povedati,
kako dragó plačujem te besede,
imenovane pesmi. Ne smejo vedeti,

da sem začel pisati, da bi se rešil smrti.
Da je edini razlog za to tiho petje
boleča, strašna, lepa stvar, imenovana

preživetje ...

Na ladji, s katero potujem na Sever v *Bivališčih duš*, upesnim *Vesoljno knjižnico Jorgeja Luisa Borgesa*, kjer srečam tudi pokojnega mentorja svoje doktorske disertacije, profesorja Evalda Korena, eno izmed najbolj romanesknih figur, kar jih je kdaj hodilo po hodnikih naše fakultete (76. spev, pesem 2):

Evald Koren je bil pravzaprav junak romana.
Kot pesnik bom njegov dvometrski format
na silo stlačil skozi ozko špranjo vrat
soneta. Pri njem ni ostala neprebrana

nobena stran naturalističnega tostrana,
in ni ostal neraziskán noben obrat
govorništva, noben glasovni stik, zaklad
tihega zvena pesniškega onstrana.

Ta strogi varuh forme je srž zgodovine
obvaroval za danes, da spomin ne mine.
Ta strogi pedagog mi je velikodušno

odprl široko pot v literarno vedo.
Pokazal, kaj je odgovornost za Besedo.
Zahvaljen, *Doktorvater*, velikan z otroško dušo!

Moj temeljni namen z *Vrati nepovrata* je bil torej vrniti mrtvim dušam dostojanstvo spomina in imena. Ena izmed najtežjih nalog v mojem življenju je bila govor na pogrebu mladostnega prijatelja, soborca iz avantgardistične eksperimentalne skupine *Nomenklatura* in kolega s primerjalne književnosti Vladimirja Memona, ki je umrl za rakom pri starosti – pravzaprav: mladosti – sedemindvajsetih let. Njegov tast, pesnik Kajetan Kovič, me je za to naprosil tik pred pogrebom v Kopru; k sreči sem dan pred tem napisal nekrolog za *Mladino* in sem se še živo spomnil nekaterih ključnih formulacij, ki odmevajo tudi v tej pesmi. *Vrata nepovrata* sem napisal zato, da bi se ponovno srečal in pogovoril z meni tako ljubimi dušami tistih, ki so že odšli; Memona sem srečal na samem vrhu ladje spomina, v pesniškem podstrešju (*Bivališča duš*, 85. spev: *Pesniške duše vrstnice*, 1):

Pesem je bila zanj *brana* in *morilka*.
Jedel jo je in jo požiral, kot bi vedel,
da mu ne bo pustila časa. Niti opilka

dlje mu ni dala, kot je zagrozila. Blede,
svinčeno sive stvarnosti se je otresal
s svetlo strastjo vsega, kar je počel. Obsedle

so ga besede, globlje od pomena: iz telesa
so drle in *drsele v kristal*, in Memon
je slutil, da mu slednja približuje hip slovesa ...

Spoznala sva se februarja leta sedemdeset: temno
bohinjsko jezero je lesketalo mir, lep okvir
za srečanje urednikov gimnazijskih glasil. *Mi gremo*

z besedo na vse ali nič, pesem je upor, nemir
in krik, je kritika vsèga obstojeèega, je na glas
oznanjal *credo* koprskega glasila *Maestral*. V osir

je dregnil, v pozicije Moči, ki jo je tisti čas
izvajala nad nami Zveza socialistične mladine.
Večina zbranih je molčala, jaz sem ga podprl. Plaz

tišine je zagrnil najine besede, in zagrinja te spomine.
Še dolgo sva v tisto nepredirno noč šepetala
besede *um, brezum, upor, umetnost ... Za maline*

in magično ime Tomaža Šalamuna sem takrat
slišal prvič. In prvič sem srečal, ah, olajšanje, nekoga,
ki je bil natanko tak kot jaz, le da še bolj. Stokrat

bolj je bil radoveden in vseveden, kajti vloga
tega mladeniča v kozmosu je bila vse razumeti
in se vsemu upreti, pljuniti na klišeje sloga

in ubesediti kot magma vroč utrip zavesti ... Že poleti
istega leta sva prijatelja šotorila na obalah
pri Pulju, plavala, jedla le enkrat na dan, ves *prekleti*

denar pa porabila za cigarete in vstopnice festivala
jugoslovanskega filma. Po projekcijah v areni
sva se pomešala med filmarje, kjer je trepetala

postava Nede Arnerić, igralka najinih let, v plamenih
večernih zvezd. Zadeta od njene čutnosti in kozarca vina
na prazen želodec, sva se opotekala v kamp. Naslednji

dan mi je Vladimir razložil slednji kader včerajšnjega filma,
pri tem pa pokadil najmanj tri škatlice cigaret ...
Imel je čutne ustnice; iz rjavih oči je žarela silna

in sanjska energija, poduhovljen in globok magnet ...
Podoba najinega puljskega šotora bo za venomer
pred dežjem pozabe varovala dušo Vladimirja Memona ...

Njegov odprti grob je bil na glavo obrnjen šotor.
Ko sem tam stal, ob mladi vdovi Nini, in me je tast,
pesnik Kajetan Kovič, prosil za poslovilni govor,

je name padel šotor zemlje in neba, in podrast
cipres je stegovala kremplje korenin v zmedo
travnatih šopov, sveč, prgišč prsti in vrtnic, v večno rast

Niča ...

Šele trideset let pozneje razumem besedo
mladostnega prijatelja. Sam sem lepotičil zven pomena
in pomen zvena, Memon pa je stopil scela v sredo

vsegà, kar je,

vsegà, kar je sam bil,

v srce plamena

lastnega, na smrt živega telesa, kjer se je zabliskala *lepota*,

neizmerno

skromna in potrpežljiva, enaka

kamnu

ali vstopu dotika

v dotik, v bitje;

lepota, ki ne rodi dneva,

ki ne ustavi smrti;

lepota, ki je več,

ki je del, morda najmanjši,

najskritejši, vsega.

Družinski genom je zahteval, da tudi sam od mladih nog dalje rad protestiram. Na demonstracijah sem prvič govoril, ko sem bil star šestnajst let, v drugem letniku (Šubičeve) gimnazije. Šlo je za demonstracije proti vietnamski vojni v Študentskem naselju 15. maja 1970, ki so se do večera, ko smo se prebili do Titove ceste v središču Ljubljane, spremenile v notranjepolitične proteste. V 3. pesmi *Šol*, 21. speva *Zemljevidov domotožja*, opisujem študentsko zasedbo Filozofske fakultete spomladi l. 1971 in nekaj let starejše kolege, ki so bili takrat že študentje, in ne le študentje, ampak kar »trdo politično jedro« študentskega gibanja; neskončno sem jih občudoval in se od njih veliko naučil.

Nikoli ni bilo take pomladi

kot leta enainsedemdeset.

Na pusti modernistični fasadi

je troje nezaslišanih besed
sprožilo smeh in dvignjen srednji prst
in gnev in gibanje in ognjemet:

Kamion ni bonbon! Ognjeni krst
smo doživeli nekaj norih dni pozneje,
ko smo zagledali kordon, ves čvrst

in mrzel: takrat smo prišli do lastne meje ...
Pred tem pa eksplozija časa, srh, zasedba
Filozofske fakultete, duh lip, ki veje

prostost, pogum, dotlej neznan, študentka
s smejočo se lepoto, *jazz band*, brkati Dekleva
dirigira hrup sto enega instrumenta

domišljije, ki šprica, lije, seva,
dolgolasi Jesih predava o *Dolini totalke*,
režimo se, nihče ne šteje dni ... vse do dneva

preboja, ko smo iz betonske barake
faksa odšli na cesto in zasedli mesto,
skrivaj sem razmnožil šmiraste letake

z matrico na prastarem ciklostilu, skozi gosto
mrežo teles in sloganov sem dolgo iskal
prijatelj, trdo jedro gibanja, prostor

se je že zibal in lebdel in piskal,
ko sem jih našel, so bili v prvi vrsti,
Jaša s pestjo v zraku pa Mladen in Branko,

Tomaž in Jure in Marko, prijeli smo se za roke,
kot da še zmeraj hodimo v vrtec,
prizor nas je spremenil v prestrašene otroke,

kordon miličnikov v neprebojnih jopičih,
s čeladami in ščiti, pištolami in palicami,
tedaj sem se spomnil in vzkliknil

Policaј je palicaј!

a sem ga komaj slišal, nismo mogli več nazaj,
samo naprej, kričali smo, da prekričimo strah,
Naprej! naprej! naprej! ...

in se usedli pred parlament ...

Spomnim se vonja po cvetočih lipah
in toplem asfaltu in toplih dekletih, vonja hipa,
ko sem bil mladenič, tako kot vsi,

ko sem bil pesnik, tako kot vsi, ko sem bil upornik,
tako kot vsi, in bil zaljubljen, tako kot vsi,
in korakal naprej, tako kot le nekateri,

tisti, ki se po štiridesetih letih srečamo v večerih
pred filofaksom, po predavanjih novim študentom,
ki parlament obmetavajo z granitnimi kockami ...

V *Pesniških dušah vrstnicah*, 85. spevu *Bivališč duš*, opremim zgoraj omenjena imena tudi s priimki. Hvaležen sem jim, da so me tako prijazno sprejeli medse in mi na ta način omogočili eno izmed ključnih izkušenj mojega življenja. Pesem opisuje »ilegalni« sestanek te »trockistične« skupine na sedežu študentskega glasila *Tribuna* v ljubljanski Kazini:

– *Dobrodošel, sin moj*, me je pozdravil Jezus, v katerem
sem prepoznal Jureta Detelo, ko sem tiste usodne
sobote oktobra sedemdeset ob štirih popoldne

le zbral korajžo in potrkal na odprta vrata
redakcije *Tribune* v drugem nadstropju *Kazine*.
Tam so bili vsi že zbrani – izbrana, divja jata

študentov, s kljuni, nabrušenimi zoper rjo zgodovine.
Vse sem poznal: bili so maturantje Šubičke,
ko sem jaz – izgubljen in plah pod tonami sivine –

prvič strmel v geometrično pravilne line
Plečnikove pošastno depresivne mojstrovine,
v prvem letniku samote svoje nove domovine ...

Zdaj sem strmel v dolgolase, dolgobrade tipe
v zlizanih kavbojkah, strganih jopičih in leninskih čepicah,
ki so si zvijali cigarete in vlekli pipe,

da gost in težek dim še zdaj obdaja moj spomin,
ganjen od prepoznave kraja, časa in imen:

Jaša Zlobec, ki je krilil z rokámi, da smo *klin*

permanentne svetovne revolucije sredi slemen
podedovane apatije subalpskih dolin;

Mladen Dolar, ki mu je v očeh gorel strm plamen

lucidnega spopada s sfingo zgodovine in
mi je mentorsko dal v branje gosto podčrtane knjige
Louisa Althusserja, kjer sem – začetnik v francoščini –

razumel komaj kaj, le to, da moram strgati verige ...
– česa? gospostva Kapitala? psevdokomunizma
naših uradniških hierarhij? – vsekakor pa dvigniti sredinec

na demonstracijah, je tiho rekala Dolarjeva karizma;

Marko Uršič, ki je bil takrat takisto prijazen,
kot je danes, petinštirideset let pozneje, ko se tedanjega trockizma

spominjava z nasmehom, med pogovori, kako narazen
leze renesančna sinteza sonc in senc, lepega in mislečega;
avant-pisatelj Branko Gradišnik, karseda glasen

tiger besednih iger, ozvočen s smehom jezičnega
upornika, že takrat raziskujočega strategijo
in taktiko naracije, prekucije in zajebancije – *tega*

novinca – je pokazal name – *pa pozdravljam, stotnijo*
poetov v svetovni revoluciji je obogatil
s priredbo hita beograjske Kornijane **Trla baba lan,**

ki se pri njem glasi **Trla ZK lan, da ji mine dan,**
o čemer je celica **ZK** *na Šubičevi gimnaziji*
včeraj razpravljala šest ur, **trla lan, da ji mine dan;**

Tomaž Wraber, ki je – kot britev – rezal zadnji, o raciji,
ki da jo z vse šibkejšimi očmi preroško jasno vidi,
in nam je pel levite o nujno potrebni konspiraciji,

in je imel preroško prav, saj smo bili priče aretaciji
že drugo jutro. Izkazalo se je, da je maršal **Je. Bo. Tito**
presneto živ in žilav. In je – kot ob *vsaki* vizitaciji

Ljubljane – ljudska milica *za vsak primer* za dva dni,
brez sodnega náloga, spravila za zapahe celo
vrsto sumljivih elementov, vse lokalne prostitutke

in Jezusa – pacifističnega pesnika Jureta Detelo ...

Med zasedbo FF 1. 1971 mi je ob pogledu na policaje in njihove grozeče
palice (gumijevke, pendreke) prišla na misel tudi krilatica *Policaj je palicaj*, ki sem
jo dvanajst let pozneje uporabil kot refren protestne pesmi za potrebe predstave
Romeo in Julija (Slovensko mladinsko gledališče, režija Ljubiša Ristić, 1983),
pozneje pa jo je za predstavo, namenjeno otrokom, *Vlak na domišljijo* (Drama
SNG Ljubljana, 1984), uglasbil Gojmir Lešnjak - Gojc, ki jo je posnel s skupino
Srp in izdal na istoimenski kaseti.

moram držat red sveta
in sanjarit poln željá
službi zbežat se ne da
uniforma nima dna

policaj je palicaj
policaj je palicaj
le zakaj zakaj zakaj

jaz pa nisem takšen zmaj
pravi plavi palicaj
jaz mam rajši mesec maj
in izlet v cvetni gaj

policaj je palicaj
policaj je palicaj
le zakaj zakaj zakaj

jaz sovražim palico
in še bolj tiralico
rajši grem na malico
sunit kavno šalico

policaj je palicaj
policaj je palicaj
le zakaj zakaj zakaj

zmeraj sem bil slab učenc
zdaj sem fasal še suspenz
ker sem vozil brez vseh bremz
službeni mercedes benz

policaj je palicaj
policaj je palicaj
le zakaj zakaj zakaj

kam naj zdaj se revež dam
bit organ je vse kar znam
pijem ker sem strašno sam
peče me globoki sram

policaj je palicaj
policaj je palicaj
le zakaj zakaj zakaj

čutim da prostost ni raj
tek sem zgubil in smehljaj
slep sem za pomladni gaj
pendrek si želim nazaj

policaj je palicaj
policaj je palicaj
le zakaj zakaj zakaj

le kako naj iz srca
zruvam zakon brez mejá
družbi zbežat se ne da
uniforma nima dna

policaj je palicaj
policaj je palicaj
le zakaj zakaj zakaj

V prvem letniku študija sem spomladi 1973 med drugim napisal tudi naslednje pesmi:

MARJETIČNE MEDITACIJE

ljubi me
ne ljubi me
ljubi me
ne ljubi me
ljubi me
ne ljubi me
ljubi me
ne ljubi me
ljubi me
ne ljubi me
ljubi me
ne ljubi me
ljubi me
ne ljubi me
ljubi me
ne ljubi me

jebi ga

BLABLA

bla

blabla

blablabla

blablablabla

blablablablabla

blablablablablabla

blablablablablablabla

blablablablablablablabla

blablablablablablablablabla

blablablablablablablablablabla

jaz sem en bla

blabla

ZAKOMPLEKSANA PESEM

imam kompleks

imam kompleks pred kompleksi

imam kompleks pred kompleksnimi kompleksi

imam kompleks kompleksov

imam kompleks kompleksov pred kompleksi

imam kompleks kompleksov pred kompleksnimi kompleksi

mater sem zakompleksan

Te tri pesmi so iz moje prve pesniške zbirke, ki je imela različne naslove, *Kroglice pregelk* (v čast Piki Nogavički), *Zgodnje blodnje* in *Blabla*; pod slednjim naslovom je del teh zajebantskih pesmi izšel v knjigi, namenjeni otrokom, pri založbi DZS l. 1995. Na moje veliko presenečenje se je namreč izkazalo, da so otroci uživali v mojih avantgardističnih besednih igrach.

Pravi začetek moje poezije pa so *Definicije*, ki sem jih začel pisal v letih 1973–1975. Ta preprosta in jedrnata forma se mi je utrnila med izpitnim obdobjem septembra 1973, ko sem študiral za izpit iz logike pri profesorju Franetu Jermanu na Oddelku za filozofijo. Gre za pesniški postopek, kjer s skrajno jedrnatostjo izraza, metaforami in humorjem pesniško formuliram bistvo različnih pojavov. Zaradi nenaklonjene založniške situacije v »svinčenih sedemdesetih letih« prejšnjega stoletja nisem mogel objaviti *Definicij* in drugih dveh pesniških zbirk. *Definicije* so izšle šele štirideset let pozneje, l. 2013, pri Založbi Goga, ki je edina premogla pogum tudi za mojo največjo pesniško norost, epos *Vrata nepovrata*, 44.000 verzov na 2300 straneh v treh knjigah. Najbrž sem avtor najkrajših in najdaljše pesmi v zgodovini slovenske poezije. *Definicije* so moja pesniška abeceda; ta postopek pogosto uporabljam tudi v epskih *Vratih nepovrata*.

◇

Plima
je lunina
rima.

◇

Zarja je
brodolom noči
na čereh jutra.

◇

Nevihta je
nogometna tekma oblakov
na nebesnem stadionu.

Pesem je soba
v hotelu besed
A kategorije
z razgledom na domišljijo,
kopalnico za metafore
in dvojno posteljo
za moške in ženske rime.

Maslo
je rjuha
od kruha.

NAJLEPŠA POŠTA

Poljub je
ljubezensko pismo
v kuverti ustnic.

Najlepše ga je izročiti
ustno.

Spomenik je
spomin,
ki se je tako dolgo hladil,
dokler ni okamnel.

Odmev je zvok,
ki hoče premagati
svojo smrt.

◇

Dotik
je pastir
kože.

Sklepna definicija v tej zbirki je bila zame pomembna tudi poetološko:

Pesnik
je vrtnar
tišine.

Definicije so bile tudi besedno ogrodje intermedialne predstave *Spati v barvi*, ki jo je študentska eksperimentalna gledališka skupina *Nomenklatura* uprizorila v Mali Drami l. 1975. Na odru jih je interpretirala igralka Olga Kacjan.

Nekatere definicije so vsebovale tudi politična sporočila:

GRAFITI

Grafita iz socialističnih časov

◇

Otroštvo je,
ko imaš v srcu
več prostora
za Karla Maya
kot za Karla Marxa.

◇

Smrt
je edina
privatna lastnina,
ki je niti
komunizem
ne bo mogel
ukiniti.

Grafiti za vse čase

Komolci
ne poznajo
demokracije.

Zadrga je
zadrega
hlač.

Danes
je včeraj
od jutri.

Biti
pločnik,
živeti
od poljubov
podplatov.

Dež,
izbriši
me!

Šele grafit
pokaže
vso praznino
zidu!

Sredi sedemdesetih let sem napisal tudi rimbaudovsko zbirko pesmi v prozi *Satje*. Te moje zgodnje pesniške blodnje je 35 let pozneje objavila ljuba Založba Goga. Tu je značilno besedilo:

PIJAN PESNIK V RIŽEVEM NARASTKU

Vroča muzika pasatov, terase z razgledom na podvodne pašnike.
Dežujejo kepe soli.

Pijan pesnik v riževem narastku: iz njegovih odprtih žil kapljajo nageljni; njegove rime regljajo kot strojnice in prenašajo naglašene gore iz doline v dolino.

Nad glavo neba brni zvezdna napeljava.

Sapa gnezdi v hruški; kjer se sladkor združuje z obliko, sok krvavi po raztrgani obleki sadu.

Barka, presekana s helebardo bliska, paluba, majhna kot žalost: jambori salutirajo obzorju, jadro je obrisalo burji smrkav nos. Dim piše daljavi, razdalja briše njegovo pisavo.

Korec barv iz pipe luči.

Plašč ciprese, zleknjen prod, labodi v lavorju. Obala ima mokro zadnjico.

Skozi potopljeni dvorec plavajo kosi stilnega pohištva; rakovice delajo družbo raztopljenim portretom, vodni konjički plešejo sarabando. Gumbi gob, okostja sip, morska zvezda zmeden kažipot.

Iz gobca vulkana bruhajo vrele jabolka.

Pod preprogo mahu pòd žive skale; pod želvo nosilko luknja, v kateri so se zaredile alabastrne žabe in nekatere redke židane besede.

Postelja v stelji, plot polti. Ko so razvozlani že vsi prsti in obrnjeni vsi žepi telesa, se stene pogledov opažijo s koprenami, petelinjimi grebeni, soneti in drugimi zemljevidi ljubezni.

Grlica vejina ogrlica.

Ženska, olupljena z objemi: upehane vzmeti gibov, nit spanca na trepalnicah, jantarne pikapolonice pod nohti.

Srebrne kite žarkov, noč prepisana iz bajke; na ploščadi mesečine lampijoni mežikajo letečim sencam. Piš nevidnih jat, vrtinci vrto, nasadi ur v dihanju časa.

Pletene rastline se z oblakov vračajo v jutro.

Zame je bila od nekdanj bistvena orkestracija besed, poetika, da naj *zven pomeni in pomen zveni*. To geslo sem formuliral ob prvencu *Stihožitje* (DZS, 1977), ki je pa v resnici moja četrta pesniška zbirka; kot rečeno, prve tri zaradi skoraj popolne paralize založništva v sedemdesetih letih niso mogle iziti – objavil sem jih šele veliko pozneje.

Beseda *jaz* se v *Stihožitju* pojavi le dvakrat, pa še to le v povezavi s tretjo osebo ednine. Takrat sem verjel, da je vsa poezija skrita v jeziku, sebe pa sem doživljal kot svečenika, medij, katerega naloga je, da pesem izkoplje in izlušči iz rudnika jezika. Tudi samo besedo *pesem* sem takrat slišal kot *pesen*, s poudarkom na *snu*. Moram priznati, da nikoli pozneje nisem več zmožil tako prefinjenega zvena, take rahlosti in nežnosti jezika, kot sem jih bil sposoben doseči v študentskih časih. Z leti – si laskam – sem postal boljši in globlji pesnik, a tistega posebnega, intimnega odnosa z jezikom nisem več znal obnoviti. Tu je nekaj *stihožitij*. Poetološko težo je imel zame motto zbirke:

Vsako bitje ima svoj molk.

Tišina je le ena sama.

Na sledi raziskovanja razmerja med zvokom in glasom, glasbo in poezijo, ki sva ga opravila s skladateljem Borom Turelom, mojim dragim mladostnim prijateljem, in ki je pozneje preraslo v gledališke eksperimente skupine *Nomenklatura*, sem takrat razlikoval med *molkom* in *tišino*. Molk je pripadal besedi kot njeno obzorje in notranja resnica, tišina pa je bila obzorje in notranja resnica glasbe. To poetološko razlago sem formuliral v *Manifestu tišine*, ki ga je skupina *Nomenklatura* uprizorila v eksperimentalnem gledališču *Pekarna* l. 1986. Nato sem nekoč prebral to dvostišje v osmrtnici za gimnazijcem iz Kopra, ki je storil samomor, kar me je pretreslo ... in takrat sem tudi lastno pesem doživel čisto

drugače – da je ta nesrečni mladenič zagrinjal svojo bolečino v molk in da je nato stopil v skrajno tišino. Naj iz te zbirke preberem nekaj ključnih *pesni*. Najprej *pesen* z naslovno besedo *stihožitje*:

Plamen slači svečo in luč oblači sobo,
kjer ogledala odsevajo drugo drugo
in drhteča očesa ognja bežijo iz
negibnosti stekla v stekleno neskončnost.

Iz odprte kletke časa se usiplje glas sinice,
ki odmeva med sencami senc
in mre na meji sluha in neslišnega;
a v kotu kitaro tre lastna tišina.

V zrcalnih hodnikih valovi žena,
nežna kot sneg in živa kot melodija;
ko se njena polt hoče dopolniti v dotiku,
poljubi le svojo podobo, hladno in daljno.

In nič se ne zgodi med trepalnicami in trenutki;
in nič se zgodi: en ne se preseli v molk.
Tako se tihožitje spremeni v stihožitje,
žena v željo in želja v žejo jezika.

Naslednja *pesen* je poetološka in nima pike na koncu:

Pesem ni svet: čisti svit je,
rojstvo jezika in jezik rojstva v molkmaternici,
le slutnja selivka z obzorja v zor.

Pesem ni svetloba: volja do svetlobe je,
ne luč, ampak v senci skriti ključ luči.
Pesem ni žena: nema želja je, jedro objema besed.

Pesem ni glasba: le goli glas je, snežeč
s sinjega neba sluha v iz ničā vznikli hip,
spomin pomena na svoje zvočno otroštvo.

Pesem ni ogledalo: čarobno zrcalo je.
Pesem ni pismo: ne piše je jaz, ampak jezik,
in ne tebi, ampak vsemu v sebi, o nenaslovljeni lov.

In pesem ni pesem: pomen polja je, polje spomina
in spomin polti: pesem je, ko ni: pesek: o seme
neizrekljivega, brez pike klijoče v papirni njivi ničā

Simbolistično dediščino zazrtosti v kozmos pa razkriva naslednja *pesen*:

In svet in svetloba: in sonce in sence, in oblaki in oblike,
in morje in obzorje, in luna ne le polna, ampak popolna:
in polje dlan daljave in veter roka zraka in ptica prosto srce prostora:

in pot in potnik in potovanje na konec korakov, v korenino neskončnega kroga:
glas, in vendar molk vsega, molk, in vendar molitev vsemu:
prazno zrcalo čarobno: in v venčni čaši čutov brsteče čudenje:

in dotik tika nedotakljivo in sluh sluti neslišno in vid nevidno:
o skrivno tkanje skrivnosti tkiva: o rojstna smrt: o tajni jezik tajni:
vsemirje, ta vse, ta mir in ta je, neizrekljiva rima rim, vserimje! ...

Novotvorbo *vserimje* sem pozneje prevedel v angleščino kot *uni-verse*, ta dolgi verz pa prepesnil takole (*The Master of Insomnia: Selected Poems*, Dalkey Archive Press, ZDA, ZK, Irska, 2012):

universe, a unison of unheard star chimes,
universe, an unspeakable rhyme of rhymes,

uni-verse ...

Univerzum je nenavadno blizu *Univerzi*, ki je univerzum duha, v obeh pojmi pa se oglašata tudi etimološki koren besede *verz*.

Pesnik Kajetan Kovič je kot urednik sprejel *Stihožitje* v program Državne založbe Slovenije, kar je bila zame najvišja možna pohvala. Zbirka je izšla l. 1977, nekaj mesecev preden sem diplomiral na Oddelku za primerjalno književnost in literarno teorijo fakultete, kjer zdaj poučujem na istem oddelku. Moje prve štiri pesniške zbirke, med katerimi je tedaj izšla le četrta, *Stihožitje*, kot moj uradni pesniški »prvenec«, ostajajo v mojem spominu nerazdružno povezane z leti študija na Filozofski fakulteti, vsakršnega uporništva ter pesniškega in intelektualnega iskanja in raziskovanja.

Štirideset let po začetku študija in vstopu v literaturo z avantgardističnimi eksperimenti me je zagatna družbena klima prisilila, da ponovno napišem nekaj priložnostnih, družbenokritičnih, satiričnih besedil. Gre za protestne songe, ki so nastajali ob zasedbi FF l. 2011, ko sem podprl študente, in v vstajniškem gibanju v letih 2012-2013. Priredil sem tudi pesem Janeza Bitenca *Naša četica koraka*, ki sem jo napisal zoper dr. Žigo Turka, ministra za izobraževanje, znanost, kulturo itd. v Janševi vladi, ki je ukinila Ministrstvo za kulturo:

Naša četica koraka
strumno in veselo,
drug za drugim v ravni vrsti
mi gremò na delo,
drug za drugim v ravni vrsti
nimamo za jelo.

Turčku bomo pomagali
Ministrstvo zgraditi,
da bi mogel kup denarcev
Univerzi skriti, (varianti: znanosti / pred vzgojo skriti)
da bi mogel honorarcev
se lepò znebiti.

Žiga žaga, poje žaga,
rom, pom, pom kladivo,
mi pa vsi najboljše volje
delamo marljivo,
mi pa vsi najboljše volje
fušamo na sivo.

Naša četica koraka
strumno in veselo,
drug za drugim v ravni vrsti
mi gremò na delo,
drug za drugim v pravni krsti
čakamo razpelo.

V isti kontekst sodi tudi satirično besedilo *Janez, izgini danes!*, ki sem ga napisal kot koračnico na melodijo iz filma *Most na reki Kwai*:

Janez,
nekoč si bil junak,
Janez,
zdaj si le gluha silak,
Janez,
kaj delaš danes,
kaj siliš revne in bolne v strah?

Janez,
nekoč si bil adut,
Janez,
zdaj si tako nadut,
Janez,
kaj delaš danes,
kaj siliš stare in mlade v obup?

Janez, nekoč smo zate korakali
in za prostost prihodnjih dni.
prihodnost, ki je nad nas prišla,
je raj bogatih brez srca – a ...

Janez,
nekoč si bil naš car,
Janez,
zdaj si le krut slepar,
Janez,
izgini danes,
ti kliče ljudstvo, vrhovni vladar!

Prepričan sem, da zgodovino intimno doživljamo predvsem na način zgodb, podedovanih in izkušenih na lastni koži. Samega sebe sem definiral kot zgodBovinarja, pesnika, ki upesnjuje zgodovino skozi zgodbe. Komu jih pripovedujem? Mlajšim generacijam seveda. Kot pedagog se trudim, da bi z izročilom *vesele vede*, kot so v času trubadurjev imenovali poezijo, navdušil svoje študent-k-e. Za vas, mlade kolegice in kolegi, sem napisal tudi cikel *Ars poetica*, ki sem ga najprej objavil v zbirki *Obredi slovesa* (2005), nato pa vključil v ep *Vrata nepovrata* kot enega sklepnih akordov (*Bivališča duš*, spev 88).

Hvalnica jecljanju

*(repati sonet,
ve povedati profesot v meni)*

Priznam: težko pišem. Le jecljam.
Jaz, pesnik, mojster klasičnih oblik,
profesor verza. Bilo bi me sram,
če bi študentje vedeli. A dotik

peresa in papirja me paralizira.
Nerodno raste pesem iz tišine.
Kot da je ob popolnosti beline
drget črk le napaka. Sled nemira.

Vsak verz se moram šele naučiti
pisati. Kot da se učim hoditi.
In ko se naučim, ko dokončam

to pesem, je to znanje le dim. Slepota.
Pri novi pesmi ne pomaga. Spet sem sam.
Spet se učim hoditi. Spet jecljam.

In ravno to je največja lepota.

Hvalnica čakanju

Ne bodi nepotrpežljiv. Navadi
se čakanja. Kaj je stih? Blesk pomena
na konici hipa, na konici zvena.
Žareči zvok, zaviti v molk. Vadi

prisluškovanje: iz tišine vznika
in vanjo spet ponika tihi stih.
Ta ritem, ki povzema krvotok in dih.
Odmev neizrekljivega dotika.

Osnovno vprašanje je, kako
prenesti molk. Kako zdržati čas
brez pesmi, ne da bi znorel? Oko

zaman strmi v bel papir. Te bo glas
odrešil? Tvegaj. Čakaj. Pesem je brezdanja.
Umetnost pesništva je dar čakanja.

Sklepna, peta pesem speva *Ars poetica* je *Hvalnica nerodnosti*. Prepričan sem, da ne velja le za umetnost, temveč tudi za znanost. Obe izvirata iz čudenja, iz raziskovalne radovednosti. Tudi starogrško besedo *philo-sophia* je mogoče posloveniti kot *rado-vednost*. Tako umetnost kot filozofija in znanost zahtevata od nas, da zmeraj znova prestopamo meje znanega in da varnost uveljavljenih metod zamenjamo s tveganjem novih hipotez in svežih videnj sveta.

Če mojstrsko pišeš z desno roko,
postani levičnik: čačkaj,
do nespoznavnosti čačkaj črke,

ki bodo v gošči svojih drhtečih,
nebogljenih zavojev
odsevale slutnjo svetlobe besed ...

Kot otrok se ponovno uči
risati obrise stvari s črkami
in vedi, da bo resnica navzoča v teh črkah,

vse dokler tvoji drhteči prsti
ne bodo čvrsto držali peresa,
vse dokler se bo svet upiral tvoji nerodni roki.

V trenutku,
ko boš postal mojster peresa,
mojster lepopisa, umetnik črk,

bodo črke premagale stvari
in pesem bo lahka, prelahka,
in svet se bo umaknil iz črk.

V tvojem lepopisu, v tvojem mojstrstvu
bodo samo še črke, ne bo ničesar več,
bodo samo še črke, samo še nič ...

Tedaj začni pisati s prsti desne noge!

HISTORIA FACULTATIS ET UNIVERSITATIS

Tantae molis erat seminarium condere philologicum Labacensem – Začetki Oddelka za klasično filologijo na ljubljanski univerzi

Matej Hriberšek

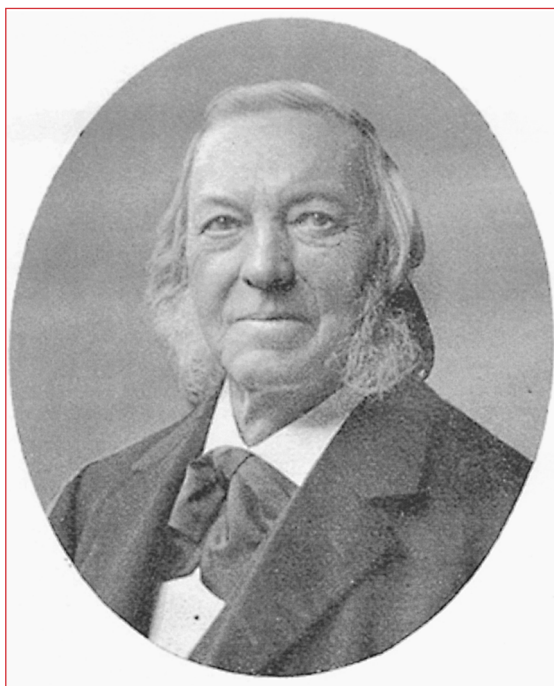
Uvod

O ddelek za klasično filologijo sicer spada med ustanovne oddelke Filozofske fakultete (in s tem tudi univerze), vendar pa se je že od samega začetka soočal z najbolj nehvaležno težavo: s pomanjkanjem ustrezno profiliranega (tj. habilitiranega) domačega kadra. To je bil glavni vzrok, da je oddelek v prvih desetih letih svojega obstoja tako kadrovsko kot strokovno precej stagniral. Namen prispevka je v osnovnih točkah z nekaterimi dejstvi iz predzgodovine ustanavljanja univerze in same ustanovitve pokazati, če parafraziram Vergilija, *quantae molis erat seminarium condere philologicum*, tj. s kakšnimi težavami in ovirami je bilo povezano ustanavljanje samega oddelka za klasično filologijo in organiziranje študija na njem. Predstavljeni so nekateri ključni dogodki in dokumenti, povezani z njegovimi začetki, pa tudi najpomembnejši posamezniki, ki so postali pionirji študija klasične filologije in znanstvenega dela na tem področju.

Splošne razmere

V 19. in v prvi polovici 20. stoletja ni bilo evropske univerze, ki ne bi v naboru ponujenih študijskih smeri omogočala tudi študija klasične filologije. Enako je

veljalo tudi za univerze, ki so nastajale na območju avstrijske monarhije ali pa so v tem obdobju doživljale svojo temeljito prenovu, celo za najpomembnejšo, dunajsko univerzo. Ko je prišlo leta 1849 do temeljite reforme avstrijskega srednjega in visokega šolstva, je bil oddelek za klasično filologijo eden od osrednjih oddelkov, ki so doživeli tudi najbolj temeljito prenovu, kajti njegovo vodenje je prevzel Hermann Bonitz, ki je bil ena od osrednjih osebnosti šolske reforme in njeno glavno gonilo. Bonitz je oddelek spremenil v osrednjo izobraževalno ustanovo, ki je šolala in usposabljala v duhu reforme izobražene profesorske kadre, in ti so pridobljeno znanje s pridom uporabljali pri svojem učiteljskem delu; obenem pa je Bonitz, sicer po rodu Prus, s svojimi sodelavci izobrazil tudi prve generacije avstrijskih klasičnih filologov, ki so postopoma prevzemali tudi vajeti filološke stroke in ji dali mednarodno veljavo.

Slika 1: Hermann Bonitz

Kaj pa l. 1919 ob ustanovitvi ljubljanske univerze? Je bila ustanovitev oddelka za klasično filologijo na filozofski fakulteti nekaj samoumevnega ali ne? Glede

na to, da je bil oddelek že od samega začetka predviden kot eden od ustanovnih oddelkov, lahko temu pritrdimo. A drugače kot klasična filologija v Avstriji sedemdeset let pred tem, ki je bila ena osrednjih strok in ji je bilo posvečeno veliko pozornosti, so bili začetki oddelka za klasično filologijo ob ustanavljanju ljubljanske univerze povezani s številnimi težavami in nedorečenostmi.

Ustanovitev oddelka za klasično filologijo na ljubljanski univerzi in ustanovitev oddelka za klasično filologijo na Filozofski fakulteti dunajske univerze l. 1849 (Kirchshoper, 1948; Römer, 2003) povezuje eno skupno dejstvo. Morda zveni nenavadno, če rečemo »ustanovitev oddelka za klasično filologijo na dunajski univerzi«, če pomislimo, da sta imela oba klasična jezika na dunajski univerzi kontinuiteto poučevanja že od ustanovitve leta 1365 (Kink, 1854; von Aschbach, 1865; Lhotsky, 1965; Uiblein, 1995). To drži, vendar je bilo pred letom 1849 stanje tedanjega oddelka tako uborno, da mu komaj lahko rečemo oddelek, saj je imel le enega predavatelja in enega lektorja (Taschenbuch, 1828); oddelek v sodobnem smislu besede je nastal šele ob reformi l. 1849 (Römer, 2003, 67–70). Tvorci šolske reforme in šolske politike v Avstriji (Frankfurter, 1893) so se zavedali, da med domačimi strokovnjaki nimajo ustreznih kadrov, ki bi lahko reformo izpeljali, zato so povabili Bonitza, ki je izkušnje iz rodne Prusije prenesel v Avstrijo in ob pomoči domačih strokovnjakov izpeljal temeljito prenovo šolstva (Ficker, 1873; Engelbrecht, 1986, 147–192 in 221–250). Ni naključje, da je bil na klasični filologiji velik poudarek, kajti celotna reforma avstrijskega šolstva je izhajala iz neohumanistične ideje o nenadomestljivi izobraževalni in vzgojni vrednosti obeh klasičnih jezikov in njunih kultur in za njuno kakovostno poučevanje je bilo treba imeti kakovostne učne kadre. Zato je Bonitz poskrbel najprej za ustanovitev oddelka z vso ustrezno infrastrukturo; ker domačih kadrov ni bilo na voljo, je pritegnil nekaj najozžjih sodelavcev iz Nemčije. In tu je skupna točka med dunajsko in ljubljansko filologijo: da na njunih začetkih stojijo tujci oz. tuji predavatelji.

Potegniti je mogoče še eno paralelno primerjavo med filologijo v Avstriji in filologijo na novoustanovljeni ljubljanski univerzi: to je bil splošen odnos do klasično-humanističnega šolstva in do obeh klasičnih jezikov. Odnos do klasične izobrazbe je skozi čas doživljal vzpone in padce; ko se je ustanavljala ljubljanska univerza, je imel pouk klasičnih jezikov že skoraj sedemdesetletno tradicijo poučevanja po načelih, ki so bila vzpostavljena v avstrijskem izobraževalnem sistemu. A v tem času se je oblikovala tudi močna opozicija proti klasični izobrazbi, kar

je bilo razumljivo, kajti oba klasična jezika sta bila zaradi svojega monopolnega položaja v predmetniku srednjih šol deležna vse večjega nasprotovanja, ki se je v zadnjih desetletjih skupne avstrijske države močno stopnjevalo, ko so kritike na njun račun in zahteve po zmanjšanju njima namenjenega deleža ur ali celo ukinitvi postajale vse glasnejše. Takšen položaj se je nadaljeval tudi v novonastali državi; tudi v kraljevini SHS in pozneje Jugoslaviji so bila vseskozi prisotna trenja med zagovorniki klasično-humanistične izobrazbe in njenimi nasprotniki, ki so zahtevali zmanjševanje ur, namenjenih pouku klasičnih jezikov, in njuno nadomeščanje s poukom modernih jezikov in drugimi predmeti. Vrh tega pa je bil šolski sistem nove države (še) nepoenoten, saj so imeli različni deli nove države prej različne sisteme pouka, ki klasične tradicije niso imeli ali pa vsaj ne v tako izraziti obliki, kot sta jo imeli na primer Slovenija in Hrvaška, in jih je bilo treba po novem združiti ter jim dati kolikor toliko enovito obliko (Hriberšek, 2005, 224–275).

Pred 1919

Leta 1901, ko se slovensko univerzitetno vprašanje ni premaknilo z mrtve točke, je ljubljanski župan Ivan Hribar 30. decembra v deželnem zboru predlagal ustanovitev vseučiliškega komiteja, vendar to zaradi strankarskih trenj ni uspelo. Zato je Hribar pobudo prenesel v ljubljanski občinski svet in ta je izvolil poseben Vseučiliški odsek, ki so se mu pridružili predstavniki Slovenske matice, društva Pravniki in Društva slovenskih profesorjev in študentov. Ena od nalog odseka je bilo evidentirati mlade (sicer zlasti pravnike), ki bi se bili spodobni pripravljati za akademski poklic, in jim s posredovanjem pri ministrstvu priskrbeti državne štipendije za bivanje na tujih univerzah. Med devetimi prejemniki štipendije je bil tudi klasični filolog Josip Tominšek, tedaj že doktor, ki je preživel eno leto v Berlinu (Benedetič, 1999, 113–115; Hribar, 1932, 93). Sedmerica med temi so postali nosilci svojih strok ob ustanovitvi ljubljanske univerze; Tominška ni bilo med njimi.

Tominšek pa ni bil edini potencialni kandidat, ki bi bil l. 1919 možna izbira za nosilca katedre za filologijo, kajti do leta 1918 je na dunajski in graški univerzi s področja klasične filologije doktoriralo 22 slovenskih doktorjev.¹

1 V seznam so vključeni tisti, ki so v vpisni dokumentaciji kot svoj materni jezik navedli slovenščino, ne pa tudi tisti, ki so sicer izhajali s slovenskega narodnostnega ozemlja, a so kot materni jezik navedli nemščino.

Na dunajski univerzi so do l. 1918 promovirali devet slovenskih doktorjev klasične filologije, in sicer: Fran Detela je bil promoviran 14. julija 1877² (disertacija *De Demi persona in Aristophanis Equitibus*; ohranjena³); Josip Pipenbacher 17. julija 1895⁴ (disertacija *De Xenophontis, qui de re publica Lacedaemoniorum inscribitur, libello capita duo* (Περὶ τῆς τῶν Λακεδαιμονίων πολιτείας; neohranjena); Franc Prosenč 16. julija 1896⁵ (disertacija *Quonammodo tragici Graeci Herculis mythum tractaverint*; neohranjena); Franc Lastavec 9. julija 1900⁶ (disertacija *De verborum cum praepositionibus compositorum apud Vergilium cum dativo structura*; ohranjena⁷); Anton Dolar 2. julija 1901⁸ (disertacija *De accusativi usu Terentiano*; ohranjena⁹); Janez Gnidovec 19. julija 1904¹⁰ (disertacija *De Hippia maiore Platoni attribuendo*; ohranjena¹¹); Anton Derganc 20. decembra 1907¹² (disertacija *In Dionis Chrysostomi orationes XII, XIII, VII, XXXI, XXXII, XXXIII, XXXIV, XXXVI observationes criticae*; neohranjena); Franc Jerè 18. februarja 1912¹³ (disertacija *Quibus ex fontibus Plato doctrinam suam, quae est de immortalitate animi eiusque post mortem sorte desumpserit*; neohranjena); Janez Samsa 21. decembra 1912¹⁴ (disertacija *De Martyrio Pionii*; neohranjena). Nobeden od naštetih ni bil predviden za prevzem katere od stolic za klasično filologijo. Trije med njimi niso mogli biti kandidati; to so bili trije teologi, duhovniki, ki so prišli študirat na Dunaj na pobudo tedanjega ljubljanskega škofa Jegliča za potrebe novonastale škofijske klasične gimnazije v Šentvidu nad Ljubljano: Janez Gnidovec, Franc Jerè in Janez Samsa. Med ostalimi se je Fran Detela (1850–1926) posvečal učiteljskemu poklicu in pisateljevanju in se po odhodu v pokoj ni več ukvarjal s filologijo. Josip Pipenbacher (1869–1949) se je po doktoratu povsem posvetil

2 UAW, Rigorosenprotokoll PN 69.

3 UBW, sig. D-13010.

4 UAW, Rigorosenprotokoll PN 913.

5 UAW, Rigorosenprotokoll PN 932a.

6 UAW, Rigorosenprotokoll PN 1245.

7 UBW, sig. D-13308.

8 UAW, Rigorosenprotokoll PN 1340.

9 UBW, D-13364.

10 UAW, Rigorosenprotokoll PN 1568.

11 UBW, D-13592.

12 UAW, Rigorosenprotokoll PN 2249.

13 UAW, Rigorosenprotokoll PN 2968.

14 UAW, Rigorosenprotokoll PN 3280.

učiteljevanju, pisanju učbenikov, sokolstvu in šolski politiki, njegova znanstvena dejavnost pa je skorajda povsem ugasnila; deloval je kot srednješolski učitelj, ki pa je bil vendarle povezan tudi z novoustanovljenim oddelkom za klasično filologijo na ljubljanski univerzi, saj je med letoma 1920 in 1939 tu poučeval kot honorarni učitelj; imel je proseminarske slovnične, stilistične in metrične vaje ter tečaje latinščine. Franc Prosenec (1869–po 1915) je pozneje deloval kot učitelj na Moravskem, najprej v Ostravi (nem. Ostrau), nato v Hranicah na Moravskem (nem. Weißkirschen) in končno v Brnu, po letu 1915 pa se za njim izgubi sled; kraj(i) delovanja, datum smrti in drugi njegovi osebni podatki zaenkrat ostajajo neznanka. Neznanka zaenkrat ostaja tudi delovanje Franca Lastavca (1860–1942), ki je svoj študij za 15 let prekinil in deloval kot domači učitelj na Češkem, sicer pa profesorskega izpita ni opravljal. Anton Dolar (1875–1953) se je po študiju povsem posvetil učiteljskemu poklicu, delu na področju kulture in publiciranju. Nekaj znanstvenih ambicij je kazal Anton Derganc (1882–1910), ki je po promociji tri leta učil na nekaterih dunajskih gimnazijah, a mu je njihovo morebitno uresničevanje preprečila prezgodnja smrt (Hriberšek, 2019).

Na univerzi v Gradcu je do l. 1918 doktoriralo 13 slovenskih filologov. Jakob Purgaj je bil promoviran 26. oktobra 1876¹⁵ (disertacija *Die Reihenfolge der olyntischen Reden des Demosthenes*; neohranjena); Ivan Tertnik 16. maja 1890¹⁶ (disertacija *Seneca tragicus num in pangendis versibus asclepiadeis accuratissime Senecam secutum esse recte dicatur*; ohranjena¹⁷); Josip Šorn 3. junija 1893¹⁸ (disertacija *Der Sprachgebrauch des Historikers Eutropius*; neohranjena); Valentin Korun 23. marca 1896¹⁹ (disertacija *De Epistula Saphhus ad Phaonem*; neohranjena); Josip Tominšek 11. januarja 1898²⁰ (disertacija *Studien zur Batrahomyomachie*; ohranjena²¹); Ivan Arnejc 29. januarja 1904²² (disertacija *Mimnermos Fragmente*; neohranjena); Karel Verstovšek 23. aprila 1904²³ (disertacija *Quellenstudien über die in Plutarchs Schrift 'De genio Socratis'*

15 UAG Rigorosenakten 205, Jakob Purgaj.

16 UAG, Rigorosenakten 344, Johann Tertnik.

17 UBG, Hauptbibliothek SOSA, handschriftl. Dissertationen II 250068; II 250121.

18 UAG, Rigorosenakten 374, Josef Šorn.

19 UAG, Rigorosenakten 393, Valentin Korun.

20 UAG, Rigorosenakten 400, Josef Tominšek.

21 UBG, Hauptbibliothek SOSA, handschriftl. Dissertationen II 250154.

22 UAG, Rigorosenakten 487, Hans Arnejc.

23 UAG, Rigorosenakten 499, Karl Verstovšek.

und in den Dissert. des Maximus Tyrius τὸ δαιμόνιον Σωκράτους und ἔτι περὶ Σωκράτους δαιμονίου vorhanden Ansicht über das Dämonium des Sokrates und Dämonen überhaupt; ohranjena²⁴); Heinrich Lončar 14. julija 1905²⁵ (disertacija *De Lygdami carminibus*; ohranjena²⁶); Franc Mišič 6. maja 1908²⁷ (disertacija *Catulliana*; neohranjena); Edvard Dolinšek 20. junija 1908²⁸ (disertacija *Der erste Mimiambus des Herondas*; neohranjena); Franc Rostaher 30. oktobra 1909²⁹ (disertacija *Der latente Sprachschatz Hesiods*; ohranjena³⁰); Josip Puntar (domnevno) 28. junija 1918³¹ (disertacija *Über den begrifflichen Unterschied der δικαιοσύνη und σοφροσύνη in Platons Republik*; neohranjena); Mihael Pinter 22. decembra 1915³² (disertacija *Die Betonung griechischer Fremdwörter im lateinischen Hexameter*; ohranjena³³). Večina so po študiju delovali kot učitelji. Posebej velja omeniti: Ivana Tertnika, ki je doktorat oddal dvakrat, prvič l. 1883 (160 strani) in drugič l. 1889 (360 strani);³⁴ Josipa Šorna, ki se je drugače kot večina slovenskih doktorjev filologije intenzivno znanstveno udeleževal na področju klasične filologije in je bil eden redkih, ki so s svojim strokovnim delom (ukvarjal se je predvsem z manj obravnavanimi poznejšimi latinskimi pisci /Perzij, Ampelij, Justin/) vzbudili tudi mednarodno pozornost (Gantar 1971; Tomišek 1911-1912; Šedivy 1972); Josipa Puntarja, ki se je uveljavil kot literarni teoretik, kritik in prešernoslovec (najbolj odmevno delo je bilo *Zlate črke na posodi Gazel ali problem apolonične lepote v Prešernovi umetnosti*) (Puntar, 1912 in 1921).

Med vsemi naštetimi sta bila samo dva, ki sta resneje razmišljala o akademski karieri.

Prvi je bil že omenjeni Josip Tomišek (Orel, 1982; Hriberšek, 2010),³⁵ ki se je rodil 4. marca 1872 v Slatini (Grič) pri Gornjem Gradu na Štajerskem. Po

24 UBG, Hauptbibliothek SOSA, handschriftl. Dissertationen II 250231.

25 UAG, Rigorosenakten 544, Heinrich Lončar.

26 UBG, Hauptbibliothek SOSA, handschriftl. Dissertationen II 250263.

27 UAG, Rigorosenakten 639, Franz Mischitz.

28 UAG, Rigorosenakten 650, Eduard Dolinšek.

29 UAG, Rigorosenakten 693, Franz Rostacher.

30 UBG, Hauptbibliothek SOSA, handschriftl. Dissertationen II 250364.

31 UAG, Rigorosenakten 862, Josef Puntar.

32 UAG, Rigorosenakten 945, Michael Pinter.

33 UBG, Hauptbibliothek SOSA, handschriftl. Dissertationen II 250523.

34 UBG, Hauptbibliothek SOSA, handschriftl. Dissertationen II 250068; II 250121.

35 UAG, Rigorosenakten 400, Josef Tomišek; UAG, Doktoratsakten, Josef Tomišek, Curriculum vitae.

maturi na celjski gimnaziji (1884–1892) je med letoma 1892 in 1896 na Filozofski fakulteti Univerze Karla in Franca v Gradcu študiral klasično filologijo, slavistiko, arheologijo, primerjalno jezikoslovje in pedagogiko, obiskoval pa je tudi dvoletni tečaj za telovadne učitelje. Tu je študiral osem semestrov, od zimskega semestra 1892/93 do letnega semestra 1896.³⁶ Leta 1895 je opravil izpit za pouk telovadbe in v letih 1896–1897 učiteljski izpit iz grščine, latinščine in slovenščine kot glavnih predmetov z nemškim in slovenskim učnim jezikom; vse obveznosti je opravil do 12. junija 1897. Leta 1898 je postal doktor modroslovja. Leta 1896 je začel učiti na gimnaziji v Kranju do l. 1903, ko je po zaslugi Vseučiliškega odseka ljubljanske občine odšel na študijsko izpopolnjevanje v Berlin, kjer se je študijsko izpopolnjeval na Inštitutu za starinoslovje (Institut für Altertumskunde), osrednji instituciji za to področje (Polec, 1929, 110); po vrnitvi je med 1904 in 1910 učil na I. državni gimnaziji v Ljubljani (obenem tudi na nemški gimnaziji in na dekliškem liceju), v šolskem letu 1910/11 je bil ravnatelj nemške gimnazije v Gorici, l. 1911 pa je postal ravnatelj gimnazije v Mariboru, kjer je delal do upokojitve 1932 (Orel, 1982, 120). Kot predstavnik srednješolskih profesorjev je bil član Deželnega šolskega sveta, član Profesorskega društva in nadzornik za telovadbo za slovenske in italijanske šole na Kranjskem, Primorskem, v Istri, Dalmaciji in na južnem Tirolskem (do 1923). Ivan Hribar v svojih spominih za l. 1910, ko je končeval svojo župansko funkcijo, Tomiška omenja kot še vedno aktualnega in zagotovljenega kandidata za univerzitetnega učitelja klasične filologije (Hribar, 1932, 93); a ko se je znova hotel posvetiti pripravam na visokošolsko kariero, so ga pregovorili, da je odšel v Gorico za ravnatelja in nato leto pozneje v Maribor. Zanimiv je tudi podatek, ki ga je Tomišek sam zapisal v pripravi na svojo biografijo, kjer glede prevzema ravnateljskega mesta v Mariboru navaja: »Da sem mogel tu stati slovenstvu in prosveti na braniku, sem odklonil vseučiliško docenturo v Gradcu.«³⁷ Tomišek bi bil dober kandidat, saj je bil vsestransko dejaven in zelo plodovit pisec; dela s področja filologije v njegovi obsežni bibliografiji, ki šteje več kot 860 enot, predstavljajo razmeroma majhen delež, a so pomembna ne le za zgodovino filološke stroke, ampak tudi za zgodovino šolstva na Slovenskem, vključujejo pa učbenike, filološke razprave, razprave o metodiki in didaktiki pouka klasičnih jezikov ter recenzije in prikaze

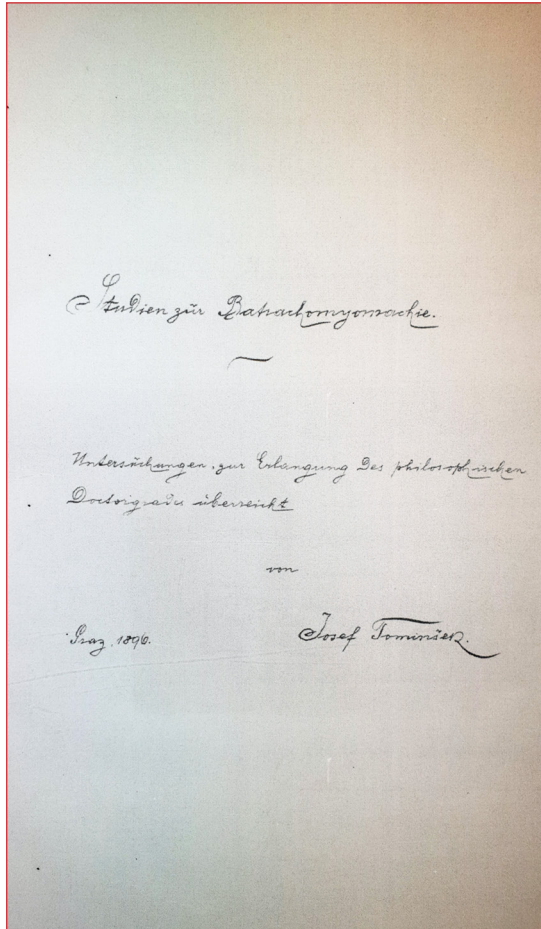
36 UAG, Philosophische Fakultät, Nationale, Josef Tomišek, WS 1892/93–SS 1896.

37 Tomišek, Zapuščina, Curriculum vitae.

(Hriberšek, 2010). Bil je zelo razgledan strokovnjak, ki je imel temeljit pregled nad strokovno literaturo; v svojih znanstvenih in strokovnih prispevkih se je večinoma opiral na dognanja drugih, medtem ko je na področju didaktike in metodike njegov izvirni prispevek znatno večji. Kot filolog in učitelj zelo aktivno deloval od konca študija l. 1896 do približno l. 1923; pozneje se s filologijo večinoma ni več ukvarjal. Po letu 1911 se je povsem posvetil profesorskemu poklicu ter prosvetnemu, kulturnemu, narodnobudilnemu in organizacijskemu delu, medtem ko je njegova znanstvena dejavnost zaradi preobremenjenosti zastala. Morda je tudi to vplivalo, da ni bil med kandidati za mesto univerzitetnega učitelja, najbolj pa verjetno dejstvo, da ni imel habilitacije in tudi med deli njegovega sicer impresivnega opusa pogrešamo prave znanstvene prispevke. Če bi sprejel ponujeno docenturo v Gradcu, bi se nedvomno več znanstveno uveljavljal in bi s habilitacijo tudi imel izpolnjene pogoje, da postane prvi nosilec filološke katedre na ljubljanski univerzi. Umrli je 22. marca 1954 v Ljubljani, pokopan pa je v Celju.

Slika 2: Josip Tominšek

Slika 3: Naslovnica Tominškove disertacije (Gradec 1896)

Drugi je bil Ivan Arnejc, ki se je rodil 7. februarja 1876 v Zgodnjih Goričah na Koroškem (Gantar, 2013; Grafenauer, 2016; N. N., 1937).³⁸ Po maturi na gimnaziji v Beljaku je na Filozofski fakulteti Univerze Karla in Franca v Gradcu med letoma 1887 in 1895 študiral klasično filologijo, slavistiko in filozofijo;³⁹ dvakrat je moral študij zaradi pomanjkanja sredstev prekiniti, in sicer v zimskem semestru 1897/98 in od letnega semestra 1899 do vključno letnega semestra

³⁸ UAG, Rigorosenakten 487, Hans Arneiz; UAG Doktoratsakten, Hans Arneiz.

³⁹ UAG, Philosophische Fakultät, Nationale, Hans Arneiz, WS 1895/96–SS 1897, SS 1898–WS 1898/99, WS 1901/02.

1901.⁴⁰ Po študiju je najprej kot suplent poučeval na gimnaziji v Gradcu (1903–1904: istega leta je postal doktor modroslovja), nato v Celovcu (1904–1906) in v Leobnu (1906–1909). V obdobju 1907–1908 se je študijsko izpopolnjeval na univerzi v Berlinu, kjer je pripravljaj svoje habilitacijsko delo. Novembra 1909 je v Gradcu opravil učiteljski izpit.⁴¹ Med letoma 1909 in 1914 je poučeval na gimnaziji v Mariboru, leta 1913 pa je bil na pobudo Karla Verstovška dodeljen prosvetnemu ministrstvu (Unterrichtsministerium) na Dunaju, kjer je skrbel za izdajanje slovenskih šolskih knjig in učil; tu je po propadu avstrijske monarhije decembra 1918 postal likvidacijski komisar. Ob ustanavljanju Univerze v Ljubljani so Arnejca omenjali kot prvega resnega kandidata, ki bi lahko prevzel katedro za grecistiko, a se je kandidaturi za učiteljsko mesto odpovedal. Razlog za to (čeprav brez imen in brez natančnejšega pojasnila) navaja Jan Šedivý v svojem orisu zgodovine mariborske klasične gimnazije in njenih profesorjev: »Pripravljaj se je na univerzitetno kariero in je napisal habilitacijo. Bil pa je preveč kritičen do samega sebe in ni bil z njo zadovoljen ter mu je ta nezadovoljnost vzela pogum za nadaljnje delo v tem smislu. Habilitacijo je podaril nekemu prijatelju in čez nekaj časa se je z njo okoristila povsem tuja oseba« (Šedivý, 1972, 118). Po vojni je bil zaposlen v Kraljevi zalogi šolskih knjig in učil (1919–1924), nato je učil na III. državni realni gimnaziji v Ljubljani (1924–1928), od 1928 do 1936 pa na ljubljanski I. državni klasični gimnaziji. Poleg kulturnega in političnega udejstvovanja je bil po vrnitvi iz Berlina krajši čas dejaven tudi na področju klasične filologije. V izvestjih mariborske gimnazije je objavil dve jezikoslovni razpravi, o latinski besedi *tamen* in o indoevropskem aoristu (Arneiz, 1909; Arneiz, 1911), njegovo znanstveno najbolj dognano delo pa je razprava *Doneski k zgodovini grške elegije* (Arnejc, 1910), prvo znanstveno delo o grški liriki v slovenščini, ki pa ne med domačo ne med tujo strokovno javnostjo ni naletelo na kakršenkoli odziv (Gantar, 2013). Med letoma 1933 in 1936 je Arnejc kot honorarni predavatelj na oddelku za klasično filologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani vodil proseminarske vaje, na katerih so obravnavali nekatere rimske pisce in imeli vaje iz latinske stilistike (prevajanje iz slovenščine v latinščino) (Seznam predavanj, 1933–1936). Umril je po dolgotrajni hudi bolezni 15. oktobra 1936 v Ljubljani.

40 UAG, Doktoratsakten, Hans Arneiz, Curriculum vitae.

41 UAG, Lehramtsprüfungsakten, Hans Arneiz.

Slika 4: Ivan Arnejc

Slika 5: Josip Debevec

Od predstavljenih doktorjev filologije je na oddelku za klasično filologijo ljubljanske univerze kot zunanji sodelavec poučeval tudi dr. Jože (Josip) Debevec, ki je sicer doktoriral iz teologije in je v letih 1920–1921 imel na oddelku vaje iz grščine.

Vse dunajske in graške doktorje filologije povezuje skupno dejstvo, da nobeden od njih ni delal akademske kariere in nobeden ni bil nikoli habilitiran ne na dunajski univerzi in tudi na nobeni drugi univerzi v avstrijski monarhiji. Verjetno prav zato tudi nobeden ni bil izbran za predavatelja na katedri za klasično filologijo po ustanovitvi ljubljanske univerze l. 1919. Kar nekaj jih je kazalo nadarjenost za znanstveno delo in raziskovanje in so pripravili dobre disertacije, a so se pozneje povsem posvetili učiteljskemu poklicu. Edini, ki bi se morda odločil za visokošolsko kariero in ki je glede na oceno disertacije kazal izrazito nadarjenost za znanstveno raziskovanje, je bil Anton Derganc, ki pa je kmalu po končanem študiju tragično preminil. Za nobenega od omenjenih tudi ne bi mogli reči, da je izrazito vplival na razvoj slovenske filološke stroke kot take ali na razvoj univerzitetnega študija klasične filologije pri nas.

Leta 1919

Ob ustanavljanju ljubljanske univerze l. 1919 je bil oddelek za klasično filologijo eden tistih, ki še niso imeli na voljo ustreznega kadra, saj med slovenskimi filologi ni bilo nobenega habilitiranega visokošolskega učitelja, ki bi lahko prevzel predavanja.

Ko je 23. novembra 1918 Mihajlo Rostohar v posvetovalnico mestnega magistrata sklical zastopnike Slovenske matice, društva Pravniki, Društva slovenskih profesorjev, zdravnikov in tehnikov ter univerzitetnih profesorjev in je bil izdan poziv: »Vsi docenti filozofske stroke, ki so na kateri bivši avstrijski univerzi, naj se pokličejo na slovenske stolice na zagrebški univerzi«, med njimi ni bilo nobenega filologa (Polec, 1929, 185), zato tudi ni bilo nobenega med predvidenimi predavatelji in nosilci fakultetnih stolic (Polec, 1929, 142–145).

Subkomisija za filozofsko fakulteto je 26. novembra na seji razpravljala o seznamu kandidatov za predavatelje (razprava se je nadaljevala tudi na seji 17. decembra 1918). Kandidate so razdelili na a) tiste, ki so ali profesorji, docenti ali pa bi bili sposobni, da se takoj habilitirajo (ne za latinščino ne za grščino ni

bilo nikogar), in b) na tiste, ki bi se morali na kakem vseučilišču pripravljati, da bi se potem habilitirali. Med slednje sta bila za področje klasičnega jezikoslovja uvrščena: za grščino dr. Ivan Arnejc, tedaj profesor v Mariboru, za latinščino pa Josip Koletič, profesor na II. državni gimnaziji v Ljubljani.⁴² Latinščina je bila sicer že od samega začetka vključena tudi v študij teologije, saj je Organizacijski statut bogoslovne fakultete kot učni jezik na teološki fakulteti določal latinski in slovenski oziroma srbohrvatski jezik (Polec, 1929, 229).

Osnovni načrt za filozofsko fakulteto, ki je bil pripravljen 25. marca 1919, je za klasično filologijo predvidel seminar in znotraj njega dve stolici: ker noben slovenski filolog ni izpolnjeval osnovnega pogoja (univerzitetna habilitacija), sta bila za nosilca stolic predvidena dva tujca, in sicer za grščino »dr. Venig [?Wenig], priv. docent na vseučilišču v Pragi« in za latinščino »dr. Jiráni, priv. docent na vseučilišču v Pragi«, kot kandidati za suplenta, ki bi se lahko habilitiral, pa so omenjeni trije gimnazijski profesorji: Alojzij Virbnik, ki je poučeval na II. državni gimnaziji, Fran(c) Jerovšek, profesor na državni klasični gimnaziji v Mariboru, in Mihael Markič, profesor na državni gimnaziji v Novem mestu (Polec, 1929, 212).⁴³ Prav tako se filologija ni prištevala med nujne stroke. V tretji točki načrta pa izrecno piše: »Kakor se razvidi iz tablice, bi bilo skoro za vse predmete lahko dobiti že takoj dobre znanstvene in učne moči in sicer zopet skoro vse v okviru slovenskega in srbo-hrvaškega naroda. Jedino le za klasično filologijo, za obče slovstvo in splošno slovansko zgodovino so za sedaj v evidenci tujci, med njimi dva Čeha in jeden Rus. Od teh pa znata dva že slovenski, a jeden naupa se naučiti jezika že v jednom letu« (Polec, 1929, 210–221). Znotraj filozofske fakultete je bilo za financiranje seminarja za klasično filologijo predvidenih 30.000 kron.⁴⁴

Predavanja v zimskem semestru 1919/1920 na Filozofski fakulteti so se začela decembra 1919. Klasična filologija je bila ena od strok, za katere še ni bil zagotovljen kader, zato je bilo napovedano, da se bodo predavanja začela morda že tekom zimskega semestra, gotovo pa s poletnim semestrom. Slušatelji strok, ki še niso imele zagotovljenega kadra, so bili opozorjeni, da se lahko že inkskribirajo in poslušajo stranske predmete; klasičnim filologom je bilo predlagano, naj

42 SI AS 100/1/2/3/8 Seznam kandidatov za predavatelje na filozofski fakulteti.

43 SI AS 100/2/4/2 Osnovni načrt filozofske fakultete z imenikom stolic, seminarjev, institutov in učnih moči, 1919.03.25.

44 SI AS 100/2/4/3 Proračun filozofske fakultete za leto 1919, 1919.05.29.

osvojijo osnovne pojme na področju filološke znanstvene metode pri predavanjih iz drugih filologij, zlasti pri primerjalnem jezikoslovju, ter obiskujejo obilglatne kolegije iz filozofije, pedagogike in slovenskega jezika. V prvem semestru je bilo mogoče v celoti izvajati le predavanja iz splošne slovanske filologije, slovenskega jezika, novejše slovanske literature in matematike. Ker pa je fakulteta hotela tudi drugim filologom omogočiti vsaj začetek študija, je fakultetni svet Filozofske fakultete organiziral supletorična predavanja (2–3 ure na teden), ki jih je zaupal Franu Ramovšu; ta je predaval primerjalno slovnico indoevropskih jezikov s posebnim ozirom na grščino, latinščino in germanščino (Zgodovina, 1929, 285–286; Dekleva, 1998, 107). V prvem študijskem letu sta delovala tudi latinski in grški proseminar (Dekleva, 1998, 108): grškega je 4 semestre (od zimskega semestra 1919/20 do letnega semestra 1921) vodil dr. Josip Debevec, tedaj profesor na I. državni gimnaziji v Ljubljani, za njim pa ga je prevzel Ivan Maselj, profesor na II. državni realni gimnaziji v Ljubljani, ki ga je vodil od zimskega semestra 1921/22 do zimskega semestra 1924/25. Latinski proseminar je od zimskega semestra 1919/20 do letnega semestra 1938/39 vodil dr. Josip Pipenbacher, direktor II. državne realne gimnazije v Ljubljani, ki je vsa leta imel tudi intenzivne tečaje latinščine za absolvente realk, ki niso imeli zadostnega znanja latinskega jezika (Seznam predavanj, 1919/20–1938/39).

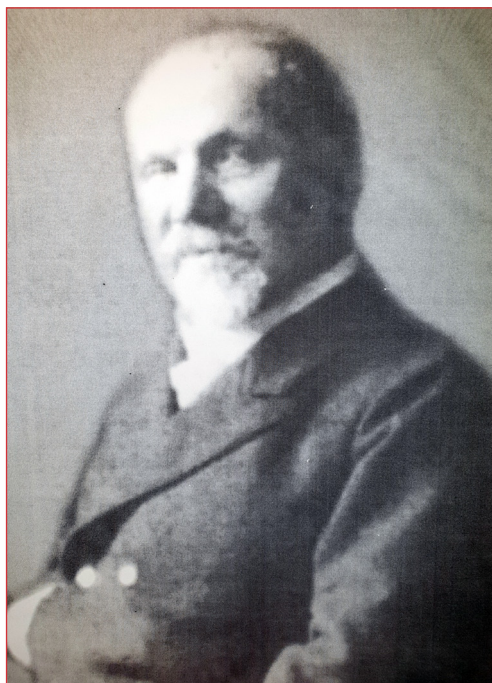
Na začetku letnega semestra 1920 so bile kadrovske težave urejene; med strokami, ki so dobile ustrezne učne moči, je bila tudi filologija (Polec, 1929, 286). Ker nobeden od slovenskih filologov ni imel habilitacije, je prvi dekan Filozofske fakultete Rajko Nahtigal za predavatelja klasičnih jezikov predlagal svojega znanca iz Gradca, Čeha Ivana Lunjaka (Smolej, 2019, 89; Dekleva, 1998, 110). Tedaj 73-letni Lunjak je imel za sabo že kar zavidljivo predavateljsko in znanstveno kariero. Rodil se je v kraju Dolánka na Češkem 12. decembra 1847 v pravoslavni družini. Klasično gimnazijo je obiskoval med letoma 1862 in 1869 v Jičínu na Češkem, nato je tri leta (1869–1872) študiral klasično filologijo na Karlovi univerzi v Pragi, potem pa je dve leti (1872–1874) poučeval kot suplent na gimnaziji v Jindrichovem Hradcu (Henrikovem Gradcu) na Češkem. V obdobju 1874–1876 se je s štipendijo ruske carske vlade izpopolnjeval na filološkem inštitutu v Leipzigu pri znamenitem filologu Friedrichu Wilhelmu Ritschlu, sicer svetovno priznanem strokovnjaku za Plavta, po vrnitvi pa je eno leto učil na sanktpeterburški V. gimnaziji (1877). Magisterij iz klasične filologije je dosegel

na Jurjevski (Dorpatški) univerzi (zdaj Tartu), l. 1882 je postal docent na univerzi v Sankt Peterburgu, kjer je poučeval do l. 1884, l. 1885 pa je postal honorarni privatni docent na univerzi v Kazanu, kjer je l. 1888 tudi doktoriral iz grščine (disertacija *Quaestiones Sapphicae*); 21. marca 1888 je postal ruski državlján. Leta 1890 je postal izredni profesor na univerzi v Moskvi, l. 1892 redni profesor za klasično filologijo na novoruski univerzi v Odesi in pozneje zaslužni profesor; tu se je l. 1909 tudi upokojil. V Rusiji je prejel različna odlikovanja: čin titularnega svetnika (1880), čin kolegijskega asesorja (1881), naziv vitez reda sv. Stanislava 3. razreda (1888), čin kolegijskega svetnika (1891), čin državnega svetnika (1895), naziv vitez reda sv. Stanislava 2. razreda (1895), naziv vitez reda sv. Ane 2. razreda (1901), čin pravnega državnega svetnika (z naslovom »eksclenca«; 1905) in naziv vitez reda sv. Vladimirja 4. razreda (1908). Po upokojitvi se je preselil v Gradec, kjer je živel kot konfiniranec od 1909 do 11. novembra 1919, ves čas očitno v stiku z graškimi intelektualci; žena je ostala v Rusiji, prav tako tudi sin Andrej (rojen 15. decembra 1881), ki je postal redni profesor univerze v Tomskem v Sibiriji in pozneje rektor univerze v Kazanu.⁴⁵ V Gradcu je Lunjak nemoteno prejemal tudi pokojnino, ki pa je Rusija po oktobrski revoluciji ni več nakazovala (izgubil je tako pokojnino kot tudi vse prihranke), zato se je znašel v težkih gmotnih razmerah. Iz težav mu je pomagal znanec iz Gradca Rajko Nahtigal, ki ga je priporočil za predavatelja na ljubljanski univerzi; po Nahtigalovi zaslugi ga je Univerzitetni svet 27. oktobra 1919 imenoval in 24. marca 1920 potrdil za honorarnega, 13. novembra istega leta pa za pogodbenega (kontraktualnega) profesorja za klasično filologijo (Stalež, 1923, 14 in 195; Stalež, 1928, 11).

Kot profesor na ljubljanski univerzi je Lunjak predaval zgodovino grške in rimske književnosti, in sicer tako splošne preglede obeh književnosti kot tudi posamezna obdobja (avgustejska književnost, srebrno obdobje, literatura helenizma, rimska književnost arhaičnega obdobja) in posamezne literarne zvrsti znotraj obeh književnosti (grška elegija, rimska retorika, metrika, rimsko zgodovinoepisje, grško zgodovinoepisje, homersko vprašanje, rimska epika, rimska satira, rimska elegija). Na seminarjih in seminarskih interpretacijah so v letih, ko je predaval, obravnavali različne grške in rimske pisce: Vergilija (*Ekloge*, *Georgike*, *Eneida*),

⁴⁵ O Lunjaku gl. ZAMU, Rektorat IV, osebne mape profesorjev, 33/541, Personalna mapa Ivan Lunjak; Šumi (2000); Ottuv Slovník (1935, 1325); B. R. (1935); Svoboda (1957, 221-222); Brglez (2007, 86-90); Ruban (2012); Verlinsky (2013, 197); Movrin (2013, 150); Movrin (2014, 437); Gantar (2014, 133-134 in 137-138).

Evripida (*Medeja, Hipolit*), Horacija (izbor; *Ars poetica*), Homerja (24. spev *Iliade*), Ovidija (*Heroide*), Demostena (*Za svobodo Rodijcev*), Terencija (*Dekle z Androsa*), Apuleja (*O Psihi in Kupidu*), Propercija (izbor), Wilamowitzevo *Grško berilo* (*Griechisches Lesebuch*), Katula (izbor), Lukrecija (izbor), tragedijo *Oktavija* in Cicerona (2. *filipika*) (Seznam predavanj, 1920–1930).

Slika 6: Ivan Lunjak

Leta 1929 se je Lunjakova pogodba z ljubljansko univerzo iztekala; 24. marca 1930 je ob dokončnem izteku svoje službene pogodbe na rektorat vložil prošnjo, naj mu določijo prevzetje inventarja seminarja za klasično filologijo in naj mu izročijo dokazilo o njegovi desetletni službi na ljubljanski univerzi. Dekan Filozofske fakultete Izidor Cankar je 26. marca 1930 na rektorat poslal obvestilo, »da g. kontraktualnemu rednemu profesorju dr. Ivanu Lunjaku z 31. marcem 1930 poteče njegov kontrakt, ki se ne obnovi, ker pogajanja za obnovev med filozofsko fakulteto in g. prof. dr. Lunjakom niso imela uspeha.«⁴⁶ Z ljubljansko

46 ZAMU, Rektorat IV, osebne mape profesorjev, 33/541, Personalna mapa Ivan Lunjak.

univerzo se Lunjak torej ni razšel v prijateljskem vzdušju. Rektorat mu je z 31. marcem prenehal izplačevati prejemke. Po odhodu iz Ljubljane se je preselil v Prago in tam tudi umrl 21. julija 1935.

Svoje prispevke je Lunjak objavljajl v različnih znanstvenih in strokovnih publikacijah (npr. *Žurnal Ministrstva narodnega prosveščenja*, *Philologus*, *Philologischs Wochenschrift*, *Neue philologische Rundschau*, *Listy filologické*, *Wiener Studien*, *Glasnik muzejskega društva za Slovenijo*, časopisi, glasila gimnazij in univerz, na katerih je poučeval ...) (B. R., 1935, 367-368; Zgodovina slovenske univerze, 517-518); gre za prispevke s področja grške, latinske in slovanske etimologije, s področja didaktike, tekstne kritike in antične književnosti. Njegova najpomembnejša dela so: magistrska naloga *Observationes rhetoricae in Demosthenem* (1878), doktorska disertacija *Quaestiones Sapphicae* (Kazaň 1888) in razprava *De Propertii urbis patriae nomine* (Assisi 1927). V svojem osebнем stanovskem izkazu je navedel,⁴⁷ da tekoče obvlada češko, rusko, nemško in oba klasična jezika, medtem ko je francosko, angleško in slovensko znal samo teoretično. Podatkov o tem, kako je bilo poslušati njegova predavanja, ne moremo dobiti od nobenega izmed njegovih študentov, ker so že vsi pokojni. Po pripovedovanju pokojnega profesorja Jožeta Kastelica,⁴⁸ ki sicer ni bil njegov študent, a so mu o Lunjaku pripovedovali njegovi starejši kolegi, ki so še poslušali predavanja pri njem, so bili študentje z njim precej nezadovoljni, saj slovensko ni znal, poskusi, da bi predaval v češčini ali ruščini, pa se niso obnesli, zato je ob tihi privolitvi z najbrž nemalo nejevolje univerzitetnega vodstva predaval večinoma v nemščini. Kaj je pomenilo dejstvo, da je bil glavni predavatelj in nosilec katedre tujec, ki niti ni znal slovensko, pa sicer spoštljivo, a odkrito pove v enem od svojih pisem njegov študent Božidar Bajuk:

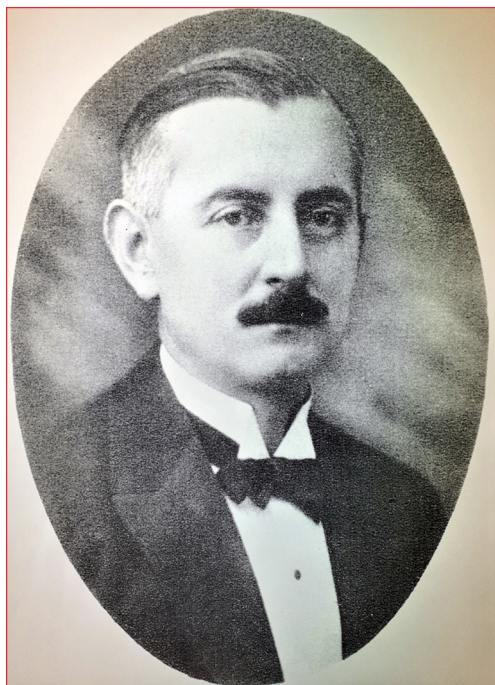
»Jaz sem od predavanj prof. Lunjaka odnesel menda za življenje, ki ga živim zadnjih 25 let, njegovo parolo: *philologus ad omnia idoneus*. 'Wissen Sie, meine Herren, also, also, ja, ja, die klassische Philologie ist wie eine Werkstatt für die präzise (sic!) Mechanik.' « – nam je rad ponavljal, čeravno smo se sicer pri njem pač – dolgočasili ... « (Gantar, 2014, 137).

Šibka stran oddelka za filologijo so bili jezikovni predmeti, še zlasti zgodovinska slovnica. Lunjak je vsa leta, ko je poučeval v Ljubljani, predaval samo

47 ZAMU, Rektorat IV, osebne mape profesorjev, 33/541, Personalna mapa Ivan Lunjak.

48 Podatki so pridobljeni iz osebnih pogovorov pisca tega prispevka s prof. Kastelicem v času priprave doktorske disertacije.

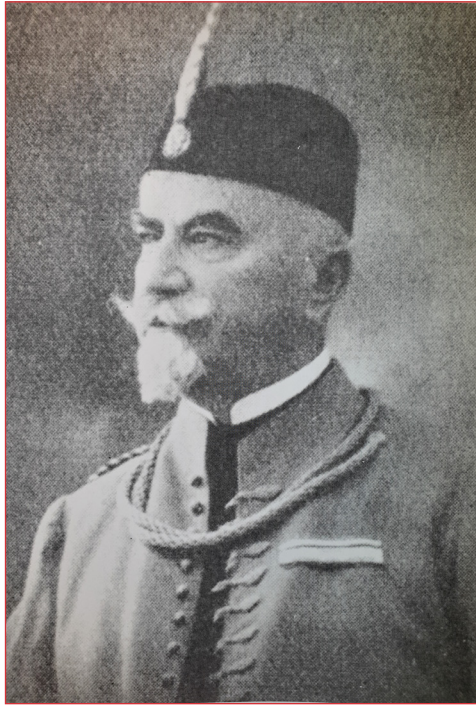
književnost; prva jezikovna predavanja iz grščine (skladnja grškega jezika) je imel Fran Bradač v akademskem letu 1928/29, prva jezikovna predavanja iz latinščine (skladnja sklonov) Milan Grošelj v akademskem letu 1936/37, s področja zgodovinske slovnice pa Dragotin Oštir v akademskih letih 1937/38 (historična gramatika grškega jezika) in 1939/40 (historična gramatika grškega jezika) in isto leto Milan Grošelj (historična sintaksa latinskih sklonov) (Seznam predavanj, 1928–1940).⁴⁹

Slika 7: Fran Bradač

Zanimivo je, da je bilo prvo leto na študij filologije vpisanih zelo veliko slušateljev; gre tako za filologe kot tudi študente drugih smeri, ki so vpisovali filološke predmete. Vpisnice oz. osebni izkazi, ki jih hrani Zgodovinski arhiv in muzej Univerze v Ljubljani, to potrjujejo: v zimskem semestru 1919/20 je filološke predmete vpisalo kar 74 študentov (od tega štiri ženske, med katerimi je najbolj znana Alma Sodnik Zupanec), od teh 68 redno, šest pa izredno. Že

⁴⁹ O Bradaču gl. Movrin (2018); o Grošlju gl. Grošelj (2018, 7–32).

Slika 8: Josip Pipenbacher

Slika 9: Milan Grošelj

v naslednjem semestru (letni semester 1920) je to število padlo na 10 (9 rednih, 1 izredni; 1 ženska); takšno število je bilo z manjšimi odstopanji v naslednjih letih stalnica (Seznam predavanj, zimski semester 1919/20 in nasl.).

Sklep

Za začetke klasične filologije na ljubljanski univerzi lahko mirno rečemo, da kadrovsko niso bili obetavni. Ivan Lunjak je ob pomoči honorarnih sodelavcev Josipa Pipenbacherja, Josipa Debevca in Ivana Maslja oblikoval študij klasične filologije do letnega semestra 1924, ko je na oddelek kot docent prišel Fran Bradač, ki je prevzel katedro za grščino in je po Lunjakovem odhodu l. 1930 postal tudi vodja oddelka. Prave znanstvene temelje oddelku pa je postavil prof. Milan Grošelj, ki je na oddelku predaval od l. 1935 najprej honorarno, od l. 1940 pa redno kot docent.

Viri in literatura

Viri

Tominšek, J., Zapuščina – zapuščina Josipa Tomiška, ki jo hrani Osrednja knjižnica Celje

UAG – Universitätsarchiv Graz

UAW – Archiv der Universität Wien (Arhiv Univerze na Dunaju)

UBG – Universitäts-Bibliothek Graz

UBW – Universitätsbibliothek Wien (Univerzitetna knjižnica na Dunaju)

ZAMU – Zgodovinski arhiv in muzej Univerze v Ljubljani

Literatura

Arneiz, J., De origine et vi vocis »tamen«, v: *Jahresbericht des k. k. Staats-Gymnasiums in Marburg a/D., veröffentlicht von der Direktion am Schlusse des Studienjahres 1909*, Marburg 1909, str. 23–26.

Arneiz, J., Indogermanski aorist s posebnim ozirom na grščino, v: *Jahresbericht des k. k. Staats-Gymnasiums in Marburg a/D., veröffentlicht von der Direktion am Schlusse des Studienjahres 1911*, Marburg 1911, str. 13–20.

Arnejc, I., Doneski k zgodovini grške elegije, *Nastavni vjesnik* 18, 1910, str. 336–355 in 417–437.

- B. R., Jan Luňák, *Listy filologicke* 62, 4-5, 1935, str. 367-368.
- Varinov, D. A. (Д. А. Баринов) idr., pod geslom: Lunjak Ivan Ivanovič (Луньяк Иван Иванович) Sankt Peterburg (Санкт-Петербургский государственный университет), 2012-2020: <https://bioslovhist.spbu.ru/person/155-lun-yak-ivan-ivanovich.html> (1. 6. 2020).
- Benedetič, A., *Poti do univerze: 1848-1898-1909-1919*, Ljubljana, 1999.
- Brglez, A. idr., *Ruski profesorji na Univerzi v Ljubljani* (Delovni zvezki ICK. Nacionalni razred) Ljubljana 2007.
- Dekleva, T., Oris razvoja Filozofske fakultete do leta 1941. *Kronika* let. 46, št. 3, 1998, str. 107-115.
- Engelbrecht, H., *Geschichte des österreichischen Bildungswesens. Erziehung und Unterricht auf dem Boden Österreichs. Band 4: Von 1848 bis zum Ende der Monarchie*, Wien 1986, str. 147-192 in 221-250.
- Ficker, A., *Bericht über österreichisches Unterrichtswesen. I. Theil. Geschichte, Organisation und Statistik des österreichischen Unterrichtswesens*, Wien 1873.
- Frankfurter, S., *Graf Leo Thun-Hohenstein, Franz Exner und Hermann Bonitz. Beiträge zur Geschichte der österreichischen Unterrichtsreform*, Wien 1893.
- Gantar, K., Arnejc, Ivan (1876-1936), v: *Slovenska biografija*, SAZU, ZRC SAZU, 2013; <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi131358/#slovenski-biografski-leksikon> (1. 4. 2020).
- Gantar, K., Dve pismi Božidarja Bajuka, *Razprave II. razreda / Dissertationes classis II 22*, 2014, str. 131-142.
- Gantar, K., Šorn, Josip (1855-1912), v: *Slovenska biografija*, SAZU, ZRC SAZU, 2013; <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi662761/#slovenski-biografski-leksikon> (2. 6. 2020).
- Grafenauer, D., pod geslom: Arnejc, Dr. Ivan, *Enzyklopädie der slowenischen Kulturgeschichte in Kärnten/Koroška. Von den Anfängen bis 1942. Band 1: A-I* (ur. Sturm-Schnabl, K. idr.), Wien, Köln, Weimar 2016, str. III-III2.
- Grošelj, M., *Izbrani spisi* (ur. Grošelj, N.), Ljubljana 2018.
- Hribar, I., *Moji spomini. III. del. Od 1929 dalje*, Ljubljana 1932.
- Hriberšek, M., Slovenski doktorji klasične filologije, promovirani na dunajski univerzi v obdobju 1872-1918, v: *Zgodovina doktorskih disertacij slovenskih kandidatov na dunajski Filozofski fakulteti (1872-1918)* (ur. Smolej, T.), Ljubljana 2019, str. 21-50 in 417-418.

- Hriberšek, M., Filološko delo dr. Josipa Tominška, v: *Musis amicus: posebna številka ob osemdesetletnici Kajetana Gantarja* (ur. Kavčič, J. idr.) *Keria* let. 12, št. 2-3, 2010, str. 253-280.
- Hriberšek, M., *Klasični jeziki v slovenskem šolstvu: 1848-1945*, Ljubljana 2005.
- Kink, R., *Geschichte der kaiserlichen Universität zu Wien*, Wien 1854.
- Kirchshoper, E., *Geschichte des philologisch-historischen Seminars an der Universität Wien 1849-1900* (Dissertation), Wien 1948.
- Lhotsky, A., *Die Wiener Artistenfakultät 1365 - 1497: Festgabe der Österreichischen Akademie der Wissenschaften zur 600-Jahrfeier der Universität Wien*, Wien 1965.
- Lužar, F., Wagner, R., Vrabl, S., *Stalež šolstva in učiteljstva v Sloveniji (ljubljska in mariborska oblast)*, Ljubljana 1928.
- Movrin, D., Bradač, Fran (1885-1970), v: *Slovenska biografija*, SAZU, ZRC SAZU, 2013; <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi147685/#novi-slovenski-biografski-leksikon> (4. 6. 2020).
- Movrin, D., Fran Bradač, Anton Sovre, Milan, Grošelj, Jože Košar in Fran Petre: latinščina in grščina na ljubljanski univerzi v desetletju po vojni, *Keria: Studia Latina et Graeca* let. 15, št. 2, 2013, str. 147-179.
- Movrin, D., Fran Bradač, Anton Sovre, Milan, Grošelj, Jože Košar in Fran Petre: latinščina in grščina na ljubljanski univerzi v desetletju po vojni, *Zgodovinski časopis* let. 68, št. 3-4, 2014, str. 432-477.
- N. N., Nekrolog, v: *Izvestje državne klasične gimnazije v Ljubljani za šolsko leto 1936/37*, Ljubljana 1937, str. 3-4.
- Orel, T. pod geslom: Tominšek, Josip, *Slovenski biografski leksikon (SBL)* zv. 12/4, *Taborska-Trtnik*, Ljubljana 1982, str. 119-120.
- Ottuv Slovník naučný nové doby, III, 2 (Konkurs-majo)*, Praha 1935.
- Polec, J., Ljubljansko višje šolstvo v preteklosti in borba za slovensko univerzo, v: *Zgodovina slovenske univerze v Ljubljani do leta 1929*, Ljubljana 1929, str. 3-230.
- Puntar, J., »Zlate črke« na posodi *Gazel* ali problem apolonične lepote v Prešernovi umetnosti. *Slovstvena študija v svitu romantike in antike*, Prvi del (S prilogami v II. delu), Ljubljana 1912.
- Puntar, J., *Gazele (Zlate črke: Drugi del.)*, *Dom in svet* let. 34, št. 1-3, 1921, str. 45-54, 158-163 in 207-212.
- Römer, F. idr., *Klassische Philologie*, v: *Geschichte der österreichischen Humanwissenschaften 5: Sprache, Literatur und Kunst* (ur. Acham, K.), Wien 2003, str. 67-113.

- Ruban, A. idr., *Russische klassische Altertumswissenschaft in der Zeitschrift des Ministeriums für Volksaufklärung. Žurnal Ministerstva Narodnogo Prosvěščenija (ŽMNP): Annotiertes Verzeichnis der in den Jahren 1873–1917 erschienenen Beiträge*, Sankt Petersburg 2012.
- Seznam predavanj na univerzi kraljestva Srbov, Hrvatov in Slovencev* (pozneje *Seznam predavanj na univerzi Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev* in *Seznam predavanj na univerzi kralja Aleksandra I.*) (*Catalogus lectionum Universitatis Labacensis*), Ljubljana 1920.
- Smolej, T., Ustanovitev Filozofske fakultete in kratek oris njene stoletne zgodovine, v: *1919 v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi / 55. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*, 1.–13. 7. 2019 (ur. Smolej, M.), Ljubljana 2019, str. 87–92.
- Svoboda, K., *Antika a česká vzdělanost od obrození do první světové války*, Praga 1957.
- Šedivý, J., Profesorji klasične gimnazije v Mariboru III., *Časopis za zgodovino in narodopisje* n.v. 8 (43), zv. 1, 1972, str. 100–150.
- Šumi, J. ur., Zbornik: 1919–1999, Ljubljana 2000; <http://slovlit.ff.uni-lj.si/hp/ff/zbornik/o/LUNJAK.html> (14. 12. 2020).
- Taschenbuch der Wiener Universität für das Jahr 1828*, Wien 1828.
- Tominšek J., † Prof. Dr. Josef Schorn, v: *K. k. Staats-Gymnasium in Marburg a/D. Jahres-Bericht über das Schuljahr 1911–1912* (Veröffentlicht durch den Direktor Dr. Josef Tomiňšek), Marburg a/D. 1912, str. 62–63.
- Uiblein, P., *Mittelalterliches Studium an der Wiener Artistenfakultät: Kommentar zu den Acta Facultatis Artium Universitatis Vindobonensis 1385 – 1416*, 2. Aufl. (Schriftenreihe des Universitätsarchivs, Universität Wien), Wien 1995.
- Verlinsky, A., Philologia inter Disciplinas: The Department of Classics at St. Petersburg University 1819–1884, *Hyperboreus. Studia classica* 19 (2013), str. 162–202.
- Višji šolski svet v Ljubljani, *Stalež solstva in učiteljstva v Sloveniji 1923*, Ljubljana 1923.
- von Aschbach J., *Geschichte der Wiener Universität im ersten Jahrhunderte ihres Bestehens. Festschrift zu ihrer fünfhundertjährigen Gründungsfeier*, Wien 1865.
- Zgodovina slovenske univerze v Ljubljani do leta 1929*, Ljubljana 1929.

Povzetek

V prispevku so predstavljeni najpomembnejši dogodki in posamezniki, ki so povezani z začetki oddelka za klasično filologijo, ustanovljenega l. 1919. Orisane so splošne razmere na področju klasičnega šolstva, podobnosti in razlike med razmerami v avstrijskem in slovenskem šolstvu, problemi z ustanavljanjem oddelka za klasično filologijo na Filozofski fakulteti, slovenski doktorji klasične filologije in potencialni kandidati za mesta visokošolskih profesorjev, posebej pa vloga češkega klasičnega filologa Ivana Ivanoviča Lunjaka, ki je večino svojega življenja poučeval na univerzah v Rusiji, po spletu okoliščin pa je postal tudi prvi predavatelj za klasično filologijo na ljubljanski univerzi, kajti med slovenskimi klasičnimi filologi ni bilo nikogar, ki bi bil habilitiran kot visokošolski učitelj, zato tudi nihče ni mogel prevzeti mesta predavatelja na novoustanovljeni univerzi. Lunjak je skupaj s svojimi slovenskimi stanovskimi kolegi Franom Bradačem, Josipom Pipenbacherjem, Josipom Debevцем in Ivanom Masljem oblikoval in zaznamoval prvih deset let študija na oddelku.

Ključne besede: zgodovina univerzitetnega študija, klasična filologija, latinščina, grščina, slovenski doktorji klasične filologije, zgodovina univerze, pomembni klasični filologi

Slovenska etnologija in njena razpotja: od kritike ljudske kulture do njenih uporabnih snovanj

Rajko Muršič

Uvod

Stoletnica neke institucije je odlična priložnost za premislek institucionalizacije njenih konstitutivnih členov. Čeprav je bila etnologija po ovinku, ki ga bom opisal spodaj, na ljubljanski univerzi že ob njeni ustanovitvi uvrščena med vede s predvideno lastno stolico, se je začela njena akademska zgodovina pri nas šele leta 1940 z ustanovitvijo »seminarja za etnologijo z etnografijo«. Osem desetletij pozneje vidim izzive njenega razvoja v razmerju med njenimi teoretskimi uvidi in uporabnostjo, skratka v protislovju med teoretskimi pristopi in praktično uporabnostjo, ki zadeva celotno humanistiko.

Humanistično vednost utemeljuje izhodiščno protislovje: njeno znanje je mogoče osmisliti šele takrat, ko se človeške dejavnosti, ki jih skuša razumeti, že končajo. Prekletstvo Minervine sove je v tem, da si lahko ogleda površje resničnega šele takrat, ko se neka dejavnost dovrši. Ljudstvo je to modrost izrazilo z reko: »Ne hvali dneva pred večerom.« Ker humanistika zgolj pojasnjuje, interpretira, tolmači že dovršeno, je njeno znanje v epistemološkem smislu, kar je odlično pojasnil Karl Popper v *Bedi historizma* (1991), neznanstveno, vsaj ne enako znanstveno kot tisto, ki zmore operativno napovedovati prihodnja stanja, če dovolj natančno opredelimo robne pogoje, kot na primer mehanika. Toda

razlika med hipotetično-deduktivnimi znanostmi in humanističnimi vedami se razblini, ko se soočimo s kompleksnostmi resničnega fizičnega sveta in še dodatno kompleksnostjo človeškega sveta, v katerih delujemo ljudje in ju v empirični dejanskosti ni mogoče ločevati. Pri razumevanju človeškega delovanja se na eni strani srečujemo s strukturami, ki so jih razkrivali funkcionalisti in strukturalisti do sedemdesetih let 20. stoletja, na drugi strani pa se venomer soočamo z bolj ali manj naključnimi, a vedno novimi in drugačnimi zbiri ljudi, ki se znajdejo v vsaj deloma strukturiranih okoliščinah, na primer na avtobusu, a jih poleg delnega cilja zbirnega početja združuje predvsem čisto naključje. Za soočanje z zbiri (prepričljivo zasnovano teorije zbira – angl. *assemblage* – je na temelju Deleuzove filozofije zasnoval DeLanda /2006 in 2019/) se moramo odmakniti s področja racionalnega tudi na področje telesnega in afektivnega, vendar se v klobčiču različnih oblik teorije afekta (Gregg in Seigworth, 2010) težko približamo orodju, s katerim bi lahko modelirali in zares razumeli turbulentno okolje vsakdanjega življenja. Bolj ko se trudimo na tej poti, na bolj kompleksne modele smo se prisiljeni naslanjati – v brk načelom Ockhamovega rezila.

S kompleksnostnimi teorijami (McKinnon in Silverman, 2005) se je v zadnjih desetletjih vzpostavila specifična znanstvena paradigma, ki bi ji lahko rekli statistična, četudi s staro državno statistiko, iz katere je izšel del etnologije (Novak, 1968, 119), če ne kar njen glavni ali vsaj izhodiščni del (Kremenšek, 1980a, 410; Kremenšek, 1978), nima veliko skupnega. Gre za omejen obseg razumevanja kompleksnih procesov, ki ponujajo dokaj natančno napovedovanje na kratek rok, povsem pa odpovedo pri dolgoročnih napovedih. Najbolj tipična primera sta napovedovanje vremena, ki se je tako zaradi sprotnega zajema obilice podatkov kot zaradi njihove obdelave znatno izboljšalo, in dogajanje na borzi. Pri obeh je mogoče uporabljati izračune dokaj zapletenih numeričnih metod, toda pri obeh vemo nekaj: jeseni nikakor ne moremo vedeti, kakšna bo zima, in prav tako v nekem danem trenutku ne moremo vedeti, kdaj se bo zgodil naslednji zlom borze.

V luči epistemološkega premisleka bi torej sklepali, da humanističnega znanja zaradi nenapovedljivosti kompleksnega delovanja zbirov in njihovega zgolj vzvratnega pojasnjevanja ni mogoče ne vem kako učinkovito uporabljati v družbenih praksah. No, empirična dejstva vendarle govorijo drugače: humanistična znanja ves čas rutinirano uporabljamo v najrazličnejših vidikih in vseh porah vsakdanjega življenja. Uporaba jezikovnega znanja je najbolj tipičen primer: temeljne

jezikoslovne raziskave ponujajo podlago za najbolj uporabne jezikovne rešitve, ki jih moramo vede ali nevede uporabljati v naši vsakdanji komunikaciji. Govorim o pravopisu. Na podoben način uporabljamo tudi specifična znanja o ljudeh in njihovih šegah in navadah, le da etnologi ne izdajamo »pravopisov vedenja«, tudi če bi si tu in tam kdo želel napotek o tem, kako biti pravi Slovenec ali pravi Inuit. Pravzaprav bi bili tovrstni napotki vsaj smešni, če ne družbeno nevarni: primeri standardizacije neprestanega toka improvizacije vsakdanjega življenja nekega izbranega naroda ali družbene skupine nujno vodijo iz farse v tragedijo, podobno kot regulacija rečnih strug v kritičnih trenutkih prinese več škode kot koristi.

Kljub usmeritvi v interpretiranje preteklosti iz vsakokratnega sedanjega trenutka humanistično znanje, ki je v epistemološkem smislu usmerjeno v pojasnjevanje doseženih stanj družbe oz. trenutne situacije, v kateri se nahaja neka družbena skupina, ni neuporabno. Prav nasprotno: z njim, to pa v etnologiji še kako dobro vemo, pravzaprav manipulira vsak, ki si za to lahko vzame svojih pet minut. Povsod, doma in po svetu, najdemo humanistične in družboslovne domače mojstre, ki o nebistvenih podrobnostih človeškega življenja in skupnosti vedo več od vrhunskih strokovnjakov; povsod najdevamo domače mojstre »filozofe«, ki ob preziru nad »uradno« filozofijo, ki se jim zdi najbolj neuporabno od vseh možnih človeških početij, filozofirajo s kratkimi povedmi in žolčem na družbenih omrežjih. Nenazadnje so nezgredljivo nazorni nedeljski zgodovinarji, ki pišejo alternativne zgodovine, da o novodobnih psihologih in duhovnih trenerjih ter gurujih niti ne govorim. Skratka, uporabne humanistike in družboslovja je z vzponom družbenih omrežij še bistveno več kot kadarkoli v zgodovini. Tudi zato so temeljne raziskave in razvijanje terminologije, konceptov in teorij ključnega pomena za razvijanje zares uporabnega družboslovja in humanistike.

Etnologija in njeni prevzemi

Svoj premislek uporabnosti humanistike in družboslovja bom zamejil z etnologijo oz. kulturno antropologijo, v kateri delujem nekaj manj kot tri desetletja. Po daljši in ostri diskusiji in zavračanju povezovanja ali enačenja etnologije s socialno/kulturno antropologijo (prim npr. Jezernik, 1991; Šmitek, 1991; Vrečer, 1991; Terseglav, 1991; Ravnik, 1991; Ramovš, 1991; Križnar, 1991; Zapisnik, 1991; Kremenšek, 1991, 1993, 1994a, 1994b, 1995 in 1996; Muršič, 1994; Vrečer, 1994) v

zadnjih desetletjih za to vedo, podobno kot se je v tem času zgodilo tudi drugod po svetu, v glavnem uporabljamo izraz antropologija, ki je postala soznačnica za kulturno/socialno antropologijo, četudi je v preteklosti ta izraz tudi pri nas v glavnem označeval fizično oz. biološko antropologijo. Pri sociokulturni antropologiji oz. etnologiji gre za tisti del antropološke vede, ki jo zanimajo načini življenja ljudi v vseh krajih in vseh časih, do podatkov o tem pa prihajamo tako, da se vsakdanjemu življenju obravnavanih ljudi čim bolj približamo (Muršič, 2011). Temu pristopu rečemo etnografski. Alfred L. Kroeber naj bi na predavanjih trdil, da je antropologija najbolj humanistična od vseh trdih znanosti in najbolj znanstvena izmed vseh humanističnih ved (to zamisel je v ospredje postavil Eric Wolf /1974/).

Čeprav smo v preteklosti v slovenski humanistiki in družboslovju sicer ločevali med domačinskim narodopisjem in primerjalnim narodoslovjem (Ehrlich, 1929; Ložar, 1944; Novak, 1956; Kremenšek, 1973 in 1989), je bilo to ločevanje bistveno manj izrazito v pedagoškem delovanju današnjega Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo, katerega ključni del so bila predavanja iz »obče etnologije« (Kremenšek, 1973). Etnologije kot vede o načinih življenja doma in po svetu namreč ni mogoče zamejiti samo na domače tematike. Primerjave so nujne tudi v čisto hevrstičnem smislu. Pravzaprav je oddelek že ob svojem nastanku leta 1940 dobil naziv Seminar za etnologijo z etnografijo torej seminar za narodoslovje z narodopisjem oz., z današnjo terminologijo, seminar za socialno/kulturno antropologijo in etnologijo, če bi sploh še lahko ločevali med njima. Tako ustanovitelj oddelka Niko Zupanič (Muršič in Hudelja, 2009) kot njegov naslednik Vilko Novak (1956 in 1958) sta za vedo v širšem pomenu besede uporabljala termin etnologija, ki ga jemljemo kot najustreznejšega še danes in mu zaradi jasnosti predmetnega področja v času, ko prevladujejo angleški in ameriški modeli znanosti, pač bodisi dodajamo (kulturno/socialno) antropologijo k področju, ki ga na nemškem govornem območju, kjer ohranjajo staro ločevanje med preučevanjem zunajevropskih in evropskih kultur, imenujejo »evropska etnologija«, bodisi ju kar enačimo, kar se mi zdi, tudi glede na prakso na francoskem govornem območju (Segalen, 2008), še najbolj smiselno. Sam pojmem etnologijo tudi kot »kulturološko« jedro antropologije, pri čemer jemljem kulturologijo v Whitovem pomenu besede (White, 1959, 229) kot »znanstveno preučevanje kulture«.

Ključno za vsako vedo, ki jo zanimajo načini življenja in njihove sledi v resničnih življenjskih okoliščinah, je izvajanje etnografskih raziskav na terenu. To pomeni, da raziskujemo vedno znova v sedanjem času, med ljudmi, skozi čas pa spremljamo tako spremembe v njihovem življenju kot tudi pridobivamo znanja in informacije o preteklosti. Na prvi pogled je razumljivo, da bi nas morala prav etnografska metoda ovirati pri uporabnosti znanja, saj lahko etnografsko raziskujemo le v sedanjosti in se pri samem opazovanju družbene resničnosti in njenem razumevanju morda še najbolj približamo Minervini sovi, ki pred večer zaplahuta v zrak in si ogleda teren, potem ko je mrak že prevesil dan k njegovemu koncu. Toda brezčasni sedanjik etnografske izkušnje je v svojem bistvu povsem drugačen: življenja si nikoli zgolj ne ogledujemo, ampak živimo ali se gibljemo med ljudmi, kolikor časa je to mogoče ali potrebno, in v nekem trenutnem stanju, ki traja, doživljamo resnično življenje obravnavanih ljudi. S to izkušnjo, ki je ne moremo imeti vnaprej, in z množtvom pripovedi o njej sčasoma pridobimo tiste razsežnosti, ki jih je Geertz po Rylu tako posrečeno poimenoval »zgoščen opis« (Geertz, 2019, 17–21). Ta premore časovno, prostorsko, izkustveno in pripovedno globino in širino, s tem pa tudi potencial najrazličnejših uporab.

Prav etnografska metoda se je v praksi izkazala kot izjemno uporaben način za načrtovanje določenih rešitev, tako v gospodarstvu kot v družbeni praksi, zato ne preseneča, da je danes največji del ameriških antropologov in antropologinj, a tudi vse večji del evropskih etnologov in etnologinj zaposlen v uporabnih sferah. Najbolj tipičen primer pri nas so muzejske in spomeniškovarstvene institucije, toda v zadnjih dveh desetletjih so etnologi in etnologinje vstopili tudi na druga, tudi gospodarska področja, niti ne nujno povezana s kulturo v širšem pomenu besede (Podjed in Gorup, 2014; Bezjak Mlakar in Podjed, 2015; Podjed, Gorup in Bezjak Mlakar, 2016), torej na primer v podjetja, turistične dejavnosti, različna svetovanja in projektno delo.

Humanistika, ne le družboslovje, je temelj bodočih uporabnih znanj, ki bodo v vse bolj kompleksnem svetu, v katerem bodo sčasoma materialno in informacijsko proizvodnjo v vse večji meri prevzemali stroji (digitalni, klasični in organski), nadomestila sedanje pretežno ročno in procesno delo, v ospredje pa se bo prebilo delo z ljudmi in za ljudi. Prav za to pa gre pri etnografsko zaznamovanih vedah!

Zato bom nadaljnjo razpravo o poslanstvu humanistike in družboslovja skozi etnološki zorni kot podal v treh smereh: najprej skozi kratek pregled institucionalizacije etnologije v slovenskem visokošolskem prostoru, torej na Univerzi v Ljubljani, nato bom predstavil njene specifične in se bežno dotaknil njenega položaja v domačem in mednarodnem prostoru, na koncu pa bom podal nekaj vizij njenega nadaljnjega razvoja v sodobni in bodoči slovenski družbi, predvsem skozi premislek njene uporabnosti, torej skozi vidike razvoja slovenske družbe v naslednjih desetletjih skozi etnološko optiko.

Razsvetljenske in državoslovne korenine etnologije

Etnologija se je kot področje raziskovanja razvila v prvi polovici 18. stoletja, ob koncu stoletja pa je dobila tudi svoje današnje ime. Kot preučevanje življenja ljudi na nekem izbranem terenu se je razvila na podlagi sodelovanja raziskovalcev z univerze v Göttingenu v tridesetih in štiridesetih letih 18. stoletja pri »opisovanju ljudstev« (*Völker-beschreibung*) daljnega vzhoda razširjenega ruskega imperija, predvsem Kamčatke, na poziv Ruske akademije znanosti (Vermeulen, 2015, 2, 23 in 26–28). V drugi polovici 18. stoletja so za ta prizadevanja skovali dva termina, ki sta oba izhajala iz starogrške besede *ethnos* (ljudstvo v smislu barbarških, tujih ljudstev; beseda pa je označevala še krdelo, čredo in jato): *ethnographia* in *ethnologia* ter v nemško govorečih deželah *Volkskunde* (narodopisje) in *Völkerkunde* (narodoslovje) (Lutz, 1985; Šmitek in Jezernik, 1992 in 1995). Zanimivo je, da je zgodovinar August Ludwig von Schlözer že leta 1785 povezal etnografijo z metodo in uporabil izraz »etnografska metoda« (Novak, 1986, 57).¹

Sistematično preučevanje posebnosti ljudstev oz. »državoznanstvo« se je začelo z radovednostjo in željo po spoznavanju življenja dotlej neznanih ljudstev, a tudi zaradi potreb držav in imperijev po razumevanju teh posebnosti za njihovo učinkovitejše vodenje, tako znotraj lastnih meja kot na novo pridobljenih ozemljih (Kremenšek, 1980c, 9). To je bilo stoletje razvoja državnih statistik, ki so sprva obsegale predvsem natančne opise in popise načinov življenja različnih ljudstev znotraj držav in imperijev, da so lahko racionalizirali politike njihovega vodenja.

1 Z napačno navedbo letnice vira v opombi 14.

Prve imperialne ekspedicije so bile geografske, vendar so na njih terenski raziskovalci razvijali tudi specifične metode opazovanja ljudstev in sistematično pripravo podrobnih opisov njihovega videza in življenja. Podobne pristope z opisovanjem življenja preprostih ljudi, predvsem v primerjalnem smislu, so v tistem času uporabljali tudi zgodovinarji, med njimi Anton Tomaž Linhart, ki so ga v osemdesetih letih zaradi tega povsem upravičeno proglasili za enega izmed začetnikov ali utemeljiteljev slovenske etnologije (Kremenšek, 1980a in b; Kremenšek, 1981; Novak, 1986, 21–59).

V zgodnjem 19. stoletju so tudi v naših krajih, najprej na Štajerskem, izvajali državno-statistične raziskave, s katerimi so pridobivali podatke o življenju prebivalstva. Kot vzorčen primer lahko jemljemo vprašalnice nadvojvode Janeza, ki je v drugem desetletju 19. stoletja uporabljal nemški izraz za tovrstno popisovanje, to je *Volkskunde*, opisovanje ljudstva. Prve vprašalnice so nastale že leta 1811, podatke pa so pod vodstvom Georga Götha intenzivno zbirali predvsem v tridesetih in štiridesetih letih 19. stoletja (Kuret, 1979). Večji del odgovorov na te vprašalnice je prevedel Niko Kuret (1985, 1987, 1989 in 1993). Ne le da so to prvi terenski viri za razumevanje življenja v slovenskih deželah, narekovali so tudi izbiro za etnološko vednost pomembnih tem.

Zbiranje in preučevanje ljudskih pesmi se je začelo šele nekaj desetletij po razvoju razsvetljenske in racionalistične etnologije, ki jo je označevalo integralno povezovanje geografskih (Kremenšek, 1986a) in zgodovinpisnih (Kremenšek, 1960; Kremenšek, 1986b) prizadevanj z državno statistiko. Romantični tok razvoja etnologije je zaplodil folkloristiko (Kremenšek, 1973, 1977 in 1980b), ki je še danes integralni del etnologije, skupaj z neologizmom folklor, ki ga je leta 1846 skoval William Thoms.

Zaradi tega zanimanja, ki je sodilo tudi v širši korpus slavistike, so prvi predavatelji in preučevalci etnoloških vsebin poučevali na stolicah za slavistiko: Karel Štrekelj in Gregor Krek v Gradcu, Matija Murko na Dunaju in v Gradcu (Muršič in Ramšak, 1995; Slavec Gradišnik, 2000; Fikfak, 1999). Zaradi družbenih, političnih in zgodovinskih okoliščin se je pri nas v drugi polovici 19. stoletja, skupaj z oblikovanjem nacionalne zavesti, razvijal predvsem tisti del etnologije, ki je sodil v okvire narodopisja oz. nemške *Volkskunde*.

Ne glede na to so bila dela, ki so govorila o življenju drugih, še posebej staroselcev v ZDA in ljudstev v Afriki, med slovenskim bralstvom izjemno

popularna že sredi 19. stoletja, tako da so dosegala za takratni čas izjemno visoke naklade, na primer dela Friderika Barage o Odžibvajih ali opisovanje življenja ob Nilu Ignacija Knobleharja (Šmitek, 1986 in 1988).

Institucionalizacija etnološke vede v akademskem svetu in humanistiki

Kljub danes že skoraj tristoletni zgodovini etnologije ter sprotnemu razvijanju njenih raziskovalnih metod in predmetnih usmeritev je bila njena umestitev v samostojne akademske stolice in centre zelo počasna. Prvo stolico za etnografijo je leta 1837 na Ruski akademiji znanosti v St. Peterburgu zasedel Andrei Johan Sjögren (Shegren) (Vermeulen, 2015, 409). Že leto prej so v Amsterdamu uvedli stolico za etnografijo in geografijo (Vermeulen, 2015, 412-413). Naslednje stolice so zasedli šele v sedemdesetih in osemdesetih letih 19. stoletja, na primer leta 1871 v Berlinu, 1877 v Leidnu, 1884 v Filadelfiji, 1887 na Harvardu, 1892 v Čikagu in naposled 1896 v Oxfordu ter 1899 v New Yorku (Vermeulen, 2015, 409; Kremenšek, 1981, 3). V luči tega razvoja vede je bilo pozneje tudi za nas pomembno, da je bila beograjska univerza med prvimi, na katerih so poučevali tudi etnologijo, od leta 1880 oz. 1885 v povezavi z geografijo, medtem ko so ustanovili samostojno stolico za etnologijo že leta 1906 (Naumović, 2000, 49). Historično in geografsko zasnovana etnologija se je na zahodu torej uveljavila ob koncu 19. stoletja, tako da so ob ustanavljanju novih stolic za preučevanje ljudstev dodajali še nova področja, na primer socialno antropologijo.

V slovenskem prostoru je bil v rabi predvsem termin narodopisje, četudi ne izključno. Predavanja iz primerjalne slovanske »etnografije«, ki so obsegala predvsem pregled ljudske pesmi in pripovedništva, so potekala v glavnem v nemškem jeziku v Gradcu in na Dunaju. Kot prvo in dokončno uveljavitev slovenske etnologije v njenem ožjem, narodopisnem pomenu besede, lahko jemljemo leto 1904, ko je začel izhajati mariborski *Časopis za zgodovino in narodopisje*. Kako pomembna je ta letnica za slovensko etnologijo, naj pove podatek, da so le nekaj pred tem začeli izhajati osrednji etnološki oz. antropološki časopisi v ZDA (*American Anthropologist*, 1899) in Veliki Britaniji (*Man/Journal of the Royal Anthropological Institute*, 1901) ter v Nemčiji *Zeitschrift für Volkskunde* (1891) – le *Zeitschrift für*

Ethnologie/Völkerkunde, 1869) je opazno starejši. V primerjavo: francoska revija *L'Homme* je začela izhajati šele leta 1961.

Med pomembnimi pobudniki narodopisnega dela *Časopisa za zgodovino in narodopisje* je bil Gabrijel Majcen, ki je desetletje pozneje pripravil tudi prvi sistematičen pregled tem, ki naj bi jih preučevali etnologi in etnologinje na terenu. Žal so njegove pripravljene vprašalnice po zavrnitvi Karla Štreklja ostale le v rokopisni obliki (Muršič, 2005). Zasnova teh vprašalnic, ki so bile pripravljene že pred prvo svetovno vojno, bistveno presega okvire »narodopisja«, kot so ga gojili v primerjalni slavistiki tistega časa (o vprašalnicah, na katere sem naletel v mariborskem pokrajinskem arhivu, glej tudi Hudales /2003, 42–44/).

Za zgodovino slovenske etnologije in njen razvoj na ljubljanski univerzi pa nista postala ključna ne Štrekelj, ki je umrl še pred njenim nastankom, ne Murko, ki se je po prvi svetovni vojni odločil nadaljevati svojo akademsko in življenjsko pot v Pragi, ampak slovenski tako rekoč odpadnik Niko Zupanič, ki ga je zanimala etnologija v primerjalnem pomenu besede, izobraževal in deloval pa je tudi na področju takratne fizične antropologije. Iz Srbije, kjer je delal v beograjskem etnografskem muzeju in deloval bolj kot raziskovalec kakor kustos, je v Slovenijo prinesel izkušnje, s katerimi je nameraval nastopiti kot nosilec stolice za etnologijo, a je žal moral na to, da jo je zasedel, počakati neverjetnih 20 let (Jezernik, 2009; Muršič, 2009).

Ob ustanovitvi Univerze v Ljubljani namreč na njeni filozofski fakulteti tedanji vodilni predstavniki slovenske humanistike za etnologijo, ki so jo takrat pojmovali kot narodopisje, sprva niso našli prostora (Kremenšek, 1981, 4). Če odmislimo Nika Zupaniča, ki je bil znan kot antropolog in ne kot narodopisec, ni bilo nikogar, ki bi lahko v tistem trenutku to stolico tudi zasedel. Marginalizacija, če ne kar zaničevanje narodopisja, ne le med slavisti, ki so to vedo večinoma videli kot ne ravno pomemben del svojega kurikula oz. so »narodopisne« vsebine v tistem času že celo izločili iz svojega delokroga (Kremenšek, 1981, 3), se je torej zgodila med konstitucijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Toda velmožje, ki so takrat odločali o konstituciji fakultete, kljub vsemu niso mogli preprečiti vstopa etnologije na fakulteto. Še več: shema stolic beograjske univerze, ki so jo ob formalni ustanovitvi enostavno prenesli na prvo slovensko univerzo, ni prinesla le etnologije kot predmetnega področja, temveč tudi predvideno samostojno stolico zanjo. In v Sloveniji smo vendarle imeli etnologa in antropologa, ki bi to stolico lahko zasedel

že leta 1920. Toda velmožje so z večkratno zavrnitvijo oz. »preložitvijo« habilitacije Nika Zupaniča poskrbeli, da se to ni zgodilo ne v dvajsetih ne v tridesetih letih prejšnjega stoletja, temveč šele leta 1940.

Zaradi teh zunanjih zgodovinskih razlogov je etnologija kljub temu, da je bila formalno zabeležena kot enakovredno konstitutivno področje nove filozofske fakultete, ostala v ozadju. Niko Zupanič v tem času ni miroval, ampak je leta 1921 ustanovil Etnografski inštitut znotraj Narodnega muzeja, leta 1923 pa je uspešno izposloval ustanovitev samostojnega Slovenskega etnografskega muzeja (takrat se je imenoval Kraljevi etnografski muzej). Leta 1927 je začel izdajati prvo povsem etnološko znanstveno in strokovno publikacijo *Etnolog*.

Končna podelitev profesorskega naziva Niku Zupaniču v letu 1940 je kljub vsemu postavila dva ključna mejnika za nadaljnjo institucionalno utrditev etnologije na Slovenskem. Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo tako v študijskem letu 2020/21 praznuje osemdesetletnico, kar ga kljub vsemu umešča med starejše oddelke za etnologijo in kulturno antropologijo v Evropi in po svetu. Drugi ključen mejnik nadaljnjega razvoja slovenske etnologije pa je bilo poimenovanje oddelka oz. »seminarja«, kot so mu rekli takrat, za »etnologijo z etnografijo«, na temelju Zupaničevega komparativnega pojmovanja etnologije kot vede o »ljudstvih v vseh ozirih« (Zupanič po Makarovič, 2009, 175).

Etnologija kot veda o načinu življenja in ljudski kulturi

Ob zasedbi stolice je bil prazgodovinar, etnolog, antropolog in arheolog Niko Zupanič star že okoli šestdeset let. Kmalu po vojni je pri njem po prejšnjem doktoratu iz slavistike v Budimpešti iz etnologije doktoriral Vilko Novak (1947). Čeprav sta bila izjemno različni osebnosti, tako po značaju kot po strokovnih preferencah in delu, sta oba vztrajala pri etnologiji kot imenovanju vede, ki sta jo sooblikovala.

Ko je v petdesetih in šestdesetih letih 20. stoletja nastopila nova generacija raziskovalcev in raziskovalk, so se razprave o tem, kako naj nadalje razvijajo specifikke tega področja humanistike in družboslovja, izkristalizirale v razprave o njenem predmetu, ki je od prvega zapisa Slavka Kremenška v letu 1961 (Kremenšek, 1960/61) in kritičnega besedila Angelosa Baša (1968) vodilo do epistemološkega reza v narodopisnem delu vede, saj sta oba zagovarjala termin

način življenja kot temeljni predmet etnološkega raziskovanja, s tem da je Slavko Kremenšek ohranjal tudi koncept ljudske kulture (Kremenšek, 1989), o čemer sta Kremenšek in Baš razpravljala še v naslednjem desetletju in v osemdesetih letih (Baš, 1978; Kremenšek, 1978 in 1983). Ta premik v pojmovanju predmeta vede je bil revolucionaren in dolgoročen.

Kljub Kremenškovega ostremu in doslednemu nasprotovanju antropologizaciji etnologije² je termin »način življenja« praktično identičen pojmovanju predmeta antropologije oz. kulturne antropologije pri takratnih vodilnih ameriških antropologih (Harris, 1993, 2). Teoretski premisleki predmeta raziskave in spremljajoče razprave o usmeritvi slovenske etnologije so porodile revolucionarne spremembe tudi v praktičnem delu in usmeritvah vede, ki nikakor ni mogla ostati enaka kot prej, najprej po uvajanju urbane etnologije oz. antropologije (Kremenšek, 1965/66 in 1970) in nato po širitvi predmetnega področja od zgolj kmečkega prebivalstva k vsem slojem prebivalstva (Baš, 1968; Kremenšek, 1973), prav tako pa tudi od zanimanja za ostaline preteklosti, t. i. starožitnosti, k sodobnosti in sodobnemu življenju (Kremenšek, 1968).

Nova revolucija je sledila v poznih osemdesetih letih, ko je postalo le še vprašanje časa, kdaj bo treba k imenu etnologija dodati še antropologijo, predvsem zaradi skupnega področja preučevanja, raziskovalne metodologije in smernic nadaljnjega razvoja. Kljub ostrim polemikam okoli preimenovanja oddelka in sprememb študijskega programa se je to leta 1991 tudi zgodilo. Takratni nosilci sprememb, ne le Zmago Šmitek in Božidar Jezernik, temveč tudi mlajši raziskovalci in raziskovalke, na primer Borut Brumen in Natalija Vrečer, so dobili potrditev o pravilni odločitvi v naslednjih letih, ko so našemu zgledu sledili praktično vsi podobni oddelki v drugih nekdanjih socialističnih državah, v naslednjem desetletju in pol pa še oddelki na nemškem govornem območju, ki so se praktično vsi po vrsti odpovedali terminu *Volkskunde* oz. k imenu dodali še evropsko etnologijo, kulturno zgodovino ali kulturno antropologijo.

Sodobna slovenska etnologija

Na tem mestu se ne morem spuščati v široko paleto raziskav in dejavnosti slovenskih sodobnih in nekaj manj sodobnih etnologov in etnologinj, ker to ni

2 Glej npr. njegovo polemiko s Kuretom v Kremenšek (1965).

namen tega članka. Naj omenim le, da so se *Časopisu za zgodovino in narodopisje* pridružili še drugi časopisi in strokovne publikacije, najprej že omenjeni *Etnolog*, ki je po vojni izhajal kot *Slovenski etnograf*, nato po letu 1959 *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* (do leta 1975 se je društvo imenovalo »etnografsko«, zato se je tudi *Glasnik* do takrat imenoval *Glasnik Slovenskega etnografskega društva*), po letu 1972 *Traditiones*, po letu 1998 *Studia mythologica Slavica* in od leta 2008 še (žal občasna) revija *Kula*. S tem je produkcija etnološke vednosti v slovenskem jeziku v šestih ali sedmih matičnih revijah danes na prav zavidljivi ravni. Če k temu dodamo še *Antropološke zvezke* (*Anthropological Notebooks*) in nekatere revije, ki imajo v imenu tudi antropologijo (*Časopis za kritiko znanosti in novo antropologijo*, *Borec*, *Anthropos*), lahko govorimo o več kot solidnih temeljih razvoja vede. Obenem pa moram opozoriti, da področje kulturne/socialne antropologije do tega trenutka še nima svojega matičnega glasila.

V nadaljevanju besedila se bom bolj posvetil uporabnosti etnološkega znanja in njegovemu umeščanju v siceršnjo produkcijo humanističnega in družboslovnega znanja doma in deloma tudi po svetu. Kar zadeva temeljni razvoj vede, kolikor je bila povezana z izobraževanjem etnologov in etnologinj, je bila v zadnjih treh desetletjih poleg nadaljnjih sprememb pri sprotnem opredeljevanju predmeta raziskovanja ključnega pomena kadrovska širitev oddelka in celotnega področja. Ko sem se v devetdesetih letih sam loteval etnografske raziskave rokovega kluba na vasi (Muršič 2000), sem imel občutek, da delam nekaj, kar zgolj potrjuje smernice, ki sem jih omenjal zgoraj, toda tudi v svetovnem merilu je bilo tovrstnih raziskav v tistem času razmeroma malo. Še bolj unikatne so bile desetletje starejše in sočasne raziskave življenja v ekstremnih situacijah koncentracijskih taborišč Božidarja Jezernika, ki so odstrle vidike življenja »in extremis« – tem delom težko najdemo vzporednice (Jezernik, 1983, 1993, 1994 in 1997).

V devetdesetih letih sem imel vtis, da se je področje etnološkega raziskovalnega in aplikativnega dela razširjalo skorajda v neskončnost. Videti je bilo, da iz leta v leto, iz projekta v projekt odkrivamo nova obzorja, v tistem času mlajši etnologi in etnologinje pa smo samo še širili razglede na neskončne koticke načinov življenja (Brumen, 2000; Brumen in Šmitek, 1995; Brumen in Muršič, 1999). Vtis je bil takrat prav nasproten tistemu, ki ga je za kulturno in socialno antropologijo detektiral Michel-Rolph Trouillot, da se mora, če se hoče rešiti kolonialne prtljage, antropologija čim prej premakniti iz koticke zanimanja za divjake (Trouillot, 2003), saj

nas je takrat zanimalo sodobno življenje doma in na tujem, od popularne kulture do migracij, od političnih prelomov do razvoja novih tehnologij.

To široko paleto tem dokazujejo simpoziji, ki smo jih na pobudo Zmaga Šmitka, Boruta Brumna in Georga Elwerta organizirali med letoma 1994 in 2009 pod nazivom Sredozemski etnološki poletni simpozij oz. Mediterranean Ethnological Summer School/Symposium, in knjige, ki od leta 1999 izhajajo v okviru oddelčne knjižne zbirke Zupaničeva knjižnica, skupaj z nekoliko poznejšo eksplozijo etnološke produkcije na drugih institucijah, predvsem ZRC SAZU. Nekoliko mlajši raziskovalci in raziskovalke poleg razkrivanja novih tem v domačem okolju in po svetu (Podjed, 2011; Bartulović, 2013; Kozorog, 2013; Repič, 2013; Klaus, 2014; Konda, 2017; Sitar, 2017; Podjed, 2019) v zadnjem obdobju enakopravno vstopajo tudi v mednarodni prostor (Ramšak, 2015; Mencej, 2017; Gregorič Bon in Repič, 2016; Simonič, 2019; Podjed, Gorup, Borecký in Guerrón Montero, 2021).

Toda ustrezen položaj etnologije na področju znanja in njegove uporabnosti ne pri nas ne v svetu še zdaleč ni zajamčen. Perspektive etnologije kot humanistične in družboslovne vede, ki se v antropoloških razsežnostih splošne antropologije srečuje tudi z naravoslovno biološko antropologijo, so se od njene ekspanzije v 21. stoletju začele ponovno krčiti. Med udarci, ki jih doživlja etnologija predvsem v državah nekdanjih socialističnih držav, je uveljavljanje statističnih načel njene klasifikacije, ki ga vsiljujejo OECD in podobne organizacije, ranljive države »nove Evrope« pa ta birokratska in statistična pravila pridno uresničujejo. Odgovor birokratov iz Organizacije za mednarodno sodelovanje in razvoj (OECD) na pritožbo krovne svetovne antropološke organizacije IUAES (Mednarodne zveze etnoloških in antropoloških znanosti) leta 2010 (dopisovanje hrani avtor) je bil, da so zaradi ekonomičnosti razvrstitev skrajšali osrednje področje »Sociologija, antropologija, demografija in družbene tematike« preprosto v »Sociologija«, pri čemer zaradi zgodovinskih razlogov etnologija ne more pričakovati samostojne razvrstitve. Birokrat na Direktoratu za znanost, tehnologijo in industrijo OECD seveda ne more vedeti, da je etnologija dobro stoletje starejša od sociologije.

Zaradi tega birokratskega reza, ki nas je nato doletel v praksi s klasifikacijama Frascati in Clasius, je bila pred nekaj leti prizadeta tudi Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, saj je zaradi uvedbe Clasiusove klasifikacije za programe, ki so jih čez noč začeli umeščati med družboslovne, izgubila kar izdaten del financiranja.

Hkrati se je z bolonjsko reformo v prvem desetletju 21. stoletja in nato še s krizo po letu 2008, pri nas predvsem v letih 2011 in 2012, začel proces dojemanja univerzitetnega izobraževanja kot poklicnega, skupaj z birokratizacijo in menedžersko- pridobitniškim načinom obravnavanja tega sektorja. Za nameček so pri nas še pred podobnimi težnjami neoliberalno gnanih zahodnih držav začeli krčiti tudi sredstva za kulturo ali pa so to področje začeli prepuščati trgu in projektnemu financiranju, kar je nemudoma postal tudi sveti gral slovenskih ekonomskih »odrešiteljev« tistega časa. Prej sem še omenil, da so se etnologi in etnologinje doslej lahko zaposlovali v muzejih in na Zavodu za varovanje kulture dediščine, toda prav ti področji sta utrpeli najbolj dramatičen obseg krčenja. Za nameček je njun etnološki del marginalizirala tudi zakonodaja. Leta 2008 sprejeti zakon o varovanju kulturne dediščine je zbrisal strokovna področja dediščine in s tem etnologiji prizadejal še dodaten udarec. Obseg novih zaposlitev na teh področjih se je v zadnjem desetletju zaradi teh vzrokov opazno skrčil. Zdaj nas po enem izgubljenem desetletju bržkone čaka še eno desetletje rezov, saj je pred nami še globlja »pokoronska« kriza, in to kljub temu da se je prav v pandemiji izkazalo, da družba nujno – in vse bolj – potrebuje profil takšnih strokovnjakov in strokovnjakinj, ki znajo razumeti vsakdanje življenje ljudi in njihove navade.

Toda vizije etnologije so ostale. Sam sicer menim, da ni nič uporabnejšega od dobre teorije in da glavna družbena odgovornost humanistike ni le v razvijanju kritičnega mišljenja, temveč tudi v zagovarjanju temeljnega raziskovanja zaradi radovednosti same, na podlagi katere je mogoče priti tudi do znanj, ki omogočajo uporabo etnografsko pridobljenih spoznanj. Iz zgodovine vemo, da se vsaka, še tako nenavadna temeljna raziskava in še tako na prvi pogled abstraktna teorija prej ali slej pokažeta kot izjemno uporabni. To velja tako za humanistiko in družboslovje kot za naravoslovne vede. Če imamo na eni strani Einsteinovo splošno teorijo relativnosti, brez katere bi bil GPS komajda uporaben, imamo v humanistiki skorajda sočasnega Arnolda van Gennepa, ki je pokazal, da ni mogoče nobenega družbenega položaja spremeniti brez rituala.

Uporabnost neuporabnega

Etnologija se začne in konča s spraševanjem o tem, kaj drži skupaj človeško vsakdanje življenje, zakaj se določene skupine ljudi kažejo kot povsem drugačne

od drugih in kako naj razumemo razlike med ljudmi, a tudi univerzalne podobnosti med našimi človeškimi načini življenja. Naša dognanja, ki temeljijo na analizah človeške kulture kot povsem specifične sfere izkušnje, ne potrjujejo površnih razmišljanj o razlikah med ljudmi, kaj šele stereotipe, prav tako pa so v nasprotju s predstavami o tem, da obstajajo nekakšne vrojene lastnosti ljudi in določeni modeli, ki jih dokončno in nepopravljivo zaznamujejo za celotno življenje. Eksponentno naraščajoči korpus empiričnih podatkov kaže prav nasprotno podobo: čisto ničesar ni ne v biologiji ne v kulturi, kar bi dokončno zaznamovalo prav vsako človeško bitje in iz njega naredilo robotka, ki bi deloval le v skladu z naravnimi zakoni ali z družbenimi normami. Nasprotno: bolj ko si raziskovalci domišljamo, da smo odkrili sveti gral dokončnega spoznanja, bolj se nam takšna iluzija odmika – kot odsev mavrice na nebu.

In bolj ko razumemo kompleksne preplete človeških družb, bolj se nam razpirajo razsežnosti njihove vpetosti v fizični prostor, v interakcijo z drugimi bitji in vedno znova v sferah, ki jih ljudje ustvarjamo kot mreže pomenov, a se vedno znova zapletamo vanje (Geertz, 2019) in ne najdemo poti iz njih.

V času, ki postaja humanistiki in družboslovju vse bolj nenaklonjen, češ da moramo najti samo ustrezne procedure in popravili bomo vsako hibo v delovanju družbe, je zavedanje o tem, da smo kot človeška vrsta enotni ne le v biološkem smislu in v smislu ustvarjanja nečesa, kar razumemo kot človeško kulturo, temveč tudi v njeni neskončni raznolikosti in cepitvah, se kaže vse večja potreba po tem, da poiščemo načine ustrezne uporabe našega znanja.

Etnografsko metodologijo je mogoče prilagajati za učinkovito soočanje z resničnimi problemi in načrtovanje določenih družbenih in tehnoloških rešitev, kar nam kaže izjemen porast snovalske antropologije oz. antropologije dizajna, o kateri pišem s kolegico Lauro Korčulanin na drugem mestu (Muršič in Korčulanin, 2019; Korčulanin, Ferreira in Muršič, 2019). Prav na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo smo leta 2008, ob organizaciji doslej največjega znanstvenega kongresa pri nas, na katerem smo gostili – skupaj s študenti, več kot 1300 udeležencev kongresa Evropske zveze socialnih antropologov in antropologinj, podali pobudo za ustanovitev mreže za uporabno in angažirano antropologijo, ki smo jo dve leti pozneje, ob praznovanju 70-letnice oddelka, kronali z ustanovitvijo Easine Mreže za uporabno antropologijo, ki od leta 2011 organizira vsakoletno prireditvev Zakaj svet potrebuje antropologe

in antropologinje. Pod vodstvom Mete Gorup in Dana Podjeda je prireditelj postala ne le ena osrednjih etnoloških in antropoloških prireditev v Evropi, ampak je spodbudila tudi razvoj uporabne antropologije v Evropi (WWNA 2020; Podjed, Gorup, Borecký in Guerrón Montero, 2021).

V zadnjem desetletju etnologi in etnologinje vse pogosteje delujemo v neposredno ali posredno uporabnih dejavnostih ali se aktivno angažiramo v različnih skupnih bojih za kratkoročne in dolgoročne intervencije v družbi in svojem okolju. To velikokrat naredimo v sodelovanju s svojimi raziskovalnimi sodelavci, torej z ljudmi, ki jih preučujemo, v sodelovalskih in soudeleženskih pristopih (Eriksen, 2006; Pina-Cabral, 2018). Sam sem na primer sodeloval z Ustanovo nevladnih mladinskega polja Pohorski bataljon (Muršič, 2012), s katero smo opozorili na birokratsko in politično uničevanje samoniklih pobud za izvajanje samostojnega predvsem klubskega glasbenega programa na samoniklih prizoriščih z ustanavljanjem občinskih in državnih javnih zavodov, ki zgolj marginalno vključujejo tudi problematiko mladih in njihovega kulturnega življenja. Prav sodelovanje in skupno delo je dalo pomembne spodbude in okrepilo pogum tistim, ki so se pripravljene posvetiti skupnemu boju za najelementarnejše zadeve, kot je tista, da sooblikujemo prostore, v katerih lahko svobodno ustvarjamo in se izogibamo fašizmu sodobnega časa.

Podobne angažirane pristope so izvajali Borut Brumen v umetnosti (improvizacijskem gledališču) in vsakdanji aktivistični praksi (z ustanovitvijo Urada za intervencije, na kratko UZI), Uršula Lipovec Čebren z izbrisanimi in v medicinski antropologiji (Lipovec Čebren in Zorn, 2011; Pokorn in Lipovec Čebren, 2019), obravnavanju položaja beguncev in migrantov (Lipovec Čebren, 2002), kar je že pred skoraj dvema desetletjema vodilo v ustanovitev sprva študentskega društva Matafir, in drugi, predvsem mlajši kolegi in kolegice, takratni študentje in študentke, ki so odigrali pomembno vlogo tudi pri zasedbi Filozofske fakultete leta 2011.

Smeri razvoja

Naj ob koncu podam še nekaj misli o tem, kako vidim etnologijo v prihodnjem korpusu slovenske humanistike in družboslovja. Gotovo bo zvenelo prevzetno, toda etnologijo – v njenem najširšem antropološkem obsegu – vidim kot

fundamentalno vedo, kot eno treh najbolj temeljnih empiričnih ved za razumevanje sveta ter človeka in njegove kulture. Prva je fizika, druga biologija, tretja antropologija, katere jedro je etnografsko zasnovana etnologija.

Od Kroeberja (1917) do Leslieja Whita (1959) smo lahko spremljali pojmovanje etnologije oz. antropologije kot kulturologije, torej temeljne vede, ki jo zanima tisti svet, ki ga zaplodimo ljudje na temelju anorganskega fizičnega sveta (fizika) in organskega oz. biološkega sveta, tj. sveta življenja (biologija), in ga nadgradimo s svetom povsem človeških stvaritev, ki temeljijo na antropološki zmožnosti simboljenja; ta utemeljuje specifično človeško kulturo (White in Dillingham, 1973) in z njo povezane načine življenja in preživetja, kar je osrednje zanimanje antropologije. Tej Kroeberjevi delitvi, ki so jo antropologi zaradi neverjetne enostavnosti in esencialističnega videza že zdavnaj poslali na smetišče zgodovine, do določene mere ustreza tudi Popperjeva delitev treh epistemskih svetov, pri čemer antropološka domena ustreza njegovemu tretjemu svetu, svetu zamisli in znanja, ki temelji na zgoraj omenjeni zmožnosti simboljenja (Popper, 1978).

Zaradi staranja prebivalstva v zahodnem svetu ter podnebne in okoljske krize, a seveda ne samo zaradi tega, nas čaka v sedanjosti in najbližji prihodnosti veliko dela. Med ključnimi prizadevanji, v katerih vidim prihodnost etnologije, je uvrstitev etnologije v učne programe na osnovnih in srednjih šolah ter bolj angažirano delo etnologov in etnologinj v javnosti, predvsem v novih medijih ter v informacijskih, spletnih in virtualnih svetovih nasploh. Prav tako vidim veliko potrebo po tem, da v slovenski prostor prenašamo znanja etnoloških in antropoloških raziskovalcev in raziskovalk po svetu in jih skušamo prevesti ne le v slovenski jezik, ampak tudi uporabiti pri konkretni problematiki naše družbe.

V prihodnosti vidim tudi samonikle potrebe po etnoloških znanjih, ne le na lokalnih ravneh, kjer si že vsaka vas izmišlja svojo lastno etnološko tradicijo ter prireja etnološke in »etnografske« prireditve, ampak tudi v tistih segmentih družbe, ki so najbolj vitalni in bodo tudi v prihodnosti zahtevali največ delovnih mest. To so javno zdravje, zaradi katerega razvijamo medicinsko antropologijo, skrb za starostnike, zaradi katere razvijamo antropologijo starosti in staranja oz. antropološko gerontologijo, pa tudi kritično razumevanje in preverjanje učinkovitosti sistema javnih storitev, v katerih bodo etnografske raziskave delovanja javnega, državnega in paradržavnega sektorja nujni korektiv racionalnega vodenja

države, državnih organov in lokalnih samoupravnih skupnosti. Prav tako nujne bodo še naprej raziskave migracij, ne le doma, ampak po vsem svetu, nasilja, predvsem pa sodobne popularne kulture in novih medijev, tako z digitalno etnografijo kot z razvijanjem metod analize obsežnih podatkov, pametnih mest in podobnih novotarij. Predvsem pa je naša moralna dolžnost, tudi če nas čaka najbolj črn podnebni scenarij, razvijanje vzdržnih modelov sodelovanja, razumevanja in promocije človeške solidarnosti v praksi in svetovanj v zadevah, ki jih poznamo iz preteklosti in sedanjosti. Prav tako zahteva neizprosni boj proti neznanju, proti stereotipiziranju, rasizmu, seksizmu in podobnim stranskim učinkom razmišljanja o nas in drugih, o kulturni različnosti in naših individualnih ter skupnih usodah.

Prihodnost antropologije oz. etnologije je torej svetla: ne glede na scenarije, po katerih naj bi nas reševal le tehnološki razvoj, je za človeštvo ključna samorefleksija, ki upošteva tudi tiste modele sobivanja, v katerih bomo le tisti, ki znamo prisluhniti ljudem v dejanskih življenjskih situacijah, tudi znali to, kar slišimo, prenesti tistim, ki bodo poslušali šele takrat, ko bodo z nosom trčili v zid neznanja in nerazumevanja. Potreba po razumevanju navad ljudi v njihovem domačem in javnem okolju se je pokazala kot ključna za soočenje s pandemijo kovida 19. Toda to še zdaleč ni samoumevno.

Kot skozi vsa stoletja razvoja vede o ljudeh in njihovih načinih življenja nas tudi v 21. stoletju čakajo izzivi družbenega snovanja, pred katerim si ne moremo zatiskati oči. Prav zato, ker se razvijamo tehnološko, in tega procesa brzokone ni več mogoče ustaviti, toliko bolj potrebujemo še več humanistike in družboslovja, znotraj njunih okvirov pa tudi vitalno, živahno in radovedno ter tudi zato neskončno potrebno etnologijo oz. kulturno/socialno antropologijo.

Literatura

- Bartulović, A., »Nismo vaši!« *Antinacionalizem v povojnem Sarajevu*, Ljubljana 2013.
- Baš, A., O predmetu etnologije (Teze za diskusijo), *Časopis za zgodovino in narodopisje* 4, 1968, str. 273–277.
- Bezjak Mlakar, A. in Podjed, D., Development of Business Anthropology in Slovenia and Abroad. Problems and Perspectives, *Traditiones* let. 44, št. 1, 2015, str. 137–159.

- Brumen, B., *Sv. Peter in njegovi časi: Socialni spomini, časi in identitete v istrski vasi Sv. Peter*, Ljubljana 2000.
- Brumen, B. in Muršič, R., ur., *Cultural Processes and Transformations in Transition of the Central and Eastern European Post-communist Countries*, Ljubljana 1999.
- Brumen, B. in Šmitek, Z., ur., *MESS: Mediterranean Ethnological Summer School. Piran, Slovenia, 1994-1995*, Ljubljana 1995.
- DeLanda, M., *A New Philosophy of Society: Assemblage Theory and Social Complexity*, London 2006.
- DeLanda, M., *Philosophy and Simulation: the Emergence of Synthetic Reason*, New York 2019.
- Ehrlich, L., Razvoj etnologije in njene metode v zadnjih desetletjih, *Etnolog* 3, 1929, str. 114-149.
- Eriksen, T. H., *Engaging Anthropology: the Case for a Public Presence*, Oxford 2006.
- Fikfak, J., *Ljudstvo mora spoznati sebe: podobe narodopisja v drugi polovici 19. stoletja*, Ljubljana 1999.
- Geertz, C., *Interpretacija kultur*, Maribor 2019 (1973).
- Gregg, M. in Seigworth, G. J., ur., *The Affect Theory Reader*, Durham 2010.
- Gregorič Bon, N. in Repič, J., ur., *Moving Places: Relations, Return, and Belonging*, New York in Oxford 2016.
- Harris, M., *Culture, People, Nature: An Introduction to General Anthropology*. 6. izd., New York 1993.
- Hudales, J., ČZN, narodopisje in južnoštajerski narodopisni muzej, *Časopis za zgodovino in narodopisje* let. 74=39, št. 1-2, 2003, str. 27-47.
- Jezernik, B., *Boj za obstanek: o življenju Slovencev v italijanskih koncentracijskih taboriščih*, Ljubljana 1983.
- Jezernik, B., O novem vzgojnoizobraževalnem programu, *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* let. 31, št. 1-2, 1991, str. 13-16.
- Jezernik, B., *Spol in spolnost in extremis: antropološka študija o nemških koncentracijskih taboriščih Dachau, Buchenwald, Mauthausen, Ravensbrück, Auschwitz 1933-1945*, Ljubljana 1993.
- Jezernik, B., *Non cogito ergo sum: arheologija neke šale (Ecce homo)*, Ljubljana 1994.
- Jezernik, B., *Italijanska koncentracijska taborišča za Slovence med 2. svetovno vojno*, Ljubljana 1997.

- Jezernik, B., Antropolog, ki je ljudem meril glave, v: *Niko Zupanič, njegovo delo, čas in prostor. Spominski zbornik ob 130. obletnici rojstva dr. Nika Zupaniča* (ur. Muršič, R. in Hudelja, M.), Ljubljana 2009, str. 23–73.
- Klaus, S., *Pa vse, kar sem hotu, so ble dobre vile: Folklor v oglaših med letoma 1980 in 2011 v Sloveniji*, Ljubljana 2014.
- Konda, H., *Grafiti v Ljubljani: Zgodovina, grafitarji, mesto*, Ljubljana 2017.
- Korčulanin, L., Ferreira, A. M. in Muršič, R., Human Culture and Eco-Systemic Needs to Inform Innovation within Toilet Design, *Convergências – Revista de Investigação e Ensino das Artes* Vol. 12, Nr. 24, 2019, <http://convergencias.ipcb.pt> (3. 12. 2012).
- Kozorog, M., *Festivalski kraji: koncepti, politike in upanje na periferiji*, Ljubljana 2013.
- Kremenšek, S., Etnografija in zgodovinopisje, *Slovenski etnograf* 13, 1960, str. 7–12.
- Kremenšek, S., Nekaj pripomb, *Glasnik Slovenskega etnografskega društva* let. 3, št. 2, 1960/61, str. 7–8.
- Kremenšek, S., Kulturnoantropološka načela, *Naši razgledi*, 25. september 1965.
- Kremenšek, S., Industrializacija, urbanizacija in etnološki vidik, *Slovenski etnograf* 18–19, 1965–1966, str. 133–154.
- Kremenšek, S., »Etnologija sedanjosti« in njena temeljna izhodišča, *Časopis za zgodovino in narodopisje* n.v. 4 (39), 1968, str. 278–285.
- Kremenšek, S., *Ljubljansko naselje Zelena jama kot etnološki problem*, Ljubljana 1970.
- Kremenšek, S., *Obča etnologija*, Ljubljana 1973.
- Kremenšek, S., O etnologiji in folkloristiki, *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* let. 17, št. 5, 1977, str. 287–290.
- Kremenšek, S., Družbeni temelji razvoja slovenske etnološke misli, v: *Pogledi na etnologijo*, Ljubljana 1978, str. 9–65.
- Kremenšek, S., Razsvetljenstvo in etnološka misel, v: *Obdobja 1: Obdobje razsvetljenstva v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi* (ur. Paternu, B., Pogorelec, B. in Koruza, J.), Ljubljana 1980, str. 409–419.
- Kremenšek, S., H genezi razmerja med etnologijo in slavistiko, *Jezik in slovstvo* let. 25, št. 6, 1980, str. 171–176.
- Kremenšek, S., Razkrivanje našega načina življenja, v: *Ljudstva sveta. Šesta knjiga: Evropa. Sovjetska zveza vzhodno od Urala in Mongolija. Jugozahodna in osrednja Azija*, Ljubljana 1980, str. 8–11.

- Kremenšek, S., 40 let etnologije na ljubljanski univerzi. Predzgodovina, *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* let. 21, št. 1, 1981, str. 2–5.
- Kremenšek, S., *Etnološki razgledi in dileme 1*, Ljubljana 1983.
- Kremenšek, S., H genezi razmerja med etnologijo in geografijo, v: *O razmerju med geografijo in etnologijo*, Ljubljana 1986, str. 12–26.
- Kremenšek, S., Etnologija in zgodovinopisje, v: *Razmerja med etnologijo in zgodovino: gradivo s posvetovanja v Mariboru, november 1984*, Ljubljana 1986, str. 18–30.
- Kremenšek, S., pod geslom: Etnologija, v: *Enciklopedija Slovenije 3*, Ljubljana 1989, str. 63–67.
- Kremenšek, S., Stališča, *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* let. 31, št. 1–2, 1991, str. 18–20.
- Kremenšek, S., Razhajanja, *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* let. 33, št. 3–4, 1993, str. 2–8.
- Kremenšek, S., Nazaj k narodopisju? *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* let. 34, št. 1–2, 1994, str. 2–9.
- Kremenšek, S., Izviri in pobude, *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* let. 34, št. 3, 1994, str. 8–10.
- Kremenšek, S., Misteriozna etnografija; ali res? Etnologija – antropologija 4, *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* let. 35, št. 1, 1995, str. 15–18.
- Kremenšek, S., Dve pojasnili, eno vprašanje in kratek sklep, *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* let. 36, št. 1, 1996, str. 27–29.
- Križnar, N., Diskusija, *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* let. 31, št. 1–2, 1991, str. 36–38.
- Kroeber, A. L., The Superorganic, *American Anthropologist* Vol. 19, Nr. 2, 1917, str. 163–213.
- Kuret, N., Slovensko narodopisno gradivo v zamejskih zbirkah, *Slovenski etnograf* 30, 1979 (1977), str. 37–55.
- Kuret, N., *Slovensko Štajersko pred Marčno revolucijo 1848: Topografski podatki po odgovorih na vprašalnice Nadvojvode Janeza (1811) in Georga Götha (1842). Prvi del, 1. snopič*, Ljubljana 1985.
- Kuret, N., *Slovensko Štajersko pred Marčno revolucijo 1848: Topografski podatki po odgovorih na vprašalnice Nadvojvode Janeza (1811) in Georga Götha (1842). Prvi del, 2. snopič*, Ljubljana 1987.

- Kuret, N., *Slovensko Štajersko pred Marčno revolucijo 1848: Topografski podatki po odgovorih na vprašalnice Nadvojvode Janeza (1811) in Georga Götha (1842). Prvi del, 3. snopič*, Ljubljana 1989.
- Kuret, N., *Slovensko Štajersko pred Marčno revolucijo 1848: Topografski podatki po odgovorih na vprašalnice Nadvojvode Janeza (1811) in Georga Götha (1842). Drugi del, 1. snopič*, Ljubljana 1993.
- Lipovec Čebtron, U., ur., *V zoni prebežništva: antropološke raziskave prebežnikov v Sloveniji*, Ljubljana 2002.
- Lipovec Čebtron, U. in Jelka Z., *Zgodbe izbrisanih prebivalcev*, Ljubljana 2011.
- Ložar, R., Narodopisje, njegovo bistvo, naloge in pomen, v: *Narodopisje Slovencev: 1. Del* (ur. Ložar, R.), Ljubljana 1944, str. 7–20.
- Lutz, G., Nastanek etnologije in poznejše razmerje med Volkskunde in Völkerkunde v Nemčiji, *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* let. 25, št. 1–4, 1985 (1983), str. 39–47.
- Makarovič, M., Spomini na prof. dr. Nika Zupaniča, v: *Niko Zupanič, njegovo delo, čas in prostor. Spominski zbornik ob 130. obletnici rojstva dr. Nika Zupaniča* (ur. Muršič, R. in Hudelja, M.), Ljubljana 2009, str. 175–178.
- McKinnon, S. in Silverman, S., ur., *Complexities: Beyond Nature & Nurture*, Chicago in London 2005.
- Mencej, M., *Styrian Witches in European Perspective: Ethnographic Fieldwork*, London 2017.
- Muršič, R., O razmerju med etnologijo in kulturno antropologijo ter predvsem o teoriji v etnologiji: Žolčno provokativni esej za enkratno uporabo, *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* let. 34, št. 1–2, 1994, str. 10–16.
- Muršič, R., *Trate vaše in naše mladosti: zgodba o mladinskem in rock klubu*, Ceršak 2000.
- Muršič, R., Zapuščina zapisovalca ljudskih pesmi Gabriela Majcna: O etnografiji v Slovenskih Goricah na začetku 20. stoletja in stoletje kasneje, *Traditiones* let. 34, št. 1, 2005, str. 49–59.
- Muršič, R., Kontinuiteta univerzitetnega poučevanja »etnologije z etnografijo« pod Nikom Zupaničem v luči sodobnega študija etnologije in kulturne antropologije, v: *Niko Zupanič, njegovo delo, čas in prostor. Spominski zbornik ob 130. obletnici rojstva dr. Nika Zupaniča* (ur. Muršič, R. in Hudelja, M.) Ljubljana 2009, str. 115–133.

- Muršič, R., *Metodologija preučevanja načinov življenja: temelji raziskovalnega dela v etnologiji ter socialni in kulturni antropologiji*, Ljubljana 2011.
- Muršič, R., *Na trdna tla: brezsrarni pregled samoniklih prizorišč in premislek nevladja mladinskega polja*, Tolmin 2012.
- Muršič, R. in Korčulanin, L., Antropologija in dizajn: snovanje bodočnosti in oblikovanje vsakdanjosti, *Etnolog* 29, 2019, str. 57–83.
- Muršič, R. in Hudelja, M., ur., *Niko Zupanič, njegovo delo, čas in prostor: spominski zbornik ob 130. obletnici rojstva dr. Nika Zupaniča*, Ljubljana 2009.
- Muršič, R. in Ramšak, M., ur., *Razvoj slovenske etnologije od Štreklja in Murka do sodobnih etnoloških prizadevanj: zbornik prispevkov s kongresa*, Ljubljana, Cankarjev dom, 24.–27. oktober 1995, Ljubljana 1995.
- Naumović, S., Identity Creator in Identity Crisis: Reflection on the Politics in Serbian Ethnology, *Anthropological Journal on European Cultures* Vol. 8, Nr. 2, 2000, str. 39–128.
- Novak, V., *Ljudska prehrana v Prekmurju*, Ljubljana 1947.
- Novak, V., O bistvu etnografije in njeni metodi, *Slovenski etnograf* 9, 1956, str. 7–16.
- Novak, V., Struktura slovenske ljudske kulture, *Razprave* 4, 1958, str. 3–27.
- Novak, V., O ljudskem življenju v Slovenskih goricah v prvi polovici 19. stoletja, v: *Svet med Muro in Dravo. Ob stoletnici 1. slovenskega tabora v Ljutomeru 1868–1968* (ur. Vrbnjak, V.), Maribor 1968, str. 119–129.
- Novak, V., *Raziskovalci slovenskega življenja*, Ljubljana 1986.
- Pina-Cabral, João de, Modes of Participation, *Anthropological Theory* Vol. 18, Nr. 4, 2018, str. 435–455.
- Podjed, D., *Opazovanje opazovalcev: antropološki pogled na ornitološko organizacijo*. Ljubljana 2011.
- Podjed, D., *Videni: zakaj se vse več opazujemo in razkazujemo*, Ljubljana 2019.
- Podjed, D. in Gorup, M., What Comes Next in European Applied Anthropology? *Anthropology in Action* Vol. 21, Nr. 1, 2014, str. 45–46.
- Podjed, D., Gorup, M. in Bezjak Mlakar, A., Applied Anthropology in Europe: Historical Obstacles, Current Situation, Future Challenges, *Anthropology in Action* Vol. 23, Nr. 2, 2016, str. 53–63.
- Podjed, D., Gorup, M., Borecký, P. in Guerrón Montero, C., ur., *Why the World Needs Anthropologists*, London in New York 2021.

- Pokorn K., N. in Lipovec Čebren, U., ur., *Večjezično zdravje: komunikacijske strategije in večkulturni stiki s tujejezičnimi bolniki v slovenskem zdravstvenem sistemu*, Ljubljana 2019.
- Popper, K. R., Three Worlds: The Tanner lecture on human values. Delivered at The University of Michigan April 7, 1978, https://tannerlectures.utah.edu/_documents/a-to-z/p/popper80.pdf (17. 7. 2020).
- Popper, K. R., *The Poverty of Historicism*, London in New York 1991 (1957).
- Ramovš, M., Mnenje, *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* let. 31, št. 1-2, 1991, str. 36.
- Ramšak, M., *Wine Queens: Understanding the Role of Women in Wine Marketing*, Cham 2015.
- Ravnik, M., Diskusija, *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* let. 31, št. 1-2, 1991, str. 35-36.
- Repič, J., *Urbanizacija in vzpostavljanje etničnih skupnosti v Port Moresbyju, Papua Nova Gvineja*, Ljubljana 2013, <https://e-knjige.ff.uni-lj.si/znanstvena-zalozba/catalog/book/100> (5. 11. 2020).
- Segalen, M., L'Europe et ses ethnologies, *Ethnologie française* Vol. 38, Nr. 4, 2008, str. 581-582.
- Simonič, P., ur., *Anthropological Perspectives of Solidarity and Reciprocity*, Ljubljana 2019.
- Sitar, P., »Ne le kruh, tudi vrtnice!« *Potrošnja, tehnološki razvoj in emancipacija žensk v socialistični Sloveniji*, Ljubljana 2017.
- Slavec Gradišnik, I., *Etnologija na Slovenskem: Med čermi narodopisja in antropologije*, Ljubljana 2000.
- Šmitek, Z., *Klic daljnih svetov: Slovenci in neevropske kulture*, Ljubljana 1986.
- Šmitek, Z., Kam z antropologijo? *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* let. 31, št. 1-2, 1991, str. 16-18.
- Šmitek, Z., ur., *Poti do obzorja: Antologija slovenskega potopisa z neevropsko tematiko*, Ljubljana 1988.
- Šmitek, Z. in Jezernik, B., Antropološka tradicija na Slovenskem, *Etnolog* let. 2[53], št. 2, 1992, str. 259-266.
- Šmitek, Z. in Jezernik, B., The Anthropological Tradition in Slovenia, v: *Fieldwork and Footnotes: Studies in the History of European Anthropology* (ur. Vermeulen, H. V. in Alvarez Roldán, A.), London in New York 1995, str. 171-183.

- Terseglav, M., Prispevek, *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* let. 31, št. 1-2, 1991, str. 28–34.
- Trouillot, M.-R., *Global Transformations: Anthropology and the Modern World*, New York 2003.
- Vermeulen, H. F., *Before Boas: The Genesis of Ethnography and Ethnology in the German Enlightenment*, Lincoln in London 2015.
- Vrečer, N., Etnologija ali/in kulturna antropologija: to je zdaj vprašanje, *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* let. 31, št. 1-2, 1991, str. 20–23.
- Vrečer, N., Etnološki versus antropološki pristop, *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* let. 34, št. 1-2, 1994, str. 17–20.
- White, L. A., The Concept of Culture, *American Anthropologist* Vol. 61, Nr. 2, 1959, str. 227–251.
- White, L. A. in Dillingham, B., *The Concept of Culture*, Minneapolis 1973.
- Wolf, E. R., *Anthropology*, New York 1974 (1964).
- WWNA, Why the World Needs Anthropology: Mobilizing the Planet, spletna stran Mreže za uporabno antropologijo pri Easi (Applied Anthropology Network), 2020, <https://www.applied-anthropology.com/> (17. 7. 2020).
- Zapisnik sestanka Slovenskega etnološkega društva. Zapisala Daša Hribar, *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* let. 31, št. 1-2, 1991, str. 24–28.

Povzetek

Pričujoči prispevek obravnava etnologijo in njene perspektive v slovenskem akademskem prostoru skozi pregled njene zgodovine, institucionalizacije in uporabnosti. Uvodni del besedila razkriva položaj humanistike v širšem epistemološkem polju družbenih in naravoslovnih ved ter skozi koordinate njenih trenutnih teoretskih okvirov opozori na to, da je humanistika družbeno bistveno uporabnejša, kot je videti na prvi pogled.

Sledi prikaz razvoja etnologije kot tipične humanistične vede skozi prikaz njenega nastanka v zgodnjem 18. stoletju in njenega razvoja vse do leta 1940, ko je bil ustanovljen »seminar za etnologijo z etnografijo« kot prva etnološka akademska institucija pri nas. Akademska institucionalizacija etnologije v slovenskem visokošolskem prostoru, najprej na Univerzi v Ljubljani, je narekovala njen položaj v tem prostoru. Njena marginalizacija ob ustanovitvi Univerze v Ljubljani se je vlekla še nekaj desetletij, vse do njene paradigmatične zrelosti, ki jo je uokviril Kremenškov in Bašev koncept »načina življenja«.

Od širitve obzorij njenega zanimanja v devetdesetih letih je po nekaj desetletjih treba premisliti vizije njenega nadaljnega razvoja v sodobni in bodoči slovenski družbi. Temeljno spoznanje tega premisleka je, da je bila uporabnost etnologije ob vračanju znanja ljudem vedno tudi njen najmočnejši teoretski izziv.

Ključne besede: etnologija, antropologija, zgodovina etnologije, način življenja, uporabna antropologija, humanistika, univerza

Sto let geografije na ljubljanski univerzi

Jernej Zupančič

Uvod

Za spremembo začnimo enkrat na koncu. Piše se leto 2020. Stoletni Oddelek za geografijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani se strumno kiti z nazivom najstarejše in osrednje geografske ustanove na Slovenskem. Ni več ne edina, a je največja in najbolj razvejena izobraževalna ustanova. Ponudba študija ni bila še nikoli tako raznolika in tudi geografi ter geografinje lahko najdejo realizacijo svojega kariernega poklicnega poslanstva na zelo različnih področjih. Mladim brucem in bruckam polagamo na srce stoletno mantra geografske vede: širino, celovitost in kompleksnost. Diplomante in diplomantke na začetku njihove kariere opominjamo k zvestobi vedi in kličemo k nadaljnjemu poglobljanju (po možnosti v raznoterih specialnostih). V letih stoletja (2019 se spominjamo ustanovitve, 2020 začetka predavanj in 2022 začetka društvene organiziranosti) je primerno pogledati na zgodbe ljudi in zgodovino vede ter ob tem upoštevati vsakokratni družbeni in prostorski okvir, iz katerega so prihajali študentje in v katerega so odhajali diplomanti uresničevati svoje strokovno poslanstvo. Vendar se je treba že na začetku ograditi od namere, da bodo tu navedeni vsi obrazi in napisane vse zgodbe.

Študij geografije sestavljata dva osnovna stebra v treh stopnjah, šestih smereh in z mnogimi predmeti. Približno polovica je usmerjena k pedagoškemu

profilu in polovica k strokovni (nepedagoški) geografiji. Triletni diplomski študij je informativnega značaja: diplomant(ka) prejme temelje geografske stroke in usvoji metodologijo in tehniko strokovnega dela, pedagoški profil pa ustrezno didaktično podlago. Druga stopnja je informativno-formativna: konča se z nazivom magistra oziroma magistrice in daje licenco za mnoga opravila v pisani paleti ponudb na trgu dela od uprave in politike do raziskovanja, turizma, v različnih gospodarskih vejah in samostojnem podjetništvu (kdor seveda hoče). Drugi, dvopredmetni steber je pedagoški, namenjen usposabljanju učiteljev na šolah vseh vrst in stopenj. Po opravljeni drugi stopnji študija prejme diplomant(ka) naziv profesor(ica). Zdaj lahko študenti in študentke izbirajo med petimi področji, organiziranimi kot moduli. Ti pokrivajo naslednje smeri geografskega aplikativnega delovanja: okoljska in fizična geografija, ruralno-urbane študije, področje turizma, GIS (geografski informacijski sistemi) in politična geografija. Zdaleč največja geografska knjižnica s kartografsko zbirko, fizičnogeografski in kartografski laboratorij ter raziskovalni center so podporni dodatek, ki dobro ilustrira živahnost delovanja Oddelka za geografijo, predvsem pa zagotavlja široko podporo vsem, ki jim je geografija postala življenjski smisel ali celo poslanstvo. Ob tem se pričakuje absolvirati veliko število izpitov, ki so nič drugega kot povzetek dolgega razvoja geografije, ki je od enovite vede izoblikovala pisano paleto geografskih panog in veččin in pri tem ostala enotna, kompleksna in široka. Pri nas je do tega vodila stoletje dolga pot.

Geografija je bila med ustanovnimi vedami Filozofske fakultete. Kot ena izmed nacionalno pomembnih humanističnih disciplin s širokim spektrom tematik je skozi stoletje delovanja pustila tu svoje sledove. V prispevku je osvetljeno spreminjanje vsebin geografije, od pretežno široke sintezne in interpretativne vede v glavnem za pedagoško rabo, do njene izrazite tematske specializacije, uporabne na različnih področjih, kot so javna uprava, prostorsko načrtovanje in politika, varstvo okolja, turizem in seveda šolstvo. Na te smeri so pomembno vplivale tuje geografske šole, a tudi domače družbene okoliščine, ki so od vede terjale vsebinske prilagoditve, da bi bili diplomanti kos vsakokratnim poklicnim izzivom. Ni samoumevno, da je kljub izzivom specializacije ostala enotna veda, in tudi ne, da je sploh ostala v humanističnem okviru. Geografija je morala na začetku zgraditi lastne temelje teoretično-metodološkega kompleksa in poiskati ključna področja praktičnega uveljavljanja stroke. Glavna značilnost razvoja

geografije je postopna tematska širitev in specializacija, kar je omogočilo držati korak z razvojem vede v svetu ter odgovarjati na izzive naglo se spreminjajoče slovenske družbe, ki je s forsirano industrializacijo in urbanizacijo oblikovala nagle prostorske spremembe, se pozneje terciarizirala in osamosvojila, vključila v EU in se srečuje s krizami različnih vrst. Uporabnost vede je še danes morda najpomembnejši izziv.

Pogumni začetki enotne geografije

Vsak začetek je težak, ker ga ne podpirajo izkušnje. Leta 1919 je v novih razmerah politično še urejajoče se Evrope nastala pobuda za ustanovitev Univerze v Ljubljani. Nastala je in geografija je bila med ustanovnimi disciplinami Filozofske fakultete. Začeti pa je bilo treba povsem na novo.

V prelomnem času po koncu prve svetovne vojne je bilo geografov diplomantov dunajske in graške univerze sicer precej, vendar nobeden med njimi še ni imel temeljnega pogoja za profesuro na novi *alma mater labacensis* – doktorata znanosti. Na morebitne kadrovske okrepitve iz nemškega govornega okolja ni bilo misliti iz načelnih razlogov. Če pogledamo malo širše, pa je obstajala srenja, ki je razmišljala in delala geografsko. V tej predhodnici velja omeniti Alexandra Georga Suppana, ki je prav v Ljubljani zasnoval temelje svoje poznejše imenitne akademske kariere v nemškem okolju, Vinka Šarabona, pisca več strokovnih del in učbenikov, Blaža Kocena in njegovega atlasa, Janeza Jesenka, Simona Rutarja, raziskovalca Ferdinanda Seidla, kartografa Petra Kozlerja, pesnika Otona Župančiča ali pa gornika Rudolfa Badjuro ter krasoslovca Pavla Kunaverja. Večini je dala temeljno popotnico dunajska univerza. Gotovo smemo h geografskim dušam prišteti tudi misijonarja in raziskovalca Sudana Ignacija Knobleharja, svetovno popotnico Almo Maksimiljano Karlin ali pa misijonarja severnoameriških Indijancev Friderika Barago: čeprav jim geografija ni bila osnovna strokovna popotnica, so s svojim delom veliko prispevali k vedenju o tujih deželah. Končno smemo k tej široki družini pripisati tudi pogumne alpske vodnike pri osvajanju visokogorja in jamarje, ki so iščoč vodne vire v kraškem podzemlju odkrivali in popisovali jame in brezna. In skoraj tri stoletja poprej je vrli polihistor J. V. Valvasor v sloviti *Slavi vojvodine Kranjske* napisal marsikaj, kar bi se lahko imenovalo regionalna geografija.

Začetna kadrovska zadrega ljubljanske geografske šole se je soočala tudi z morda (pre)nizkimi pričakovanji slovenske družbe in predvsem njenega upravljalškega in političnega aparata, ki je našo vedo videl kot zemlje(o)pis: disciplino s širokim naborom znanj za dvig splošne izobrazbene ravni, vedo z obsežnim podatkovnim naborom in mnogo manj (če sploh) kot v različnih praksah uporabno stroko. Zemljepis je bil tedaj predvsem domoznanska disciplina, kar je utrjevalo položaj geografije kot nacionalno pomembne vede. Veliko diplomantov pa je kmalu našlo mesto v raznolikih praksah in vseskozi dokazovalo, da je poslanstvo geografije dejansko lahko tudi zunaj šolskih klopi. Za geografske akademske začetke je bilo treba kadrovske seči v sosodstvo. Leta 1920 je zasedel mesto profesorja geografije dr. Artur Gavazzi, Dalmatinec italijanskih korenin, sicer pa predhodno profesor zagrebške univerze. Ljubljanska geografija je imela že v začetku dve stolici (za fizično geografijo in antropogeografijo). Po desetletju delovanja se je kadrovsko okrepila. Študij je zaživel, dobil je prve diplomante, organiziralo se je geografsko društvo (1922) in le malo pozneje (1925) sklenilo osmisлити svoj obstoj s stanovsko revijo *Geografski vestnik*. Vtis je, da so ustvarjalnost geografov tiste dobe bolj gnali disciplinarno motivirane emocije stanovske pripadnosti in narodni refleksi kot pa finančne spodbude. Gavazzi je bil po današnjih merilih specialist: zanimalo so ga fizičnogeografske vsebine v širokem razponu od podnebja do oceanografije in krasa. 1927 se je vrnil v Zagreb. Mladi kadri so relativno hitro povzeli sredino geografske panoge, to je na področju regionalne geografije. V. Bohinec, V. Šarabon, J. Rubić, F. Baš, A. Melik, R. Savnik in pozneje še S. Ilešič so tlakovali pot avtentični slovenski geografski znanosti. Uveljavili so se tudi na drugih področjih, kot je sodelovanje pri izdaji *Leksikona Dravske banovine* (1937) in pri pisanju turističnih vodnikov, odkrivali in varovali slovensko krajevno imenoslovje ter pisali razprave o gorništvu. Za vse ni bilo prostora in morda tudi ne razumevanja. Nekateri ustvarjalci so verjetno tudi zaradi nazorskih razlogov zavestno prezrli. Tako usodo je doživel tudi Roman Savnik, sicer zelo ustvarjalen pedagog in urednik več knjižnih izdaj. Prvi doktorant je bil Valter Bohinec (1921); doktoriral je iz demografske tematike. Zaradi razhajanj z vodstvom ni dolgo vztrajal v univerzitetnih vodah, a je bil pozneje izjemno dejaven na uredniškem, založniškem, enciklopedičnem in kartografskem področju. Melik je po doktoratu leta 1927 (Melik, 1927) postal asistent in najpomembnejši univerzitetni učitelj prve generacije slovenske

geografske šole. Leta 1933 je doktorat opravil S. Ilešič in kmalu prevzel tudi mesto učitelja. Z Melikom in Ilešičem sta bili postavljeni poglavitni ikoni slovenske geografije za naslednjih trideset let. Geografijo so utemeljevali kot enotno in tematsko široko vedo. Desetletja je veljalo, da mora geograf vedeti (skoraj) vse. Ta maksima je podpirala geografijo kot vedo za šolske klopi, širjenje znanja, razgledanosti in družbene kultivacije. Že pred drugo svetovno vojno so nastajale študije o prebivalstvenih vprašanjih, problemih vasi in kmečkega stanu, začetkih dnevnega vozaštva in spremembah v pokrajini, ki jih je sprožal razvoj neagrarnih dejavnosti. Gradivo za to so bile diplomske naloge ter posamične raziskave in objave posameznikov. Te tematike so se prekrivale s prizadevanji zlasti etnologov in zgodovinarjev. Ilešičeva študija o gospodarskih spremembah in strukturi takratne Slovenije bi bila lahko tudi z metodološkega zornega kota začetek ekonomske (gospodarske) geografije. Melikov doktorat o kolonizaciji Ljubljanskega barja (1927) je konceptualno zgodovinsko-geografski. Melik se je sprva posvečal geomorfološkim vprašanjem, kasneje pa je kot zagovornik geografske kompleksnosti iskal povezave med naravnimi in družbenimi dejavniki. Že pred drugo svetovno vojno je pričel snovati temeljit in podroben regionalno-geografski oris Slovenije. Delo je končal leta 1963 z izdajo zadnjega od petih debelih zvezkov monografije. Tako obsežnega opusa ni do danes še nihče zares presegel. Melik ni bil le natančen opazovalec z izrednim darom za razlago, temveč tudi natančen kronist in razlagalec naravnih in družbenih procesov.

Rast in specializacija geografije po drugi svetovni vojni

Po drugi svetovni vojni je nastopila socialistična družbena ureditev in tudi v znanosti in stroki vsiljevala ideološke vzorce razmišljanja in predvsem odrinila tiste, ki niso bili zvesti sledilci nove družbenopolitične doktrine. Zaradi hitro rastoče industrializacije in urbanizacije so se vzpostavljala nova dinamična razmerja med mestom in podeželjem. Melik, tedaj že akademik in v letih 1946 do 1950 tudi rektor Univerze v Ljubljani, je v teh okoliščinah vizionarsko predvidel aplikativne možnosti geografije. V ospredje so postavljali študije prebivalstvenih sprememb, gospodarskih in regionalnih potreb. Ilešič, druga ključna figura slovenske geografije, se je ob regionalni posvetil zlasti gospodarski geografiji. Njegova teoretična premišljanja je okrepilo sodelovanje s poljsko

agrarnogeografsko šolo Jerzyja Kostrowickega (Ilešič, 1950). Melik in Ilešič sta bila do izteka petdesetih let edina oblikovalca geografske miselnosti.

V senci zagovarjanja geografske kompleksnosti in enotnosti se je začela določena specializacija. Diplomantov je bilo vse več, družbene prilike vse bolj različne, tehnologija raziskovanja je omogočala natančnejše metrične pristope, podrobnejše raziskave in boljšo dokumentacijo. Leta 1946 je v okviru Slovenske akademije znanosti in umetnosti začel delovati tudi oddelek za geografske raziskave. Vse do devetdesetih let 20. stoletja so se posvečali raziskovanju ledenikov (ki še danes velja za najdaljši neprekinjen geografski projekt), geomorfologije, poplav, gorskih kmetij in poselitve ter pozneje naravnih nesreč. Istega leta je začel svojo pot Inštitut za raziskovanje krasa v Postojni; v prvih treh desetletjih je v njem delovalo več geografov. Geografski inštitut na Filozofski fakulteti se je leta 1961 preimenoval v Oddelek za geografijo in tako je ostalo do danes. Na pobudo V. Klemenčiča je bil leta 1962 ustanovljen nov geografski inštitut v univerzitetnem okviru, ki se je posvetil predvsem družbenogeografskim tematikam. Leta 1959 je ljubljanska geografija dobila tretje mesto univerzitetnega profesorja: zasedel ga je Vladimir Klemenčič. Potem je bil kadrovski razvoj ustanove sorazmerno hiter. Leta 1960 je začel predavati Igor Vrišer, dve leti pozneje Mirko Pak, leta 1966 pa še Ivan Gams in Darko Radinja. V naslednjem desetletju in pol so se v kreiranje ljubljanske geografske šole vključili še Jakob Medved, Franc Lovrenčak in Matjaž Jeršič. Ta druga generacija je oblikovala panožne specializacije na različnih tematskih področjih. Delitev na fizično in družbeno geografijo je sicer ostala, a je bila organizacijsko in operativno vse manj pomembna. Zamenjale so jo geografske panoge, prilagojene tematikam in problemom, ki naj bi jih reševali. Razvijale so področne metodologije, gradile so teoretična ozadja in iskale poti do uresničitve v praksi. Pozneje so sledile še druge in pahljača geografske vednosti je dosegla širino, kot jo poznamo danes.

Regionalnogeografsko usmerjena geografija je bila zanimiva predvsem za šolo in nezadostna za nove družbene potrebe. Nagel razvoj različnih geografskih panog je prinašal navdušenje, a tudi skrb za enotnost geografije kot znanstvene discipline. Precej burje med geografskimi duhovi je sprožilo zlasti pojavljanje socialnogeografskih raziskovalnih koncepcij. Zadrega pred razcepitvijo vede je bila do neke mere upravičena. Med slovenskimi geografi je prevladalo prepričanje, da je nastopajoči dualizem za geografijo škodljiv, in so ga odklonili. Panoženje geografije se je usmerjalo po starih geografskih smereh: fizični in družbeni

geografiji. Ta tok se je vzpostavil v šestdesetih letih in se potem nadaljeval do danes. Vmes se je posebej organizirala šolska geografija in se razvile nekatere tehnične discipline, kot so tematska kartografija in metodologija dela, naslonjena na obdelavo podatkov in geografske informacijske sisteme. Geografija se je razvijala v področne problemsko usmerjene geografije, ker so tako narekovale nove družbene razmere. Ob tem živahnem intelektualnem vrvenju so nastajala epohalna dela, kot so leksikoni in atlasi ter vrsta znanstvenih monografij.

Osamosvojitve Slovenije je vsaj za nekaj časa postavila tematike nove države zelo v ospredje. To je bil čas ustvarjanja za občo javnost in promocijo geografije izjemno pomembnih, pravzaprav epokalnih del, kot je bil nov krajevni leksikon, priredba najbolj podrobnega atlasa sveta s Slovenijo kot mednarodno dejavnim subjektom v tej kartografski stvarnosti, predstavitevami držav sveta, jedrnatim opisom države in njenih značilnosti, še posebej pa prvi nacionalni atlas in tri desetletja po Meliku nove regionalnogeografske monografije in vrsta derivatnih produkcij omenjenih del. V teh procesih je sodelovala večina slovenske geografske srenje, ne glede na institucionalne okvire.

Šolska geografija je najstarejša tematska kontinuiteta geografije. Bila je začetni motiv in stalna spremljevalka vseh generacij ljubljanske geografske šole. Vsebinsko je zavezana zlasti regionalni geografiji kot najobsežnejši vsebini poučevanja v šolah različnih vrst in stopenj. V njej so se po malem kalili mnogi, poseben prispevek pa so dali ustvarjalci, kot so M. Žagar, M. Košak, S. Brinovec, J. Kunaver in zdaj T. Resnik Planinc in M. Ilc Klun ter med pisci učbenikov zlasti J. Senegačnik.

Iz fizičnih geografij k problemom okolja

Fizičnogeografski spekter je od petdesetih let doživel velik razmah. Tega ne gre pripisati organizacijskim perturbacijam ljubljanske univerze. Leta 1949 so geografijo vključili v Prirodoslovno-matematično fakulteto, jo 1955 razdružili in leto pozneje za nekaj let spet postavili v naravoslovne vode, dokler se ni 1961 (spet) ustalila na Filozofski fakulteti. Posebnega učinka (kljub pričakovanjem) od teh reform ni bilo. Pomembnejši so bili organiziranje raziskovalnega dela na inštitutih in kadrovske možnosti, ki so omogočile in spodbudile razvoj raziskav. Poleg oddelka za geografijo so bili pomembno prizorišče fizične geografije zlasti

geografski inštitut na Slovenski akademiji znanosti in umetnosti (danes Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU) in študije krasa na specializiranem inštitutu za raziskovanje krasa v Postojni. Na tej sicer interdisciplinarni znanstveni ustanovi so imeli geografi vselej pomembno vlogo. Raziskovanje slovenskega podzemskega sveta je postalo sistematično. Tu je začel znanstveno kariero I. Gams, nesporna avtoriteta v svetu krasoslovja. S svojimi deli, organizacijami znanstvenih dogodkov in pedagoškim delom je prispeval k svetovnemu ugledu slovenskega krasoslovja in z njim tudi geografije. Sledili so mu še nekateri, kot na primer A. Kranjc, P. Habič, T. Slabe, A. Mihevc, izven teh inštitutskih okvirov pa J. Kunaver in zdaj U. Stepišnik.

Drugo področje fizične geografije je hidrogeografija, katere utemeljitelj je bil v slovenskem okolju D. Radinja. V ospredju raziskovalnih zanimanj so bile predvsem reke in podtalnica, manj pa jezera in morje. Dokaj samosvoji področji sta postali pedo- in biogeografija (F. Lovrenčak, B. Repe). Za razvoj fizične geografije je bilo oblikovanje prilagojenega laboratorija (predvsem za analize prsti, kamnin in vode) velikega pomena. V okviru fizične geografije zavzema posebno mesto klimatogeografija. Podnebje in vreme sta sicer ves čas zanimali geografe, pomembnejšo utemeljitev pa je dobila nekaj pozneje kot druge panoge (D. Ogrin).

Navedene fizične geografije so poglobljale vedenje o zakonitostih, razmerjih in procesih na področju klime, kraških pojavov, vodne sfere, prsti in rastlinskega pokrova, ugotovljale občutljivost slovenskih pokrajinskih prvin, se seznanjale s posledicami kontaminacije okolja ter proučevale tveganja, ki jih antropogeno sproženi procesi povzročajo družbi. Iz analitične perspektive so domala na vseh »geografijah« prehajali na raven znanstvene sinteze, tvegali napovedi, postavljali svarila ter gradili module drugačnega, prilagojenega in manj tveganega ravnanja. Aplikacija je postala enako pomembna kot analiza in podoba zanesljive, na metrične analize in statistične podatke naslonjena znanost je prehajala v bolj sistematične in široke med-geografije, da bi lahko probleme poiskala, jih razložila ter skušala reševati. Tak preboj ni bil samoumeven niti enostaven ali hiter. Zahteval je leta uvidevanja in prilagajanja ter se naposled realiziral v novem problemskem polju geografije – varstvu okolja. Neželene posledice človeških aktivnosti v okolju, kot so smrad, smog, prah, hrup, toplotna, svetlobna, kemična, biokemična in radiološka obremenitev, so postale nasprotni učinek zelenega napredka – razvojna

grožnja. »Okoljaši« so se od osemdesetih let okrepili kot struja znotraj geografske vednosti in postali standardni del slovenskega geografskega miselnega sveta. Znanilec teh pristopov je bil Avguštin Lah, pozneje pa vrsta avtorjev in avtoric študij o problemih okolja (D. Radinja, M. Špes) ter najdejavnejši Dušan Plut. Zaradi velikega družbenega angažiranja je v tretji generaciji geografov verjetno najbolj prepoznavno ime. V ta sklop logično sodijo tudi raziskave o naravnih nesrečah, katerih pridevnik »naravne« je z leti postal precej antropogeniziran. Ugotovilo se je, da so potresi, poplave, suše, plazovi in usadi po svojem počelu sicer naravni dogodki (ali procesi), po svojih učinkih pa v visoki korelaciji s stopnjo človeškega pohlepa in neumnosti, kar zadeva različne posege v okolje (Natek, 2011). V tej maniri je geografija oblikovala svarila in usmeritve, smiselne, da jih upoštevajo v upravljanju in prostorskem načrtovanju. Vsak geograf je zato vsaj po malem »okoljaš«, oseba s širokim pogledom na razmerja med človekom in naravo, pa naj gre za usmerjanje malih mestnih kmetij ali pa velikopotezno razpravo o prometnih strategijah. V geografski besednjak so se vpeljale besede, kot so »problem«, »okolje«, »degradacija«, v novejšem času pa »trajnostni razvoj« (Plut, 2011), s katerimi se je dalo razmeroma široko manipulirati, in nič ne kaže, da bi smeli te reči v prihodnosti opustiti. Enotnost geografije ter sklicevanje na celovitost in prepletenost naravnih in družbenih dejavnikov, s katerim danes radi opisujemo geografijo, sta postala pomemben kapital vede. Geografski integralisti izpred nekaj desetletij so torej imeli (bolj) prav, ko so se potegovali za enotnost geografske stroke.

Družbene geografije in geografski prostor

Od začetkov ljubljanske univerze je imela družbena geografija tu svoje mesto. Stolica za antropogeografijo je bila vsaj nekaj let prazna zaradi kadrovske suše. Družbenogeografskim tematikam so v diplomah in doktoratih prve generacije absolventov ljubljanske geografske šole namenjali precej pozornosti, izrazitega družbenega geografa pa vendarle ni bilo. V razmišljanjih takratne evropske geografske srenje (in slovenska se temu ni mogla ogniti) so še močno vela naziranja geografskega determinizma. Vendar se je na horizontu geografske vednosti že pojavila nova smer – socialna geografija. Izhajajoč iz nemške antropogeografije in francoskega posibilizma se je nova smer geografskega razmišljanja začela

uveljavljati v družbah z naglimi procesi urbanizacije in industrializacije (Bobek, 1948). V svojih raziskavah o preobrazbi iz agrarne v industrijsko družbo jih je med slovenskimi avtorji prvi uporabil V. Klemenčič, izhajajoč sicer prvotno iz regionalno- in gospodarsko-geografskih pristopov. Zaradi tesnega sodelovanja predvsem z Münchensko socialnogeografsko šolo Karla Rupperta se je uveljavila predvsem ta različica koncepcije (Ruppert idr. 1977). Socialna geografija se je v Sloveniji in Nemčiji razvijala sočasno; a pri tem sta struji ubirali precej svojske poteze, zaradi katerih lahko našo utemeljeno imenujemo slovenska socialnogeografska šola. Socialna geografija se je ustalila kot način geografskega razmišljanja in se uveljavila kot ozadje široke palete tematskih geografij, ki jih skupaj postavljamo v okvire družbene geografije.

Poglavitni motiv tematskega širjenja geografske stroke so bile naglo se spreminjajoče družbene razmere, nastale z uveljavljanjem urbane družbe. Glavni znanilki sta bili urbanizacija (širjenje mest in mestnega načina življenja) in industrializacija: obe sta družno spreminjali življenjski slog ljudi in kulturno pokrajino. Geografija je morala te spremembe razlagati, da bi zadostila konkurenčnosti vede o razmerju med človekom in naravo. Glavna priložnost pa se je ponudila v vstopom v izrazito aplikativno smer geografskega razmišljanja na različnih problemskih področjih. Klemenčičevo izvorno zanimanje je bilo namenjeno podeželju na stiku z mestom in industrijo (Klemenčič, 1968), katere dedič je danes geografija podeželja (Potočnik Slavič, 2009), medtem ko je zanimanje za mesto in urbanizem zasluga zlasti I. Vrišerja (1959), dediči pa so sedanja urbana geografija (Rebernik, 2004), gospodarska geografija s posebnim težišči na področju prometa in turizma (Pelc in Černe, 1993) ter seveda prostorsko načrtovanje. Vsaka izmed teh vej ima korenine že globoko v šestdesetih letih, a je potrebovala čas in okoliščine, da je lahko izkazala svoje prednosti in avtorje, ki so ji sami in naslonjeni na tuje akademske vzore postavljali teoretično-metodološko konstrukcijo. Širše jih lahko vzamemo v okrilje moderne gospodarske geografije. Nekako v osredju zanimanja družbene geografije je bilo prebivalstvo: bodisi v prostorski dinamiki (Klemenčič, 1971) bodisi v luči demografskih sprememb, ki sta jih zasledovala zlasti V. Kokole in L. Gosar, ali pa dnevne migracije delovne sile. Geografija podeželja je, temelječ na bogatih izhodiščih agrarne geografije (B. Belec, L. Olas), proučevanju kmetij (A. Medved, M. Natek) in raziskovanju preobrazbe podeželja (Klemenčič, 1975),

prešla v tretjem tisočletju v precej nove koncepte. Gospodarsko-geografsko strujo pa tudi področja proučevanja mest je že v klasični dobi socialnogeografskega vzpona koncipiral M. Pak. Področje turizma je razvil M. Jeršič in nadaljeval A. Gosar, zdaj razvijajo ta področja nasledniki (D. Cigale).

Regionalni razvoj ostaja med najpomembnejšimi raziskovalnimi področji geografov, kjer se upoštevajo demografski dejavniki, socialni kapital in diferenciacija interesnih skupin prebivalstva ter odnosi med njimi. Izpostavljajo se rastoči problemi periferizacije, socialne degradacije določenih okolij (na primer starih industrijskih območij v zatonu) ter iskanje možnosti sanacije in revitalizacije. Neposredno se na to vežejo vprašanja razvoja moderne industrije in drugih gospodarskih dejavnosti, zlasti različnih storitvenih dejavnosti, vključujoč pri tem predvsem vprašanja lokacije in širše vzetih regionalnih učinkov. Postmodernistični utrip opredeljuje pojem lokacije veliko bolj v soodvisnosti od medsebojnega vpliva posameznih dejavnosti oziroma tipov rabe prostora (Kušar, 2010). To velja tudi za lokacije gospodarskih dejavnosti, na primer na robove urbanega prostora lociranih in prometno dobro povezanih nakupovalnih središč (Drozg, 2007). V ta kontekst sodijo raziskave o življenjskih slogih prebivalstva in življenjski ravni, kar v precejšnji meri korelira tudi z rastočo socialno stratifikacijo in kulturno diferenciacijo slovenske družbe kot delom globalnih sprememb (Krevs, 2008). Pojavili so se izzivi reinterpretacije humane geografije in poskus »kritičnih« znanosti kot izrazito postmodernističnih modnostnih vplivov. V areno slovenske družbene geografije je kot zadnja vstopila politična geografija. V slovenskem prostoru je bila noviteta, v Evropi reanimirana stroka in akademska disciplina, za velesile pač kontinuiteta z določenimi akademskimi prilagoditvami. Mejna vprašanja Slovencev pa so bila zanimiva že mnogo prej (Randall, 1955). V slovensko geografijo je vstopala prek socialne geografije, tematsko vezana na obravnavo manjšin (Klemenčič, 1986) in političnih meja (Bufon, 2017), širokega spektra narodnega vprašanja (Zupančič), mednarodnih migracij in diaspore (R. Genorio), volilne geografije (B. Rogelj, J. Tiran) ter kriznih območij po svetu (Zupančič, 2015). Vseh imen zdaj aktivne geografske srenje pa zaradi omejenega obsega ni mogoče navesti. Tega naj bralec oziroma bralka avtorju prispevka ne zameri, kakor tudi ne oni, ki bi zaradi svojega strokovnega opusa morda pričakovali, da bodo imensko navedeni.

Epilog

Geografija je veda, katere razvoj so spodbujale raznolike družbene okoliščine, da bi jih geografija razumela v prostorski razsežnosti. Naloga raziskovalca je, da problem evidentira in poudari potrebo po njegovem reševanju. Geografija ne sledi premisam sterilne znanosti, ki naj bi bila razbremenjena pritiskov in pričakovanj družbe; tako konstelacijo imam za nesmiselno in v luči uporabnega znanja tudi kontraproduktivno. Geografija ustvarja vednost na rezervo: šele ob pretresu različnih informacij je mogoče racionalno presojeti o družbi in njenem prostoru. Oziranje za sodobnimi področji družbenogeografskih pristopov razkriva tendence nadaljnega širjenja, kar je skladno z načelom aktualizacije vede in stroke. Današnje raziskovalno področje družbene geografije je zelo široko, pristopi pa se pragmatično prilagajajo tematiki in problematiki. V vse večji prepletenosti posameznih geografskih panog ter ob vključevanju sorodnih znanstvenih disciplin in strok, prav tako pa tudi ob zagotavljanju prednosti geografske kompleksnosti strok se zdi, da je širina geografije zdaj podobno umestna kot v času, ko številne različice panožne razdeljenosti še niso obstajale.

Literatura

- Bobek, H., Stellung und Bedeutung der Sozialgeographie, *Erdkunde* Bd. 2, Hf. 1/3, Wien 1948, str. 118–125.
- Bufon, M., *Meja in obmejne skupnosti na Slovenskem*, Koper 2017.
- Drozg, V., Tri paradigme novodobnega razvoja slovenskih mest, *Dela* 27, 2007, str. 133–148.
- Ilešič, S., *Sistemi poljske razdelitve v Sloveniji / La physionomie parcellaire des champs en Slovénie*, Ljubljana 1950.
- Klemenčič, M., Sodobni prelog v SR Sloveniji, *Geografski vestnik* 47, 1975, str. 75–90.
- Klemenčič, V., Problemi mešane strukture gospodinjstev in kmečkih gospodarstev v Sloveniji, (Prispevek k študiju urbanizacije), *Geografski vestnik* 40, 1968, str. 19–52.
- Klemenčič, V., Prostorska diferenciacija Slovenije po selitveni mobilnosti prebivalstva, *Geografski zbornik / Acta geographica* 12, 1971, str. 135–220.
- Klemenčič, V., Državna meja na območju Slovenije in obmejna območja kot poseben geografski fenomen, *Razprave in gradivo* 20, 1987, str. 57–79.

- Krevs, M., Sense of Place and Quality of Life in Post-socialist Societies, v: Sense of Place, Health and Quality of Life (ur. Eyles J. in Williams A.), London 2008, str. 135–152.
- Kušar, S., Postmoderni pristopi v ekonomski geografiji - institucionalni pristop, *Geografski vestnik* 82-2, 2010, str. 25–38.
- Melik, A., *Kolonizacija Ljubljanskega barja*, Ljubljana 1927.
- Natek, K., Temeljni termini v geografiji naravnih nesreč, *Dela* 35, 2011, str. 73–101.
- Pelc, S. in Černe, A., Območja prometne privlačnosti med središči urbanega sistema Slovenije, *Geografski vestnik* 65, 1993, str. 69–78.
- Plut, D., *Geografija okoljskih virov*, Ljubljana 2011.
- Randall, R.R., The political geography of Klagenfurt plebiscite area, Massachusetts 1955.
- Rebernik, D., Sodobni urbanizacijski procesi: od suburbanizacije do reurbanizacije, *Geografski vestnik* 76-2, 2004, str. 53–64.
- Ruppert, K., Schaffer, F., Maier, J. in Paesler, R., *Sozialgeographie*, Braunschweig 1977.
- Slavič Potočnik, I., Socialni kapital na slovenskem podeželju, *Dela* 31, 2009, str. 21–36.
- Vrišer, I., Nastanek in razvoj Nove Gorice, *Geografski vestnik* 31, 1959, str. 45–78.
- Zupančič, J., Crisis urbanization and empty spaces: the spatial aspects of ethnic conflicts, v: *Ethnic conflicts and global interventions* (ur. Wells, M.), New York 2015, str. 21–39.

Povzetek

Študij geografije na ljubljanski univerzi se je začel pred stoletjem kot eno od ustanovnih področij v okviru Filozofske fakultete. Po začetnih kadrovskih zadregah je šel razvoj vede in študija od splošne regionalnogeografske koncepcije k tematski specializaciji. To odraža tudi sedanja študijska ponudba Oddelka za geografijo. Diplomanti in diplomantke se zaposlujejo na različnih področjih od uprave in raziskovanja do gospodarstva in samostojnega podjetništva, pri čemer je širina znanja dostikrat odločilna prednost.

Ključne besede: študij geografije, stoletnica, Oddelek za geografijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani

Vloga Vebra in Meinongove knjižnice pri začetkih študija filozofije na Filozofski fakulteti v Ljubljani

Andrej Ule, Ana Mehle

I.

Tridesetega oktobra 1990 je bila v predavalnici 420 Filozofske fakultete prireditev z naslovom »Otvoritev Meinongove knjižnice in počastitev stote obletnice rojstva Franceta Vebra«. Prireditev je bila naloga mag. Ane Mehle, bibliotekarke in tajnice Oddelka za primerjalno jezikoslovje na Filozofski fakulteti, ki je pripravila ponovno ureditev Meinongove knjižnice, nato pa je o njej objavila tudi knjigo *Meinongova knjižnica v Ljubljani* (Mehle, 1998). Nalogo, da uredi Meinongovo zapuščino in organizira prireditev ob otvoritvi knjižnice, je kolegici dal prof. Frane Jerman, pomemben član Oddelka za filozofijo, ki se je zavedal, kako pomembno je dokumentiranje slovenske filozofske laične tradicije. Na prireditvi je bilo prisotno vodstvo fakultete, nekateri člani Oddelka za filozofijo, še živeči Vebrovi učenci Mirko Hribar, Cene Logar, Anton Trstenjak in Leon Žlebničnik in predstavniki graškega dokumentacijskega centra za zgodovino avstrijske filozofije. Dogodek je pomenil filozofsko in osebno rehabilitacijo univerzitetnega profesorja in akademika Franceta Vebra na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani.

Preučevanje Vebrovega življenja in dela te prevzame. Ne moreš ga preučevati, dojeti brez strasti. Nekako »padeš vanj«, se zliješ z njegovo usodo. Vsak

raziskovalec njegovega žitja in bitja opravlja isto pot, postavlja si ista ali zelo sorodna vprašanja. Tudi knjiga o Meinongovi knjižnici kolegice Ane Mehle, ki je nastajala osem let, se ukvarja z Vebrovim življenjem in delom, s katerima sta bila tesno povezana tudi nastanek in usoda te knjižnice.

France Veber je bil rojen leta 1890 v Gornji Radgoni. Najprej je v Mariboru študiral bogoslovje, nato je odšel v Gradec in študiral filozofijo, kjer je tudi doktoriral pri znamenitem učencu Franza Brentana, Alexiusu Meinongu. Začel je kot mlad predavatelj na podlagi svojega študija in doktorata. Meinong je toplo priporočil mladega Vebra za docenta za filozofijo in to priporočilo je veliko pripomoglo k njegovi habilitaciji, hkrati pa je povzročilo kar nekaj nemira med tedanjimi začetniki ljubljanske univerze, kajti Meinong se je v svojem pismu izrecno zavzel za mladega in nadarjenega Franceta Vebra, ne pa za Mihajla Rostoharja kot kandidata za profesorja filozofije. Mihajlo Rostohar je bil tedaj dobro znan in mednarodno uveljavljen filozof in psiholog, tudi sam Meinongov učenec.

Veber se je spomladi l. 1920 najprej uspešno habilitiral za docenta za teoretično filozofijo na zagrebški Filozofski fakulteti (pri profesorju Bazali), 7. oktobra 1920 pa si je pridobil še habilitacijo za docenta iz teoretične filozofije na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Predavati je začel v zimskem semestru l. 1921, predavanja in seminarji so potekali v pritličju nekdanje stavbe Deželnega dvorca, sedanjega rektorata ljubljanske univerze. Veber je bil l. 1923 izvoljen še za izrednega profesorja, l. 1929 za rednega profesorja teoretične filozofije, kmalu pa je postal tudi član novoustanovljene Slovenske akademije znanosti in umetnosti.

Njegov prvi asistent je l. 1923 postal dr. Klement Jug, znameniti filozof in alpinist, ki je žal že naslednje leto tragično preminil v triglavski steni. L. 1934 je delo pri predavanjih in v seminarju začela z Vebrom deliti docentka dr. Alma Sodnik, l. 1941, tik pred vojno, pa je mesto docenta dobil še dr. Cene Logar, ki je po izbruhu vojne to mesto zapustil in odšel v partizane, po osvoboditvi in prisilnem odpustu Franceta Vebra pa je za kratek čas prevzel njegovo mesto.

Veber je ostal predavatelj do maja 1945, ko ga je nova revolucionarna oblast na hitro odstavila in poslala v predčasni pokoj. Izključili so ga tudi iz Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Nova oblast mu je očitala nejasen odnos do okupatorja in do Osvobodilne fronte. Nagla odrezanost od akademskega dela je Vebra močno prizadela, ker je bil zelo navezan na svoja predavanja in na delo s študenti (Jerman, 1987). Zato po upokojitvi ni napisal skoraj ničesar

več, kar je velika škoda, ker je bil pred tem ravno na vrhuncu svoje filozofske ustvarjalnosti. Veber je umrl l. 1975 skoraj povsem pozabljen, zanimanje zanj in njegovo filozofijo se je pojavilo šele v sedemdesetih, sredi osemdesetih let pa je prof. Frane Jerman med mlajšimi filozofi spodbudil in podprl zanimanje za Vebrovo filozofsko dediščino (Pihlar, 2010).

Lahko rečemo, da se tudi v usodi Meinongove knjižnice in v odnosu do nje zrcali odnos do Vebra. Podobno, kot je Vebrova filozofija po l. 1945 obveljala za neprimerno, je bila tudi Meinongova knjižnica dolgo časa zanemarjena in celo razformirana. Vebrova filozofija je postala predmet zanimanja slovenskih filozofov spet v zgodnjih sedemdesetih letih, ko je pri založbi Trofenik v Münchnu izšel zbornik *Vom Gegenstand zum Sein*, posvečen Vebrovi osemdesetletnici. Leta 1985 je pri Slovenski matici ponovno izšla Vebrova *Estetika* s spremno besedo Franceta Jermana, leta 1989 pa pri isti založbi izide delo Dušana Pirjevca *Estetska misel Franceta Vebra*, s spremno besedo Ivana Urbančiča. Trije mednarodni Vebrovi kolokviji, ki jih je organizirala Avstrijsko-jugoslovanska filozofska zveza oktobra 1986, novembra 1989 in septembra 1990 so le še utrdili Vebrov pomen, med drugim so udeleženci drugega mednarodnega Vebrovega kolokvija podpisali peticijo o ohranitvi Meinongove knjižnice kot celote na Oddelku za filozofijo Filozofske fakultete v Ljubljani.

Meinongova knjižnica je sprva obsegala sicer precej več znanstvenih del kot le filozofska dela, ta »nefilozofski« del je Veber kasneje po večini podaril drugim oddelčnim knjižnicam Filozofske fakultete (Mehle, 1998). Meinongova knjižnica je bila predvsem uporabna kot podlaga za študijsko delo študentov od seminarske do doktorske ravni študija. Ko je bila l. 1919 ustanovljena Univerza Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev, je profesorje in študente pestilo nezadostno število knjig in drugega študijskega gradiva. Kranjski deželni stanovi so sicer še pred ustanovitvijo univerze v Ljubljani delno financirali univerzo v Gradcu za izobraževanje Slovencev na njej. Zato je novoustanovljena univerza v Ljubljani zaprosila za delež knjig iz graške univerzitetne knjižnice, vendar graška univerza tej prošnji ni ugodila. Po ustanovitvi seminarja za filozofijo, ki ga je vodil France Veber in je bil sprva združen s pedagoškim seminarjem, se je povečevala potreba po ustrezni študijski literaturi s področja filozofije in psihologije. Na srečo je Ljubljanski univerzi uspelo od Meinongove vdove za takratno ceno 30.000 avstrijskih mark oz. 18.000 tedanjih jugoslovanskih

dinarjev odkupiti celotno Meinongovo knjižnico. Nakup je odobril in podpisal rektor Rihard Zupančič.

Tedaj se je lahko le redkokateri seminar novoustanovljene Filozofske fakultete na Ljubljanski univerzi pohvalil s tako bogato knjižnico, kot jo je imel seminar profesorja Vebera. Veber je spoštoval Meinongovo knjižnico in jo ohranjal kot celoto, ločeno od drugih knjig, ki je tako postala simbol filozofskega seminarja. Sprva se je nahajala v stavbi sedanjega centralnega univerzitetnega poslopja, kjer je bil tedaj sedež filozofskega seminarja, z njegovo selitvijo v stavbo Narodne in univerzitetne knjižnice in l. 1959/60 v novo poslopje Filozofske fakultete pa je bila preseljena tudi Meinongova knjižnica. Po l. 1945, verjetno okoli 1950, je bila razdeljena med druge seminarje za filozofijo, s čimer je izgubila svoj simbolni pomen.

V že omenjeni knjigi *Meinongova knjižnica v Ljubljani* je objavljen podroben katalog, ki popolnoma rekonstruira osebno knjižnico Alexandra Meinonga, kakršno je prejel Vebrov seminar za filozofijo l. 1921, najstarejša knjiga (prvi francoski prevod Lockove knjige *O človeškem razumu*) je stara 300 let. V Katalogu so zajete tudi izgubljene knjige, hkrati pa so dodani še trije registri: *Register knjig s posvetili*, *Vebrov geselski katalog* in *Register izgubljenih knjig*.

Knjiga o Meinongovi knjižnici tako predstavlja zgled za popis drugih dragocenih knjižnih zbirk, saj poleg navodil za uporabo kataloga vsebuje tudi okvirno zgodbo knjižnice »Meinongova knjižnica in France Veber«, ki osmišlja sam katalog. Avtorica knjige s tem podkrepljuje svojo izhodiščno bibliotekarsko tezo, da vsaka knjižnica pripoveduje svojo zgodbo.

Veber je s predavanji, s katerimi je začel tako rekoč iz nič, kot tudi s svojimi knjigami v slovenski duhovni prostor prinesel nov svež veter. Poleg tega je napisal veliko knjig, med najpomembnejšimi so: *Sistem filozofije* (1921a), *Uvod v filozofijo* (1921b), *Problemi sodobne filozofije* (1923a), *Etika* (1923b), *Estetika* (1925), *Filozofija* (1930), *Knjiga o Bogu* (1934), *Vprašanje stvarnosti* (1939). Vebrove filozofske spise lahko v grobem razdelimo na filozofsko-sistematične, družboslovno-politične in religiozno-teološke, med tem ko preučevalci delijo Vebrovo filozofijo na tri obdobja: predmetnostno-teoretsko, osebnostno in stvarnostno (Trstenjak, 1982; Potrč, 2001; Žalec, 2002). V prvem prevladuje Meinongova predmetnostna teorija, v drugem raziskovanje osebe kot izkustveno danega subjekta z lastnimi vzročnimi močmi, v tretjem skuša s t. i. neposrednim doživljanjem stvarnosti (zadevanjem) dognati bistvo stvarnosti.

Najpomembnejša teoretska sestavina Vebrove filozofije je njegova spoznavna teorija, temu sledi njegovo raziskovanje t. i. nagonse in estetske pameti, ki je podlaga njegove etike in estetike, nato njegova filozofska antropologija, kjer obravnava osebo kot celostno bit človeka in teorija stvarnega čuta oz. zadevanja stvarnosti, ki je podlaga njegove ontologije.

2.

Začetki Vebrove univerzitetne pedagoške in znanstvene dejavnosti v dvajsetih letih pomenijo še do danes nepresezene korake k filozofskemu prebujanju in dozorevanju slovenskega naroda. Kot rečeno, je Vebru na začetku predvsem manjkala ustrezna študijska literatura iz filozofije, brez katere oddelka za filozofijo ne bi bilo možno postaviti. Čeprav je predaval bolj ali manj na podlagi svojega znanja, so študentje nujno potrebovali ustrezno filozofsko literaturo zlasti pri temah iz zgodovine filozofije. To je pomembno spremenila Meinongova osebna knjižnica, prava zakladnica filozofske literature, kot je bilo že omenjeno. Veber je prizadevno skrbel tudi za sproten nakup potrebne sodobne filozofske literature, tako da je študij filozofije potekal razmeroma nemoteno. V sedanji stavbi rektorata univerze – nekdanjem Deželnem dvorcu – se je po besedah Vebrovega učenca prof. Leona Žlebnika prebujal začetniški filozofski duh, tako da sta postali v njegovem seminarju filozofsko snovanje in vzgajanje povsem identična pojma (Mehle, 1989, 22).

Prvi semester Vebrovih predavanj je bil posvečen v glavnem njegovi pretežno meinongovsko obeleženi »analitični psihologiji«, tj. Vebrovi teoriji doživljanja oz. raznim oblikam predmetne »naperjenosti« (intencionalnosti) zavesti. To tematiko predavanj je Veber že v l. 1921 predstavil tudi v knjigah *Uvod v filozofijo* in *Sistem filozofije*, ki sta tudi prvi slovenski strokovni, mednarodno primerljivi deli iz laične filozofije. Že do l. 1925 so sledila druga pomembna Vebrova filozofska dela (o znanosti in veri, o problemih sodobne filozofije, psihologiji, etiki in estetiki). Poleg tega je Veber tedaj predaval še o sodobnih filozofskih strujah, o Kantovi filozofiji in o svojem osnutku »aksiomatične etike«. Potem je nadaljeval še s spoznavno teorijo in z analizo zavesti (Pihlar, 2010).

France Veber je imel precej učencev, ki so se kasneje uveljavili v slovenskem družboslovju, humanistki in politiki. Žal jih je le malo nadaljevalo s filozofijo,

kar je bilo med drugim tudi posledica radikalne spremembe družbenega sistema po drugi svetovni vojni. Navedimo nekaj učencev, ki so pri njem tudi doktorirali: filozof in alpinist Klement Jug (1898–1924), pisatelj in dramatik Vladimir Bartol (1903–1967), zgodovinarica filozofije Alma Sodnik (1896–1965), pedagogi Franjo Čibej (1901–1928), Stanko Gogala (1901–1987) in Leon Žlebnik (1918–2004), filozof in prevajalec Mirko Hribar (1902–1999), filozof in teolog Ludvik Bartelj (1913–2006), filozof Cene Logar (1913–1995). Edini, ki je nadaljeval Vebrovo filozofijo in jo razvil v svoj lastni filozofski sistem, je bil Ludvik Bartelj. Tudi Cene Logar je s svojim doktoratom sprva veliko obetal, zlasti v disertaciji »Deskriptivna in genetična analiza čutnega in umskega spoznanja« (1937), potem pa se je začela druga svetovna vojna. Med vojno je Logar postal radikalni marksist, po vojni je za nekaj časa prevzel od Vebra njegovo stolico, nato je bil l. 1949 zaradi obtožbe informbirojevstva za sedem let poslan na Goli otok. Po vrnitvi je (v sedemdesetih in osemdesetih letih) izdal v samozaložbi nekaj obsežnih filozofskih del, v katerih je s stališča dialektičnega materializma sistematično in kritično analiziral Brentanovo, Meinongovo, Husserlovo, Heglovo in Heideggrovo filozofijo.

Kot filozof je Veber predvsem dosleden sistematik: po mnenju Antona Trstenjaka nobenega poglavja kakega njegovega dela ne moremo iztrgati iz njegovih knjig, ne da bi uničili celoto, hkrati pa nobenega ne moremo natisniti kot samostojno razpravo; zaradi sistematičnosti se temeljne psihološke in spoznavno teoretske misli v vsakem delu ponavljajo; slog ima kar shematično jasen, a dolgovezen; knjige je narekoval naravnost v stroj. Predaval je živahno, brez pisne priprave, trgal iz sebe, ne da bi pri tem izgubljal logično nit misli (Trstenjak, 1982).

Veber je utemeljitelj moderne, nesholastične, nazorsko nevezane filozofije pri Slovencih, kar velja tudi, če upoštevamo njegova religiozno obarvana dela, saj je tudi v njih predvsem razvijal svojo verzijo predmetne teorije, ne pa kako izrecno metafizično ali celo teološko usmerjano filozofijo. Vebrova filozofija je rasla iz njegovega pedagoškega dela in komunikacije s študenti. Tanja Pihlar povzema ugotovitve Vebrovih učencev, da je Veber spodbujal študente h kritičnemu in samostojnemu mišljenju. Učil jih je znanstvenega mišljenja, ki presoja teorije po moči njihovih argumentov; poudarjal je pomembnost izoblikovanja lastnega stališča (Pihlar, 2010, 39–40).

Kot piše Tomo Virk v svoji knjigi o Vebru, Bartolu in Jugu, »je Veber pritegoval študente že s svojo osebnostjo, kot jo je kazal pri predavanjih in seminarjih. Predaval je brez vnaprej pripravljenega besedila, tako da je pred slušatelji v živo filozofiral in reševal zahtevne filozofske probleme, kar je gotovo dajalo vtis izjemne osebnosti« (Virk, 2017, 14). Virk ugotavlja tudi, da je bilo nemara Vebrovo največje kulturnozgodovinsko poslanstvo usmerjanje in intelektualna opora razmišljajočim v času krize evropske kulture po prvi svetovni vojni. Deloval je kot pravi mentor v najplemenitejšem pomenu besede (Virk, 2017, 15). Vebrov doktorand in kasnejši pomemben pisatelj Vladimir Bartol se v svojih dnevniških zapisih iz l. 1951 spominja Vebra in piše, da je bil Vebrov vpliv na študente naravnost magičen. Kmalu po vstopu na univerzo je zbral okrog sebe tesno povezano skupino učencev, miselno in moralno najmočnejših, skratka elito mladine (nav. v Virk, 2017, 67). Kot je Ani Mehle pripovedoval Vebrov učenec in doktorand, prof. Mirko Hribar, je bil po njegovem mnenju Veber rojen filozof in tako ostaja zgled vsem filozofom, namreč zaradi intenzivnosti svojega doživljanja in izžarevanja filozofije (Mehle, 1989, 26). Na mednarodnem filozofskem kongresu v Rimu je nastopil za nekim italijanskim prelatom, ki je govoril v sijajni latinščini. Najprej je Veber govoril temperamentno, energično, proti koncu je postajal vedno bolj miren, toda vse je fasciniral, »filozofska štimunga« je bila v njem. Na občinstvo je naredil podoben vtis kot vsak dan pred svojimi študenti. Hribar je takole nadaljeval: »Proti koncu sva se zelo dobro razumela. Toda ne na polju filozofije. Z Vebrom sva imela začetek slab, Kanta mi je zavrgel, do solz me je zagrenil, kasneje je spremenil obnašanje, ko je opazil, da ne delam iz trme, pač pa sem zaljubljen v svojo filozofijo.« (Mehle, 1989, 26)

Kljub nedvomni tesni povezanosti z meinongovsko teoretsko dediščino je mladi Veber že na začetku kazal nekaj posebnosti in odklonov od učitelja, ki so ga kasneje privedli na povsem samosvojo filozofsko pot. Pri tem je pokazal tudi znatno mero jezikovne ustvarjalnosti, saj si je moral izmisliti cel kup slovenskih ustreznic za zapletene Meinongove izraze.

Veber je videl poglobljeno razliko nasproti Meinongu v svojem pojmovanju evidence oz. razvidnosti. Po Vebrovem mnenju naj bi Meinong evidenco obravnaval kot nekaj subjektivnega, torej kot kvaliteto dojemanja dejstev, medtem ko jo je Veber skušal prikazati kot nekaj objektivno veljavnega, namreč objektivno lastnost trditev (prepričanj), da izvirajo le iz svojih miselnih vsebin

in iz njihovih nujnih psiholoških podlag. To so trditve, ki za svojo realizacijo ne potrebuje jonobenega zunanjega dejavnika, ki bi morda lahko vplival na sprejemanje ali nesprejemanje dane trditve. Veber je zato evidenco razumel kot dokaz »avtonomnosti« trditev. Po njegovem mnenju je tako definirana evidenca povsem objektivna značilnost trditve in zato nujna sestavina spoznanja (Veber, 1921a, 219). Po njegovem mnenju lahko vsak človek tudi sam objektivno odloči o tem, ali je njegova trditev (prepričanje) avtonomna ali ne.

Vebrovi obrambi evidence kot avtonomnosti ni uspelo pobegniti subjektivizmu. Prvič, ne vemo, kaj nam zagotavlja, da prav avtonomne trditve zadenejo transcendentno dejanskost oz. so dejansko »istinite«. O tem Veber v *Sistemu filozofije* ni govoril. Morda je verjel, da je to zagotovljeno s tem, ko njegov pojem avtonomnih trditev zajame tudi faktično, in ne le predmetnostno objektivnost. A ni jasno, kako je to možno zagotoviti a priori, razen če tega na tihem ne predpostavimo že v pojmu avtonomnosti. Drugo vprašanje je, koliko je njegov pojem evidence objektivni. Ali drugače rečeno, ali res nedvomno vemo, da naše trditve slone na avtonomnih razlogih prepričanj vanje ali ne?

Veber je poskušal v *Problemih sodobne filozofije* (1923a) odgovoriti na vprašanje, kako lahko razvidnost avtonomnih misli jamči za njihovo objektivno resničnost. Tudi tam je opredelil spoznanje (v obliki trditev) kot pristne misli, podane z maksimalnim prepričanjem, to pa spet izenačil z razvidnimi trditvami, pri čemer se je trudil najti karseda objektivni pojem razvidnosti. Menil je, da je avtonomnost (in s tem razvidnost) prepričanj dosežena tedaj, ko slonijo bodisi na apriornih bodisi na objektivnih empiričnih razlogih. Dodal pa je, da ne moremo zanesljivo vedeti, kdaj gre za avtonomno trditev, kajti lahko le domnevamo, da je temu tako (Veber, 1923a, 95–160). Verjel je, da se je s tem izognil tako skrajnemu skepticizmu kot dogmatizmu v spoznavni teoriji, da je našel neko »srednjo pot« med njima. V tem smislu so naša spoznanja na splošno hipotetična oz. le redko kategorična. Verjel je tudi, da je ta njegova misel povsem v soglasju z znanstvenim delom in mišljenjem. Vse znanosti se razvijajo iz nepopolnega začetka v smeri vedno večje popolnosti, vendar je nikoli ne morejo doseči. Nikoli ne moremo povsem izločiti povsem zunanjih (Veber jim je tedaj dejal »psiholoških«) razlogov za svoja prepričanja. Te Vebrove misli se precej ujemajo s kasnejšim Popperjevim falibilizmom.

Vebra je vprašanje spoznavne dosegljivosti ali nedosegljivosti »zunanjih« ali »transcendentnih« predmetov še dalje vznemirjalo in pravzaprav nikoli ni

našel zase povsem zadovoljivega odgovora nanj. V kasnejših delih je poskušal dokazati, da lahko včasih dosežemo tudi dejansko resničnost naših misli, torej da lahko z njimi ujamemo faktična, in ne le miselno objektivna dejstva. Sprva (npr. v seriji sestavkov *Znanost in vera*, prav tako iz l. 1923b), je verjel, da nam npr. religiozna čustva omogočajo vsaj pravilno usmeritev naših misli k transcenden-
denci, čeprav je ne morejo ustrezno izgovoriti ali opisati. Veber je vedno bolj poudarjal, da ima človek posebno »čustvovanje«, s katerim lahko prodre preko vseh vsebinsko danih podatkov k transcenden-
denci. To domnevo je razvijal tako v svoji »personalistični« fazi (v knjigi *Filozofija* iz 1930 kot tudi v svoji »religiozni« fazi (*Knjiga o Bogu* iz 1934). Temelj tega čustvovanja je religiozno oz. svetostno (hagiološko) čustvovanje. A vsaj na začetku si Veber ni bil na jasnem glede narave tega čustvovanja, zato je ostalo bolj ali manj robna teoretska predpostavka, ne pa izdelan pojem, ker je ta pojem pravzaprav protisloven, saj je vsako čustvovanje intencionalni doživljaj, a Vebrova transcendenca načeloma ni intencionalni predmet nobenega doživljaja.

V svoji zadnji knjigi *Vprašanje stvarnosti* iz 1939 je Veber domneval, da imamo ljudje poseben čut, ki nam omogoča zadevanje transcendentne stvarnosti. Temu je dejal »stvarnostni čut«. Vendar je zanimivo, da je Veber celo v zadnjem delu ohranil falibilistični vidik svoje spoznavne teorije, namreč nauk, po katerem so lahko mnoge naše misli, o katerih smo nadvse prepričani, neresnične. Ni pa mogoče, da bi bile vse naše misli načeloma napačne. Če sprejemamo dejstvo, da kaj razumemo, potem moramo priznati vsaj možnost pravilnih, resničnih in s tem takšnih misli, ki nam zagotavljajo tudi spoznanje objektivnih dejstev (Veber, 1939, 315). Res pa je tudi, da nam to prav nič ne pomaga, če ne poznamo nekaj dejansko resničnih misli. Veber je že v knjigi *Znanost in vera* (1923b) nehote pomešal dve vrsti transcendence: spoznavnoteoretsko transcendenco predmetov in nadsvetno transcendenco Boga. Res pa je, da je Veber tedaj potreboval prav to poenoteno (monistično) transcendenco, če je hotel s pomočjo religioznega čuta določiti »zadevanje« stvarnosti. Brez tega bi Veber precej težje rešil problem zanesljivega zadevanja mnogostranske dejanskosti realnih predmetov. Veber je v *Vprašanju stvarnosti* sicer znova uvedel pluralizem raznih stvarnosti, vendar vse njih dosežemo s pomočjo enega samega čuta stvarnosti, ki pa je prvenstveno religiozno-duhovne narave. To pa pomeni, da je vprašanje objektivnega spoznanja realnih predmetov bolj zaobšel kot rešil.

Za vpogled v Vebra so zelo pomembni pogledi Vebrovih učencev. Ko so bili povprašani o dogajanjih okoli Meinongove knjižnice, so govorili predvsem o samem Vebru, celotna knjižnica jim ni pomenila nič brez dominantne filozofske osebe Franceta Vebra, ki je zapustil v njih nezametljivo gaz v času svojega delovanja in ustvarjanja. V opisovanju historičnih dejstev so bili pač zmotljivi, npr. ko so mi govorili, da je imela knjižnica 5000 knjig, vendar so o Vebru govorili resnico. Spoštovali in ljubili so ga, zato jih je njegova usoda tako prizadela. Prosili so, da se razišče njegovo delovanje med vojno. Ker nismo našli ničesar, kar bi utemeljevalo tako daljnosežne posledice, se pojavi vprašanje, zakaj se mu je pripetil tako drastičen izgon iz akademskih dejavnosti. En, verjetno ključen vzrok je, da je bil Veber filozof in človek v žlahtnem pomenu besede in kot tak v popolnem neskladju s časom, ki je nastopil po drugi svetovni vojni. Lahko nam je žal za tista izgubljena leta njegovega življenja, ko ni napisal ničesar, leta, ki niso bila izgubljena samo zanj, temveč za celotno slovensko filozofsko tradicijo.

Za logika pa je morda najbolj zanimiv in izzivalen Vebrov spis iz njegovega začetnega obdobja na Filozofski fakulteti v Ljubljani, njegov silovit »obračun« s poskusom matematične logike profesorja matematike na novomeški gimnaziji Mihaela Markiča iz l. 1921 (Veber, 1921c). Markič je namreč l. 1920 v Ljubljani objavil knjižico *Izpopolnjena in izenostavljena silogistika sledeča metodi kompleksnih števil* (Markič, 1920) in v njej predstavil svoj sistem »izpopolnjene« silogistične algebre, po kateri je bilo mogoče silogistiko prevesti v algebrske račune, podobne računom s t. i. posplošenimi kompleksnimi računi. Vebrova kritika je Markiča zelo prizadela in se mu je zdela zelo krivična, a nanjo ni odgovarjal in tudi o logiki ni objavil ničesar več, deloval je le še kot matematik. Vebrova kritika je bila dejansko zelo enostranska in zelo odklonilna (Ule, 2002). Vendar se ni strinjal ne z Markičevo algebraizacijo silogistike niti s tedanjo sodobno simbolno logiko. Oboje je imel le za neko preobrazbo logike v matematiko in za izgubo filozofskega bistva logike. Logični sklep je namreč bistveno kvalitativni miselni akt, medtem ko je računanje le operiranje z nekimi abstraktnimi kvantitetami, npr. množicami. Tudi stavki po njegovem niso nobene relacije med pojmovnimi obsegi, temveč kvalitativna razmerja med splošnim in posebnim (posameznim).

Markiču sicer lahko očitamo, da je pretiraval s svojim algebrskim pristopom k logiki, ko ga je skušal raztegniti celo čez meje silogistike (terminske logike). Ni

uvidel, da je silogistika le del obsežnejše logike predikatov drugega reda, namreč del teorije množic oz. še splošnejše, del teorije relacij. Vendar je pogršel tudi Veber, ker je zgrešil smoter matematizacije logike v sodobni simbolni logiki. Veber je matematizacijo logike razumel kot primer redukcije logike na odnose kvantitet in na računanje kot operiranje s kvantitetami. S tem je spregledal odločilne inovacije in prednosti stroge matematično natančne formalizacije logičnega sklepanja glede na prejšnjo delno formalno in delno kvalitativno (npr. psihologistično) pojmovanje sklepanja. Kljub temu ostaja še danes pomembna Vebrova kritika preobrazbe logike v nek račun, algoritem, kajti vemo, da vse logike ni mogoče formalizirati. Tako je še danes nejasno, kaj vse je še logika in ali sploh je kaj takšnega kot »logika po sebi«. Prav škoda je, da se Veber v svojem nadaljnjem filozofskem razvoju ni več ukvarjal z razvojem simbolne logike in z novimi oblikami logične analize jezika, kajti tako bi se morda lahko izognil nekaterim »kratkim stikom« psihologizma in ontološkega realizma v svoji epistemologiji, filozofski psihologiji in filozofiji jezika, kot je npr. mešanje fenomenološke in logične analize doživljanja, »istinitosti« intencionalnih predmetov in realnega obstoja stvari, identitetne in korespondenčne teorije resnice, različnih oblik transcendence ter vsebinskih in formalnih zakonitosti (v estetiki, etiki in v filozofiji jezika).

Viri in literatura

- Jerman, F., *Slovenska modroslovna pamet*, Ljubljana 1987.
- Juvančič-Mehle, A., *Meinongova knjižnica v Ljubljani*, Ljubljana 1998.
- Markič, M., *Izpopolnjena in izenostavljena silogistika, sledeča metodi kompleksnih števil*, Ljubljana 1920.
- Pihlar, T., France Veber, *Anthropos* 3-4 (219-220), 2010, str. 37-41.
- Potrč, M., France Veber (1980-1975), v: *The Schoool of Alexius Meinong* (ur. Albertazzi, L., Jacqueline, J., in Poli, R.), Aldershot, Burlington 2001, str. 209-224.
- Trstenjak, A., pod geslom: Veber France, *Slovenski biografski leksikon* (ur. Gspan, A., Munda, J. in Petre, F.), Ljubljana 1982, str. 347-378.
- Ule, A., Logik und Kalkül. Zur Kritik France Vebers an der mathematischen Logik, *Grazer Philosophischer Studien* 64, 2001, str. 119-136.
- Veber, F., *Sistem filozofije*, Ljubljana 1921a.

- Veber, F., *Uvod v filozofijo*, Ljubljana 1921b.
- Veber, F., Mihael Markič, Izpopolnjena in izenostavljena silogistika, sledeča metodi kompleksnih števil, *Ljubljanski zvon*, 13. nadaljevanje, 1921c, str. 249–571.
- Veber, F., *Problemi sodobne filozofije*, Ljubljana 1923a.
- Veber, F., Znanost in vera, *Njiva* 1, 1923b, str. 1–2, 5–6, 8, 12, 14–22, 128–136, 198–210 in 305–314.
- Veber, F., *Etika*, Ljubljana 1923c.
- Veber, F., *Estetika*, Ljubljana 1925.
- Veber, F., *Filozofija. Načelni nauk o človeku in njegovem mestu v stvarstvu*, Ljubljana 1930.
- Veber, F., *Knjiga o Bogu*, Celje 1934.
- Veber, F., *Vprašanje stvarnosti. Dejstva in analize*, Ljubljana 1939.
- Virk, T., *Trojka s filozofske: spisi o Vebru, Bartolu in Jugu*, Ljubljana 2017.
- Žalec, B., *Spisi o Vebru*, Ljubljana 2002.

Povzetek

France Veber je bil prvi slovenski profesionalni laični filozof. Na filozofsko fakulteto je vstopil kot docent filozofije prav ob njenem nastanku leta 1919. Začel je kot mlad predavatelj na podlagi svojega študija in doktorata pri znamenitem graškemu filozofu Alexiusu Meinongu. Kljub Meinongovi podpori pri vstopu na filozofsko fakulteto je Veber začenjal tako rekoč iz nič. Ob nekaj srečnih okoliščinah, predvsem pa ob pomoči Meinonga in njegove soproge, je prišlo do odkupa Meinongove osebne knjižnice. S svojimi predavanji kot tudi s svojimi knjigami je Veber prinesel nov svež veter v slovenski duhovni prostor. Osvobajal ga je od klerikalno-liberalne polemike in ga odpiral v evropski duhovni prostor. Vebrova predavanja so bila sprva posvečena njegovi pretežno meinongovsko obeleženi teoriji doživljanja, kasneje pa jih je dopolnil z raziskavami epistemologije, estetike, filozofije jezika, ontologije idr. Začetki Vebrove univerzitetne pedagoške in znanstvene dejavnosti v dvajsetih letih pomenijo še do danes neprešene korake k filozofskemu prebujanju in dozorevanju slovenskega naroda.

Ključne besede: France Veber, slovenska filozofija, filozofsko prebujanje, Meinongova knjižnica, teorija doživljanja

Kakšna je »duša« filozofske knjižnice?

Marjetka Ščelkov

Začetki Oddelka za filozofijo in knjižnice (takrat se je to imenovalo Seminar za filozofijo) segajo v leto 1919, ko sta bili ustanovljeni Univerza v Ljubljani in Filozofska fakulteta. Ustanovni oddelki Filozofske fakultete so bili takrat filozofija, pedagogika, romanistika in slavistika. Na začetku je vsem primanjkovalo knjižnega gradiva, v letu 1921 pa je filozofija po posredovanju doc. dr. Franca Vebra, ki je bil Meinongov učenec, dobila Meinongovo knjižnico – zasebno zbirko avstrijskega filozofa Alexiusa von Meinonga z okoli 2400 monografskimi enotami in 346 letniki revij, ki je zelo obogatila knjižnico za filozofijo in bila dolgo njeno jedro. Še danes je ta zbirka nekaj posebnega ter ima velik zgodovinski pomen in vpliv, vendar je zdaj predvsem zanimiva za raziskovalce in poznavalce Meinongove misli in ni več del rednega filozofskega študijskega gradiva.

Seminar za filozofijo se je iz centralnega poslopja Univerze v Ljubljani selil najprej v NUK l. 1941, nato pa 1960/61 v novo poslopje Filozofske fakultete na Aškerčevi 2, kjer se je uradno preimenoval v Knjižnico za filozofijo in je postal pomemben del Oddelka za filozofijo. Glavnina gradiva je bila v mali knjižnici, ostalo pa po kabinetih predavateljev, v omarah na hodniku in nekaj tudi v omarah v 5. nadstropju. Ker je bila po l. 1945 Meinongova knjižnica razdeljena med druge knjige filozofskega seminarja, je v študijskem letu 1989/90 prvotno gradivo ponovno zbirala in uredila mag. Ana Mehle, bibl. spec., in v l. 1990 je

*Slika 1: Meinongova knjižnica, september 2019
(foto: Marjetka Ščelkov)*

bila spet samostojna Meinongova knjižnica postavljena ob steni v filozofski predavalnici 420 v 4. nadstropju. Končno je l. 1997 Oddelek za filozofijo dobil nove prostore na FF in združil knjižnico v prostoru 439 in v omarah zunaj na hodniku. Meinongova knjižnica je dobila svoje novo mesto v napol zastekljenih omarah na hodniku pred vhodom v osrednji del sedanje filozofske knjižnice. Starejše knjižno gradivo in starejše revije pa so bili preseljeni v depo na Karlovski cesti v Ljubljani. Letos – v jubilejnem letu 2019 smo imeli še šestmesečno akcijo selitve knjižničnega gradiva s Karlovške, na Filozofski fakulteti pa iz omar na hodniku in nekaj iz knjižnice v novo skladišče v Zgornjih Jaršah in s tem pridobili dodatni prostor na policah, že lani pa smo uredili in opremili novo čitalnico s petnajstimi sedeži.

Rdeča nit vseh teh selitev je bila želja izboljšati knjižnično izkustvo tako prostorsko kot vsebinsko ter bolj približati in bolje predstaviti gradivo uporabnikom, ki jih filozofija strokovno zanima – študentom filozofije, raziskovalcem in predavateljem, pa tudi vsem tistim, ki jih zanima kritično mišljenje in ki se nato vračajo v knjižnico zaradi dobre izkušnje.

*Sliki 2 in 3: Knjižnica za filozofijo FF, september 2019
(foto: Marjetka Ščelkov)*

Tako je bilo letos ob stoletnici Filozofske fakultete preko 4200 obiskovalcev v knjižnici in čitalnici. Dinamika obiska v knjižnici se sicer nekoliko razlikuje od generacije do generacije študentov, vendar je z bolonjsko reformo – vsaj na začetku – fizični obisk v knjižnici precej upadel in so študenti precej gradiva iskali na internetu. Zadnja leta se to popravlja in je humanistika, še posebej pa filozofija spet bolj popularna in tudi fizične knjige so bolj iskane.

Poleg zanimivih novosti v slovenskem prostoru in v svetu je knjižnična zbirka referenčna tako za zgodovino filozofije kot tudi za posamezne filozofske smeri in njihove interpretacije. Seveda pa si vsi – uporabniki, obiskovalci in zaposleni – želimo še nadaljnega razvijanja in izboljševanja knjižnice, tako prostorsko (npr. večji delež prostega pristopa) kot tudi še več dobrega gradiva – vse to pa je, kako nefilozofsko, povezano z večjimi finančnimi stroški predvsem oddelka za filozofijo, ki je vedno plačeval večino investicij v knjižnici, in same FF.

Tudi člani in raziskovalci oddelka ter celo študentje so podarili mnogo zanimivih knjig knjižnici in njenim uporabnikom. A če smo naravnani bolj pozitivno, lahko izraz stroški zamenjamo z vložki za večje zadovoljstvo uporabnikov

*Slika 4: Knjižnica za filozofijo FF, september 2019
(foto: Marjetka Ščelkov)*

in hkrati tudi zaposlenih v knjižnici. Vsaka knjižnica, in posebno še filozofska, pa mora predvsem izražati človekovega duha, zato je kakovost vsebine knjig važnejša od same količine knjižnega gradiva.

Skupni knjižnični fond obsega 32.000 enot gradiva (monografije, revije, e-viri), v sami knjižnici pa je fizično dostopno preko 17.000 izvodov, od tega v prostem pristopu 2000. Postavitev knjig na policah v filozofski knjižnici se z leti ni dosti spreminjala – najprej je glavna razdelitev na 15 smeri (ontologija, etika, logika, estetika, zgodovina filozofije itd.), nato pa v vsaki smeri po abecedi avtorjev in njihovih del. UDK sistem je bil doslej za filozofe verjetno preveč suhoparen. A v neki prihodnosti, ko bo prišlo do združitve vseh knjižnic OHK FF na skupni in samostojni lokaciji, bo zaradi poenotenje iskanja gradiva treba razmišljati tudi v tej smeri.

Knjižnica kot prostor, arhitekturno delo, je lahko celovitejša izkustvena podlaga za človeško rast in učenje, tako ustvarjalca in izvajalca tega dela kot ljudi, ki ta prostor uporabljajo in zaznavajo z vsemi čuti – najprej so tu vid, tip in voh, manj pa sluh in okus. Sploh je zahodna civilizacija že od starogrških časov

utemeljena na okularnocentričnem zaznavanju in razmišljanju videti = vedeti, kar izhaja iz grške besede »aletheia« (‘neskritost’, torej resnica). »Vid je edini čut, ki je dovolj hiter, da lahko lovi korak s presenetljivo hitrostjo v tehnološkem svetu.« (Pallasmaa, 2007, 46)

Kot arhitekt Pallasmaa verjame: »Naša zavest je utelešena zavest, svet je strukturiran okoli čutnega in telesnega središča. Čuti niso zgolj pasivni sprejemniki dražljajev in telo ni zgolj točka pogleda na svet v centralni perspektivi. Prav tako telo ni zgolj locus kognitivnega razmišljanja, saj čuti in naša telesna bit kot taka strukturirajo, producirajo in hranijo tiho znanje. Vse naše bivanje v svetu je čuten in utelešen način bivanja.« (Pallasmaa, 2007, 10)

Ingarden pa pravi: »Arhitekturno delo dejansko ni izključno prostorska tvorba, ker vsebuje momente, ki sami na sebi niso prostorski, čeprav se kažejo na prostorski osnovi: ti so namreč estetsko vrednostne kvalitete, kvalitete, ki izražajo ustvarjalčevo stališče in psihično strukturo itd.« (Ingarden, 1980, 207)

Koliko pa je naša knjižnica umetniško delo, je zdaj stvar opazovalcev oz. uporabnikov in njihovi vtisi so v glavnem pozitivni. Radi se vračajo zaradi zračnosti in svetlobe ter udobne in mirne čitalnice – izjemoma pa tudi nemirne, kadar so razprave pred izpiti bolj razgrete. Knjižnica je tako specialni fizični prostor in njena funkcija je omogočati dostop do knjižničnega gradiva v fizični obliki (knjige, revije ipd.) kot tudi v e-obliki, ki je priročna zlasti za oddaljeni dostop in je možna 24 ur na dan. V knjižnici so potekale in še potekajo poleg izposoje tudi študijske in družabne aktivnosti: branje filozofskih tekstov v čitalnici, predavanja in seminarji za magistrske in doktorske študente, debatni krožki, okrogle mize, sestanki ŠFD, novoletna praznovanja, intervjuji in TV-snemanja predavateljic in predavateljev.

Sedanje življenje in dožemanje prostora filozofske knjižnice, ki je s svojim knjižničnim fondom v »filozofskem« ozračju neposredno prepletena s filozofijo kot radovednostjo, ukaželjnostjo, je v iskanju odgovorov na razna vprašanja in s samim iskanjem smisla. Tudi njeni uporabniki začutijo to »dušo« filozofske knjižnice in se pridružijo iskanju filozofije kot ljubezni do modrosti med policami – v knjigah, ki jih poznajo s predavanj o znanih filozofih in jih še niso prebrali, ali v knjigah, ki jih še ne poznajo in so jih pritegnili naslovi, avtorji ali pa nenavadne platnice, ki so značilne za starejše in sploh za stare knjige. Teh je v knjižnici kar dosti in so stare 100 let in tudi (precej) več, npr. *Kritik der praktischen*

Vernunft Immanuela Kanta (Leipzig, 1878 – reprint knjige iz l. 1788, tudi mali format 15 cm). Najstarejša pa je iz Meinongove knjižnice: *Essai philosophique concernant l'entendement humain* Johna Locka (Amsterdam, 1700) in je varno spravljena v trezorju na FF. Francoski prevod Pierra Costa je izšel le 10 let po izidu angleškega originala *An essay concerning human understanding* l. 1690.

Jaro Dolar je v *Spominu človeštva* napisal: »Na vprašanje, kaj je pravzaprav knjiga, se ne da preprosto odgovoriti. Težko je namreč v eni sami definiciji zajeti zunanjo podobo in idejno vsebino, morda celo tržno vrednost knjige – saj se je vse to v tisočletjih venomer spreminjalo. Celo tako splošna definicija, kot je ta: 'knjiga je s pisavo fiksirani dokument večjega obsega, zapisan na lahko prenosnem materialu', ne zajema vseh njenih lastnosti. Verjetno se bo treba sprijazniti z mislijo Roberta Escarpita: 'Kot vse kar živi, se tudi knjiga ne da definirati.'« (Dolar, 1982, 38) Vse, kar živi, pa ima neko svojo »dušo« in v tem je neka posebna, metafizična razsežnost filozofskih knjig v filozofski knjižnici. Vse te zapisane večne modrosti od starodavnih časov do sodobnosti se dotikajo bralcev v večji ali manjši meri, pač glede na njihovo sposobnost dojetanja in sprejemanja. In seveda tudi na njihovo vztrajnost, prebrati kakšno knjigo v celoti ali celo dvakrat ali pa tudi večkrat in vsakokrat najti kaj zanimivega ali pa kakšno novo asociacijo – da pri tem pride do samorefleksije in samozavedanja, da se sproščata ustvarjalnost in domišljija. »Če smo ustvarjalnost tako uzrli skozi domišljijo, je prav gotovo nismo zato, da se z njo ne bi ničesar dotikali in da bi se nas nič ne dotaknilo, pač pa ravno zategadelj, da poudarimo to dotikanje in dotaknjenost. Ta dotaknjenost ni zgolj kako nasprotje ustvarjalnega stikanja, saj se brez tega, da ga nekaj gane, samo ne bi zganilo. Ali pač?« (Komel, 2016, 70)

Znani izrek Bertolta Brechta »Knjiga je orožje – vzemi jo v roke!« je tudi mišljen kot napotilo k iskanju znanja na splošno ter še posebno k spoznavanju novih idej in pristopov, lahko pa je knjiga uporabljena tudi bolj neposredno kot del samega performansa – v družabne idr. namene, pri tem pa so bolj zajetne knjige lahko fizično težji izziv za udeležence.

Tako smo pred leti v okviru disciplin Filozofske olimpijade študentov filozofije na FF uporabili Marxov *Kapital* za predajo/podajo med udeleženci filozofske tekaške štafete, pri kateri smo sodelovali zaposleni na oddelku in študentje – in je bilo treba kar paziti, da (težki) *Kapital* ni padel komu na nogo. Po Olimpijadi pa smo ga nepoškodovanega vrnili na njegovo mesto na polici v knjižnici. Tudi

*Slika 5: Knjižnica za filozofijo FF, september 2019
(foto: Marjetka Ščelkov)*

sicer smo zaposleni in študentje na oddelku za filozofijo sodelovali in tekmovali v raznih športnih disciplinah, najbolj popularna pa sta bila nogomet in predvsem košarka, kjer so predavatelji dolga leta zmagovali – vse te pokale imamo zdaj razstavljene v knjižnici na omari s tujimi revijami in knjižnimi novostmi.

Filozofski fenomen knjige oz. teksta je opisal Dean Komel: »Tekst lahko na splošno opredelimo kot fiksacijo žive govornice, ki ne le ohranja njeno sporočilnost, marveč preko branja tudi nalaga njeno razumevanje. Tekstualnost se že v svojem zasnavljanju ponuja v branje. Sprejemanje branja napotuje k razumevanju tistega, o čemer je beseda, k zmožnosti besede, ki naj bi po zahodnem izročilu vzpostavljala človeškost sploh. Človek je bitje, ki ima zmožnost besede, če mu je ta kakorkoli kratena, ne more izkazovati svoje človeškosti.« (Komel, 2010, 33-34)

Tudi Heidegger je poudarjal pomembnost branja, ki ga je celo napisal z veliko začetnico.

»Was heißt Lesen? Das Tragende und Leitende im Lesen ist die Sammlung. Worauf sammelt sie? Auf das Geschriebene, auf das

in der Schrift Gesagte. Das eigentliche Lesen ist die Sammlung auf das, was ohne unser Wissen einst schon unser Wesen in den Anspruch genommen hat, mögen wir dabei ihm entsprechen oder versagen. Ohne das eigentliche Lesen vermögen wir aus nicht das uns Anblickende zu sehen und das Erscheinende und Scheinende zu schauen.«

»Kaj pomeni Branje? Nosilno in vodilno pri branju je zbranost. K čemu zbira? K napisanemu, v napisanem povedanemu. Pristno branje je zbranost glede tega, kar nas je brez našega vedenja in že našega bitja vzelo v nagovor, pa naj mu pri tem odgovarjamo ali se mu odrečemo. Brez pristnega branja tudi ne zmoremo videti tega, kar nas uzira, in zreti tega, kar se pojavlja in proseva.« (Heidegger, 1983, 111)

V prostoru oz. knjižnici, v času in bivanju ter branju se tako ontološko kot fenomenološko dotikata Ingardnova eidetska estetika in Heideggrova fenomenologija razpoloženja. Brez ugodnega počutja v knjižnici, bi vsekakor težje uživali v branju knjig in si zraven tudi kaj zapomnili ... zato potrebujemo poleg prostora in časa ter knjig, bralcev, branja in mišljenja še ustrezno razpoloženje, ki tudi prispeva k »duši« filozofske knjižnice.

Tako Janko M. Lozar še posebej poudarja: »Enkrat za vselej skupaj s Heideggrom ponovimo: razpoloženje ali počutje kot temeljni ekstenzial, v katerem se vržena tubit najde kot sprevidevno razklenjena v sorazklenjenem svetu, nista mogoči drugače kot na (breztemeljnem) temelju časovnosti.« (Lozar, 2012, 58)

Zgodovina filozofije je vse do Heideggrove fenomenologije kazala preskromno zanimanje za fenomenalnost razpoloženja. To je bilo razumljeno kot spremljevalni pojav spoznanja. S Heideggrom pa je postalo jasno, da je razpoloženje tisto, ki šele odpira razumevanje in resnico in spoznavanje, da je pogoj možnosti spoznanja. Zato je dobro razpoloženje toliko bolj pomembno za vsako razmišljanje – in tudi predavanje.

Zahvala

Za slovenski prevod teksta *Was heißt Lesen?* se zahvaljujem prof. dr. Deanu Komelu.

Literatura

Dolar, J., *Spomin človeštva*, Ljubljana 1982.

Heidegger, M., Was heißt Lesen?, v: Heidegger, M.: *Aus der Erfahrung des Denkens: 1910–1976*, Gesamtausgabe Bd. 13, Frankfurt am Main 1983.

Heidegger, M., *Kaj se pravi misliti?*, Ljubljana 2017.

Ingarden, R., *Eseji iz estetike*, Ljubljana 1980.

Komel, D., *Potikanja*, Ljubljana 2010.

Komel, D., *Obeležje smisla*, Ljubljana 2016.

Lozar, J. M., *Fenomenologija razpoloženja: s posebnim ozirom na Heideggra in Nietzscheja*, Ljubljana 2012.

Lozar, J. M., *Uvod v fenomenologijo: veliki prelom*, Ljubljana 2018.

Pallasmaa, J., *Oči kože: arhitektura in čuti*, Ljubljana 2007.

Povzetek

Prispevek na začetku osvetli nastanek Knjižnice za filozofijo Filozofske fakultete v Ljubljani kot Seminarja za filozofijo na Univerzi leta 1919 in širitev te knjižnice z nekaterimi osebnimi donacijami, predvsem z Meinongovo knjižnico, ki je obogatila filozofski knjižnični fond. Pozneje so knjige prihajale v knjižnico na različne načine, a predvsem z manjšimi in večjimi nakupi.

V nadaljevanju spoznamo prostorsko postavitve knjižnice, ki se je v 100 letih spreminjala z vsako selitvijo in je trenutno z urejeno čitalnico uporabnicam in uporabnikom precej prijazna, z nekaj izboljšavami pa bo zagotovo še boljša. Vpliv prostora na mentalne zmožnosti, zdravje in razpoloženje bralcev in bralk se namreč v praksi lahko zelo razlikuje.

Ugodno razpoloženje v knjižnici in njena »duša« sta pri iskanju notranje filozofske izpolnitve spodbujala generacije filozofin in filozofov k nemirnemu in navdušenemu branju kupov in kupov knjig, raziskovanju med policami, k izposojanju originalnih izdaj v redni izposoji, spoštljivemu ravnanju s starejšim in celo več kot 100 let »starim« gradivom – primer tega je v letu 1878 ponatis Kantove *Kritik der praktischen Vernunft* iz leta 1788 – in seznanjanju z najnovejšim gradivom v fizični obliki ali z uporabo e-virov.

Tako kot stare knjige nikoli ne bodo »zastarele«, tako nikoli ne bo končano filozofsko iskanje in samoizpraševanje v filozofiji, ki se prek zgodovine, fenomenologije in posameznih filozofskih sistemov lahko kaže kot hermenevtika ali pa življenje samo.

Ključne besede: knjige, knjižnica, branje, mišljenje, filozofija, arhitektura, fenomenologija
razpoloženja, 100 let Filozofske fakultete

»Duši ne najdeš meja, tako globok logos ima« – izjemna nacionalna in mednarodna aktualnost ustvarjalnih znanstvenih, strokovnih, družbenih in človeških prispevkov prof. dr. Vojana Rusa (s kratkim orisom njegovega življenja in dela)

Velko S. Rus

Nekaj uvodnih življenjepisnih besed

Prof. dr. Vojan Rus je bil eden še zelo, zelo redkih živih pričevalcev, ki so z osebno izkušnjo povezovali različni tisočletji. Celovito je združeval bogastvo slovenskega prostora v njegovih posebnostih, raznolikostih in kulturah, otrok Gornje Radgone, kjer je bil 2. 3. 1924 rojen¹ (tam je bil Josip Rus, njegov oče, sodnik, ki je prav tam spraval v polet krajevnega Sokola.). V predvojnem času se je družina preselila v Višnjo Goro, kjer je živel svobodno in brezskrbno otroštvo, do Bleda in Ljubljane, bil je učenec škofijske gimnazije, tudi udeleženec vsesokolskega zleta l. 1938 v »zlati« Pragi (l. 2015 je bil edini še živeči udeleženec omenjenega zleta v R Sloveniji), kasneje v Ljubljani osebni znanec in bližnji sosed filozofa profesorja Vebra.

Ujet čisto na začetku okupacije, že 1941 (kot kurir IO OF slovenskega naroda), ob raztrosu letakov, v neposredni bližini bežigradske gimnazije. Kljub

¹ Tudi zato ga je tako zelo prizadelo vse, kar je Gornja Radgona hudega doživela, ko je bila izpostavljena agresiji na Slovenijo l. 1991.

hudim preizkusom, ki jih ne bi zdržal marsikdo pri zelo dobrih močeh, ni izdal vodstva IO OF (ob njegovi izdaji na zaslišanjih bi bilo zajeto in onemogočeno celotno vodstvo OF), kar je ali neznano ali zamolčano zgodovinsko dejstvo. Na osnovi sodne obsodbe (ene zadnjih, ki so bile prav zaradi začetka okupacije milejše – zdi se, da je bil celo eden zadnjih, ki so imeli svojega odvetnika) poslan na večletno zaporno kazen v italijansko Alessandria, kjer je imel srečo, da je bil v italijanskem državnem zaporu in so z njim ravnali bolj ali manj človeško in (u)pravno korektno. Ko je bil ob kapitulaciji Italije izpuščen, se je moral v Sloveniji najprej znajti sam in se je takoj kot prostovoljec prijavil na eno najtežjih področij, v t. i. Ziljski bataljon,² na področje, kamor je po I. svetovni vojni popeljal organizirane Maistrove prostovoljce z Bleda že njegov oče Josip Rus (ki ga je tedaj sicer hotel poslati v vrhovni štab, h Kvedru, vendar je Vojan izbral tedaj najtežje in najbolj nevarno).

Kmalu po vojni je bil, kot tudi sam poročnik, proti svoji volji izgnan/odstranjen v Beograd, degradiran v tedanjo »fizkulturno« organizacijo (vendar v mestu, kjer je srečal mojo, že od l. 2003 na nenavaden način pokojno mamo Sofijo), s stalnimi poskusi vrniti se v Ljubljano. To mu proti volji tedanjih slovenskih oblastnikov uspe, ves čas je eden najodločnejših upornikov zoper centralizem ne glede na njegove oblike in variante, idejni in dejavni soustvarjalec politike neuvrščenosti, bореc za človekove pravice, tudi za tiste v najširšem pomenu besede, v najbolj izpostavljenih vrstah demokratičnih prizadevanj, iskren in neomajen podpornik praške pomladi '68, ustvarjalec in akter slovenskega demokratičnega gibanja 1964(1968)–1972), svobodno in demokratično izvoljen študentski poslanec,³ pogumni akter akcije 25 poslancev in eden redkih – skupaj s Tonetom Remcem, Cenetom Matičičem in še nekaterimi –, ki se nikoli niso »pokesali« (sledile so nove posledice, ki smo jih lahko /ob/čutili vsi člani družine), pobudnik in (so) ustanovitelj l. 1968 ene tedaj najbolj odprtih revij, *Anthroposa*, iskren prijatelj

2 Vojan Rus poudarja prepričanje, da so bili primorski katoliški duhovniki prav tako pristna osvobodilna avantgarda – kot on sam so zdržali fašistične zapore in se bojevali na najtežjih partizanskih bojiščih: »Prisega teh duhovnikov ob grobu škofa Sedeja, da so v boju za svoj materni jezik pripravljene tvegati tudi življenje (bojevati se 'usque ad mortem'), bi bila lahko tudi prisega nas osamljenih partizanov v zasneženi Ziljski dolini. Z dejanji so ti plemeniti duhovniki izpričali svojo zvestobo zatiranemu narodu; od 52 pri prisegi navzočih je bilo pred 1941 letom od fašistov interniranih 17.« (Rus, 2007, 455)

3 Kot osnovnošolec sem ga lahko tedaj v tej vlogi občudoval v predvolilnih nastopih, pred navdušenimi bodočimi volilci_lkami, najbolj sem si zapomnil večerni nastop, odprto polemiko in goreče navdušenje v dvorani Doma Ljuba Šerčerja v Spodnji Šiški.

in spoštovalec vrednot različnih narodov, narodnosti, ver in kultur nekdanje skupne države, odprt in toleranten, vendar kot vsako človeško bitje z zavestjo, da nihče ni popoln.

L. 1995 je bil tudi pobudnik in ustanovitelj slovenskega Društva T. G. Masaryk, l. 2000 pa je iz znanih razlogov (zaradi fizičnega nadlegovanja/maltretiranja na cesti) kot njegov predsednik odstopil; l. 1995 je bil predlagatelj ustanovitve mednarodnega Društva T. G. Masaryk, za kar se mu je pokojni češki predsednik Václav Havel osebno še posebej zahvalil – sam sem bil temu priča, ko smo bili pri njem l. 1995 v Pragi na sprejemu na gradu Hradčani.⁴

Ko je prišel na FF Univerze v Ljubljani,⁵ je začel delo z nazivom docenta, čeprav je pred tem v Beogradu že imel naziv profesorja, in s svojim angažiranim stališčem je pripomogel, da so pridobili naziv doktorja znanosti tudi drugi člani Oddelka za filozofijo (Boris Majer, Božidar Debenjak, Frane Jerman, Valentin Kalan), z dr. Vojanom Rusom so bili, vsaj deloma, povezani začetki akademske kariere Leva Krefta, zavzel se je za nove asistente (najprej Cvetka Tóth, kasneje Borut Ošljaj) ... Bil je mentor pri številnih diplomah, magistrirjih in doktoratih, tudi Jožetu Šteru.⁶ V zelo dobrih odnosih je bil s številnimi študenti, tudi z (že pokojnim) Mladenom Švarcem in Evgenom Bavčarjem, danes enim najbolj znanih Slovencev v Parizu.

Na FF je imel Vojan Rus marsikaterega prijatelja, ki se je v kakšnih težkih trenutkih zanj celo izpostavil, kot npr. prof. dr. Boris Majer. Tudi Vojan se je za koga zavzel, marsikoga je tudi zelo cenil, spomnim se njegovega malega bratranca prof. dr. Bojana Čopa, izvrstnega jezikoslovca s svetovno redkim znanjem celo t. i. izumrlih jezikov in pripadajočih pisav ...

In vendar, naj omenim še nekoga, ki je podpiral tudi njegov vstop v SAZU, s katerim sta bila z Vojanom v docela neodvisnih relacijah, v nekaterih (včasih

4 Praški grad Hradčani je mojstrsko, s podporo in priporočilom T. G. Masaryka, »do-oblikoval« J. Plečnik. Zlato Prago je Vojan Rus dobro poznal že pred II. svetovno vojno, bil je tudi l. 2015 zadnji v Sloveniji še živeči udeleženec sokolskega zleta l. 1938 v Pragi.

5 Zbornik ob 90. obletnici ustanovitve FF v Ljubljani (o Oddelku za filozofijo) navaja kot leto njegovega prihoda 1964 (Kalan, 2009, 142), zbornik ob 100. obletnici pa 1965 (Oddelek, 2019, 42). Med zbornikoma se malce razlikujejo tudi navedbe, kdo so bili doktorandi in kako (časovno) so do konca šestdesetih doktorirali pod njegovim mentorstvom. Noben od zbornikov ne omenja, kdo so bili njegovi asistenti in kdaj so to postali.

6 »Primer« nekdanjega učitelja dr. Jožeta Štera (filozofsko in družboslovno področje), čigar univerzitetna razvojna pot je bila v 90-ih izjemno nepravilno prekinjena. Do danes za to krivico še vedno ni dobil nobene satisfakcije, na kar je ves čas opozarjal tudi dr. Vojan Rus.

tudi pomembnih) pogledih v nesoglasju, v marsičem strpno različna: prof. dr. Aleksandra Bajta, ki je samo leto dni pred smrtjo – in l. 2020 je njena 20. obletnica – napisal in objavil enega prispevkov, ki jih ne gre spregledati.⁷

Znanstveno Društvo T. G. Masaryk za filozofsko antropologijo, etiko ter sodelovanje družboslovnih in humanističnih ved

Posebej je treba poudariti, da je v l. 2020 tudi 25. obletnica ustanovitve (glavni pobudnik ustanovitve je bil dr. Vojan Rus) slovenskega znanstvenega Društva T. G. Masaryk. V prvem desetletju in pol delovanja omenjenega znanstvenega društva je bilo organiziranih in izpeljanih osem zelo uspešnih znanstvenih simpozijev, večinoma dvodnevni, na katerih je nastopilo na desetine predstavnikov različnih znanstvenih področij.

Vojan Rus je l. 1996 predlagal tudi ustanovitev mednarodnega inštituta za interdisciplinarne študije, povezanega med drugim tako z Masarykovo kot tudi z Rostoharjevo (kot glavnega /so/ustanovitelja Univerze v Ljubljani) dejavnostjo.⁸

Vsi simpoziji so potekali na FF, v soorganizaciji z revijo *Anthropos* (katere pobudnik in soustanovitelj je bil l. 1968 dr. Vojan Rus).⁹

Na simpoziju »Etika in morala v sodobni družbi« (1996) se je Vojan Rus posebej posvetil tematiki krščanskih temeljev nove Evrope. Iz njegovega prispevka, ki je izšel leto kasneje v zborniku: »V evangelijskih stališčih ali podobah (zadnje vsebujejo povsem jasne antropološke ideje) je prisotna antropološka in humanistična misel, ki je vse do danes najbolj radikalna, ker vse do danes najgloblje prodre v bistvo človeka in v njegovo dobro. /.../ Radikalnost in vzvišenost evangelijske

7 To je članek Aleksandra Bajta »Revizija: odgovor na besedilo dr. Tineta Hribarja«, ki je v reviji *Mladina* izhajal julija in avgusta leta 1999 (Bajt, 1999).

8 Rostohar je (bil) tudi ustanovitelj Oddelka za psihologijo v Ljubljani v študijskih letih 1950/51 (ustanovitev) in 1951/52 (začetek predavanj) in štejemo ga lahko tudi za utemeljitelja slovenske socialne psihologije. Ustanovitev mednarodnega inštituta na predlog Društva T. G. Masaryk bi tako lahko povezala Univerzo v Ljubljani, zlasti njeno FF, in Karlovo Univerzo v Pragi, saj je Vojana Rusa s posebnim dopisom 15. januarja 1997 podprl tudi tedanji rektor Univerze v Pragi, spoštovani gospod profesor Karel Malý. (Dopis oz. kopijo hrani Velko S. Rus.)

9 Naj jih zaporedoma navedem osem, skupaj z njihovimi naslovi in letom izvedbe: 1. Duhovna kultura in mednarodni odnosi (1993) z mednarodno udeležbo iz Avstrije, BiH, Češke republike, Hrvaške, Italije, Madžarske in Nemčije; tudi priprava za ustanovitev mednarodne Masarykove asociacije in slovenskega Društva T. G. Masaryk. 2. Etika in morala v sodobni družbi (1996). 3. Intelektualci: sodobnost in preteklost (1996). 4. Organizacija »Sokol«: včeraj, danes, jutri (1997). 5. Evropa in Slovenija: skupne vrednote (1998). 6. Globalizacija in človekove pravice (2000) z mednarodno udeležbo iz Češke Republike, Francije in Rusije. 7. Psihologija ter interdisciplinarne študije (2003). 8. Slovenska nacionalna identiteta (2007).

antropologije in humanizma je torej v tem, da najodločneje od vseh znanih tekstov odvrže vse razredne, rasne, nacionalne, religiozne, spolne, starostne in generacijske predsodke in da izvor človeškega dobrega locira odločno tja, kjer je resnično njegovo odločilno mesto: v vsako človeško osebo, v njeno vest (ki združuje – v razliki do racionalizma – misel in ljubezen – čustvo).« (Rus, 1997, 363)

Morda lahko ravno na tem mestu podam še njegovo misel, objavljeno sicer drugje, o Slomšku in – ocenil ju je skupaj – Zoisu (do katerega je bil z določenih vidikov sicer zelo kritičen, vendar hkrati tudi uravnotežen): »/M/enim, da imata visoko etično ceno Zois in Slomšek /.../, in čeprav so moje simpatije bližje kmetom, ki so se upirali Zoisu, vendar je pri Zoisu dosti več pozitivnega kot negativnega.« (Rus, 2006, 208)

Vojan Rus: znanstvena dela

Dela Vojana Rusa se nanašajo na različna znanstvena področja:¹⁰ na področje/temo teorije umetnosti (Rus, 1963, 1969, 1983, 1988, 1993a, 1993b, 1993c), estetike (Rus, 1969, 1983, 1993), etike, morale in vrednot (Rus, 1968a, 1968b, 1969, 1972, 1976, 1990, 1995, 1997, 1999), mednarodnih odnosov (Rus, 1955, 1975, 1993, 1994) in duhovne kulture (Rus, 1997, 1999, 2000, 2001), filozofske antropologije (Rus, 1972, 1991, 1991a, 1991b, 1991c, 2000, 2005), izbranih področij filozofije – dialektike človeka, misli in sveta (Rus, 1968, 1969, 1978), razvoja filozofije (Rus, 1997), filozofske prakse (Rus, 1999), filozofije in svobode (Rus, 2000, 2005),

10 Navedeni so tudi nekateri viri/dela, ki jih avtorju pričujočega prispevka ni uspelo zaslediti v prav nobeni od obstoječih javnih predstavitev del dr. Vojana Rusa; navedena so tista, kjer je zagotovljena fizična dosegljivost del in/ali zanesljivost lokacije (velja za *Slovensko demokratično gibanje* (Rus, 2002 /še neobjavljeno/). Vojan Rus je pisal tudi spomine in razkrival, tudi kot osebni pričevalec, različne (tudi duhovne, vrednotne, zgodovinske in kulturne) svetove dveh različnih tisočletij, tako v obdobjih miru in sodelovanju kot včasih v usodnih (zgodovinskih) dilemičnih soočanjih v slovenskem nacionalnem prostoru. Pri tem je razkril tudi svoj sicer docela neopaženi literarni potencial.

Nekatere javne navedbe (del) dr. Vojana Rusa (spoštovanim bralkam/lcem se opravičujem, ker namerno in z razlogom izpuščam navedbo virov – do nekaterih se brez težav pride tudi z brskanjem po internetu) ga prikazujejo izključno kot filozofa na omejenem področju udejstvovanja (kar se po tem tudi »veljavno« pokaže/»dokaže« z omejenim prikazom njegovih del – njegovega dela/delovanja). Sam presojam, da nisem od nikogar (pa sem se kar precej »razgledal« tako doma kot po svetu) na področju družboslovja, filozofije in izbranih področij humanistike, deloma tudi psihologije (oz. njihovega interdisciplinarnega povezovanja) pridobil obsega in kakovosti znanja, kot sem ju pridobil od dr. Vojana Rusa. Na osnovi tako osebnih izkušnje kot analize vsebine del dr. Vojana Rusa si ga upam uvrstiti, kar je sicer povsem zamolčano, tudi med vrhunske predstavnike inter-/multi-/transdisciplinarnega področja humanistike in družboslovja. Že pred desetletjem in pol sva se pogovarjala o potrebi povezovanja antropologije, psihologije, sociologije, filozofije, pa tudi biologije človeka in (biofizikalne) ekologije v novo, antropopsihoekološko paradigmo.

globalizacije (Rus, 2001), ekonomije (Rus, 1957, 1981), religiologije (Rus, 1993, 1994, 2003), krščanstva (Rus, 1993, 1994, 2003), Sokola (Rus, 1993, 1994, 2003), T.G.M. – Tomáša Garriguea Masaryka (Rus, 1995, 1997, 2000, 2001), slovenskega demokratičnega gibanja (Rus, 2006 /še neobjavljeno/), akcija 25 poslancev (Rus, 1990), *Reforma sodobnega človeštva* (2012).

Dr. Vojan Rus je bil tudi eden redkih filozofov z oblikovanim izvirnim filozofskim sistemom, odprtim in fleksibilnim, s človekovo ustvarjalnostjo (zamisel in struktura ustvarjalnega dejanja), osebo (v konkretnih življenjskih situacijah) in etiko/vestjo kot njegovim središčem.

Več kot 40 let je tega, kar so glavni tajnik SAZU Jože Goričar, pa tudi Josip Vidmar in Matej Bor (kasneje pa še številnih drugi – dr. Anton Trstenjak, dr. Robert Blinc itd.) podprli dr. Vojana Rusa kot kandidata za člana SAZU, kamor ni bil sprejet v naslednjih 35 letih, po njegovem prepričanju, izraženem v enem od dopisov, zaradi »srditega odpora oblastniškega partijskega lobija, od najstarejšega sestava, do sedanjih političnih naslednikov lobija, ki ima malo znanja, pa veliko moči v omrežju«.¹¹

Nekaj kratkih vpogledov v nekatere prispevke dr. Vojana Rusa – nekaj indikativnih misli

Nekatere temeljne misli v prispevku *Pastorka svetovne filozofije* (2005) podajo nekaj temeljnih informacij o filozofski misli dr. Vojana Rusa. Glavna novost v utemeljitvi njegovega filozofskega sistema je analiza ustvarjalnega dejanja, ki je najmanjša celica človeške ustvarjalnosti in humanosti.

V njegovi filozofiji so natančno analizirane razlike med »zamislijo« na eni strani ter »pojmom, idejo, fantazijo in predstavo« na drugi strani. Omenjena pojmovna analitičnost se pojavlja tudi v delu *Etika in socializem* (1976) – naslov danes plaši, čeprav je v knjigi »socializma« relativno zelo malo, zelo veliko pa, poleg filozofije, visokokakovostnega diskurza s področja psihologije, sociologije, ekonomije ...

Predpostavka o domnevnih poskusih izločiti »zadnjo sled« Rusove filozofije iz »visokega šolstva« ni docela nerealna. Sestavni del te »iztrebitve« (»lustracije«) je bila, kot pravi Vojan Rus (2005, 133), »povsem sprevržena konstrukcija«, da

11 Neobjavljen dopis dr. Vojana Rusa marca 2015, str. 25; avtor pričujočega teksta je bil eden njegovih prejemnikov.

naj bi kot »dogmatični marksist« najprej dolgo razvijal samo teorijo biti in sveta (samo ontologijo in kozmologijo) in da naj bi se lotil etike, antropologije in estetike mnogo kasneje. Vendar dejstva pokažejo drugače: ko je leta 1964 začel delati na ljubljanski univerzi, je sam izbral kot svoj predmet etiko (in ne ontologijo), imel je nastopno predavanje iz etike in bil je izvoljen za docenta za etiko. Tako prvo monografsko študijo leta 1967 kot prvo monografsko knjigo je napisal iz etike.

V prispevku *Psihologija in filozofija – bližnji soustvarjalci* obravnava tudi Jeana Piageta (Rus, 2004) in ga opredeli kot resnično duhovno veličino družbenih in humanističnih ved in človeštva 20. stoletja, ki je z vrhunsko sintezo izvirnega teoretičnega in empiričnega dela interdisciplinarno odkrivala tudi imanentne, organske (in ne ideološko vsiljene) dialektične zveze med številnimi posamičnimi humanistično-družbenimi vedami.

Slovensko demokratično gibanje 1964–1972

Med tri najpomembnejše centre slovenskega demokratičnega gibanja 1964(1968)–1972 (v nadaljevanju SDG) prišteva Vojan Rus (2006, 194–195) Kavčičevo skupino, Republiško skupščino in skupino z Oddelka za filozofijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani (!).

Vojan Rus ocenjuje, da je bila edini vzrok, da je bilo SDG odstranjeno, (kvantitativna) silovitost konservativne protiakcije, ki je razpolagala z večino politične sile v državnem in upravnem aparatu (Rus, 2006, 201).

Konservativna ofenziva je imela za številne ljudi celo življenjske težke posledice: uničenje politične in pogosto poklicne kariere, zdravja, časti, varnosti in finančnega položaja, vendar se nobeden od najbolj izpostavljenih v demokratičnem gibanju 1964–1972 v tridesetih letih (1971–2002) ni zlomil.

Če bi imelo več časa in če ne bi bilo ukinjeno, bi SDG največ naredilo in za Slovenijo in za druge narode Jugoslavije, če bi podvzelo demokratično posredovalno vlogo (Rus, 2006, 203), o čemer je Vojan Rus tudi konkretnje pisal v časopisu *Delo*, in sicer 22. 9. 1990 in 28. 2. 1991 (Rus, 2006, 203).

Nedvomno je, pravi Vojan Rus, sodobna slovenska politika prišla dlje kot demokratično gibanje 1964–1972, ker je končno ukinila sistemski politični monopol partije in omogočila nastanek več strank (Rus, 2006, 203).

Sodobna slovenska politika pa zaostaja za gibanjem, ker je obremenjena s klientelizmom in partitokratizmom, od SDG pa bi se lahko česa naučila glede politične etike in politične strategije, ki sta neločljivi (Rus, 2006, 203).

Naj ob 20. obletnici nastanka teksta *Slovensko demokratično gibanje (1964–1972)*, še dvajset let kasneje neobjavljenega,¹² »obležalega« pri založbi Borec, podam oceno tega dela s strani mag. Ceneta Matičiča. Kdor ve, kdo je bil in kaj je naredil mag. Cene Matičič, ne bo imel večjih težav ne s sprejemanjem ne z razumevanjem njegovega teksta.¹³

SLOVENSKO DEMOKRATIČNO GIBANJE (1964–1972)

To, skoro 150 strani obsežno znanstveno delo, ki ga univ. prof. Vojan Rus predstavlja slovenski javnosti, je nedvomno najpomembnejša in najizčrpnjša študija razvoja in stanja demokracije v obdobju tako imenovane Kavčičeve prve pomladi.

Delo, ki ni ravno lahko branje, bo nedvomno dvignilo nemalo prahu med slovenskimi intelektualci vseh profilov; tako tistimi, ki so to, sicer kratko a plodovito obdobje neposredno doživljali ali pa v njem celo sodelovali, vsekakor pa z njimi simpatizirali, kot tistimi, ki so najvidnejše akterje v letih protiakcije kar se da poslušno, aktivno ali pa celo agresivno napadali, kot tudi tiste, ki so se previdno in »ziheraško« umaknili za zapečkarske okope.

To pogumno delo je prvenstveno namenjeno tudi tistim mlajšim slovenskim razumnikom, ki jim je bilo to obdobje na ta ali oni način zamolčano, ali pa kot marginalno, skoro nepomembno in popačeno prikazano, vse v že »deja vu« znamenju, da se je obdobje prave demokracije pričelo šele z letom 1990 ali pa kvečjemu z znamenito 57 številko Nove revije.

Dr. Vojan Rus je svojo študijsko raziskavo razdelil v štiri poglavja, od katerih prvo govori o metodoloških predpostavkah

12 »Študijo s tem naslovom (2003) strani sem končal leta 2000 ...« (Rus, 2006, 187)

13 Prispevek dr. Vojana Rusa *Slava Filozofske fakultete*, ki je objavljen v *Anthroposu* (Rus, 2007), ima tudi dokumentirano prilogo: ocene pokojnega Ceneta Matičiča pa tudi Avgusta Majeriča in Mirana Goslarja, ki so bile kot del članka s preverljivimi izvori in vsebino objavljene tudi leta 2007 v že omenjeni številki *Anthroposa*. Zaradi omejenega števila strani na tem mestu navajam samo oceno mag. Ceneta Matičiča.

raziskave, drugo o zgodovinskih pogojih tega demokratičnega gibanja, tretje o glavnih centrih demokratičnega gibanja, četrto pa o splošnem pogledu na slovensko demokratično gibanje in ga torej lahko smatramo kot neke vrste succus tega filozofskega znanstvenega dela.

Marsikdo je prepričan, da tridesetletna razdalja ni zadostna za zgodovinsko presojo takratnega demokratičnega gibanja. Osebo pač menim, da je ta časovni odmik kar pravi za študijo dr. Vojana Rusa, ki je v tem gibanju »slovenske pomladi« tudi sam zelo aktivno sodeloval. In ga, v času silovite in brutalne protiakcije tudi vehementno in argumentirano branil.

Prof. dr. Vojan Rus je ena osrednjih osebnosti slovenskega demokratičnega gibanja oziroma slovenske pomladi na prelomu iz šestdesetih v sedemdeseta leta (zgodovinar dr. Božo Repe označuje ta čas kot »liberalizem v Sloveniji«).

V tem živahnem in klenem Gorenjcu, sokolu Masarykove šole se skriva filozof »par excellence« z bogatim opusom nekaj desetih izdanih filozofskih knjig zelo širokega profila in mnogimi zamislimi. Njegova znanstvena pričevanja so pomemben in nenadomestljiv, večkrat pa tudi »šokanten« zapis dogajanj okoli vseh treh oblik demokratičnega gibanja 1964 do 1972, ki pomenijo zelo pomemben prispevek k razvoju žlahtne demokracije ter osamosvajanju Slovenije.

V Kamniku, 1. 7. 2002

mag. Cene Matičič

Slava Filozofske fakultete

Slava Filozofske fakultete je naslov prispevka, objavljenega v reviji *Anthropos* (Rus, 2008), iz katerega je razbrati, da je bila zgodovinska slava Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani v tem, da sta bila na njej kar dva od petih centrov slovenskega vsenacionalnega demokratičnega gibanja 1964–1972: Oddelek za filozofijo in študentsko gibanje, ki sta aktivno sodelovala ali bila celo na čelu največjih in najodmevnejših akcij (Rus, 2006, 194) demokratičnega gibanja ter imela odločno podporo vse fakultete (Rus, 2008).

Edino študentsko gibanje v svetu, ki je tedaj prodrlo v nacionalni parlament z dvema poslancema, je bilo slovensko: študentsko gibanje je podprlo izvolitev poslancev Toneta Remca in dr. Vojana Rusa (ki je bil tedaj v svetu edini profesor, izvoljen kot študentski poslanec) v republiški zbor.¹⁴

Še pred četrto stoletja je opozarjal, da je resnica o študentskem gibanju, povezana s FF in Aškerčevo, v mnogočem na novo preoblečena. Tako pravi v reviji *Anthropos*: »V 70ih letih so vsi udeleženci demokratičnega gibanja vedeli, da sem ob večtisočglavi študentski zasedbi Aškerčeve ceste in ob njihovem demonstrativnem pohodu v mesto jaz osebno preprečil nevarne spopade med množico študentov in policijo (milico) ... V nasprotju s to resnico pa si je v TV oddaji nekdanji mladec in danes dobro stoječ politik kar prisvojil zaslugo za preprečitev spopadov. Moje delovanje v teh dogodkih, ki ga je neposredno videl, pa je povsem zatajil.« (Rus, 1996, 255)

»Vse moje delovanje je politik na televiziji skrbno zamolčal, čeprav sva bila ves čas od fakultete do skupščine v najbolj neposredni bližini.« (Rus, 1996, 256)

Naj na tem mestu omenim očetovo visoko spoštovanje zadržanja Pavla Čelika, ki je bil eden tistih v tedanji milici, ki so s strpnostjo, visokim profesionalizmom in odgovornostjo pomembno prispeval k mirni razrešitvi situacije na Aškerčevi.¹⁵

Slovenska identiteta

Za sodobno in prihodnje slovensko politično in družbeno življenje je po Vojanu Rusu pomembnih pet vseslovenskih modernih nadstrankarskih političnih gibanj: 1. taborsko gibanje v letih 1868–1871; 2. deklaracijsko gibanje v letih 1917–1918; 3. Osvobodilna fronta slovenskega naroda (1941–1945); 4. slovensko demokratično gibanje (1964–1972); 5. Odbor za zaščito človekovih pravic (1988–1989) (Rus, 2006, 188).

Identitetnih in antropoloških vprašanj pa se je Vojan Rus loteval tudi na nivoju vsebin »slovenske identitete« (Rus, 2007).

14 Kot pravi Vojan Rus, je v publikaciji *Študentsko gibanje 1968–72*, še resnični podatek: »V poročilu o delu skupnosti študentov v letu 1969 /.../ str. 19, beremo: 'Pri neposrednih volitvah v republiški zbor sta oba naša kandidata zmagala z veliko večino glasov (Tone Remc in dr. Vojan Rus).'
(Rus, 1996, 67)

15 Kasneje je gospod Čelik svojo knjigo *Policaji (orožniki, miličniki, policisti)* (1991) podaril Vojanu Rusu, in sicer z ročno napisanim posvetilom »G. Vojanu Rusu v spomin na leta, ko sva skupaj reševala sporna dogajanja na ljubljanskih ulicah. Ljubljana, 17. 10. 1991, Pavle Čelik«; knjiga s posvetilom je še vedno dosegljiva kot knjižnična dediščina dr. Vojana Rusa.

Meni, da so vidiki *nacionalne zgodovine*, ki posebej močno utemeljujejo *sodobno slovensko državno samostojnost*), naslednji: 1. Prešernova *Zdravljica*; 2. zgodovinska zveza med Maistrom in Masarykom; 3. slovenski antifašizem in antistalinizem; 4. slovenska sprava; 5. veliko demokratično gibanje 1964–1972; 6. zadnja faza boja za popolno državno samostojnost Slovenije (Rus, 2007, 446).

Hkrati predstavlja tezo, ki je v slovenskem družboslovju nova: »Masaryk ima več zaslug za Slovenijo od vseh politikov tedanjega časa – več zaslug, kot npr. vsi tedanji slovenski, jugoslovanski in vsi zahodni politiki.« Da je Slovenija danes tako velika, kot je, ima v letih 1914–1918 največ zaslug Masaryk; če ne bi bilo tedaj intenzivne Masarykove mednarodne dejavnosti (v prvi svetovni vojni), bi bila danes Slovenija »morda le pol tako ‘velika’, kot je sedaj, in je morda sploh ne bi bilo kot države« (Rus, 2007, 451).

Resnično zelo zanimiv in preverljiv, v vsej širini in specifičnosti posebne obravnave vreden pa je naslednji zapis dr. Vojana Rusa (Rus, 2007, 468–469): »Slovensko popolno suverenost in osamosvojitve sem obravnaval kot *povsem neizbežno* in kot povsem *gotovo* v članku, objavljenem v Delu devet mesecev (22. septembra 1990) *pred* sklepom skupščine o samostojnosti Slovenije in *tri* mesece pred plebiscitom:

Predložimo skupščinam vseh republik ..., *da na podlagi suverenosti vsake od njih* ... Imajo pa pravico do *svoje iniciative* v mednarodnem življenju glede vseh ekonomskih, kulturnih in strankarskopoličnih mednarodnih vezi, ki so zunaj dogovorov, ki bodo soglasno sprejeti tudi v bodoče ...

Naj se malo šalim: jaz sem bil tu celo *dosti manj* ‘jugonostalgičen’ kot *Temeljna ustavna listina* devet mesecev kasneje, ker ona predvideva večjo povezavo jugorepublik (‘ob sočasnem preoblikovanju jugoslovanske zvezne države *v zvezo suverenih držav*’, ‘dogovarjala o *institucionalnih* in drugih povezavah’); med tem, ko jaz v tem članku predlagam manj (*samo popolno nevtralnost in obrambni dogovor* in prav nobenih drugih ‘zvez držav’).

Glede zastopanja slovenske samostojnosti se tehtnica še bolj nagne v mojo stran, če bi primerjali *celotno strategijo* osamosvajanja, ki sem jo predložil jaz (npr. glede mednacionalnih odnosov, mednarodne politike, glede celote notranjega razvoja Slovenije; vendar tu ni prostora.« (Rus, 2007, 468–469)

V okviru problematike nacionalne identitete in filozofske antropologije se je Vojan Rus obširneje lotil tudi vprašanja sprave. Prepričan je bil, da so bili

koristni tudi kasnejši prispevki k spravi: svečanost v Rogu,¹⁶ plebiscit in še zlasti enotni slovenski odpor agresiji na Slovenijo v letu 1991 (Rus, 2007). Ves čas pa tudi intenzivno zavzet za Slovenijo kot domovino in državo.¹⁷

Akcija 25 poslancev

»Poglavje« o akciji 25 poslancev (iz leta 1971, ki je, mimogrede, tudi leto zasedbe Aškerčeve) bom začel z delom dopisa, ki je datiran s 14. 1. 2007 in ga je mag. Cene Matičič, eden najbolj izpostavljenih poslancev, v zvezi s svojo knjigo (2007) poslal dr. Vojanu Rusu.¹⁸

O omenjeni akciji je bil leta 1987 izpeljan zanimiv intervju, v katerem se, na določenem mestu in na zanimiv način, znova omenja FF Univerze v Ljubljani.¹⁹

-
- 16 Se tudi ponašam s tem, da sem (bil), l. 1979, udeleženec MDA (mladinske delovne akcije) Suha krajina: kasneje sem zapisal, kar se lahko preveri, v eni od mojih biografij za prijavo na delovno mesto na FF v Ljubljani, da področja nisem izbral po naključju – mojo odločitev in namen na kratko omenja tudi dr. Vojan Rus v svojem prispevku o nacionalni identiteti in spravi (Rus, 2007, 462); res je, da več nisem do-pisal, je bilo pa mnogim molče jasno, da s tem skušam sporočiti, kar sem tudi javno razlagal, da čutim dolg do še živečih ljudi v krajih, kjer so v vrtincih povojnih tragedij številne družine izgubile najbližje v izvensodnih povojnih pobojih; redkokdaj prej in kasneje sem imel »občutek«, da sem za koga toliko koristnega naredil. V spodbudo in oporo mi je bil ves čas, skozi desetletja, dr. Vojan Rus s svojo oznako, da gre tudi za eno največjih tragedij v zgodovini slovenskega naroda. Se dobro spomnim njegovih izjav, da je (bila) večja tragedija samo vojna sama. Do aprila 2019 sem zelo pogrešal ta(k) način prepoznavanja in doživljanja ene največjih travm v zgodovini slovenskega naroda, kot sem ga bil desetletja navajen pri Vojanu in sem ga tudi sam navajal, vse od začetka osemdesetih let, ob različnih priložnostih. Po aprilu 2019 sem ga po nekaj desetletjih prvič zasledil tudi v nekaterih drugih slovenskih medijih (oprostite, ker ne navajam virov, čeprav jih imam, hvala za razumevanje).
- 17 Gospod Jakub Hladik, l. 2005 sekretar češkega predsednika Havla, je v imenu predsednika izrazil spoštovanje do dejavnosti Vojana Rusa v slovenskem Društvu T. G. Masaryk, in sicer v posebnem dopisu 20. septembra 2005. (Dopis oz. kopijo v osebni arhivu hrani Velko S. Rus.) – To je bilo hkrati obdobje, ko je Vojan Rus visokim predstavnikom Francije, Rusije, Združenega kraljestva in ZDA poslal apel v zvezi z zagotavljanjem legalnosti, legitimnosti in stalnosti/permanentnosti slovenskih državnih meja.
- 18 »To knjigo posvečam 'Akciji 25 poslancev', in s tem tudi vsem dvajset in petim poslancem, ki so leta 1971 s svojimi podpisi akcijo sprejeli kot svojo, in s tem postavili na 'kocko' lastno, tako oblastno, kot družbeno in politično aktivnost v takratni skupni državi. Ob siloviti in brutalni 'protiakciji' takratnega konservativnega jedra starih komunističnih sil, so bili vsi močno prizadeti: kaznovani, nekateri prisiljeni odstopiti, nekateri pa za desetletja z epitetonom 'državni sovražnik' potisnjeni na stranski tir! (Kamnik, 14. 1. 2007 ... Cene.)« (Iz osebne dopisa mag. Matičiča dr. Vojanu Rusu)
- 19 Intervju Petra Jambreka s Tonetom Remcem v *Problemih* l. 1987. Tedaj se je npr. slikovito govorilo o poslancih kot »lutkah v rokah razrednega sovražnika in temnih sil«, za kar so bile imenovane neke skupine, ki naj bi se na Filozofski fakulteti zbirale okrog Vojana Rusa: »temne sile, ki se na FF zbirajo okoli Vojana Rusa« (Intervju, 1987, 37). Za ta diskurz bi lahko predpostavljali, da ga »tedaj« ni šlo pripisovati samo enemu izvoru, ampak skupnemu, širšemu diskurzu komunikacij, tedanjih označevanj in pritiskov na dr. Vojana Rusa, ko je stvarnost celo zelo prehitela literaturo in njeno kasnejšo uprizoritev, brez kakršnekoli zveze z akcijo 25 poslancev: Brešanov *Nečastivi na Filozofski fakulteti* (*Hudič na Filozofski fakulteti*) v Mestnem gledališču ljubljanskem l. 1982. Seveda ni vedel, da je manj znana arena življenja bolj znano areno literature v Sloveniji prehitela za dobrih deset let.

Vojan Rus pa je zapisal: »Še v letu 1996 je novo partijsko vodstvo javno priznavalo zgodovinski pomen 'akcije 25 poslancev' in tedanjega gibanja, ker je pristalo na javno, uradno proslavo v skupščini ob 25. obletnici akcije, ki je bila tudi dostojno prikazana v dnevnem tisku.« (Rus, 2007, 463) Pa tudi: »Po letu 1996 je sledil *negativen obrat*. Od tedaj je 'akcija 25 poslancev' tudi v 'svobodnih medijih' potisnjena v globoko temo; sistematično preprečujejo, da bi bila objavljena njegova študija o gibanju 1964–1972: /.../ začela so se celo pojavljati 'avtoritativna' *blatenja*.« (Rus, 2007, 464)

Reforma sodobnega človeštva

Sinteza študij, ki jih je dr. Vojan Rus obdelal v 42 izvirnih knjigah iz sociologije, ekonomije, politologije, mednarodnih odnosov in filozofije, je podana v študiji *Reforma sodobnega človeštva* (Rus, 2012), v kateri je utemeljil pojem *komplementarne, kooperativne in solidarne družbe*.

Odločil sem se, da nekaj misli iz študije prikažem predvsem z njenimi citati, ne kot celostni vtis, ampak kot motivacijo za branje celotne brošure:

»V tej zamisli sem poskušal združiti v celoto različne elemente reform, ki so se v zgodovinsko-družbenih primerih že izkazali za dobre, še posebej v 20. stoletju. Moja izbira teh pozitivnih elementov reform je bila brez vsakršne ideološke ozkosti. Edini kriterij pri izbiri je bila že dokazana humana učinkovitost dosežanih delnih reform, ne glede na to, ali imajo duhovne korenine v velikih religijah vsega človeštva, v razsvetljenstvu ali v meščansko kapitalistični zgodovini ali v zamislih in rezultatih zahodno-evropske socialne demokracije.« (Rus, 2012, 23)

In:

»Seveda nimam nobenih iluzij o tem, da se bo nujna celostna reforma sodobnega človeštva izvedla z lahkoto. /.../ Morda se bodo še pred to reformo žal zgodile velike človeške katastrofe, ki bodo šele človeštvo prisilile, da bo rešilo svoj obstoj z celostno

reformo. Vendar pa te katastrofe niso neizogibne; celostna reforma bi se lahko izvedla prej, človeštvo stoji pred jasnim razpotjem, pred alternativo!« (Rus, 2012, 24)

Naj posebej opozorim na naslednje misli dr. Vojana Rusa: »Realno možna optimalna družba, ki zmanjšuje vedno možne krizne disproporce, ni niti čisti totalni kapitalizem niti socializem, ampak *kooperativna, solidarna, komplementarna družba*. Ta povezuje nasprotno različne pozitivne aspekte v komplementarne celote: celota svobodne osebe in družbene odgovornosti; komplementarnost konkurenčnosti, ekonomičnosti in solidarnosti; povezava tržišča in reguliranja; države, dela in kapitala; gospodarske rasti in čuvanja okolja; materialne proizvodnje in moderne duhovne in telesne kulture; tradicije in modernosti; globalnega, nacionalnega in lokalnega razvoja.« (Rus, 2012, 13)

Spomenik Josipu Rusu

Josip Rus, oče Vojana Rusa,²⁰ diplomirani pravnik (pravo je študiral tudi na Dunaju in v Pragi), je bil poleg tega na FF v Ljubljani pred II. svetovno vojno tudi absolvent filozofije, pa tudi psihologije, kot jo je razvijala t. i. »Vebrova šola«, zelo pogost Vebrov so-diskutant, tako na FF kot v prostem času, pa tudi kot prvi in najbližji večletni Vebrov sosed v Ljubljani.

Med (/strokovni/ javnosti) manj znanimi deli in dejavnostmi Josipa Rusa, prvega predsednika IO OF slovenskega naroda,²¹ sta tudi anticipacija samostojne slovenske države²² in zagovarjanje neodvisnega vodenja partizanskih enot v

20 Josip Rus, tudi koroški borec, je prvorojenemu sinu dal ime po pesniškem vzdeвку generala Rudolfa Maistra – Vojanova.

21 OF slovenskega naroda je bila ustanovljena 26. aprila 1941. Kot aktivni udeležene se Josip Rus spominja tako: »Zanesljivo se spominjam, da ni bilo govora o protiimperialistični fronti, ampak o Osvobodilni fronti.« (Rus, 1992, 137) Z vidika jubileja FF Univerze v Ljubljani naj omenim, da se je Josip Rus tedaj srečal še z dvema soustanoviteljema OF, z Borisom Ziherlom (Rus, 1992, 137), l. 1960 ustanoviteljem Oddelka za sociologijo na FF (leto 2020 kot 60. obletnica ustanovitve omenjenega oddelka) in z dr. Francem Šturmom (dekan FF v študijskem letu 1941/42, v *Slovenskem biografskem leksikonu* je zapisano: »V noči med 11. in 12. marcem 1944 sta ga neznana okupatorjeva sodelavca odvedla brez sledu, datum smrti je določilo sodišče 1947.« <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi672262/>).

22 V reviji *Sokol* je januarja 1938 izšel prispevek Josipa Rusa *Narodnost, država, sokolstvo*. Opozarjam na odstavek, ki je povzet iz širšega prispevka avtorja prof. dr. Janka Prunka *Politični, družbeni in socialno-antropološki pogledi slovenskih ljudskofrontnih sil 1938–41*: »Sledi dejstvo, da narod ni država, in še bolj očitno dejstvo, da država ni narod. Država je oblika reda določene skupine ljudi. Ni nujno, da je ta ljudska skupina narod, je pa nasprotno nujno, da ima vsak neodvisen narod svojo samostojno organizacijo reda, svojo lastno državo.« (Rus v: Prunk, 1986, 1121)

Sloveniji,²³ hkrati pa je celoto vseh doprinosov Josipa Rusa, kot nihče pred njim, dr. Vojan Rus argumentirano strnil v predlog postavitve spomenika Josipu Rusu v Ljubljani, za kar si je intenzivno prizadeval od l. 2005 pa do svoje vse bolj misteriozne smrti avgusta 2015.

»Zaključek«

Oče mi je ves čas »polagal na srce«, da smo lahko tudi kot nepopolni in v svoji nepopolnosti vedno pripravljeni na preseganje in aktualizacijo samih sebe kot avtentičnih oseb, kajti ravno oseba in njena vest sta bili za Vojana Rusa najvišja obča vrednota.

Vedno jo je povezoval s človekom, njegovo ustvarjalnostjo, s samopreseganjem in z duhom, ki veje z naslovnice njegove knjige *Filozofska antropologija* (1991), kjer je – prevedeno iz stare grščine, njemu s tako odlično klasično izobrazbo tako ljubega jezika – zapisano: »Duši ne (s)poznaš meja, tako globok logos ima.«

Bilo bi popolnoma nesprejemljivo, da bi bil njegov odhod razložen oz. interpretiran na enako (simbolno) nekonsistenten način,²⁴ kot je bil v času njegovega življenja pogost protidejstven način, ki se je Vojanu Rusu pogosto dogajal kot sicer človeško tudi nepopolnemu, vendar dinamičnemu, kreativnemu, izvirnemu in demokratičnemu akterju slovenske znanosti in t. i. družbenega življenja.

Pričujoči prispevek je bil prvič poslan v objavo v skoraj dvakrat obsežnejši varianti nekaj dni po veliki noči, največjem krščanskem prazniku, ki je 12. in 13. 4. 2020 zaradi pandemične COVID-19 grožnje potekal kot nikoli v nam znani zgodovini praznovanja. Iskreno sem sočustvoval in sočustvujem z velikim številom žrtev

23 »Vzemimo za primer ne neznanu polemiko v Izvršnem odboru OF o podreditvi partizanske vojske jugoslovanskemu Vrhovnemu štabu, posredno torej CK KPJ. Ta je potekala po do sedaj znanih podatkih maja 1943, Rus pa je v njej edini vztrajal na stališču, da ostane pravica imenovanja vodilnega vojaškega kadra Izvršnemu odboru (Dokumenti ljudske revolucije 7, dok. 66; E. Kocbek: Listina, str. 51; T. Fajfar: Odločitev, II. izd., str. 281–285)«. (Guštin, 1993, 241–242.)

24 Opomba št. 2 dopisa, poimenovanega »Državljska pobuda, temelječa na 45. členu ustave R Slovenije, za oblikovanje zakonodajne rešitve v zvezi z vprašanjem nekdanje sokolske lastnine v Sloveniji, vključno s krajšim zgodovinskim orisom nastanka in utemeljitve pričujočega predloga«, ki je bil aprila 2019 poslan vodjem političnih strank v slovenskem parlamentu: »Morda tudi zato, ker sem ob tej priložnosti tedaj poslal še dodatni tekst, in sicer na temo vse bolj misteriozne, v sklopu nenavadno nekonsistentnih poročil in obstoječih uradnih podatkov/informacij na osnovi zdaj dosegljivih uradnih podatkov nedokazljive in istočasno neovrgljive možnosti morda (zelo) hude smrti dr. Vojana Rusa (avgusta 2015), in sicer s pozivom, da se tak nesprejemljivo necivilizacijski pristop/odnos do (dejanskega; dodano tukaj, op. a.) vzroka smrti in obravnave pokojnika po njej razreši v skladu z deklarativnimi strokovnimi in etičnimi evropskimi normami 21. stoletja, brez česar se lahko, v podobnih dilemičnih situacijah in primerih, krhajo temelji zaupanja v verodostojnost interpretacij/razlag, povezanih z usodnimi življenjskimi trenutki.«

epidemije in z njihovimi svojci ter si želim rešitve. V zvezi s covidom in smrtjo dr. Vojana Rusa nečesa ne bom izrekel, nekaj drugega pa bom, in sicer, da se tudi njej, pandemični grožnji, realno in izvedljivo zoperstavljata koncept in »realna, optimalna in izvedljiva« realizacija »sodelujoče, komplementarne in solidarne družbe«, kot jo je v brošuri *Reforma sodobnega človeštva* (Rus, 2012) predstavil dr. Vojan Rus, ki se je tudi v najtežjih preizkušnjah, na prehodu tisočletij, pogumen in neuklonljivega duha, z najvišjo etično normo v srcu in dejanju, z vrednotami osebe, ljubezni in vesti, s svojimi doprinosi in deli, neizbrisno samopresegel v bodočnost in živost nekaterih najpomembnejših vrednot tako svojega naroda kot splošno človeško vrednega.

Literatura

- Bajt, A., Revizija: odgovor na besedilo dr. Tineta Hribarja, ki je v Mladini izhajalo v juliju in avgustu, *Mladina* št. 39, 46-47, 1999.
- Guštin, D., Veljko Rus: Zapiski iz življenja Josipa Rusa. Društvo piscev NOB Slovenije, Partizanski knjižni klub: 1, Ljubljana 1992, 241 strani, *Prispevki za novejšo zgodovino* let. XXXIII, št. 1-2. 1993, str. 240-242.
- Kalan, V., Oddelek za filozofijo, v: *Zbornik Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani 1919-2009* (ur. Bucik, V. idr.), Ljubljana 2009, str. 130-149.
- Matičič, C., *Temeljna dela ekonomije ali Na izviroh ekonomske znanosti (misli) od Aristotela do Galbraitha (Sena)*, Kamnik 2007.
- Oddelek za filozofijo, v: *Slavnostni zbornik ob 100-letnici Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani* (ur. Pompe, G.), Ljubljana 2019, str. 41-42.
- Prunk, J., Politični, družbeni in socialno-antropološki pogledi slovenskih ljudskofrontnih sil 1938-41, *Sodobnost* (1968) let. 34, št. 12, 1986, str. 1118-1127.
- Rus, V., *Zapiski iz življenja Josipa Rusa*, Ljubljana 1992.

Bibliografija Vojana Rusa

- Rus, V., *Indokina*, Beograd 1954.
- Rus, V., *Put savremene Indije*, Beograd 1955.
- Rus, V., *Ženevska konferencija i njen značaj*, Beograd 1955.
- Rus, V., *Perspektivno planiranje u Indiji*, Beograd 1957.
- Rus, V., *Delavsko gibanje v Indiji*, Ljubljana 1960.
- Rus, V., *Hegelova i marksistička dijalektika o istovetnosti i razlici*, Beograd 1963.

- Rus, V., *Politički sistemi i pokreti u nerazvijenim zemljama*, Beograd 1964.
- Rus, V., *Sodobna filozofija med dialektiko in metafiziko*, Ljubljana 1968.
- Rus, V., *O nekaterih osnovah etike*, Ljubljana 1968.
- Rus, V., *Dialektika človeka, misli in sveta*, Ljubljana 1969.
- Rus, V., *Kultura, politika in morala*, Maribor 1969.
- Rus, V., Stalinov »Diamat« in filozofija v SSSR, v: Rus, V., *Kultura, politika in morala*, Maribor 1969, 76–81 (prvič objavljeno v reviji *Mladost* VIII/5–6, 1951, str. 407–413).
- Rus, V., *Dijalektika čoveka i sveta*, Beograd 1969.
- Rus, V., Filozofski temelji moralne kulture, *Anthropos: časopis za psihologijo in filozofijo ter za sodelovanje humanističnih ved* 1972, let. 4, št. 3/4, str. 77–83.
- Rus, V., Frommova in Schelerjeva antropologija, *Anthropos: časopis za psihologijo in filozofijo ter za sodelovanje humanističnih ved*, 1972, let. 4, št. 3/4, str. 103–130.
- Rus, V., *Izvori in temelji nevrščenosti*, Ljubljana 1975.
- Rus, V., Bistvo vrednot in človeške vrednote, *Anthropos: časopis za psihologijo in filozofijo ter za sodelovanje humanističnih ved*, 1975, let. 7, št. 1/4, str. 11–34.
- Rus, V., *Etika in socializem*, Ljubljana 1976.
- Rus, V., *Izvirna marksistična dialektika*, Ljubljana 1978.
- Rus, V., Zakaj ponovno o Kantovi in Heglovi estetiki, *Anthropos: časopis za psihologijo in filozofijo ter za sodelovanje humanističnih ved*, 1980, let. 12, št. 1/2, str. 140–154.
- Rus, V., *Pristop k ekonomskemu položaju delavcev v kapitalizmu*, Maribor 1981.
- Rus, V., *Nadaljevanje naše poti*, Ljubljana 1983.
- Rus, V., *Možnost nove estetike*, Ljubljana 1983.
- Rus, V., *Sodobni svet in filozofija*, v: *Filozofske teme: študijsko gradivo* (ur. Jerman, F. idr.), Ljubljana 1988, str. 219–321.
- Rus, V., *Na kriznih križpotjih*, Ljubljana 1988.
- Rus, V., Moderna levica za humani socializem 21. stoletja, *Anthropos: časopis za psihologijo in filozofijo ter za sodelovanje humanističnih ved*, 1989, let. 20, št. 5/6, str. 246–253.
- Rus, V., »Akcija 25 poslancev«, *Anthropos: časopis za psihologijo in filozofijo ter za sodelovanje humanističnih ved*, 1990, let. 22, št. 3/4, str. 397–428.
- Rus, V., Vrednote in morala. *Anthropos: časopis za psihologijo in filozofijo ter za sodelovanje humanističnih ved*, 1990, let. 22, št. 5/6, str. 271–284.
- Rus, V., 50 let OF in znanost, *Anthropos: časopis za psihologijo in filozofijo ter za sodelovanje humanističnih ved*, 1991, let. 23, št. 4/5, str. 374–378.
- Rus, V., *Filozofska antropologija*, Ljubljana 1991.

- Rus, V., Filozofska antropologija kot revolucija filozofije na pragu 21. stoletja, *Anthropos: časopis za psihologijo in filozofijo ter za sodelovanje humanističnih ved*, 1991, let. 23, št. 1/3, str. 119–150.
- Rus, V., Filozofska antropologija, *Anthropos: časopis za psihologijo in filozofijo ter za sodelovanje humanističnih ved*, 1991, let. 23, št. 4/5, str. 98–123.
- Rus, V., Filozofska antropologija, *Anthropos: časopis za psihologijo in filozofijo ter za sodelovanje humanističnih ved*, 1991, let. 23, št. 6, str. 185–214.
- Rus, V., Umetniško delo, *Anthropos: časopis za psihologijo in filozofijo ter za sodelovanje humanističnih ved*, 1992, let. 24, št. 1/2, str. 83–109.
- Rus, V., Umetniško delo, *Anthropos: časopis za psihologijo in filozofijo ter za sodelovanje humanističnih ved*, 1992, let. 24, št. 3/4, str. 169–190.
- Rus, V., Umetniško delo, *Anthropos: časopis za psihologijo in filozofijo ter za sodelovanje humanističnih ved*, 1992, let. 24, št. 5/6, str. 101–124.
- Rus, V., *Eстетika in kalistika*, Ljubljana 1993.
- Rus, V., Izjemnost umetniške forme/lika, *Sodobnost* 10, 1993, str. 872–891.
- Rus, V., O vsebini in formi umetnine, *Anthropos: časopis za psihologijo in filozofijo ter za sodelovanje humanističnih ved*, 1993, let. 25, št. 1/2, str. 216–242.
- Rus, V., Umetnina kot visoka duhovna transcendenca, *Sodobnost* 1, 1993, str. 73–82.
- Rus, V., Umetnina kot visoka duhovna transcendenca, *Sodobnost* 2, 1993, str. 184–197.
- Rus, V., Realnost krščanskih temeljev nove Evrope, *Anthropos: časopis za psihologijo in filozofijo ter za sodelovanje humanističnih ved*, 1993, let. 25, št. 5/6, str. 305–322.
- Musek, J., Juhant, J., Rus, V., Symposium: Spiritual culture and international relations – introductory word / uvodna beseda, *Anthropos: časopis za psihologijo in filozofijo ter za sodelovanje humanističnih ved* – international issue let. 26, 1994, str. 5–6.
- Rus, V., La réalité des bases chrétiennes l'Europe nouvelle. *Anthropos: časopis za psihologijo in filozofijo ter za sodelovanje humanističnih ved* – international issue let. 26, 1994, str. 218–233.
- Rus, V., T. G. Masaryk, demokracie a současná Evropa, v: *První světová válka, moderní demokracie a T. G. Masaryk. Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference pořádané Ústavem T. G. Masaryka ve dnech 22.–24. září 1994 na zámku v Liblicích u Mělníka* (ur. Opat, J.), Praha 1995, str. 302–312.
- Rus, V., *Žive vrednote antifašizma*, Ljubljana 1995.
- Rus, V., Študentsko gibanje 1968–1972 (Odgovor in popravek, naslovljen na TV Slovenija 2), *Anthropos: časopis za psihologijo in filozofijo ter za sodelovanje humanističnih ved*, 1996, let. 28, št. 3/4, str. 254–256.

- Rus, V. (ur.), *Etika in morala v sodobni družbi: zbornik*, Ljubljana 1997.
- Rus, V., T. G. Masaryk, *Little nations and Modern International System*, v: *Sto let Masarykovy České otázky, mezinárodní vědecké konference pod záštitou prezidenta republiky*, (ur. Broklova, E.), Praha 1997, str. 202–208.
- Rus, V., *Najnovejše težnje v razvoju filozofskih disciplin v razvitih deželah: zaključno poročilo o rezultatih opravljenega znanstveno-raziskovalnega dela na področju temeljnega raziskovanja v letu 1996*, Ljubljana 1997.
- Rus, V. (ur.), *Intelektualci in sedanjost/preteklost*, *Anthropos: časopis za psihologijo in filozofijo ter za sodelovanje humanističnih ved*, 1997, let. 29, št. 1/3.
- Rus, V., *Napredni intelektualci v (možnem) posttotalitarnem obdobju*, *Anthropos: časopis za psihologijo in filozofijo ter za sodelovanje humanističnih ved*, 1997, let. 29, št. 1/3, str. 135–138.
- Rus, V., »Pot slovenskega sokolstva se je končala slavno« (Josip Rus), *Anthropos: časopis za psihologijo in filozofijo ter za sodelovanje humanističnih ved*, 1997, let. 29, št. 4/6, str. 183–201.
- Rus, V., *Duhovni voditelj in graditelj (Ob 75-letnici dr. Vekoslava Grmiča)*, *Anthropos: časopis za psihologijo in filozofijo ter za sodelovanje humanističnih ved*, 1998, let. 30, št. 1/3, str. 6–10.
- Rus, V., (ur.), *Skupne vrednote Evrope in Slovenije*, *Anthropos: časopis za psihologijo in filozofijo ter za sodelovanje humanističnih ved*, 1999, let. 31, št. 4/6.
- Rus, V., *Zgodovinska družbena praksa kot prvo merilo znanstvene kvalitete družboslovja in filozofije*, *Anthropos: časopis za psihologijo in filozofijo ter za sodelovanje humanističnih ved*, 1999, let. 31, št. 1/3, str. 297–311.
- Rus, V., *Za kulturno in konfederativno Evropo narodov*, *Anthropos: časopis za psihologijo in filozofijo ter za sodelovanje humanističnih ved*, 1999, let. 31, št. 4/6, str. 345–358.
- Rus, V., *Philosophische Anthropologie*, München 2000.
- Rus, V., *Sprava (v Sloveniji in v Evropi)*, *Znamenje: revija za teološka, družbena in kulturna vprašanja* 1–2, 2000, str. 85–95.
- Rus, V., *Svobodna filozofija (Filozofski oddelek FF v letih 1962–73)*, *Anthropos: časopis za psihologijo in filozofijo ter za sodelovanje humanističnih ved*, 2000, let. 32, št. 3/4, str. 173–184.
- Rus, V., *Realisation of Masaryk's concept of new Europe*, v: T. G. Masaryk, *idea demokracie a současné evropanství. Sborník mezinárodní vědecké konference konané v Praze 2.–4. března 2000, pod záštitou prezidenta České Republiky Václava Havla*, (ur. Voracek, E.), Praha 2000, str. 71–80.

- Rus, V., Globalizacija in človekove pravice – uvodne opombe, *Anthropos: časopis za psihologijo in filozofijo ter za sodelovanje humanističnih ved*, 2001, let. 33, št. 4/6, str. 17–24.
- Rus, V., Humaniziranje globalizacije. *Anthropos: časopis za psihologijo in filozofijo ter za sodelovanje humanističnih ved*, 2001, let. 33, št. 4/6, str. 275–296.
- Rus, V., Realizacija Masarykovega koncepta nove Evrope, *Anthropos: časopis za psihologijo in filozofijo ter za sodelovanje humanističnih ved*, 2001, let. 33, št. 1/3, str. 277–288.
- Rus, V., *Slovensko demokratično gibanje 1964–1972*, Ljubljana 2002 (pripravljeno za tisk).
- Rus, V., Masaryk's social practical philosophy and contemporary intellectuals, v: TGM, Rusko a Evropa, Dilo – vize – pritomnost. *Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference pořádané ve dnech 12.–14. září 1997 v Praze*, (ur. Kratky, K.), Praha 2002, str. 445–449.
- Rus, V., Kocbek. *Anthropos: časopis za psihologijo in filozofijo ter za sodelovanje humanističnih ved*, 2004, let. 36, št. 1/4, str. 419–426.
- Rus, V., Psihologija in filozofija – bližnji soustvarjalki, *Anthropos: časopis za psihologijo in filozofijo ter za sodelovanje humanističnih ved*, 2004, let. 36, št. 1/4, str. 221–244.
- Rus, V., Pot slovenskega sokolstva se je končala slavno (Josip Rus), v: *Sokol: včeraj, danes, jutri – obletnice, doprinosi, pomeni – 1997* (ur., Rus, V. S.), Ljubljana 2005, str. 68–92.
- Rus, V., Pastorka svetovne filozofije, *Anthropos: časopis za psihologijo in filozofijo ter za sodelovanje humanističnih ved*, 2005, let. 37, št. 1/4, str. 119–140.
- Rus, V., Slovensko demokratično gibanje 1964–1972, *Anthropos: časopis za psihologijo in filozofijo ter za sodelovanje humanističnih ved*, 2006, let. 38, št. 1/2, str. 185–210.
- Rus, V., Prvi koraki: začetek spominov v treh knjigah, *Sodobnost 1*, 2007, str. 94–108.
- Rus, V., Slovenska identiteta in filozofska antropologija, *Anthropos: časopis za psihologijo in filozofijo ter za sodelovanje humanističnih ved*, 2007, let. 39, št. 3/4, str. 423–477.
- Rus, V., Vprašanja humanizma, *Anthropos: časopis za psihologijo in filozofijo ter za sodelovanje humanističnih ved*, 2008, let. 40, št. 3/4, str. 239–255.
- Rus, V., Slava Filozofske fakultete, *Anthropos: časopis za psihologijo in filozofijo ter za sodelovanje humanističnih ved*, 2008, let. 40, št. 1/2, str. 269–284.

Rus, V., Etičnost etike, *Anthropos: časopis za psihologijo in filozofijo ter za sodelovanje humanističnih ved*, 2009, let. 41, št. 3/4, str. 273–299.

Rus, V., *Reforma sodobnega človeštva*, Ljubljana 2012.

Rus, V., *Reform of contemporary mankind*, Ljubljana 2012 (neobjavljeno).

Rus, V., Neobjavljen dopis dr. Vojana Rusa, avtor pričujočega teksta (Velko S. Rus) kot eden njegovih prejemnikov, Ljubljana, marec 2015.

Povzetek

Prispevek skuša predstaviti in utemeljiti temeljne navedbe iz drugega dela njegovega naslova.²⁵ Poleg a) kratkega orisa njegovega življenja (rojen 2. 3. 1924 v Gornji Radgoni) in dela so med drugim zajete tudi naslednje vsebine: b) strokovno-znanstvene – časopis *Anthropos*, prispevek k razvoju Oddelka za filozofijo, ustanovitelj Društva T. G. Masaryk, organizator več transdisciplinarnih simpozijev od l. 1994; c) ustvarjalno-znanstvene: filozofija (etika, antropologija, estetika, dialektika človeka, misli in sveta, kritična / meta/analiza Marxa in marksistične misli, sociologija, soodnosnost med psihologijo in filozofijo, ekonomija, mednarodni odnosi, tudi transdisciplinarnost; oseba, humana ustvarjalnost/zamisel, struktura ustvarjalnega akta in etika/vest kot središčni vidiki njegovega izvirnega filozofskega sistema; č) družbene: slovensko demokratično gibanje 1964(1968)–1972, akcija 25 poslancev, demokratično izvoljen študentski poslanec, argumentacija in prizadevanje (2005–2015) za postavitve spomenika Josipu Rusu. Omenjena je brošura *Reforma sodobnega človeštva* (2012), pa tudi paradigma antropo-psiho-ekologije, ki smo jo hoteli skupno do-oblikovati tik pred njegovo nenadno smrtjo avgusta 2015, o kateri, civilizacijsko nesprijemljivo, še ni javno izrečena polna resnica.

Ključne besede: izviren filozofski sistem, humana ustvarjalnost/zamisel, oseba in vest/etika, humanistika, družboslovje, transdisciplinarnost, slovensko demokratično gibanje 1964(1968)–1972, časopis *Anthropos*, akcija 25 poslancev, društvo T. G. Masaryk, predlog spomenika Josipu Rusu, *Reforma sodobnega človeštva*, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

25 Prvi del naslova je podnaslov knjige dr. Vojana Rusa *Filozofska antropologija* (1991).

Filozofska fakulteta v Ljubljani in ustanavljanje novih fakultet

Kajetan Gantar

Filozofska fakulteta v Ljubljani je ob ustanovitvi l. 1919 pokrivala zelo široko paleto znanstvenih disciplin – od filozofije, psihologije, pedagogike, jezikov, književnosti, zgodovine, geografije do matematike, fizike, astronomije, zoologije, botanike, kemije, skratka, tako rekoč vse, kar se je tiste čase poučevalo na slovenskih gimnazijah.

Spominjam se, da sem kot dijak vprašal nekega maturanta, ki se je vpisal na slavistiko, kdo je dekan Filozofske fakultete, pa mi je odgovoril: profesor fizike, Anton Peterlin (poznejši ustanovitelj in direktor Instituta »Jožef Stefan«). Največja predavalnica v osrednjem univerzitetnem poslopju, v kateri je imel dobro obiskovana predavanja Anton Ocvirk, profesor literarne teorije in primerjalne književnosti, se je imenovala *fizikalna predavalnica*.¹

Takšno široko paleto znanosti je sedanja Filozofska fakulteta pokrivala skoraj štiri desetletja in se temu ustrezno večkrat preimenovala, in pri tem je bilo nekoč ime *filozofska* čisto na zadnjem mestu; tako se je npr. v obdobju 1954–1957

1 Fizika in matematika sta imeli v letih mojega študija (1950–1954) – tako kot Pravna fakulteta – prostore v osrednjem poslopju, kjer je danes rektorat Univerze, medtem ko je imela večina drugih znanstvenih disciplin FF svoje prostore (predavalnice in knjižnice) v poslopju Narodne in univerzitetne knjižnice: zgodovina in slavistika sta bili v pritličju, germanistika, romanistika, primerjalno jezikoslovje in klasična filologija v četrtem nadstropju, filozofija, psihologija, sociologija, umetnostna zgodovina in etnografija pa ob stopniščih med višjimi nadstropji.

imenovala Prirodoslovno–matematično–filozofska fakulteta.² In šele l. 1957, ko so se oddvojile od nje matematika in naravoslovne znanosti, je ponovno dobila svoje prvotno ime Filozofska fakulteta. Lahko bi rekli, da je – formalnopravno gledano – iz Filozofske fakultete nastala tudi današnja Fakulteta za matematiko in fiziko in vsaj deloma tudi Biotehniška fakulteta in da je torej v nekem smislu botra, če ne matica in zibelka vseh teh fakultet.

Seveda je prvotna široka vseobsežnost Filozofske fakultete deloma pogojena že v samem izvoru njenega imena, po drugi strani pa je utemeljena tudi z globljega in širšega zgodovinskega vidika. Izvor besede »filozofija« se namreč pripisuje Pitagoru, ki se v svojem nauku o metempsihozi ni ukvarjal samo z usodo človekovega bivanja in z etičnimi vprašanji, ampak velja tudi za avtorja vsem dobro znanega Pitagorovega izreka v geometriji in za utemeljitelja teorije o harmoniji nebesnih sfer. Po drugi strani pa se je tudi sama filozofija v svojem najstarejšem, predsokratskem obdobju veliko ukvarjala z vprašanji izvora in začetka vesolja in zemlje, življenja in bivanja. Šele Sokrat je – po slikovitih Ciceronovih besedah – preselil filozofijo z nebesnih sfer na zemeljska tla in jo naselil v človeških bivališčih, kjer naj bi urejala medsebojna družbena razmerja, pa tudi vprašanja človekove osebne odgovornosti.

* * *

Vendar se ob vsem tem ne bom dalje zadrževal, ampak se bom rajši omejil na štiri leta svojega študija (1950–1954) in na skoraj štiri desetletja svojega službovanja na Filozofski fakulteti (1962–2000). Pri tem bom skušal osvetliti zlasti dogajanja v tistih letih, ko sem bil prodekan za študijske zadeve (1985–1987), že prej in pozneje pa tudi član fakultetne komisije za študijska vprašanja in nazadnje deset let tudi njen predsednik.

Za prodekana me je ob sebi predlagal dekan Nace Šumi, ki je gojil zelo jasno vizijo o pomembnem humanističnem poslanstvu Filozofske fakultete, ne le v okviru univerze, ampak tudi v širšem slovenskem kulturnem prostoru. S to svojo vizijo

2 Ko so nas študente takrat nekoč anketirali, kaj si mislimo o tem bodočem nenavadno dolgem imenu naše fakultete, sem napisal odgovor: »Če naša fakulteta že ne sme biti samo *filozofska* ali vsaj najprej *filozofska fakulteta*, potem pa naj bo na prvem mestu rajši *matematična*, da nas bo vsaj od daleč spominjala na Platonovo Akademijo, najstarejšo evropsko univerzo, ki je imela na fasadi nad vhodom napis: Μηδὲν ἀγεομήτρετον εἰσῆτω 'Nobeno bitje, ki ne zna geometrije, tu nima vstopa'.« Pozneje sem slišal, da so podobno stališče zagovarjali tudi nekateri profesorji.

se je zavestno postavljaj po robu takratnim kardeljskim težnjam po tozdiranju.³ Te težnje naj bi se uveljavile ne samo v gospodarstvu, ampak tudi na univerzi, tako da bi režim – v skladu z geslom *Divide et impera* – lažje izvajal nadzor nad univerzo. Tozdiranje pa je seveda vodilo do čedalje večjega drobljenja fakultet.

Tozdirane fakultete so nato s številčnostjo svojih delegatskih glasov pogloma dobivale čedalje pomembnejšo vlogo v vodenju univerze in v njenih organih. S tega vidika nam nekaj pove že sam podatek, da je bil zadnji rektor ljubljanske univerze s Filozofske fakultete l. 1953 (v času mojega študija) prof. dr. Fran Zwitter. Skratka, Filozofska fakulteta, ki je iz njenih vrst v prvih 35 letih obstoja ljubljanske univerze, torej v prvi in najzahtevnejši tretjini njenega delovanja, univerzi dala sedem rektorjev, v nadaljnjih sedemdesetih letih niti enkrat ni bila več vredna, da bi kak njen profesor zasedel ta položaj. In vendar je bil ob ustanovitvi univerze sklenjen dogovor o ključu ali turnusu, po katerem se bodo menjavali rektorji.⁴ Naj za ponazoritev poznejšega nesorazmerja povem, da je bilo v zadnjih dveh tretjinah omenjenega stoletja med 21 rektorji ljubljanske univerze kar 14 rektorjev (torej dve tretjini!) s tehničnih fakultet. S tem ne mislim reči, da med njimi ni bilo uglednih učenjakov, med katerimi so nekateri imeli veliko posluha tudi za humanistiko. Vseeno pa se mi zdi nehigienično, da se ves ta čas ena od ustanovnih članic z najpomembnejše vodilne funkcije izloča. Pri tem ne gre toliko za vprašanje časti, kdo bo kot *rector magnificus* nosil zlato verigo, ampak za nesorazmerje, ki je imelo težke, in mislim, da ne pretiravam, če rečem, usodne posledice ne samo za gmotni položaj Filozofske fakultete, za njeno permanentno prostorsko stisko, ampak tudi v nekaterih drugih pogledih, kot je npr. določanje meril in kriterijev o točkovanju, kadrovanju in napredovanju fakultetnih učiteljev in sodelavcev. In ne nazadnje tudi ob aktualnem vprašanju

3 Izraz je izpeljan iz kratice TOZD (= Temeljna organizacija združenega dela), ki je v obdobju 1972–1989 igrala zelo pomembno vlogo v našem takratnem političnem in družbenem življenju, tako da mu npr. *Enciklopedija Slovenije* posveča obsežno geslo v 50 vrsticah (ES 13, 1999, 226–227). Danes je izraz že povsem pozabljen in skoraj nepoznan. Četrty zvezek *Slovarja slovenskega knjižnega jezika* sicer še ima geslo o njem, ki pa obsega le tri vrstice (SSKJ 4, 1991), medtem ko ga Toporišičev *Slovenski pravopis* (2001) sploh več ne navaja.

4 Tako je bil npr. prvi rektor s Filozofske (Josip Plemelj), drugi s Tehnične (Rihard Zupančič), tretji s Pravne (Gojmir Krek), četrti s Teološke fakultete (Aleš Ušeničnik). Nato je leta 1923 rektor znova prišel najprej s Filozofske (France Kidrič), za njim s Tehnične (Karel Hinterlechner), Pravne (Leonid Pitamic) in Teološke fakultete (Franc Ks. Lukman). Pri tretji ponovitvi tega turnusa je leta 1930 za Filozofsko (Rajko Nahtigal), Tehnično (Milan Vidmar) in Pravno (Metod Dolenc) fakulteto prišel kot četrti na vrsto rektor s takrat še nepopolne Medicinske fakultete (Alfred Šerko), za njim pa kot peti Matija Slavič, profesor Teološke fakultete. Itd.

slovenščine kot študijskega, strokovnega in znanstvenega jezika pri vseh učnih procesih na najstarejši slovenski univerzi.

Seveda so bili v srednji tretjini tega stoletnega obdobja, ki je sovpadalo s časi socializma, vzroki za takšno zapostavljanje FF večkrat tudi izrazito politične narave. V ozadju je bilo sumničenje, da se kljub čistkam in pritiskom na Filozofski fakulteti vedno znova porajajo neke destruktivne ideje in težnje. Univerza seveda še ni uživala popolne avtonomije, saj je h kandidaturi njenih najvišjih funkcionarjev predhodno moral dajati soglasje, če se ne motim, Koordinacijski kadrovski odbor pri predsedstvu SZDL, ki je bil v bistvu transmisija Partije. Verjetno ni zgolj naključje, da je takratni vplivni notranji minister Stane Dolanc v nekem odmevnem intervjuju za ugledno nemško revijo *Spiegel* na vprašanje, ali nima zadnje čase režim v Jugoslaviji precej težav in problemov z inteligenco, prostodušno in – moram reči – po pravici odkrito odgovoril: »S tehnično inteligenco praktično ni nobenih težav, res pa je, da prihaja do določenih težav in problemov s humanistično inteligenco.«

Kot rečeno, je Nace Šumi kot dekan kljub vsemu temu vztrajal pri nujnosti kar najtesnejšega povezovanja in krepitve humanističnih znanosti v okviru ene enotne in strnjene fakultete, ob tem pa si še posebej intenzivno prizadeval za ustanovitev Znanstvenega inštituta FF.

Meni kot prodekanu pa je dekan Šumi zaupal skoraj vse, kar je bilo v zvezi s študijsko problematiko. Tega pa je bilo takrat precej, ker so se morali po neki takratni študijski reformi vsi vzgojno-izobraževalni programi preoblikovati v dvostopenjski študij, tako da bi drugemu letniku sledila diploma višješolske, četrtemu letniku pa diploma visokošolske stopnje. V tej zvezi me je pooblastil za pogajanja in dogovore z dvema pedagoškima akademijama, v Ljubljani in v Mariboru, ki sta takrat preraščali v fakulteti, njuni dotlej dveletni višješolski programi pa so se morali preoblikovati v štiriletne visokošolske programe.

S Pedagoško akademijo v Mariboru pri tem ni bilo večjih težav, saj so nam dali njeni profesorji v pogovorih nedvoumno vedeti, da je njihova ambicija, da se iz okvira dveletne Pedagoške akademije, ki je oblikovala učitelje predvsem za osnovnošolski pouk, polagoma razvije popolna štiriletna filozofska fakulteta. Uspešna pogajanja smo zaključili z zanimivo ekskurzijo v zgornjo Savinjsko dolino, ki jo je takratni mariborski rektor Dane Melavc, po stroki ekonomist in po rodu iz Mozirja, dobro poznal iz časov svojega prvega službovanja.

Tudi sam sem bil osebno že dolgo časa prepričan, da je za našo akademsko klimo koristen in skoraj nujen obstoj vsaj še ene vzporedne fakultete, da bi se s tem preprečili različni monopoli, še prav posebej pa t. i. *samooplojevanje (Inzucht)*. Že kot profesor pripravnik sem se v svoji prvi službi na ptujski gimnaziji osebno seznanil z Vladimirjem Bračičem, poznejšim ustanoviteljem in prvim rektorjem mariborske univerze, ki mi je, čeprav je bil veliko starejši od mene, rad zaupal svoje zamisli in načrte o pripravah na ustanavljanje mariborske univerze in mi nekoč napol v šali rekel: »Vi pa ne boste za vedno ostali na ptujski gimnaziji. Če vas v Ljubljani ne bodo marali, vas bomo pa mi povabili na mariborsko univerzo.«

Veliko napornejša pa so bila pogajanja s Pedagoško akademijo v Ljubljani, ki se je (ob močni politični podpori) postavila na stališče, da bi se morali študijski programi Filozofske fakultete prilagoditi programom PA (in ne obratno), če FF želi, da bodo njeni diplomanti lahko poučevali ne samo na srednjih, ampak tudi na osnovnih šolah. Predlagali so, naj se študentova študijska obveznost 30 tedenskih ur predavanj in vaj razdeli po ključu: 10 tedenskih ur za A-predmet, 10 ur za B-predmet, 10 ur pa za tako imenovani *skupni psihološko-pedagoški paket*. Temu nasproti sem sam v imenu naše fakultete zagovarjal razmerje: 12 tedenskih ur za A-predmet, 12 ur za B-predmet, in 6 ur za omenjeni *psihološko-pedagoški paket*. Grozil nam je že skoraj nekakšen veto: če njihov ključ ne bo obveljal, diplomanti Filozofske fakultete ne bodo izpolnjevali pogojev za poučevanje v predmetnem pouku v višjih razredih osnovnih šol, ampak samo še na gimnazijah, s čimer bi se zaposlitvene možnosti diplomantov FF občutno zmanjšale.

V začetku pogajanj so nam sicer prijazno razkazali prostore PA, ki so bili, to moram odkrito priznati (v primerjavi s prostorsko stisko na naši FF) zares vzorno urejeni, saj je tam skoraj vsak asistent imel svoj kabinet, medtem ko smo se na FF marsikje stiskali po trije profesorji v eni sobi. To je bila gotovo v veliki meri zasluga njihove prejšnje ravnateljice, prodorne Aleksandre Kornhauser, politično vplivne, saj je bila za tem več let podpredsednica Izvršnega sveta (podpredsednica vlade, kot bi rekli danes), zadolžena za področja znanosti, izobraževanja in družbenih dejavnosti.

V napornih pogajanjih so – ne bom rekel, da vsi, ampak nekateri – diskutanti nastopali včasih kot agresivni zagovorniki nekakšnega pedagoškega imperializma. Diskusije so bile dolgotrajne, včasih tudi mučne in naporene. Sam zase dobro vem, da pedagogike nikoli nisem omalovaževal. Nasprotno, v osmem razredu

gimnazije mi je bil eden mojih najljubših profesorjev Franc Pediček, ki nas je učil filozofijo, pozneje pa je zaslovel kot vrhunski strokovnjak za pedagogiko.⁵ Prav tako imam lep spomin na izpit iz pedagogike pri Vladimirju Schmidtu, ki sem ga opravil po tretjem letniku študija.⁶ Po dolgotrajnih usklajevanjih in diskusijah smo nazadnje vendarle našli za vse sprejemljive rešitve, tako da je lahko rektor na eni naslednjih sej univerzitetnega Pedagoško-znanstvenega sveta (PZS, kar bi ustrezalo današnjemu senatu) pozdravil Pedagoško fakulteto kot »dobrodošlo novo članico naše ljubljanske univerze«.

Že dvajset let pred omenjenimi pogajanji (mislim, da okrog l. 1967) pa je precej vznemirjenja na Filozofski fakulteti povzročil dopis Centralnega komiteja ZKS, ki se je na našo fakulteto obrnil s prošnjo za mnenje (ali za soglasje?) o nameri, da bi takratna Visoka šola za politične vede pri CK ZKS prerasla v Fakulteto za sociologijo, politologijo in novinarstvo (ne da bi bil oddelek za sociologijo na FF o tej nameri kdaj prej obveščen). Ko so dopis CK ZKS prebrali na seji fakultetnega Pedagoško-znanstvenega sveta (ki sem se je namesto obolelega predstojnika Grošlja prvič udeleževal še kot docent), je najprej zavladala dolga in mučna tišina, ki jo je nazadnje pretrgal prof. Zwitter, ki je bil za nas poosebljenje modrosti in poštenja, in spregovoril: »Če se pa neka partijska šola preoblikuje v fakulteto, to niso šale.« Molk je bil tem bolj mučen, ker je prodekan FF Anton Žun zatrjeval, da on kot profesor sociologije o tem nič ne ve. Tudi drugi so se čudili, kako da nas Boris Ziherl, ki je bil več let profesor sociologije in filozofije na Filozofski fakulteti, o takšni nameri ni nič prej obvestil. Ali to pomeni nekakšno nezaupnico sedanjemu študiju sociologije na FF? Ali morda študiju sociologije na naši fakulteti grozi ukinitve? Nakar je nekdo od navzočih sarkastično in pikro pripomnil, kako je ta dopis najlepši

5 Pozneje je bil prof. Franc Pediček po blejskem posvetu slovenskih pedagogov (1971) kot osrednja osebnost disidentske pedagogike odstranjen in potisnjen na rob, a je nazadnje le dobil zaposlitev na Fakulteti za telesno kulturo, l. 2007 pa je bil izvoljen za častnega člana Društva slovenskih pedagogov. Prim. zbornik *Franc Pediček – slovenski pedagog* (2013).

6 Naj dodam, da sem bil eden redkih predstojnikov, ki ob reformi študijskih programov niso predlagali poleg pedagoške smeri tudi nepedagoške smeri, za kar sem imel vsaj dvojje tehtnih razlogov. Prvič zato, ker bi klasična filologija brez pedagoške usmeritve izgubila svoj *raison d'être* in postala samo nekakšna odmaknjena kabinetna veda, podobno kot npr. hetitologija ali etruskologija. Ravno njena večstoletna vtakanost v naš šolski sistem in kulturno življenje opravičuje njen obstoj na naši osrednji univerzi. Drugič pa tudi iz praktičnih razlogov. Včasih bi npr. kaka šola ali gimnazija uvedla fakultativni pouk latinščine ali grščine, pa zaradi premajhnega števila učnih ur ni mogoče zagotoviti polnega delovnega mesta; včasih pa je v takem kraju zaposlen latinist (npr. v muzeju, arhivu, knjižnici), ki bi rad prevzel nekaj učnih ur, pa bi mu lahko kdo očital, da za poučevanje brez ustrezne pedagoške izobrazbe nima predpisanih kvalifikacij.

dokaz velikega zaupanja, ki ga goji CK ZKS do Filozofske fakultete, saj bi CK svojo partijsko šolo, če bi hotel, lahko kadar koli, brez naše vednosti in brez našega soglasja, preoblikoval v fakulteto.

Sicer pa sta Filozofska fakulteta in filozofija kot njena nosilna veda dobili nekakšno nezaupnico že nekaj let poprej, ko je bil l. 1959 pri univerzi ustanovljen Inštitut za sociologijo in filozofijo. Zanimivo (in verjetno ne naključno), da je bila v imenu novoustanovljenega inštituta sociologija kot nosilna veda na prvem mestu, filozofija pa šele na drugem mestu. To me je nekoliko spominjalo na srednji vek, ko je filozofija slovela kot *ancilla theologiae*, zdaj pa je bila ponovno potisnjena v neko podrejeno vlogo, saj bi lahko rekli, da je filozofija postala *ancilla sociologiae*. Novoustanovljeni inštitut je – v primerjavi z oddelkom za filozofijo na Filozofski fakulteti – razpolagal z izdatnejšimi denarnimi in kadrovskimi potenciali, še zlasti pa z večjimi zneski takrat težko dostopnih deviz za nabavo tuje znanstvene literature. O tem imam tudi nekaj osebnih izkušenj iz tistega obdobja. Direktor novoustanovljenega inštituta je bil prof. Boris Zihlerl, tajnik Bogomir Peršič pa je prišel na inštitut z republiškega Sekretariata za notranje zadeve. Sedež Inštituta je bil v poslopju Kazine, pozneje pa ga je z bogato knjižnico vred absorbirala FSPN oziroma FDV (in ne FF).

Na CK je verjetno prevladovalo mnenje, da oddelek za filozofijo na FF ni dovolj zanesljiv in ideološko ne pravilno usmerjen. Na oddelku za filozofijo so se namreč občasno vrstile čistke, že vse od odstranitve (oziroma poznejše aretacije in nato predčasne upokojitve) prof. Franca Vebra.⁷ O predstojnici prof. dr. Almi Sodnik se je dobro vedelo, da ni marksistka, saj je – poleg raziskav o slovenskih filozofih – najrajši objavljala razprave in članke o Platonu, nič pa o Marxu. Čeprav nikoli ni tajila, da je Vebrova učenka, pa so jo tolerirali in vsi spoštovali kot ugledno strokovnjakinjo, poleg tega je bila dolga leta med rednimi

7 O odstranitvi profesorja Franca Vebra je krožilo več različnih verzij. Po neki najbolj grobi naj bi maja 1945 k njemu prišel njegov nekdanji učenec dr. Cene Logar v partizanski uniformi in mu rekel: »Tu se bo pa zdaj predavala malo drugačna filozofija.« Po drugi verziji pa naj bi dr. Cene Logar s svojim takratnim prihodom k profesorju Vebru organiziral nekakšno »reševalno akcijo«, ker je vedel ali slutil, kaj mu grozi, in mu dobrohotno svetoval, naj rajši sam ponudi svoj odstop, da ga ne bi poleg aretacije (do katere je kmalu za tem res prišlo) zadelo še kaj hujšega. Ker pa je ta pogovor potekal brez prič, med štirimi očmi, seveda ne bomo nikoli izvedeli, o čem in kako sta se profesor Franc Veber in njegov učenec Cene Logar takrat pogovarjala. – Sicer pa je bila odstavitev, aretacija in izločitev prof. Franca Vebra dolgo časa tabu tema, ki bi jo najrajši pometli pod preprogo. V obsežnem geslu o njem v *Slovenskem biografskem leksikonu* (1980–1991, 374–378) ni niti z besedico nakazan ta segment njegove življenjske poti. Nekoliko ga je osvetlil šele Valentin Kalan (2009), nato izčrpnjeje Željko Oset (2017).

profesorji FF ena redkih predstavnic *ženske kvote*, kot bi se reklo danes. In celo o nekaterih naših profesorjih in predavateljih marksizma se je med ortodoksnimi partijci menda večkrat govorilo, da so v resnici »prikriti hegeljanci«.

Filozofska fakulteta pa ni samo sodelovala pri ustanavljanju novih fakultet in uvajanju novih študijskih smeri, ampak si je tudi ves čas iskreno prizadevala za čim plodnejše sodelovanje z že obstoječo Teološko fakulteto, ki je bila l. 1919 ena od štirih ustanovnih članic ljubljanske univerze, nato pa l. 1952 brez utemeljene obrazložitve izločena iz njenega okvira. Tudi v letih, ko to ni bilo oportuno, so mnogi profesorji Filozofske fakultete, če že ne fakulteta kot ustanova, vzdrževali kolegialne in dobre strokovne odnose s profesorji Teološke fakultete in si po najboljših močeh prizadevali, da se TF popravi prizadejana krivica. Profesorji Teološke fakultete so bili večkrat kot dobrodošli vrhunski strokovnjaki vabljeni k raznim našim raziskovalnim projektom, imenovani so bili v komisije za oceno doktorskih disertacij in podobno. V fakultetni komisiji za študijska vprašanja smo o tem večkrat previdno sondirali teren. Nazadnje smo prišli na misel: če je socialistična Jugoslavija kot država lahko l. 1966 podpisala protokol o sodelovanju s Svetim sedežem, zakaj se ne bi dal tudi na kakem nižjem nivoju podpisati podoben protokol, npr. o sodelovanju med našima fakultetama, ki imata precej podobnih ali sorodnih predmetov.⁸

Plod teh naših vztrajnih prizadevanj je bil najprej Protokol o sodelovanju med Filozofsko fakulteto in Teološko fakulteto, ki sta ga l. 1989 v navzočnosti rektorja ljubljanske univerze, akademika dr. Janeza Peklenika, in velikega kanclerja Teološke fakultete, nadškofa dr. Alojzija Šuštarja, podpisala dekan Filozofske fakultete dr. Dušan Nečak in dekan Teološke fakultete dr. Rafko Valenčič. Podpisu tega protokola pa je trinajst let pozneje, 18. novembra 1992, pod rektorjem akademikom dr. Miho Tišlerjem sledila ponovna vključitev Teološke fakultete kot polnopravne članice v ljubljansko univerzo.⁹

8 Ne bi si hotel domišljati ali samemu sebi pripisovati zaslug za podpis takšnega protokola, saj mi je znano, da je bilo že prej nekaj vztrajnih »ledolomilcev« za lomljenje takratnega ledu. Takšno vlogo je imela med drugimi npr. idrijska revija *Kaplje*, ki je že s svojim naslovom spominjala na latinski verz *Gutta cavat lapidem non vi, sed saepe cadendo*. Znano mi je, da je bil npr. prav v Idriji v letih, ko je bilo vse to še trdo zamrznjeno pod debelim ledom, organiziran dobro obiskan diskusijski večer z dr. Janžekovičem, profesorjem filozofije na ljubljanski Teološki fakulteti.

9 O podrobnostih prim. dva prispevka Rafka Valenčiča in Metoda Benedika v zborniku z naslovom *90 let Teološke fakultete v Ljubljani* (2009).

Literatura

- Bajec, A. idr., ur., *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, 4. knj., Preo-Š, Ljubljana 1991.
- Benedik, M., Teološki študij na Slovenskem do 1919, v: *90 let Teološke fakultete v Ljubljani* (ur. Kolar, B.), Ljubljana 2009, str. 36–57.
- Gspan, A., Munda, J. in Petrè, F., ur., *Slovenski biografski leksikon*, Knj. 4: Tá-borská – Žvanut, Ljubljana 1980–1991.
- Javornik, M., ur., *Enciklopedija Slovenije*, 13. zv., Š-T, Ljubljana 1999.
- Kalan, V., Oddelek za filozofijo, v: *Zbornik Filozofske fakultete 1919–2009* (ur. Bucik, V. idr.), Ljubljana 2009, str. 130–165.
- Oset, Ž., *Zgodovina Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Razvoj najvišje znanstvene in umetniške ustanove (1945–1992)*, Ljubljana 2017 (elektronski vir).
- Šinkovec, S., ur., *Franc Pediček, slovenski pedagog*, Ljubljana 2013.
- Toporišič, J. idr., ur., *Slovenski pravopis*, Ljubljana 2001.
- Valenčič, R., Teološka fakulteta v letih 1986–1990, v: *90 let Teološke fakultete v Ljubljani* (ur. Kolar, B.), Ljubljana 2009, str. 157–162.

Povzetek

V prispevku nam avtor skozi oči študenta, profesorja in prodekana osvetli širši družbeni kontekst in predstavi vlogo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani kot pomembnega središča pri uvajanju novih študijskih smeri ter nekaterih novih fakultet.

Ključne besede: Filozofska fakulteta, stoletnica, zgodovinski pregled

Češko-slovaški kontekst pri nastajanju Univerze Komenskega v Bratislavi

Anna Zelenková

Obstoj samostojnega visokega šolstva oz. ustanovitev temeljne univerze kaže na socialnoekonomski premik in državotvorno emancipacijo vsake narodne skupnosti in obenem predpostavlja pridobitev politične samostojnosti, v kateri se zakonito angažirajo domače intelektualne elite. Te so namreč v formiranju univerz našle institucionalno oporo za svojo socialno mobilnost. Očitno je, da je razdelitev habsburške monarhije na avstrijski in ogrski del (Cislajtanija in Translajtanija) l. 1867 za slovaško družbo in njeno polagoma formirajoče se narodno prebujenje pomenila objektivne težave: medtem ko so ekonomsko in kulturno napredni Čehi z razdelitvijo Univerze Karla Ferdinanda na nemški in češki del l. 1882 (ta »dvostranost« je obstajala vse do novembra 1939 in zaprtja univerze) v bistvu dobili lastno univerzo, na katero so prihajali študirat tudi drugi Slovani iz monarhije, so se Slovaki kljub uveljavitvi knjižne podobe slovaščine Ludovíta Štúra l. 1843 borili z nasilno madžarizacijo kot brutalno obliko narodnostnega in političnega zatiranja (Rychlík, 2012; 2019, 6-7; Kováč, 1997; Lipták, 1998; Pichler, 1998). V tej oceni se moderno slovaško in češko zgodovinopisje ne glede na svojo metodološko usmeritev in na osnovi novih študij virov, ne da bi se izpostavljali sumu o skritih nacionalističnih nazorih, enoznačno strinjata.

Zatiranje Slovakov se je zaostriло predvsem na začetku 20. stoletja po izdaji šolskih zakonov ministra Apponyija l. 1907 (26. in 27. čl.), ki so v celotni Ogrski odredili obvezno »domovinsko« vzgojo k enotnemu madžarskemu narodu. Na nižji stopnji osnovnih šol z nemadžarskim učnim jezikom so ti zakoni v bistvu ukinili pouk slovaščine in sankcionirali kakršnokoli liberalno-demokratsko izražanje nemadžarske narodne zavesti.

Posamezni poskusi ustanoviti v sredini 15. stoletja v Prešpurku/Bratislavi univerzo po praškem vzoru so se končali neuspešno. Leta 1914 je ogrska vlada z zakonsko uredbo sicer povišala prešpursko pravniško akademijo in splošno bolnišnico v univerzo, vendar sta omejeno število študentov, ki ni preseglo števila sto, predvsem pa pomanjkanje finančnih sredstev kot posledica prve svetovne vojne onemogočila izpeljavo tega dejanja (Mráz, 1950). Šele z razpadom monarhije in nastankom samostojne Češkoslovaške republike kot demokratičnega in prostovoljnega združenja Čehov in Slovakov oktobra 1918 so nastale realne okoliščine za nastanek domače slovaške oz. še ene »češkoslovaške« univerze. Impulz za nastanek univerze se je po spominih literarnega zgodovinarja Alberta Pražáka rodil v krogu nekaj docentov praške medicinske fakultete, ki jih je vodil češki zdravnik Kristián Hynek (Hynek, 1925, 10-11), ki je že pred nastankom Češkoslovaške spoznal, da se »z osvoboditvijo Slovaške pojavi /.../ naloga, prevzeti duhovno vodenje Bratislave in počeskoslovaščiti madžarske težnje po tamkajšnji univerzi« (Pražák, 1929, 6). Izpolnitev te ideje pa ni bila enostavno dosegljiva, ker je na novo formirajoča se slovaška družba v prvih letih po prevratu bolj potrebovala reformo osnovnih in srednjih šol, njihovo temeljito poslovaščenje in tudi osnovanje praktično orientiranega strokovnega šolstva skupaj s pripravo slovaško čutečega števila domačih kvalificiranih pedagogov za nižje tipe šol. K sreči nazor, ki je prihajal bolj s slovaške strani, da bi za nekaj časa odložili ustanovitev domače univerze, v parlamentarnih debatah ni bil uslišan. Nova češkoslovaška država je namreč za dosego svojih ciljev potrebovala razširitev visokega šolstva za vsako ceno, paradoksalno so se pri ustanavljanju univerze na Slovaškem angažirali češki politični krogi ne glede na svojo orientacijo, ker so računali na širjenje neposrednega češkega vpliva kot gotove protektorske pomoči češke inteligence slovaškemu prebivalstvu (Mráz, 1950).

Glede na to, da ena sama češka univerza ni mogla zadovoljiti izobrazbenih potreb čeških in slovaških študentov nove države, se je že januarja 1919

prva Kramářeva vlada Češkoslovaške republike s soglasjem predsednika T. G. Masaryka odločila izpeljati starejši načrt za drugo češko univerzo s sedežem v Brnu, ki je dobila simbolično ime ustanovitelja češkoslovaške države, takrat še živečega predsednika T. G. Masaryka. Načrti za drugo »deželno« univerzo na Moravskem so se pojavili že v osemdesetih letih 19. stoletja, vendar pa so bili zaradi odpora nemškega prebivalstva (Brno je imelo do leta 1918 in v bistvu še do l. 1945 mešan češko-nemški značaj) in vladajočih dunajskih krogov ti predlogi, ki so jih češki poslanci predstavili v dunajskem parlamentu, zavrjnjeni (Fasora in Hanuš, 2009). 12. 5. 1919 so poslanci raznih političnih strank v parlamentu podali uradni predlog za ustanovitev univerze v Bratislavi, 27. 6. tega l. je bil sprejet zakon, s katerim je bila v Bratislavi namesto madžarske univerze ustanovljena tretja češkoslovaška univerza, ki je dobila ime po pedagogu, ki je bil rojen na moravsko-slovaškem mejnem področju – delno je namreč spadal tudi k slovaškemu delu nove republike – in je v svoji *Didaktiki Magni* opredelil visoko »šestletno« učenje kot redni zaključek kontinuiranega izobraževanja od otroštva do zrelosti (*Univerzita*, 2009).

31. 7. 1919 so bili z dekretom predsednika T. G. Masaryka imenovani prvi profesorji medicinske fakultete in 9. 12. istega leta so se začeli predavanja in vaje na Univerzi Komenskega – pedagoški zbor je bil tukaj sestavljen izključno iz čeških profesorjev, ki pa so se morali poleg svoje strokovne obveze spopasti še z zahtevnimi administrativnimi in predvsem organizacijskimi nalogami. Začetke visokošolskega pouka so oteževala komplicirana narodnostna razmerja, ki so neposredno odražala družbeno situacijo na Slovaškem – v zimskem semestru študijskega leta 1919/20 je bilo skupno vpisanih 144 slušateljev, med katerimi so nedvoumno prevladovali Madžari (49), za njimi so bili Čehi (28), Nemci (23), Slovaki so se pojavili šele na četrtem mestu (22), potem so sledili še Rusi, Ukrajinci in Poljaki (Mráz, 1950). Dve leti pozneje, v zimskem semestru študijskega leta 1921/22, je začela svojo dejavnost Pravna in filozofska fakulteta, ki pa je nastala v nepopolni podobi samo z glavnimi katedrami. Pozneje naj bi se pridružili Naravoslovna fakulteta (do l. 1938 v bistvu ni delovala v kompletni podobi s predvidenimi katedrami) in Katoliška bogoslovna fakulteta. Z vedno večjim številom fakultet se je zviševal odstotek slovaških študentov, Univerza Komenskega pa se je trudila pridobiti tudi slušatelje iz priključene Podkarpat-ske Rusije, ki so bili enakovredni s češkoslovaškimi občani, tako da v uradnih

letopisih niso več izkazovali narodnosti. V študijskem letu 1922/23 je študiralo že več kot šeststo slušateljev, med katerimi je bilo razmerje Slovakov in Čehov približno 2 : 1; istočasno je tudi število pedagogov slovaške narodnosti nakazovalo naraščajočo, četudi počasneje rastočo krivuljo (prav tam). S tem pa je bila povezana tudi nevarnost upada obveznih zahtev po visokošolski kvalifikaciji, na kar je v svojem sporočilu 25. novembra 1926 opozarjal takratni rektor, češki paleoslavist Miloš Weingart, ki je ugotavljal dejstvo avtomatičnega povečevanja števila posameznikov z visokošolsko aprobacijo: »Družbeni interes nas vodi k temu, da se število visokošolsko izobraženih ljudi ne bi stopnjevalo, raje celo omejevalo.« (Mráz, 1950, 20)

Če je bila domača znanost, razvita do l. 1918 samo v zgornjeogorskem kontekstu, bolj v domeni nadarjenih posameznikov, je z nastankom Univerze Komenskega dobila trden organizacijski okvir in sistemski značaj. Visokošolska forma izobrazbe je pospešila institucionalno, strokovno in kadrovsko koncentracijo temeljnega in uporabnega raziskovanja. Z večanjem števila kateder so nastajale raziskovalne skupine s konkretnimi programi, čeprav so bili večinoma v domeni češke inteligence. To dejstvo je pomenilo, da so bili prvi profesorji ne glede na svojo češko ali slovaško narodnost vzgojeni oz. so bili eksplicitno pod vplivom češkega okolja (Csáder, 2009), to pomeni pod vplivom pozitivistične metodologije, ustrezajoče liberalističnemu občutenju meščanskih slojev, ki so že od preloma 19. in 20. stoletja na Slovaškem videli prostor za investiranje in izvoz češkega kapitala (Zelenková, 2009, 100). Družbene vede, predvsem sociologija, zgodovina, filologija, literarna zgodovina, geografija, antropologija, etnografija ipd., naj bi v duhu čehoslovakistične ideologije, ki se je navezovala na najstarejše koncepte češko-slovaške vzajemnosti iz druge polovice 19. stoletja, formirale skupno zavedanje državotvorne, politične, kulturne in jezikovne enote (obenem naj bi integrirale gospodarski sistem Slovaške v eno celoto), ki je obstajalo od časov Velike Moravske. Bratislavska univerza naj bi, kakor ji je priznal njen vodilni predstavnik, češki literarni zgodovinar Albert Pražák, v tem procesu odigrala ključno vlogo: »Poenotenje češkoslovaškega naroda /.../ mora iziti predvsem z bratislavske univerze. /.../ Ta naloga ji je dejansko pripadla.« (Pražák, 1929, 6) Podobni nazori so odmevali tudi med Pražákovimi slovaškimi učenci, npr. pri etnografu in jezikoslovcu Janu Húsku, ki je zahteval, da bi bil ta zgodovinsko nepovratni proces utemeljen na poenotenju knjižnega jezika,

ki se bo realiziral takrat, »ko bodo za to izpolnjeni vsi akulturacijski pogoji«, ki izhajajo iz sociološke izravnave značajev, »predvsem aristokratske slovaške inteligence z demokratično češko« (Húsek, 1931, 250). Naloga Slovakov v enotni celoti bi morala biti, da bodo Čehe zadrževali »od naglega pozahodnjenja (oz. ponemčenja) s kulturo, mentaliteto in značajem« (Húsek, 1931, 250).

Osnovni problem na novi univerzi je bila izbira jezika, v katerem naj bi se predavalo in v katerem naj bi se objavljali znanstveni članki. Ustavni jezikovni zakon št. 122/20 je kot glavni simbol »češkoslovaškega naroda« določal jezik, vendar je bilo v utemeljitvi zatrjeno, da ustavni odbor »z uporabo tega nazora ni želel zavzeti stališča do literarnega in filološkega spora, ali sta češčina in slovaščina samostojna jezika ali dve narečji enega in istega« (nav. po Laštovka, 1925). S tem je bilo povezano tudi vprašanje, ali poleg »češkoslovaške« države (kot pravnega konstrukta, izsiljenega s politično akcijo) obstaja tudi češko-slovaški narod z enim jezikom. Sam T. G. Masaryk je govoril o političnem narodu in je polemike o obstoju dveh jezikov ali enega puščal filologom in sociologom, podobno nam zgodovinarji »lahko pojasnijo, kako in zakaj se je Slovaška razvijala drugače kot zgodovinske dežele« (Húsek, 1931, 251). Pojem »češkoslovaški« narod je znanstveno poskusil zagovarjati Albert Pražák v monografski študiji *Češkoslovaški narod (Československý národ, 1925)*. Pri vprašanju naziva »Čehoslovak« in »češkoslovaškega jezika« je tretja (jezikoslovna) sekcija Češke akademije znanosti in umetnosti na svojem zasedanju dne 28. I. 1920 soglašala, da je beseda »Čehoslovak« sicer »neposrečena novotvorba«, vendar ta pojem legalno obstaja, ker je nastal »iz dejstev, ki so del zgodovine teh nekaj let, ki so videla roditi se republiko češkoslovaško, in bodo ostala, tudi če bi se proti njim postavila filologija celega sveta ...« (*Z našich časopisů, 1920, 120*) Na osnovi teh filoloških nazorov se je postopoma ustalilo prepričanje, da knjižni »češkoslovaški« jezik sicer ne obstaja, da pa imamo dva knjižna jezika – češkega in slovaškega – kot dve formi oziroma pojavnimi oblikami »ene in iste jezikovne celote, znotraj sebe skladne, navzven od vseh okoliških vsekakor drugačne, tj. jezika češkoslovaškega« (Weingart, 1932, 61), ki se je po stoletju oblikoval kot rezultat jezikovno-zgodovinskih procesov. Koncept »češkoslovaškega« naroda in ustavno kodificiranega »češkoslovaškega jezika« je tako pomenil, da je bila ideologija čehoslovakizma povišana v državno doktrino (Placht in Havelka, 1932, 1615–1617).

Doktrine čehoslovakizma v medvojnem obdobju ni mogoče dojemati le negativno, kot je menilo slovaško (pretežno emigrantsko) nacionalistično zgodovinsko pismo, povezano v svojih koreninah z obstojem t. i. slovaške države v letih 1939–1945 (Slovakia, 1973). Rychlík opozarja, da brez te doktrine ne bi nastala Češkoslovaška (*Korespondence*, 2007; Rychlík, 2019). Ta doktrina je služila kot argument za zmagovite oblasti pri oblikovanju novonastalega geopolitičnega prostora, ki naj bi navzven, v odnosu do tujine, nastopal kot narodnostno in jezikovno monoliten. Tega so se poleg T. G. Masaryka, E. Beneša in M. R. Štefánika zavedali razen redkih izjem tudi češki in slovaški politiki l. 1918. Pojem »češkoslovaški«, ki se je nanašal na kulturo, literaturo, znanost ali šolstvo, je bil sicer konstrukt in namenska hipoteza, usmerjena na mednarodno reprezentanco konstituirane ideologije, po drugi strani pa je Češkoslovaška republika »predvsem za Slovake pomenila obdobje do takrat nevidnega kulturnega razcveta« (Rychlík, 2019, 6). Kljub fiktivnosti pojma »češkoslovaški jezik« je slovaščina kot državni in uradni jezik prodrla v šole in državno upravo ter celostno prispevala k formiranju Slovakov v moderen politični narod z lastno identiteto. Univerza Komenskega v Bratislavi je v tem procesu sodelovala z nasilno »čehoslovakizacijo«, pa tudi z naravno »slovakizacijo«. Ti sta namreč postopoma podprli razvoj mestne poselitve in s tem omogočili transformacijo neugodne socialne strukture (Engemann, 2012). Na splošno lahko strnemo, da je doktrina čehoslovakizma kljub svojim negativnim poudarkom pomena izobrazbe okrepila ne le zavestno, temveč tudi čustveno identifikacijo s slovaško narodno zavestjo (Maxwell, 2009).

Logično je, da je k nastanku legende »češkoslovaškega« naroda kot skonstruirane politične kategorije največ prispevala filozofska fakulteta (Eliáš, 2011, 5-6). Kljub temu pa tudi udejstvovanja močne pozitivistične generacije ne moremo vrednotiti negativno. Npr. Albert Pražák (1880–1956), ki je deloval v Bratislavi do l. 1933, se je uvrščal med najpomembnejše medvojne literarne zgodovinarje, o katerih hevrističnem, organizacijskem in pedagoškem prispevku k formirajoči se moderni slovakistiki ne gre dvomiti. Pražák je celo v obdobju praške majske vstaje maja 1945 opravljal, čeprav le prehodno, eno od najvišjih državnih funkcij – funkcijo predsednika Češkega revolucionarnega narodnega sveta. V svoji čehoslovakistični usmeritvi je želel znanstveno zagovarjati združenje Čehov in Slovakov v eno celoto, in to v situaciji razpada habsburške monarhije.

Čehoslovakizem, sicer ustavno povišan v državno ideologijo, je v njegovih tekstih služil kot sredstvo zaščite, federalizacije malih narodov v politično zahtevnem srednjeevropskem prostoru po prvi svetovni vojni (Zelenková, 2009). Sam Pražák je l. 1926 dal pobudo za ustanovitev Učene družbe Šafaříkove za znanstveno raziskovanje Slovaške in Podkarpatske Rusije in po l. 1927 za njen časopis *Bratislava*; poleg teh čehoslovakistično profiliranih institucij je Pražák dal pobudo za izdajanje *Spisov filozofske fakultete* in *Zbornika filozofske fakultete* – v okviru teh dveh periodik je samo do l. 1938 izšlo 91 zvezkov.

Utelesenje čeških zgodovinarjev, ki so želeli državotvorno integrirati slovaško zgodovino kot del ogrskega političnega konteksta v »češkoslovaško« dimenzijo, je postal Václav Chaloupecký (1882–1951), ki je v svojem delu *Stara Slovaška (Staré Slovensko, 1923)* izrazil mnenje, da »ostaja Slovaška z Moravsko ena geografska, jezikovna in kulturna celota tudi v obdobjih, ko ju je politična meja delila na dvoje« (Chaloupecký, 1923, 287). Kljub tisočletni ločitvi je Chaloupecký v duhu čehoslovakizma ostal prepričan, da je kulturno Slovaška vedno tvorila eno celoto s češkim zahodom. Chaloupecký je kljub rodbinskim povezavam – oženil se je s Slovačinko Ludmilo Groeblovo, daljno sorodnico M. R. Štefánika – svojo vlogo izven praškega centra dojemal kot posebno poslanstvo, za katero se je treba aktivno boriti. Razočaranja zaradi nepomembnosti in provincialnosti so se dobesedno preoblikovala v dvom, ali je sploh dobro, da je bila nova univerza ustanovljena, ker vzgoja novih, visokošolsko izobraženih kadrov poteka težko in počasi. Povrhu sami Slovaki univerze ne dojemajo kot svoje, temveč kot izraz češkega protektorstva. »Slovaki /.../ čutijo trpko, da na vodenje univerze, na zasedanje stolic, sploh nimajo vpliva, in od tod to razočaranje. /.../ Menda bi nam dve redno postavljeni univerzi res zadostovali.« (Blüml in Jiroušek, 2004, 9) Kakor koli so bili nazoni Chaloupeckega pozneje revidirani, spada danes k utemeljiteljem modernega slovaškega zgodovinopisja, in to zaradi sistemizacije cenjenega hevrističnega materiala k najstarejši diplomatski zgodovini Slovaške (Blüml in Jiroušek, 2004, 9).

Med drugimi zgodovinarji, ki so delovali na Univerzi Komenskega, bi lahko poleg Chaloupeckega omenili Kamila Krofto, Josefa Borovičko, Jana Heidlerja idr. Tudi Jan Eisner (1885–1967) je izvajal arheološke raziskave izbranih slovaških lokacij vključno z legendarnim Děvínom kot centralnim slovanskim gradiščem. Karel Chotek (1881–1967) je kot eden najpomembnejših medvojnih

etnografov sistemiziral izvirni slovaški antropološko-narodopisni material. Med filologi se je vsestransko usmerjeni paleoslavist Miloš Weingart (1890–1939) posvečal zgodovinskemu razvoju in sodobnemu stanju slovaščine, jezikoslovec Václav Vážný (1892–1966) pa je stopil v diskusijo o knjižni podobi slovaščine, pri čemer je razdelil slovaške dialekte po principih lingvistične geografije. Češki literarni zgodovinar Josef Hanuš (1862–1941), ki je svoje vseživljenjsko raziskovalno zanimanje osredotočil na kritiko *Kraljedvorskega* in *Zelenogorskega rokopisa* (*Rukopisu královédvorského a zelenohorského*), je stal na čelu oddelka za novo češko in slovaško literaturo, vključenega v Seminar za slovansko filologijo na Filozofske fakultete Univerze Komenskega v Bratislavi.

Lahko bi navajali najrazličnejše zastopnike številnih smeri, ki so se razvijale v pozitivističnem duhu humanistične vede v slovaškem kontekstu, obenem pa se je tukaj formirala mlajša, metodološko drugačna znanstvena generacija, med katero lahko navedemo npr. češkega slavista in komparativista Franka Wollmana (1888–1969), ki je po življenjski usodi in raziskovalnih zanimanjih ostal povezan s Slovaško. Še mlad je odšel v vzhodni del republike kot srednješolski profesor pomagat »mlajšemu bratu« po iniciativi svojih praških učiteljev, literarnega zgodovinarja Jaroslava Vlčka in folklorističnega slavista Jiříja Polívke, ki sta v svojem učencu prepoznala zmožnost za znanstveno delo, konkretno za zbiranje slovaškega ljudskega slovstva. Wollman je bil na osnovi svojih slavističnih monografij, med katerimi zavzema častno mesto prva moderna zgodovina slovenskega gledališča *Slovenska dramatika* (*Slovinské drama*, 1925), 28. 10. 1925 z veljavnostjo od 1. 11. istega leta uradno imenovan v izrednega profesorja primerjalne zgodovine slovanskih literatur in ljudskih tradicij. Na Filozofski fakulteti Univerze Komenskega je predaval primerjalno zgodovino slovanskih literatur od najstarejše dobe do moderne. Ukvarjal se je predvsem z južnoslovansko dramatiko, čehoslovaško folkloro in srbohrvaško epiko, pa tudi z metodološkimi vprašanji slavistične komparativistike in literarne vede. V zgodovino evropske folkloristike so se zapisale predvsem t. i. wollmanovske zbirke slovaške (1928–1947) in moravske ljudske proze (1929–1933), ki so jo zbirali in popisovali študenti bratislavske in brnske univerze. Ti so v zadnjem trenutku hevrstično in v vsej kompleksnosti ujeli še živo srednjeevropsko folklorno tradicijo (S. Wollman, 1995). Slovaška zbirka je bila po več kot osemdesetih letih objavljena (Gašparíková, 1993–2004), moravska, za katero

so donedavna domnevali, da je izgubljena, pa po »vnovičnem odkritju« čaka na kritično obravnavo in objavo (Zelenková, 2018).¹

Wollman je spadal k mlajši in srednji generaciji znanstvenikov, ki so prihajali v okviru politike nove češkoslovaške države gradit znanstveno in organizacijsko strukturo Univerze Komenskega. Poleg pomoči pri formiranju domače inteligence so tukaj obstajali tudi osebni razlogi – možnost hitrejšega profesionalnega napredovanja v vrsti smeri, katerih katedre je na praški univerzi zasedala starejša generacija. Nastanek dveh univerz – v Brnu in v Bratislavi – je dobesedno odprl večji prostor za mlade znanstvenike, ki so prihajali v novo okolje tudi zaradi možnosti pridobitve habilitacije in profesure. Pomembno je bilo tudi, da je oddaljenost od praškega centra ustvarjala tudi določene predpostavke za svobodo metodološkega eksperimentiranja. Wollman, ki se je gibal med Bratislavo in Brnom, je bil v slovaškem kontekstu posrednik funkcijsko-strukturalne metodologije, razvite v Praškem lingvističnem krožku, katerega večina članov je delovala ali v Brnu (tam je deloval in zagovarjal svojo habilitacijo Roman Jakobson) ali v Bratislavi. Bratislavská univerza je l. 1931, v nasprotju s Karlovo, celo omogočila še enemu slavistu, Janu Mukařovskemu (1891–1975), da se je habilitiral na Filozofski fakulteti Univerze Komenskega v naziv docenta estetike. Na isti instituciji se je Wollman poleg Mukařovskega srečeval s še enim članom Praškega lingvističnega krožka, z ruskim emigrantom, folkloristom in etnologom P. G. Bogatyrevom (1893–1971), ki se je posvečal semiotiki in folklornim običajem Slovaške in Podkarpatske Rusije (Zelenková, 2006, 8–9).

Pot k univerzitetni karieri je pri Wollmanu potekala zelo komplicirano. Iz osebne korespondence je očitno, da je mladi raziskovalec po prihodu v Bratislavo doživljal neko razočaranje, njegova pričakovanja se niso izpolnila. Glavno slovaško mesto ga je razočaralo s »provincialnostjo« in »malomeščanskim« vzdušjem. Svoje delovanje je dojemal kot misijo, kolegici z univerze, prevajalki in filologinji J. Huškovi-Flajšhansovi, je pisal: »Mi, Čehi na Slovaškem, smo se dolžni žrtvovati za idealno češkoslovaštvo, za katero delamo oz. moramo delati. Osebne stvari morajo biti oddaljene zaposlenim, ki morajo biti vzor drugim.«² Na začetku je Wollman namesto predvidene univerzitetne kariere dobil samo

1 Trenutno se ta wollmanovska moravska zbirka kritično obdeluje v okviru medinstitucionalnega projekta Strategije AV21 *Digitalizace, analyza a zveřejnění zápisů folklorní prózy z Moravy (sběr studentů FF Masarykovy univerzity v Brně v letech 1929–1933 pod vedením prof. F. Wollmana)*.

2 F. Wollman v pismu J. Huškovi-Flajšhansovi z dne 24. 8. 1924, LA SNK, Martin (št. sign. 159 I 28).

nadomeščanje na slovaških srednjih šolah, saj Univerza Komenskega še ni imela zadosti študentov in se je ustanovitev posameznih fakultet neprestano odlagala zaradi kadrovskih in administrativnih težav: »Filozofska fakulteta še niti ni začela živeti. Ni slušateljev, so pravzaprav le gostje, in to, da si profesorji delijo 5 slušateljev ... Velika napaka je, da profesorji ne živijo v Bratislavi in si poslušalcev ne ustvarjajo z neposrednim osebnim vplivom. Če mi lahko že četrto leto delamo v precej težavnih pogojih (nihče nam ni ponudil ne toplih internatov ne brezplačnih voženj do Prage), bi se lahko vsaj malo žrtvovali tisti, ki so za to plačani in dobivajo subvencije za ureditev. Tako pa na nas spet pade vse in vse urejamo – za druge ... Delam le iz osebnih notranjih vzgibov, ne žene me okolje, z nenehnimi finančnimi izgubami, z žrtvovanjem noči in zdravja, najedajo me notranji spori, utruja me najbolj dolgočasna šolska služba ...«³

Wollmanove subjektivne stiske so signalizirale objektivne težave mlade univerze: pomanjkanje financ in kvalificiranih pedagogov, materialno neopremljenost laboratorijev, učilnic in knjižnic, neobstoje v slovaščini napisane strokovne literature in tudi nezadostno postavitve univerzitetne infrastrukture v podobi študentskih domov in menz. Kljub temu je bila po zaslugi češkega bibliotekarja Jana Emlerja zgrajena obširna univerzitetna knjižnica, ki je že po desetletju svojega obstoja, predvsem preko darov, dosegla kar 170 000 zvezkov. Kakor je bilo razvidno iz Wollmanove korespondence, je večina čeških pedagogov kljub poznejšim visokim prispevkom za ločeno življenje in potnim stroškom dojemala Bratislavo kot provinco, kot odskočno desko za poznejšo kariero v Pragi. Zato se jih je cela vrsta iz Prage ali drugih čeških in moravskih mest v Bratislavo vozila, ne da bi se tja trajno preselila (Mlynárik, 1994). To je povzročilo manjšo povezanost oz. zlivanje s slovaškim okoljem in komunikacijsko izoliranost med češkimi profesorji, ki zaradi voženj zunaj pouka niso imeli časa za redne osebne kontakte in debate, torej za skupni prostor za ustvarjanje tega, kar danes sociologi označujemo kot univerzitetno klimo, ki formira specifični imidž vsake visoke šole (Žigo, 1996).

Že v sredini dvajsetih let je naraščajoče število študentov Univerze Komenskega pomenilo tudi naraščajoče število domače inteligence, ki se je postopoma uveljavljala na državnih uradih, ustanavljala razna društva in stanovske ali korporativne organizacije vsedržavnega pomena, formira se torej mlada slovaška

3 F. Wollman v pismu J. Polívku z dne 15. 6. 1922, LA PNP, Praga, fond J. Polívka.

generacija, ki izrazito vstopa v diskusije o političnem in kulturnem razvoju Slovaške v okviru Češkoslovaške republike (Novák, Sopusšková, 1987, 8). Iz te nove situacije črpajo poznejše tako vladne, čehoslovakistično usmerjene stranke kot npr. avtonomistična Hlinkova Ljudska stranka, ki je demagoško in nekritično opozarjala na univerzitetne primanjkljaje in na češko-slovaško nesorazmerje v javni upravi. Njen osrednji časopis *Slovák* je dolgoročno kritiziral kadrovske zasedanje kateder na bratislavski univerzi in izkoriščal to za upravičen dvom ne le o čehoslovakizmu, temveč tudi o celotni politiki češkoslovaške države. *Slovák* je tendenčno kvalificiral profesorski zbor filozofske fakultete kot »z več koncev zlepljen« in predavatelje kot »manj kvalificirane ljudi ali kvalificirane v drugi stroki« (K., 1936, 3). Na fakulteti delajo predvsem tisti, »ki vse, kar je slovaško, sovražijo in se temu posmehujejo« (K., 1936, 3). *Slovák* je ocenjeval filozofsko fakulteto kot antislovaško inštitucijo, ki pod pretvezo znanstvene objektivnosti infiltrira na Slovaškem levičarsko »židoboljševistično« propagando. Prihod etnologa, »nekega Bogatyreva«, baje ruskega žida in boljševika, na katedro narodopisja na filozofski fakulteti je komentiral kot prihod neželenega tujca, »ki jemlje našemu človeku kos boljšega kruha« tako kot »češki snobistični komunist prof. Mukařovský« (K., 1936, 3). Avtor članka, podpisan s šifro K., je v zaključku demagoško napisal: »V Bratislavi ga nočemo, naj gre v Rusijo. Mi tu hočemo imeti svoje ljudi!« (K., 1936, 3) Obenem je pozival študente, naj Bogatyreva, »tega nedobrodošlega tujca« (K., 1936, 3), ignorirajo in se ne prijavljajo na njegova predavanja.

Kljub negativni oceni ljudskega časopisa *Slovák* se je filozofska fakulteta že od konca dvajsetih let postopoma in nensilno »slovakizirala«. Na polovici dvajsetih let je bil iz Prage v Bratislavo prenesen sedež Zveze slovaškega študentstva (Zvazu slovenského študentstva), ki izdaja svojo tiskano, levo in literarno orientirano periodiko *Mlada Slovaška* (*Mladé Slovensko*), pozneje izhaja revija *LUK*. Od preloma dvajsetih in tridesetih let mladi slovaški študenti vstopajo kot strokovni asistenti in raziskovalci začetniki na katedre posameznih fakultet, trudijo se za habilitacije in profesure. Značilna v tem pogledu je humorna epizoda, zajeta v spominih *Politika in revolucija* (*Politika a revoluce*, 2004), v katerih se Albert Pražák spominja, da ga je takratni minister za unifikacijo Vladimír Fajnor prosil, da bi glede habilitacije bodoče docente »zlikal« češkoslovaško, tako kot to delajo v Rimu bodočim kardinalom (Pražák, 2004, 37). Pražák se je zavedal dejstva, da »so podobo Univerze Komenskega /.../ Slovaki dojemali večinoma

kot politično češkoslovaško in so se ji upirali. Najbolj in najpogosteje so ciljali name in na Václava Chaloupeckega, naju so dojemali kot 'najbolj češkoslovaška politika.'« (Pražák, 2004, 41) Kljub temu je MŠANO s soglasjem predsednika T. G. Masaryka in pozneje Edvarda Beneša v tridesetih letih puščal češke profesorje na funkcijah samo pod pogojem, da za konkretno smer ni obstajala ustrezná zamenjava iz slovaških vrst.

Ob koncu tridesetih let uradna češkoslovaška politika na področju šolstva ni želela zavestno izzivati konflikta s klerofašističnimi, avtonomističnimi krogi in je v vrsti primerov popuščala pri potrjevanju habilitacij in profesorur, kar se je negativno odražalo v življenju univerze že v času po münchenskem sporazumu septembra 1938 in predvsem po nastanku t. i. slovaške države marca 1939, ko je rektor preimenovane Slovaške univerze postal slovaški profesor madžarske narodnosti, profašistični politik in pravnik Vojtech (Bela) Tuka. Laco Novomeský je v levičarskem *Elánu* pod psevdonimom Pavel Havran previdno izrazil skrb, da nova univerza ne bi bila le »slovaška«, temveč predvsem »znanstvena« z ohranjeno raziskovalno avtonomijo. Novomeský se na tem mestu ni strinjal z mnenjem Matice slovaške, kakor ga je razlagal njen tajnik, lingvist Henrich Bartek, da naj bi bila stara Univerza Komenskega ukinjena in nadomeščena z novo. Na koncu je prevladalo stališče nove politične reprezentance s predsednikom Jozefom Tiso na čelu, da naj bo univerza dopolnjena s prirodoslovno fakulteto in predvsem s tehničnimi strokami. Ohranitev kontinuitete, pa čeprav v novih nedemokratskih pogojih, je Novomeský taktično interpretiral kot »dograditev«, kajti »univerze morajo biti možgani in zavest naroda«, pri čemer »te naloge lahko uspešno izpolnijo le takrat, če bodo svobodne« (Havran, 1939, 5). Ne glede na to, da jim je uspelo preprečiti ukinitve stare univerze, so bili po odločitvi nove slovaške vlade 18. 3. 1939 profesorji češke narodnosti z drugimi češkimi zaposlenimi z državnih uradov, podjetij in institucij pregnani – do 30. 6. so se morali obvezno vrniti v protektorat, na Slovaškem pa so morali pustiti pridobljeno lastnino (Šisler, 1989). Poznejša usoda Univerze Komenskega, ki se je po osvoboditvi maja 1945 vrnila k izvirnemu poimenovanju, je v novih družbenih razmerah popolnoma drugačno poglavje.

Trenutno je Univerza Komenskega v Bratislavi najpomembnejša in po številu študentov največja slovaška univerza, na katere 13 fakultetah študira na več sto smereh letno okrog 20.000 slušateljev. Vrnitev h koreninam lahko postane ne

le pomemben prispevek slovaške izobrazbene in socialne mobilnosti v procesu državotvorne in narodnostne emancipacije, temveč tudi zgodovinski ekskurz in potrditev češkega deleža pri oblikovanju slovaške znanosti in kulture po letu 1918.⁴

Prevod Mateja Kosi

Viri in literatura

Arhiv Univerze Komenskega v Bratislavi, fond: Filozofska fakulteta.

Blüml, J. in Jiroušek, B., Historik Václav Chaloupecký a Slovensko, v: *Aktuální slovakistika. Brněnské texty k slovakistice VII* (ur. Pospíšil, I. in Zelenka, M.), Brno 2004, str. 5–15.

Csáder, V., *Rektori Univerzity Komenského*, Bratislava 2009.

Eliáš, A., Foreword, v: *90 years of the Faculty of Arts at Comenius University in Bratislava*. Bratislava 2011, str. 5–9.

Engemann, I., *Die Slowakisierung Bratislavas. Universität, Theater und Kulturgemeinden 1918–1948*, Wiesbaden 2012.

Fasora, L. in Hanuš, J., *Masarykova univerzita v Brně: příběh vzdělání a vědy ve střední Evropě*, Brno 2009.

Gašparíková, V., *Slovenské ľudové rozprávky I–III*, Bratislava 1993–2004.

Havran, P. [= Novomeský, L.], Problémy slovenskej univerzity, *Elán* let. 9, št. 5–6, 1939, str. 5–6.

Húsek, J., Československý národ (Národopiscova úvaha nad knihou Alb. Pražáka „Češi a Slováci“), v: *Slovenská miscellanea. Sborník věnovaný univ. prof. Dr. Albertu Pražákovi k třicátému výročí jeho literární činnosti* (ur. Jirásek, J. in Tichý, F.), Bratislava 1931.

Hynek, K., Prvé počátky naší university, v: *Ročenka University Komenského za první pětiletí 1919–1924*, Bratislava 1925, str. 10–17.

Chaloupecký, V., *Staré Slovensko*, Bratislava 1923.

K., Aká buňka to prichodí na bratislavskú filozofickú fakultu? Člen sovietskej misie pozvaný na katedru národopisu v Bratislave. Naši dobrí národopisci obídení, *Slovák* let. 18, št. 73, 1936, str. 3.

4 Študija je nastala v okviru projekta Strategije AV21 (2019–2021) *Digitalizace, analýza a zveřejnění zápisů folklorní prózy z Moravy (sběr studentů FF Masarykovy univerzity v Brně v letech 1929–1933 pod vedením prof. F. Wollmana)*.

- Korespondence T. G. Masaryk – slovenští veřejní činitelé do roku 1918* (ur. Rychlík, J.), Praha 2007.
- Kováč, D., *Slováci a Česi – dějiny*, Bratislava 1997.
- Laštovka, K., *Akademický senát University Komenského... Izjava Akademskega senata Univerze Komenskega v Bratislavi z 19. 2. 1925 k uradnemu poimenovanju države*, Arhiv Univerze Komenskega, Bratislava (št. 1867/24-25).
- Lipták, L., *Slovensko v 20. storočí*, Bratislava 1998.
- Maxwell, A., *Choosing Slovakia: Slavic Hungary, the Czechoslovak Language and Accidental Nationalism (International Library of Political Studies)*, London 2009.
- Mlynárik, J., *Českí profesori na Slovensku I. Českí profesori a ich slovenskí žiaci na Univerzite Komenského v rokoch 1919–1949*, Praha 1994.
- Mráz, A., *Tridsať rokov slovenskej univerzity. Na tridsiate výročie založenia Slovenskej univerzity v Bratislave*, Bratislava 1950.
- Novák, J. in Sopušková, A., *Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave*, Martin 1987.
- Pichler, T., *Národovci a občania: O slovenskom politickom myslení v 19. storočí*, Bratislava 1998.
- Placht, O. in Havelka, F., *Předpisy pro vysoké školy Republiky Československé*, Praha 1932.
- Pražák, A., *Desátý rok University Komenského. Národní politika* let. 1, št. 1, 1929, str. 6.
- Pražák, A., *Politika a revoluce. Paměti* (ur. Zelenka, M. in Kokoška, S.), Praha 2004.
- Rychlík, J., *Češi a Slováci ve 20. století*, Praha 2012.
- Rychlík, J., *První republika, Slováci a T. G. Masaryk*, v: *Korespondence. T. G. Masaryk – slovenští veřejní činitelé (1918–1937)* (ur. Rychlík, J., Vašek, R. in Lacko, M.), Praha 2019.
- Slovakia in the 19th & 20th Centuries* (ur. Kirschbaum, J. M.), Toronto 1973.
- Šisler, S., *Odchod českých státních zaměstnanců ze Slovenska v letech 1938–1945*, *Český lid* let. 76, št. 4, 1989, str. 231–238.
- Univerzita Komenského – 90 rokov vysokoškolského vzdelávania na Slovensku* (ur. Dúbrava, M.), Bratislava 2009.
- Weingart, M., *Slovanské stati*, Praha 1932.
- Wollman, S., *In margine sbírky slovenských prozaických tradic*, *Slavia* let. 64, št. 3, 1995, str. 327–328.

Z našich časopisů, *Naše řeč* let. 4, št. 3, 1920, str. 120.

Zelenková, A., Osobnost a dielo Franka Wollmana, v: *Slavista Frank Wollman v kontexte literatúry a folklóru I* (ur. Hlôšková, H. in Zelenková, A.), Bratislava in Brno 2006, str. 5–17.

Zelenková, A., *Medzi vzájomnosťou a nevzájomnosťou. Sondy do česko-slovenských a slovensko-českých vzťahov*, Praha in Nitra 2009.

Zelenková, A., Frank Wollman v kontextu strukturální teorie a terénních výzkumů slovesného folkloru (Příspěvek k nálezu tzv. wollmanovského moravského sběru), *Český lid* let. 104, št. 4, 2018, str. 433–452.

Žigo, P., *Facultas philosophica Universitatis Comenianae Bratislavensis 1921–1996*, Bratislava 1996.

Povzetek

Študija povzema nastanek, formiranje in zgodovinski razvoj tretje »češkoslovaške« univerze v Bratislavi, ki je bila z zakonom ustanovljena leta 1919. Predavateljsko dejavnost je najprej v tem letu uvedla medicinska fakulteta, l. 1920 pravna in oktobra 1921 filozofska fakulteta. Pedagoškega in znanstvenega profila je bila ob začetku dvajsetih let 20. stoletja deležna izključno češka inteligenca, od polovice dvajsetih in od tridesetih let pa je naraščalo število slovaških študentov. Čeprav so družbene vede pod vplivom predvsem pozitivistične metodologije največ prispevale preko svojih vodilnih osebnosti (J. Hanuš, V. Chaloupecký, A. Pražák, M. Weingart, F. Wollman idr.) k ideologiji čehoslovakističnega unitarizma in h glorifikaciji »češkoslovaškega« naroda kot konstruirane politične kategorije, je oddaljenost od praškega centra ustvarjala svobodomiseln prostor za mlade znanstvenike in za njihovo metodološko eksperimentiranje (začetki strukturalistične estetike). Kljub objektivnim težavam v podobi pomanjkanja financ in kvalificiranih pedagogov je Univerza Komenskega od svojega nastanka l. 1919 odigrala temeljno nalogo v procesu državotvorne in narodnostne emancipacije Slovakov, predvsem v razvoju njene državotvorne in narodnostne mobilnosti, v katero je bil v medvojnem obdobju s svojimi prednostmi in slabostmi vključen češki element.

Ključne besede: Univerza Komenskega v Bratislavi, Filozofska fakulteta Univerze Komenskega, čehoslovakizem, slovaška znanost, V. Chaloupecký, A. Pražák, F. Wollman

LITTERAE SLOVENICAE

Graška univerzitetna predavanja o slovenski literaturi v slovenščini do leta 1919

Tone Smolej

Na Teološki fakulteti Univerze Karla in Franca v Gradcu, kjer so bila predavanja v latinščini, so od l. 1850 izvajali vaje v slovenskih pobožnih nagovorih. Najprej je vaje (pozneje tudi iz razlaganja krščanskega nauka) vodil profesor cerkvene zgodovine Matija Robič, od 1853/54 do 1856 pa dogmatik Jožef Tosi. V nemškem *Seznamu predavanj* na Pravni fakulteti za študijsko leto 1850/51 je bilo mogoče brati naslednje obvestilo: »Čez avstrijsko državljansko pravo bere gospod dr. Jožef Krainc ko docent vsak dan razen nedelj in praznikov od 8. do 9. ure predpoldnom in v ponedeljkih in petkih popoldne od 4. do 5.« (*Oeffentliche Vorlesungen*, 1850, 5). Med njegovimi slovenskimi slušatelji sta bila tudi Jakob Razlag in Lovro Toman (Polec, 1929, 71). V naslednjem semestru sta se Kraincu pridružila še Janez Kopač, ki je »četirikrat na teden« predaval red kazenske pravde, in Josip Skedl s predavanji o avstrijskih kaznovavnih postavah čez hudodelstva (*Oeffentliche Vorlesungen*, 1851, 5). Slovenska predavanja so bila vzporedno z nemškimi. Od l. 1852 sta državljansko oziroma kazensko pravo predavala le še Krainc in Skedl, od 1853/54 pa samo še Skedl. Ko so leta 1854 slovenska juridična predavanja ukinili, so slovenski profesorji svoje priimke germanizirali in začeli predavati samo še v nemščini. Johannu Kopatschu, ki je že predaval rimsko in kanonsko

pravo v nemščini, je sledil še Josef Skedl z nemškimi predavanji iz statistike avstrijskega cesarstva in finančne vede. Predavanja so bila ukinjena predvsem zaradi premajhnega števila slušateljev, ki tedaj niso mogli opravljati izpitov v slovenščini niti uradovati v tem jeziku (Polec, 1929, 71). So se pa nemški študentje prava v naslednjih letih udeleževali pouka slovenščine, ki ga je izvajal Koloman Kvas/Quas, saj so si z znanjem deželnega jezika povečali možnosti za zaposlitev v državni službi (Kernbauer, 2007, 137).

Šele l. 1870 je cesar imenoval za izrednega profesorja slovanske filologije Gregorja Kreka, ki pa so mu naročili, da morajo njegova predavanja potekati v nemškem jeziku: »[L]e tako bi namreč ustrezala nemškemu značaju naše visoke šole in potrebi, da bi bila dostopna tudi nemško govorečim študentom in vsem študentom slovanskega prostora, čigar narečja se med seboj močno razlikujejo.« (Kernbauer, 2006, 92-93). Krek se je po Miklošičevem zgledu ukvarjal zlasti s historično in primerjalno slovnico slovanskih jezikov, in ne s posameznimi slovanskimi jeziki ali njihovimi literaturami. Na začetku devetdesetih let 19. stoletja je Krek ustanovil Seminar za slovansko filologijo, s čimer je bil storjen še zadnji korak k institucionalizaciji stroke (Kernbauer, 2006, 94).

Maja l. 1891 je Fran Šuklje v proračunskem odseku Državnega zbora potožil, da je slovenščina edini avstrijski jezik, ki se ne goji na nobenem vseučilišču, in zahteval posebno stolico za slovenski jezik in literaturo, minister za uk in bogočastje baron Paul Gautsch pa je obljubil, da se lahko računa na podporo ministrstva, takoj ko se bo pojavil ustrezno habilitirani docent (Murko, 1899, 207). Že dve leti pozneje, v akademskem letu 1893/94, je Vatroslav Oblak na graški univerzi začel s predavanji o staroslovenski gramatiki, leto pozneje je imel tudi Slovenske vaje (Slovenische Übungen), ki se jih je tedanji slušatelj Fran Ilešič spominjal takole: »Vaje so bile slovenske in jaz sem se čudil izpiljenosti njegovega znanstvenega jezika, po njegovih predavanjih je vel dober slovanski duh, seveda ni tajil resnice in si slovanskega čustva ni krepil s tiradami obupnimi. Glas mu je bil že izprva slab in dve uri zaporedoma ni mogel predavati; žalostni smo opazovali, kako mu je vedno bolj pohajala sapa in je vsled hripavosti vedno češče opuščal predavanja.«¹ Oblak ni bil strokovnjak za književnost, zato je svojemu predstojniku Kreku sporočil, da bo predaval samo o nekaterih dobah

1 Ilešič, F., Pismo M. Murku, 15. 10. 1899, NUK, Ljubljana, Rz Ms 1119.

(npr. o protestantizmu pri Slovencih).² V letnem semestru 1895 je tako eno uro na teden v nemščini predaval romantiko v slovenski književnosti. Marca 1896 je bil Oblak predlagan za prvega izrednega profesorja slovanske filologije s posebnim ozirom na slovenščino, a imenovanja ni dočakal (Murko, 1899, 225). Po njegovi smrti aprila istega leta je izredno stolico, namenjeno deželnemu jeziku (t. i. Landsmannprofesur), dobil Karel Štrekelj, ki pa je iz nje ustvaril polnopravno katedro (Murko, 1912, 533; Kropelj, 2001, 57).

Dobro desetletje poprej je bil Štrekelj privatni docent na Dunaju, kjer je le na začetku predaval o slovenski ljudski pesmi in čisto na koncu o slovenski slovnici. Tudi na graški univerzi je začel s predavanji o slovenski slovnici in ljudski pesmi, ki jo je najavil v slovenščini. Skladno z dekretom je moral imeti Štrekelj (poleg staroslovanskih in srbohrvaških kurzov) vsako šolsko leto eno glavno predavanje iz slovenskega jezika in književnosti v obsegu treh do štirih ur na teden.³ O jeziku predavanj je veliko razmišljal, saj je že maja 1897 Murka spraševal, če je Oblak res predaval slovensko slovstvo v slovenščini.⁴ Tedaj so v Gradcu predavali ugledni anglist Karl Luick, profesor našega Kelemine, pa francist Hugo Schuchardt in italijanist Anton Ive. In le Ive je vsaj eno predavanje na semester izvajal v italijanščini. Ob tem velja dodati, da je bil Štrekelj, ki je sicer doktoriral iz dialektologije, izjemno usposobljen za literarno zgodovino, saj je v dunajskih študijskih letih pri Wilhelmu Hartlu poslušal razlago *Iliade*, grško in rimsko metriko, Tibulove pesmi, Sofoklove *Trabinke*, Demostenove govore, pri Emanuelu Hoffmannu pa Horacijeve *Satire* in Ciceronovega *Oratorja*. Germanist Richard Heinzel mu je predaval Wolframa von Eschenbacha, Erich Schmidt pa Faustovo snov pred Goethejem, vpisane je imel tudi kurze o sanskrtu in avesti.

V letnem semestru 1899 je Štrekelj tri ure na teden predaval zgodovino slovenskega slovstva in tako postal še v 19. stoletju prvi slovenist, ki je na univerzi predaval o svoji književnosti v njenem jeziku. Iz vpisnih dokumentov v graškem univerzitetnem arhivu je razvidno, da je ta predmet tedaj vpisalo šest študentov, vsaj eden iz radovednosti, ker je študiral matematiko. Številka sploh ni majhna glede na to, da je bilo takrat na graški filozofski fakulteti redno vpisanih le 96

2 Oblak, V., Pismo G. Kreku, 19. 2. 1893, NUK, Ljubljana, Rz Ms 1465.

3 Štrekelj, K., Pismo G. Kreku, 20. 10. 1896, NUK, Ljubljana, Rz Ms 1465.

4 Štrekelj, K., Pismo M. Murku, 4. 5. 1897, NUK, Ljubljana, Rz Ms 1119.

študentov. Predavanja so se ohranila v arhivu graškega Inštituta za slavistiko vse do stote obletnice Štrekljeve smrti, ko jih je skupina raziskovalcev transkribirala in objavila v dveh debelih knjigah.⁵ V uvodu se je Štrekelj naslonil zlasti na delo Aleksandra Nikolajeviča Pypina *Istorija ruskoj literatury* (*Zgodovina ruske literature*) (Dolinar, 2014, 1216–1220). Ker se je težnja sestaviti občo predstavo o literaturah vseh narodov izkazala za komplicirano, mora biti najprej v ospredju preučevanje narodnih literatur. Po Pypinu je Štrekelj navajal Tainovo tezo, da je mogoče v literaturi iskati psihologijo naroda. Nadalje je s študenti kritično analiziral nekatere preglede slovenske književnosti, zlasti Kleinmayrjevega in Glaserjevega, pri zadnjem da se literarnozgodovinska stran popolnoma izgubi nasproti »bijografičnemu in bibliografičnemu balastu« (Štrekelj, 2012, 47). V podsklopu »početki slovenskega slovstva« je Štrekelj omenil vse tedaj znane spomenike, rokopise, slovenske izraze pri minezengerjih in prve natisnjene besede, hkrati pa je jasno poudaril, da se prava zgodovina slovenskega slovstva začne s Primožem Trubarjem, ki je povzdignil slovenščino med pismene jezike (Štrekelj, 2012, 87 in 91). Medtem ko je Sebastijana Krelja in Adama Bohoriča obdelal na kratko, se je podrobno ukvarjal z usodo Dalmatinove biblije, ki je v domovino prišla v sodih. Štrekelj (2012, 207) zavrača tezo, da je bil grad Turjak Wartburg, kjer je skriti »slovenski Luter« dovršil svojo prelogo svetega pisma, saj je ta škocjansko župnijo dobil kot nagrado za protestantske zasluge. Mnogi katoliški pisatelji zanikujejo pomen protestantske dobe, češ da so se naši reformatorji ukvarjali s slovenskim pisanjem, le da bi slovensko ljudstvo pridobili za luteranstvo. A kaj so storili slovenski duhovniki, se sprašuje Štrekelj (2012, 238), pred protestantsko dobo za slovensko knjigo? Slikovito je popisana tudi zgodovina protireformacije. Vprašanje, ki si ga večkrat stavijo privrženci protireformacije kakor njeni nasprotniki, liberalci, kaj bi bilo iz Slovencev, če bi se poluteranili, je po Štrekljevem (2012, 253) mnenju jalovo: »[T]aka prašanja sploh ne spadajo v zgodovino, ker so irrealna. Kaj bi bilo, to vé Bog.« Štrekelj je pokazal veliko razumevanja za Tomaža Hrena, ki je v mladosti pesnil in sestavil celo satiro na Lutro, ki je zanj vipera (gad), mendax antichristique minister (lažnivec in Anitikristov pomočnik), zato ni sprejel sodbe pastolja Theodorja Elzeja, da je

5 Prvi je Štrekljeva predavanja v nekrologu omenil Murko (1912, 540), ki je poudaril, da bi se lahko v njih našlo marsikatero zrno, saj je imel predavatelj tudi v slovstvenih vprašanjih zdravo sodbo in svojega mnenja ni skrival.

ljubljskega škofa vodila le častilakomnost in vnetost renegata, saj bi kaj takega lahko očitali vsem protestantom, ki so se odvrnili od katolicizma v zreli dobi.

V zimskem semestru 1899/1900, ko je Štrekelj predaval »drugo dobo«, je imel spet šest slušateljev. Na temelju bližnjega sorodstva med vzhodnoštajerskimi in kajkavskimi narečji je Štrekelj kajkavščino po izvoru sprejemal kot del slovenskega jezika, zato je tudi kajkavsko slovstvo v starejših zgodovinskih dobah uvrstil v slovensko območje (Dolinar, 2014, 1229-1230). Frana Krsta Frankopana je Štrekelj (2012, 320) razglasil za prvega slovenskega dramatika. Obdobje med 1765 in 1830 je poimenoval »doba osvetna ali predromantična«. Štrekelj je sicer med prvimi uporabil pridevnik predromantičen, vendar ima pri njem drugačen pomen kot poznejši termin, za katerega je značilna vsebinska razlika od razsvetljenstva (Dolinar, 2014, 1223). V teh predavanjih je orisal portrete vseh pomembnih ustvarjalcev te dobe, od Pohlina, Japlja do Zoisa. Linhartovi dramatik, za katero je Jernej Kopitar zapisal, da je edini omembe vreden spomenik profane literature, je Štrekelj (2012, 518) očital slab jezik nepotrebnih germanizmov. Za Vodnika pa je dejal, da se njegova poezija in proza sicer ne moreta meriti z nasledniki, a duh, v katerem pojejo in pišejo, je bolj ali manj še njegov (Štrekelj, 2012, 558).

V letnem semestru 1900 je končno spregovoril o romantični dobi. Lažni klasicizem je moral v dvajsetih letih 19. stoletja odstopiti mesto romantizmu; ta je svoje ideale iskal v romantični preteklosti ali pa v sedanosti, ki jo je opazoval skozi romantično prizmo. Romantizem je ugajal vladarjem, ker se ni mešal v njihove posle (Štrekelj, 2014, 777). Ker je *Kranjska čbelica* združila vse znamenite pesnike svojega časa, je ta publikacija po Štrekljevem mnenju (2014, 686) »pojav epohalne važnosti v našem slovstvu«. Biografije čbeličarjev so polne zabavnih anekdot. Jakob Zupan je v številnih besednih igrah smešil tedanjega ljubljanskega škofa Wolfa in njegovega kanonika Praprotnika. Janeza Ciglerja, čigar poezijo ocenjuje s Prešernovim epigramom, prikazuje kot ljubitelja aristokracije in iskalca lastnih plemiških prednikov. Čeprav ga je razglasil za prvega »pripovednika v našem slovstvu«, o njegovi prozi skoraj ni predaval (Štrekelj, 2014, 711). Po nekaterih manj znanih čbeličarjih je prišel na vrsto France Prešeren. Štrekelj (2014, 743-744) bi si želel Demostenove zgovornosti, da bi mogel o njem dostojno govoriti: »Kar je Vodnik začel, to je Prešeren sijajno dovršil. Kje bi bil dandanes naš jezik brez Prešerna?« Med Vodnikovo smrtjo in prvim Prešernovim nastopom je preteklo samo dobrih deset let, a kakšna je razlika v

jeziku in dovršenih oblikah. Štrekelj (2014, 778) poudarja, da je Prešeren prvi pel v asonancah in nibelunški strofi, prvi ustvarjal balade, gazele in romance ter tako obogatil siromašno slovstvo z vsemi glavnimi pesniškimi oblikami, ki jih imajo različna slovstva omikanih narodov. Svojim študentom je natančno predstavil genezo posameznih pesmi, zlasti podrobno je spregovoril o pesnikih, omenjenih v *Glosi*. Pri soočanju Prešernovih in Petrarcovih sonetov se je povzpел celo do primerjalne tematske analize (Dolinar, 2014, 1225).

Zanimiva je tudi Štrekljeva (2014, 825-826) analiza *Sv. Senana*, saj navaja v angleškem izvirniku in slovenskem prevodu Moorovo pesem, ki je bila Prešernov vir. Ker se je že l. 1887 z Miklošičem na Dunaju pogovarjal o potrebi kritične izdaje Prešerna,⁶ je Štrekelj študente opozoril na neopravičene popravke v Levstikovi in Pintarjevi ediciji. Predavanja, ki jim je prisostvovalo šest študentov, je Štrekelj (2014, 883) sklenil z naslednjimi besedami: »[O] dobi *Novic*, *Slovenskega glasnika* in Stritarjevi dobi bom govoril, ako Bog da, drugo leto. Vesele in srečne počitnice.«

Za t. i. »dobo novo« si je vzel Štrekelj en semester predaha, nato pa je v letnem semestru 1901 v nemščini predaval srbohrvaško literaturo 19. stoletja in v slovenščini slovensko slovstvo po Prešernu. Obširen del je namenil pesnikom *Novic*: Kljub temu, da je Koseski po metrični shemi nepravilno krajšal dolge besede ter samovoljno koval nove, Štrekelj (2014, 942-943) poudarja, da so njegove pesmi širile narodno zavednost, a ga ni mogoče primerjati s Prešernom, ki je »še dandanes kakor velikan, nekako osamljen, stoji v slovenskem slovstvu, nekak Eifflov stolp med navadnimi hišami, nima nobenega učenca, nobenega pravega naslednika«. Koseskega so rojaki bolje in lažje razumeli, zato so mu sledili. Štrekelj je ocenjeval staroslovence predvsem po merilih njihovega časa, naslednja generacija literarnih zgodovinarjev pa bo prevzela kriterije mladoslovencev in vrednotila staroslovence po njih (Dolinar, 2014, 1235-1236).

Edini, ki je v poeziji nadaljeval Prešernovo tradicijo, je bil Fran Levstik, vzornika dosega ali celo prekaša v jasni plastiki svojih podob. Štrekelj (2014, 1009) poudarja, da mu je glavna tema ljubezen – svoja in tuja. Malo besed pa je namenil njegovi prozi.

Za pisatelje, ki jih danes imenujemo vajejci, Štrekelj (2014, 1038) – tako kot pred njim že Fran Levec (1879, 354; 1889, V) – uporablja izraz Hainbund

6 Štrekelj, K., Pismo F. Levcu, 7. 12. 1887, NUK, Ljubljana, Rz Ms 1409.

po napredni nemški literarni skupini, ki je v 18. stoletju študirala v Göttingenu in izdajala svoj almanah. Najnatančneje je opisan Simon Jenko, zlasti njegovi *Obrazi*, za katere je Štrekelj dejal, da ne gre le za obraze iz nature, saj v njih nahajamo globlji pomen. Omenjeni so tudi vplivi Heineja. Ta generacija je svoja pomembnejša dela izdajala v *Slovenskem glasniku*, ki je spodbudil tudi Josipa Jurčiča, za katerega Štrekelj meni, da na slovanskem jugu toliko literarnih tipov ni ustvaril še noben pripovednik, hkrati pa poudarja, da ni le stvaritelj slovenskega romana, marveč tudi slovenske tragedije. Z *Zvonom* je na vodilno mesto stopil Josip Stritar, ki je začel novo dobo: »[K]ončana je bila doba patrijarhatstva in filistrstva in slovensko slovstvo je stopilo iz službe, namenjene le domačim potrebam, v krog evropskih literatur« (Štrekelj, 2014, 1149). Njegov roman *Zorin* je mogoče posebno v tehniki primerjati z Goethejevim *Trpljenjem mladega Wertherja*, zavzema pa se tudi za Rousseaujevo pristnost. V *Gospodu Mirodolskem* se Stritar dotika celo emancipacije in jemlje ženstvo v zaščito, »kakor bi se vse to godilo trideset ali štirideset let pozneje« (Štrekelj, 2014, 1150–1152). Predavanja je Štrekelj (2014, 1157) l. 1901 zaključil z mislijo, da je Stritar osvobodil slovensko slovstvo provincialnih spon in ga povzdignil na višino principialne umetnosti, pri tem pa ni pozabil, da ima pravo moč le tedaj, če je ukoreninjeno v domačih tleh.

V dveh letih je Štrekelj sklenil izredno pomemben cikel predavanj o slovenskem slovstvu, prvi takšen v univerzitetni zgodovini. Po sodbi redkih poznejših poznavalcev je bila to dotlej najboljša slovenska literarnozgodovinska sinteza, povsem na ravni tedanje evropske literarne vede, le da je bil njen vpliv omejen na vsakokratni krog poslušalcev (Dolar, 2018, 78). Na koncu sta bila v krogu sedmih slušateljev tudi stihoslovec Nikolaj Omersa in Avgust Žigon, poznejši prešernoslovec in zagovornik arhitektonske teorije. Dolar (2014, 1233–1234) ugotavlja, da je Štrekelj, ki je dal prednost individualnim dosežkom pred šolami in tokovi, zgodovinske akterje ocenjeval po njihovem celotnem delu in se trudil, da bi bila spoznanja o njih kompleksna in nepristranska, zlasti ko je naletel na osebnosti z nasprotujočimi si zgodovinskimi vlogami, kar je razvidno pri opisovanju Hrena ali Koseskega.

V naslednjih treh letih se je Štrekelj ukvarjal s historično slovnico, ki jo je tudi kot prvi predaval v slovenščini, poldrugo desetletje pred Franom Ramovšem. Nato je v letnem semestru 1904 – kot pet let poprej – spet najprej predaval slovensko književnost do konca 16. stoletja. Študentov je imel nekaj več, a za

tretjino manj kot pri nemških predavanjih iz slovanske ljudske etimologije, ki sta jih vpisovala tudi poznejši arheolog Walter Šmid in Mihajlo Rostohar, utemeljitelj slovenske psihologije. Leto dni pozneje je predaval še o slovenski književnosti od protireformacije do preporoda. Tokrat je imel rekordno število slušateljev, od 316 študentov graške Filozofske fakultete jih je kar 18 izbralo njegovo predavanje, med njimi tudi poznejši doktorandi Janko Bratina, Franc Kotnik in Joža Glonar.

Po Krekovi upokojitvi l. 1902 je fakulteta za njegovega naslednika predlagala Matijo Murka, privatnega docenta dunajske univerze. Pričakovali so namreč, da bo uspešno shajal z nemškimi krogi. Ker je Gradec veljal za nemškonacionalno mesto, je celo cesar Franc Jožef njegovo profesuro za slovansko filologijo označil za »ein sehr schwierigen Posten« (Murko, 1951, 129-130). Murko je tako kot že na Dunaju v nemščini predaval zgodovino južnoslovanskih književnosti, tudi romantiko in ilirizem. Iz teh razlogov Štrekelj najbrž ni nadaljeval s predavanji o Prešernu in se je v nadaljnjih letih posvetil le historični slovnici. Šele v letnem semestru 1909 je spet predaval o slovenskem slovstvu po Prešernu in starim predavanjem dodal obsežen življenjepis primorskega rojaka Simona Gregorčiča, ki ga je povzel po knjižici Antona Burgarja (Ogrin, 2014, 1243). Pred desetletji je sicer menil, da ljudje nočejo razumeti Stritarja in Levstika, pretiravajo pa ob kultu Gregorčiča, ki mu muza peša: »[B]rez dvojbe pa je oblika od pesmi do pesmi slabejša in nemarnejša.«⁷ Zanimivo je tudi vprašanje, zakaj ni obdelal nekaterih drugih piscev, zlasti realistov (Dolinar, 2014, 1226). Da ni cenil Antona Aškerca, vemo iz njegove ocene Ilešičeve disertacije, kjer je zapisal:

»Odločno preveč ugodna je ocena Aškerca, ki ni nikjer izviren in samostojen. Da ga [Ilešič] postavlja oblikovno in jezikovno ob bok Levstiku ali Stritarju, celo ob bok Prešernu, in ga celo povzdiguje nad njimi, kaže na zelo omejen okus. Nepravilna je tudi trditev, da je njegova poezija prosta tendencioznosti. Aškerčeva poezija očitno nosi socialistične okove, on je – ne najbolj srečno – v slovenščino prevedena Ada Negri, ki je pač ni mogoče razglasiti za prosto vseh tendencioznosti.«⁸

7 Štrekelj, K., Pismo F. Levcu, 17. 1. 1885, NUK, Ljubljana, Rz Ms 1409.

8 Štrekelj, K., Gutachten, 30. 9. 1897, Ilešič, Franz, Rigorosenakten, UA, Graz.

O slovenski moderni ni imel slabega mnenja: na predavanjih je pohvalil Kettejevo rimo, omenjal Murnov talent in spregovoril o Cankarjevem junaku vagabundu. Če so bila predavanja o književnosti po Prešernu zanimiva zlasti za slovenske študente (tudi Janka Kotnika in Antona Breznika), je imel Štrekelj na predavanjih iz ljudske etimologije samo enega slovenskega študenta, dva sta bila iz Galicije, eden iz Dalmacije, eden je bil germanofon, Olga Milić pa Slavonka. V nasprotju s slovenskimi so nemška predavanja pritegnila še druge Slovane, ki jih slovensko slovstvo ni posebej zanimalo. Štrekelj, ki je l. 1908 postal redni profesor,⁹ do svoje smrti l. 1912 ni več predaval o slovenski književnosti, po l. 1911 je opustil tudi slovenščino kot poučevalni jezik. Po Štrekljevi smrti je Murko v zimskem semestru 1913/14 najavil nemška predavanja o slovanski romantiki in v oklepaju izpostavil Prešerna in Vraza. V tem času je kar 7 % študentov Univerze Karla in Franca v Gradcu navedlo slovenščino kot materni jezik, da se je tako uvrstila na tretje mesto za nemščino (60 %) in italijanščino (15 %) (Kernbauer, 2007, 130).

Za Štrekljevo mesto se je poleg Rajka Nahtigala potegoval še literarni zgodovinar France Kidrič, ki je imel podporo medievista Johanna Losertha. A Murko (1951, 153-154) se je odločil za jezikoslovca Nahtigala, ki je postal novi izredni profesor za slovansko filologijo s posebnim ozirom na slovenskem jeziku in književnosti. V letnem semestru 1915 je imel – skladno s predhodnikovo tradicijo – kar dve predavanji v slovenščini, eno je bilo posvečeno Levstiku v zgodovini slovenske književnosti in književnega jezika. Šele pred kratkim je Biblioteka SAZU prevzela Nahtigalovo zapuščino, v kateri je najti tudi omenjeno predavanje. Nahtigal je tako kot predhodnik študiral na Dunaju slavistiko in klasično filologijo, a je vpisoval zlasti lingvistične predmete. Res pa je že Dragotin Kette (1977, 245) zapisal, da se Nahtigal poleg slovnice zanima tudi za filozofijo in estetiko: »Da ni pesnik ali pisatelj, kdo mu bode zameril.« Ker je vihrala prva svetovna vojna, je bilo slušateljev malo, a predavanja je tokrat poslušalo mednarodno občinstvo, miniaturni slovanski svet: dva Slovenca, Dalmatinec, Ukrajinec in Poljakinja Irena Lipska – doslej edina znana tuja slušateljica literarnih predavanj v slovenščini.¹⁰ Ta družčina je vpisala

9 Štrekelj je dolgo čakal na redno profesuro, saj so v Gradcu zagovarjali stališče, da univerza ne more imeti dveh stolic za slovansko filologijo. Argumenti, da ima celo Univerza Franca Jožefa v daljnih Černovicah poleg slavistične še stolici za rutenski in romunski jezik, niso obveljali. Ko je Štrekelj dobil vabilo za Sofijo, je Murko izkoristil priložnost in opozoril ministra Marcheta, da mora graška univerza zadržati takšno znanstveno moč (Murko, 1912, 532; isti, 1951, 133).

10 Za veliko noč 1916 je Irena Lipska sporočila prof. Murku, da bo študij nadaljevala v Lvovu: »Žal mi je, da nimamo tamkaj predavanj slovenskega slovstva«; NUK, Ljubljana, Rz Ms 1119.

tudi Nahtigalova predavanja iz oblikoslovja in se udeleževala seminarja (starocerkvenoslovanskih paleografskih vaj). Nahtigal, rojen Novomeščan, je v uvodnem predavanju o Levstiku poudarjal, da »v tajnah človeškega porajanja najbrže ni le goli slučaj, da so izšli iz rodnega kraja začetnika slovenske književnosti tudi še drugi prvovrzdni slovenski pisatelji«. ¹¹ Velikolaški okraj, kjer so se rodili Trubar, Stritar in Levstik, je zanj jezikovna oaza, ki je nepokvarjena ali razjedena od tujstva. Jezik samoniklih pisateljev prinaša primerjalni slovanski sintaksi svoj lepi in sveži material kot kakšno centralno srbsko-hrvaško ali rusko narečje. Pri opisih Levstikovega zgodnjega dozorevanja je spomnil na Ketteja, ki da se je tudi kot dijak zgodaj razvil, kar je zanimiv problem v biologiji ustvarjajočih umov, »ali kakor pravimo ženijev«. ¹² Nahtigal podrobno obravnava genezo in recepcijo Levstikove poezije, njegove dunajske motive pa primerja s Cankarjevimi vinjetami. ¹³ Kar nekaj časa je namenil Levstikovemu prevodu *Kraljedvorskega rokopisa* in prevajalčevemu stiku z Václavom Hanko. Nahtigal ne pozabi omeniti, da je bil eden poslednjih pristašev avtentičnosti tega genialnega falzifikata, ki je sicer v dobi preporeda koristno vplival na češko narodno samozavest, tudi Gregor Krek. ¹⁴

V zimskem semestru 1915/16 je Nahtigal nadaljeval predavanja, tokrat o Stritarju in njegovi dobi. Levstik in Stritar sta »glavno obeležje daljše dobe, ki je ustvarila podlago posebno za slovensko umetniško prozo in za oni visoki razvitek slovenskega književnega jezika, na katerem se dandanes nahaja«. ¹⁵ Uvodoma je izrazil misel, da poznamo iz zgodovine raznih slovstev dvojico paralelno delujočih literarnih sodelavcev, pri Nemcih sta to Johann Wolfgang von Goethe in Friedrich Schiller, pri Rusih Aleksander Sergejevič Puškin in Nikolaj Vasiljevič Gogolj, pri Čehih Svatopluk Čech in Jaroslav Vrchlický: »Prav svojevrstna pa je zopet ta, ki se je tako blagodejno pojavila in uveljavila za Prešernom v naši literaturi – dvojica Levstik in Stritar.« ¹⁶ Nahtigal se je osredinil na Stritarjeve poglede na starejšega rojaka, zlasti pa je očrtal zgodovinski pregled slovenske povesti od *Sreče v nesreči* do *Martina Krpana*. Tokrat so ga poleg dveh

11 Nahtigal, R., *Levstik v zgodovini slovenske književnosti in književnega jezika* (1915), str. 2-3, Biblioteka SAZU, Ljubljana.

12 Prav tam, 16.

13 Prav tam, 52.

14 Prav tam, 25.

15 Nahtigal, R., *Stritar in njegova doba* (Zimski tečaj 1915/16), str. 1, Biblioteka SAZU, Ljubljana.

16 Prav tam. 2.

Slovencev poslušali še hrvaško govoreča Dalmatinec in Bosanec iz Tešnja ter nemško govoreči Korošec iz Celovca. Ko je leto dni pozneje predaval še Razvitek novejše slovenske proze, je imel med slušatelji poleg dveh Slovencev še italofo-nega doktorja prava iz Trsta in grškokatoliškega duhovnika Petra Pylypeca iz Galicije. Predavanja žal niso ohranjena v celoti. Po letu 1917, ko je postal redni profesor, je tudi Nahtigal opustil slovenska predavanja in se posvetil primerjalni in historični gramatiki. Imel je le še predavanji o Tannhäuserjevem motivu v slovanski folklori in o Puškinovih pravljicah, kar je bilo pogumno dejanje, saj so bile ruske teme takrat nezaželene. Nahtigal je predaval vse do letnega semestra 1919, ko se je usmeril v Ljubljano. In 5. decembra 1919 je imel drugo predavanje v zgodovini ljubljanske univerze. Seveda v slovenščini.

Čeprav so na teološki in pravni fakulteti v Gradcu začeli slovenska predavanja že v zgodnjih petdesetih letih 19. stoletja, so jih ukinili zaradi premajhnega zanimanja slovenskih slušateljev, ki jim znanstvena slovenščina pri poznejši karieri ni koristila. Ko je Štrekelj pol stoletja pozneje kot prvi začel predavati o slovenski književnosti v slovenščini, so ga poslušali zlasti slovenski slavisti, ne pa tudi drugi študenti slavistike, ki so obiskovali njegova nemška predavanja. Šele med prvo svetovno vojno so se vsi slovanski študentje slavistike od Galicije do Dalmacije bolj povezali in vpisali tudi Nahtigalova slovenska predavanja iz slovenske književnosti.

Viri in literatura

- Dolinar, D., Štrekelj in slovenska literarna zgodovina, v: Štrekelj, K., *Zgodovina slovenskega slovstva III-IV* (ur. Ogrin, M.), Ljubljana 2014, str. 1211–1240.
- Dolinar, D., *Slovenska literarna veda od Trubarja do druge svetovne vojne*, Ljubljana 2018.
- Kernbauer, A., Gregor Krek in začetki slavistike na Univerzi v Gradcu, v: *Gregor Krek (1840–1905): filologija in slovenstvo* (ur. Fikfak, J. idr.), Ljubljana 2006, str. 83–97.
- Kernbauer, A., »Eine Universität für die Provinzen im Südosten des Reiches«. Die Karl-Franzens-Universität Graz und ihr Lehr- und Forschungsauftrag, *Danubiana carpathica* Band 1 (48), 2007, str. 113–141.
- Kette, D., 1977: Varia, v: Kette, D., *Zbrano delo 2* (ur. Koblar, F.), Ljubljana 1977, str. 242–248.
- Kropej, M. *Karel Štrekelj: iz vrelcev besedne ustvarjalnosti*, Ljubljana 2001.

- Levec, F., Odlični pesniki in pisatelji slovenski, *Zvon: leposloven list* let. 5, št. 23, 1879, str. 354–358.
- Murko, M., *Vatroslav Oblak*, Ljubljana 1899.
- Murko, M., Karel Štrekelj, *Veda* 2, 1912, str. 529–542.
- Murko, M., *Spomini*, Ljubljana 1951.
- Oeffentliche Vorlesungen an der k. k. Carl-Franzens-Universität zu Graz in Winter-Semester 1850/51*, Graz 1850.
- Oeffentliche Vorlesungen an der k. k. Carl-Franzens-Universität zu Graz in Sommer-Semester 1851*, Graz 1851.
- Ogrin, M., Uredniško poročilo, v: Štrekelj, K., *Zgodovina slovenskega slovstva III-IV* (ur. Ogrin, M.), Ljubljana 2014, str. 1241–1250.
- Polec, J., *Ljubljansko višje šolstvo v preteklosti in borba za slovensko univerzo*, Ljubljana 1929, str. 1–229.
- Štrekelj, K., *Zgodovina slovenskega slovstva I-II* (ur. Ogrin, M.), Ljubljana 2012.
- Štrekelj, K., *Zgodovina slovenskega slovstva III-IV* (ur. Ogrin, M.), Ljubljana 2014.

Povzetek

Na Teološki fakulteti Univerze Karla in Franca v Gradcu so v zgodnjih petdesetih letih 19. stoletja imeli vaje v slovenskih pobožnih nagovorih, na pravni fakulteti pa so se nekatera predavanja vzporedno z nemškimi izvajala tudi v slovenščini. Slovenska predavanja so ukinili zaradi majhnega zanimanja slušateljev, ki v svojem maternem jeziku niso mogli opravljati rigorozov. So se pa nemški študenti prava udeleževali pouka slovenščine, ki ga je izvajal Koloman Quas. Šele leta 1870 je cesar imenoval za izrednega profesorja slovanske filologije Gregorja Kreka, ki pa je smel predavati le v nemščini. Zaradi tega profesorja, ki je v devetdesetih letih 19. stoletja ustanovil Seminar za slovansko filologijo, so v Gradec prihajali študirat nekateri slovenski pisatelji, najmočnejša je bila generacija, ki je izdajala tudi svojo revijo *Kres*. V prvi polovici devetdesetih let je Vatroslav Oblak že vodil vaje v slovenščini. Šele Karel Štrekelj pa je dejansko izvajal predavanja v slovenskem jeziku, zlasti pomemben je njegov cikel o zgodovini slovenskega slovstva (1899–1901, 1904–1905, 1909). Tudi njegov naslednik Rajko Nahtigal je med prvo svetovno vojno predaval o slovenski književnosti 19. stoletja.

Ključne besede: Univerza Karla in Franca, zgodovina slovenske književnosti, slovenska predavanja, Karel Štrekelj, Rajko Nahtigal

Slovenska literarna veda na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani (1919–2019)

Janko Kos

Ko poskušamo umestiti slovensko literarno vedo v prostor in čas Filozofske fakultete v letih 1919–2019, zadenemo na vrsto odprtih vprašanj. Prvo sprašuje o tem, zakaj govoriti o slovenski literarni vedi kot nečem posebnem, ne pa o literarni vedi nasploh. Odgovor bo seveda ta, da so v Evropi vse literarne vede nekaj posebnega in med sabo različne, vsaka s svojimi nacionalnimi značilnostmi; nemška se razlikuje od francoske, italijanska od ruske ali poljske. Literarna veda na Slovenskem ne more biti izjema, zato je slovenska, z značilnostmi, ki jo ločijo od drugih.

Zahtevnejše je vprašanje, v čem je njena specifičnost in kaj je tisto, kar jo v posebnem pomenu napravlja za slovensko. Priročen odgovor bi bil, da sodi vanjo vse tisto, kar je literarnovednega napisano in objavljeno v slovenskem jeziku. To je lahko seveda pravilo, vendar z izjemami, ki ga močno relativizirajo. Dejstvo je, da so Matija Čop, Matija Murko, France Kidrič, Ivan Prijatelj ali pa Anton Slodnjak objavili dela, napisana v nemščini ali srbohrvaščini, ki so gotovo pomemben del slovenske literarne vede. Jezik še ne more biti merilo za njeno slovenskost, saj je čisto mogoče, da bi neslovenski avtor svoje delo sestavil v slovenščini, pa to vseeno ne bi bil zadosten razlog, da bi ga šteli v slovensko literarno vedo.

Podobna in še večja je težava z domnevo, da vanjo sodi vse, kar razpravlja o slovenski književnosti, ne pa o kakšni drugi literaturi. Ugovora zoper takšno določilo sta vsaj dva. Slovensko književnost so v zadnjih sto letih obravnavali številni tuji literarni zgodovinarji, interpreti ali esejisti – v Ameriki Henry Cooper, v Franciji Lucien Tesnière, v Italiji Bartolomeo Calvi in Luigi Salvini, v Nemčiji Peter Scherber in Gerhard Giesemann, od bosanskih Juraj Martinović, od ruskih Aleksander Vasiljevič Isačenko, Jekaterina Ivanovna Rjabova in Maja Ilinična Ryžova, od čeških Frank Wollman, od poljskih Božena Tokarz, da ne omenjam številnih drugih. Njihova dela so v mnogih primerih pomemben prispevek k razumevanju in razlagi slovenske književnosti, ampak jih kljub tej predmetni navezavi ne moremo imeti za slovensko literarno vedo. Dejansko prihajajo iz drugih literarnih ved.

Določitev slovenske literarne vede zgolj iz slovenske književnosti se zdi problematična še z druge strani. Cela vrsta osrednjih slovenistov in komparativistov pa še predstavnikov drugih ved se je posvečala razlagi mnogih evropskih literatur, tako že Murko in Prijatelj, za njima še posebej Anton Ocvirk in Dušan Pirjevec, in tu so še Jakob Kelemina, Stanko Leben ali pa Primož Simoniti. Večina njihovih del je takšna, da jih moramo imeti za del slovenske literarne vede, to pa zato, ker je njihova izvirnost ravno v posebnem razmerju do slovenske ali pa neslovenske literature, v pristopu, ki ga ni mogoče izvajati iz nobene druge literarne vede in je torej izključno posebnost slovenske.

Odgovor na vprašanje o tem, kaj določa to vedo in je njena specifičnost, bo torej ta, da to ni samo jezik, v katerem se izraža, in tudi ne samo rojstno okolje avtorjev ali pa dejstvo, da se posvečajo predvsem in samo slovenski literaturi, ampak moramo njeno nacionalno opredeljenost videti v posebni perspektivi, iz katere razume in razlaga literarne pojave, bodisi slovenske ali neslovenske. Ta perspektiva je seveda določena s slovensko duhovno, kulturno in socialno tradicijo, iz katere slovenska literarna veda nujno izhaja. To je razlog, da vanjo ni mogoče šteti del neslovenskih slavistov in komparativistov, ki se posvečajo slovenski književnosti, a izhajajo iz drugačnih tradicij in je zato njihova perspektiva v literarno raziskovanje drugačna od slovenske literarne vede, ki je prava nacionalna veda, naravnana k slovenski književnosti in na široko odprta k drugim literaturam.

V tem obsegu in pomenu je treba razumeti vlogo, ki jo je dobila v okviru komaj ustanovljene Filozofske fakultete v l. 1919. Za sabo je v tem času imela

že več desetletij počasnega in negotovega, vendar sklenjenega razvoja, če za njen začetek prepoznamo približno l. 1819, ko se je Matija Čop začel posvečati sistematičnemu in že strogo znanstvenemu preučevanju evropskih literatur in čez deset let tudi slovenske. Od Čopa do generacije, ki je slovensko literarno vedo l. 1919 povedla na Filozofsko fakulteto, se je v njenem razvoju zvrstila vrsta osebnosti, ki so vsaka po svoje širile njeno problemsko območje – Ivan Macun, Josip Marn, Anton Janežič, Fran Levstik, Josip Stritar, Fran Levec, Julij Kleinmayr, Karel Štrekelj, Karel Glaser, Matija Murko in prav nazadnje, tik pred vstopom v fakultetno sestavo, Ivan Grafenauer, Ivan Prijatelj in France Kidrič. S temi imeni je povezan razmah posameznih disciplin, ki sestavljajo literarno vedo v pravem pomenu besede. V prvih stotih letih je doživela razmah literarna zgodovina z biografiko in bibliografiko od Čopa do Kidriča, v skromnejši obliki literarna teorija od Macuna, Levstika in Levca do Josipa Puntarja in Avgusta Žigona, ob prvih znamenitih primerih literarne interpretacije s Stritarjevo Prešerna in Prijateljevo Murna pa že tudi prvi poskusi literarnovedne metodologije s Prijateljem.

S prehodom na fakulteto se je spremenila zunanja organizacija slovenske literarne vede, ki pa ni bila samo formalna, ampak tudi vsebinska. Iz nekdanje napol zasebne oblike znanstvenega dela se je spremenila v javno dejavnost institucije, razdelila se je v oddelke in seminarje, vsem na čelu slavistika in slovenistika s primerjalno književnostjo, ob teh pa še seminarji zgodovine, klasične filologije, romanistike in germanistike, umetnostne zgodovine, filozofije, psihologije in sociologije, kjer je ob temeljnem delu teh strok prihajalo do pomembnih posegov v literarno vedo ali vsaj do povezav z njenimi problemi. Slovenska literarna veda je iz teh fakultetnih stikov sprejemala zlasti v zadnjih desetletjih spodbude, ki so jo tematsko in metodološko širile prek tradicionalnih okvirov. To velja zlasti za njene stike z lingvistiko in umetnostno zgodovino, pa tudi s filozofijo in sociologijo. Toda institucionalizacija je spreminjala tudi njen zunanji položaj. Kot del osrednje slovenske univerze je s svojimi oddelki lahko stopala v mednarodne zveze s sorodnimi oddelki in strokami, šele s tem je slovenska literarna veda dosegla mednarodni značaj in veljavo. To se ji je dogajalo v okvirih evropske in ameriške slavistike, pa tudi primerjalne književnosti in vzporednih mednarodnih povezav klasične filologije, anglistike, romanistike, nemcistike, filozofije ali pa sociologije.

Za razvoj slovenske literarne vede v stotih letih njenega fakultetnega obstoja je bila odločilna menjava generacij, ki so postale nosilke kontinuitete pa tudi sprememb v konceptih in metodah, ki so bile za ta razvoj nujne. Izhodišče so ji postavile generacije, rojene pred letom 1900 in literarnoznanstveno že izoblikovane – na slavistiki in komparativistiki Ivan Prijatelj in France Kidrič, na umetnostni zgodovini Izidor Cankar, na germanistiki Jakob Kelemina, med zunajfakultetnimi Ivan Grafenauer, Avgust Žigon in Josip Puntar ali pa Anton Sovre. Sledila jim je močna generacija rojenih v prvem desetletju na prelomu stoletja – Anton Slodnjak, Mirko Rupel, Marja Boršnik in Anton Ocvirk, Stanko Leben na romanistiki, Bratko Krefc na rusistiki in Stanko Škerlj na italijanistiki. Tem fakultetnim učiteljem je po drugi svetovni vojni sledilo več zaporednih generacij, rojenih med 1920 in 1940 – na slovenistiki Franc Zadavec, Boris Paternu, Matjaž Kmecl in Helga Glušič, na primerjalni književnosti Dušan Pirjevec, Evald Koren, Janko Kos in Lado Kralj, na srbohrvratistiki Janez Rotar, na rusistiki Vera Brnčič in Aleksander Skaza, na klasični filologiji Kajetan Gantar in Primož Simoniti, na romanistiki Andrej Capuder in Niko Košir, na germanistiki Anton Janko, na anglistiki Janez Stanonik, Mirko Jurak in Meta Grosman, na filozofiji Tine Hribar. Tudi ti so tako ali drugače ob svoji temeljni stroki prispevali delež k slovenski literarni vedi. Na tej podlagi, z novimi tematskimi in metodološkimi premiki so jim sledile generacije, rojene v prvih povojnih desetletjih in vse do slovenske osamosvojitve. V l. 2019, ko mineva sto let, odkar se je slovenska literarna veda umestila na Filozofsko fakulteto, so te generacije živa podlaga njenega današnjega položaja, po obsegu močno razširjenega, po usmeritvah močno diferenciranega, ustrezno novim tokovom ne samo v evropski literarni vedi, ampak širše v svetovni humanistiki.

Imenom, ki predstavljajo predavateljsko zasedbo v fakultetnem okviru, je za boljše razumevanje slovenske literarne vede treba prišteti imena tistih, ki iz različnih razlogov niso prišli na ta predavateljska mesta, so pa izšli iz »šole« fakultetnih učiteljev in nato prevzemali dela na drugih slovenskih ali neslovenskih univerzah, na inštitutih v Ljubljani, Mariboru in Kopru. S tem se potrjuje, da je bila Filozofska fakulteta ves čas svojega obstoja matično središče slovenske literarne vede in izhodišče za druga središča njene raziskovalne dejavnosti, ki se v zadnjih desetletjih polagoma osamosvajajo, na sebi pa vendarle ohranjajo sledove stoletne tradicije. Med takšna imena sodijo Alfonz Gspan, Lino Legiša,

Niko Kuret, Joža Mahnič, Fran Petre, France Bernik, Marjana Kobe, Štefan Barbarič, France Pibernik, Taras Kermauner, Majda Stanovnik, Vlasta Pachei-ner, Jože Pogačnik, Gregor Kocijan in vse do mlajših, od starejših pa že Ivan Grafenauer in France Koblar, ki nista izšla iz ljubljanske, ampak iz dunajske »šole«, podobno kot njuna sodobnika Prijatelj in Kidrič, vendar s to razliko, da nista postala predavatelja naše fakultete.

Bolj kot pregled teh generacij in imen je za razvoj slovenske literarne vede na Filozofski fakulteti in od nje odvisnih institucijah pomembno vedeti, kako so se v njenih okvirih razvijale klasične discipline, ki so za tradicionalno ali pa moderno literarno vedo še zmeraj osrednje. To je predvsem literarna zgodovina, ki jo je vrsta avtorjev ustvarjala bodisi kot celostno sintezo (Kidrič, Slodnjak, Pogačnik, Zadavec, Kos) bodisi kot oris posameznih obdobij in avtorjev (Pri-jatelj, Rupel, Gspan, Legiša, Marja Boršnik, Pirjevec, Bernik, Paternu, Kmecl, Pibernik, Kermauner, Kos idr.). Obnjo je polagoma stopala literarna teorija (Prijatelj, Ocvirk, Pirjevec, Kmecl, Kos). Še močneje se je razmahnila literarna interpretacija kot samostojna oblika razumevanja in razlaganja literarnih del, v razponu številnih različic od formalno-estetskih do filozofskih (Izidor Cankar, Bernik, Paternu, Pirjevec, Kos, Kermauner, Hribar idr.). Nova disciplina je po l. 1919 s Prijateljem postala metodologija literarne vede, tj. njena teorija in zgodovina (Ocvirk, Pirjevec, Kos, Darko Dolinar), ki se ji intenzivno posvečajo mlajše generacije.

V okviru teh disciplin so se v teh sto letih dogajale razvojne spremembe, ki jih smemo opisati kot vsebinsko širitev predmetnega področja, s katerim se ukvarja slovenska literarna veda, in kot širitev metodologije, ki jo uporablja v svojih raziskavah.

Širitev vsebin je potekala na različnih ravneh. Medtem ko je bila tradicionalna slovenska literarna veda skoraj izključno namenjena literarni ustvarjalnosti v slovenskem jeziku, se je polagoma uveljavilo prepričanje, da je vanjo treba umestiti tudi drugojezično (latinsko, nemško, italijansko, hrvaško) literarno dejavnost, kolikor je nastajala znotraj tradicionalnih slovenskih dežel (Trubar, Dalmatin, Schönleben, Valvasor, Žiga Herberstein) ali pa bila delo novejših slovenskih avtorjev (Linhart, Prešeren, Vraz, Stritar, Zofka Kvedrova idr.). V tej smeri sta slovensko literarno vedo dopolnjevala Slodnjak in Pogačnik, ob njiju Simoniti in vrsta mlajših raziskovalcev, zlasti teh, ki so za obdobja poznega srednjega veka,

humanizma in baroka ob slovensko pišoče postavili kot enakovredne avtorje, pišoče v latinskem in nemškem jeziku.

Posebno področje, ki je šele v zadnjih desetletjih dobilo legitimen prostor v literarnozgodovinskem in teoretskem raziskovanju, je t. i. žanrska literatura, včasih imenovana trivialna, čeprav neupravičeno, saj so zvrsti ljubezenskih, časovno aktualnih, moralističnih in kriminalnih pripovedi pogosto izdelane literarno spretno. Eden od razlogov za to razširitev je opazen porast takšne literature in njena primerljivost s tujo knjigotrško uspešnostjo. Ker so te raziskave povezane s sociološkimi uvidi, so eden od razlogov za razmah literarne sociologije, ki jo lahko imamo za del slovenske literarne vede, lahko pa jo kot stransko vejo prepustimo obči sociologiji.

Enak ali celo večji je bil delež, ki so ga v slovenski literarni vedi zadnjih desetletij in ki se bo v bodoče še povečeval, dobile polliterarne ali že kar neliterarne zvrsti. Mednje sodijo filozofska in zgodovinopisna besedila, pa tudi poljudnejše biografije in avtobiografije, potopisi in reportaže. To področje še čaka na ustrezno razlago s stališča literarne teorije, ki mora najti argumente, s katerimi ga je mogoče vključiti v literaturo in s tem v slovensko literarno vedo.

Posebno in že kar vidno mesto dobiva v nji feministično razlaganje literature, predvsem t. i. »ženske« pisave in njenih razlik z »moško«. Ker gre za mejno področje z »gender studies«, se s tem slovenska literarna veda odpira vprašanjem literarne sociologije in še bolj literarne psihologije oziroma psihoanalize. Zanimanje, ki ga zbuja tovrstna tematika, obeta širitev slovenske literarne vede v to smer, seveda s primerno kritično pozornostjo za probleme, ki segajo prek same literature.

Bolj tradicionalna je povezava slovenske literarne vede z etnologijo prek raziskovanja ljudskega slovstva ali slovstvene folklore. Odkar so ji položili temelje Karel Štrekelj, Matija Murko in Ivan Grafenauer, se je razvijala večidel zunaj fakultetnega študija, vendar ni zato nič manj eno od osrednjih področij slovenske literarne vede, povezane z etnologijo in etnomuzikologijo.

Zelo novo je raziskovanje otroške oziroma mladinske književnosti, ki jo sicer lahko kot posebno zvrst štejemo v žanrsko literaturo. Prav zaradi svoje posebnosti je zadnja desetletja doživela primerno zgodovinsko in teoretsko pozornost. S tem v zvezi je najbrž dejstvo, da se je v okviru slovenske literarne vede razvila v posebno disciplino književna didaktika. S tem se približuje pedagoškim vedam,

toda njeno izhodišče so seveda vprašanja, ki sodijo s svojimi posebnostmi v literarno zgodovino in teorijo.

Najopaznejša širitev, ki vpliva na razvoj slovenske literarne vede v zadnjih desetletjih, je vendarle izrazita usmeritev k sodobni slovenski pa tudi evropski literaturi. Kot dopolnitev večjih književnozgodovinskih pregledov je dobila svoje mesto že v Grafenauerjevi *Kratki zgodovini slovenskega slovstva* (1920) in v Slodnjakovem *Pregledu slovenskega slovstva* (1934). V samostojno raziskovalno področje so jo izoblikovale šele mlajše generacije slovenistov, komparativistov in drugih.

Vzporedno z vsebinsko širitvijo je v razvoju slovenske literarne vede potekala modernizacija njenih raziskovalnih metod. V 19. stoletju je nastala iz preizkušenih metod filologije, njene bibliografike, biografike in tekstne kritike, in ta podlaga ji je ostala kot nepogrešljiv del raziskav vse do našega časa. Proti koncu 19. stoletja jo je vase povzel pozitivizem, ki je nato odločilno zaznamoval njen prehod na Filozofsko fakulteto. Prijatelj in Kidrič sta pozitivistične postopke vgradila v svoja osrednja dela, iz njune »šole« so prešli na generacijo njenih naslednikov. V različnih izpeljavah se pozitivizem ohranja v literarnozgodovinskih raziskavah zadnjih generacij, tako da še zmeraj lahko velja za osrednjo metodologijo slovenske literarne vede, čeprav pogosto spojen z drugačnimi, tudi najmodernejšimi pristopi k literaturi.

Duhovna zgodovina je s svojo drugačno, pozitivizmu pogosto nasprotno metodologijo vplivala na slovensko literarno vedo že v prvih fakultetnih generacijah, njene zametke je najti pri Prijatelju in nato pri zgodnjem Slodnjaku, vendar je do njenega pravega razmaha prišlo šele po drugi svetovni vojni. Izšla je iz filozofskih vplivov od Hegla in Husserla do Sartra in Heideggerja, kar pomeni, da se je oblikovala s pomočjo hermenevtike, fenomenologije, filozofije eksistence in eksistencializma. To je razlog za njeno precejšnjo raznovrstnost pri Pirjevcu, Kosu ali Hribarju.

Vzporedno z duhovno zgodovino je v metodologijo slovenske literarne vede prehajal marksizem, kar pa je naravno, saj je njegov prvotni izvor prav tako v heglovski filozofiji zgodovine in umetnosti. V raziskave slovenske literature je stopal najprej kot klasični marksizem s pretežno sociološko analizo družbenozgodovinskega konteksta, ki naj določa literaturo. Do večjega razmaha je ta metodologija prišla šele z nastopom neomarksizma, ki usmerja

precejšen del mlajših raziskovalcev. V njegovih postopkih se tradicionalna ideološka analiza literature naslanja na pojme strukturalnega jezikoslovja in psihoanalize, deloma ga oplaja postopek »dekonstrukcije«, ki prihaja iz filozofskega poststrukturalizma in ga praviloma uporabljajo tudi drugačne metodološke usmeritve.

Neomarksistični smeri je blizu feministični tip literarne vede, ker povezuje socialnopolitično analizo položaja žensk v literaturi s psihoanalizo.

Posebno smer metodoloških premikov je mogoče videti v neopozitivizmu, ki obnavlja znanstvenost starega pozitivizma na strogo formalni in logični ravni, ne več po zgledu naravoslovnih znanosti, ampak s pomočjo pojmov informacijske estetike ali pa sistemske teorije, vendar ne zmeraj v čisti obliki teh modelov, ampak praviloma v naslonitvi na ideološkokritično perspektivo, kot jo uvaja v literarno vedo neomarksizem.

Metodološka refleksija, kot jo slovenska literarna veda pozna zadnja desetletja, se je med drugim morala posvetiti vprašanju o znanstvenosti svojih raziskav in v zvezi s tem o razmerju med znanostjo in ideologijo, značilnem za vse humanistične vede. Ob teh vprašanjih se je v njenih vrstah oblikovalo vsaj dvoje različnih stališč. Prvo je izoblikovalo zahtevo, da mora literarna veda izločiti iz svojih raziskav vse tisto, kar je v njih neempirično, filozofsko in ideološko, da bi s tem postala čista znanost. Ta težnja se je v slovenski literarni vedi uveljavila v dveh različnih oblikah: starejši pozitivizem jo je razumel kot uveljavljanje empirične indukcije dejstev, medtem ko novejši neopozitivizem išče znanstvenost na ravni sistema znakov, jezika, pojmov, logičnih povezav teh elementov med sabo in šele nato z referenti v stvarnosti. V obeh primerih ostaja odprt problem vrednotenja, brez katerega literatura ne more postati trdno postavljen predmet raziskav. Zato se težnja k čisti znanstvenosti nehote povezuje z enim od možnih ideoloških modelov.

Nasprotno stališče izhaja iz spoznanja, da more literarna veda postati znanstvena, kolikor je to v okviru njene posebne predmetnosti mogoče, s pomočjo formalno analitičnih in empiričnih pristopov. Ker pa literatura po svoji naravi ne ustreza zgolj empirično logičnim metodam, se mora znanstvenost opreti na hermenevtične pristope, ki jo odpirajo filozofskim uvidom in vrednostni refleksiji, s tem pa stopajo vanjo takšni ali drugačni ideološki modeli. Zgodovina slovenske literarne vede potrjuje, da so v njenem razvoju že pred l. 1919 in nato

v njenem stoletnem fakultetnem obdobju igrale ideologije precejšnjo vlogo, ki je ta razvoj ne samo včasih zavirala, ampak pogosto usmerjala k novim problemskim sklopom in rešitvam. Sicer se pa ta pogled na znanstveno in ideološko naravo slovenske literarne vede lahko sklicuje na dejstvo, da je kot nacionalna veda nastala prav iz nacionalne ideologije slovenstva in bi brez te ne mogla smiselno obstati.

Sklep, ki ga je mogoče izreči na podlagi tega splošnega pregleda, je po vsem tem lahko samo ta, da se je slovenska literarna veda na Filozofski fakulteti razvijala v smeri izrazitega pluralizma raziskovalnih področij in metodologij. Njihov soobstoj ne more potekati v medsebojnem izključevanju, kot bi ga želela metodološki dogmatizem oziroma fundamentalizem, ampak v smeri njihovega povezovanja v raznovrstno, bolj ali manj integrirano celoto.

Literatura

- Dolar, D., *Pozitivizem v literarni vedi*, Ljubljana 1978.
- Dolar, D., *Hermenevtika in literarna veda*, Ljubljana 1991.
- Dolar, D., pod geslom: Literarna teorija, *Enciklopedija Slovenije. Zvezek 6 (Krek-Marij)* (ur. Javornik, M. idr.), Ljubljana 1992, str. 205–207.
- Dolar, D., pod geslom: Literarna veda, *Enciklopedija Slovenije. Zvezek 6 (Krek-Marij)* (ur. Javornik, M. idr.), Ljubljana 1992, str. 207–208.
- Dolar, D., pod geslom: Literarna zgodovina, *Enciklopedija Slovenije. Zvezek 6 (Krek-Marij)* (ur. Javornik, M. idr.), Ljubljana 1992, str. 208–210.
- Dolar, D., Literarna veda in kritika, v: *Slovenska književnost III* (ur. Pogačnik, J. idr.). Ljubljana, str. 509–569.
- Dolar, D., *Med književnostjo, narodom in zgodovino*, Celje in Ljubljana 2007.
- Kmecl, M., Pregled slovenske književnozgodovinske vede, v: *Slovenski jezik, literatura in kultura* (ur. Kmecl, M. idr.), Ljubljana 1974, str. 199–208.
- Koruza, J. in Zadavec, F., *Slovenska književnost 1945–1965. 2: Dramatika ter književna in kritika*, Ljubljana 1967.
- Kos, J., *Anton Ocvirk in problem literarnozgodovinske metode*, Razprave SAZU, II. razred, 12, 1989, Ljubljana 1989, str. 71–87.
- Kos, J., *Razvojni premiki v slovenski literarni vedi po 1945*, Razprave SAZU, II. razred, 14, 1991, Ljubljana 1991, str. 23–49.

- Paternu, B., Literarna zgodovina v sodobnem življenju, *Jezik in slovstvo* let. 6, št. 2, 1960, str. 38–47.
- Pogačnik, J., *Zgodovina slovenskega slovstva. 8: Eksistencializem in strukturalizem*, Maribor 1972.
- Slodnjak, A., Razvoj slovenske literarne kritike in slovstvene zgodovine, v: *Slovensko slovstvo* (ur. Slodnjak, A.), Ljubljana in Celovec 1968.
- Virk, T., *Duhovna zgodovina*, Ljubljana 1989.

Povzetek

V izhodišču odgovarja prispevek na vprašanje, v čem je specifičnost slovenske literarne vede, ki jo ločuje od drugih podobnih evropskih ved. Odgovor najde z ugotovitvijo, da ta veda razume in razlaga slovensko literaturo pa tudi druge književnosti iz perspektive, ki jo določa slovenska kulturna, socialna in moralna tradicija. Na tej podlagi se je razvijala od svojih začetkov v 19. stoletju in l. 1919 z ustanovitvijo prve slovenske univerze prešla na fakultetno raven. V zadnjih stotih letih je v sodelovanju matičnih oddelkov z drugimi jezikovno-literarnimi oddelki in z mednarodnimi znanstvenimi povezavami doživela velik razmah. Starejše in mlajše generacije so vanjo vnašale pomembne vsebinske in metodološke spremembe. Širila se je v dotlej neupoštevana tematska področja – v raziskovanje starejšega tujejezičnega slovstva na Slovenskem; polliterarnih in neliterarnih zvrsti kot pomembnega dela slovenske kulture; žanrske književnosti in njene množične recepcije; »ženske« literature, kot jo razumejo feministični pristopi; na novo razumljenega ljudskega slovstva kot slovstvene folklore; posebej še otroške in mladinske književnosti. Pomemben premik se je zgodil v raziskovanje sodobne in najnovejše literarne produkcije. Velike spremembe so se dogajale na metodološki ravni. Filološkim metodam in še zmeraj trdnemu pozitivizmu so se pridružile metode, ki izvirajo iz duhovne zgodovine, marksizma, psihoanalize, eksistencializma, vse do neopozitivizma in strukturalizma. S tem se v slovenski literarni vedi uveljavlja metodološki pluralizem, ki ji pomaga premagovati tradicionalno razpetost med znanstvenostjo in ideološkimi modeli.

Ključne besede: literarna zgodovina, teorija, interpretacija, pozitivizem, duhovna zgodovina, marksizem, eksistencializem, strukturalizem, znanost, ideologija

Filološko izročilo profesorja Antona Slodnjaka

Aleksander Skaza

Študija, ki jo posvečam profesorju Antonu Slodnjaku ob stoletnici Univerze v Ljubljani, poskuša prikazati delovanje tega izjemnega humanista z dveh vidikov, ustreznih vlogi in pomenu, ki ju je imela univerza za slovensko nacionalno in kulturno samobitnost v preteklosti in naj bi ju imela v pogojih globalizacije. Na začetku razmisleka o profesorjevem filološkem izročilu sem pozoren na to, kar kot rusist označujem s pojmom pesnika Aleksandra Sergejeviča Puškina »самостоянье человека«. V slovenskem prevodu bi to pomenilo držo pokončnega človeka, ki se zaveda, da niti titule niti odlikovanja niti cesarjeva/oblastnikova milost, ampak samobitnost spreminja človeka v zgodovinsko osebnost. Govoriti o filološkem izročilu profesorja Slodnjaka pa nadalje pomeni govoriti o intelektualni zapuščini, ki nam jo daruje profesorjeva zvestoba filološki naravnosti in svojevrstni privrženosti trem temeljnim filološkim načelom:

1. etičnemu načelu filoloških prizadevanj,
2. zavesti o posebni naravi filologije in filologiji bližnjih ved in
3. tradicionalni arhitektoniki filologije (Averincev, 1972).

Filološko etično načelo se pri profesorju Slodnjaku izrazi v njegovi veri v pomen dediščine duha in besede, v veri v te vrednote kulture (še posebej nacionalne), ki jim je vredno posvetiti vse življenje. A bili bi nepozorni, če ne

bi upoštevali, da etičnost tega neuklonljivega, pokončnega človeka korenini v sprejemanju in razumevanju kulture kot celovitosti vsega, kar je človek kot individuum in družbeno bitje v obdajajočem ga svetu; če tega ne bi upoštevali, bi prezrli celost intelektualne podobe človeka Slodnjaka, v kateri ni samo um, kot bi dejal ruski filolog Mihail Gasparov, ampak je tudi vest, čut za socialno pravičnost in še kaj (Gasparov, 2008, 194).

O tem in takšnem intelektualcu – zgodovinski osebnosti – nam pričajo življenjske preizkušnje, ki jih je Slodnjak obvladoval in nadgrajeval z uporno voljo in ustvarjalno zavzetostjo. Naj opozorim samo na nekatere pomenljive preizkušnje v profesorjevem življenju.

V času šolanja v Mariboru je slovensko goriški podeželski dijak Anton na mariborski nemški gimnaziji v zadnjih letih Avstro-Ogrske (1912–1917) doživljal nacionalno in socialno diskriminacijo in moral svoje dostojanstvo braniti tudi s fizično silo. Slodnjak, ki je zavzetost za uveljavljanje slovenskega jezika in slovenske kulture izpričal že v pogovorih z gimnazijskimi sošolci in profesorji, se je v novonastali Državi SHS odločil za študij slavistike na novoustanovljeni ljubljanski univerzi. L. 1925 je bil med prvimi doktorji ljubljanske slavistike. A tudi v tem času so spremljale mladega filologa-slovenista težave. Slodnjakov učitelj Ivan Prijatelj je nameraval svojega odličnega študenta potem, ko je ta l. 1927 zaključil izpopolnjevanje na Jagelonski univerzi v Krakovu, nastaviti na mesto profesorja poljske literature na ljubljanski univerzi. Beograjski birokrati so to preprečili (Jurančič, 2000, 107 in 112–113). Spor z veljavnim akademikom Francetom Kidričem, starostjo slovenistov, je Slodnjaku po mnenju njegovega prijatelja Vilka Novaka preprečil, da bi po smrti Ivana Prijatelja nadaljeval njegovo delo na ljubljanski univerzi (Kmecl, 2000, 46). Zagnan filolog se ni vdal, nadaljeval je poučevanje, ki ga je začel l. 1927 na trgovski akademiji v Ljubljani, in se s slovenističnimi raziskavami uvrstil med vodilne slovenske literarne zgodovinarje. – Ob nemškem napadu na Jugoslavijo aprila 1941 se je vpisal med prostovoljce. V času okupacije je ves čas dejavno deloval v OF, bil v l. 1941 in 1942 za daljši čas zaprt, aprila l. 1945 so ga aretirali domobranci in tako je tudi konec vojne dočakal v zaporu in »za las ušel usodi ‘turjaških žrtev’« (Kmecl, 2000, 49; Jurančič, 2000, 113). – Med dogodki, ki so usodno vplivali na življenje profesorja Slodnjaka, bi omenil tudi za Filozofsko fakulteto precej klavno leto 1959. Politične intrige, a tudi v intelektualnih krogih kar prevečkrat prisotna

osebna razmerja, polna egocentričnega prestiža in egoističnih načrtov, so po izidu nemško pisane zgodovine slovenske literature (*Geschichte der slovenischen Literatur*, 1958) profesorja Slodnjaka odstranili z ljubljanske univerze (Kmecl, 2000). Vendar tudi to ni ustavilo profesorjevega vnetega raziskovanja, ustvarjanja in pedagoške dejavnosti – pedagoške v tujini (na univerzi v Frankfurtu), a tudi v domovini. Nam, svojim študentom, je ostajal prijazen sogovornik in mentor, spodbujal nas je k raziskovanju tako na področju slovenistike kot širše slavistike.

Zavest o posebni naravi filologije in filologiji bližnjih ved (torej tudi literarne zgodovine, »ljubljenke« profesorja Slodnjaka) se v profesorjevih delih izrazi v prepričanju, da te in takšne vede ne morejo postati »eksaktne znanosti«. To naj bi bile vede, ki, rekel bi, z vidika historične korekcije, temelječe na stvarnem poznavanju konkretnih zgodovinskih dejstev, onemogočajo subjektivnosti, da filologiji in njej sorodnim vedam nadene ali »narcisoidno« ali »solipsistično« masko; pri tem pa naj bi te vede vendarle ohranile umetniško načelo, dediščino dolgega družjenja zgodovine z drugimi umetnostmi, še posebej tiste zgodovine, pri kateri je sam predmet obravnave (slovstvo/literatura) estetski predmet.¹

Tradicionalna arhitektonika filologije, usmerjena na realnost celovitega besedila z vidika »človeške razsežnosti«, se pri profesorju Slodnjaku ohranja v doslednem povezovanju besedila in njegove vrednosti z ustvarjalčevim življenjem,² v prikazovanju slovenske literature »kot uspeha ustvarjalne moči in svetovnonazorskega iskanja v socialnem in političnem življenju našega ljudstva« (*Pregled slovenskega slovstva*, 1934) in v obravnavi slovenske literature kot »mobilizacijske in organizacijske moči v narodovem razvoju«, kot literature, ki

1 Prim. o tem zapis o učitelju Ivanu Prijatelju, v katerem Slodnjak s simpatijo govori, kako se je v Prijatelju ob ponovnem potovanju v Rusijo (1904) in ob krajšem bivanju v Varšavi, Berlinu in Parizu pripravljala »nekakšna sinteza med intuitivno-doživljajskim in sociološkim spoznavanjem kulturnih in literarnih ter umetniških osebnosti in tokov«, in potem dodaja: »Ta način je uporabljal Prijatelj kasneje v zaključenih orisih posameznih literarnih osebnosti in njegova oblika je postala vzorec za našo literarno in umetniško esejistiko do naših dni. V univerzitetnih predavanjih o novejši slovenski literaturi (od 1919) pa je uporabljal in razširjal sociološko metodo s tem, da je z vzgledno, včasih kar utrujajočo podrobnostjo risal vse družbene pojave in dogodke v drugi polovici prejšnjega stoletja, pričakujoč srečnega trenutka, ko mu vzraste iz tega podrobnega poznavanja pogojev in okoliščin in iz intuitivnega doživljanja estetskih vrednot pesniški del tega razdobja – sinteza, ki bo pojasnila vse in bo obenem tudi sama veliko estetsko dejanje (vse podčrtal A. S.) in vreden sklep vsega, kar je bilo v avtorskih delih nekako šele zasnovano.« (Slodnjak, 1952, XII)

2 Prim. Slodnjakovo oznako Prijateljevega spisa o Antonu Aškercu iz l. 1913, v katerem naj bi Prijatelj odkrival »stvaren, jasen in pravičen literarni portret pokojnega epika«. S tem portretom in »izborom Aškerčevih najlepših balad in romanc« (Aškerčeva čitanka, 1913) naj bi Prijatelj pokazal »vrednost Aškerčevega dela in tragiko njegovega življenja« (Slodnjak, 1952, XLI).

da je »nastala iz duhovne oploditve slovenskega človeka s svetovno literaturo ter iz njegove želje po narodni enotnosti in svobodi« (*Geschichte der slovenischen Literatur*, 1958).

Predstavljena profesorjeva privrženost trem temeljnim filološkim načelom seveda ne nakazuje neke jasno izoblikovane teoretske osnove ali celovitega estetskega sistema. Upoštevanje »človekovih razsežnosti« in zvestoba umetniškemu načelu pogojuje po eni strani večkrat ugotovljeni odmik od »spekulativne in abstraktne misli« in po drugi strani posluš za mnogovrstno življenjsko konkretnost (Pogačnik, 1966, 38–41). Zaradi tega raziskovalna misel profesorja Slodnjaka zavrača shematizirani historizem in se zavzema za zgodovinsko obravnavo konkretno-eksistencialnega in neponovljivega toka dogodkov in z njimi povezanih pojavov; lahko bi rekli, da podobno kot Martin Heidegger sprejema oznaki »historisch« in »geschichtlich« kot antonima.

Poudarek je na slovu-besedi-logosu kot utelešenju človeka ustvarjalca. Pri profesorju Slodnjaku »auctores« premagujejo »artes« – neposredno proučevanje avtorjev in njihovih del ter njihovega mesta in usode v kulturi in življenju naroda je nad abstraktnim formaliziranim sistemom vedenja.

Pri profesorju Slodnjaku je prisotno substancialno sprejemanje ustvarjalca, umetnine in življenja kot eno. Avtor dela je pri njem navzoč v celoti dela. Profesor Slodnjak kakor da enači delo, še posebej njegovo vsebino, z avtorjem, torej s človekom določene dobe, določene biografije in določenega svetovnega nazora ter položaja v svetu. Ob tem se avtorjeva podoba skoraj spoji s podobo resničnega človeka. V tem je morda delna slabost, a hkrati tudi nekaj moči plemenitosti in zagnanosti častitljivega hermenevtika, bibliofila in učenjaka arhaične filologije, ki je namenjal posebno pozornost cenjenim besedilom in ustvarjalcem v skladu z razodetjem Božje besede v Janezovem evangeliju kot utelešenju Logosa, v katerem naj bi Bog spregovoril človeku in mu odprl možnost govora, da se izrazi, izpove, zaupa in ljubi. Profesor Slodnjak kot novodobni literarni zgodovinar posveča svojo pozornost tudi manj uveljavljenim ali celo pozabljenim delom – v skladu z demokratičnostjo novodobne filologije, bolje rečeno novodobne literarne vede; ob tem pa je njegova intelektualna radovednost intimno naravnana predvsem na izjemne ustvarjalce in stvaritve, na izjemne vrednote, kakršne so za nas Slovence France Prešeren in njegove *Poezije*, ki deloma ohranjajo veljavo Besede-Logosa kot univerzalnega življenjskega simbola. – Mnogo tega je prisotno tudi v njegovih

biografskih romanah *Slovenske trilogije* (romani o Prešernu – *Neiztrohnjeno srce*, Franu Levstiku – *Pogine naj pes* in Ivanu Cankarju – *Tujec*).

Zvestoba vrednotam filologije je omogočila učenjaku in pokončnemu človeku profesorju Slodnjaku, da je odgovoril svojim nasprotnikom dostojanstveno, filološko dostojanstveno (z nekoliko jeze, a brez zlobe!) z izdajo literarnozgodovinskega pregleda *Slovensko slovstvo* (1968), ki s podnaslovom »Ob tisočletnici Brižinskih spomenikov« nakazuje celovito zanimanje in zavzetost za slovensko besedo in njeno vlogo v zgodovini slovenskega naroda od začetkov »ustnega in pismenega jezikovnega ustvarjanja« do sodobnosti. Sodobnost zaključuje z obravnavo rojaka in enega takrat »največjih živečih pesnikov in pisateljev« Edvarda Kocbeka. Avtorja *Groze* predstavi profesor Slodnjak kot »začetnika in mojstra nove faze slovenskega slovstva, eksistencialistične ali bivanjske poezije« in kot človeka, katerega naj bi se »sreča in nesreča [...] dotikali le od zunaj, v notranjosti [pa naj bi] ostal vedno zamišljen in zbran, kakor bi bil posvečen v vprašanje vere, lepote, pravice in svobode« (Slodnjak, 1968, 515). – Tudi ta oznaka pesnika, pisatelja in človeka opozarja ob pozornosti, ki jo posveti tako Kocbekovim »umetniškimi in svetovnonazorskimi hotenjem« kot njegovemu družbenopolitičnemu delovanju, na profesorjevo filološko univerzalno naravnost, ki z ljubeznijo doživlja in obravnava besedo kot izraz celotnosti človeka ustvarjalca, vpetega v življenje in usodo naroda in človeštva.

Dejstvo, da je profesor Slodnjak končal pri Edvardu Kocbeku in prepustil predstavitev mlajših literarnih generacij in tokov v sodobni slovenski literaturi Jožetu Pogačniku, opozarja na še eno značilnost filološke obravnave – na historično distanco kot filološko prizadevanje ohraniti pravo mero v odnosu do sodobnih pojavov, ki so bolj predmet kritiškega vrednotenja in aktualizacije kot pa filoloških odgovorov na vprašanja »kaj«, »kako« in »od kod«.

Nakazana apologija filološkega izročila profesorja Slodnjaka sodobni literarni vedi/znanosti ne ustreza povsem. Avtor pregleda *Slovenska literarna veda od Trubarja do druge svetovne vojne* Darko Dolinar tako ugotavlja – stvarno –, da je »Slodnjak bistveno modificiral« miselno konstrukcijo pozitivistične literarne zgodovine, a da je pri tem »nacionalnoideološki opornik« te miselne konstrukcije še bolj poudaril in imel s svojimi predhodniki vred »težave z opredeljevanjem specifično literarnih značilnosti literature in njenim estetskim vrednotenjem« (Dolinar, 2018, 159). Na začetku 21. stoletja mimo teh ugotovitev in problemov

ne moremo. Upoštevati moramo tudi to, da je sodobni literarni znanosti v veliki meri tuj tudi »domala erotično zagnan odnos do literature«, ki ga pri profesorju Slodnjaku odkriva ob »svojevrstni človeški pravičnosti« Matjaž Kmecl (2000, 54). Zaradi vsega tega najbrž velja upoštevati tudi Kmeclovo v spletu zapisano pripombo, ki pravi, da je bil profesor Anton Slodnjak svojim slušateljem »bolj vzornik kot učitelj«. A če upoštevam, da je slovenska univerza odigrala za obstoj slovenske kulture in uveljavljanje slovenske državnosti neprecenljivo vlogo, potem bi dejal, da ne smemo pozabljati mesta in vloge izjemnih univerzitetnih profesorjev, kakršen je bil pokončni človek in novodobni filolog Anton Slodnjak; kot rusist bi pristavil, da smo mu dolžni низкий поклон za njegovo filološko naravnano in uravnano mero, za odgovornost in ljubezen do slovenske besede (ki jo nekateri z globalnostjo prevzeti znanstveniki, žal, zanemarjajo).

Literatura

- Averincev, S. S., pod geslom: Filologija, v: *Kratkaja literaturnaja ěnciklopedija*, Moskva 1990, str. 974–979.
- Dolinar, D., *Slovenska literarna veda od Trubarja do druge svetovne vojne*, Ljubljana 2018.
- Gasparov, M. L. in Gasparov, S. S., *Intelligencija i revoljucija*, v: *Intelligencija i revoljucija* (ur. Gasparov, M.L.), Moskva 2008, str. 187–198.
- Jurančič, J., Akademik dr. Anton Slodnjak in njegov kraj, v: *Literarno srečanje ob stoletnici rojstva prof. dr. Antona Slodnjaka* (ur. Hladnik, M. in Kocijan, G.), Ljubljana 2000, str. 103–117.
- Kmecl, M., Slodnjak 1959, v: *Literarno srečanje ob stoletnici rojstva prof. dr. Antona Slodnjaka* (ur. Hladnik, M. in Kocijan, G.), Ljubljana 2000, str. 45–55.
- Pogačnik, J., Profesor Anton Slodnjak, v: *Anton Slodnjak: Študije in eseji* (ur. Pogačnik, J.), Maribor 1966, str. 5–43.
- Slodnjak, A., *Pregled slovenskega slovstva*, Ljubljana 1934.
- Slodnjak, A., *Izbrani eseji in razprave Ivana Prijatelja I*, Ljubljana 1952.
- Slodnjak, A., *Geschichte der slovenischen Literatur*, Berlin 1958.
- Slodnjak, A., *Slovensko slovstvo. Ob obletnici Brižinskih spomenikov*, Ljubljana 1968.

Povzetek

Prispevek predstavi filološko naravnost profesorja Antona Slodnjaka z vidika treh temeljnih filoloških načel: 1. etičnega načela filoloških prizadevanj, 2. zavesti o posebni naravi filologije in 3. tradicionalne arhitektonike filologije.

Ključne besede: filologija, samobitnost, zgodovinska osebnost, literarna veda, zgodovinski vidik, umetniško načelo, »človeška razsežnost«, »auctores«, apologija

Perspektive humanistike in slovenistična literarna veda

Miran Hladnik in Urška Perenič

Slovenska literarna veda se je kot akademska disciplina začela uveljavljati l. 1919, ob ustanovitvi univerze. Simbolnega pomena je bilo nastopno predavanje Ivana Prijatelja, v katerem je predstavil svoj pogled na literaturo in pojasnil znanstveno raziskovalno metodo, osnovano na pozitivizmu. S tem ko je postavil temelje za slovenistično literarno zgodovino, je obenem narekoval njene smernice in perspektive.

Prijatelj je začel predavanje s premislekom o stopnjah v »razvoju« kulturne zavesti naroda, ki gre od slovstva in pismenstva prek književnosti do literature kot najvišje stopnje »razvitka« naroda (Prijatelj, [1919] 1952, 3–6), po tej analogiji pa je nato govoril o »razvoju« (slovenske) literarne vede. V književnosti je videl organsko funkcijo naroda. Književnost v njegovem pogledu skozi čas napreduje in je izraz (duha) naroda, ki mu kaže »pot navzgor in naprej« (Prijatelj, 1952, 36). To je »paradigma (pozitivistične) literarne zgodovine« z zanjo značilno idejo preteklosti in pojmom narodnega duha, »ki smiselno napreduje predvsem v književnosti in kulturi« (Pogačnik, 1994, 360). V konceptu razvojnih stopenj z zanj značilnim pogledom naprej je mogoče prepoznati emancipatorično vlogo literature in literarne zgodovine, ki ji je literatura predmet, zlasti če predpostavimo, da bi morali biti na vseh stopnjah razvoja uglašeni z vsakokratnimi

perspektivnimi civilizacijskimi trendi. Metafora organskega toka oz. rasti je analogna biološkemu konceptu razvoja organizmov in vrst.

Prva in obenem glavna naloga literarnega zgodovinarja je po Prijatelju opis »razvitka« leposlovnih ustvarjalcev in njihovih del »glede na poreklo in pogoje časa ter kraja« in pojasnjevanje »literarnih del in osebnosti in njih relacij do drugih« (Prijatelj, 1952, 7).¹ Literarni zgodovinar si mora, zadržujoč se v preteklosti, prizadevati za rekonstrukcijo njene ideje. Njegovo početje je natančno razlaganje literarnih del v povezavah z avtorskimi osebnostmi in ob upoštevanju družbenozgodovinskih (socialnih, verskih, filozofskih idr.) dejavnikov, relevantnih za literaturo, to pa na način intenzivnega stika z dokumentarnim – tekstnim, biografskim in zgodovinskim – gradivom.

V opisu nalog literarnega zgodovinarja je implicirana zahteva po historizaciji in kontekstualizaciji literature z razlaganjem relacij med (literarnimi) osebnostmi oz. agensi. Gledano v perspektivah poznejšega dogajanja v literarni vedi, se je ta zahteva na različne načine uresničevala zlasti od sredine 20. stoletja: najprej v okvirih t. i. empirično-historične usmeritve oz. neopozitivizma, ki se je navezoval tudi na socialno-politično, kulturno zgodovino, sociologijo (Dolinar v Perenič, 2019, 427), prav tako v okvirih sociologije književnosti kot podpodročja sociologije kulture in literarne sociologije, ki raziskuje povezave med avtorsko funkcijo in literaturo v njuni vpetosti v družbenozgodovinske okoliščine, od začetka osemdesetih let pa verjetno najbolj v okviru Schmidtove znanstvene empiričnosistemske literarne vede, ki »obravnava literaturo kot družbeni sistem in v njeni umeščenosti med druge sisteme, kakor so pravni, politični, gospodarski, vzgojno-izobraževalni sistem, sistem religije in znanosti« (Perenič, 2019, 428). Ne glede na različna epistemološka izhodišča se torej slovenska literatura raziskuje v širokem risu družbenih dejavnikov ter z upoštevanjem vzajemnih odnosov v literarnem polju, kar zahteva nenehni stik z dokumentarnimi, gradivskimi viri.

Zahteva po kontekstualizaciji in historizaciji literature v literarni vedi izhaja iz same funkcije umetniškega ustvarjanja, ki je opredeljeno kot »organična funkcija celokupnega življenjskega procesa« (Prijatelj, 1952, 13). Povezuje se z zahtevo po »neograjevanju« od življenja in družbe, ki anticipira današnji postulat interdisciplinarnosti. Princip »celokupnosti« literature literarnemu zgodovinarju ne dopušča ograjevanja od življenja in družbe, ampak od njega

1 Njena zadnja naloga je »estetična cenitev« umetnine.

nasprotno zahteva, da ima »odprto oko na vse življenje«. Če se ne ograjuje od življenja, potem se ne more ograjevati niti od izsledkov drugih, vzporednih ved, ki pokrivajo njegova različna področja. Literarni zgodovinar mora upoštevati spoznanja filologije, iz katere se je literarna veda razvila, gramatike, filozofije, estetike,² psihologije (Prijatelj, 1952, 13-14) idr. Slovenska literarna zgodovina prav tako uporablja spoznanja drugih, bližnjih in bolj oddaljenih ved in se skozi čas povezuje z drugimi humanističnimi, družboslovnimi in tudi naravoslovnimi znanostmi, kakor so filozofija, lingvistika, kognitivna znanost, računalništvo, sociologija, nevroznanost, geografija itn. Taki tipi zaupljivega znanstvenega sodelovanja so perspektivni, saj prispevajo k večji zanesljivosti spoznanj, kar je denimo pogoj za učinkovitost in mednarodno primerljivost.

Precej prostora je Prijatelj v predavanju odmeril vprašanju metode oz. metod. Ta del predavanja je v perspektivi razvoja slovenistične literarne vede posebej zanimiv iz treh razlogov: 1. ker pokaže na spreminjanje metod skozi čas v skladu s spreminjanjem predmeta raziskovanja, 2. ker govori o gradivu, ki naj ga obravnava literarni zgodovinar in ga je mogoče z uporabo novih tehnologij na novo organizirati, analizirati in prezentirati, in 3. ker potrdi svoje široko razumevanje literature, ki spodbuja k upoštevanju kompletne literarne produkcije.

Ko se literarni zgodovinar raziskovalno pomika med avtorjem in delom, analitično razčlenjuje in sintetizira svoje ugotovitve.³ Pri tem slovstveni in književni zgodovinar (njuna predmeta preučevanja sta slovstvo in književnost) postopata drugače kakor moderni literarni zgodovinar, ki mu je predmet preučevanja novejša literatura. Metoda prvih dveh je analitična; gre od »razčlenjevanja biografije avtorjeve v podrobnosti, ugotavljanja zanesljivosti posameznih podatkov iz življenja avtorjevega, ki dajejo značilno barvo njegovim stvarom, nato [pa] pride tudi analitična delitev umetnine v sestavine, dele in delce in končno povezovanje vseh teh zase zanimivih drobcov s pojmovno sintetično nitjo v neko celoto, ki bi se dala primerjati mozaični podobi« (Prijatelj, 1952, 18).

2 Na estetiko in znotraj nje poetiko naj se literarna zgodovina opre zlasti pri svoji zadnji nalogi, tj. pri »cenitvi« umetnine; za več gl. Prijatelj (1952, 27 in sl.).

3 Naloga literarnega zgodovinarja je »kritično rekonstruiranje prošlosti, torej poročanje tega, kar je bilo, [...] a obenem tudi osmišljanje«, zaradi česar mora poročati »v okviru svojih lastnih doživljanj«, pa spet tako, da posameznosti dojema miselno in jih poskuša tipizirati (Prijatelj, 1952, 9). Z drugimi besedami, mora literarni zgodovinar izhajati iz podoživljenih posameznosti in stremeti k splošnemu; se držati »med analitično Scyllo in sintetično Karybdo zlate srednje poti« (Prijatelj, 1952, 11 in 13).

Nasproti temu in skladno s svojim predmetom preučevanja (v literaturi je avtorjeva individualnost bolj izražena) pa t. i. moderni literarni zgodovinar ubira sintetično pot; intuitivno podoživljajoč avtorja in delo (Prijatelj, 1952, 18), stremi k analizi. V ta namen gre »[p]ri osebnostih in pri delu [...] do podrobnosti, zbira dokumente časa, kraja in miljeja« (Prijatelj, 1952, 19), ki izpričujejo vzajemne povezave med njimi.

Poleg kombinirane uporabe sinteze in analize je Prijatelj v nabor glavnih raziskovalnih metod uvrstil primerjalno metodo in metodo tekstne kritike.

Pri uporabi tekstnokritične metode, ki se je skozi čas spremenila, je moderni literarni zgodovinar v nasprotju s starim filologom – ta se je ukvarjal zlasti z delom in je poskušal rekonstruirati prvotni tekst – osredotočen na »opazovanje in zasledovanje procesa ustvarjanja, kako tekst nastaja od prvih osnutkov preko zapiskov, poprav do končne redakcije« (Prijatelj, 1952, 17).

»Primerjalna metoda pa je (zožena na) preučevanje neposrednih vplivov med avtorskimi osebnostmi in literarnimi deli, ki so izpričani dokumentarično. Ko primerjamo, ne smemo nikdar pustiti izpred oči, da si niti najbližje literature niso naravnost sestre, ampak kvečjemu svakinje. Zato je vsako primerjanje npr. Prešerna s Puškinom jalovo. Puškin izhaja iz ruskega sveta, Prešeren iz slovenskega, razvivšega se daleč od ruskega. [...] Govoriti moramo samo o direktnih vplivih, a to zgolj v dokumentarično dokazanih primerih, podprtih z vnanjimi in notranjimi dokazi; kakor n. pr. delamo med Mickiewiczem in Prešernom. [...] Sicer niso vse take paralele nič drugega nego bolj ali manj spretno igračkanje. Primerjati se dajo samo literature in osebnosti, ki so stale med seboj res v faktični dlje ali krajše trajajoči vzajemni zvezi.« (Prijatelj, 1952, 15-16)

Brez ozira na to, katero od teh metod uporablja, je torej literarni zgodovinar postavljen pred nalogo, da nabira – dokumente. To so ne samo variante avtorjevih del (od tako rekoč prvega zasnutka do uredniške verzije besedila), ampak vse biografsko gradivo, kamor uvrščamo različne listine, pisma, dnevnike itd. Med začetniki take literarne zgodovine Prijatelj spomni na H. Taina, ki je nabiral »iz listin, izpričeval, dnevnikov, pisem, memoarov sodobnikov, biografski in tekstni material« (Prijatelj, 1952, 19).

Prijatelj razumeva literaturo široko in v dveh smereh: na eni strani je (novejša) literatura z izraženo estetsko dimenzijo, na drugi strani je slovstvo, ki zajema »vse narodno umovanje, ki se poslužuje za svoje izrazilo 'besede', medtem ko

književnost predstavlja tisti del slovstva, ki je zapisan« (Priatelj, 1952, 3-4). S tem je zajeta kompletna produkcija, ki sega od narodnega rekla do filozofskega traktata, od narodne pesmi do zgodovinskega spisa, od knjižnih katalogov do nabožnih govorov itd. V kontekstu več- in medkulturnosti v območje današnje, sodobne literarne vede brez dvomov sodi še druga literarna produkcija, npr. manjšinska, drugojezična, narečna, trivialna/popularna.

* * *

Izraz perspektive v naslovu tega prispevka predpostavlja, da imata humanistika in znotraj nje slovenistika svetlo prihodnost, kot da je njun prihodnji obstanek samoumeven. Vendar je ob upadanju slovenističnih objav, slovenističnih študentov in diplomantov v zadnjih dveh desetletjih (Hladnik, 2015) in ob glasni zaskrbljenosti glede vloge humanistike v svetu (Schuessler, 2013) optimizem glede njune nadaljnje eksistence bolj programske narave.

Privoščimo si lahko nekoliko ciničen komentar, da je slovenistiki zagotovljen obstoj, ker bo slovenistika živela tudi še potem, ko ne bo več njenih predmetov slovenskega jezika in slovenske književnosti, tako kot živi klasična filologija, čeprav sta njena predmeta, stara grščina in latinščina, že dolgo mrtva jezika. Seveda pa bi se v tem primeru precej skrčila, postala bi muzejska disciplina za redke raziskovalce. Naša hotenja so stremeljivejša, gre nam za vitalno slovenistiko, katere pogoj je polna funkcionalnost slovenščine v vseh medijih in vseh zvrsteh, od znanosti do zabave.

Zakaj sploh potrebujemo polno funkcionalno slovenščino? Ker verjamemo, da nam je z njo boljše kot brez nje. Pri tem ne gre toliko za komodnost izražanja v maternem jeziku, ekonomske koristi ali večjo učinkovitost, ampak za dobro počutje v kulturi: slovenščina je namreč temelj slovenske kulturne identitete. V slovenstvu ne tičimo zato, ker bi si domišljali, da je boljše kot npr. nemštvo ali da je slovenščina lepša kot madžarščina, ampak zato, ker se razlikuje od drugih jezikov. Radi smo »nekaj posebnega«, tudi če nas to več stane. Več ko nas nekaj stane (bolj ko se je treba za kaj »žrtvovati«), večjo vrednost ima. Drugačnost povečuje pestrost na tem svetu. Kulturna pisanost nas veseli (monokulture so dolgočasne) in podobno kot biotska raznovrstnost – če verjamemo biološki argumentaciji – večja naše možnosti preživetja (Muraillé, 2018).

Slovenščino in slovenistiko lahko ohranimo vitalno in privlačno z upoštevanjem govorcevih/uporabnikovih želja in pričakovanj. Ljudje imamo zelo različne želje: enim prija izrazna svoboda, drugi potrebujejo avtoriteto, ki jim določa, kaj je prav in kaj narobe, kaj je lepa in kaj grda slovenščina, eni gledajo na jezik kot na svetinjo, drugi samo kot na uporabno orodje, eni ga vidijo kot prostor spopadanja (»borba za slovenščino«), drugi kot prostor igrivosti itd. Ni se treba odločati za katero od strani v naštetih opozicijah in za izločanje alternativ, brez zadreg si lahko privoščimo vse moduse jezika in poglede nanj.

Načelni *laissez faire* je v redu, v praksi pa skupnost v tem pluralizmu vendarle potrebuje strateške poudarke. Ti morajo biti uglaseni s (perspektivnimi) civilizacijskimi trendi. Ker je civilizacija zainteresirana za svojo trajno existenco, ne pa za svoj propad, je njene trende treba zaupljivo razumeti kot privzeto (samoumevno) perspektivne, seveda z upoštevanjem možnih napak, stranpoti in zablod ter z njihovim dejavnim popravljanjem in odpravljanjem. Samoumevno perspektivnost navsezadnje izraža že Prijateljev pojem literarnega »razvitka«.

1. Najočitnejša civilizacijska sprememba sta digitalizacija in virtualizacija življenja. Slovenščina in slovenistika (tako jezikoslovje kot literarna veda) morata v digitalni mlin, da bi se pomladili. Slovenistika mora digitalizirati vse, kar je doslej ustvarila, in tudi sprotno dejavnost preseliti v digitalno okolje. Vse to že poteka, škoda je le, da bolj po zaslugi domačih ali evropskih ministrskih dekretov in posameznih gorečnih akterjev kot v inštitucionalno togih disciplinah samih.
2. Druga novost je prosta dostopnost znanja (dostop do informacij je ena od človekovih pravic).
3. Tretji je trend slehernikove udeležbe pri uporabi, produkciji in izmenjavi znanja. S slehernikom je mišljena tako laična javnost kot strokovnjaki z drugih področij. Strah pred novimi »nekompetentnimi« akterji pomaga odpraviti zavest, da prav zaradi njihove udeležbe že dve desetletji nastaja globalna banka znanja na Wikipediji. Civilizacijski postulat slehernikove kreativnosti (»ustvarjalne gmajne«) kliče po koreniti spremembi pravne regulacije znanja: da se znanje ne obravnava kot lastnina, ampak kot javna dobrina, da se namesto »zaščite« kulturne dediščine zavzema za njeno »promocijo« in da dajemo v konfliktu interesov prednost javnemu pred zasebnim.

4. Največ težav bi bilo mogoče pričakovati pri denacionalizaciji oz. internacionalizaciji slovenistike, tj. pri odpovedi privilegijem »državnega jezika«, vendar se je začuda zgodila brez pravega spopada; žal tudi brez prave refleksije. Slovenska literatura danes ni le literatura v slovenščini, ampak tudi drugojezična literatura na Slovenskem in literatura Slovencev v drugih jezikih, npr. Louis Adamič, Alma Karlin, Maja Haderlap.

Slovenska literarna veda si znotraj slovenistike zagotavlja preživetje z naslednjimi perspektivnimi praksami:

- s projektom Wikivir, ki ima v načrtu spletno postavitev kompletne literarne produkcije na Slovenskem,
- z 800 zaključnimi študijskimi izdelki v lokalnem repozitoriju in od 2018 tudi v repozitoriju UL,
- z odprtim pristopom do domače periodike (*Slavistična revija* je npr. v DOAJ), do Centrovih publikacij v dLib, s postavljanjem individualnih objav na Academia.edu,
- s forurnsko komunikacijo in obveščanjem (Slovlit); komunikologi dajejo komunikaciji med znanstveniki in komunikaciji s publiko enako težo kot samim raziskavam,
- z enciklopedizacijo slovenističnega znanja na Wikipediji, tj. s prizadevanjem kompleksne vsebine predstaviti na kolikor mogoče preprost način, kar je po definiciji matematika Benoîta Mandelbrota (Haller idr., 2019) sploh glavna naloga znanosti,
- z »odprto šolo« na Wikiverzi,
- z emancipacijo prevedene literature, množične literature in literature v drugih medijih in v drugih jezikih kot enakopravnim predmetom raziskav.

Ko usmerjamo pogled nazaj na literarnovedno znanje, ki se je nakopičilo skozi večdesetletno delo generacij literarnih zgodovinarjev in zgodovinarok, ugotovimo, da so glavni cilji stroke ostali nespremenjeni. Slovenska literarna veda si je ves čas pri rekonstruiranju literarne preteklosti namreč prizadevala za nabiranje, sistematično popisovanje in obdelavo tekstnega in biografskega gradiva (Perenič, 2019), kar je za Prijateljstvo znanstveno metodo ključnega pomena. Digitalizacija literarnovedne infrastrukture (knjig, časopisja, rokopisov

in celotnih zapuščin avtorjev) in internacionalizacija stroke (njena mednarodna primerljivost) v spremenjenih pogojih bivanja uresničujeta s Prijateljem zastavljene cilje. Kot novost, ki je Prijatelj še ni mogel slutiti, pa se stroki postavljata zahteva po prosti dostopnosti literarnovednega znanja ter zahteva po udeležbi javnosti pri njejovi uporabi, produkciji in izmenjavi.

Literarna veda bo ostala vitalna, če bo publicirala pod licencami proste uporabnosti, če bo odprta za javno medsebojno komunikacijo in če bo v kontekstu večkulturnosti emancipatorično razpoložena do kompletne literarne produkcije, tj. do manjšinske, drugojezične, narečne, popularne ipd. Raziskuje naj njene kontekste, priuči naj se uporabi novih tehnologij za organizacijo gradiva v podatkovne zbirke, za analiziranje in za vizualno prezentacijo rezultatov.

Odgovore na domnevno permanentno krizo literarne vede bi bilo treba iskati v smeri perspektivnih civilizacijskih postulatov, ki jih poimenujejo ključne besede odprtost, zaupljivo sodelovanje, jezikovna pestrost, mednarodna primerljivost, inter- in transdisciplinarnost, pritegnitev laične javnosti, samorefleksivnost, odgovornost.

Literatura

- Haller, A., idr.: Studie zur Sichtbarkeit der Kommunikationswissenschaft *Aviso* 68/01, 2019.
- Hladnik, M., Zur veränderten Rolle von Literatur, Literaturforschung und Literaturstudium, *Mitteilungen des Humboldt-clubs Rumänien* 6, Bukarest 2002, str. 22–26.
- Hladnik, M., Slovenska literarna zgodovina danes, *Slavistična revija* let. 61, št. 1, 2013, str. 315–327.
- Hladnik, M., Perspektive slovenske literarne zgodovine, v: *Prihodnost v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi. Zbornik 50. SSJLK* (ur. Tivadar, H.), Ljubljana 2014, str. 61–68.
- Hladnik, M., Kam slovenistika?, v: *Bilten ob štiridesetletnici pokrajinskih slavističnih društev* (ur. Žele, A.), Ljubljana 2015, str. 100–109.
- Muraille, E., Why biodiversity is key to our survival, *The Conversation*, 7. decembra 2018, <https://theconversation.com/why-biodiversity-is-key-to-our-survival-108184> (4. II. 2020).

- Perenič, U., Dnevnik kot literarnozgodovinski vir: Tagebuch 1844 Louise Crobath, *Slavistična revija* let. 67, št. 3, 2019, str. 425–439.
- Pogačnik, J., Slovenska literarna zgodovina ob ustanovitvi univerze, *Slavistična revija* let. 42, št. 2–3, str. 355–363.
- Prijatelj, I., Literarna zgodovina [nastopno predavanje ob ustanovitvi ljubljanske univerze], v: *Izbrani eseji in razprave Ivana Prijatelja* (ur. Slodnjak, A.), Ljubljana, 1952, str. 3–36.
- Schuessler, J., Humanities Committee Sounds an Alarm, *New York Times*, 18. junija 2013, <https://www.nytimes.com/2013/06/19/arts/humanities-committee-sounds-an-alarm.html> (4. II. 2020).

Povzetek

Primerjava začetkov slovenske akademske literarne vede, kakor jo je l. 1919 zastavil Ivan Prijatelj, z njeno današnjo podobo je pozorna na Prijateljjeve pojme »razvitka«, »celokupnosti«, tekstnokritične in primerjalne metode. Ti pojmi anticipirajo sodobno vključenost slovenistične literarne vede v pozitivne civilizacijske cilje, interdisciplinarnost, vrnitev h gradivu, ki ga omogoča digitalizacija, ter njeno mednarodno prepoznavnost. Novosti, ki jih Prijatelj še ni mogel slutiti, pa so zahteva po prosti dostopnosti literarnovednega znanja in participaciji javnosti pri njegovem ustvarjanju.

Ključne besede: Ivan Prijatelj, ustanovitev ljubljanske univerze, slovenistična literarna veda, koncept razvoja, digitalna humanistika

Uporabno jezikoslovje – medstrokovno stičišče in križišče humanističnih, družboslovnih, naravoslovnih ... ved

Albina Nečak Lük

o.

Sedanosti ni brez preteklosti, pravzaprav je vsaka sedanost hkrati že preteklost, ki nosi zametke prihodnosti. L. 2019 je za slovenski narod leto praznovanja, leto oziranja v preteklost, ki mu je trasirala pot v sedanost in prihodnost. Mineva namreč 100 let, odkar se je v času po I. svetovni vojni pospešeno odvijalo ustanavljanje za narod pomembnih ustanov, ki vlečejo zametke iz intenzivne etnične in jezikovne diferenciacije v poprejšnji skupni večnarodnostni državi, Avstro-Ogrski, v drugi polovici 19. in v začetku 20. stoletja. S praznovanjem vznika teh ustanov, med njimi Univerze v Ljubljani in njene Filozofske fakultete, pa praznujemo tudi ustoličenje slovenskega jezika kot sredstva javnega sporazumevanja in uradovalega jezika na celotnem slovenskem območju takratne Jugoslavije in posledično današnje Slovenije. Ta izjava me vodi k predmetu mojega prispevka: pomeni namreč, da praznujemo dosežke uporabe jezikoslovja v praktične namene. Z ustanovitvijo institucij, v katerih je bila izključna raba slovenščine kot delovnega jezika samoumevna, so se namreč udeležili dosežki večstoletnega prizadevanja za vzpostavitev in uveljavljanje slovenske knjižne norme in stremljenja številnih generacij slovenskih

izobražencev k njeni sistematični uveljavitvi v praksi. Praksi, ki jo kot rezultat jezikovnega načrtovanja in jezikovne politike vse od prve slovenske knjige danes raziskovalci raziskujemo v okviru širokega raziskovalnega področja uporabnega jezikoslovja (UJ).

V nadaljevanju bom UJ najprej na hitro predstavila, nato pa se bom na kratko ozrla na razvoj raziskovanja in pedagoške dejavnosti na tem področju predvsem na FF UL, ki danes praznuje in je zato v središču pozornosti. Pogled na uporabnojezikoslovno delovanje, ki se je do danes razvilo tudi na drugih slovenskih univerzah, ob tej priliki puščam ob strani.

I.

Začetke vzpostavljanja več- in meddisciplinarnega področja UJ umeščamo v dobrih 40 let kasnejši čas po nastanku FF UL, nekako v sredino šestdesetih let, ko se je skupina jezikoslovcev iz različnih predelov sveta, med drugim tudi iz Jugoslavije, l. 1964 na kongresu v Nancyju v Franciji odločila za organizirano delovanje v okviru Mednarodne zveze za uporabno jezikoslovje (AILA¹). Lahko rečemo, da so rojstvo novega raziskovalnega področja spremljale številne dileme. Postavljalo se je vprašanje, kam ga umestiti. Ali je UJ usmerjeno disciplinarno ali problemsko? Ali je aplikacija (uporaba) izsledkov s tega raziskovalnega področja neposredna ali posredna? V kakšnem razmerju je do drugih jezikoslovnih disciplin, do teoretičnega oz. splošnega jezikoslovja? V kakšnem razmerju je do drugih ved, ki vstopajo v medstrokovno povezavo z jezikoslovjem? Itd. itd. Ti časi so – na srečo – minili. Čeprav ne moremo trditi, da so odpravljeni prav vsi dvomi, uporabno jezikoslovje s svojo središčno usmerjenostjo k iskanju rešitev za jezikovne probleme danes uspešno igra družbeno odgovorno vlogo.

Medtem se je namreč dodobra zakoreninila miselnost, da je jezikoslovje sicer potencialno večplastna (heterogena, raznolika ...) disciplina, ki se naslanja na različne (marsikdaj tudi konfliktno) teorije, modele in metode; vendar samo ne more ponuditi enostavnih in enovitih rešitev za številne praktične probleme,

1 AILA je akronim za Association Internationale de Linguistique Appliquée/ International Association of Applied Linguistics. AILA povezuje nacionalna in regionalna društva za uporabno jezikoslovje, v katerih se združujejo na področju uporabnega jezikoslovja dejavni raziskovalci, oblikovalci politike in praktiki. O izsledkih raziskav od l. 1964 razpravljajo na kongresih, ki jih na vsaka tri leta organizira druga nacionalna ali regionalna članica (<https://aila.info/19th-aila-world-congress/>), od l. 1984 pa tudi v glasilu AILA Review (<https://aila.info/research/aila-review/>).

ki so povezani z rabo jezika (Carroll, 1959). Teme, kakor so usvajanje jezika, zvrstna razčlenjenost, govorne motnje, jezikovna sprememba, strokovno izrazje, slovaropisje itd., zahtevajo obravnavo z različnih zornih kotov oz. vej jezikoslovja in upoštevanje različnih disciplinarnih pristopov.

Ob porajanju tega med- in večdisciplinarnega področja je bilo v središču pozornosti učenje in poučevanje jezikov, kjer naj bi povezovanje jezikoslovnih izsledkov s psihološkimi in pedagoškimi, pa tudi sociološkimi spoznanji prineslo boljši praktični izplen pri razvijanju osnovnih jezikovnih veščin, receptivnih in produktivnih, oralnih in pisnih. Lahko bi rekli, da je UJ nastajalo ob akutni potrebi človeštva, da po iztekajoči se drugi svetovni moriji vzpostavi nove razmere za kulturo sporazumevanja med narodi. Vendar je od takrat potreba po »uporabi jezikoslovja pri reševanju praktičnih problemov rabe jezika« neznanstvo narasla. Obzorje UJ se je razširilo. Danes so na raziskovalnem seznamu številna z jezikom in njegovo rabo povezana vprašanja, ki daleč presegajo prvotno ozko polje učenja in poučevanja jezikov. V svetu danes tematika učenja in poučevanja jezikov zaseda le enega od segmentov sicer širše pojmovanega raziskovalnega področja.

Konceptualne nastavke za razvoj medstrokovnih pristopov v jezikoslovju² bi lahko iskali v de Saussurovem (1916) razlikovanju med jezikom in govorom (jezik ≠ govor). Vendar de Saussure *parole*, t.j. konkretni rabi jezika, ne namenja posebne pozornosti in vztraja, da je samo *langue*, t.j. sistem jezika, elementov in povezav (pravil, zakonov) lahko pravi predmet znanstvenega raziskovanja.

Pogled, ki se odmikajo od aksioma kategorialnosti (Chambers, 1992, 11) – ta se kaže v poenostavljeni podmeni, da je treba podatke za jezikoslovno analizo urediti, jih očistiti in izločiti vsako variabilnost, ki jo prinaša vsakdanje življenje –, prispevata filozofija jezika (Bahtin) in strukturalizem (Jakobson). Razlikovanje med konkretno jezikovno rabo (*parole*) in sistemom (*langue*) vodi, podobno kot v drugih znanostih ob koncu 19. in v začetku 20. stoletja (filozofiji, psihologiji), do dihotomije na relaciji posameznik – skupnost. Raziskovanje govora pripelje v ospredje opazovanja posameznega govorca in govorno dejavnost, medtem ko se opazovanje jezika kot sistema usmerja k raziskovanju jezikovne strukture. Labov (1971, 154) je to dvojnost označil kot desaussurovski paradoks: »Jezik kot kolektivno lastnost je mogoče proučevati samo s proučevanjem njegove realizacije na ravni posameznika, saj ne obstaja v drugi obliki, ki bi bila dostopna opazovanju;

2 Podrobneje o medstrokovnem jezikoslovnem raziskovanju v Sloveniji v Nečak Lük (2011).

po drugi strani pa je jezik kot lastnost posameznika mogoče opazovati le kot projekcijo izvlečka iz skupinskega jezika. Družbeni vidik je mogoče analizirati z opazovanjem posameznika, individualni aspekt pa z opazovanjem jezika v njegovem družbenem kontekstu (v razmerju do drugih).«

Z razlikovanjem med jezikovno zmožnostjo in govorno dejavnostjo je generativist Chomsky (1965) pogled na jezik razširil v smeri psiholingvistike. Raziskovanje zakonitosti in okoliščin, ki usmerjajo udejanjanje jezikovne zmožnosti, tega latentnega, abstraktnega jezikovnega znanja, je danes med najbolj intrigantnimi vprašanji nevroloških in kognitivnih znanosti. Chomskyjevega *idealnega govorca* »prizemlji« Dell Hymes (1962), ko udejanjanje jezikovne zmožnosti, torej govorno dejavnost/performanco postavi v sovisnost z okoliščinami, v katerih se govorni dogodek odvija, ter tako oskrbi znameniti mnemotehnični pripomoček za raziskovanje komunikacije, tj. *s p e a k i n g*.

Šele v zgodnjih šestdesetih letih prejšnjega stoletja se torej začnejo uveljavljati stališča o medsebojni sovisnosti med jezikovno rabo in zunanjimi, družbenimi dejavniki. To privede do rahljanja t. i. aksioma kategorialnosti in do vse večje dovzetnosti raziskovalcev za obravnavo variabilnosti in variantnosti v jeziku, ki jo je uradno jezikoslovje do začetkov razvoja sociolingvistike videlo kot neznanstven ali vsaj zunajjezikosloven problem. Še več: pokazalo se je, da se medsebojno delovanje nejezikovnih in jezikovnih dejavnikov odslkava tudi v jezikovni strukturi, da torej do jezikovne spremembe ne pripeljejo le znotrajjezikovni, temveč tudi zunajjezikovni dejavniki. Po drugi strani so raziskave prinesle potrditev, da je tudi udejanjanje jezikovne zmožnosti skozi konkretno govorno dejavnost tesno povezano z družbenimi in psihološkimi okoliščinami. Kontekstualni dejavniki postanejo pomembna spremenljivka pri raziskovanju usvajanja in rabe jezika/jezikov. Iz takšnega zornega kota je delitev jezik – govor, podobno kot delitev jezikovna zmožnost – govorna dejavnost, koristna in uporabna v operacionalne namene raziskovanja, vendar pri tem ne smemo pozabiti dejstva, da gre za dva vidika istega pojava: jezik se v govoru ustvarja, hkrati pa ga govor omogoča (Majer, 1971).

2.

Večdisciplinarno opazovanje jezikov (filozofija, etnologija, antropologija, arheologija, zgodovina) kot orodja človekove mentalne in fizične dejavnosti je prineslo nova

védjenja o jeziku in popestrilo jezikovni zemljevid sveta, hkrati pa je postavilo tudi zametke medstrokovnim jezikoslovnim disciplinam. V raziskovanje praktičnih problemov jezika in sporazumevanja se danes vključujejo številne stroke, ki skupaj z jezikoslovnimi disciplinami oblikujejo nove metodološke prijeme za razkrivanje značilnosti predmeta raziskovanja in povezav med značilnimi sopojavi. To po eni strani omogoča nove smeri razmišljanja o jezikovnih pojavih in usmerja razvijanje novih konceptualnih prijemov, po drugi pa medstrokovno raziskovanje pospešuje razumevanje vloge jezika pri delovanju človeštva in oskrbuje s potrebnim znanjem tiste, ki so odgovorni za z jezikom povezane odločitve oz. odločitve, ki se na jezik nanašajo. Takšne odločitve pa so – kot vemo – potrebne na praktično vseh področjih človekovega življenja in dela: v izobraževanju, medijih, upravi, administraciji, na sodiščih, v zdravstvu in na drugih delovnih področjih.

Na to kaže že kratek in arbitraren seznam z jezikom povezanih raziskovalnih tem in problemov, ki se na ravni posameznika vrstijo od usvajanja/učenja prvega, drugega in tujega jezika, poučevanja, poslušanja, razumevanja, branja, pisanja, upovedovanja, sporočanja do vprašanj možganskih funkcij in kognitivnega procesiranja, mišljenja, itd. Na skupnostni ravni pa zajemajo področja leksikografije, prevajanja/interpretacije, javnega sporazumevanja, ideologije, politike, kulture, izobraževanja, medijev, tehnologij, umetne inteligence, tržišča, avtorstva, če navedem le najvidnejše. Analiza govorne dejavnosti prinaša opazovalcu številne informacije o govorčevem jeziku in njegovi vlogi v družbenem sporazumevanju. Odvisno od naravnosti raziskave – ali stremi k odkrivanju kognitivnih, osebnostnih, osebnih, stilnih, družbenih značilnosti govorca ali družbenokulturnih, socioloških, političnih in ekonomskih dejavnikov, ki delujejo na jezikovno izbiro – se jezikoslovje povezuje z družboslovnimi in naravoslovnimi vedami v medstrokovne discipline. Pri medstrokovni obravnavi jezika in govorne dejavnosti zato nujno prihaja do prekrivanja med posameznimi medstrokovnimi disciplinami. Ker njihovo podrobno navajanje in opisovanje presega namen in možnosti tega prispevka, se omejujem na naštevanje nekaj v UJ prevladujočih klasičnih medstrokovnih pristopov: jezik posameznika, njegovo usvajanje, procesiranje, raba itd. tradicionalno sodijo v domeno proučevanja sociolingvistike, psiholingvistike, nevrolingvistike, forenzičnega jezikoslovja itd., družbeni vidiki jezikovnih pojavov, jezikovna stališča, jezikovno načrtovanje in jezikovna politika itd. raziskovalno zanimajo sociologijo jezika, socialno

psihologijo (jezika), (politično) ekonomijo jezika, računalniško jezikoslovje, itd. Seznam ni in ne more biti dokončen, saj se ustvarjajo vedno nove povezave, predvsem z naravoslovjem, še posebej pa v novejšem času napreduje povezovanje med jezikoslovjem in tehnološkimi vedami.

Po tem kratkem vpogledu v med- in večdisciplinarne širjave UJ, v njegovo umeščenost na stičišče in križišče humanističnega in družboslovnega raziskovanja, naj v nadaljevanju posvetim nekaj besed nastajanju, razvoju tega področja na Slovenskem. Glede na omejitve obsega tega prispevka bom zgolj lapidarno nakazala, kako se je UJ-raziskovanje postopoma uveljavilo na Slovenskem in katere raziskovalne teme so v ospredju zanimanja UJ.

3.

Organizirani razvoj več- in meddisciplinarnega raziskovanja z jezikom povezanih problemov na Slovenskem so spodbudili slovenski člani leta 1973 ustanovljenega Jugoslovanskega društva za UJ, jezikoslovci različnih smeri, po večini sodelavci FF UL.

Kakor drugod je bil tudi v Sloveniji izraz *uporabno jezikoslovje* v začetku omejen na raziskovanje na področju metodologije poučevanja (tujih) jezikov. Zato ni čudno, da je zamisel o ustanovitvi novega foruma strokovnjakov za raziskovanje jezikovnih problemov iz različnih disciplinarnih gledišč v slovenskih jezikoslovnih krogih sprva sprožila nekaj dvomov. Vendar je čedalje širši spekter zahtev po razreševanju z jezikom povezanih družbenih problemov odprl obsežen večdisciplinarni repertoar študij, ki so povezovale jezikoslovno teorijo, metodologijo in raziskovalne izsledke z drugimi družbenimi in humanističnimi vedami. Društvo je kmalu upravičilo svoj obstoj s povezovanjem raziskovalcev in praktikov, ki so jih zanimali raziskovanje in izsledki porajajočih se medstrokovnih povezav, kakor so sociolingvistika, pragmatika, psiholingvistika, antropološka lingvistika, analiza diskurza, računalniško jezikoslovje, dvojezičnost, medkulturno sporazumevanje, usvajanje in učenje jezika itd. Na pobudo društva so potekale številne dejavnosti v podporo raziskovanju, objavljanju in izmenjavi znanja o porajajočem se med- in večdisciplinarnem področju UJ.³ V projekt razvoja UJ so se vključili strokovnjaki z

3 Društvo je organiziralo številna predavanja domačih in tujih strokovnjakov ter sodelovalo pri organizaciji konferenc in kongresov Slavističnega društva Slovenije in Društva slovenskih sociologov. Posamezni člani so sodelovali tudi na konferencah Društva za tuje jezike, Društva slovenskih psihologov

večine jezik(osl)ovnih oddelkov FF – med predsedniki društva se povečini vrstijo imena profesorjev FF UL⁴ – in več raziskovalnih inštitutov.

Od začetkov delovanja DUJS do oblikovanja prvega univerzitetnega programa UJ je poteklo dobro desetletje. Ob koncu osemdesetih let (1988) je UJ postalo univerzitetni predmet na Katedri za UJ, ko se je primerjalnemu pridružilo še splošno jezikoslovje na razširjenem Oddelku za primerjalno in splošno jezikoslovje FF UL. Zgodovino razširitve in s tem umestitve UJ v univerzitetni program je zabeležil prvi predstojnik razširjenega oddelka akad. prof. Janez Orešnik: »Konec osemdesetih let je vzniknila misel, da bi na Oddelek za primerjalno jezikoslovje Filozofske fakultete umestili še študijsko področje splošno jezikoslovje z dodanim uporabnim jezikoslovjem. Nova smer naj bi prevzela mesto stare orientalistike, zamrle že pred 1975 zaradi trajne preselitve predvidenega nosilca na tuje. Za splošno jezikoslovje se je zavzel dekan Filozofske fakultete prof. Dušan Nečak. Ker nista nasprotovala dolgoletni predstojnik oddelka akademik Bojan Čop in tedanja predstojnica prof. Varja Cvetko Orešnik, je splošno jezikoslovje res zaživelo. Tako se je vsaj v nekem pogledu uresničilo, kar sem bil leta 1971 ali 1972 predlagal Raziskovalni skupnosti Slovenije.« (Orešnik, 2019, 198) Zasnova programa je izhajala tudi iz predavanj avtorice pri predmetu Osnove slovenske sociolingvistike na Pedagoški fakulteti v tem času nastajajoče Univerze v Mariboru, kjer smo sredi osemdesetih let prejšnjega stoletja profesorji FF UL pomagali vzpostavljati univerzitetni študij.⁵

4.

Čeprav začetke uporabnojezikoslovnega raziskovanja *sensu strictu* umeščamo v sredino sedemdesetih let, ko je področje tudi na Slovenskem dobilo institucionalni okvir, so dejavnosti in tudi študije na temo UJ dosti starejšega datuma. Lahko rečemo, da v bistvu celoten proces načrtovanja korpusa in statusa slovenskega jezika usmerjajo uporabnojezikoslovnimi impulzi. V ta repertoar sodi npr. že

ter konferencah in kongresih drugih društev za uporabno jezikoslovje v posameznih republikah nekdanje Jugoslavije in po svetu. Seznam tematskih števil društvenega glasila *Uporabno jezikoslovje* ter zbornikov prispevkov s konferenc in kongresov v organizaciji DUJS glej v poglavju Literatura.

4 Med njimi najdemo imena pedagoških delavcev z vseh jezikovnih oddelkov FF UL: Meta Grosman, Mitja Skubic, Tjaša Miklič, Breda Pogorelec, Janez Dular, Vladimir Pogačnik, Irena Kovačič, Dušan Gabrovšek, če omenim samo nekaj najbolj dejavnih.

5 1986 se je Pedagoška akademija v Mariboru preimenovala v Pedagoško fakulteto Univerze v Mariboru.

delo za širjenje slovenskega jezika zavzetega jezikoslovca Franca Miklošiča, pobudnika ustanovitve Katedre za slovanske jezike na dunajski Almi Rudolfini (1928). Njegove jezikoslovne študije o slovanskih jezikih iz jezikovnostične perspektive in njegove analize romskih narečij je vsekakor mogoče označiti kot predhodnico UJ-raziskovanja. Skozi etnično diferenciacijo slovanskih narodov v času rastočega narodnega romanticizma v prvi polovici 19. stoletja so Miklošič in njegovi nasledniki v svoje interdisciplinarno naravnane jezikoslovne študije vnesli številne sociolingvistične teme (ideja slovenske enotnosti in položaj slovenskega jezika med drugimi slovanskimi jeziki, etimološka leksikografija, kontrastivne študije v podporo učenju slovenščine kot maternega in tujega jezika, itd.), ki kasneje postanejo »železni« repertoar ne samo slovenskih jezikoslovcev, temveč tudi drugih raziskovalcev s področja humanistike in družboslovja.

Umeščenost na križišču germanskega, romanskega, ugrofinskega in slovanskega sveta in stičišču jezikov je številnim generacijam raziskovalcev na Slovenskem nudila neizčrpen vir za jezikoslovna raziskovanja. To dokazujejo tudi tipične medstrokovno naravnane jezikoslovne študije pred uradno vzpostavitvijo UJ kot raziskovalnega področja, ki združuje različne, med seboj povezane stroke. Tako je, na primer, že kakšnih dvajset let pred Fergusonovo (1959) objavo »uradne« definicije diglosije – družbeno določene razporeditve funkcij jezikov v stiku in/oz. zvrsti – pojav podrobno opredelil Isačenko (1938, 114) z opisom jezikovnega stika vzdolž slovenske meje (na Koroškem): »Nič manj kot štiri jezike je mogoče opazovati v medsebojnem sožitju; vsak ima svojo lastno, strogo zamejeno funkcijo s tako strogimi mejami, da je vsaka izmenjava skoraj izključena. V tem jezikovnem koordinatnem sistemu so sociale razmejitev položene na horizontalno os, etnična raznolikost pa je razporejena na vertikalni osi.«

V okviru jezikovnonačrtovalnih in jezikovnopolitičnih prizadevanj, v katera aktivno vstopajo tudi raziskovalci FF UL, pripada posebno mesto šestdesetim letom, ko se vzpostavljajo razmerja med jeziki takratne Jugoslavije na republiški in zvezni ravni na novi osnovi. Takratni forum za slovenščino v javnosti obilno uporablja jezikoslovne izsledke za praktično reševanje jezikovnopolitičnih problemov na eni strani, na drugi pa pospešuje načrtovanje korpusa slovenščine, predvsem z razvijanjem strokovnih terminologij. Povsem utemeljena se zdi podmena, da se je prav v tem kritičnem obdobju odločalo o nadaljnji usodi slovenščine, o njeni usodi oz. njeni prihodnosti kot polifunkcionalnem standardu

in sredstvu javnega sporazumevanja. Izostren občutek za jezikovna in kulturna razmerja v večnarodnem in večjezikovnem okolju AO-monarhije in kasneje prve in druge Jugoslavije, ki je prežemal razvoj slovenskega ljudstva v narod in kasneje v nacijo, je vplival tudi na usmeritve v jezikoslovnem raziskovanju. Ob jezikovnonačrtovalnih raziskavah in ukrepih, namenjenih oblikovanju, preurejanju in uveljavljanju pravorečne norme oz. usposabljanju slovenskega jezika za rabo v vseh jezikovnih funkcijah, kar je povečalo in krepilo njegovo avtonomnost, so generacije slovenskih jezikoslovcev skupaj s slovensko kulturno elito zasledovale skupni jezikovnopolitični cilj, namreč povečati in utrditi prestiž in status slovenščine na vseh ravneh javnega, posledično pa tudi zasebnega sporazumevanja. Med širjenju slovenščine namenjeno Uj-delovanje lahko uvrstimo l. 1965 vzpostavljeni Seminar slovenskega jezika, literature in kulture in njegovo komisijo za promocijo slovenščine na tujih univerzah, ki sta leta 1990 prerasla v Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri UL.

Na tem mestu je prav tako treba omeniti l. 1953 zasnovano delo Lingvističnega krožka na FF, kjer tudi UJ-tematika vztrajno narašča.

Raziskovalna pozornost slovenskemu jeziku in kulturi v širšem slovenskem etnično-jezikovnem prostoru na obmejnih območjih sosednjih držav, ki so ostala zunaj jurisdikcije slovenskih oblasti, je od nastanka UL in njene FF stalna in prednostna agenda številnih strokovnjakov humanistične in družboslovne usmeritve. Naj na tem mestu omenim samo Koroške kulturne dneve, ki so se rodili na pobudo sodelavcev FF in kjer tudi o UJ-vprašanjih razpravljajo že od l. 1969. V isti nabor sodi tudi snovanje modelov in mentoriranje izobraževanja v s Slovenci poseljenih pokrajinah sosednjih držav, Italije, Avstrije, Madžarske, pa tudi na mešanih območjih v Sloveniji.

Raziskovanje jezikovnostičnega položaja na jezikovno mešanih območjih Slovenije in s Slovenci poseljenih območjih sosednjih držav je stalna agenda na seznamu raziskav od sredine sedemdesetih let prejšnjega stoletja (Pogorelec, 1990). Tako je npr. tema prvega doktorata iz UJ na FF UL prav prepoznavanje vloge govornih domen, priložnosti za rabo jezika/jezikov, tj. proučevanje obrazcev jezikovne rabe, ki sproža procese t. i. širjenja, ohranjanja oziroma opuščanja jezikov v dvo-/večjezičnih okoljih in s tem povezano istovetenje rojenih govorcev določenega jezika z odnosno etnično/jezikovno skupnostjo (Nećak Lük, 1983). Poleg prepoznavanja kazalcev etnolingvistične vitalnosti

sobivajočih skupnosti (Gliha Komac, 2008) na teh območjih že desetletja potekajo raziskovanja iz zornega kota socialne psihologije, tj. opazovanje jezikovnih stališč, njihovega vpliva na jezikovno izbiro ter jezikovnega prilagajanja (Novak Lukanovič, 2003). V zadnjem času je opazovanju izpostavljen še ekonomski vidik znanja in rabe jezikov ter proučevanje jezikov kot simbolnega in tržnega kapitala skupnosti.

Posebno mesto pri razvoju UJ na Slovenskem pripada strokovnjakom za tuje jezike. Tujejezična didaktika je namreč področje, na katerem je izvirno zasnovano UJ. – Kot sem omenila zgoraj, zametke UJ tvori prav poučevanje in usvajanje oz. učenje jezikov, ki združuje izsledke jezikoslovne, psihološke, pedagoške in sociološke stroke in ponekod, npr. v Franciji, še vedno šteje kot pravo UJ.

V ta nabor sodi še računalniško jezikoslovje, ki se je že v sedemdesetih letih vzpostavilo kot močno raziskovalno področje v sodelovanju med strokovnjaki s FF, Instituta »Jožef Stefan« ter Fakultete za matematiko in fiziko in je do danes v različnih modifikacijah postalo univerzitetni predmet na več slovenskih univerzah.

5.

Sodelavci FF UL so torej predstavljali izsledke svojih raziskav študentom že pred vzpostavitvijo UJ kot univerzitetnega predmeta. Kakor je razvidno iz objav v Zbornikih društva za UJ in revije *Uporabno jezikoslovje*, je večina prispevkov s tematiko sociolingvistike, pragmatike, psiholingvistike, antropolingvistike, filozofije jezika, analize diskurza, računalniškega jezikoslovja, dvojezičnosti, medkulturnega sporazumevanje, usvajanja in učenja jezika/jezikov izpod peresa nekdanjih in sedanjih sodelavcev FF.

Medstrokovno povezovanje in raziskovanje v okviru UJ se je do danes razvilo, okrepilo in razmahnilo v številne smeri. V skladu z razvojem in zahtevami časa se pojavljajo nova povezovanja jezikoslovja z drugimi vedami, humanističnimi, družboslovnimi pa tudi naravoslovnimi in tehničnimi, itd. Ob tem pa ohranjajo pozornost in zanimanje in še zlasti družbeno relevantnost tradicionalne teme. Med težišči UJ-raziskovanja namreč vse do danes vztrajajo jezikovnopolitična tematika, usvajanje in učenje J1, J2, JT, prevajalstvo, leksikografija, računalniško jezikoslovje, dvo- in večjezičnost, če navedem samo najprodnnejše.

Do danes so se nekatere medstrokovne jezikoslovne povezave s področja UJ vzpostavile kot samostojni univerzitetni programi, npr. prevajalstvo; svoje samostojno mesto na UL pa iščejo tudi druge, npr. računalniško jezikoslovje, jezikovne tehnologije, korpusno jezikoslovje ... Zaokrožen pogled na UJ dobijo študenti na Oddelku za primerjalno in splošno jezikoslovje, kjer deluje katedra za UJ, ki v študijskem programu bodisi v obveznih bodisi izbirnih predmetih ponuja poleg klasičnih UJ-tem, kakor so sociolingvistika, jezikovne politike, dvo- in večjezičnost v družbi in izobraževanju, jezik in identiteta, jezikovno prilagajanje itd., tudi nove, kakor so nevrolingvistika, kognitivno jezikoslovje, ekonomija jezika, jezik kot simbolni in kulturni kapital itd. Vendar pa tudi na večini jezikovnih oddelkov FF UL UJ-tematika pridobiva čedalje več prostora. Na nekaterih drugih jezikovnih oddelkih se študentje seznanjajo z izbranimi vidiki UJ-tematike neposredno pri temu posebej namenjenih predmetih (npr. na slovenistiki), drugod pa jim je ta tematika posredovana glede na strokovne prioritete in usmeritve posameznih učiteljev. Ugotoviti je torej treba, da se doslej ni uresničila zamisel, ki je spremljala ustanovitev Oddelka za primerjalno in splošno jezikoslovje, namreč da bi v sinergiji, ob sodelovanju učiteljev z drugih oddelkov tudi študentje drugih jezikovnih, pa tudi nejezikovnih študijev (npr. psihologije, sociologije, filozofije, zgodovine, etnologije, geografije ...) tukaj nabirali védenje o splošno- in uporabnojezikoslovnih vprašanjih. Glede na izpričano in naraščajoče zanimanje nematičnih študentov za izbirne UJ-predmete, ki jih ponuja oddelčna katedra za uporabno jezikoslovje, morda do takšnega združevanja strokovnih moči v prihodnosti lahko še pride.

Literatura

- Carroll, J.B., An Operational Model for Language Behaviour. *Anthropological Linguistics* Vol. 1, Nr. 1, 1959, str. 37–54.
- Chambers, J.K., *Sociolinguistic Theory. Linguistic Variation and its Social Significance*, Oxford and Cambridge 1992.
- Chomsky, N., *Aspects of the Theory of Syntax*, Cambridge, MA 1965.
- Hymes, D., The ethnography of speaking, v: *Anthropology and Human Behavior* (ur. Gladwin, T., in Sturtevant, W.C.), Washington, D.C. 1962, str. 13–53.
- Ferguson, C. F., Diglossia, *Word* Vol. 15, Nr. 2, 1959, str. 325–340.

- Gliha Komac, N., *Razvijanje sporazumevalne zmožnosti v slovenskem jeziku v jezikovno mešanem okolju Kanalske doline: doktorska disertacija*, Ljubljana 2008.
- Isačenko, A. V., O večjezičnosti, *Slovenski jezik* let. 1, 1938, str. 113–118.
- Labov, W., The study of language and in its social context, v: *Advances in the Sociology of Language* (ur. Fishman J.), 1971, str. 152–216.
- Majer, B., *Strukturalizem*, Ljubljana 1971.
- Nečak Lük, A., *Družbene razsežnosti dvojezičnosti na narodnostno mešanem območju Prekmurja: doktorska disertacija*, Ljubljana 1983.
- Nečak Lük, A., Medstrokovni pristopi v slovenskih etničnih študijah, v: *Meddisciplinarnost v slovenistiki* (ur. Kranjc, S.), Ljubljana, 2011, str. 329–335.
- Novak-Lukanovič, S., *Jezikovno prilagajanje na narodnostno mešanih območjih Slovenije: doktorska disertacija*, Ljubljana 2003.
- How can one measure the extent of a person's bilingual proficiency?, v: *Description and Measurement of bilingualism: An international seminar, University of Moncton, June 6–14, 1967* (ur. Kelly, I.), Toronto 1969, str. 80–97.
- Orešnik, J., Moj stik z jeziki in z jezikoslovjem v obdobju po letu 1975, *Jezikoslovni zapiski. Zbornik Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša* let. 25, št. 2, 2019, str. 193–202.
- Pogorelec, B., Sociolingvistični problemi slovenske etnične skupnosti v Italiji, v: *Aspetti metodologici e teorici nello studio del plurilinguismo nei territori dell'Alpe-Adria* (ur. Spinozzi Monai, L.), Tricesimo 1990, str. 179–193.
- de Saussure, F., *Course in General Linguistics* (ur. Bally, C., in Sechehayes, A.), New York and Toronto 1966.

Tematske številke revije Društva za uporabno jezikoslovje Slovenije (DUJS)

- Minority Languages at the Border (ur. Štrukelj, I.), *Uporabno jezikoslovje* 1, 1993.
- Analiza diskurza (ur. Kovačič, I.), *Uporabno jezikoslovje* 2, 1994.
- Učenje tujih jezikov (ur. Grosman, M.), *Uporabno jezikoslovje* 3, 1994.
- Otrok v svetu dveh jezikov (ur. Nečak Lük, A.), *Uporabno jezikoslovje* 4, 1995.
- Usvajanje in učenje jezika (ur. Štrukelj, I.), *Uporabno jezikoslovje* 5, 1998.
- Jezikovne tehnologije (ur. Kačič, Z.), *Uporabno jezikoslovje* 6, 1998.

Prevajanje in tolmačenje (ur. Kovačič, I. in Štrukelj, I.), *Uporabno jezikoslovje* 7-8, 1999.

Slovenski jezik v stiku - sodobne usmeritve večjezičnega in manjšinskega izobraževanja (ur. Novak Lukanovič, S., in Mikolič, V.), *Uporabno jezikoslovje* 9-10, 2011.

Zborniki prispevkov s konferenc in kongresov Društva za uporabno jezikoslovje Slovenije (DUJS)

Dvojezičnost – individualne in družbene razsežnosti: prispevki konference »Dvojezičnost – individualne in družbene razsežnosti«, Ljubljana, 13.–15. sept. 1984 (ur. Nečak Lük, A., in Štrukelj, I.), Ljubljana 1984.

Minority languages and mass communication (ur. Štrukelj, I.), Ljubljana 1987.

Jezik tako in drugače (ur. Štrukelj, I.), Ljubljana, 1993.

Jezik za danes in jutri. Zbornik referatov na II. kongresu DUJS, Ljubljana, 8.–10. 10. 1998 (ur. Štrukelj, I.), Ljubljana 1998.

Kultura, identiteta in jezik v procesih evropske integracije (ur. Štrukelj, I.), Ljubljana 2000.

Povzetek

Članek na kratko opiše razčlenjeno podobo uporabnega jezikoslovja, razvejenega raziskovalnega področja, ki vključuje vrsto strok humanistične in družboslovne, pa tudi naravoslovne provenience, ki se z jezikoslovjem povezujejo v medstrokovne discipline. Lapidarno poda pregled razvoja uporabnega jezikoslovja (UJ) na Slovenskem. Oriše njegovo nastajanje v okviru Društva za uporabno jezikoslovje Slovenije in podčrta, da so bili še pred oblikovanjem univerzitetnega programa UJ v projekt razvoja UJ vključeni strokovnjaki, visokošolski učitelji in raziskovalci z večine jezik(osl)ovnih oddelkov FF UL. V zaključku opozori na UJ-tematike, ki so danes slušateljem na voljo bodisi na Oddelku za primerjalno in splošno jezikoslovje bodisi na drugih, predvsem jezikovnih oddelkih FF UL.

Ključne besede: uporabno jezikoslovje, medstrokovno jezikoslovje, Filozofska fakulteta UL, Oddelek za primerjalno in splošno jezikoslovje FF UL, Društvo za uporabno jezikoslovje Slovenije

Vloga Filozofske fakultete pri razvijanju mladinske književnosti 1919–2019

Milena Mileva Blažič

Uvod

Članek obravnava slovensko mladinsko književnost, ki se je začela revijalno – s prvo revijo *Vedež: časopis za šolsko mladost* (1848–1850). Kasneje sta to poslanstvo razvijali literarna revija *Vrtec: časopis s podobami za slovensko mladost* (1871–1945) in revija *Zvonček: list s podobami za slovensko mladino* (1900–1939). Pisatelji za odrasle so začeli pisati tudi za otroke oz. »za mladost« (F. Levstik, J. Stritar, D. Kette idr.). Začele so se pojavljati tudi mladinske avtorice, vendar v skromnem obsegu (Luiza Pesjak, *Vijolice za mladost*, 1889). Naslednja generacija pisateljev je pisala otroško avtorsko poezijo, ki danes sodi med klasike mladinske književnosti, npr. Oton Župančič (*Pisanice*, 1900;¹ *Ciciban in še kaj*, 1915; *Sto ugank*, 1919) idr.

1919–1941: Marja Boršnik, Kristina Brenk, Zlata Pirnat Cognard

V prvem obdobju, od ustanovitve Univerze v Ljubljani do II. svetovne vojne, torej 1919–1941, je mladinska književnost postopoma postajala predmet obravnave v člankih Marje Boršnik (por. Škerlak, 1906–1982), ki je diplomirala (1929) in

1 Intertekstualnost ali variacija naslova: Dev, F. A., ur., *Skupspravljanje Kraynskehe pissaniz od lepeh umetnost*, Ljubljana 1779–1781.

doktorirala (1938) na Filozofski fakulteti v Ljubljani, in Kristine Brenk (roj. Vrhovec, 1911–2009), ki je ravno tako diplomirala (1935) in doktorirala (1939) na Filozofski fakulteti. Tretja pomembna oseba je Zlata Pirnat Cognard (1912–2009), ki je diplomirala na Filozofski fakulteti (1935) in doktorirala na Sorboni v Franciji (1975), iz mladinske književnosti jugoslovanskih narodov v obdobju 1945–1968.

Marja Boršnik je literarna zgodovinarka, ki se je oblikovala v obdobju 1918–1941 in prva začela objavljati in akademsko uveljavljati teme s tega področja. Med literarnimi zgodovinarji je bila ena izmed prvih znanstvenic, ki so pisale o slovenskih pisateljicah. Vnašala je elemente nove senzibilnosti, med katere nedvomno sodijo študije o Ernestini Jelovšek (1926), kar je nadaljevala s sodelovanjem v Belo-modri knjižnici, kjer je uredila *Izbrano delo Vide Jeraj* (1936) in *Izbrano delo Zofke Kveder* (1938–1940), skupaj z Eleonoro Kernc. Strokovno je spremljala avtorice, npr. 1937–1957 M. Nadlišek Bartol, ki jo je označila za »prvo samostojno in izvirno leposlovko, publicistko, prevajalko in urednico prvega ženskega časopisa«. V članku o marginalizaciji avtoric ob stoletnici rojstva M. Nadlišek ugotavlja: »Umrla je leta 1940, nič manj in nič bolj zapostavljena kot številne druge pomembne ustvarjalke.« (Boršnik, 1940, 108)

Sistematično je pisala o avtoricah, kot so E. Jelovšek, M. Kmet, M. Krofta, M. Nadlišek Bartol, I. Vašte, I. Anžič Klemenčič, K. Šuler, V. Jeraj idr., kar bi lahko šteli za začetek feministične literarne vede. Drugič, začela je pisati s stališča mladinske literarne vede, npr. o pravljicah, kamor spada tudi recenzija zbirke Jirija Wolkerja *Pravljice* (1932) v prevodu Silve Trdina. Z literarnozgodovinskega vidika je spremljala slovensko mladinsko književnost (slikanice in/ali ilustrirane knjige) in v tem okviru preučevala podobo ranjenega otroka, npr. F. Levstik, M. Vogelink: *Najdihojca* (1948), Tavčarjeva povest *Med gorami* (1947), Vorančevi *Samorastniki* (1957).

V članku *Levstik in otroci* piše o Aškerčevem, Cankarjevem, Levstikovem, Prešernovem in Župančičevem odnosu do otrok (Boršnik, 1931, 351–355). Razlaga anekdoto, kako je Prešeren dobil vzdevek »doktor fig« – ker je kljub lastnemu pomanjkanju obdaroval otroke –, kot tudi pesem o otrocih *Nezakonska mati*. Razmišlja o Levstikovem pravljicnem obdobju, ko je poslušal pripovedke in vraže, in Župančičevem »solnčnem« pojmovanju otrok. Avtorica razpravlja o Levstikovi otroški literaturi, objavah v reviji *Vrtec* in Levstikovo uporabo inicialk

in psevdonimov. Na koncu analitičnega članka omenja uglasbitve E. Adamiča (F. Levstik, O. Župančič) za otroke, ki segajo že v l. 1931, in predlaga, katere bi bilo »učinkovito uglasbiti«.

Ko se je Levstik jeseni 1872 vrnil v Ljubljano in postal skriptor na licejski knjižnici, so njegovi prijatelji pričakovali, da se bo spet vrgel v kulturni in politični boj. Levstik pa je molčal. Edino *Vrtca* se je oklenil, ki ga je urejal vadniški učitelj Ivan Tomšič. Višek je dosegla njegova otroška poezija l. 1880 (Boršnik, 1931, 353).

Kristina Vrhovec, por. Brenk (1911–2009), je pred drugo svetovno vojno objavljala v revijah *Vrtec* (1932/33) in *Naš rod* (1940–1942): pravljici *Deklica z vresja* (1932/33) in *Ivje* (1936/37). Odšla je v Ljubljano in zaključila učiteljske (1926–1930), nato pa na Filozofski fakulteti študirala pedagogiko, psihologijo in zgodovino (1931–1935). L. 1939 je doktorirala iz pedagogike na temo *Fran Milčinski – vzgojnik* (1939). Njeno avtorsko, prevajalsko in uredniško delo, ki ga je začela v obdobju med vojnama, se je razcvetelo v l. 1945–1973, ko je bila urednica na Založbi Mladinska knjiga.

Zlata Pirnat (por. Cognard, 1912–2009) se je rodila v Trsatu, v okolici Sušaka na Hrvaškem, v Slovenijo oz. Ljubljano se je preselila 1929. leta, ko je začela študirati. L. 1935 je na Filozofski fakulteti v Ljubljani diplomirala iz zgodovine (11. 2. 1935). Študirala je predmete A (glavni predmet: Narodna zgodovina), B (stranski predmet: Obča zgodovina), C (pomožni predmet: Srbsko-hrvaški jezik, južnoslovanske literature, pomožna zgodovinska veda). Z. Pirnat je sestavila podrobno dvojezično (slovensko-francosko) *Bibliografijo del slovenskih pisateljic do konca 1935* (1936), ki jo je založilo Združenje univerzitetno izobraženih žensk v Jugoslaviji (Udruženje univezitetiski obrazovanih žena u Jugoslaviji). Na podlagi obsežne bibliografije pisateljic v takratni Jugoslaviji (1936) je pod enakim naslovom objavila še separate *Bibliografija del slovenskih pisateljic do konca 1935* (1936).

1945–1991: Kristina Brenk in Zlata Pirnat Cognard

Mladinska književnost se je kot predmet poučevanja začela razvijati iz knjižnične vzgoje, pravljčnih ur (Šircelj, Kobe in Gerlovič, 1972), igralnih ur s knjigo. Za nastajanje študijskih predmetov je pomembna otroška revija *Ciciban* (1945–), ustanovitev Akademije za likovno umetnost (1945–), ustanovitev Pionirske

knjižnice v Ljubljani (1948–), v kateri so kot knjižničarji in vodje študijskega oddelka delali nekdanji študenti Filozofske fakultete oz. pesniki in znanstveniki, npr. S. Vegri, M. Kobe, D. Zajc, P. Svetina, prevajalec J. J. Kenda idr.

Z. Pirnat Cognard je v letih 1938–2007 živela v Franciji in si vse življenje dopisovala s K. Brenk. Od l. 1949 in vse do upokojitve l. 1973 je bila K. Brenk urednica založbe Mladinska knjiga. Po II. svetovni vojni je tako ustanovila oz. soustanovila najpomembnejše člene v slovenski mladinski književnosti. Zasnovovala je revijo *Ciciban* (1945–) in številne knjižne zbirke za otroke, od katerih so najbolj znane Knjižnica Čebelica (1953–),² Zbirka Zlata ptica (1956–), Zbirka Velike slikanice (1967–) idr.

K. Brenk je odlično poznala slovensko in svetovno književnost ter sodelovala z vodilnimi avtoricami mladinske književnosti v Evropi, med drugim z J. Lepman, A. Lindgren in predvsem z B. Hurlimann. Njeno knjigo *Die Welt im Bilderbuch: moderne Kinderbilderbücher aus 24 Ländern* (1965) je l. 1968 izdala v slovenščini in dodala poglavje Špelce Čopič *Razvoj slovenske knjižne ilustracije v knjigah za otroke in mladino po drugi svetovni vojni*. B. Hurlimann je v poglavju o Jugoslaviji predstavila šest slovenskih ilustratorjev, ki so mednarodno pomembni, npr. M. Stupica,³ A. Gošnik Godec,⁴ M. Vogelnik,⁵ L. Osterc,⁶ M. Bizovičar⁷ in I. Seljak Čopič.⁸ Kot urednica je l. 1972 prepoznala kakovost S. Makarovič (*Kosovirja na letech žlici*, 1974; *Kam, pa kam, kosovirja?*, 1975).

K. Brenk je načrtovala serijo predavanj z naslovom *Pregled sodobne slovenske književnosti za otroke in mladino* (1967), v katerem je uporabljala literarnozgodovinski in literarnoteoretični pristop. Članek je razdelila na pet poglavij: *Pristopimo najprej k žlahtnim koreninam naše preteklosti, Tudi slovenskim otrokom atomskega veka še govore nekatere knjige, Katere pa so vsebinske snovi in teme, O ilustracijah v slikanicah za otroke in knjigah za mladino ter Še nekaj zaključnih misli*.

2 Intertekstualnost in variacija naslova: Kastelic, M., ur., *Krajnska čbelica*, Druge bukvice, Ljubljana 1831.

3 Aymé, M. in Stupica, M., *Labodi*, Ljubljana 1963.

4 Prežihov, V. in Gošnik Godec, A., *Levi devčej*, Ljubljana 1962.

5 Andersen, H. C. in Vogelnik, M., *Palčica*, Ljubljana 1957.

6 Peroci, E. in Osterc, L., *Hišica iz kock*, Ljubljana 1964.

7 Voranc, P. in Bizovičar, M., *Prvi maj*, Ljubljana 1962.

8 Andrić, I. in Seljak Čopič, I., *Aska in volk*, Ljubljana 1963.

Z. Pirnat Cognard (1912–2009) je l. 1975 doktorirala na Univerzi v Sorboni, na Oddelku za slavistiko, na temo Mladinska književnost jugoslovanskih narodov 1945–1968. L. 1980 je v slovenščini izšla monografija z istim naslovom, ki je še vedno prisotna v slovenski mladinski literarni vedi. Avtorica ima pomembno mesto v razvoju slovenske mladinske književnosti in mladinske literarne vede. Vse življenje si je dopisovala s K. Brenk, D. Šega in A. Vode.⁹

1991–2004: Helga Glušič in Marjana Kobe

K institucionalizaciji je največ prispevalo poučevanje mladinske književnosti na univerzah, npr. v šestdesetih, sedemdesetih in osemdesetih letih 20. stoletja. B. Tomažević, M. Šircelj, M. Kobe (Pedagoška akademija/fakulteta v Ljubljani). H. Glušič je predavala predmet Mladinska književnost (1987/88) ter bila na začetku akademske kariere mentorica I. Saksidi (1995) in D. Haramija (1999). Poleg književnosti za odrasle je raziskovala mladinske opuse (M. Kunčič). B. Krakar Vogel, ki je na začetku akademske kariere tudi pisala o mladinski književnosti (Krakar Vogel, 1977/78; Krakar Vogel, 1978; Krakar Vogel, 1979), I. Saksida (1995), M. Pezdirc Bartol (Filozofska fakulteta v Ljubljani), v Mariboru A. Glazer, ki je pisala pesmi, hkrati pa pisala znanstvene članke npr. Vprašanje periodizacije slovenske mladinske književnosti (2011). Najbolj poglobljeno se je ukvarjala z otroškimi pesmimi Otona Župančiča. Na Univerzi v Mariboru D. Haramija poučuje mladinsko književnost, M. Kordigel Aberšek didaktiko mladinske književnost, I. Saksida pa poučuje na Univerzi na Primorskem. Mladinska književnost se je razvijala na dveh oddelkih Filozofske fakultete,

⁹ A. Vode je močno prisotna v zapuščini Zlate Pirnat Cognard, njen literarni arhiv je na Rokopisnem oddelku Narodne in univerzitetne knjižnice od l. 2014. Del arhiva je tudi podrobna 13 strani dolga avtobiografija A. Vode, napisana v prvi osebi ednine, ki jo je razdelila na več delov. 1) Publicistično delo (samostojne publikacije), kjer je dala posebno mesto dvema monografijama, *Spol in usoda 1* (1938) in *Spol in usoda 2* (1939). Zlata jo je omenila v kratki predstavitvi napada »klerikalcev« med epilogom pred sodiščem. Predstavila je dramatične dogodke iz življenja in dela A. Vode, tudi podroben seznam njenih člankov, ki jih je pisala (1929–1939), zaradi politike anonimno. A. Vode je pisala tudi ocene knjig, dramskih predstav. Ukvarjala se je tudi z ženskim gibanjem, ki je bilo tedaj šele na začetku, zato je bila tudi stigmatizirana od »levih in desnih«. Zlata, ki je Angelo osebno poznala, je v *Bibliografiji A. Vode*, ki je ohranjena v tipkopisu, podrobno navedla tudi druge dejavnosti. 2) Aktivnosti pri organizacijah in društvih, kar je nedvoumno treba preučiti in postaviti v nadpolitični kontekst. Obe sta bili od l. 1934 tudi članici Ženskega društva. 3) Predavanja, predavanja s področja zdravstvene pedagogike in 4) Akcije in tečaji. Avtobiografija je jednat prikaz družbenega delovanja A. Vode, s katero si je Zlata dopisovala 45 let, z opombo, da se slog predvojnih pisem razlikuje od sloga povojnih pisem, ko je bila Angela v zaporu in so jo nadzorovali tako eni kot drugi. Kot zanimivost je treba navesti, da je hči, Sylvie Cognard, l. 2019 izdala monografijo *Jean et Zlata. Une histoire contemporaine, familiale, politique et sociale*.

predvsem na Oddelku za slovenistiko (H. Glušič, I. Saksida, M. Pezdirc Bartol) in na Oddelku za primerjalno književnost (M. Kobe). M. Kobe je doktorirala l. 1992 in izdala literarnozgodovinsko monografijo o začetkih mladinskega slovstva na Slovenskem in reviji *Vedež* (1778–1850) (2004). Velik dosežek je poglavje o mladinski književnosti v reprezentativni knjigi *Slovenska književnost III* (Saksida, 2001).

2004–2019: Svetlana Makarovič in Boris A. Novak

Na Višji pedagoški šoli v Ljubljani je B. Tomaževič v času od 1951 do 1977 poučeval predmet Mladinska književnost. Na Pedagoški akademiji (1964–1987) je J. Rotar poučeval tudi Pravljice. G. Kocijan je v *Slovenskem slovstvu skozi stoletja* (1992) dodal *Preglednico mladinskega slovstva* avtorice M. Kobe. Mladinsko književnost je raziskovala M. Kobe (1987), ki je tudi poučevala predmet na Pedagoški akademiji/fakulteti v Ljubljani (1979–1999). M. Kobe je prva doktorica literarnih ved s področja mladinske književnosti (1992) in je definirala to področje ter klasificirala in sistematizirala stroko z znanstveno-metodološko terminologijo v študiji *Pogledi na mladinsko književnost* (1987). Slovensko javnost je poleg tega seznanjala s pomembnimi teorijami. Nanjo so vplivali švedski znanstvenik G. Klingberg, nemška znanstvenica B. Hurlimann, švicarski folklorist M. Lüthi idr.

Razvidna drža piscev je ta, do so »na strani« otrok: zagovarjajo in z veliko empatijo osvetlujejo otroški način doživljanja sveta, kategorijo »otročstvo« razbirajo kot »prvotno besedilo življenja« (Cankar) (Kobe 1999, 11).

Poleg univerzitetnih učiteljev so k razvijanju slovenske (mladinske) književnosti veliko prispevali sami mladinski avtorji, nekdanji študenti Univerze v Ljubljani. Nekateri so začeli objavljati v obdobju 1945–1991, npr. N. Grafenauer, K. Kovič, S. Makarovič, T. Pavček. Pomembni so predvsem študenti s Filozofske fakultete, npr. B. A. Novak, tudi univerzitetni predavatelj na Oddelku za primerjalno književnost in literarno teorijo. Nekateri avtorji so za otroke začeli pisati v obdobju po 1991, npr. A. Rozman - Roza, P. Svetina, A. Štefan idr.

S. Makarovič (1939–) je l. 1968 končala Akademijo za gledališče, radio, film in televizijo Univerze v Ljubljani. Na področje mladinske književnosti je vstopila po l. 1970 in postala sodobna klasika. O njenih delih v okviru

predmetov o mladinski književnosti poučujejo na vseh štirih univerzah. Njeno življenje in delo ter izvirne domišljajske like, kosovirje, lahko primerjamo s T. Jansson in mumini.

Mladinski opus B. A. Novaka je obsežen in pomemben na mednarodni ravni. Vendar bi bilo treba poudariti njegove poetične literarne teorije (Novak, 1991; Novak, 1997; Novak, 2001a; Novak, 2001b; Novak, 2018; Novak, 2019). Vse knjige imajo podnaslov *Pesmarica pesniških oblik*, *Oblike duha* (2017), ki presegajo obseg pesmarice, pa nosijo podnaslov *Zakladnica pesniških oblik* (3. izdaja).

V omenjenih Novakovih pesmaricah, združenih v zakladnico pesniških oblik, ta pesnik in literarni znanstvenik na pesniški način razlaga pesmi (pesniške definicije) kot »časovne palimpseste« od antike (alkajski enajsterec in kitica) do sodobnosti (grafit). V *Oblikah duha* je intertekstualnost uporabljena z literarnim kanonom (Homer, Horacij, Dante, Petrarca, Prešeren ...), prek nje pa avtor variira reprezentativne intertekstualne prvine s pesniško argumentacijo in pesniško imaginacijo. Pesniške teme, motive, motivne drobce (*Vogali besede hiša*) in slepe motive (M. Luthi: *Evropska pravljica*) povezuje v pesniške oblike, ki se z bogato citatnostjo spominjajo svoje literarne tradicije (Milton, Spenser ...), jo posodabljajo (brata Avsenik in alpska poskočnica) in stopajo v širši družbenozgodovinski kontekst (socialistični časi ...). Novak je izrazil literarni kozmopolit, tako na literarnoteoretskem (svetovne oblike) kot tudi na literarnozgodovinskem področju (od antike, srednjega in novega veka do sodobnosti) (Blažič, 2017, 651–654). *Oblike duha* so izvirna slovenska enciklopedija pesniških oblik v mednarodnem prostoru, ki se intertekstualno navezujejo na okrog 200 referenc, od katerih so med najpogostejšimi antični avtorji (Aristofan, Aristotel, Horacij ...), *Biblija* (kralj David, *Knjiga psalmov*), *Carmina burana*, Dante, Malarmé, Novak (avticitatnost), Petrarca, najpogosteje pa Prešeren (*Sonetni venec*), tudi Bob Dylan; od avtoric Svetlana Makarovič.

Ena izmed največjih slovenskih in evropskih pesnic, Svetlana Makarovič, je prav skozi ritem balade izrekla grozo današnjega sveta; pri njej navidezno radoživi ritem učinkuje kot mrtvaški ples, verzni ritem hiti kot korak Usode, rima pa se v verzni končnicah oglašja enako zanesljivo, kot bo na koncu balade prišla – Smrt ... (Novak, 2016, 77).

Oblike duha so se oddaljile od mladinskega koncepta *Oblik sveta* (1991) in se usmerile v večnaslovniško književnost, rezultat pa je neke vrste univerzalna

knjižnica, nastala v domišljiji pesnika, ki »je zaljubljen v besede / zato so tudi besede zaljubljene v pesnika ...« (Novak, 2016, 77).

1945–2019: Ilustratorke pravljic

Ob ustanovitvi Univerze v Ljubljani (1919) so se ilustratorji oz. slikarji izobraževali predvsem na Dunaju, kjer so ustanovili Umetnostni klub Vesna (1903). Med ustanovitelji so bili G. Birolla, M. Gaspari, F. Podrekar, H. Smrekar, S. Šantel in I. Vavpotič, ki so v času secesije na Dunaju večinoma študirali na Akademiji za upodabljajoče umetnosti (Akademie der bildende Künste). Ker so ustanovili Umetnostni klub Vesna, so jih imenovali vesnani. Prirejali so razstave, sledili secesijskemu gibanju in motivno poudarjali ljudske motive, na temelju vodila »Iz naroda v narod«. ¹⁰ Nekateri so ilustrirali tudi knjige za otroke/mlade, npr. dve zbirki pravljic F. Milčinskega sta ilustrirala G. Birolla (*Pravljice*, 1911) in I. Vavpotič (*Tolovaj Mataj in druge slovenske pravljice*, 1917), medtem ko je H. Smrekar ilustriral Levstikovo klasiko (*Martin Krpan*, 1917) kot prvo slikanico Knjižnice za otroke, F. Podrekar pa je ilustriral razne zbirke pravljic avtoric, npr. L. Prenner (*Skok, Cmok in Jokica*, 1929), poleg tega pa še *Medvedov Godrnjavček* (1929), M. Jezernik (*Vesele uganke*, 1939), L. Fatur (*Pravljice in pripovedke*, 1941) idr. Ilustratorji so v obdobju 1918–1941 večinoma študirali v tujini (Dunaj, München, Praga, Zagreb).

V prve generacije študentk spadajo Marlenka Muck Stupica (1927), Ančka Gošnik Godec (1927), Marjanca Jemec Božič (1928) in Jelka Šubert Reichman (1939), ki so diplomirale na Akademiji za likovno umetnost Univerze v Ljubljani. ¹¹ Marlenka Muck, por. Stupica, je že pred vpisom na študij l. 1944 ilustrirala *Sneguljčico*, po diplomi 1950. pa je postala najvidnejša ilustratorka otroških slikanic. Ilustratorke so se izključno posvetile ilustracijam slikanic ter so poganjale razvoj slovenske ilustracije za otroke na mednarodni ravni.

J. Krivec Dragan je l. 2017, v članku ob razstavi ob 100-letnici slovenske slikanice v Nuku, med drugim zapisala, da so omenjene štiri slikarke svoj opus posvetile izključno knjižni ilustraciji pravljic, zato so jih v strokovni javnosti poimenovali kar »pravljíčarke« (Krivec Dragan, 2017, 6). Ilustratorke so risale in/ali slikale

10 <https://www.ng-slo.si/si/razstave-in-projekti/razstava/odstiranje-junij-2019?id=4662> (16. 12. 2020).

11 Akademija za likovno umetnost in oblikovanje (ALUO) je bila ustanovljena 27. 10. 1945. <https://www.aluo.uni-lj.si/zgodovina/> (16. 12. 2020).

predvsem slovenske pravljice, tako ljudske kot avtorske, od tujih pa Grimmove, Andersenove in Wildove. V zvezi z M. Stupica in ilustracijami Andersenove pravljice *Palčica* Miklavž Komelj poudarja ilustratorkin format panjskih končnic:

Sklepna dvostranska ilustracija Andersenove pravljice *Palčica* upodablja trajno brezskrbno in praznično veselje v cvetlični deželi večnega poletja in srečnih sanj, ki jo je za severnjaškega pisatelja utelešal Mediteran. Podobo brezkončnega dogajanja si je umetnica zamislila v panoramski prostranosti in temu je prilagodila zleknjeni format v obliki nekdanjih panjskih končnic, kakršnega se je oprijela že pri ilustriranju Valjavčeve priredbe ljudske pesmi *Pastir*. (Komelj, 2016, 40)

Marija Lucija Stupica (1950–2002) je l. 1976 diplomirala na Akademiji za likovno umetnost in tam opravila tudi specialistični študij slikarstva. Za ilustracije M. L. Stupica je značilno knjižno slikarstvo, med drugim je ilustrirala Grimmove, Andersenove in Wildove pravljice. Miklavž Komelj je o M. L. Stupica kot knjižni ilustratorki v članku *Umetnik in hčerka* zapisal naslednje:

Gabrijel Stupica je naslikal svojo nekajletno hčerko Marijo Lucijo v osnovi realistično, pred temnim ozadjem in v starinskem oblačilu, zato celopostavni portret na prvi pogled učinkuje kot podoba iz umetnostnozgodovinskega muzeja. Razlog za to je gotovo v Stupičevem občudovanju starih slikarskih mojstrov, posebno španskih, Goye, Velázqueza in El Greca. (Komelj, 2015, 41)

Od slovenskih mladinskih avtorjev je ilustrirala *Svetlanine pravljice* Svetlane Makarovič (*Glavni petelinček, Pekarna Mišmaš, Sapramiška, Vrček se razbije* idr.).

A. Sottler (1958), ki v sodobnem času velja za najvidnejšo ilustratorko, je l. 1981 diplomirala na Akademiji za likovno umetnost in specializirala slikarstvo (1983). Njene ilustracije *Svetlaninih pravljic*¹² so prejele številna priznanja.¹³

12 <https://www.alenkasottler.com/index.php/svetlana> (16. 12. 2020).

13 <https://www.alenkasottler.com/> (16. 12. 2020).

Pomembno dejstvo je, da *Enciklopedija Slovenije* vključuje naslednja temeljna gesla: Mladinska književnost (Kobe, 1993, 172–174), Mladinsko časopisje (Kobe, 1993, 177–179), Slikanica (Kobe, 1997, 133), posamezni avtorji.¹⁴ Gesla je napisala M. Kobe.

2004–2019: Internacionalizacija slovenske mladinske književnosti

Slovenija se je v obdobju 1991–2004, posebej pa od l. 2004, ko je postala članica EU, vključila v pomembne mednarodne ustanove, npr. Mednarodno zvezo za mladinsko književnost,¹⁵ IBBY¹⁶ in ALMA.¹⁷ V mladinskem literarnem sistemu, ki je povezan z ustanovitvijo Univerze v Ljubljani in še posebej Filozofske fakultete, je K. Vrhovec (por. Brenk) začela z mladinsko književnostjo, jo razvijala kot avtorica, prevajalka in urednica v Založbi Mladinska knjiga, s tem pa je povezana tudi nagrada Kristine Brenk za izvirno slovensko slikanico (2004–). Društvo slovenskih pisateljev je l. 2004 ustanovilo Sekcijo za mladinsko književnost, ki podeljuje stanovsko nagrado desetnica za otroško in mladinsko književnost.

Ugotovitve

Stoletni razvoj slovenske mladinske književnosti (1919–2019), ki se je začel v revijalni fazi 1848–1850 (*Vedež, Vrtec, Angelček*), je zelo povezan z ustanovitvijo Univerze v Ljubljani, posebej pa Filozofske fakultete, v l. 1919. V članku so predstavljeni pomembni doktorji in doktorice znanosti na Filozofski fakulteti, Univerzi v Ljubljani ali v tujini, ki so pomembni za razvoj tega področja.

Članek obravnava štiri obdobja stoletnega razvoja. V prvem oz. začetnem obdobju (1919–1941) so predstavljene tri doktorice znanosti, ki so pomembne za področje mladinske literarne vede in so začele pisati o avtoricah, otroku, pravljičah (M. Boršnik, K. Brenk in Z. Pirnat Cognard). V drugem obdobju (1945–1991) članek obravnava nastajanje mladinskega literarnega sistema, ki je preko mladinskega knjižničarstva, pravljičnih ur in študijskih oddelkov v

14 K. Brenk, V. Brest, A. Cerkvenc, M. Hartman, B. Jurca, V. Mal, M. Mate, N. Maurer, E. Peroci, S. Pregl, L. Prunk, F. Puntar in G. Strniša.

15 International Board on Books for Young People, od 1953; <https://www.ibby.org/> (16. 12. 2020).

16 <https://www.ibby.si/index.php/int-ibby> (16. 12. 2020).

17 Astrid Lindgren Memorial Award; <http://www.alma.se/en/> (16. 12. 2020).

knjižnicah postal predmet poučevanja na Filozofski in Pedagoški fakulteti Univerze v Ljubljani in postopoma na vseh štirih slovenskih univerzah, kjer predmet poučujejo doktorji in doktorice s Filozofske fakultete. V tretjem obdobju članek obravnava institucionalizacijo mladinske književnosti na univerzah (1991–2004), od začetnega poučevanja Helge Glušič o mladinskih avtorjih na Filozofski fakulteti, do prvih doktorantov (M. Kobe, I. Saksida, D. Haramija idr.). Značilnost četrtega obdobja (2004–2019) je institucionalizacija, ki je potekala preko nagrad (desetnica, 2004–; nagrada Kristine Brenk, 2004–). Tu je pomembno vključevanje slovenske mladinske književnosti v mednarodni prostor (ALMA, IBBY) in enciklopedije, leksikone, priročnike (Blažič, 2004). Ugotovitve članka potrjujejo, da je K. Brenk ustanovila mladinski literarni sistem in da so pravljične ilustratorke poganjale razvoj slikanic (1945–1991). Ilustracije *Svetlaninih pravljic* (2008) A. Sottler so primer sinteze verbalnega in vizualnega besedila. Izviren primer so pesmarice pesniških oblik (mladinskega) pesnika in raziskovalca B. A. Novaka, profesorja na Filozofski fakulteti.

Filozofska fakulteta je alma mater nam vsem, ki smo se izobraževali iz mladinske književnosti in jo tudi poučujemo, saj nam je dala znanje, ki smo ga nadgrajevali v mednarodnem prostoru.

Literatura in viri

- Blažič, M. M., Infrastruktura slovenske mladinske književnosti, v: *Infrastruktura slovensščine in slovenistike* (ur. Stabej, M.), Ljubljana 2009, str. 83–87.
- Blažič, M. M., Recepcija slovenske mladinske književnosti doma in v tujini, v: *Recepcija slovenske književnosti* (ur. Žbogar, A.), Ljubljana 2014, str. 39–45.
- Blažič, M. M., Slovenia, v: *International companion encyclopedia of children's literature*, 2nd ed. (ur. Hunt, P.), London in New York 2004, str. 1190–1193.
- Blažič, M. M., Slovenian picturebook (1917–2017) / Słoweńska książka obrazkowa (1917–2017), *Czy Tam Czy Tu*, št. 1/2, 2018, str. 131–151.
- Blažič, M. M., Krivec Dragan, J., Bricelj, S., Kamnik, A., Nabernik, M., Semion, T., in Babnik Romaniuk, J., *Sreča je v knjigah, sreča je slikanicah: razstava ob 100-letnici izida prve slovenske slikanice, Narodna in univerzitetna knjižnica, od 3. 12. 2017 do 28. 2. 2018*, Ljubljana 2017.
- Boršnik, M., Levstik in otroci, *Ženski svet* let. 9, št. 12, 1931, str. 351–355.

- Brenk, K., *Fran Milčinski – vzgojnik*, Ljubljana 1939.
- Cognard, Z., *Bibliografija del slovenskih pisateljic do konca 1935 / Bibliographie des œuvres des écrivains féminins Slovènes jusqu'à la fin de 1935*, Ljubljana 1936.
- Dular, A., Rozalija Eger - pomembna, a premalo znana ljubljanska tiskarka, *Kronika 57* (V zlatih črkah v zgodovini: razprave v spomin Olgi Janša-Zorn; ur. Preinfalk, M.), 2009, str. 401–412.
- Glazer, A., Delež leposlovja v slovenskih mladinskih listih, *Jezik in slovnstvo* let. 14, št. 7, 1991, str. 220–224.
- Glazer, A. in Križman, M., O Stritarjevem mladinskem delu, *Otrok in knjiga* let. 25, št. 46, 1998, str. 22–30.
- Glazer, A., Slovenska otroška pesem v 19. stoletju, *Otrok in knjiga* let. 18, št. 31, 1991, str. 43–51.
- Glazer, A., Vprašanje periodizacije slovenske mladinske književnosti, *Otrok in knjiga* let. 38, št. 82, 2011, 6–21.
- Glušič, H., Mladinski pisatelj Mirko Kunčič (1899–1984), v: Jurak, M. in Mislej, I., *Kulturno ustvarjanje Slovencev v Južni Ameriki*, Ljubljana 1995, str. 177–182.
- Glušič, H., Oblikovne značilnosti slovenske mladinske proze, v: *Zbornik predavanj* (ur. Hladnik, M.), Ljubljana 1993, str. 191–197.
- Haramija, D., *Slovenska realistična avanturistična mladinska proza* (doktorska disertacija), Ljubljana, 1999.
- Kobe, M., *Mladinsko slovnstvo na Slovenskem od njegovih začetkov do srede 19. stoletja. Vedež in začetki umetnega mladinskega slovnstva s posvetno vsebino* (doktorska disertacija), Ljubljana 1992.
- Kobe, M. in Avguštin, M., pod geslom: Slikanica, *Enciklopedija Slovenije*, zv. 11: savs – slovenska m (ur. Javornik, M., Voglar, D. in Dermastia, A.), Ljubljana 1997, str. 133.
- Kobe, M., pod geslom: Mladinska književnost, *Enciklopedija Slovenije*, zv. 7: marin – nor (ur. Javornik, M., Voglar, D. in Dermastia, A.), Ljubljana 1993, str. 172–174.
- Kobe, M., pod geslom: Mladinsko časopisje, v: *Enciklopedija Slovenije*, zv. 7: marin – nor (ur. Javornik, M., Voglar, D. in Dermastia, A.), Ljubljana 1993, str. 177–179.
- Kobe, M., *Vedež in začetki posvetnega mladinskega slovnstva na Slovenskem: 1778–1850*, Maribor 2004.

- Komelj, M., Dežela večnega poletja in srečnih sanj, *Vzgoja* let. 16, št. 61, 2016, str. 40-41.
- Komelj, M., Umetnik in hčerka, *Vzgoja* let. 17, št. 65, 2015, str. 41-42.
- Krakar-Vogel, B., Iz zbirke Otrok in knjiga, *Jezik in slovstvo* let. 24, št. 5/6, 1979, str. 191-192.
- Krakar-Vogel, B., Knjiga o vrstah književnosti za otroke, *Jezik in slovstvo* let. 23, št. 3/4, 1977/1978, str. 110-113.
- Krakar-Vogel, B., Mladinska proza Zofke Kvedrove, *Jezik in slovstvo* let. 23, št. 7/8, 1978, str. 352-353.
- Makarovič, S. in Sottler, A., *Svetlanine pravljice / Svetlana's Fairytales*, Dob pri Domžalah 2008.
- Novak, B. A., *Oblike sveta: pesmarica pesniških oblik*, Ljubljana 1991.
- Novak, B. A. *Oblike srca: pesmarica pesniških oblik*, 1. izd., Ljubljana 1997.
- Novak, B. A. in Zwitter, S., *Oblike oblakov*, Ljubljana 2001.
- Novak, B. A., *Mini poetika: [literarna teorija]*, Ljubljana 2001.
- Novak, B. A., *Oblike duha: zakladnica pesniških oblik*, 3. razširjena izd., Ljubljana 2016.
- Novak, B. A., *Oblike neba: dragulji iz zakladnice pesniških oblik*, Ljubljana 2019.
- Pirnat Cognard, Z., *Pregled mladinske književnosti jugoslovanskih narodov (1945-1968)*, Ljubljana 1980.
- Saksida, I., Mladinska književnost, v: *Slovenska književnost III*, 1. izd. (ur. Logar, T. idr.), Ljubljana 2001, str. [403]-468.
- Saksida, I., *Umeščenost mladinske dramatike v slovensko književnost* (doktorska disertacija), Ljubljana 1995.
- Šircelj, M., Kobe, M. in Gerlovič, A., *Ura pravljič*, Ljubljana 1972.
- Šircelj, M., Pionirska knjižnica v Ljubljani in mladinsko knjižničarstvo v Sloveniji, *Knjižnica* let. 7, št. 1/2, 1963, str. 29-33.
- Vrhovec, K., Deklica z vresja, *Vertec* št. 63, maj 1932/33, str. 9.
- Vrhovec, K., Ivje, *Vertec* št. 67, 1936/37, str. 4-5.
- Literarni arhiv Nuka, fond Zlata Pirnat Cognard.

Povzetek

Namen članka je obravnava stoletnega razvoja slovenske mladinske književnosti s stališča mladinske literarne vede. Pri tem je imela vodilno vlogo Filozofska fakulteta, ustanovljena l. 1919. V začetnem obdobju, med l. 1919 in 1941, članek obravnava tri doktorice znanosti, ki so pomembne za področje mladinske književnosti (Marja Boršnik, Kristina Brenk in Zlata Pirnat Cognard). V osrednjem obdobju, 1945–1991, obravnava nastajanje mladinskega literarnega sistema, ki preko mladinskega knjižničarstva, pravljicnih ur in študijskih oddelkov v knjižnicah postaja predmet poučevanja na Filozofski in Pedagoški fakulteti Univerze v Ljubljani in postopoma na vseh štirih slovenskih univerzah, kjer predmet poučujejo doktorji in doktorice znanosti s Filozofske fakultete. V tretjem obdobju obravnava članek institucionalizacijo mladinske književnosti na univerzah v l. 1991–2004 in v četrtem vključevanje slovenske mladinske književnosti v mednarodni prostor v obdobju 2004–2019. Članek se zaključi z vlogo Filozofske fakultete pri nastajanju slovenske mladinske književnosti v štirih obdobjih (1919–1941, 1945–1991, 1991–2004, 2004–2019). Ugotovitve članka potrjujejo, da je Kristina Brenk ustanovila mladinski literarni sistem, da so ilustratorke pravljic poganjale razvoj slikanic in da je Svetlana Makarovič postala vodilna mladinska avtorica. Izviren prispevek v obliki pesmaric in zakladnih pesniških oblik je delo (mladinskega) pesnika in raziskovalca Borisa A. Novaka.

Ključne besede: mladinska književnost, Filozofska fakulteta, Kristina Brenk, Svetlana Makarovič, Boris A. Novak, ilustratorke pravljic

Vloga in prihodnost besedila

Andrej Blatnik

Že zato, ker ste pravkar začeli brati besedilo, *tole* besedilo, najbrž načeloma verjamete, da imajo besedila in njihova temeljna uporaba – branje – smisel. Morda celo verjamete ali vsaj upate, da lahko še zmeraj spreminjajo svet, kakor nam je znano iz zgodovine. Naštejmo nekaj knjižno objavljenih izdanih besedil, ki so dokazljivo spreminjala svet: verske knjige vseh vrst, ideološke knjige od *Komunističnega manifesta* do *Mojega boja*, *Koča strica Toma*, 57. številka *Nove revije* ...

Zakaj so ta in številna druga besedila lahko spreminjala svet? Med drugim tudi zato, ker je njihova uporaba preprosta. Besede so za vsakogar od nas vsakdanji opravki. Besede so pomembne. Tako pomembne, da so človeku, ki je najbolj poskrbel, da do njihovega slovenskega pomena in rabe slehernik zlahka dostopa prek portala *fran.si*, prinesle naziv Delove osebnosti leta. Ni pogosto, da bi tiste, ki znajo z besedami, visoko vrednotili, običajno so pomembnejše številke, in te z besedami niso v tesnem objemu – veščakov besed tako nikoli ni na seznamih najbogatejših Slovencev. Vse šibkejši je tudi njihov, kot bi rekel Pierre Bourdieu, simbolni kapital – v pregledu najvplivnejših Slovencev, ki ga je pred časom naredila neka revija, je splošno priznано najuspešnejši (doma in v tujini najbolj uveljavljeni) slovenski pisatelj Drago Jančar pristal šele na 94. mestu, pa čeprav je nazorsko blizu temu mediju, ki se strastno zavzema za narodnostne reči. Med stotimi vplivneži je bil edini s področja kulture.

A besede so vseeno pomembne, tudi zato, ker so ves čas z nami. Najbrž so ves čas z nami ne le zato, ker se z njimi sporazumevamo, ampak tudi zato, ker so v veliki meri javna dobrina – čeprav jih nekdo uporabi, jih lahko hkrati, prej ali kasneje uporabi še kdo drug. Uporabljamo jih za vsakdanje besedovanje, ko naročamo svoje žemlje in skodelice kave, in uporabljamo jih, ko izražamo ljubezen ali sovražstvo. Ni ljubezni brez izrekanja ljubezni, so, kakor nas opominja Boris A. Novak, govorili trubadurji, in mi lahko ponavljamo za njimi.

Brez besed ne gre, in ko jih združujemo v besedila, z njimi pridemo marsikam. Poglejmo, kaj o besedilih pravi prej omenjeni Fran: iz *Slovarja slovenskega knjižnega jezika* prenaša, da so besedila »z določenimi besedami izražene misli« oziroma »iz besed sestojeci del v knjigi, publikaciji«, čemur takoj sledita zanimiva primera rabe: »v knjigi je več slik kot besedila; nečitljivo besedilo.

Ti rabi že odpirata današnje besedilne probleme. Čeprav zaupamo besedilom, smo hkrati tudi zaskrbljeni glede njihove prihodnosti, sprašujemo se, koliko dosega v današnjem svetu še imajo. Naša branja so se, tega se zavedamo, spremenila. Vse raziskave bralnih navad kažejo, da več beremo za zabavo in manj za spoznavanje in spreminjanje sveta, več beremo z zaslonov in manj s papirja. In vse več besedil izpodrinjajo slike, za to spoznanje ni treba dalj od dnevnega časopisa. Beseda »časopis« korenini v *opisovanju* časa, a zadnje čase čas vse bolj *odslikujemo*, tudi v časopisih. »Slika pove več kot tisoč besed,« je pred leti s svojimi oglasnimi sporočili zatrjeval največji slovenski oglaševalec tistega časa, ko je uvajal novo dejavnost v svoji dejavnosti, mobilni telefoniji: slikovno sporočilo.

Odvisno od besed, ki jih izberemo, bi lahko rekli – in tudi če je res, zakaj ste to povedali z besedami, ne s sliko? »Črta je premagala črko,« so dodali oblikovalci, in primerjava dohodkov, ki so jih dobivali za svoje črte, s tistimi, ki jih je mogoče dobiti za črke, je pobijala vsak dvom o upravičenosti njihovih izsledkov, če parafraziramo Theodorja Adorna. A razvojno gledano je črka nastala iz črte – in se ni odločila, da jo mora pokončati, če hoče preživeti. In tudi danes črta še ni izbrisala črke, slika še ne besede, in beremo več, ne manj – le drugače.

Prav res, v nasprotju s splošnimi žalostinkami, da se bere vse manj, dejstva kažejo, da v resnici beremo vse več. Uspešnica se je v ZDA pred petdesetimi leti prodala v nekaj deset tisoč izvodih, danes pa v milijonih. (Včasih se navaja, da je pisec uspešnic iz petdesetih let Herman Wouk prodal 200 000, sodobni John

Grisham pa štirinajst milijonov izvodov svojih knjig.) V Sloveniji, mimogrede rečeno, je precej drugače, najbolj prodajane knjige se zadnja leta v letu dni prodajo v kakih 4000 izvodih. S tem ne izpolnjujejo tradicionalnega kriterija za uspešnico, ki pravi, da je uspešnica knjiga, ki jo v desetih letih od izida kupi en odstotek prebivalstva. (Ko to definicijo odpredavam, imajo moji študentje zmeraj težave z računanjem tega odstotka, čeprav vedo, koliko je prebivalstva. Elektronski pripomočki so načeli njihovo zmožnost računanja na pamet.) Ta kriterij sta po l. 1991 v Sloveniji izpolnili dve leposlovni knjigi, nobena od njiju ni bila ne *Harry Potter* ne *Da Vincijeva šifra*, obe sta napisala domača avtorja, ena je, kakor je običajno pri uspešnicah, roman, druga pa je pesniška, kar je svetovni fenomen.

To ameriško naraščanje naklad najbolj prodajanih knjig seveda ne pomeni, da več beremo vse knjige. Na račun tega, da najbolj uspešne knjige prebere več ljudi, vse druge prebere manj ljudi, kar je pojav, poimenovan *dolgi rep* – po Chrisu Andersonu, avtorju istoimenske knjige, v slovenščino prevedene 2009 –, in ta pojav ni značilen samo za branje in kupovanje knjig. (V ekonomiji je njena vzporednica zgodba, ki se imenuje 99 % in se je morda že razvila do 99 % in 9 promilov.) Struktura branja knjig se pač precej spreminja, kar nam kažejo tudi podatki o padanju naklad posameznega knjižnega naslova. Legendarna knjižna zbirka 100 romanov je l. 1964 začela izhajati v nakladah po 24.000 izvodov na naslov in se l. 1977 iztekla v 6300 izvodih na naslov. Zbirka, ki je hotela nadaljevati enako poslanstvo v sodobnosti, XX. stoletje, se je 1993 optimistično začela z blizu 3000 izvodi in se že naslednje leto realistično za tisoč izvodov spustila. Iztekla se je 1999 v nakladi 800 izvodov; njena naslednica, *Moderni klasiki*, je morala zaprositi za subvencijo, kar ji omogoča izhajanje v nakladi 500 izvodov, nekateri naslovi so razprodani, drugi so se prodali v nekaj več kot 200 primerkih, večina splošnim knjižnicam. Zbirki poezije *Lirika* in *Nova lirika*, ki prinašata kanon svetovne poezije, se prodata v približno sto izvodih, od tega 70 izvodov splošnim knjižnicam, nekaj privržencev pa kupi vse, kar je v zbirki izšlo. (Eden od v tej zbirki objavljenih pesnikov, tudi dobitnikov Nobelove nagrade, pa se je prodal nekajkrat več, to je bil Bob Dylan.)

Ta količinski padec ne velja le za kanonično leposlovje in ne le za Slovenijo. Ob tem branje v azijskih državah narašča, v Indiji se pismenost vsako leto poveča za en odstotek in še ima prostor za rast. Še bolj pa raste število izdanih

knjižnih naslovov v vsej človeški civilizaciji (več o tem Zaid, 2006) in seveda, v kombinaciji s prvim podatkom, pada povprečna naklada posameznega naslova, kar ne ogroža le tradicionalnih založniških poslovnih modelov, ampak tudi vlogo knjige in nasploh besedil kot veziva civilizacije, torej dejstva, ki ga je natančno razložil Benedict Anderson v svoji celo v Sloveniji večkrat ponatisnjeni knjigi *Zamišljene skupnosti* (slovenski prevod 1998 in kasnejše izdaje).

Branje se je večinsko preselilo drugam in najbrž celo mi, ljudje, rečeno z nekoliko konspirativnim izrazom Rogerja Chartierja, *reda knjige*, več beremo z zaslonov kot s papirja. Ne samo zato, ker si profesorji večinoma ne natisnemo seminarjev, diplom in drugih obveznosti, ki jih prebiramo, študentje pa ne elektronsko dostopnega študijskega gradiva. Tudi zato, ker gre tako hitreje. Nekateri to branje imenujejo *hiperbranje*, kar nekako prinaša pridih, kot da na tak način preberemo več. Tako morda res bolj skeniramo kot pa beremo, priznavajo, vendar preberemo tisto, kar se nam zdi nujno, ne beremo več celostno, za tako branje ni časa, se glasi običajni pripev.

To branje nam je, vpetim v univerzitetne tekoče trakove na tej ali oni strani, seveda dobro znano, vendar se ob njem ne počutimo ravno lagodno. Drugi, precej številnejši, tako branje imenujejo *plitvo branje*, po znameniti knjigi *Plitvine* Nicholasa Carra (slovenski prevod 2011), ki povzema ugotovitve številnih nevrologov, sociologov in besediloslovcev, da je elektronsko branje bolj površinsko.

Vrsta objav Mihe Kovača opozarja, da je v zadnjem desetletju precejšnje število neodvisnih raziskanj branja prišlo do istega sklepa. Tega sklepa. Veliko znanstvenikov je to površinskost že spoznalo prek raziskave z udeležbo in si zdaj elektronska besedila za resnejše preučevanje natisnejo. (Če ste med njimi, ste bralna avantgarda, kot ste morda bili, ko ste se med prvimi selili v elektronsko branje. Pustimo zdaj ob strani, kaj ob tem čutijo amazonski gozdovi.)

Poleg tega številni pripominjajo, da je klasično branje s tiskanega medija fiksiralo besedilo, sodobno spletno pa ga spreminja v nekaj začasnega in občasnega. Naivno prepričanje »na spletu je vse« razveljavlja že preprost poskus uporabe kakih spletnih zaznamkov, ki smo jih naredili pred leti – veliko jih vodi v prazno, tudi spletni oblaki imajo omejen prostor hrambe, enako kakor naše knjižne ali knjižnične police, in enako kot v fizičnih knjižničnih zbirkah se odpisuje tudi v spletnem okolju, velikokrat z manj premisleka. Teorija (konkretno Adrian van der Weel, 2014) pravi temu »nova besedilna nestabilnost«. Hkrati soobstoj

tega »vsega« brez medsebojnih razmerij, brez kontekstualizacije, prinaša tudi recepcijske spremembe. Dober primer je recimo *Wikipedia*, ki je s svetovnega trga povsem izrinila preostale splošne leksikone in enciklopedije – slehernik jo lahko ustvarja, kar daje videz demokracije in odprtosti, nihče pa ne ustvarja najbolj pomembne sestavine klasičnih enciklopedij in leksikonov, namreč geslovnika, in s tem ne določa, kaj je in kaj ni pomembno za splošno znanje in v kakšni meri je pomembno, oziroma to odločanje premika od strokovnjakov za določena področja k, recimo tako, glasu ljudstva. In stvari se spremenijo. Če avgusta 2020 primerjamo recimo zapisa o Dragu Jančarju in, naj mi spoštovana kolegica oprostite, Taji Kramberger, vidimo, da je zapis o njej na angleški *Wikipedii* petkrat, na slovenski pa dvakrat daljši od tistega o Jančarju. V klasično urejanem leksikonu bi bilo drugače.

Tako prihaja do spremembe vrednotenjske paradigme, seveda v nasprotju z bralnim učinkovanjem, kot smo ga poznali doslej. Carlo Cipolla v knjigi *Literacy and Development in the West* (1969) analizira prispevek pismenosti k industrializaciji, napredku, civilizaciji in ugotavlja, da razprostranjena pismenost pomeni racionalnejši in dozretnejši pristop k življenju. Ena ključnih socioloških knjig našega časa, Berger-Luckmannova *Družbena konstrukcija realnosti* (slovenski prevod 1988), spremlja oblikovanje družbene resničnosti skozi medije, pisavo, jezik. Besede, čeprav niso snovne, torej so pomembne.

A ob zanosnih besedah, s katerimi branimo besede, ne gre spregledati tudi snovne podlage, na primer realnih števil, s katerimi jih slovenska družba poplačuje. (Navsezadnje so bila predavanja ob stoletnici Filozofske fakultete zasnovana tudi z namenom, ki ga povzema stavek iz skupne napovedi v programski knjižici: »Želimo spodbuditi razmislek o družbeni resničnosti in o spremembah, ki bi iz slovenske družbe morale ustvariti okolje, primerno za razvijanje individualnih in skupnostnih potencialov.«) V materializiranem svetu družba s tem, kako plačuje ustvarjalnost, kaže, koliko jo ceni.

Avtor, ki v Sloveniji objavi knjigo in je zanjo plačan od družbe, torej ne po prihodkih, ki jih je knjiga ustvarila na trgu, temveč po deležu iz javne podpore, s katero knjige v javnem interesu omogoča Javna agencija za knjigo, je v povprečju za knjigo plačan toliko, kot je povprečna mesečna bruto plača v javnem infrastrukturnem podjetju Luka Koper ali pa v Banki Slovenije. Avtor svoje knjige seveda ni napisal v mesecu dni; za profesionalne pisatelje velja, da naj bi

jim preživetje omogočala izdaja nove knjige vsaki dve leti. A ne glede na to nas duh časa sili v odziv: kaj se pritožuje, je bil vsaj kaj plačan, tudi jaz sem objavil knjigo, pa nisem nič dobil, še več, sam sem moral plačati, da je izšla!

Res, samoplačniško založništvo je dodobra udomačeno ne le v svetu, tudi v Sloveniji, in slovenska javnost ga podpira, tudi finančno, s precejšnjim odkupovanjem strokovno nepotrjenih knjig za knjižnice. Kulturni in družbeni sistem je vse bolj zasnovan na takem, recimo brez slabšalnega prizvoka, popoldanskem ustvarjanju in s tako zasnovano, zavestno ali ne, odmerja ne le materialno, temveč tudi simbolno vrednost ustvarjanju. Sporočilo razmerja med poplačili je, da besedna in še kaka druga ustvarjalnost očitno ni več razumljena kot plačila vreden družbeni podsistem. Danes si pač vreden toliko, kot se prodaj, neprestano razlagajo vsi od obubožanih in razlaščenih spletnih komentatorjev do medijsko vseprisotnih gurujev družbenega razvoja. Da je avtor, ki ne proda dovolj knjig, sploh kaj plačan, je posledica javne podpore, ne prodaje na trgu, in saj vemo, kaj o takih podporah pravijo spletni komentatorji in guruji družbenega razvoja.

Vendar niti tisti pisatelji, ki v Sloveniji prodajo največ knjig, s to prodajo ne morejo zaslužiti povprečne slovenske plače. Pri prodajni ceni njihovih knjig, ki je blizu povprečni ceni slovenske knjige, in običajnem deležu od prodaje, ki po vsem svetu znaša okrog deset odstotkov, bi jih morali vsak mesec za tako plačo prodati osemsto. Velika večina slovenskih knjig se v taki nakladi ne proda v vsej svoji življenjski dobi. Uspešnice se morda, če so okoliščine ugodne, prodajo desetkrat več. Takih knjig je vsako leto samo nekaj. Z eno samo uspešnico na leto torej po merilih trga do povprečne plače ne prideš. Zadnji uspešneži, najbolj prodajani avtorji zadnjih let Tadej Golob, Bronja Žakelj in Mojca Širok, bi si samo s knjižno prodajo prislužili povprečno plačo za pet mesecev v letu.

Ob stoti obletnici Cankarjeve smrti smo pogosto omenjali množico na njegovem pogrebu, ki naj bi ponazarjala, kako zelo da je bil cenjen že v svojem času. Paradigme se spreminjajo. Nekdaj so (kakor v velikem delu svojega opusa opisuje temeljni avtor kulturnih študij Raymond Williams) bolj razumeli, da umetnost in z njo leposlovje ustvarjata nematerialno vrednost in da zato ustvarjalci zaslužijo stabilno materialno podlago. Zato je bil Jorge Luis Borges lahko dolga leta zaposlen v argentinski nacionalni knjižnici, skoraj dve desetletji kot njen slepi direktor, po Aškerčevi smrti so njegovo mesto ljubljanskega arhivarja ponujali najprej Cankarju, sprejel pa ga je Župančič, in če so slovenski povojni

besedni ustvarjalci velikokrat dobili miren delovni kotiček v kaki založbi ali drugi kulturni ustanovi, je danes drugače. Ustvarjanje je pač vse bolj razumljeno z logiko »konjiček, ne služba« (ki je, kakor piše Naomi Klein v *No logo*, slovenski prevod 2004, gonilna sila korporativizma zlasti v storitvenih dejavnostih: poganjajo jih prekarni delavci v »neresnih« zaposlitvah) – ali niste, dragi naši ustvarjalci, dovolj poplačani že s tem, da lahko počnete nekaj, kar radi počnete? Ali kdaj pomislite, kako malo ljudi ima tako srečo? Ko je treba zmeraj znova pojasnjevati, zakaj je ustvarjalnost pomembna in kakšna je netržna vrednost kulture, so misli o civilizacijskem somraku manj patetične, kot bi si želeli.

Ta preobrazba je družbeno pogojena: knjižne raziskave zadnjega desetletja jasno pokažejo spremembo knjižnega branja v Sloveniji. Raziskava Kultura in razred, ki jo je izvajala Fakulteta za družbene vede v l. 2010 in 2011, je pokazala, da najmanj knjig v Sloveniji prebere najbogatejši sloj prebivalstva, pri čemer so bili v ta sloj v raziskavi vključeni tisti, ki so zaslužili več kot dva tisoč evrov neto na mesec. Raziskava Knjiga in bralci V iz 2014 pa je pokazala, da je od 1996 za tri odstotke padlo število ljudi, ki preberejo vsaj eno knjigo na leto. Knjiga in bralci VI iz 2019 je k nebralcem dodala novih sedem odstotkov prebivalstva. Trend nebranja knjig torej naglo narašča.

To je izzvalo precej klicev k akciji, a nobene akcije. Malce prezrlo se je, da so se zelo razmnožili zlasti nebralci s končano visokošolsko izobrazbo, izrazito pa je padlo tako število intenzivnih bralcev, torej takšnih, ki po lastni odločitvi, in ne zaradi poklicnih zahtev, preberejo več kot 20 knjig na leto, kot tudi število domačih knjižnic, torej domovanj, ki premorejo več kot 500 knjig. Raziskava Kultura in razred je zaznala veliko strinjanje s trditvijo »branje knjig je bilo včasih bolj pomembno, kot je danes«, majhno s »če ne bereš, se ne moreš uveljaviti v družbi« in videla knjigo zlasti kot »odličen način preživljanja prostega časa«.

Branje knjig očitno torej ni več pomemben družbeni kvalifikant, tako po mnenju bralcev kot nebralcev (oboje so bili sorazmerno enako zajeti v anketi, saj po raziskavi Knjiga in bralci V 42 % Slovencev, po Knjiga in bralci VI pa 49 % Slovencev ne prebere po svoji odločitvi niti ene knjige na leto, skoraj nihče med njimi želje po branju niti nima, torej jih imamo lahko za nebralce, vse druge pa za bralce). Empiričnih raziskav s tega področja ni zaslediti, večkrat pa pridemo do provokativne pomisli, da je branje pravzaprav v nasprotju s temeljnimi družbenimi gibal današnjega časa. Za branje leposlovja na primer

velja, da povečuje empatijo – z branjem o drugačnostih jih lažje razumemo, sprejemamo in čutimo. Empatija pa nekako zavira temeljna zapovedana gibala današnjega razvoja, ki morda ne deklarativno, v resnici pa neogibno razvijajo *višje, hitreje in močneje* na račun drugega – pojav, ki se mu s primerjavo reče podganja dirka. Vendar moramo biti z živalskimi primerjavami previdni – spomladi 2019 je bila v Sloveniji najbolj prodajana knjiga *Modrost volkov*, ki razlaga, da imajo volkovi v nasprotju s človeškimi predstavami precejšnjo inteligenco in, vsaj do svoje vrste, tudi empatijo.

Da je obzorje pričakovanja do bralnega dejanja drugačno, kot je bilo nekaj (in na tem mestu velja opozoriti, da se je branje kot pristočasna dejavnost uveljavilo šele nekako v 18. stoletju s strmim naraščanjem pismenosti kot posledico obveznega šolstva, in ko sfera prostega časa za veliko večino prebivalstva šele nastopi), pa je mogoče vendarle povezati tudi s fenomenom plitvega branja, ki je bil omenjen maloprej. Funkcionalistično branje se ne ustavlja pri globini in ne išče navzkrižnih referenc v vseh doslej prebranih besedilih, temveč preskakuje med tistimi, ki so mu (v najpogostejšem zaslonskem branju) ponujene na istem zaslonu, dobesedno in v prenesenem pomenu znotraj istega obzorja.

Vrsta knjig in posameznih študij govori o tem, kako nas spoznavanje sveta prek socialnih omrežij zaklene v krog enako ali vsaj podobno mislečih. Nemara vsi poznamo primere, ko smo koga, čigar način razmišljanja nam ni bil všeč, odstranili iz svoje realne ali, lažje in pogosteje, virtualne bližine. Objave v socialnih omrežjih spreminjajo odzivnost naših besedil – z objavo doživimo takojšnji odziv, nekaj ur ali v najboljšem primeru dni všečkanja, nakar povedano potone v magmo spletnih smeti in ne pride več na površje, v nasprotju s knjigo, ki ima shranjena na polici (in ne v skladišču!) zmeraj možnost, da z novim bralcem pride do novega obstoja v bralnem doživljanju.

Hkrati pa ta splošna in lahka objavljalnost in dostopnost besedil ustvarja v ljudeh varljivi občutek, da je ustvarjanje besedil na voljo vsem v enaki meri in z enakimi možnostmi za uspeh. V Sloveniji smo med vodilnimi na svetu po objavljanju števila novih knjižnih naslovov na prebivalca. L. 1991 je za nagrado kresnik tekmovalo 17 novih slovenskih romanov, v zadnjih letih jih je zmeraj nad 130, tudi več kot 170 jih je že bilo. Vsako leto izide 250 do 300 pesniških zbirk, od tega le desetina pri založbah, ki upoštevajo založniške standarde in izbirajo med v objavo ponujenimi besedili. Zelo malo pesniških zbirk pa se proda v vsaj

približno taki nakladi. Splošno razširjeno je prepričanje, da pisanje besedil vsi obvladajo in vsi znajo soditi, kaj je dobro.

To prepričanje je tudi splošna lastnost sodobnega časa. Razvoj družbe znanja nas je pripeljal v čase, ko lahkotno mislimo, da vemo vse o vsem in vse vemo najboljše, narašča tako imenovani Dunning-Krugerjev učinek, da se neusposobljeni posamezniki ne zavedajo pomanjkanja lastnega znanja na določenem področju in zato precenjujejo svoje sposobnosti.

V povratku k besedilom lahko ugotovimo, da je ta vrhovna vrednotenjska paradigma »dobro je, kar se dobro proda« pripeljala tudi do zanimivega vprašanja (ki ga je ob predavanju Marka Marinčiča v ciklu Govori FF zastavil Primož Vitez): kako je mogoče, da v sistemu Univerze v Ljubljani poučujemo vse druge umetnosti, le besedne (ali besedilne, ali jezikovne, če hočete), ki naj nas bi nacionalno konstituirala (kakor smo razmišljali na predavanju Boža Repeta v tem ciklu), pa ne?

Deloma seveda zato, ker igranje glasbil, vizualno ustvarjanje in podobno dojemamo kot veščino, drugače od sestavljanja besed – besedovati vendar znamo vsi. Deloma pa tudi zato, ker so te umetnosti bolj unovčljive. Dvom ob slednjem sklepanju pobije primerjalna analiza: kreativno oziroma ustvarjalno pisanje se bolj uveljavlja v velikih jezikih, zlasti v angleščini, kot v majhnih, saj je tam trg za besedilne izdelke večji in torej lažje poplača študirane ljudi s tega področja. Mimogrede rečeno – tudi v ZDA se diplomanti kreativnega pisanja ne zaposlujejo toliko v pisanju leposlovja, temveč najprej v oglaševanju (tam so besede še nekaj vredne), potem v produkciji računalniških iger (tudi če nimajo dialogov, imajo zaplete in značaje) in v komercialni TV-produkciji. (Vsakič, ko slišimo producente slabih slovenskih TV-nanizank stokati, da se ne da narediti bolje, ker ni denarja, se lahko vprašamo, ali bi res toliko stalo, če bi kdo kvalificiran prebral scenarij in ga popravil. A najbrž ustvarjalcem to ne pride na misel, saj pisanja besedil, v nasprotju s scenografijo, montažo, glasbo in drugimi sestavinami, za kar vse iščejo strokovnjake za svoje ekipe, ne dojemajo kot specializirano veščino.)

Vrnimo se, za konec, k uvodoma omenjeni definiciji besedila: besedila so »z določenimi besedami izražene misli«. Morda, privoščimo si ščepec moralčnosti, izvirajo današnji dvomi glede prihodnosti besedil prav iz dvomov o prihodnosti izraženega mišljenja. Mišljenje je pač dejavnost, ki zastavlja prava vprašanja

napačnim odgovorom, dandanes pa je takih, ki vpijejo, da oni že vedo, kako je treba, in da vedo tudi, da imajo prav, pravzaprav iz dneva v dan več, pa naj gre za samozvane preroke, ki prodajajo politične vizije, ali pa za tiste, ki skušajo vplivati na naše denarne odločitve. (Po neki anketi med mladimi je najbolj zaželen poklic prihodnosti *influencer*, vplivnež.) Mišljenje samoumevnost vseh teh »prav« zamaje, zato ogroža vzpostavljen poslovni model.

Nič čudnega. Besedila so bila od nekdaj ne le tisto, kar je odvrčalo misel na izgubo in strah pred pozabo, kakor piše Roger Chartier v knjigi *Pisanje in brisanje* (slovenski prevod 2008), torej tisto, kar je utrjevalo družbo, ampak tudi tisto, kar jo je spreminjalo. Spomnimo se Luthra, brez katerega Gutenbergov izum tiskarskega stroja morda še dolgo ne bi prišel v uporabo, in še zmeraj je v uporabi. Medtem ko so digitalna fotografija, video in glasba svoje predhodnike izrinili, ves analogni svet tiska, knjigarn in knjižnic še vedno obstaja, piše Adrian van der Weel v knjigi *Spreminjanje naše besedilne zavesti* (slovenski prevod 2014). (Mimogrede, če je kdo v tem branju pogrešal trdnejše besedilne teorije, lahko to nadoknadi z branjem slovenskega prevoda ali angleškega izvirnika knjige tega nizozemskega besediloslovca.)

Besedila so bila v vsej svoji zgodovini zapis stvari, kakor so, a tudi glas proti, izzivalo jih je tisto, kar je bilo treba spreminjati, predrugačiti, in takih izzivov je danes zelo veliko. Torej je danes pravzaprav zelo dober čas za pisanje in branje besedil.

Viri in literatura

- Anderson, B., *Zamišljene skupnosti: o izvoru in širjenju nacionalizma* (prev. Brglez, A.), Ljubljana 1998.
- Anderson, C., *Dolgi rep* (prev. Ahlin, T.), Ljubljana 2009.
- Berger, T., Luckmann, T., *Družbena konstrukcija realnosti: razprava iz sociologije znanja* (prev. Debeljak, A.), Ljubljana 1988.
- Bhaskar, M., *Naprava za vsebino: teoriji založništva naproti od tiskarskega stroja do digitalnega tiska* (prev. Petek, P.), Ljubljana 2015.
- Blatnik, A., Mass-produced, media-promoted, handmade: books in 21st century: production vs. consumption, v: *The book is a-live!* (ur. Smith, R.S. in Smith, W.E.), Sheffield 2013, str. 96–103.

- Blatnik, A., Gregorin, R., Kovač, M., Rugelj, S. in Rupar, P., *Knjiga in bralci V, Bralna kultura in nakupovanje knjig v Sloveniji*, Ljubljana 2015.
- Blatnik, A., Kovač, M., Rugelj, S. in Rupar, P., *Knjiga in bralci VI, Bralna kultura in nakupovanje knjig v Sloveniji v letu 2019*, Ljubljana 2019.
- Blatnik, A., *Izdati in obstati*, Ljubljana 2018.
- Blatnik, A., *Nezbrano delo: majhni premisleki*, Ljubljana 2020.
- Bourdieu, P., *Distinction: a social critique of the judgement of taste*, London 1984.
- Carr, N. G., *Plitvine: kako internet spreminja naš način razmišljanja, branja in pomnenja* (prev. Ahlin, T.), Ljubljana 2011.
- Chartier, R., *Pisanje in brisanje: pisna kultura in literatura (od 11. do 18. stoletja)* (prev. Troha, V.), Ljubljana 2008.
- Cippola, C., *Literacy and development in the West*, Harmondsworth [etc.] 1969.
- Darnton, R., *The kiss of Lamourette: reflections in cultural history*, New York 1990.
- Ilich, I., *Knjiga*, Ljubljana 2007.
- Klein, N., *No logo* (prev. Rekar, A.), Ljubljana 2004.
- Kocijan, G., Podmenik, D. in Žnideršič, M., *Knjiga in bralci IV*, Ljubljana 1999.
- Kovač, M., *Skrivno življenje knjig: protislovja knjižnega založništva v Sloveniji v 20. stoletju*, Ljubljana 2005.
- Kovač, M., *Od katedrale do palačinke: tisk, branje in znanje v digitalni družbi*, Ljubljana 2009.
- Novak, B. A., *Zven in pomen*, Ljubljana 2005.
- Rugelj, S., *Za vsako besedo cekin? Slovensko knjižno založništvo med državo in trgom*, Ljubljana 2010.
- Rugelj, S., *Krčenje: diktatura trga, erozija duha in slovensko knjižno založništvo (2008–2020)*, Ljubljana 2019.
- van der Weel, A., *Spreminjanje naše besedilne zavesti: na poti k digitalnemu redu znanja* (prev. Zabukovec, D.), Ljubljana 2014.
- Williams, R., *Navadna kultura: izbrani spisi* (prev. Cajnko, B.), Ljubljana 1998.
- Zaid, G., *Toliko knjig!* (prev. Zabukovec, D.), Ljubljana 2006.
- Žnideršič, M., *Knjiga in trg*, Ljubljana 1982.

Povzetek

Naše bralne navade se nenehno spreminjajo. Veliko spremembo je prineslo branje digitalnih vsebin, poleg tega pa raziskave knjižnih bralnih navad kažejo, da ljudje več berejo za zabavo in manj za pridobivanje znanja. Besedilo analizira učinkovanje teh sprememb na družbo, s posebnim poudarkom na specifičnih slovenskih okoliščinah.

Ključne besede: besedilo, branje, knjige, založništvo

TRANSITIO

Prelomnost in kontinuiteta tranzicij. *Remake* slovenske zgodovine 20. stoletja

Marta Verginella

Uvod

Ko se je l. 1831 Alexis de Tocqueville na pobudo francoske vlade podal na severnoameriška tla z namenom, da preuči ameriško demokracijo, je želel spoznati njene dobre in slabe strani. V nasprotju s tistimi, ki so mislili, da bo morala ameriška družba prehoditi dolgo pot približevanja evropski civilizacijski stopnji, je bil sam mnenja, da se na ameriških tleh rojeva politična in družbena prihodnost Evrope. Med novostmi, ki so pritegnile njegovo pozornost, je bila še posebej enakost pogojev, ki jo je prepoznal kot pravo gonilno silo ameriške družbe: »Kmalu sem uvidel, da se vpliv tega dejstva razteza daleč preko političnih navad in zakonov in da z enako močjo deluje tako na civilni družbo kot na oblast, vzbuja občutke, rojeva običaje in spreminja vse, česar ne proizvede sama.« (Tocqueville, 1996, 9)

Po vrnitvi na staro celino je obogaten z novim pogledom premeril obseg in sunkovitost novega v ZDA, ne da bi pozabil zabeležiti kljubovanje starožitnega. Francoska revolucija se mu je vse bolj kazala kot dolgotrajen in kompleksen proces s številnimi kontradikcijami (Furet, 1989, 156). Soočenje z novim svetom je usmerilo njegovo pozornost na to, kar je ostajalo v ozadju novega. »Svet, ki nastaja, je še vedno napol zakrit pod ostanki sveta, ki propada, in sredi gramozanske zmede v

človeških stvareh nihče ne ve povedati, kaj se bo od starih institucij in nekdanjih nravi ohranilo in kaj bo izginilo,« (Furet, 1989, 156) je zapisal v zadnjem poglavju *Demokracije v Ameriki*, misleč na novi, ameriški svet. Podobnega mnenja je bil tudi glede francoske družbe, ki je izšla iz revolucije in ki jo je bilo mogoče razumeti le v luči sil kontinuitet: »Mislite, da je francoska revolucija surov prelom v naši nacionalni zgodovini? Je dejal sodobnikom. V resnici je razcvet naše preteklosti. Končuje delo monarhije. Nikakor ne pomeni preloma in razumeti jo je mogoče le v zgodovinski kontinuiteti in skozi njo. To kontinuiteto dovrši na ravni dejstev, v zavestih pa se prikazuje kot prelom.« (Furet, 1989, 27–28)

Tocquevillovi radikalna kritika revolucije (Tocqueville, 1952),¹ ukvarjanje s porajanjem novega in vztrajnostjo starega ter razlaga dogodka v okviru sistema so po več kot stoletju nagovorili francoskega zgodovinarja Francois Fureta, ki se je odločil za kritični pretres historiografije o francoski revoluciji in opozoril na posamezne razsežnosti politične rabe revolucionarnega mita v 19. in 20. stoletju. V knjigi *Misliti francosko zgodovino*, ki je v francoskem izvirniku izšla l. 1983, se je distanciral od prevladujočega francoskega zgodovinskega kanona, ki je v francoski revoluciji prepoznal začetek novega sveta, temeljčnega na enakosti in svobodi. Z novo konceptualizacijo francoske revolucije je ovrgel interpretacijo o koncu starega režima, ki naj bi se sklenil z zavzetjem Bastilje, in potrdil njegovo nadaljevanje v 19. stoletju: »Vso zgodovino francoskega XIX. stoletja namreč lahko imamo za zgodovino boja med revolucijo in restavracijo, ki se dogaja skozi epizode, kakršne so bile leto 1815, leto 1830, leto 1848, leto 1881, leto 1870, komuna, 16. maj 1877. Zgolj zmaga republikancev nad monarhisti na začetku tretje republike je zapečatila zmago revolucije v vsej deželi [...]. Da se je vaška in kmečka Francija z načeli iz leta 1889 integrirala v republikansko nacijo, je gotovo trajalo vse stoletje, v glede marsičesa zaostalih regijah, denimo v Bretanji ali na jugozahodu pa nedvomno precej dlje. To novejšo zgodovino francoskega prostora je treba šele napisati in tudi ta je zgodovina revolucije.« (Furet, 1989, 9 in 190–193)

Leto pred izidom Furetove študije je izšla knjiga Arna Mayerja, ki se je podobno kot Furetova ukvarjala z vprašanji kontinuitete in diskontinuitete v 19. stoletju. V nasprotju s prevladujočim zgodovinskim, ki je 19. stoletje proglasilo

1 Ob Tocquevillu je za Furetovo konceptualizacijo francoske revolucije pomemben tudi Augustin Cochin (Furet, 1989, 9 in 190–193).

za čas meščanstva in industrije, se je Mayer posvetil osvetljevanju sil kontinuitete, vztrajnosti družbe starega reda, prevladujoči kmetiskosti in referenčnosti vrednot plemstva in krone (Mayer, 1981).

Po zgledu Fureta in Mayerja so v zadnjih desetletjih še drugi zgodovinarji in zgodovinarke preusmerili pogled od progresivnih sil h konservativnim. Namen je ostal nespremenjen: preseči preveč enoznačno razumevanje pospešenega dogajanja, kar je francoska revolucija nedvomno bila, in zaobjeti poleg novega tudi staro. Vsekakor je problematizacija dinamičnega razmerja med dogodkom in strukturo prispevala k bolj poglobljenemu preučevanju posamičnih prelomnih dogodkov in tudi k njihovi bolj kritični umestitvi v proces.

Kot pripadnik francoske šole Analov je Furet ponotranjil razliko med dogodkom in strukturo. Pozoren je bil na igro časovnih menjav, na to, kar je določalo čas politike in mentaliteto političnih akterjev. Furetu je bilo do tega, da se zgodovinopisje izmota iz protislovij, ki so jih porodili revolucijski mit in revolucijske oziroma protirevolucijske družbe. Ne glede to, kako uspešen in koherenten je bil v tem svojem početju – mnogi so mu očitali, da je ubral grobo revizionistično pot (Furet, 1989, 238) –, je s svojo študijo o francoski revoluciji prispeval h kritičnemu preizpraševanju o revolucionarni preteklosti, predvsem pa je odprl razpravo o prelomni moči revolucionarnega dogodka in dolgotrajnosti revolucionarnega procesa. Ko je po sledovih Tocquevilla vzel v pretres francosko revolucijo kot problem, se je odločil, da bo pogledal onkraj politične povrhnjice v globlje plasti zgodovinskega dogajanja. Brez upoštevanja slednjih, kot prepričljivo razlaga Marc Bloch v *Apologiji zgodovine ali zgodovinarjevem poklicu*, pa ni mogoče vzpostaviti distance do dogodkovne zgodovine in uzreti dejanske razsežnosti diskontinuitete. Šele ko usmerimo pogled v globino zgodovinskih silnic, se spopademo z »vse zajemajočo zgodovino« (Bloch, 1996, 26).

Dejstvo, da je Bloch promoviral metodološki premik od dogodka k strukturi, od površine h globini, v času, ko je bila zgodovina, kot je trdil, »na slabem glasu«, je zagotovo pomenljivo. Med njegovimi sodržavljeni je bilo takrat razširjeno mnenje, da jih je zgodovina (mišljena kot potek dogodkov) opeharila. Sam pa je bil mnenja, da je le kritično ozaveščeno zgodovinopisje učinkovit branik demokracije in pravi recept za razumevanje tega, kar se je zgodilo v Franciji in drugod po Evropi pred in po vzponu fašizma in nacizma. Zaradi prodornih epistemoloških uvidov ostaja Blochova *Apologija zgodovine* še

vedno uporaben zagovor o koristnosti in upravičenosti zgodovinopisja za vse, ki smo prepričani, da je kvaliteta zgodovinjenja odvisna od pravih metodoloških prijemov in dobro zastavljenih epistemoloških vprašanj, ne nazadnje pa tudi od tega, kako so zgodovinska dejstva poimenovana in razumljena. Kajti kot pravi Bloch: »Slehera analiza namreč najprej potrebuje, kot orodje, primerno izrazje, izrazje, ki naj natančno zariše obrise in obenem ohrani prožnost, nujno za sprotno prilagajanje novim odkritjem, izrazje predvsem, brez omahovanj in dvoumij.« (Bloch, 1996, 139)

Tranzicija kot pojem

V slovenskem besednjaku se je beseda tranzicija udomačila kot tujka. V rabi je pogosto z negativnim predznakom, ker implicira neizpolnjeno in nerealizirano spremembo. Razumljena je v smislu prehoda, kot sopomenka podaljška nečesa, kar bi se moralo že zdavnaj končati, pa se ni. Gre za neke vrste podaljševanje dogodka, ki se je formalno zaključil, a ki zaradi trdoživih (nemalokrat tudi zarotniških) sil še vedno vztraja. Iz pogostosti rabe izraza tranzicija se da ugotoviti, da je termin bolj kot v družboslovnem ali humanističnem diskurzu prisoten v vsakodnevni politični polemiki. V njej se pogosto lepi na politično levico, v sovražnem govoru pa praviloma na nekdanje, še vedno nespreobrnjene, komuniste, ki naj bi bili predstavniki kontinuitete *par excellence*.

Slovar slovenskega knjižnega jezika (SSKJ) iz l. 1991 izraza ne vključuje, zato ga tudi ne najdemo v njegovi spletni različici. Zadovoljiti se moramo s sorodnim, pridevniškim izrazom »tranzitoren«, ki se v knjižni različici razlaga s sopomenkama »prehoden« in »začasen«. SSKJ se v pojasnjevanju izraza zadovolji z omenjanjem tranzitornih bolezenskih pojavov (SSKJ, 1991, 144). Tudi *Slovenski etimološki slovar*, ki je izšel l. 2003, ko je bila Slovenija po marsikaterem kazalcu še vedno v tranziciji, ne vključuje gesla »tranzicija«. Najdemo pa v njem besedo »tranzit«, ki je pojasnjena s pomenom 'prevoz čez drugo državo'. Navedena je kot tujka, prevzeta iz nemške besede *Transit* oz. iz italijanskega samostalnika *transito* in latinskega *transitus*. Na podlagi v geslu navedenega latinskega glagola *transire* se da sklepati, da tudi »tranzicija« pomeni 'iti na drugo stran, prečkati, prekoračiti', kajti tako kot »tranzit« tudi »tranzicija« korenini v latinskem *trans* 'prek' in latinskem *ire* 'iti' (Snoj, 2003, 777).

Veliki slovar tujk iz l. 2002 vsebuje tudi geslo »tranzicija« in ga razlaga kot 'prehod v novo družbeno ureditev', podobno tudi v pridevniški obliki, pri kateri se tranzicijske značilnosti omenjajo v povezavi s prehodom v novo družbeno ureditev (Tavzes, 2002, 1581). Zajetnejše geslo, posvečeno izrazu »tranzicija«, ponuja le *Slovenika. Slovenska nacionalna enciklopedija* iz l. 2011. V njej Neven Borak pojem tranzicije razloži kot preoblikovanje socialističnega ekonomskega, družbenega in političnega sistema v kapitalizem na ozemlju nekdanjih socialističnih državah v Srednji in Vzhodni Evropi od konca osemdesetih let 20. stoletja. V geslu omenja prehod v lastninski pluralizem, liberalizacijo cen, privatizacijo, uvedbo parlamentarne demokracije in politične pluralizacije, prestrukturiranje gospodarstva in bančništva, pridruževanje EU, denacionalizacijo. Kot referenčno delo avtor gesla navede le monografijo Janeza Šušteršiča *Tranzicija kot politični cikel* (Šušteršič, 2003), na katero se pri pojasnjevanju pojma tudi opre.

S pregledom naslovov zbranih s pomočjo podatkovne baze Cobiss je mogoče pridobiti še nekaj zanimivih podatkov in ugotovitev. Termin tranzicija je večinoma uporabljen za poimenovanje političnega in gospodarskega prehoda iz socialistične družbe v kapitalistično ter iz komunistične v demokratično, pri čemer lahko ugotavljamo vpliv marksističnega razumevanja tranzicije kot prehoda iz fevdalizma v kapitalizem oz. iz kapitalizma v socializem (Godelier, 1977–1984, 460–462). Podrobnejša analiza bibliografske baze pokaže, da ta raba izraza ne pomeni tudi razširjenega družboslovnega in humanističnega ukvarjanja s fenomenom, ki ga pojem poimenuje. Beseda tranzicija je skromno zastopana v naslovih monografij, najpogosteje nastopa v naslovih člankov, ki obravnavajo slovensko šolstvo in položaj žensk v slovenski družbi.²

Če se zaustavimo še ob filologiji besede, ugotovimo, da je njen etimološki izvor kompleksnejši od razlag, ki nam jih sugerirajo slovenski slovarji. Res je, da izvira iz latinskega *transitio*, a ob tem velja tudi omeniti, da je od 16. stoletja v romanskih jezikih izraz imel več pomenov. Kot ugotavljata Federica Bertagna in Leonida Tedoldi, je tranzicija v slovarju španske kraljeve akademije *Dictionario de Autoridades de la Real Academia española*, objavljenem med 1726 in 1739, pomenila retoričen prehod iz enega govora v drugega. V *Dictionnaire de l'Académie française* iz l. 1762 je označevala prestop iz enega načina mišljenja

2 Gl. podatkovno bazo Cobiss ob vpisu besede tranzicija; <https://plus.cobiss.si/opac7/bib/search/advanced?ax&cti&kw=tranzicija&db=cobib&mat=> (9. 12. 2019).

v drugega. Besedo »transition« razlaga Jean-Jacques Rousseau v *Enciklopediji* v okviru glasbe, kot premor oziroma prehod iz enega intervala v drugega. Nicolò Tommaseo in Bernardo Bellini sta v slovarju italijanskega jezika *Dizionario della lingua italiana* iz l. 1861 besedi »transizione« dodelila geološki pomen. Pomenila je predhodno obdobje med dvema geološkima stanjema (Bertagna in Tedoldi, 2018, 8). Da se je pomen termina zgostil v to, kar danes razumemo kot družbeni, politični, gospodarski prehod, se je moralo zgoditi razsvetljenstvo in se uveljaviti ideja razvoja. Pozitivizem, evolucionizem, marksizem so v drugi polovici 19. stoletja med intelektualnimi elitami in širšo javnostjo utrdili prepričanje, da je prehod iz enega družbenega, gospodarskega, političnega stanja ne le možen, temveč tudi neogiben in da je znanilec civilizacijskega napredka.

Tranzicija kot zgodovinski koncept

Paolo Pombeni, eden redkih zgodovinarjev, ki so se v zadnjih letih posvetili tranziciji kot zgodovinskemu konceptu, je preizprašal njegovo rabo v knjigi v *The Historiography of Transition* in opozarja na dvumnost samega koncepta in na raznolikost pojavov, ki jih poimenuje. Zgodovinska tranzicija ni samoumevno prehod med dvema zgodovinskima obdobjema, je tudi gibanje, ki ni nujno periodizirano in zato tudi ni časovno oziroma vektorsko določeno. Označuje lahko evolutivni, tudi posamični dejavnik znotraj nekega obdobja v njegovem počasnem delovanju (Pombeni, 2015, 15). Tranzicija po njegovem ni nujno samo prehod od ene točke do druge, od enega stadija do drugega, iz enega sistema v drugega, je tudi proces dolgega trajanja v svojem vijugastem in počasnem odvijanju. Po padcu berlinskega zidu se je na primer Tonyju Judtu povojna evropska preteklost pokazala v novi luči, kot dolga, več desetletna tranzicija: »Z današnjega gledišča je bilo obdobje od 1945 do 1989 videti kot prehodno obdobje, in nič več kot začetek nove dobe: povojni medklic, nedokončani spor, ki se je sicer končal leta 1945, toda njegov epilog je trajal še dodatnega pol stoletja.« (Judt, 2007, 14)³

Če vzamemo v pretres evropsko zgodovino 20. stoletja, ugotovimo, da je določena zlasti s kontinuitetami in diskontinuitetami, predvsem pa z vojnimi prelomnimi dogajanjem in tranzicijami, ki so jim sledile. Po koncu I. in II. svetovne vojne so se na nekaterih evropskih območjih zgodili prevrati in revolucije, ki so

3 O nevarnosti, da se v zgodovinopisju prekomerno uporablja koncept tranzicije, piše Claudio Pavone (2007, 164).

porodili pomembne politične, družbene, gospodarske in kulturne spremembe. Obstajala pa so tudi območja, ki so vztrajala pri starem, predvojnem redu. Na Portugalskem in v Španiji na primer, podobno tudi v Grčiji, je do politično prelomnih obdobij prišlo v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja, ko se je s koncem diktatur začel proces demokratizacije in evropskega približevanja. Podobno proces je sledil padcu berlinskega zidu, ko je Vzhodno Evropo zajel val političnih in gospodarskih sprememb, ki jih je sprožil razpad sovjetskega bloka in padec komunizma. Sledila je radikalna preobrazba, ki je prispevala tudi k udomačitvi termina, ki ga obravnavamo. Število tranzicij se sicer pomnoži, če poleg Evrope vzamemo v pretres tudi druge celine. Koncu kolonialnih režimov v Afriki in Aziji, podobno diktatur v Latinski Ameriki, je sledila kopica tranzicij, čeprav se za njihovo označevanje ni uporabljal ta koncept. Omembe vredno dejstvo je, da pogostost zgodovinskega pojava ni prispevala k problematizaciji samega poimenovanja niti k širši historiografski problematizaciji koncepta. Prav zato Pombeni meni, da bi se zgodovinopisje pri konceptualizaciji tranzicije moralo ozirati po kulturni antropologiji, in o tem sem prepričana tudi sama.

Vprašanjem prepleta kontinuitete in diskontinuitete v zgodovini in še posebej v prelomnih obdobjih se je poglobljeno posvetil zgodovinski antropolog Marshall Sahlins. V knjigi *Island of history*, v kateri se je osredotočil na posledice izkrcanje kapitana Cooka in njegove posadke na Havajih l. 1778, je ugotovil, da so domorodci prihod Evropejcev razumeli kot izjemen dogodek. Iz nadaljnega dogajanja, ki je pripeljalo do tragičnega kapitanovega konca, je razvidno, da so domačini prelomno novost uspešno spojili s tradicijo. Kultura po Sahlinsu deluje kot sinteza stabilnosti in sprememb, diahronije in sinhronije (Sahlins, 1986, 125). Dogodek ni alternativen strukturi ali sistemu, njegove specifične zgodovinske posledice so odvisne od delujoče strukture (Sahlins, 1992, 117). V primeru Cooka in njegove posadke je bilo kulturno soočenje z dogodkom konservativno in inovativno hkrati: »Nenapovedani prihod kapitana Cooka je bil dogodek brez primere, a vendar je bilo to, kar je bilo v njem edinstvenega, sprejeto v tisto, kar je bilo na konceptualni ravni domače. Havajci so sedanost vključili v svojo preteklost.« (Sahlins, 1986, 127) Kot pojasnjuje Sahlins, kulturne kategorije, ki oblikujejo izkušnjo, niso le posledica realnega, odvisne so tudi od simbolnega. Če je dogodek pomenljiv v svoji enkratnosti, je njegov pomen odvisen tudi od strukture, v katero se zagodzi. Za Zahod velja, da sta stanovitnost in sprememba

antitetični, to pa še ne pomeni, da podobno razmišljajo tudi druga ljudstva. Sahlins ne sprejema samoumevne dihotomije med tradicijo in modernim, prav tako ne v zgodovinoписju razširjenega prepričanja, da sta stanovitnost in spremenljivost antitetični (Sahlins, 1992, 193).

Paul Gready (Gready, 2003, 1), ki se je raziskovanju tranzicij posveča kot politolog, meni, da so spomin, identiteta, prostor, kraj ključni elementi za razumevanje politične tranzicije, v kateri se redefinirata tako javni kot zasebni prostor. Tranzicija proizvede spremembo v političnem režimu in kulturi, je zgodovinsko obdobje, v katerem se vzpostavi nova politika in nova oblast ter se zgodi odmik od starega. Nova politična elita poskuša ugoditi posameznim akterjem, njihovim zahtevam in obljubam, vpeljuje novo politično naracijo in z njo uveljavlja nove okvire spomina.

Po II. svetovni vojni je nürnberški proces, ki se je odvijal od novembra 1945 do 1. oktobra 1946, dal sodni in simbolni pečat zlomu nacizma v Nemčiji in Evropi (Wieviorka, 2006). Njegova prelomnost je bila v sojenju vrhu nacističnega režima in v ugotavljanju dejstvenih resnic. Zavezniško sodišče je v Nürnbergu najpomembnejšim predstavnikom nacizma sodilo zaradi vojnih zločinov, zločinov proti miru in človečnosti. Toda njegova intenca ni bila samo razkrinkati zločinskost Hitlerjevega režima, obsoditi krivce za milijone mrtvih, vojakov in civilistov. Imelo je tudi pedagoški namen (politično in moralno prevzgojiti Nemce in Nemke) in prizadevalo si je oblikovati nove spominske okvire, ki jih je zmagovita stran narekovala povojni družbi. Med sojenjem se nürnberško sodišče ni spuščalo v vprašanje odgovornosti celotnega nacističnega državnega aparata niti ni sodilo nacizmu naklonjenim širšim plastem nemškega prebivalstva.⁴ Večja temeljitost bi zahtevala večji politični vložek in podaljšek povojnega stanja, predvsem pa bi odložila pomiritev, ki je bila za vse nekdanje vojne akterje pomembna. Cilj tako zahodnih zaveznikov kot Sovjetske zveze je bil začeti povojno obnovo in politično normalizacijo, ki je sicer na vzhodu Evrope zelo kmalu prinesla radikalnejše politične reze s preteklostjo kot v njenem zahodnem delu, kjer so se obnovile parlamentarne demokracije. Toda

4 Ameriška, britanska, francoska, sovjetska, poljska in druga sodišča so sodila nacistom nižjega ranga, medtem ko so procesi, ki so obravnavali nemške vojne zločine, obsodili le omejeno število odgovornih za vojna kazniva dejanja. Kot ugotavlja Tony Judt, »je možnost kaznovanja Nemcev samo za to, ker so bili nacisti, komajda prišla v poštev. Številke so bile namreč previsoke, argumenti zoper kolektivno krivdo pa premočni. Tako ali tako pa ni bilo jasno, kakšne bi utegnile biti posledice, če bi na ta način spoznali za krive več milijonov ljudi.« (Judt, 2007, 72)

na obeh straneh, tako v Zahodni kot Vzhodni Evropi, je prevladala ideja, da je treba povojno družbo odvrniti od vojnih tragedij in travm, jo opremiti za bodočnost in v njej hraniti spomin na herojski boj proti nacizmu in fašizmu. Zelo kmalu po koncu vojne so bile najbolj travmatične strani vojnega in povojnega dogajanja potisnjene na stran, postale so del preteklosti. Javni diskurz se je osredotočil na podvige zmagovalcev, medtem ko je bil spomin na žrtve, najhujša grozodejstva in krivice, ki niso nagovarjale z junaštvom, potisnjen v sfero zasebnosti.

Proslavljanje obletnice osvoboditve v politični in družbeni povojni konjunkturi je pomenilo spominjati se bojev in naporov, ki so bili potrebni za dokončanje vojne in za zmago nad fašizmom in nacizmom. Spominjanje je imelo nadvse pragmatično vlogo; povojne oblasti so potrjevale pot, ki je bila prehojena pred osvoboditvijo, čas trpljenja, smrti, a tudi poguma tistih, ki so se borili proti fašističnemu režimu in nemški okupaciji. V ospredju so bili tisti, ki so gojili sanje in up o svobodnejši in enakopravnejši družbi, sanje o boljšem življenju. Komemorativna praksa je služila poudarjanju junaških dejanj, krepitvi skupnosti, ki je izšla iz vojne zmagovita, istočasno pa tudi pozabljanju tistih dogodkov in dejanj, ki bi lahko očrnili zmagovalce in niso mogli postati vir ponosa, še manj proslavljajočega spomina. Od vojne razbolela in razdejana družba, ki se je morala šele postaviti na noge, je poskušala udejanjiti politično, materialno in v določenem smislu tudi duhovno prenavo, pozabiti na zlo. Pri tem se je poslužila poenostavljenih resnic, tudi laži, ki so bile v interesu velesil, držav, povojnih vladajočih elit.

Hannah Arendt, nemška filozofinja judovskega rodu, ki je po vzponu nacizma zbežala iz Evrope v ZDA in je l. 1961 kot poročevalka s procesa proti Eichmannu neusmiljeno secirala sojenje nacističnemu kriminalcu, je bila prepričana, da sta si resnica in politika praviloma na bojni nogi. Po njenem ne le da se laž preprosto prikrade v politiko, zmožnost laganja je v politiki praviloma agresivna, dovzetnost za zmote, iluzije, napake v spominu, zavestno zanikovanje dejstev pa konstitutivna za ohranjanje politične oblasti. Preprosto zato, ker se v očeh politike laži izkažejo za privlačnejše in prikladnejše od resničnosti, ničlikokrat pa tudi zato, ker je prikrojen prikaz resničnosti sprejemljivejši tudi za javnost. Kot je zapisala v eseju *Resnica in laž v politiki*, s katerim se je odzvala na vladno manipuliranje s Pentagonovimi zapisi v času ameriško-vietnamske

vojne, zatajevanje dejstev ni značilno le za totalitarno oblast. »Skrivanje v tajnosti in prevaro – čemur diplomati pravijo diskretnost ali *arcana imperii*, državne skrivnosti –, namerna zavajanja in gole laži, poznamo namreč že od začetkov zgodovine kot legitimna sredstva za doseg političnih ciljev. Resnicoljubnost ni bila nikdar šteta med politične vrline, laž pa je v politiki zmeraj veljala za dovoljeno sredstvo.« (Arendt, 2003, 6)

Tudi demokratično izvoljena oblast je potemtakem dovzetna za laž, izkrivlja dejstva in si prizadeva upogniti zgodovino sebi v prid. Na temeljih spomina in pozabe se tudi v demokraciji obnavlja v družbi pridobljeni konsenz in od posamezne politične konjunktore in političnih kulture je odvisno, kolikšna je v družbi stopnja politične zazrtosti v preteklost, kolikšna pripravljenost na kritični uvid v zgodovinsko dogajanje, kako zahtevna je družba glede resnice in kako se zna obraniti pred lažmi, ko gre za njeno zgodovino. Vsaka politična oblast poskuša namreč ukoreniniti svojo legitimnino v preteklosti. Skrbno oblikuje svojo genealogijo in se polasti kolektivnega spomina, še posebej takrat, ko so njeni temelji krhki in negotovi in ko so vrste tistih, ki jo ogrožajo, številne.

Razmišljanje Hanne Arendt o resnici in laži v politiki, o odnosu politike do zgodovine je vredno upoštevanja, še posebej če želimo slovenske tranzicije obravnavati v komparativni luči, zaobjeti kompleksnost njihovega zgodovinskega, predvsem pa razumeti, kako se je slovenska družba odzvala na politično najbolj prelomne dogodke 20. stoletja. Kajti če poskušamo najti odgovor na vprašanje, kakšen je slovenski odnos do lastne preteklosti, kako se Slovenci in Slovenke opredeljujejo do lastne zgodovine, zakaj smo priča vedno novim spominskim vojnem in političnim obračunavanjem, v osrčju katerih je slovenska zgodovina, natančneje druga II. vojna, predvsem pa povojni revolucionarni čas, njegovo razumevanje in reinterpretacija, ne moremo mimo dejstva, da je v Sloveniji odnos do 20. stoletja zaznamovan z držo, ki jo je slovenska družba oblikovala do predhodnih prelomnih političnih obdobij v 20. stoletju, predvsem do konca I. svetovne vojne.

Slovenske tranzicije

Ob prelomnih dogajanjih na slovenskih tleh l. 1918, l. 1945 in l. 1991 so razpadle stare državne tvorbe in so se oblikovale nove državne pripadnosti. S političnimi

prevrati so bile izpogajane tudi nove kolektivne identitete. Nastanki novih držav in postavitve novih državnih meja, politični prevrati in revolucije so terjali politično in nacionalno repozicioniranje skupnosti in posameznikov. Celotna družba si je izpogajala novo kolektivno identiteto, to pa je zahtevalo velik emotiven napor in izjemno spominsko prožnost.

Nastop novih političnih oblasti je tako l. 1918 kot l. 1945 in l. 1991 proi-zvedel novo razlago zgodovine in z njo nove spominske prakse. Nove naracije so nadomestile stare interpretacije zgodovine, ob starih izkrivljenih zrcalnih so se ponujala nova. Slovenska zgodovinarska stroka se je spopadla z večkratnim osmišljanjem razpada Avstro-Ogrske, ustanovitve Države SHS, pozneje Kraljevine Jugoslavije, koroškega plebiscita, italijanske zasedbe Primorske, italijanske zasedbe Ljubljanske pokrajine in nemške okupacije najprej Štajerske in dela Kranjske, potem pa celotnega slovenskega ozemlja, nastanka in razpada Socialistične federativne republike Jugoslavije, slovenske osamosvojitve. Gre za sosledje dogodkov, ob katerih so se zvrstili vstopi in izstopi iz državnih tvorb, ob katerih se je udejanjila suverenost, preoblikovale so se kulturne in politične prioritete, zatrlle ali zatajile preživele politične in ideološke privrženosti, ki so bile v teku 20. stoletja povod novih zgodovinskih branj slovenske polpreteklosti. Vprašanje, ki se ob prej naštetih prelomnih dogodkih postavlja, je, kako so bili kolektivno ozaveščeni, kako jih je slovenska družba metabolizirala, kako so jih sprejemale stare in nove politične elite, kako so se jim prilagodili najširši segmenti slovenskega prebivalstva, nenazadnje tudi pripadniki narodnostnih manjšin.

Družba, ki je vstopila v Veliko vojno kot vdan podanik avstrijskega cesarstva, se je po njenem koncu odločila za jugoslovansko državo. Njene projugoslovansko orientirane politične in tudi kulturne elite so izpeljale prevrat in poskrbele za hitro prilagoditev novemu centru politične moči, Beogradu. Aktivno so sodelovale pri vzpostavitvi projugoslovanske naracije, ki je predrugučila kolektivni spomin. Žalovanje po koncu I. svetovne vojne zaradi tisočih umrlih na avstrijski strani je bilo, denimo, v novem jugoslovanskem državnem okviru potisnjeno na politično margino, medtem ko je zatajevanje skupne avstrijske preteklosti postalo javno obvezujoče. Spremenil se je odnos do nemškega prebivalstva in nemške kulturne tradicije. Dolgotrajna politična in kulturna vpetost v nemško govoreči prostor je bila javno prekinjena, potlačena in potisnjena v zasebnost (Pelikan, 1996, 175–187).

Vprašanje, ki se na tem mestu zastavlja, je, kako kritično je slovenski prostor reflektiral prelomno dogajanje l. 1918, kako dolg je bil tranzicijski čas, v katerem so zgodili odločilni rezi z nekdanjo habsburško pripadnostjo. Pregled zapisanega in objavljenega na tem področju ni navdušujoč, saj so preskromno osvetljeni in problematizirani mnogi vidiki vključevanja v novo jugoslovansko tvorbo. In tu nimam v mislih le institucionalnih odnosov, ki jih je slovenski prostor vzpostavil z novim političnim centrom, temveč tudi razmerja, ki zadevajo mentalitetno, socialno in kulturno zgodovino. Na osnovi znanega pa je razvidno, da je neofitski odnos, ki ga je slovenska družba vzpostavila do lastne habsburške preteklosti in nove jugoslovanske danosti, postal v marsičem paradigmatičen. Mimikrija elit in množic je postala neke vrste matrica, ki se je reaktivirala ob poznejših prelomnih dogajanjih, ko se je obnovila zahteva po hitri prilagoditvi novim političnim in družbenim razmeram, z njo pa tudi po konvertitstvu množic. V italijanski politični zgodovini se za prehajanje iz ene politične opcije v drugo uporablja termin *transformismo* (Musella, 2003). Gre za prakso prestopa, ki se ne dogodi na podlagi političnih programov in idealov, temveč je rezultat bolj pritlehnih in egoističnih domen. Zaradi teh ima tudi negativen predznak. Slovenščina ne premore podobnega termina, ki bi označeval pojave političnega in nacionalnega prilagajanja, kameleonstva, čeprav so v slovenski zgodovini 20. stoletja še kako prisotni.

Slovenski »remake družbe«, ki je izšla iz prevratov ali revolucije (Čepič, 2019, 229–245), spominja na madžarskega, ki ga je natančno in brezkompromisno seciral Iztván Rév (Rév, 2005). Madžarski zgodovinar je opozoril na skupno genealogijo madžarske predvojne in povojne elite, ne glede na ideološki prelom, ki se je zgodil l. 1945. V družbi, kjer so se vsi poznali, so bile tudi vsem na očeh stare pripadnosti, ni bilo lahko vzpostaviti nove identitete, niti očistiti lastne politične preteklosti. Stare politične pripadnosti posameznikov so bile namreč vsem na očeh, pridobitev politične brezmadežnosti pa je zahtevala širši konsenz in veliko pozabe. Tako kot madžarska družba je tudi slovenska ob vseh velikih prevratih 20. stoletja premogla veliko pozabe, in to bodisi l. 1918 bodisi l. 1945 in nenazadnje tudi l. 1991. Njeni prelomni rezi so bili sunkoviti in nasilni, in ne samo l. 1945, podobno velja tudi za l. 1918 in l. 1991.

Kot ugotavlja Fernand Braudel v svojem monumentalnem delu, posvečenem Mediteranu v času Filipa II., politični dogodki ne sprožajo neogibno globljih

sprememb. Pogosto jim ne uspe predrugačiti družbenih struktur in mentalitet, ki delujejo na daljši rok in ne sledijo nujno željam in potrebam politike in njenih akterjev, ki zasledujejo primat moči in radikalne preobrate (Braudel, 1949). Za nacionalno in politično repozicioniranje posameznikov in družbe v slovenskem primeru ni zadostoval le nov institucionalni okvir, potrebna je bila nova interpretacija tako sprememb kot tudi tistega, kar jih je povzročilo. Nujna sta bila soglasnost tistih, ki so privolili v prevrat, in molk onih, ki se so prepoznavali kot njegove žrtve. A v komparativni luči še najbolj izstopa, da je slovenska družba v prehodnih obdobjih izločila in zatrla možnost ohranjanja raznolikih, alternativnih identifikacij, omejila možnosti predelovanja starega v novo in otežila življenje pluralnosti v korist enovitosti.

Literatura

- Arendt, H., *Resnica in laž v politiki*, Ljubljana 2003.
- Bertagna, F. in Teodoldi, L., ur., *Transizioni in Europa e in America Latina (1945-1995). Storiografia, politica, istituzioni*, Milano 2018.
- Bloch, M., *Apologija zgodovine ali zgodovinarjev poklic*, Ljubljana 1996.
- Braudel, F., *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II*, Pariz 1949.
- Čepič, Z., Prevrat in revolucija v slovenskem zgodovinskem dogajanju: dejstva in misli, v: *Prispevki za novejšo zgodovino* let. 59, št. 2, 2019, str. 229–245.
- Černelič, I. idr., ur., *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, 5. knjiga, Ljubljana 1991.
- Furet, F., *Misliti francosko revolucijo*, Ljubljana 1989.
- Godelier, M., pod geslom: Transizione, *Enciclopedia*, 14. knjiga, Torino 1981, str. 460–494.
- Gready, P., *Political transition: Politics and Cultures*, London 2003.
- Hudelja, N., in Nečak, D., »Nemci« na Slovenskem 1941–1955: izsledki projekta, Ljubljana 2002.
- Judt, T., *Povojna Evropa 1945–2005*, 1. knjiga, Ljubljana 2007.
- Mayer, A., *The Persistence of the Old Regime: Europe to the Great War*, New York 1981.
- Musella, L., *Il trasformismo*, Bologna 2003.
- Pavone, C., *Prima lezione di storia contemporanea*, Rim-Bari 2007.

- Pelikan, E., Laibach/Ljubljana: Nationale und politische Selbstdarstellung im öffentlichen Raum um die Jahrhundertwende, v: *Urbane Eliten und kultureller Wandel* (ur. Uhl, H.), Dunaj 1999, str. 139–180.
- Pombeni, P., ur., *The Historiography of Transition: Critical Phases in the Development of Modernity (1494–1973)*, New York 2015.
- Rév, I., *Retroactive Justice. Prehistory of Post-Communism*, Standford 2005.
- Sahlins, M., *Isole di storia. Società e mito nei mari del Sud*, Torino 1986.
- Sahlins, M., *Storie d'altri*, Napoli 1992.
- Snoj, M. idr., *Slovenski etimološki slovar*, Ljubljana 2003.
- Šušteršič, J., *Tranzicija kot politično gospodarski cikel*, Ljubljana 2003.
- Tavzes, M. idr., ur., *Veliki Slovar tujk*, Ljubljana 2002.
- Tocqueville, A. de, *Demokracija v Ameriki*, 1. del, Ljubljana 1996.
- Tocqueville, A. de, *L'Ancien Régime et la révolution*, Pariz 1952.
- Tranzicija. Cobiss. URL: [https://plus.cobiss.si/opac7/bib/search/advanced?ax&ti&kw=tranzicija&db=cobib&mat=\(9.12.2019\)](https://plus.cobiss.si/opac7/bib/search/advanced?ax&ti&kw=tranzicija&db=cobib&mat=(9.12.2019)).
- Wieviorka, A., *Le Procès de Nuremberg*, Pariz 2006.

Povzetek

V prvem delu prispevka se najprej pretrese razumevanje koncepta tranzicije kot pojma in kot zgodovinskega koncepta pri različnih sodobnih in tudi starejših avtorjih ter avtoricah, tako kot tudi pri drugih iz širšega polja družboslovja in humanistike. V drugem delu prispevka pa se predstavi slovenski vidik tranzicije v okviru 20. stoletja, pri čemer se posebej osredotoči na prelomne letnice oz. dogodke l. 1918 in 1945 in 1991, ko je prišlo do državnopravnih in gospodarskih sprememb.

Ključne besede: tranzicija, slovenske tranzicije, *remake*

Tranzicije in modernizacije v sodobni slovenski zgodovini

Božo Repe

Kadar govorimo o tranzicijah in modernizacijah, zgodovinarji naletijo na več problemov. Eden večjih je razmerje med tranzicijo in modernizacijo. Ali je to, da klošarji, begunci, pastirji, skratka vsi, uporabljamo telefone in druge sodobne naprave, modernizacija? Ali zgolj tehnična tranzicija, v slovenskem primeru pač z znamenitih Iskrinih telefonov na vrstico v nek bolj fleksibilen sistem. V tehničnem smislu je gotovo tudi modernizacija, saj današnji telefoni niso samo telefoni, temveč vse kaj drugega, saj bo kmalu v njih vse naše življenje.

Če želimo tehnični napredek povezati s splošno družbeno modernizacijo je velik izziv način obravnave. Zgodovinopisje se večinoma ukvarja s površinsko obravnavo, v kateri se tranzicije (pre)pogosto enačijo z modernizacijami. Ukvarja se torej z nastankom in izginjanjem držav, revolucijami, vojnami, spremembami političnih sistemov, ki prinesejo takojšnje spremembe. Čeprav so mnogokrat radikalne, so hkrati lahko tudi navidezne. »Plus ça change, plus c'est la même chose,« je znan stavek Jeana Baptista Karra, novinarja in pisatelja, urednika *Figaroja*. Resignirano ga je izrekel le leto po evropskem revolucionarnem letu 1848. Globlje spremembe se – če se – uveljavijo šele na daljši rok. Znana je npr. teza, da se je večina tez iz francoske revolucije v francoski družbi uveljavila šele

v dvesto letih. Na najgloblji ravni, to je znameniti Braudelov Longue Dureé, pa pridejo šele tiste prave spremembe, ki sežejo do najglobljih kotičkov družbe oz. družb.¹ Definicija zgodovinskih obdobj je lahko seveda tudi povsem drugačna; že sam Braudel jih deli na gospodarska, geografska in politična; pa na dolga, počasna skoraj nepomična obdobja, kakršno je srednji vek, ali t. i. »energična« obdobja, kakršno je 20. stoletje ali s stališča izumov in sprememb v načinu življenja zdaj 21. stoletje. No, Braudela si vsak razlaga po svoje in tudi sam je ves čas tožil, da je nerazumljen (Weber, 1978; Rehmann, 2015).

Koncepti modernizacije so se skozi sodobno zgodovino mnogokrat zamenjali in si nasprotovali. Z modernizacijami so se ukvarjali številni avtorji in teoretične podlage so (lahko) brezmejne.² Tema je na ekonomskem področju postala aktualna konec 19. stoletja z uvajanjem novih tehnologij, zlasti tekočega traku, kar je Max Weber poimenoval »fordizem«, na ekonomsko-socialnem s pojavi socialističnih gibanj, iz česar je Antonio Gramsci razvil tezo o »pasivni revoluciji« (modernizacija države skozi reforme brez jakobinskega tipa revolucije), na nacionalnem pa s teorijo o edino možni modernizaciji (socialistični ali kapitalistični) v okviru enonacionalne države ali vsaj večnacionalne države z enim narodom (npr. koncept Friedricha Neumanna s srednjeevropsko federacijo pod hegemonijo Nemčije, ki ga je leta 1915 objavil v delu *Mitteleuropa*).³ Po oktobrski revoluciji so številni avtorji pisali o komunističnih modernizacijah in socializmu kot svetovnem procesu. V kontekstu hladne vojne sta se tako razvili dve ločeni šoli: ena je kot edino možno modernizacijo zagovarjala komunizem oz. socializem, zlasti t. i. »realni socializem«, druga seveda kapitalizem. Vmesna specifika je bil jugoslovanski samoupravni socializem, na zahodu poimenovan titoizem. Po l. 1990 je s tezo o »koncu zgodovine«, zmagoslavje neoliberalnega kapitalizma razglasil Francis Fukuyama (1992), ki pa je kasneje svoje stališče bistveno spremenil. Tej osnovni tezi, ki je temeljila na slavljenju zahodnega modela, socialistično modernizacijo pa izvrgla iz teoretičnih konceptov, je v zadnjih tridesetih letih sledila tudi množica politologov, ekonomistov in sociologov, ki so tranzicijo in modernizacijo bolj ali manj zoževali na sintagmo

1 Več o tem Braudel (1988, 1989 in 1991).

2 Osnovno literaturo o modernizacijah glej: https://archive.org/details/trent_0116301338897/page/n383/mode/2up (oktober 2020).

3 Analizo teh filozofij glej v Rehmann (2015).

liberalni kapitalizem plus večstrankarstvo. Z ekonomsko krizo, deloma pa že prej, so se razprave močno spremenile. »Nezmotljive« in optimistične teze je zamenjal precej bolj ambivalenten pristop, zlasti pa spoznanje, da tudi kapitalizem in večstrankarstvo omogočata avtokratske in diktatorske režime ali da (kot v primeru Kitajske) enopartijski sistem lahko izvaja učinkovito ekonomsko in tehnološko modernizacijo družbe.⁴

Vsako zgodovinsko obdobje, ki ga prinese družbena tranzicija, ne pomeni nujno avtomatičnega izboljšanja za vse, pogosto niti ne za večinski del prebivalstva, čeprav ga zgodovinopisje »za nazaj« pripozna kot razvojno naprednejše (običajno s stališča družbene ureditve ali s stališča položaja posameznih narodov ali slojev). Če posežem globlje v zgodovino, je npr. bizantinsko obdobje kljub sužnjelastništvu na mnogo višji razvojni stopnji kot kasnejši barbarski in nepismeni zgodnji srednji vek, čeprav je ta suženjstvo zamenjal za tlačanstvo. Na osebni ravni pa je percepcija tranzicije še toliko bolj različna, saj tranzicijo praviloma plačajo najrevnejši sloji, modernizacijo pa tisti, ki se ji ne zmorejo prilagoditi. Tudi zadnja tranzicija Slovencev v samostojno državo ni bila enako dobra za vse družbene skupine. Povsem običajno je torej, da imamo znotraj modernizacij na določenih področjih pogosto tudi regresivne procese, kar velja tudi za tridesetletno samostojnost Slovenije.

Vprašanje modernizacije slovenskega prostora in Slovencev kot naroda je iz več vzrokov zelo kompleksno vprašanje. V približno stoletnem obdobju so se Slovenci oz. prebivalci Slovenije soočili z državnimi tranzicijami iz Avstro-Ogrske v kraljevo Jugoslavijo, v štiri okupacijske države med II. svetovno vojno, v socialistično Jugoslavijo iz socialistične Jugoslavije v samostojno Slovenijo in iz samostojne Slovenije v Evropsko unijo. Drugače rečeno: v tem obdobju se nobena generacija ni rodila, živela in umrla v isti državi ali imela zgolj eno osebno izkaznico ali potni list. Upati je seveda, da bo to uspelo vsaj generaciji tistih, rojenih po l. 1990.

V prvem obdobju iskanje splošnih značilnosti in posploševanje otežujejo ali celo onemogočajo močna regionalna razdeljenost na t. i. historične dežele Avstro-Ogrske, nacionalno mešana območja, obremenjena z nacionalnimi boji, specifičnost robnih prostorov (Koroška, Primorje, Prekmurje – slednje v ogrskem delu monarhije) ne nazadnje vprašanje »centra« in »periferije«.

⁴ Več o tem: <http://ieg-ego.eu/en/threads/models-and-stereotypes/modernization> (oktober 2020).

To se deloma spremeni po I. svetovni vojni, ko se slovensko ozemlje znotraj Jugoslavije homogenizira, sicer brez politične avtonomije, in ko je ustvarjen enoten gospodarski in kulturni prostor. Še bolj pa po II. svetovni vojni, z nastankom Ljudske republike Slovenije v federativni Jugoslaviji, z dokončnim oblikovanjem meja, z notnim konceptom socialistične modernizacije na vseh področjih (na gospodarskem z vzpostavitvijo nacionalnega gospodarstva in konceptom t. i. »forsirane« industrializacije). Tudi tu je seveda treba upoštevati regionalne razlike, ki jih je policentrični koncept razvoja v času socializma omilil, ne pa odpravil. V samostojni Sloveniji, po propadu socialističnih podjetij, odpravi regiji in razdrobljeni občinski mreži so se razlike znova poglobile, nekateri industrijski centri (npr. Maribor) pa so zašli v dolgoletno agonijo.

Z modernizacijskega stališča je eden ključnih elementov v koncentraciji mestnega prebivalstva in industrijskega (danes tehnološkega) razvoja. Najpomembnejše mesto, ki je v času počasne avstro-ogrske modernizacije, kar zadeva Slovence, ustrezalo tedanjim kriterijem, je bilo Trst.⁵ Trst je zaradi razvoja pristanišča in južne železnice postal kozmopolitsko pristanišče in eno najpomembnejših izhodišč za ekonomski razvoj avstrijskega dela monarhije. Slovanska koncentracija kapitala (Jadranska banka in druge institucije) je bila v Trstu v vzponu, po nekaterih ocenah (Verginella) je na prelomu stoletja dosegala tretjino kapitala v Trstu.⁶ Temu je sledil tudi kulturni razvoj narodov, ki so živeli v Trstu. Slovenci so postopen ekonomski vzpon ter nacionalno in družbeno vrenje v habsburški monarhiji sredi 19. stoletja izkoristili za nastanek vrste svojih organizacij (Slavjanska narodna čitalnica, prva slovenska čitalnica sploh; Tržaški Sokol in številna druga društva in institucije). Od tedaj je bil Trst, čeprav so bili Slovenci v njem manjšina, intelektualno jedro in center večine naprednih idej, od ženskih emancipacijskih gibanj, levo liberalne politike do avantgardne kulture. »Pljuča Slovenije«, kot sta se izrazila najprej Ivan Tavčar in nato Ivan Cankar, ki je bil pogost gost v Trstu; 20. aprila 1918 tudi z enim svojih najbolj znanih predavanj »Očiščenje in pomlajenje«. Mnogi tedanji razumniki so hodili v Trst

5 Glej npr. Pirjevec (2007, 17–65) ali Verginella (2005). Zadnje obsežno delo, ki je tik pred izidom, je knjiga Boruta Klabjana in Gorazda Bajca (v tisku). Avtorja podrobno prikažeta modernizacijske procese v mestu in še posebej pri Slovencih, a tudi njegov zaton, ki ga je povzročil italijanski nacionalizem in fašizem, simboliziran v požigu Narodnega doma.

6 *Slovenci in Italijani v stoletju po požigu Narodnega doma*, okrogla miza, 13. julij 2020. Dosegljivo na: <https://www.youtube.com/watch?v=isDdjATH7Xg> (oktober 2020).

kot v nekakšen »slovenski New York«, ki sta ga zaznamovala laičnost, večverskost, večkulturnost in svetovljanstvo. Vendar je bil to le del procesa. Na drugi strani se je začel trd nacionalni boj med dominantnimi Italijani in vzpenjajočimi se Slovenci, v katerem so podlegli Slovenci, simbolna točka pa je bil požig Narodnega doma: mogočno in moderno poslopje v centru z velikim gledališčem, družabnimi prostori, knjižnico, čitalnico, hotelom ... Fašistična asimilacijska politika, ki je sledila v času med vojnama ter se prelila v še hujšo okupacijsko med vojno, in t. i. tržaško vprašanje (vprašanje meje med Italijo in Jugoslavijo), ki je bilo sicer eno od ključnih hladnovojnih povojnih žarišč v Evropi, sta usodo mesta dokončno zapečatila, saj je po določitvi meje ostalo brez ekonomskega zaledja. Zgodba Trsta nas pripelje do ugotovitve, da nacionalno mešana okolja Srednje Evrope niso bila sposobna odgovoriti na modernizacijske izzive, čeprav so imela možnosti in ustrezne okoliščine. Upanje, da bodo globalnih trgovski tokovi, gospodarski interesi in na novo vzpostavljena socialna razmerja naprednih urbanih središč premagala nacionalizem druge polovice 19. in prve polovice 20. stoletja, se niso uresničila. To se ni zgodilo nikjer, niti v Trstu. Nacionalizem, v tem primeru italijanski, je prevladal nad kozmopolitskostjo.⁷ Podobno nacionalistično tipologijo, ki otežuje modernizacije in vzpostavlja tekmovalnost predvsem na nacionalni osnovi, najdemo tudi v nemško-slovenskih odnosih na Koroškem in Štajerskem, zlasti v Mariboru, Celju in na Ptujju (Cvirn, 1997; Cvirn, 2006).

Od propada Avstro-Ogrske le Ljubljana dosega približno primerljivost z regionalnimi središči v sosednjih državah (271.885 prebivalcev leta 2010), čemur sledi Maribor s 95.787 prebivalci. Celje (37.777) in Kranj (36.781) sta že na dobri tretjini te številke, vsa druga mesta so daleč pod 30.000.⁸ Tudi edini dve mesti, ki sta nastali po konceptu socialistične modernizacije po II. svetovni vojni, Velenje in Nova Gorica, sta bolj na ravni trgov kot mest (Velenje 25.333 prebivalcev in Nova Gorica 12.997).⁹ Razvoj večjih mest po II. svetovni vojni, v času t. i. forsirane industrializacije, je bil stihijski, predmestja pa so neopazno prehajala v podeželje. Koncept urbanistično zasnovanih »satelitskih mest« z

7 Več o tem Pirjevec (2007, 17–65) in Verginella (2005). Zaton Trsta zaradi italijanskega nacionalizma in fašizma na primeru Narodnega doma obsežno prikazujeta Klabjan in Bajc (v tisku).

8 *Statistični letopis 2013*, Statistični urad Republike Slovenije, <http://www.stat.si/letopis/Letopis-Vsebina.aspx?poglavje=32&lang=si&leto=2013> (oktober 2020).

9 *Statistični letopis 2013*, Statistični urad Republike Slovenije, <http://www.stat.si/letopis/Letopis-Vsebina.aspx?poglavje=32&lang=si&leto=2013> (oktober 2020).

urejeno infrastrukturo po sistemu »new towns«, ki bi morda povečal kritično maso meščanstva, v Sloveniji ni bil predmet resne razprave ne v času med vojnama in ne potem. Uspešno so ga uporabili britanski laburisti v Londonu in z njim »uskladili tradicionalno željo po življenju v zelenem okolju z doseganjem urbanega učinka ...« (Benevolo, 2004, 236-237)¹⁰ Slovenski koncept modernizacije je bil tako bližje klasičnemu (antičnemu) konceptu t. i. »agromesta«, kompaktna, strnjena naselbina, ki je po videzu urbana, po načinu preživljanja pa ruralna (Baskar, 2012, 76), le da je bil (in je v veliki meri še vedno) način preživljanja kombiniran, to je agrarno-industrijski. Dobro izhodišče za to je z decentraliziranim modelom razvoja, za katerega so značilni politični poudarek lokalni samoupravi, zlasti občinam, kot temeljnim skupnostim (Kardeljev komunalni model), policentrični ekonomski model (postavljanje industrijskih obratov v agrarna okolja in s tem ustvarjanje specifičnega sloja pol delavcev-pol kmetov), ustvaril socializem.

Razmerje med mestom in podeželjem večinoma tudi v ideološkem smislu oblikuje odnos med naprednim in konservativnim. Na določeni ravni posplošitve lahko do konca II. svetovne vojne govorimo o slovenski družbi kot pretežno konservativni in slovenskem narodu kot prevladujoče katoliškem, a hkrati obremenjenem s kulturnim bojem. Eden od pomembnih elementov je v tem, da je bila Kranjska edina historična dežela, ki je imela večinsko slovensko prebivalstvo in tudi slovensko večino v deželnem zboru, zato je Ljubljana po »nacionalnem ključu« prevladala kot središče slovenstva. Hkrati pa je bila Kranjska tudi daleč najbolj konservativna, Ljubljana pa v primerjavi s Trstom majhno provincialno mesto, daleč tudi za Gradcem kot regionalnim središčem Štajerske. Ta razmerja so, skupaj z dominantno vlogo katoliške cerkve, vzpostavila in generirala kulturni boj, ki traja še danes. V 19. stoletju je zgodnejša delitev na staro- in mladoslovence zamenjalo strankarstvo, z njim pa kulturni boj po »mahničevskih« načelih, saj je katoliška cerkev hotela zadržati tedanji prevladujoči vpliv v družbi in se upreti modernizaciji. Kulturni boj je tlel in se razplamteval tudi v času med vojnama, še posebej v tridesetih letih, višek pa je dosegel z medsebojnim obračunavanjem

10 London so že konec tridesetih let zamejili z zelenim pasom (»green belt«), po II. svetovni vojni pa na drugi strani pasu začeli izvajati nacionalni program novih mest (»new towns«), ki naj bi imela vsako po okrog 50.000 prebivalcev, a so nekatera (npr. Milton Keynes) narasla celo na 250.000. »New towns« so razvila lastno urbano življenje, hkrati pa bila del širšega zaledja prestolnice (Benevolo, 2004, 236-237).

med II. svetovno vojno ter s poboji in drugimi oblikami nasilja takoj po njej. Novi vzpon je doživel v samostojni Sloveniji.

Modernizacije v upravljanju družbe (politična razmerja, stranke, volitve, civilna družba ...) so pri Slovencih zelo šibke. V sodobni zgodovini so bili le deloma privajeni na strankarsko demokracijo, tudi parlamentarizem so doživljali »fragmentarno«: nekaj v Avstro-Ogrski, nekaj v kraljevini Jugoslaviji in nekaj v specifični samoupravni (»delegatski«) obliki v socialistični Jugoslaviji. Polno – vsaj v formalnem smislu – pa šele od l. 1990, kjer pa se je izrodil v strankokracijo, v kateri je država postala plen strank na osnovi interesov, števila poslancev in koalicij.¹¹ Ženska emancipacija je bila sprva omejena na posameznice in ozka strokovna društva, pot (vključno z volilno pravico) ji je odprlo šele obdobje socializma. Bolje je bilo v 20. stoletju z gospodarskimi modernizacijami, čeprav je Slovenija zaostajala za sosednjimi razvitimi regijami in državami (Furlanija-Juljska krajina v Italiji, Koroška oz. Avstrija). Modernizacija je deloma potekala pod močno carinsko in siceršnjo državno zaščito v kraljevini Jugoslaviji in nato s hitro industrializacijo v prvih dveh desetletjih po II. svetovni vojni. Slednja je prinesla tudi napredek: konec sedemdesetih let 20. stoletja, ko je bil socialistični standard na vrhuncu, se je slovenska kupna moč približala 80 % avstrijske kupne moči, to se je v kriznih osemdesetih letih prepolovilo. Pri približno 50 % je pristalo tudi v samostojni Sloveniji, kar samo po sebi zanika tezo tranzicijskih ekonomistov, da je prehod v kapitalizem že sam po sebi modernizacija.

Največji kulturni prelomnici v vsakdanjem življenju, stanovanjski kulturi, prehrani v 20. stoletju sta bili v šestdesetih letih z delnim prehodom na terciarni način gospodarstva, z odprtjem meja, vzponom televizije, motorizacijo in modernim (socialističnim) potrošništvom. Na političnem področju pa je treba opozoriti na sicer krizna osemdeseta leta, ki pa so skozi procese demokratizacije prinesla kratkotrajen, a silovit porast civilne družbe.

Po osamosvojitvi so se mnogi elementi konservativizma obnovili, hkrati pa sta opazna vpliva tehnološke (zlasti informacijske) revolucije in globalizacije. Glavni izziv za vrednotenje modernizacije je v skokovitem širjenju uporabe

11 Repe, B., *O slovenskem parlamentarizmu*, https://www.youtube.com/watch?v=ttaxjRevsW0&feature=youtu.be&fbclid=IwAR0eMIbmt5M2JDgg7DO5r2Yu7dcJZ2Cs-HsuD_iGJeuFbzCkxD-m250OD1BE (oktober 2020).

komunikacijsko-informacijskih tehnologij, izginotju industrijske družbe ter zlasti globalizaciji. Ti procesi gotovo spreminjajo naše vsakdanje življenje, medsebojne odnose, bonton, navade, ostaja pa vprašanje, ali gre v resnici za globlje procese, ki bi jih lahko uvrstili v »nižje« nadstropje Braudelove lestvice, ali pa ostajajo na površini. V nenehno spreminjajočo se družbo je zdaj posegla še pandemija, ki bo vsaj za nekaj časa prav tako spremenila navade, na določenih področjih bo spodbudila modernizacijo, na drugih pa regresijo. Največji izziv v tovrstnih krizah ostaja vprašanje družbene kohezivnosti: če je tu mogoče doseči napredek, naslednja modernizacijska faza ni problem, sicer grozijo stagnacije, ki družbe lahko zavrejo za desetletja.

Za slovensko družbo na prelomu iz 19. v 20. stoletje so s stališča tranzicij in modernizacij torej značilni močna regionalna razdeljenost, nacionalno mešana območja, obremenjena z nacionalnimi boji, specifičnost robnih prostorov, vprašanje »centra« in »periferije« ter kulturni boj. Določene modernizacije so opazne na kulturnem (ne pa tudi izobraževalnem področju, kjer manjka bistveni element, to je univerza) in gospodarskem področju, deloma v prometu (železnica, ne pa tudi avtomobilizem, prvi avto je v Ljubljani šele l. 1913), v političnem in nacionalnem dozorevanju.

V času med vojnama je slovenska družba povezana z ustvarjanjem enotnega nacionalnega prostora in narodnega gospodarstva, s krepitvijo kulture in dviganjem ravni izobrazbe v slovenskem jeziku, vključno z univerzo, ter z neuspešnim prizadevanjem za politično avtonomijo.

Po II. svetovni vojni je bil izveden enoten koncept socialistične modernizacije na vseh področjih: t. i. »forsirana« industrializacija, ženska emancipacija, ločitev cerkve od države. Sredi petdesetih let je Slovenija doživela preskok iz kmetijske v industrijsko družbo: več kot polovica ljudi si je služilo kruh v nekmetijskih dejavnostih. Največji kulturni prelom 20. stoletja so Slovenci doživeli v šestdesetih letih z odprtjem meja, novo stanovanjsko in oblačilno kulturo, vzponom televizije, motorizacijo in z modernim potrošništvom. Ženske so v obdobju socialistične modernizacije dobile volilno pravico, večje možnosti zaposlitve, porodniški (sprva zelo skromen, manj kot trimesečni) dopust. Zasedle so okrog 10 % vodilnih položajev v politiki. Kljub tem posebnostim je začeti proces v naslednjih desetletjih omogočil, da se je zaposlilo skoraj dve tretjini žensk, da so se po doseženi izobrazbi postopoma izenačevale z moškimi, v posameznih

poklicih (tudi intelektualnih) pa sploh začele prevladovati (Repe, 1999, 89–99; Žižek, 2004; Verginella, 2013, 27–28).

Na oster način, z nacionalizacijo premoženja, sodnimi procesi in drugimi oblikami obračunov, je bila tudi ločena cerkev od države (Prinčič 2013, 83–88; Repe, 2003). Slovenska družba je prvič v zgodovini formalno postala laična družba. Moralni standardi so sicer tudi v socializmu vse do šestdesetih let ostali konservativni, le da je katoliški konservativizem zamenjal socialistični.¹²

Samostojna država je prinesla protislovne procese. Mnogi elementi konservativizma so se obnovili, egalitarizem je zamenjal individualizem. Na državni ravni gre za soočenje s protislovjem globalizacije na eni strani in premika na evropsko obrobje na drugi strani (v nasprotju z Jugoslavijo, kjer je bila Slovenija »prva na vasi«).

V tem kontekstu je za vsako aktualno generacijo pomembna tudi percepcija posamičnih tranzicij in modernizacij in tistega, kar so prinesle. Ta je na družbeni ravni skoraj brez izjeme politično-ideološka in se razlikuje od osebnih. Povezana je z mitologizacijo, propagando pa tudi nerealnim pričakovanjem, ki smo ga ob zadnji tranziciji doživeli tudi mi. Če spomnim le na politične obljube o »balkanski Švici« ali parlamentarne zaveze, kot je izjava Skupščine Republike Slovenije o dobrih namenih, sprejeta 21. novembra 1990, ki je obljubljala, da bo Slovenija demokratična pravna in socialna država: Slovenija bo temeljila na socialni pravičnosti in varnosti za vse ter na ekološki odgovornosti (Repe, 2016; Repe, 2017).

Na ravni nastanka in razvoja države sicer lahko govorimo o pomembnih političnih premikih. Po osamosvojitvi in prvih mednarodnih priznanjih konec

12 Homoseksualnost (»nenaravno nečistovanje med osebami moškega spola«) je po 186. členu kazenskega zakonika SFRJ ostala kazniva do sedemdesetih let, čeprav se od šestdesetih let v Sloveniji *de facto* ni preganjala. Lezbičnih odnosov niso preganjali, kar je posledica patriarhalnega razumevanja spolnosti (interpretacija, da so ženski spolni odnosi manj problematični oz. zaradi odsotnosti moškega spolnega uda nemogoči in zato neobstoječi). Homoseksualnost so šteli za duševno motnjo, tu so se socialistične oblasti (tudi medicinska in druge stroke) ujele s katoliško moralno. (Katoliški psiholog Anton Trstenjak je v knjigi *Pastoralna psihologija* l. 1946 zapisal, da je homoseksualec po njegovem »predstavnik fanatičnega tipa psihopata, ki je človeku nevaren«. Enako dikcijo je ohranil v predelani verziji knjige 1987). Tudi pomembni slovenski politiki (Stane Dolanc, Jože Smole) so ostro nasprotovali organiziranemu vstopu istospolno usmerjenih v javni prostor (l. 1984 je novoustanovljeno gejevsko društvo Magnus organiziralo festival Homoseksualnost in kultura, še posebej pa je politike razburil poskus organizacije četrtega festivala na dan mladosti 25. maja 1987). Značilen je tudi odnos do sicer znanih ljudi, ki so kršili definirane ali nedefinirane »družbene norme«, npr. do pisatelja Vitomila Zupana, kjer se ponuja zanimiva vzporednica z moralno predvojne in povojne družbo. Več v Kuhar (2003, 24), <http://mediawatch.mirovni-institut.si/edicija/seznam/14/mediawatch14.pdf> (oktober 2020).

l. 1991 in v začetku l. 1992 je Slovenija maja 1992 postala članica OZN, l. 1993 članica Mednarodnega denarnega sklada in polnopravna članica Sveta Evrope. L. 1998 je postala nestalna članica VS OZN in mu tudi predsedovala. Članica EU in Nata je postala l. 2004, l. 2007 pa članica evrskega območja in je prevzela Evro, konec leta pa postala tudi članica schengenskega območja. L. 2008 je kot prva članica in vzhodnoevropske unije uspešno in brez večjih zapletov predsedovala EU. L. 2010 je postala še članica OECD. Po bruto družbenem proizvodu je pred pandemijo obtičala nekje blizu evropskega povprečja, a še vedno med manj razvitimi članicami, ki iz bruseljske blagajne dobijo več, kot vplačajo. Izgubila pa je vso veliko prednost, ki jo je v času socializma pridobila pred vzhodnoevropskimi državami, tudi v času med vojnama najbolj razvitimi, kot je bila Češkoslovaška. Današnje Slovenijo bi po standardnih mednarodnih kazalcih lahko označili kot sodobno državo, z razvejenim šolskim sistemom in razvitimi, večini prebivalstva dostopnimi informacijskimi tehnologijami, visoko stopnjo motorizacije, avtocestnim omrežjem. Zgrajenim sicer z velikim zadolževanjem in zanemarjanjem regionalne infrastrukture in železniškega sistema, ki ostaja med najbolj zastarelimi v Evropi. Slovenija je med ekološko bolj razvitimi državami, ima nizko stopnjo kriminala, življenje v njej je udobno in kakovostno. Vendar je to v veliki meri tudi videz, ki hkrati prikriva pomanjkanje vizije in regresijo na številnih področjih, izrazito nazadovanje v socialnem in zdravstvenem sistemu ter še posebej izstopajoč brezperspektivni položaj mladih generacij. Tranzicija v samostojno državo, ki se je dolgo kazala kot pot k modernizaciji po vzoru najbolj razvitih držav, »zgodba o uspehu«, kot se je glasilo propagandistično geslo v devetdesetih letih pretežno vladajoče liberalne stranke, kaže danes precej temno podobo. In to ne zgolj zaradi pandemije in načrtnega razkrajanja dosežene stopnje demokracije s strani trenutno vladajoče, avtokratske vlade, ki zdravstveno krizo zlorablja za podrejanje vseh družbenih podsistemov in osebno in klientelistično okoriščanje. Pandemija in še prej ekonomska kriza ter sedanje ravnanje oblasti zgolj razkrivajo in potencirajo »konstrukcijske napake«, ki so bile narejene po osamosvojitvi.

Tak primer je npr. slovenski večstrankarski parlamentarizem, ki je po osamosvojitvi dobil dva obraza: po eni strani je s svojim obstojem in tridesetletnim delovanjem pretrgal tradicijo »fragmentarnega« parlamentarizma in zagotavlja funkcioniranje političnega ustroja. Hkrati pa je šibek, zaradi česar je že prej

prihajalo do poskusov nadzora izvršne nad parlamentarno in sodno oblastjo ter do poskusov discipliniranja medijev. Konflikti in blokade političnega sistema, zlorabe parlamentarnih instrumentov in postopkov za »spinovsko« preusmerjanje pozornosti od pravih problemov, afere in tudi kriminalna dejanja so bili del parlamentarne prakse vseh trideset let. To močno presega sicer samo po sebi razumljivo funkcijo parlamenta kot ventila, ki z možnostjo odprte besede in iskanja kompromisov med pričakovanimi političnimi nasprotji preprečuje njihovo eskalacijo v kaj hujšega. Sestavni del takega načina funkcioniranja političnega življenja je tudi splošna histerizacija družbe ter kampanjski in arbitraren način reševanja problemov. Strankarska politika, ki je ustvarila take razmere, je funkcionirala po principu partitokracije in je večinoma temeljila na fevdalni delitvi posamičnih resorjev, t. i. participativna demokracija, značilna za razvite politične sisteme, pa v Sloveniji ne obstaja.

Med konstrukcijske napake dvajsetletne zgodovine zagotovo sodijo tudi vprašanje denacionalizacije, t. i. »pidovske« privatizacije¹³ in plenjenje nekdanjega družbenega premoženja. Prehod slovenskega gospodarstva iz socialističnega v kapitalistično bi zato glede na način izvedbe le težka označili za modernizacijo.

Odnos do katoliške cerkve, je bil urejen na predmoderen način, z vračanjem fevdalnega premoženja¹⁴ in tiho vzpostavijo statusa državne cerkve (deloma tudi skozi t. i. »vatikanski sporazum«, ki pomembne segmente odnosa med državo in katoliško cerkvijo pušča nedorečene oz. dopušča možnost različnih interpretacij). Cerkev bodisi neposredno bodisi preko strank, ki jih podpira (predvsem preko

13 Pri privatizaciji so državljani dobili neprenosljive lastniške certifikate, ki so jih nato lahko zamenjali za delnice. Nekaterim jih je uspelo vložiti v uspešna podjetja, večji del pa jih je končal v t. i. pooblaščenih investicijskih družbah (pidih) brez večjih vrednosti. Vodilni v pidih in njihovih kasnejših izvedbah (raznih borznoposredniških družbah) so s finančnimi malverzacijami obogateli, denar pa prenesli v davčne oaze, del se je tudi zakalkuliral in propadel. Druga faza privatizacije so bili poskusi prevzemanja podjetij s strani menedžerjev, tako da so zadolžili podjetja za odplačevanje najetih kreditov, s katerimi naj bi jih olastnili, so pa s tem podjetja notranje izčrpavali. Podjetja so se zato znašla v stečajih in prisilnih poravnava ali pa so propadla. Nekateri najvidnejši menedžerji so bili zato obsojeni. Tretja faza privatizacije preostanka družbenega premoženja v tem trenutku še čaka na (raz)prodajo tujim lastnikom, kar je zaveza Slovenije Evropski uniji (EU).

14 Ob asistenci ustavnega sodišča in večjega dela politike je bil tudi preprečen referendum, ki bi (glede na javnomnenjske ankete) preprečil vrnitev v naravi. Vrnitvi premoženja katoliški cerkvi v naravi je sledilo tudi vračanje nekaterih drugih fevdalnih posesti, s čimer je – vsaj zgodovinsko gledano – prišlo do izrazite zgodovinske regresije. Prvič zato, ker so bile v ekonomsko-pravno ureditev komaj nastale republike uvedene fevdalne lastniške pravine. In drugič zato, ker je država izgubila eno najpomembnejših naravnih dobrin: gozdove. Poskus privatizacije drugega življenjskega vira – vode, ki ga je s posebno direktivo za celotno EU načrtovala Evropska komisija, je zaradi odpora prebivalcev (tako evropskih kot slovenskih) zaenkrat zastal.

Slovenske demokratske stranke), ali raznih namensko ustanovljenih »civilno-družbenih« organizacij posega v politiko in skuša uveljaviti vlogo, kakršno je imela v času med vojnama, in konservativne vrednote. Privatizacija medijev se je izrodila, pri čemer so zamudili zgodovinsko priložnost tudi novinarski kolektivi večjih časopisov, ki bi lahko izvedli notranji odkup in ohranili avtonomijo, a so podlegli skušnjavi dobre prodaje svojih certifikatov ali delnic (Hrvat in idr., 2004, 53-54; Hrvat in idr., 2006, 169-173).

Državne institucije so imele v treh desetletjih samostojne države šibko avtoriteto in so bile v resnici plen posameznih političnih strank oz. političnih opcij, podobno je še danes. Logika nespoštovanja (sicer dostikrat slabo napisanih) zakonov se vleče še iz jugoslovanskih časov, ko je nepriznavanje avtoritete državnih organov in izigravanje zakonodaje veljalo za vrlino. Nekdaj pretirano egalitarnost je zamenjal skrajni individualizem, glavna kriterija uspeha sta politična moč in bogastvo, sredstva za doseg ciljev niso pomembna. Politika obvladuje vse družbene segmente, civilna družba pa je slabo razvita. Zaradi majhnosti in drugih vzrokov (zaslužkarstvo, želja po medijski odmevnosti ipd.) se kot šibke in podrejene politiki kažejo elite na vseh področjih. Značilnosti so še hitro razslojevanje, velik odstotek ljudi, ki živijo na pragu revščine ali pod njim, naglo krčenje srednjega sloja. Nekatero mednarodno primerjavo (npr. t. i. Ginijev količnik) sicer kažejo, da se je socialna kohezivnost slovenske družbe v pomembnem segmentu ohranila, vendar nekateri deli (npr. t. i. »podaljšane adolescence«, torej življenja mladih pri starših še v starosti globoko preko trideset let in socialna odvisnost od njih) v teh meritvah niso zajeti ali se ne upoštevajo. Regionalne delitve je zamenjala razdrobljenost na majhne občine brez regij (ob 20.273 tisoč kvadratnih kilometrih površine in dveh milijonih prebivalcev 212 občin, od tega le deset mestnih s po več kot 10.000 prebivalci), politika pa ni zmožna sprejeti zakona o pokrajinah, ki bi jih povezale. Le redke občine – še posebej po propadu socialističnih podjetij, ki so v lokalnih okoljih imela tudi ključno socialno vlogo – zmorejo razvojni zagon. Ta je bolj ali manj omejen na urejanje komunalne infrastrukture z evropskim denarjem, velika večina občin niti ni zmožna samopreživetja. Tudi volitve, še posebej regionalne, kažejo na pretežno podeželsko naravo slovenske družbe, od katere bolj ali manj odstopa le tradicionalno levo-liberalna Ljubljana.

Eden od ključnih problemov je pomanjkanje razvojne vizije, o kateri ni bilo mogoče doseči konsenza. Razvoj je na vseh družbenih področjih potekal

stihijsko, prilagojeno interesom političnih strank in posameznih interesnih skupin, kar je onemogočilo oblikovanje dolgoročnih strateških načrtov na kateremkoli področju. V času zadnje socialistične vlade in ob nastanku samostojne države so bili sicer pripravljene nastavki, ki bi tovrstno načrtovanje omogočili, in strategije, s katerimi bi definirali identiteto nastajajoče nove države, a je bil program zavržen. Tedaj se je iz različnih političnih razlogov in predsodkov do »planiranja«, značilnega za socialistični čas, namreč izoblikovalo mnenje, da je kakršnokoli načrtovanje strategij nepotrebno, da se mora majhna država, kot je Slovenija, zgolj prilagajati večjim in močnejšim ter iskati priložnost zase »v nišah«. Tako bo – če bo – Slovenijo v dolgoročno nacionalno načrtovanje, ki naj bi temeljilo na trajnostni, zeleni in digitalni prihodnosti, prisilila šele EU. V času pandemije in pretečega ekonomskega zloma zaradi zadolževanja, ki je blizu 90 % BDP in bo še naraščalo, namreč EU ekonomsko pomoč pogojuje prav s tako usmeritvijo. S tem želi preprečiti, da evropski denar po madžarskem vzoru ne bi bil kanaliziran v zasebne roke z oblastjo povezanih oligarhov.

Zgodovinski pregled vseh tranzicij in modernizacij v sodobni zgodovini tako razbija iluzijo, da smo sposobni vladati sami sebi. Ta največja modernizacija torej čaka šele prihodnje generacije.

Viri in literatura

Literatura

Baskar, B., Posredniki Evrope. Zamišljanja in uprizarjanja civilizacije v perifernih mestih, v: *Antropološki vidiki načinov življenja v mestih* (ur. Repič, J. in Hudales, J.), Ljubljana 2012, str. 75–94.

Bašić-Hrvatina, S. idr., *Medijsko lastništvo. Vpliv lastništva na neodvisnost in pluralizem medijev v Sloveniji in drugih post-socialističnih evropskih državah*, Ljubljana 2004, <http://mediawatch.mirovni-institut.si/edicija/seznam/15/mediawatch15.pdf> (oktober 2020).

Bašić-Hrvatina, S., Media Liberalism, v: *Democratic Transition in Slovenia. Value Transformation, Education, and Media* (ur. Ramet, S. P. in Fink-Hafner, D.), College Station 2006, str. 168–186.

Benevolo, L., *Mesto v zgodovini Evrope*, Ljubljana 2004.

- Borak, N. idr., *Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije: 1848–1992*, Ljubljana 2006.
- Braudel, F., *Materialna civilizacija, ekonomija in kapitalizem, XV.–XVIII. stoletje*, Ljubljana 1988, 1989 in 1991.
- Cvirn, J., *Aufbiks! Nacionalne razmere v Celju na prelomu 19. v 20. stoletje*, Celje 2006.
- Cvirn, J., *Trdnjaviški trikotnik. Politična orientacija Nemcev na Spodnjem Štajerskem (1861–1914)*, Maribor 1997.
- Čepič, Z., *Agrarna reforma in kolonizacija v Sloveniji 1945–1948*, Maribor 1995.
- Dolenc, E. in Gabrič, A., ur. *Med kulturo in politiko. Kulturnopolitična razhajanja v Sloveniji med svetovnima vojnama*, Ljubljana 2010.
- Dolenc, E., *Kulturni boj. Slovenska kulturna politika v Kraljevini SHS 1918–1929*, Ljubljana 1996.
- Drnovšek, M., *Pot slovenskih izseljencev na tuje*, Ljubljana 1991.
- Fištravec, A., in Mekina, B., »Kanglerjanstvo mesta ne potrebuje. Potrebuje njivo.« Dr. Andrej Fištravec mariborski župan, *Mladina* št. 40, 3. oktober 2014, Ljubljana, str. 30–33.
- Fukuyama, F., *The End of History and the Last Man*, London 1992.
- Gabrič, A., *Slovenska agitpropovska kulturna politika: 1945–1952*, Ljubljana 1991.
- Gabrič, A., *Socialistična kulturna revolucija. Slovenska kulturna politika 1953–1962*, Ljubljana 1995.
- Klabjan, B. in Bajc, G., *Ogenj, ki je zadel Evropo. Narodni dom v Trstu 1920–2020*, Ljubljana (v tisku).
- Kresal, F., *Zgodovina socialne in gospodarske politike v Sloveniji od liberalizma do druge svetovne vojne*, Ljubljana 1998.
- Kuhar, R., *Medijske podobe homoseksualnosti. Analiza slovenskih tiskanih medijev od 1970 do 2000*, Ljubljana 2003, <http://mediawatch.mirovni-institut.si/edicija/seznam/14/mediawatch14.pdf> (oktober 2020).
- Lazarevič, Ž. in Princič, J., *Zgodovina slovenskega bančništva*, Ljubljana 2000.
- Lazarevič, Ž., *Kmečki dolgovi na Slovenskem. Socialno-ekonomski vidiki zadolženosti slovenskih kmetov 1848–1948*, Ljubljana 1994.
- Nečak, D. in Repe, B., *Kriza. Svet in Slovenci od prve svetovne vojne do sredine tridesetih let*, Ljubljana 2008.
- Nečak, D. in Repe, B., *Prelom: 1914–1918. Svet in Slovenci v I. svetovni vojni*, Ljubljana 2005.

- Pirjevec, J., »Trst je naš!« *Boj Slovencev za morje (1848–1954)*, Ljubljana 2007.
- Prinčič, J., *Kapitalna, ključna kapitalna in temeljna investicijska izgradnja v Sloveniji 1945–1956. Slovenska industrija v jugoslovanskem primežu*, Novo mesto 1992.
- Prinčič, J., *Povojne nacionalizacije v Sloveniji: 1945–1963*, Novo mesto 1995.
- Prinčič, J., *V začaranem krogu. Slovensko gospodarstvo od nove ekonomske politike do velike reforme 1955–1970*, Ljubljana 1999.
- Prinčič, J., *Križ in kapital. Premoženje, financiranje in podjetniška dejavnost RKC na Slovenskem*, Ljubljana 2013.
- Rehmann, J., *Max Weber: Modernisation as Passive Revolution. A Gramscian Analysis*, Leiden 2015.
- Repe, B., »Tihotapijo vse, razen ptičjega mleka.« Vpliv nakupovalnega turizma na kulturne spremembe in način življenja v Sloveniji po drugi svetovni vojni, *Zgodovina za vse* let. 5, št. 2, 1998, str. 90–96.
- Repe, B., Pomen prvih povojnih volitev in z njimi povezanih sprememb za žensko emancipacijo v Sloveniji, v: *Naše žene volijo* (ur. Antič Gaber, M.), Ljubljana 1999, str. 87–99.
- Repe, B., Slovenci v osemdesetih letih, *Zgodovinski časopis* let. 54, št. 2, 2001, str. 233–264.
- Repe, B., *Rdeča Slovenija. Tokovi in obrazi iz obdobja socializma*, Ljubljana 2003.
- Repe, B., Katoliška cerkev v Sloveniji po 2. svetovni vojni. Od opozicije do partnerja, *Znamenje* let. 33, št. 3–4, 2003, str. 113–117.
- Repe, B., Vpliv zahodnih držav na domači sceni, v: *Jugoslavija v hladni vojni. Yugoslavia in the cold war* (ur. Fischer J. idr.), Ljubljana in Toronto 2004, str. 361–373.
- Repe, B., Dežela ali država? Glavni družbeni procesi v samostojni Sloveniji, v: *Dvajset let slovenske državnosti. Prispevki s posveta na Slovenski akademiji znanosti in umetnosti, 16. decembra 2011* (ur. Štih, P.), Ljubljana, 2013, str. 34–56.
- Repe, B., The Nineties Between the Promises and the Facts / Devetdeseta med obljubami in današnjimi dejstvi, v: *The second explosion: the 1990's / Druga eksplozija: 90. leta* (ur. Pogačar, T.), Ljubljana 2016, str. 166–210.
- Repe, B., Slovenia, v: *From Eastern Block to European Union: Comparative Processes of Transformation since 1990* (ur. Heydeman, G in Vodička, K.), Studies in Contemporary European History vol. 22, New York in Oxford 2017, str. 204–227.

- Repe, B. *O slovenskem parlamentarizmu*, https://www.youtube.com/watch?v=tta_xjRevswo&feature=youtu.be&fbclid=IwARoeMIbmt5M2JDgg7DO5r2Yu7dcJZ2Cs-HsuD_iGJeuFbzCkxDm25oODrBE (oktober 2020).
- Slovenci in Italijani v stoletju po požigu Narodnega doma*, okrogla miza, 13. julij 2020, <https://www.youtube.com/watch?v=isDdjATH7Xg> (oktober 2020).
- Statistični letopis 2013*, Statistični urad Republike Slovenije, <http://www.stat.si/letopis/LetopisVsebinska.aspx?poglavje=32&lang=si&let0=2013> (oktober 2020).
- Verginella, M., Mit o slovenskem Trstu, v: *Zbornik prispevkov v počastitev 75-letnice prof. Sergia Tavana* (ur. Bratož, R.), Nova Gorica 2005, str. 91–104.
- Verginella, M., Between Rejection and Affinity. Slovene–German Relations on the Periphery of the Habsburg Monarchy, v: *»Die Deutschen« als die Anderen. Deutschland in der Imagination seiner Nachbarn* (ur. Brunner, J. in Nachum, I.), Göttingen 2012, str. 44–59.
- Verginella, M., *Dolga pot pravic žensk. Pravna in politična zgodovina žensk na Slovenskem*, Ljubljana 2013.
- Weber, M., *Economy and Society. An Outline of interpretive Sociology* (ur. Roth, G. in Wittich, C.), Berkley, Los Angeles in London 1978, [https://ia800305.us.archive.org/25/items/MaxWeberEconomyAndSociety\)/MaxWeberEconomyAndSociety.pdf](https://ia800305.us.archive.org/25/items/MaxWeberEconomyAndSociety)/MaxWeberEconomyAndSociety.pdf) (5. 11. 2020).
- Žižek, A. (ur.), *Ženske skozi zgodovino. Zbornik referatov 32. zborovanja slovenskih zgodovinarjev, Celje, 30. september–2. oktober 2004*, Ljubljana 2004.

Spletni viri

- <http://ieg-ego.eu/en/threads/models-and-stereotypes/modernization>.
- https://archive.org/details/trent_0116301338897/page/n383/mode/2up.

Povzetek

Koncepti tranzicij in modernizacij so se skozi sodobno zgodovino mnogokrat zamenjali in si nasprotovali. Z modernizacijami so se ukvarjali številni avtorji in teoretične podlage so praktično neskončne. Z zgodovinskega stališča opredeljujejo tranzicije in modernizacije v sodobni slovenski zgodovini v zgodnejšem obdobju močna regionalna razdeljenost, nacionalno mešana območja, obremenjena z nacionalnimi boji, specifičnost robnih prostorov, vprašanje »centra« in »periferije« ter kulturni boj. Po II. svetovni vojni

je bil izveden enoten koncept socialistične modernizacije na vseh področjih (»forsirana« industrializacija, ženska emancipacija, ločitev cerkve od države). Največji kulturni prelom 20. stoletja so Slovenci doživeli v šestdesetih letih z odprtjem meja, novo stanovanjsko in oblačilno kulturo, vzponom televizije, motorizacijo in z modernim potrošništvom. V osemdesetih letih je politična demokratizacija prinesla izjemno močno civilno družbo, ki pa se je po uvedbi večstrankarstva utopila v strankokraciji. Samostojna država je prinesla protislovne procese. Po eni strani večstrankarstvo in evropske integracije ter višji standard, po drugi strani šibek politični in ekonomski sistem, erozijo prej socialno kohezivne družbe in ekonomske demokracijo ter porast socialnih razlik in izrazitega individualizma. Zaradi tega je slovenska družba podvržena nevarnosti avtokratske vladavine, prav tako so se obnovili mnogi elementi konservativizma in kulturni boj na ravni tridesetih let 20. stoletja. Kot novost zaznamuje slovensko družbo vpliv tehnološke (zlasti informacijske) revolucije in globalizacije.

Ključne besede: tranzicija, modernizacija, liberalizem, socializem, komunizem, katolicizem, kulturni boj, strankokracija, ženska emancipacija, globalizacija

SOCIETAS

Otroštvo, odraščanje in izobraževalni proces

Ljubica Marjanovič Umek

Konceptualizacija otroštva

Jean Piaget (1896–1980) in Lev Semjonovič Vigotski (1896–1934), dva velika kognitivista, sta v prvih desetletjih 20. stoletja oblikovala izvirne teoretične koncepte o spoznavnem razvoju (o razvoju mišljenja, govora, pojmovnosti, učenju) malčkov, otrok in mladostnikov. V njunih razlagah razvoja in učenja otrok je veliko podobnosti in veliko razlik, kar je nazorno opisal Jerome Bruner, eden najbolj uveljavljenih ameriških psihologov s področja razvojne in pedagoške psihologije, v referatu *Zmagoslavje različnosti: Piaget in Vigotski*, ki ga je predstavil ob praznovanju stote obletnice rojstva Piageta in Vigotskega. Med drugim je poudaril, da sta prav Piaget in Vigotski postavila temelje za kasnejše študije o človekovem razvoju in učenju in da sta »ves čas učila, da na področju spoznavnega razvoja ni mogoče poenostavljanje. Naivno bi bilo povezovati Piageta in Vigotskega z namero, da bi presegli različnosti v njunem pojmovanju razvoja mišljenja otroka oziroma prišli do ene same, morda kakovostne razlage. Medtem ko je Piaget izvrstno analiziral in razložil, kako različno stari otroci rešujejo miselne probleme, pri tem pa se ni menil za socialne kontekste, je Vigotski posebej poudaril prav kulturo in jezikovno ozadje kot kontekst za razvoj otrokovega mišljenja.« (Bruner, 1997, 63)

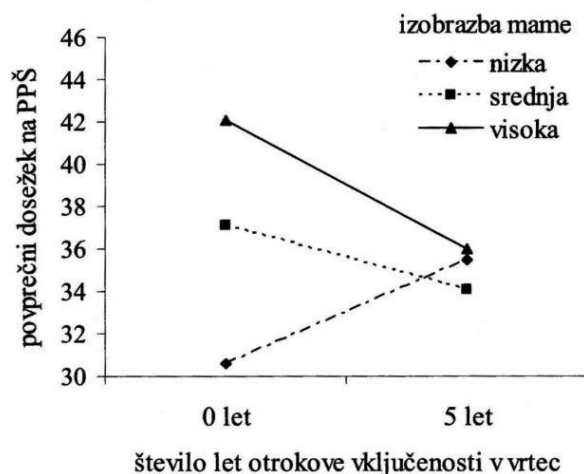
V nadaljevanju bomo izpostavili posamezne elemente njunih teorij, ki se še posebej navezujejo na učenje in poučevanje otrok v družinskem, vrtčevskem in šolskem okolju.

Tako Piaget kot Vigotski sta razvoj posameznika opisala preko štirih razvojnih stopenj, in sicer od zaznavno-gibalne, preko predoperativne in konkretno operativne do abstraktne stopnje. Vsaka razvojna stopnja pomeni kakovostno spremembo v mentalni reprezentaciji; stopnje pa si sledijo od prve do četrte. Z vidika kronološke starosti sta oba opredelila razvojne stopnje relativno odprto, npr. začetek konkretno operativne stopnje mišljenja dosežejo otroci, stari od 6 do 7 let. S tem sta preseгла predhodne, izrazito biološkične in normativne opredelitve razvoja otrok (npr. Gesell, 1940). Gledano primerjalno pa je Vigotski opredelil razvojne stopnje še bolj fleksibilno kot Piaget, saj je opozoril na velik vpliv socialnega okolja in učenja v razvoju posameznika (Vigotski, 2010; Vygotsky, 1981).

Strokovno vprašanje, ki ga je v povezavi z vrtcem oziroma šolo pogosto deležna razvojna psihologija je, katera je primerna starost otrok za vstop v šolo. Vigotski je v enem svojih zadnjih tekstov *The problem of age* zapisal: »Kronološke starosti otrok niso verodostojna oziroma zanesljiva merila za ugotavljanje aktualne stopnje v razvoju« (Vigotski, 1987, 192). Enako menijo tudi drugi raziskovalci (npr. Marjanovič Umek, Fekonja in Bajc, 2006; Marjanovič Umek, 2016; Marwell in Clifford, 2004; Stipek, 2002), ki so z izsledki empiričnih raziskavah potrdili, da starost otrok ni ključni dejavnik, ki bi sam po sebi določal, ali je otrok npr. pripravljen za vstop v šolo ali ne. Gre še za vrsto drugih dejavnikov, med katerimi je treba izpostaviti izobrazbo staršev otrok, vključenost v vrtec, šolo in njen program, intelektualne in govorne zmožnosti otrok.

V slovenski vzdolžni raziskavi (Marjanovič Umek, Fekonja in Bajc, 2006) so bili otroci iz dveh skupin: otroci, ki so bili vključeni v vrtec z enim letom, in otroci, ki so bili vključeni v vrtec s tremi leti, spremljani pet let. Pred vstopom v šolo je bila ocenjena tudi njihova pripravljenost zanj. Izračunan učinek interakcije med otrokovo vključenostjo v vrtec in mamino izobrazbo na pripravljenost otrok za vstop v šolo (slika 1) kaže na kompenzacijsko vlogo vrtca za otroke mam z nizko izobrazbo. Dosežki otrok na *Preizkusu pripravljenosti za vstop v šolo* (PPŠ), ki do vstopa v šolo niso bili vključeni v vrtec, se precej razlikujejo glede na mamino izobrazbo (razlike so statistično pomembne); dosežki otrok na

PPŠ, ki so bili do vstopa v šolo vključeni v vrtec 5 let, pa se malo razlikujejo in razlike niso statistično pomembne. Zgolj število let vključenosti v vrtec ni bilo spremenljivka, ki bi sama po sebi imela pomemben učinek na pripravljenost otrok za šolo, podobno kot ne na govor otrok in njihove intelektualne sposobnosti, v interakciji z mamino izobrazbo pa je dobila pomemben vpliv.

*Slika 1: Učinek interakcije med otrokovo vključenostjo v vrtec in mamino izobrazbo na otrokov dosežek na PPŠ (v: Marjanovič Umek, Fekonja in Bajc, 2006).
Op.: PPŠ je Preizkus pripravljenosti otrok za šolo*

Podobno ocenjuje tudi D. Stipek (2002), ki meni, da je za razvoj otrokovih akademskih spretnosti ključnega pomena formalno poučevanje in učenje, in ne le morebitno čakanje, češ da bo otrok bolj pripravljen za šolo, ker bo eno leto starejši.

Razvoj govora in mišljenja je ključnega pomena za učenje v vrtcu in šoli. Tako Piaget kot Vigostki sta mišljenje in govor postavila v središče razlage spoznavnega razvoja otrok, vendar sta odnos med njima razlagala različno. Piaget (1959) je že v 20. letih prejšnjega stoletja menil, da je mišljenje v razvoju otrok primarno, in sicer gre najprej za zaznavno gibalno mišljenje, kasneje se razvije govor kot simbolni sistem, in sicer najprej egocentrični, ki je povezan z egocentričnostjo mišljenja otrok vse do 6. oz. 7. leta starosti, temu pa sledi

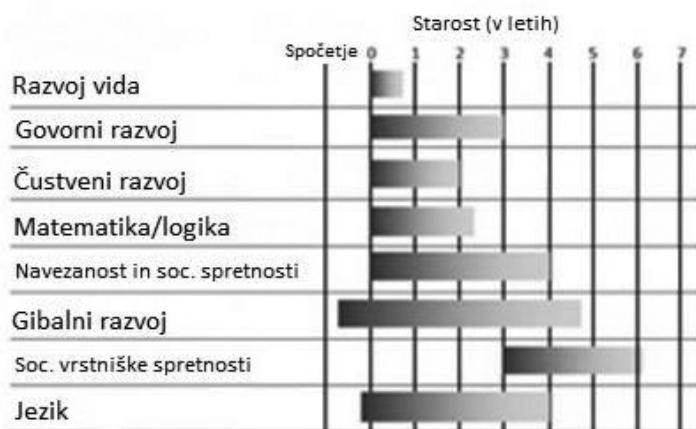
socialni govor. Vigotski (2010) je trdil obratno. Socialni govor, enako kot vsi psihični procesi, ki naj bi bili najprej socialno posredovani, je razvit že pri dojenčku, nato sledita egocentrični in notranji govor, ki omogočata ponotranjenje mišljenja in razmišljanje na predstavnih ravni. »Kasnejši« Piaget (1962) je tudi pod vplivom Vigotskega nekoliko zamaknil svojo tezo o egocentričnem govoru v smer bolj zgodnjega socialnega govora. Z razlago vloge socialnega govora otrok pri sporazumevanju, pogajanju, argumentiranju v socialnih skupinah ter zmožnostjo reflektiranja lastnega mišljenja je Vigotski, kar se zdi prav tako pomembno v šolskem kontekstu, razlagal metaspoznavne procese, predvsem metasporezumevanje in teorijo uma, čeravno jih ni tako poimenoval.

Razlago odnosa med razvojem in učenjem je Vigotski (2010) umestil v sociokulturno teorijo in pripisal poučevanju/učenju izredno veliko vlogo, seveda upoštevajoč tudi specifičnosti razvoja različno starih otrok. O pomembni vlogi poučevanja in učenja za razvoj otrok je pisal tudi Bruner (1986) in se s tem pridružil kritiki relativno ozkega, biologističnega pojmovanja spoznavnega razvoja v Piagetovi teoriji, v kateri avtor izpostavlja kot pomembno starost otroka in z njo povezano zrelost. Vigotski je v procesu učenja in poučevanja prepoznal pomen okolja, tako na ravni pogojev (npr. simbolno bogato okolje) kot dejavnosti (npr. pogovarjanje z dojenčkom, malčkom), ključno vlogo jezika, ki ga v otrokovem okolju govorijo odrasle osebe (gl. tudi Bernstein, 1971), in primerno spodbujanje otrok v območju bližnjega razvoja (OBR). OBR je opredelil kot razdaljo med otrokovo dejansko razvojno ravnjjo, na kateri deluje, ko miselne probleme rešuje sam, in ravnjjo potencialnega razvoja, na kateri deluje ob pomoči (poučevanju) kompetentnejšega partnerja (Vygotsky, 1978). Koncept konstruktivizma, ki je bil izpeljan iz Piagetove teorije, pri katerem je ključno, da otrok v procesu učenja sam »gradi« svoje znanje, je zamaknil v smer socialnega konstruktivizma in s tem podčrtal pomembno vlogo socialnega in kulturnega okolja, kompetentnih posameznikov, sodelovalnega učenja (npr. Konzulin, 1998; Veraksa in Sheridan, 2018).

Kognitivisti, zlasti postmodernistični avtorji (npr. Burman, 2008; Hemphill in Snow, 1996) poudarjajo tudi t. i. kontinuum razvoja višjih psihičnih procesov, relativno stabilnost v njihovem razvoju in možnosti napovedovanja razvoja. Posamezna zmožnost, npr. akademska pismenost, ima svoje predhodne, razvojne nižje oblike, kot so porajajoča se pismenost in govor otrok. Razvoj akademske

pismenosti se torej začne že v zgodnjih razvojnih obdobjih, in ne šele v času formalnega opismenjevanja.

Hkrati pa raziskovalci (npr. Bruer, 1999; Doherty, 1997) na temeljih spoznanj nevroznanosti o zgodnjem razvoju možganov z vidika njihove strukture in delovanja in z razumevanjem vloge staršev ter vzgoje in izobraževanja definirajo občutljiva obdobja v razvoju in učenju dojenčka, malčka in otroka (slika 2). Gre za obdobja, ko je živčni sistem najboljčutljivejši za prisotnost ali odsotnost spodbud in interakcij, zato se posameznik takrat najhitreje razvija in najučinkovitejše uči; izkušnje, pridobljene v tem obdobju, so dolgoročne in ireverzibilne.

Slika 2: Prikaz občutljivih obdobj za posamezna področja otrokovega razvoja (prirejeno po Bruer, 1999; Doherty, 1997).

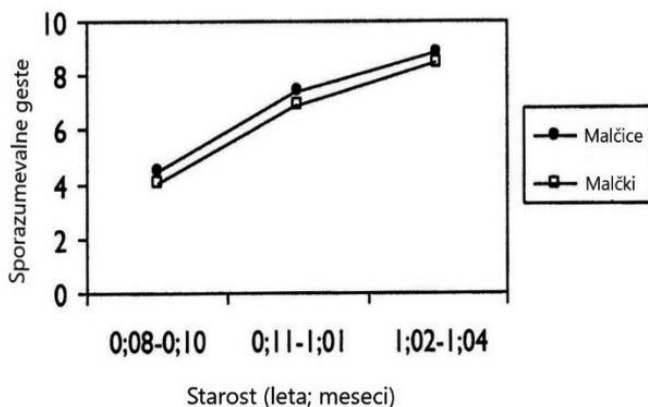
Kaj se dogaja v vrtcu in šoli: se razlike v razvoju in učenju otrok povečujejo ali zmanjšujejo?

Posebej bomo obravnavali šolanje dveh skupin otrok, in sicer glede na spol in glede na socialnoekonomski ter izobrazbeni status družine otrok. Pri tem nas bodo zanimali dosežki na področju govora in bralne pismenosti, saj številne raziskave potrjujejo, da je govorna zmožnost otrok dober napovednik kasnejše bralne pismenosti, z govorom in bralno pismenostjo pa lahko pojasnimo velik del variabilnosti v znanju otrok oziroma njihovi šolski uspešnosti (npr. Marjanovič Umek, 2013; Pelletier, 2006).

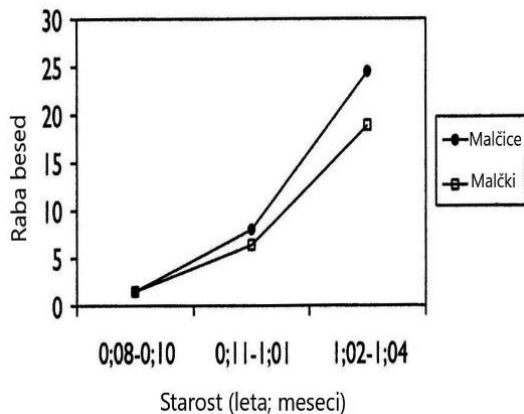
Razlike v govoru in bralni pismenosti glede na spol s starostjo otrok naraščajo

Razvoj govora je v obdobju malčka in zgodnjega otroštva hiter, tako z vidika kakovostnih kot količinskih sprememb, gre tudi za velike individualne razlike v hitrosti razvoja normativnih otrok, in kot kažejo raziskave, tudi za relativno majhne do zmerne razlike (odvisno od področja govora, starosti otrok), ki so pogojene s spolom (npr. Crawford, 2001; Marjanovič Umek in Fekonja Peklaj, 2017).

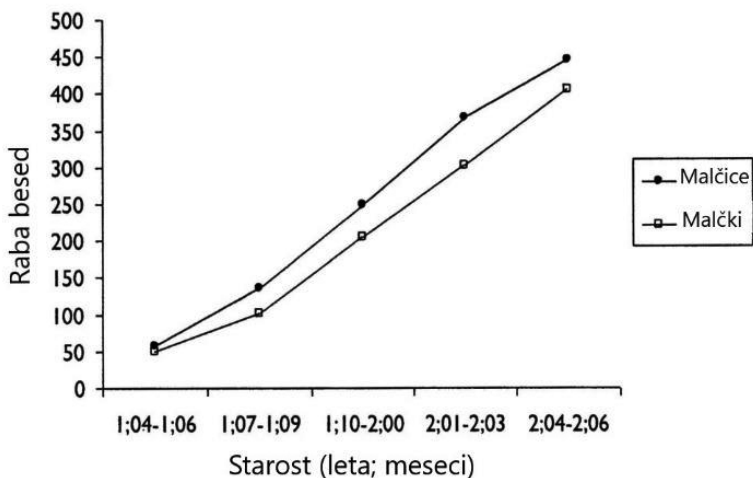
Relativno majhne razlike med spoloma na različnih področjih govora, kot so npr. sporazumevalne geste, besednjak, dolžina stavkov, pripovedovanje zgodbe, se praviloma s kronološko starostjo otrok večajo, pri čemer je treba vzroke za večanje razlik iskati v sociokulturnem okolju. Erikson in sodelavci (2012) so ugotovili, da se razlike v govoru med deklicami in dečki, kot so ga ocenili njihovi starši, povečujejo že v razvojnem obdobju malčka (glej slike od 3 do 5). V obsežni mednarodno primerjalni raziskavi, v katero je bilo vključenih več kot 13 000 dojenčkov/dojenčic in malčkov/malčic iz 10 neangleško govorečih držav, med katerimi je bila tudi Slovenija, je bilo ugotovljeno, da so se razlike med malčki in malčicami v rabi sporazumevalnih gest in številu govorjenih besed, pomembno povečevale v starostnem obdobju od 8. do 30. meseca, in sicer v vseh jezikovnih okoljih.

Slika 3: Primerjava rabe sporazumevalnih gest dojenčkov/malčkov in dojenčic/malčic v starostnem obdobju od 8 do 16 mesecev (v: Erikson idr., 2012).

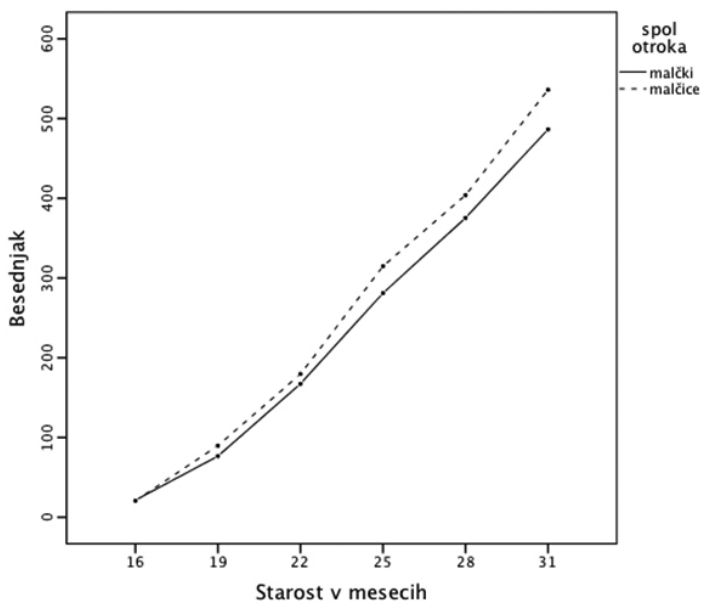
Slika 4: Primerjava rabe besed dojenčic/malčic in dojenčkov/malčkov v starostnem obdobju od 8 do 16 mesecev (v: Erikson idr., 2012).

Slika 5: Primerjava rabe besed malčkov in malčic v starostnem obdobju od 16 do 30 mesecev (v: Erikson idr., 2012).

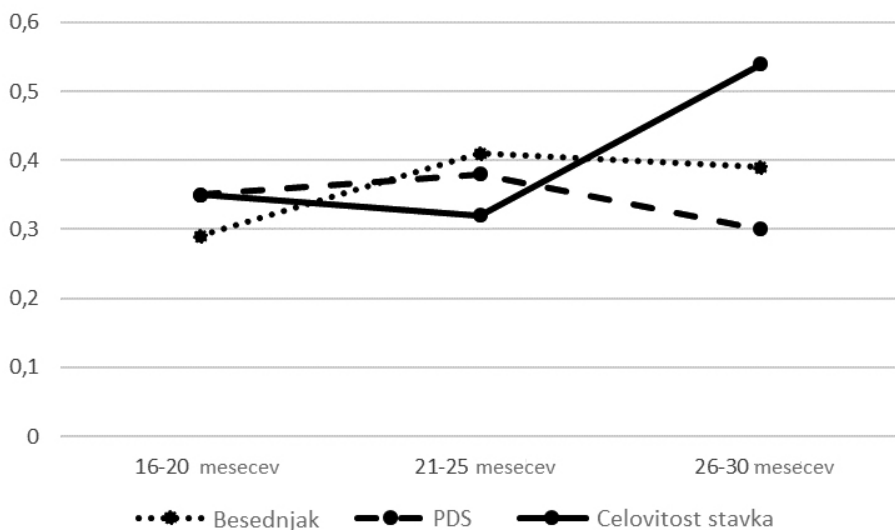
Podobno kažejo tudi rezultati slovenske vzdolžne raziskave (Marjanovič Umek, Božin, Čermak, Štiglic, Bajc in Fekonja Peklaj, 2016), v katero so bili vključeni malčki in malčice, ki so bili ob prvem ocenjevanju besednjaka stari 16 mesecev. Nato so bili ocenjevani še v petih zaporednih trimesečnih intervalih,

in sicer pri starosti 19, 22, 25, 28 in 31 mesecev. Rezultati so sicer pokazali (slika 6), da spol ni imel statistično pomembnega učinka na razvoj besednjaka med 16. in 31. mesecem starosti malčic/malčkov, se je pa razlika med spoloma s starostjo povečevala.

Slika 6: Razvoj besednjaka (rabe besed) malčkov in malčic v šestih zaporednih ocenjevanjih (v Marjanovič Umek idr., 2016).

V eni od slovenskih raziskav, v kateri so avtorice (Marjanovič Umek, Fekonja, Kranjc in Bajc, 2008) prav tako preučevale zgodnji govor dojenčkov in malčkov, je bil izračunan tudi učinek interakcije med spolom in starostjo malčkov/malčic v besednjaku in dveh merah slovnice jezika (povprečna dolžina in celovitost stavkov) (slika 7). Izkazalo se je, da je bil učinek interakcije statistično pomemben – starši so torej ocenili, da so bile deklice pri vseh merah govora statistično pomembno boljše kot dečki, učinek je s starostjo naraščal. Ni pa bila pomembna interakcija z izobrazbo staršev, kar pomeni, da so vsi starši, ne glede na stopnjo izobrazbe, ocenjevali besednjak in slovnico deklic višje kot dečkov.

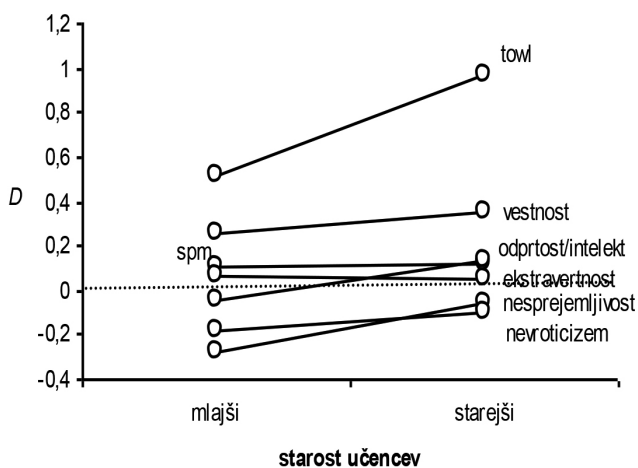

Slika 7: Velikost učinka interakcije med spolom in starostjo malčkov pri besednjaku, povprečni dolžini stavka (PDS) in celovitosti stavkov (v Marjanovič Umek, Fekonja, Kranjc in Bajc, 2008). Opomba: Na ordinati je prikazan učinek spola z vrednostjo d . D = standardizirana razlika med aritmetičnima sredinama, pri čemer pozitivni d pomeni, da dosegajo višje rezultate dekleta, negativni pa, da dosegajo višje rezultate fantje.

Podobno kot v razvojnem obdobju malčka lahko sledimo trendu naraščanja razlik v govoru glede na spol otrok tudi v kasnejših razvojnih obdobjih, torej tudi v času, ko je velik delež otrok vključenih v vrtec in vsi otroci v osnovno šolo.

V slovenski vzdolžno-prečni raziskavi (Marjanovič Umek, 2007), v katero so bili vključeni učenci 3. in 4. (mlajši učenci) ter 8. in 9. razreda (starejši učenci) osnovne šole in ki je bila sicer namenjena pojasnjevanju znanja učencev/učenk v šoli, nas je posebej zanimala tudi primerjava med dekletimi in fanti. Zanimalo nas je, s katerimi psihološkimi spremenljivkami lahko napovemo znanje učenk/učencev tako pri zunanjem ocenjevanju (NPZ) kot učiteljevem ocenjevanju znanja. Spremenljivka, ki je najvišje napovedovala znanje je bila govor otrok, ki je bil v raziskavi ocenjevan s standardiziranim preizkusom splošnih govornih zmožnosti (TOWL). Primerjava velikosti razlik v dosežkih na psiholoških preizkusih (slika 8) kaže na največjo, statistično pomembno razliko med dekletimi in fanti prav pri govorni kompetentnosti, hkrati pa je razvidno, da razlika glede

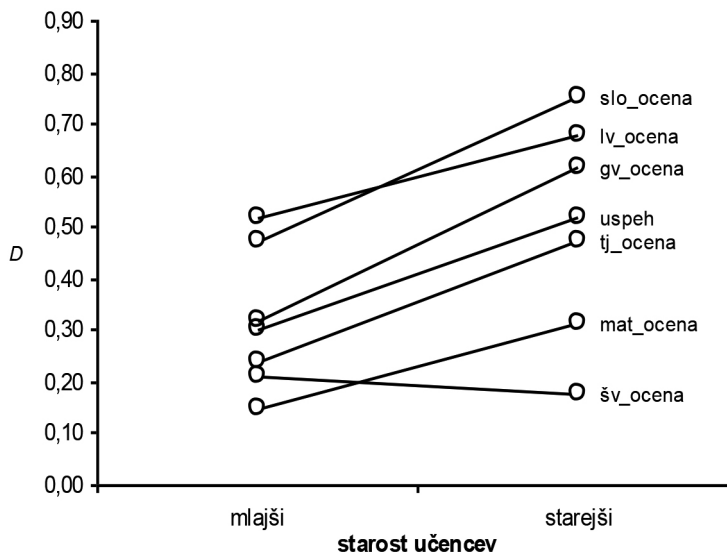
na spol s starostjo narašča in da je pri starejših učencih, torej mladostnikih, starih približno 15 let, učinek spola visok. Dekleta dosegajo boljše rezultate še na dveh dimenzijah osebnosti (vestnost in odprtost/intelekt) ter na neverbalnem preizkusu inteligentnosti (spm); dekleta in fantje so skorajda izenačeni na osebnostni dimenziji ekstravertnost, na osebnostnih dimenzijah nevroticizem in nesprejemljivost pa so dosežki fantov, zlasti mlajših, boljši kot dosežki deklet. Na nobeni od navedenih psiholoških spremenljivk se razlika med dekleti in fanti s starostjo ne povečuje tako ekstremno kot na področju govora.

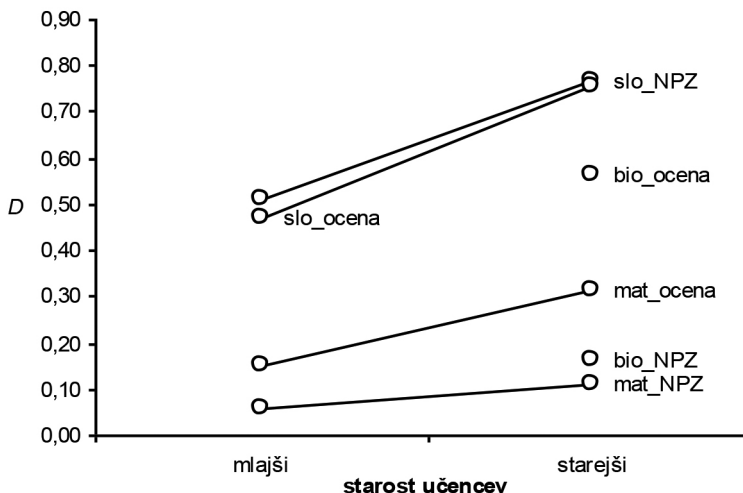
Slika 8: Velikost razlik med spoloma v dosežkih otrok pri psiholoških preizkusih (v Marjanovič Umek, 2007). Op. D = standarizirana razlika med aritmetičnima sredinama, pri čemer pozitivni D pomeni, da dosegajo višje rezultate dekleta, negativni pa, da dosegajo višje rezultate fantje.

V navedeni raziskavi smo glede na spol primerjali otroke in mladostnike še glede na dosežke na NPZ in glede na učiteljeve ocene. Rezultati (sliki 9 in 10) na eni strani kažejo, da so ocene deklet primerjalno s fanti višje pri vseh predmetih in da se razlike s starostjo večajo, na drugi strani pa, da so razlike (z izjemo slovenščine) med dekleti in fanti nižje, ko gre za zunanje ocenjevanje znanja. Velike razlike pri znanju iz slovenščine in naraščanje razlik s starostjo otrok oz. mladostnikov povezujemo tudi z že razloženimi velikimi razlikami v govorni kompetentnosti med dekleti in fanti. Podobno so ugotovili v obsežni ameriški raziskavi (Willingham in Cole, 1997), v kateri so otroke in mladostnike

ocenjevali v 4., 8. in 12. razredu. Dosežki deklet na standariziranih preizkusih branja, pisanja, besednjaka, govornega izražanja so bili statistično pomembno večji in so s starostjo otrok/mladostnikov naraščali.

Slika 9: Velikost razlik med spoloma pri učiteljevih ocenah in splošnem učnem uspehu (v Marjanovič Umek, 2007).

Slika 10: Velikost razlik med spoloma pri dosežkih na NPZ in učiteljevih ocenah (v Marjanovič Umek, 2007).

Preglednica 1: Prikaz razlik (v %) med dosežki deklet in fantov pri 9 letih (4. razred) in 15 letih na bralnih preizkusih.

Država	4. razred (PIRLS)	Starost 15 let (PISA)
Portugalska	ni stat. pomembno	3,4 %
Avstrija	1,1 %	4,3 %
Italija	1,4 %	3,4 %
ZDA	1,5 %	4,1 %
Francija	1,5 %	6,0 %
Španija	1,6 %	4,2 %
Slovaška	1,7 %	8,2 %
Češka	1,9 %	5,5 %
Nizozemska	1,9 %	4,8 %
Belgija	2,1 %	3,3 %
Irska	2,1 %	2,3 %
Nemčija	2,1 %	4,2 %
Kanada	2,0 %	5,1 %
Madžarska	2,3 %	5,0 %
Danska	2,4 %	4,5 %
Izrael	2,5 %	4,9 %
Združeno kraljestvo	2,7 %	4,5 %
Švedska	2,8 %	8,2 %
Bolgarija	2,9 %	11,5 %
Latvija	3,1 %	9,0 %
Poljska	3,2 %	6,0 %
Slovenija	3,5 %	8,9 %
Latvija	3,8 %	8,6 %
Norveška	3,9 %	8,1 %
Finska	3,9 %	9,2 %
Avstralija	4,0 %	6,5 %
Nova Zelandija	4,2 %	6,5 %
Malta	4,7 %	9,9 %

Op.: svetlo rdeča barva = razlika med dekleti in fanti je majhna;
srednje rdeča = razlika med dekleti in fanti je srednje velika;
temno rdeča barva = razlika med dekleti in fanti je velika.

Pri starejših otrocih in mladostnikih se kot mera govorne kompetentnosti pogosto uporabljajo dosežki na preizkusih bralne pismenosti, zato bomo v nadaljevanju prikazali tudi razlike med dekleti in fanti v bralni pismenosti.

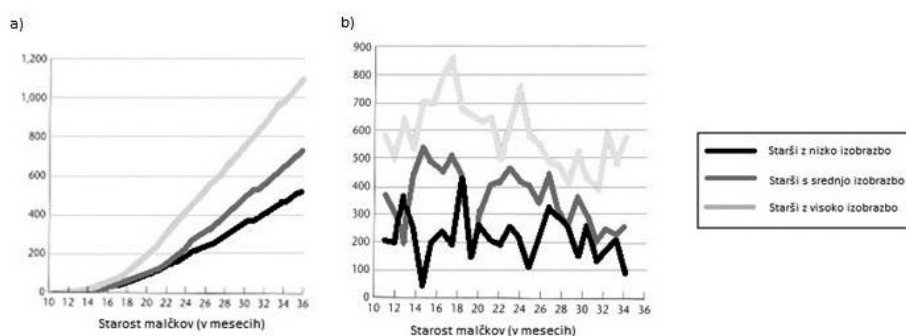
Izsledki mednarodne primerjalne raziskave (*An unfair start*, 2018) kažejo, da se razlike v dosežkih deklet in fantov na bralnih preizkusih, podobno kot na govornih, s starostjo večajo. Iz preglednice 1 lahko vidimo, da so v vseh vključenih državah dekleta dosegla statistično pomembno boljši rezultat kot fantje (izjema je zgolj Portugalska v 4. razredu) in da je razlika od 9. leta starosti otrok (dosežki na bralnem preizkusu PIRLS) do 15. leta starosti mladostnikov (dosežki na bralnem preizkusu PISA) naraščala. Slovenija je med tretjino držav z največjimi razlikami med dekleti in fanti pri 9 in 15 letih; razlika pa se je od 9. do 15. leta starosti otrok/mladostnikov pomembno povečala.

Razlike v govoru in bralni pismenosti otrok glede na izobrazbo njihovih staršev ter ekonomski in kulturni kapital družin s starostjo naraščajo

Na razvoj govora in bralno pismenost otrok pomembno vplivajo sociodemografske značilnosti družine, kot so ekonomski status družine, izobrazba staršev, velikost družine, govorne interakcije med odraslimi in otroki, dejavnosti, ki spodbujajo govor in bralno pismenost, pogostost branja, obiskovanje kulturnih prireditvev, zagotavljanje pogojev, kot so število knjig in drugih simbolnih spodbud, implicitne teorije staršev o pomenu spodbujanja govora in bralne pismenosti (npr. Foy in Mann, 2003; Hoff, 2003; Rowe, 2008).

Raziskovalci (npr. Gottfried, Gottfried, Bathurst, Wright Guerin in Parramore, 2003) še posebej poudarjajo izobrazbo staršev, ki naj bi imela najvišjo napovedno vrednost govorne kompetentnosti različno starih otrok, posledično bralne pismenosti in šolske uspešnosti. Izobrazba staršev moderira tako genetske učinke kot tudi učinke deljenega okolja na otrokove spoznavne zmožnosti; ima lahko neposreden ali posreden učinek na razvoj govora in bralne pismenosti. Posreden učinek izobrazbe staršev na različnih področjih razvoja govora ter pismenosti se kaže tudi preko kakovosti družinskega okolja oz. spodbud (npr. skupno branje, branje odraslih), ki jih različno izobraženi starši nudijo svojim otrokom (Marjanovič Umek, Fekonja Peklaj, Tašner in Sočan, 2016).

B. Hart in Risley (2003) sta v vzdolžni raziskavi, v kateri sta spremljala razvoj besednjaka malčkov, starih od 10 do 36 mesecev, ugotovila, da je bil besednjak 3-letnih malčkov staršev s srednjo izobrazbo za več kot 200 besed obsežnejši od besednjaka malčkov staršev z nizko izobrazbo in hkrati za več kot 400 besed manjši od besednjaka malčkov staršev z visoko izobrazbo. Razlike v obsegu besednjaka malčkov iz treh navedenih skupin so se s starostjo večale (slika 11a). Hkrati sta ugotovila, da so starši malčkov z visoko izobrazbo pomembno pogosteje komunicirali s svojimi malčki kot starši malčkov s srednjo in nizko izobrazbo, in sicer so namenili malčkom pomembno večje število izjav na uro (slika 11b), v izjavah so rabili pomembno večje število različnih besed in izjave so bile pogostejše v funkciji spodbude kot prepovedi.

Slika 11: a) obseg besednjaka dojenčkov/malčkov, starih od 10 do 36 mesecev, glede na stopnjo izobrazbe njihovih staršev; b) število izjav, ki jih različno izobraženi starši namenjajo dojenčkom/malčkom, starih od 10 do 36 mesecev v eni uri (prirejeno po Hart in Risley, 2003).

Poleg celovitega družinskega konteksta, ki preko številnih spremenljivk vpliva na zgodnji in kasnejši govor otrok ter njihovo bralno pismenost, in ob upoštevanju recipročnega odnosa med razvojem govora in bralne pismenosti zelo pomembno vpliva na razvoj govora in bralne pismenosti otrok v zgodnjem in srednjem otroštvu ter mladostništvu tudi vrtec oziroma šola.

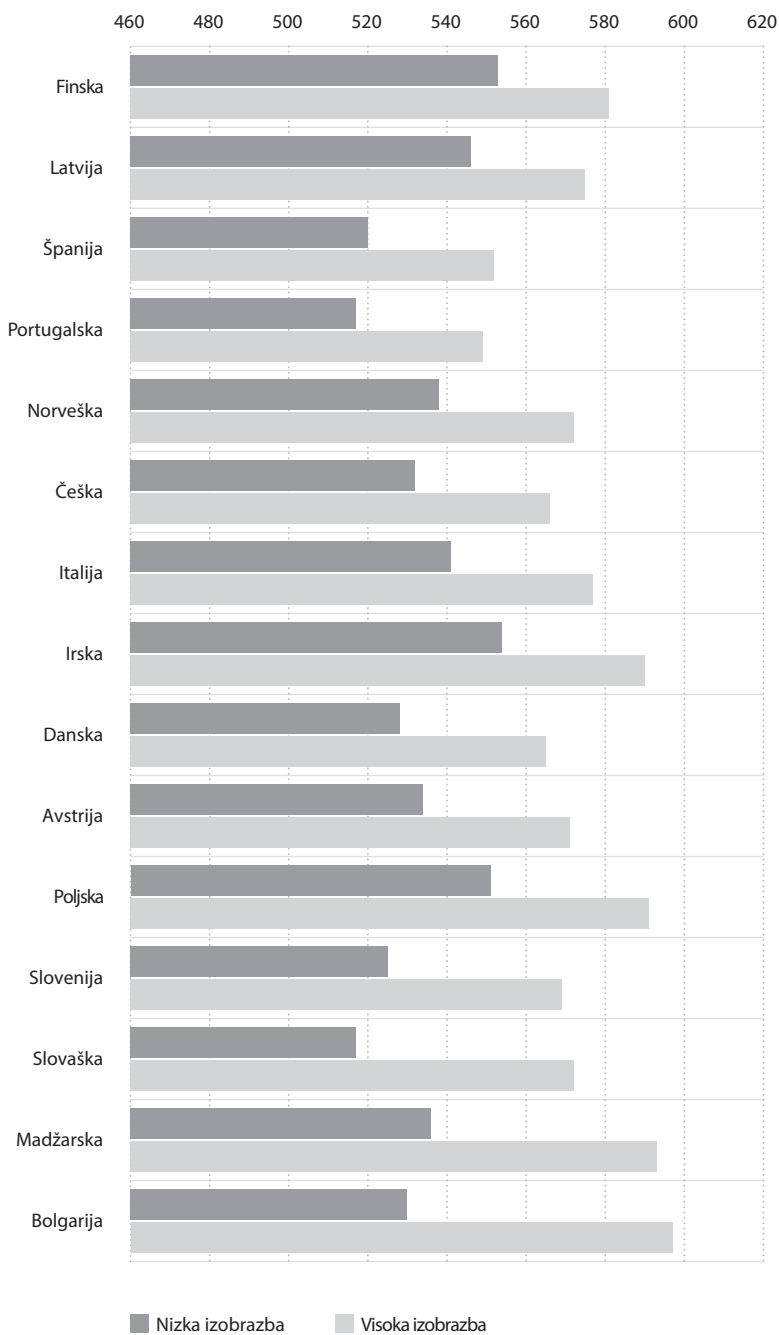
Vrtec oziroma šola lahko razlike glede na izobrazbo staršev in socialnoekonomski status družine zmanjša ali poveča. Raziskovalci več raziskav (pregled *Child care and development*, 2005) ugotavljajo, da je v povezavi z vključenostjo

malčkov in otrok v vrtec še posebej občutljiv prav razvoj govora, ter hkrati potrjujejo, da ima lahko visoko kakovosten vrtec, v katerega so otroci vključeni več let, kompenzatorni učinek in torej prispeva k zmanjševanju razlik v govorni kompetentnosti otrok staršev z nizko in visoko izobrazbo. Podobno je ugotovila tudi slovenska vzdolžna raziskava (Marjanovič Umek in Fekonja Peklaj, 2008). Izkazalo se je, da zgodnji vstop (ko je malček star približno 1 leto) v visoko-kakovosten vrtec zmanjšuje učinek izobrazbe staršev na govor malčkov/otrok, saj pozitivno vpliva na govor malčkov/otrok, katerih starši imajo nizko stopnjo izobrazbe in ki živijo v manj spodbudnem družinskem okolju.

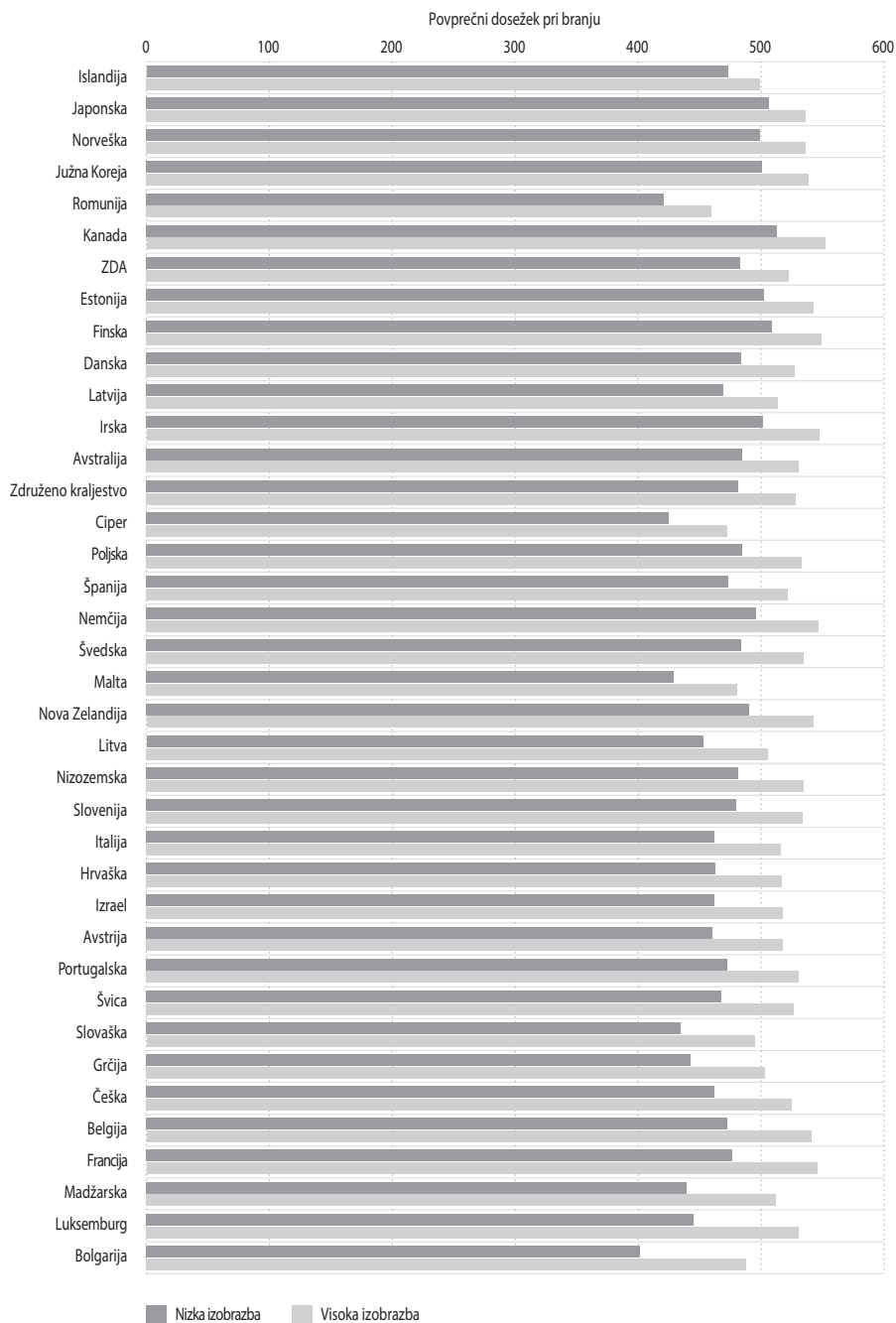
Kot kažejo izsledki več empiričnih raziskav (npr. Cooper, Borman in Fairchild, 2010; Flere, Klanjšek, Musil, Tavčar Kranjc in Kirbiš, 2009; *An unfair start*, 2018), pa se razlike v bralni pismenosti in šolski uspešnosti otrok in mladostnikov glede na izobrazbo staršev z leti šolanja večajo.

V mednarodni primerjalni raziskavi (*An unfair start*, 2018), v kateri so ocenjevali bralno pismenost 9-letnih otrok oziroma učencev 4. razreda (v okviru raziskave PIRLS), so ugotovili da so se povprečni dosežki učencev v vključenih državah pomembno razlikovali glede na izobrazbo staršev, in sicer je bila najmanjša razlika med učenci staršev z nizko in visoko izobrazbo 28, največja pa kar 66 točk (slika 12). Slovenija je med državami z veliko razliko, in sicer več kot 40 točk, kar je približno eno leto izobraževanja.

Primerjava povprečnih dosežkov v bralni pismenosti (PISA) 15-letnih mladostnikov staršev z visoko in nizko izobrazbo pa je pokazala, da gre tudi pri tej starosti za statistično pomembne razlike v bralni pismenosti glede na izobrazbo staršev v vseh državah, čeravno so razlike med državami v razponu od manj kot 30 do več kot 70 točk (slika 13). V večini držav, med njimi tudi v Sloveniji, so povprečne razlike v dosežkih 15-letnikov večje kot pri otrocih, starih 9 let.

Slika 12: Povprečni dosežki 9-letnih otrok na bralnem preizkusu (PIRLS) glede na stopnjo izobrazbe staršev (v An unfair start, 2018).

Slika 13: Povprečni dosežki 15-letnikov na bralnem preizkusu (PISA) glede na izobrazbo staršev (v An unfair start, 2018).

Šola enakih možnosti?

Vprašanje, ki nima enoznačnega odgovora: kakšna je prijazna, učinkovita, pravična šola? Če izhajamo iz širših teoretskih okvirov in konceptualizacije otroštva na eni strani, na drugi strani pa iz empiričnih izsledkov domačih in tujih raziskav ter mednarodnih primerjalnih analiz, smo vedno bližje opredelitvi otroku prijazne šole kot šole, ki spoštuje otrokove pravice, šole, v kateri so otroci/mladostniki motivirani za učenje, šole, ki je občutljiva za socialne razlike med otroki in za razlike med spoloma, ter šole, ki je učinkovita za učenje.

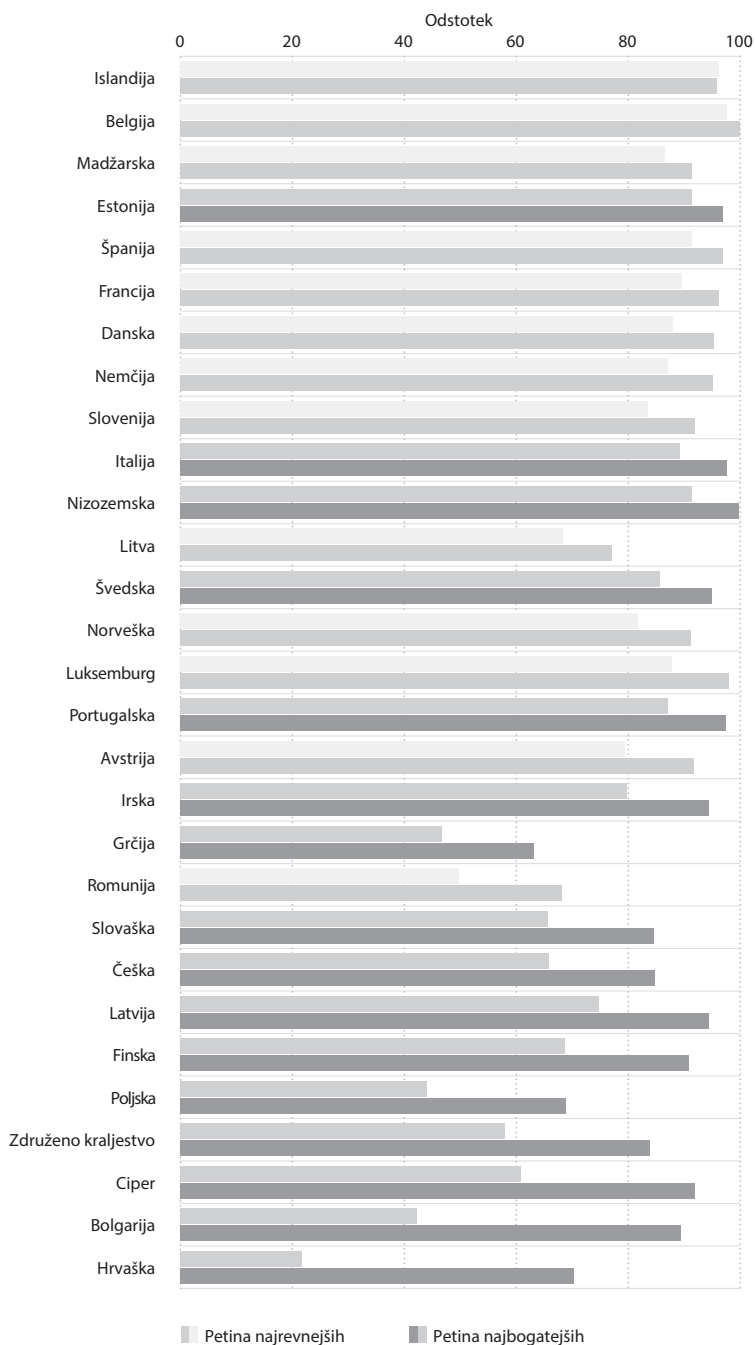
Naj ilustriramo z nekaj primeri, kaj bi bilo treba v razvoju in posodobitvah slovenskih vrtcev in šol posebej poudariti oziroma poiskati aktivne ukrepe za preseganje pomanjkljivosti na nekaterih področjih, ki smo jih v uvodnem delu prispevka posebej obravnavali.

Mednarodno uveljavljeni (sistemski in vsebinski) kazalci, ki določajo kakovost predšolske vzgoje v vrtcu so: deleži različno starih otrok, vključenih v vrtec; deleži vključenih otrok glede na izobrazbo njihovih staršev; strukturni kazalci, kot so velikost vrtčevskih oddelkov, razmerje odraslih in otrok v oddelku, izobrazba strokovnih delavk/delavcev, svetovalna služba v vrtcu; procesni kazalci oziroma neposredno delo z otroki. Svet Evrope, je l. 2012 sprejel priporočilo, da naj bi bilo v vrtece vključenih do l. 2020 95 % vseh otrok, starih od štiri leta do vstopa v šolo. Po podatkih Urada RS za statistiko je bilo v šolskem letu 2018/19 v slovenske vrtce vključenih 81,7 % otrok, starih od 1 do 5 let, 65,5 % malčkov, starih 1 in 2 leti in 93,5 % otrok, starih 4 in 5 let. Če pogledamo delež vključenih otrok v vrtece še primerjalno v državah EU (*Key data ...*, 2019; podatki so za leto 2017), vidimo, da je v Sloveniji v vrtece vključen višji delež malčkov, starih do 3 leta, kot je povprečje držav EU; delež vključenih otrok, starih od 4 leta do vstopa v šolo, pa je v Sloveniji 92,1 % in je nižji kot je povprečje držav EU, ki znaša 95,4 % in tudi še ne dosega priporočila Sveta Evrope. Podatki, ki govorijo o deležih v slovenske vrtce vključenih otrok, zlasti mlajših, so spodbudni, vendar je treba nekatere podatke pogledati podrobneje. V statistične podatke o deležu vključenih otrok, starih od 4 leta do vstopa v šolo, Slovenija vključuje vse otroke, ne glede na to, v kateri vrtčevski program so vključeni (celodnevni, krajši). Pred približno enim letom je država na sistemski ravni še dodatno določila krajši program v obsegu zgolj 240 ur na leto, in sicer eno leto pred

vstopom v šolo. Naj spomnimo, da je bil ob sistemski prenovi l. 1996 ukinjen program priprave na šolo, med drugim tudi s strokovno utemeljitvijo, da je priprava na šolo proces, ki poteka v oddelkih vseh starostnih skupin otrok, in ne le leto dni pred vstopom v šolo kot neposredna priprava na šolo. Poudariti je treba še nekaj. Izsledki tujih in domačih raziskav kažejo, da vrtec uspešno kompenzira primanjkljaje, še posebej na področju govora malčkov/otrok staršev z nizko izobrazbo, če so vključeni v kakovosten vrtec, in sicer več kot tri leta ter v celodnevni program. Primerjava deležev malčkov, starih do tri leta, vključenih v vrtec glede na mamino izobrazbo (podatki veljajo za leto 2005), pokaže, da so med državami EU velike razlike. Po podatkih sodeč imajo najpravičnejši sistem predšolske vzgoje na Danskem, Švedskem in Finskem, kjer so razliki o deležih v vrtec vključenih otrok glede na mamino izobrazbo zelo majhne oziroma jih ni; v nekaterih drugih državah, npr. na Nizozemskem, v Združenem kraljestvu in Latviji, so nasprotno razliki zelo velike; Slovenija je gledano primerjalno nekje vmes (razmerje med deležem malčkov mam z nizko, srednjo in visoko izobrazbo je 17 : 24 : 28) (*Early childhood education ...*, 2009). Dodatna analiza, ki je bila v Sloveniji narejena na statističnih podatkih zbranih v bazi EU-SILC in vključuje podatke za šolsko leto 2007/8, kaže na podobno oziroma še nekoliko manj ugodno razmerje med vključenostjo malčkov mam z visoko, srednjo in nizko izobrazbo; pri otrocih starih od 3 do 6 let pa sta razliki nekoliko nižji kot pri malčkih, vendar še vedno ne ugodni (Podlesek, Marjanovič Umek in Fekonja Peklaj, 2010).

Rezultati primerjalne analize, ki je bila izvedena v okviru OECD (*Education at a glance*, 2018), kažejo, da so v vseh vključenih državah deleži v vrtec vključenih malčkov (starih tri leta in manj) mam z visoko izobrazbo višji kot deleži vključenih malčkov mam z nizko izobrazbo. Iz podatkov, ki sicer veljajo za l. 2014, je razvidno, da je Slovenija med državami, ki imajo srednje visok delež vključenih vseh malčkov v vrtec, in da je razlika med skupino malčkov mam z visoko in nizko izobrazbo majhna in statistično nepomembna. Visoko vključenost in relativno majhne razlike med skupinama glede na mamino izobrazbo beležijo npr. na Norveškem in Danskem, izredno nizko vključenost in tudi majhne razlike med skupinama pa na Slovaškem in Češkem.

Tudi iz podatkov, zbranih v primerjalni študiji, v kateri se raziskovalci ukvarjajo s pravičnostjo šolskih sistemov (*An unifair start*, 2018) prepoznamo

Slika 14: Deleži v vrtce vključenih otrok, starih od 3 leta do vstopa v šolo, glede na stopnjo revščine njihovih družin (podatki so za leto 2016) (v An unfair start, 2018).

za Slovenijo relativno ugodno razmerje glede vključenosti otrok v vrtec iz dveh različnih skupin: otroci iz petine najrevnejših in petine najbogatejših družin (slika 14). Med 29 državami je 16 držav, v katerih je razlika v deležu vključenih otrok iz navedenih dveh skupin statistično pomembna (povsod v prid otrokom iz najbogatejših družin). Slovenije ni med temi državami. Podatki, ki verjetno nakazujejo določen napredek v pravičnosti sistema predšolske vzgoje v slovenskih vrtcih, niso neposredno primerljivi s podatki o vključenosti otrok glede na izobrazno mam. Revščina in merila revščine so opredeljeni širše kot izobrazba staršev; v konkretno primerjavo so tudi vključeni zgolj starejši predšolski otroci.

Zaključimo lahko, da v Sloveniji manjkajo posamični aktivni ukrepi, ki bi sistematično prispevali k višjemu vključevanju otrok staršev z nizko izobrazbo v vrtec, in to že v prvem starostnem obdobju. Kompenzatorna vloga vrtca, ki je sicer prepoznana, bi morala biti še dodatno strokovno podprta na ravni izvajanja predšolske vzgoje neposredno v vrtčevskih oddelkih. V mislih imamo različne dejavnosti, kot so npr. skupno branje v vrtcu, pogovarjanje z otroki v času načrtovanih in rutinskih dejavnosti, spodbujanje pripovedovanja otrok, obiskovanje kulturnih prireditev, zagotavljanje otroških knjig in drugih simbolnih spodbud – gre za dejavnosti in pogoje, na katere strokovne delavke lahko vplivajo (v nasprotju z izobrazbo staršev) in tako posredno zmanjšujejo sicer neugoden vpliv nizke izobrazbe staršev na razvoj in učenje otrok. Pri vzgojnem delu z otroki pa bi morala biti pogosteje prepoznana tudi najvišja procesna kakovost, t. i. dodana vrednost, ki bi tudi otrokom staršev z visoko izobrazbo omogočala pridobivanje (ne le ohranjanje) novih izkušenj, znanja, spretnosti. Sistematično spremljanje otrok, samoevalvacija in evalvacija predšolske vzgoje v vrtcih bi torej morala biti na sistemski in kurikulrani ravni razvita in zagotovljena s strani države, in to ne le na ravni projektov.

Izpostavili smo že pomen sistemske in vsebinske povezanosti med posameznimi podsistemi. Ko imamo v mislih prehod otroka iz vrtca v šolo, je ena od relativno pogosto problematiziranih vsebin starost otrok ob vstopu v šolo. V slovenskem prostoru se pogosto postavljajo trditve, žal strokovno neutemeljene ali vsaj ne dovolj, da morajo pri nas otroci prezgodaj v šolo in da se jim s tem »jemlje« otroštvo, da niso še zreli za učenje v šoli, da potrebujejo igro in podobno. V pričujočem besedilu smo zapisali kar nekaj razlag, zakaj individualnih razlik med otroki ne moremo preseči ne glede na starost otrok, pri kateri bi

se vključili v šolo, in zakaj t. i. otroštvo ni le stvar vrtca in igre. Pomembno se zdi predvsem, da prav zaradi razlik v razvoju in učenju med enako ali podobno starimi otroki ne razmišljamo zgolj o primerni oziroma neprimerni starosti otroka in vstopu v šolo, ampak o konceptu in vsebini kurikula za vrtce (za 1. in 2. starostno obdobje) in celotnega prvega triletja izobraževanja. Zdi se, da so se v devetletki prav v zadnjih letih zgodili nekateri vsebinski in izvedbeni premiki, ki pomenijo odmik od načrtovanega in prvotno uvedenega koncepta triletja in verjetno povratno vplivajo na zviševanje deleža otrok, ki jim šole na pobudo staršev za eno leto odložijo šolanje, čeravno so skladno z zakonom šoloobvezni otroci. Treba bi bilo torej evalvirati in podrobno analizirati, ali so morda k temu prispevali posodobljeni učni načrti v l. 2011, ki so nekoliko zamaknili standarde znanja pri nekaterih temeljnih predmetih, koliko so v oddelkih kot druge učiteljice prisotne vzgojiteljice predšolskih otrok, ali gre za spremembe pri neposrednem izvajanju pouka oziroma na didaktični ravni (kako je z individualizacijo pri pouku; poučevanjem v območju bližnjega razvoja, oblikovanjem igralnih koticov v oddelkih, zagotavljanjem drsečega prehoda med igro in učenjem ...). Ne bi smeli spregledati, da je bilo triletje načrtovano za pomoč pri zmanjševanju individualnih razlik v razvoju in učenju med otroki ob vstopu v šolo. Opismenjevanje je bilo s standardi znanja naravnano na konec triletja, čeprav so bili in so nekateri otroci opismenjeni že ob vstopu v šolo. Iskanje odgovora na vprašanje, ali je starost otrok ob vstopu v šolo pravilna, je, podobno kot druga posamezna vprašanja, mnogo bolj zapleteno in celovito, kot bi se zdelo na prvi pogled.

Glede na v uvodnih poglavjih predstavljene študije in analize o družbeni neenakosti, ki se dodatno vzpostavlja v osnovni in srednji šoli, bi se morala država na ravni celotnega šolskega sistema mnogo bolj angažirano ukvarjati s pravičnostjo posameznih podsistemov oziroma zagotavljanjem enakih možnosti za razvoj in učenje vseh otrok, ne glede na socialno ozadje, spol, raso. Izsledki zgolj nekaterih v uvodu prikazanih raziskav, kažejo da razlike v govoru, bralni pismenosti in znanju otrok glede na spol in socialno ozadje družine z leti šolanja naraščajo. Strinjamo se lahko z raziskovalci (npr. *An unfair start*, 2018), ki poudarjajo, da morajo aktivni ukrepi pozitivne diskriminacije posamezne države temeljiti na izsledkih podrobnih raziskav v posamezni državi, tudi vzdolžnih, v katerih se spremljajo isti otroci več let, in ne zgolj na ugotovitvah povprečij mednarodnih

primerjalnih analiz. Nemalo izsledkov raziskav in analiz, ki kažejo npr., da bi morala biti kakovostna predšolska vzgoja že zgodaj dostopna vsem otrokom; da lahko razlike v znanju, bralni pismenosti med šolami, ki so mnogo manjše kot razlike znotraj šol, pojasnujemo z individualnimi značilnostmi otrok in mladostnikov (govor, intelektualne sposobnosti, osebnostne dimenzije) in nekaterimi spremenljivkami družinskega okolja (izobrazba staršev, starševsko vplivanje na mladostnikovo učenje, število knjig doma, željo staršev za nadaljevanje šolanja otrok); da je treba glede na otrokov spol uporabljati različne vrste ocenjevanja znanja (učiteljevo, zunanje); da je treba pri prehodih, npr. na srednješolsko raven izobraževanja, upoštevati tudi aspiracije učencev; da je zaradi različnosti otrok potrebna individualizacija in notranja diferenciacija pri poučevanju; da različne interesne in druge izvenkurikularne dejavnosti podpirajo različnost med otroki, imamo že leta tudi v slovenskem prostoru, žal pa večina ne najde poti k oblikovanju sistematičnih ukrepov pozitivne diskriminacije, za katere je, nenazadnje tudi na finančni ravni, odgovorna država.

Na primer, rezultati ene od slovenskih raziskav, v katero so bili vključeni učenci/učenke 9. razreda (Marjanovič Umek, Sočan in Bajc, 2006; gl. tudi Martin, Mullis, Gregory, Hoyle in Shen, 2000), kažejo, da so se šole med seboj bolj razlikovale v učenčevih (intelektualne sposobnosti) in družinskih spremenljivkah (izobrazba staršev) kot učni uspešnosti, torej je konkretnim šolam uspelo vsaj delno kompenzirati razlike med učenkami/učenci in torej zmanjšati učinek družinskega okolja. Ker gre za vzorec šol, bi morale državo zanimati, kaj se dogaja na šolah, ki jim to uspe; ali je to značilno za vse slovenske šole, vse starosti otrok in podobno.

Za razvoj in posodabljanje šolskega sistema v posamezni državi je potrebno sistematično in strokovno podprto delo, z nujnim uvidom v delovanje celotnega podsistema in prehodov med njimi, ki pa se ne more neposredno odzivati na naključne, parcialne, subjektivne presoje in zahteve različnih združenj staršev ali posameznih skupin staršev, ki zahteve, praviloma prijazne in vsečne, (pre) pogosto oblikujejo na osnovi izkušenj, ki jih imajo s šolanjem svojih otrok.

Literatura

- An unfair start. Inequality in children's education in rich countries*, Florence 2018.
- Bernstein, B., *Class, codes and control. Theoretical studies towards a sociology language*, London in New York 1971.
- Bruer, J.T., *The myth of the first three years. A new understanding of early brain development and lifelong learning*, New York 1999.
- Bruner, J., *Actual minds, possible worlds*, Cambridge, Massachusetts in London 1986.
- Bruner, J., Celebrating divergence: Piaget and Vygotsky, *Human Development*, 1997, Vol. 40, No. 2, str. 63–73.
- Burman, E., *Deconstructing developmental psychology*, London in New York 2008.
- Child care and development. Results from the NICHD study of early child care and youth development*, New York in London 2005.
- Cooper, H., Borman, G. in Fairchild, R., School calendars and academic achievement, v: *Handbook of research on schools, schooling and human development* (ur. Meece, J. in Eccles, J.), Mahwah, NJ 2010, str. 342–355.
- Crawford, M., Gender and language, v: *Psychology of women and gender* (ur. Unger, R.K.), New York 2001, str. 228–242.
- Doherty, G., *The basis for school readiness*, Gatineau 1997.
- Early childhood education and care in Europe: Tackling social and cultural inequalities*, Bruselj 2009.
- Education at a glance*, Paris 2018.
- Eriksson, M., Marschik, P. B., Tulviste, T., Almgren, M., Pereira, M. P., Wehberg, S., Marjanovič-Umek, L., Gayraud, F., Kovačević, M. in Gallego, C., Differences between girls and boys in emerging language skills: Evidence from 10 language communities, *British Journal of Developmental Psychology*, 2012, Vol. 30, No. 2, str. 326–343.
- Flere, S., Klanjšek, R., Musil, B., Tavčar Kranjc, M. in Kirbiš, A., *Kdo je uspešen v slovenski šoli?* (Poročilo o rezultatih raziskave), Ljubljana 2009.
- Foy, J. G. in Mann, V., Home literacy environment and phonological awareness in preschool children: Differential effects for rhyme and phoneme awareness, *Applied Psycholinguistics*, 2003, Vol. 24, No. 1, str. 59–88.
- Gesell, A., *The first five years of life. A guide to the study of preschool child*, New York in London 1940.

- Gottfried, A. W., Gottfried, A. E., Bathurst, K., Wright Guerin, D. in Parramore, M. M., Socioeconomic status in children's development and family environment: Infancy through adolescence, v: *Socioeconomic status, parenting, and child development* (ur. Bornstein, M.H. in Bradly, R.H.), Mahwah, NJ in London 2003, str. 189–207.
- Hart, B. in Risley, T. R., The early catastrophe. The 30 million word gap by age 3, *American Educator* 2003, str. 4–9.
- Hemphill, L. in Snow, C., Language in literacy development: Discontinuities and differences, v: *Education and human development* (ur. Olson, D.R. in Torrance, N.), Cambridge, Massachusetts 1996, str. 173–201.
- Hoff, E., Causes and consequences of SES-related differences in parent-to-child speech, v: *Socioeconomic status, parenting, and child development* (ur. Bornstein, M.H.), Mahwah, New York in London 2003, str. 145–160.
- Key data on early childhood education and care in Europe*, Bruselj 2019.
- Konzulin, A., *Psychological tools. A sociokultural approach to educate*, Harvard, Massachusetts in London 1998.
- Marjanovič Umek, L., Diferenciacija v šoli: Enako ali različno za različne otroke, *Sodobna pedagogika*, 2007, let. 58 (124), št. 2, str. 108–127.
- Marjanovič Umek, L., Pojmovanje otroka v sociokulturni teoriji Vigotskega, v: Vigotski, L. S., *Mišljenje in govor* (prevod v slovenščino), Ljubljana 2010, str. 373–400.
- Marjanovič Umek, L., Mišljenje in govor kot napovednika bralne pismenosti in znanja otrok: Socialna in kulturna perspektiva, v: *Bralna pismenost v vrtcu in šoli. Teoretična izhodišča in empirične ugotovitve* (ur. Noliml, F. in Novakovič, T.), Ljubljana 2013, str. 49–62.
- Marjanovič Umek, L., Pripravljenost otrok za vstop v šolo: Vpliv starosti in drugih individualnih in okoljskih dejavnikov, *Šolsko svetovalno delo*, 2016, let. 20, št. 3/4, str. 4–12.
- Marjanovič Umek, L., Božin, N., Čermak, N., Štiglic, N., Bajc, S. in Fekonja Peklaj, U., Zgodnji govorni razvoj: Primerjava besednjaka slovenskih malčkov in malčic, *Sodobna pedagogika*, 2016, let. 67 (133), št. 1, str. 12–37.
- Marjanovič Umek, L., Fekonja, U., Kranjc, S. in Bajc, K., The effect of children's gender and parental education on toddler language development, *European Early Childhood Education Research Journal*, 2008, Vol. 16, No. 3, str. 325–342.
- Marjanovič Umek, L. in Fekonja Peklaj, U., *Sodoben vrtec: Možnosti za otrokov razvoj in zgodnje učenje*, Ljubljana 2008.

- Marjanovič Umek, L. in Fekonja Peklaj, U., Gender differences in children's language: A meta-analysis of Slovenian studies, *CEPS Journal: Center for Educational Policy Studies Journal*, 2017, Vol. 7, No. 2, str. 97–111.
- Marjanovič Umek, L., Fekonja, U. in Bajc, K., Dejavniki otrokove pripravljenosti za šolo, *Psihološka obzorja*, 2006, let. 15, št. 2, str. 31–51.
- Marjanovič Umek, L., Fekonja Peklaj, U., Tašner, V. in Sočan, G., Govor otrok: Vpliv nekaterih sociokulturnih dejavnikov družinskega okolja, v: *Bralna pismenost kot izživ in odgovornost* (ur. Devjak, T. in Saksida, I.), Ljubljana 2016, str. 43–68.
- Marjanovič Umek, L., Sočan, G. in Bajc, K., Šolska ocena: Koliko jo lahko pojasnimo z individualnimi značilnostmi mladostnika in koliko z dejavniki družinskega okolja, *Psihološka obzorja*, 2006, let. 15, št. 4, str. 25–52.
- Martin, M. O., Mullis, I. V. S., Gregory, K. D., Hoyle, C. in Shen, C., *Effective schools in science and mathematics. IEA's third international mathematics and science study*, Boston 2000.
- Maxwell, K. L. in Clifford, R. M., School readiness assessment, *Young Children*, 2004, Vol. 59, No. 1, str. 1–10.
- Pelletier, J., Relation among theory of mind, metacognitive language, reading skills and story comprehension in L1 and L2, v: *Theory of mind and language development contexts* (ur. Antonietti, A., Liverta-Sempio, O. in Marchetti, A.), New York 2006, str. 77–92.
- Piaget, J., *The language and thought of the child*, London 1959 [1926].
- Piaget, J., Some impressions of a visit to soviet psychologists, *The American Psychologist*, 1962, Vol. 11, No. 7, str. 343–345.
- Podlesek, A., Marjanovič Umek, L. in Fekonja Peklaj, U., *Izračuni o deležih otrok, vključenih v vrtce, glede na izobrazbo njihovih staršev*, Neobjavljeno gradivo, Ljubljana 2010.
- Rowe, M. L., Child directed speech: Relation to socioeconomic status, knowledge of child development and child vocabulary skill, *Journal of Child Language*, 2008, Vol. 35, No. 1, str. 185–205.
- Stipek, D., At what age should children enter kindergarten? A question for policy makers and parents, *Society for Research in Child Development Social Policy Report 2*, 2002, str. 3–16.

- Veraksa, N. in Sheridan, S., ur., *Vygotsky's theory in early childhood education and research*, London in New York 2018.
- Vigotski, L. S., *Mišljenje in govor* (prevod v slovenščino), Ljubljana 2010.
- Vygotsky, L. S., *Mind and society. The development of higher psychological processes*, Cambridge, Massachusetts 1978.
- Vygotsky, L. S., The problem of age, v: *The collected works of L. S. Vygotsky. Problem of general psychology*, vol. 5 (ur. Rieber, R.W. in Carton, A.S.), New York in London 1987, str. 187–205.
- Vygotsky, L. S., The genesis of higher mental development, v: *The conception of activity in Soviet psychology* (ur. Wertsch, J.V.), New York 1981, str. 144–188.
- Wilingham, W. W. in Cole, N. S., *Gender and fair assessment*, Mahwah, New Jersey in London 1997.

Povzetek

Do otrok prijazna je šola, ki spoštuje otrokove pravice ter je pravična in učinkovita za učenje. Z vidika pravičnosti je v slovenskem vzgojno-izobraževalnem sistemu še veliko dilem in nezadostnih rešitev tako na ravni koncepta kot sistema in vsebine. V prispevku se osredotočamo na družbeno neenakost z vidika spola otrok/mladostnikov in socialnega ozadja njihovih družin, ki se v šoli praviloma še dodatno reproducira. Z izsledki domačih in tujih raziskav ter mednarodnih primerjalnih analiz na področju govora otrok, akademske pismenosti in znanja pokažemo, da se razlike med deklicami in dečki ter otroki/mladostniki glede na SES njihovih družin s starostjo in leti šolanja povečujejo, in ne zmanjšujejo. Z interpretacijo rezultatov empiričnih raziskav in teoretskimi ozadji, zlasti kognitivističnimi in sociokulturnimi, postavimo okvir za možno iskanje rešitev, ki bi lahko pomagale zmanjševati neenakosti v vrtcu in šoli. Izpostavimo tudi nujnost vsakokratnega strokovnega vpogleda v delovanje celotnega šolskega sistema in hkrati nevarnost nekritičnega vključevanja delnih, populističnih in praviloma všečnih rešitev, ki se oblikujejo med starši in različnimi civilnimi združenji.

Ključne besede: koncepti otroštva, vrtec, šola, govor otrok, akademska pismenost, spol, socialni dejavniki družine, pravičnost v izobraževanju

Raziskovanje robov spregledanih družbenih skupin žensk

Milica Antić Gaber

Uvod

Raziskovanje in poskusi razumevanja vsakdanjega življenja izbranih spregledanih družbenih skupin žensk so bili v zadnjih letih predmet mojega posebnega zanimanja. Po eni strani lahko rečem, da se je to zgodilo zato, ker sem začela predavati predmet *Sociologija vsakdanjega življenja* in se mi je zdelo pošteno, da predmet tudi raziskovalno podkrepim. Po drugi strani pa zamik v preučevanju izhaja iz feministične pozicije, ki je bila vidna že v mojih prejšnjih raziskovanjih. V svoji akademski – raziskovalni – karieri sem se v očeh nekaterih bolj angažiranih kolegic in kolegov ukvarjala z ženskami, ki so bile v primerjavi z moškimi v deprivilegiranem položaju, v primerjavi z mnogimi skupinami žensk pa vendarle v privilegiranem (z ženskami v politiki in v zadnjih letih še z ženskami na akademskem polju). Politika in mesto žensk v njej ter akademski prostor in možnosti razvoja akademskih karier žensk so sicer še vedno predmet mojega raziskovalnega zanimanja, a v zadnjih letih nekoliko manj politika in nekaj bolj »homo academicus« – če si sposodim naslov razvpite, a pri nas manj brane knjige.

Prehod od raziskovanja žensk v politiki in na akademskem polju k raziskovanju marginaliziranih skupin žensk, žensk na robu družbe, je zahteval tudi zamik v raziskovalnih pristopih, strategijah, metodah in prijemih.

Čeprav smo tudi pri raziskovanju žensk v politiki v zadnji večji raziskavi s skupino kolegic_ov kot metodo uporabile_i polstrukturirani intervju in dobile_i nekaj zelo zanimivih pričevanj o razvoju političnih karier žensk, o možnostih usklajevanja političnega dela in zasebnega življenja, pa to očitno ni bilo pretirano zanimivo za širšo publiko. Teksti in knjige, ki so iz tega raziskovanja potem izšli, so namreč doživeli šibek odmev. Ko pa je l. 2011 izšla knjiga *Na poti do lastne sobe*, v kateri je bilo objavljenih 20 zgodb priseljenc iz nekdanje Jugoslavije, in nekaj let za njo še knjiga *Začasno bivališče: Na Grad 25 Ig*, sta doživeli nepričakovano veliko medijskega in siceršnjega zanimanja.

Zakaj? En del odgovora ponujajo mnoga dela, nastala v okviru t. i. ustne zgodovine, ki je preučevala življenja žensk in drugih marginaliziranih družbenih skupin, ki so z mesta »drugega« v zgodovini stopile na mesto »subjekta« v zgodovini in tako opozorile na pluralnost zgodovinskih subjektov in odnosov med njimi (Passerini, 2008, 221). Drugi del pa misel Tanje Rener: »Ljudje radi pripovedujejo o svojem življenju in običajno radi poslušajo življenjske zgodbe drugih ljudi.« (Rener, 2018, 139)

Čeprav gre za uveljavljeno metodo kvalitativnega raziskovanja ne samo v zgodovinopisju, ampak tudi v družboslovju, se nam ob tem vendarle postavlja vrsta vprašanj: Zakaj raziskovati življenja drugih? Gre za radovednost, za publiciteto, ali pa gre za poskuse razumevanja njihovega življenja in širjenja tega razumevanja v družbi? Kako odgovoriti na očitke o subjektivnosti in izzive intersubjektivnosti? Kako se lotiti raziskovanja življenj drugih, da jih s tem dodatno ne stigmatiziramo ali ne vplivamo na poslabšanje njihovega položaja? Kako razumeti, to, kar nam pripovedovalke_ci pripovedujejo?

V prvem delu pričujočega prispevka bom tako najprej na kratko predstavila nekatera izhodišča angažiranega sociološkega in feminističnega raziskovanja, ki smo jim sledile in se jih (po mojem mnenju) kaže držati pri takšnem raziskovanju. V drugem delu pa bom na konkretnem primeru tematizirala izkušnjo in refleksijo tistega, kar sem poimenovala »dvojna robnost nekega položaja«.

Še nekaj moram posebej poudariti, vsa omenjena »moja« dosedanja in tudi tekoče raziskovanje so potekala v skupini. Iniciativa je resda bila moja, a takšnih

projektov običajno ne opravlja ena sama oseba. Skupinsko delo je v teh raziskavah neprecenljivega pomena in tudi veliko bolj zanimivo in vznemirljivo je. Poteka namreč v nenehni interakciji med nami – ki smo del raziskovalne ekipe ter med raziskovalkami in našimi sogovornicami_ki, osebami z izkušnjami, ki jih želimo širši publiki predstaviti, tako kot se vidijo predvsem same_i. Seveda (in to mnoge, mnogi veste iz lastnih izkušenj) pride pri tem kdaj tudi do kratkih stikov, zdrsov, problemov in drugih »lepot« skupinskega raziskovanja. Ampak moja izkušnja me kljub temu uči, da je končni rezultat takšnega projekta praviloma boljši, in tako pri tem pristopu vztrajam.

K temu naj dodam še, da sta projekta – življenjske zgodbe priseljenc in življenjske zgodbe žensk na prestajanju zaporne kazni – potekala izven klasične raziskovalne sheme. Prvi je nastal *ad hoc* in predvsem zaradi zagnane ekipe sodelavk. Šele na koncu projekta smo namreč s finančno podporo Urada za enake možnosti in društva Vita Activa zgodbe lahko objavile v knjigi. Drugi projekt pa je nastal v okviru dejavnosti Javne agencije za knjigo in njihovega projekta *Vključujemo in aktiviramo*. Za oba velja, da sta tako socialna kot raziskovalna projekta, saj so bili cilji projekta veliko bolj družbeno angažirani, in ne samo ozko raziskovalno usmerjeni.

Premislek o osnovnih izhodiščih oz. vodilih pri našem raziskovanju

Na tem mestu bom izpostavila zgolj nekaj pomembnejših in se pri tem v kar največji meri naslonila na tista feministična izhodišča, ki so vpisana v samo jedro feminističnega raziskovanja, in na enega pomembnejših in pri takšnem delu izkušenih sociologov, Pierra Bourdieuja.

Kako se je pravzaprav raziskovanje naracij, pripovedi, življenjskih zgodb in pričevanj razvilo?

Temelje razvoja in gonilno silo tega epistemološkega pristopa, ki je ideološko razveljavil tradicionalno delitev znanosti in politike, so postavile feministične in kulturne študije (Harding, 1996). Sledilo je prepriševanje izbranih ključnih pojmov, kot so vednost, objektivnost, odnos subjekt – objekt in vprašanja, kdo poseduje vednost. O zadnjem se pred tem ni dvomilo.

Pomembna izhodišča pri opravljanju intervjujev oz. pri zbiranju življenjskih zgodb pričevalk so bila: zavedanje raziskovalne socialne interakcije; asimetričnost

razmerja med raziskovalko in intervjuvano osebo; refleksivnost in nenasilna komunikacija.

Raziskovalna socialna interakcija

Tako kot vsaka druga interakcija v vsakdanjem življenju je tudi interakcija pri vodenju pogovora v raziskovalne namene socialna interakcija. Pierre Bourdieu je v znanem delu *La Misère du monde* (*The weight of the world*, 1999), s sodelavkami in sodelavci na več kot 600 straneh skupaj s svojimi pričevalkami in pričevalci popisal zahtevnost (bedo) eksistenc različnih, pretežno marginaliziranih skupin v Franciji 20. stoletja. V nekakšnem post-scriptumu z naslovom *Razumevanje* je zapisal:

Tradicionalno nasprotje med tako imenovanimi kvantitativnimi metodami, kot je vprašalnik, in kvalitativnimi metodami, kot je intervju, prikrija dejstvo, da oboje temelji na socialni interakciji, ki poteka znotraj omejitev teh struktur. /.../ Bistvena razlika ni med znanostjo, ki sodeluje v konstruiranju znanstvenega spoznanja, in tisto, ki ne, ampak med znanostjo, ki to počne, ne da bi se tega zavedala, in tisto, ki se te konstrukcije zaveda, ob tem pa teži k razkritju in obvladovanju narave neizogibnega konstruiranja in učinkov, ki iz tega izhajajo. (Bourdieu, 1999, 608)

V naših projektih smo tako vsakokrat na samem začetku intervjuvanim osebam jasno predstavile namere raziskovalne skupine, z željo od njih slišati, kakšna je bila njihova izkušnja bodisi glede njihovega življenja in selitve iz enega okolja v drugo bodisi glede tega, kako je zapor zarezal v njihovo življenje. Vedno smo se predstavile (kot raziskovalke in predavateljice) in povedale, kaj delamo. V primeru preučevanja izkušenj migrantk smo razkrile tudi osebne navezave ali celo izkušnje v povezavi z migracijo. Tako smo, med drugim, če rečem z Bourdieujem, vsaj nekoliko zmanjšale nevarnost simbolnega nasilja, ki je povezano z asimetrijami pozicij in moči med pripovedovalko in raziskovalko. Seveda se je s tem razkrilo tudi, da nam njihova izkušnja ni tuja, da nekaj o tem vemo in smo izkusile tudi same. S tem se je ustvaril del zaupanja, ki je v

tovrstnih pogovorih pomemben za tok pripovedovanja. Rečeno še drugače: raziskavam našega tipa ustvarjanje vtisa objektivnih raziskovalk, distanciranih od raziskovalne problematike ne bi koristil. Seveda smo se pri tem zavedale tudi nasprotno nevarnosti: »vtisa, da že vse vemo«. V tem primeru pripovedovanje in pogovor prav tako ne bi stekla, saj bi lahko bila razumljena kot nepotrebna. Naše izhodišče je bilo, da je naša vednost in tudi vednost širše družbe o njihovih izkušnjah skromna, omejena, pogosto stereotipna.

Prav na tem ozadju smo videle in tudi danes njihovo pripoved vidimo kot možnost, ki bo – tako raziskovalkam kot širši družbi – omogočila globlji, širši, natančnejši, večplasten vpogled v dane tematike. Bralkam in bralcem pa bo razbila vsaj kakšnega od stereotipov.

Na ta način smo našim pripovedovalkam omogočile, da so bile to, kar so. Tega nismo naredile z zanikanjem socialne distance, ampak z odkritim pristopom, primerno postavljenimi iztočnicami za pogovor; z empatijo raziskovalke do osebe, s katero smo se pogovarjale.

Vsakič smo jim tudi dale možnost, da kadarkoli, če se jim bo zdelo potrebno, prekinejo sodelovanje z nami. Da smo delo opravile spodobno profesionalno, pa govori dejstvo, da se nam doslej to še nikoli ni zgodilo.

Asimetričnost razmerja med raziskovalko in intervjuvano osebo

Zavedanje asimetričnosti razmerja med raziskovalko in intervjuvano osebo je bilo naslednje pomembno raziskovalno izhodišče. Bourdieu nas tudi opozori, da je razmerje med intervjuvano osebo in raziskovalko vedno asimetrično (Bourdieu, 1999, 609). Oseba, ki vodi pogovor, je tista, ki začne igro in določa pravila, in običajno je tista, ki enostransko in brez predhodnih pogajanj intervjuju zastavi cilje in mu opredeli »uporabno vrednost«. To asimetrijo krepi socialna asimetrija vsakič, ko raziskovalka zavzame višji položaj v socialni hierarhiji različnih tipov kapitalov. Še posebej vpliva na komunikacijo med intervjuvano osebo in raziskovalko jezikovni kapital, s katerim je vsaka od njiju opremljena.

V naših projektih smo z željo, da bi zmanjšale razdaljo in se tudi bolje razumele, po začetnem poslušanju pripovedi v nadaljevanju uporabljale izraze, ki se jih je posluževala pripovedovalka ali skorajda privzele njen jezik.

Refleksivnost

Refleksivnost pri raziskovalnem delu pomeni, da če ne poskušamo ozavestiti, reflektirati predpostavk, ki nas vodijo pri raziskovanju, pravzaprav ne moremo trditi, da gre za znanstveno preučevanje (Bourdieu, 1999, 608). To od nas zahteva, da moramo že pred začetkom raziskovanja ozavestiti stvari kot na primer:

- katera znanstvena spoznanja me opredeljujejo, katere koncepte sem privzela, kakšna problematika je pri tem prisotna;
- kaj vem o intervjuvanki oz. koliko naj izvem o njej prej;
- kako bo na pogovor vplival povsem konkretni socialni prostor, morebitno (ne)razumevanje zaradi socialne distance; ali pa mi bo morda pretirana bližina onemogočila videti pomembne stvari;
- kakšna so moja stališča do preučevanih vprašanj (ali mi stališča do raziskovane tematike omogočajo ali onemogočajo videti/slišati vse, kar mi bo v pogovoru ponujeno).

Široko opredeljen pojem refleksivnosti namreč pomeni obračanje nazaj k sebi, k procesu samoanalize. Na to poleg Bourdieuja opozarja tudi Charlotte Davies (1999, 4). V kontekstu našega raziskovanja se to nanaša na način, na katerega raziskovalka in proces raziskovanja vplivata na rezultate raziskovanja. Refleksivnost v feminističnem raziskovanju pa poleg tega, da namenja posebno pozornost odnosom moči, ki so prisotni v konkretnem raziskovalnem kontekstu, pomeni tudi drugačno raziskovanje.

Potreba po drugačnem raziskovanju namreč izhaja iz etičnih in političnih vprašanj, ki jih feministke naslavljajo tradicionalnim raziskovalnim metodam, je že pred nekaj desetletji zapisala Ann Oakley (1981). Med njimi najdemo vsaj naslednja:

- Kako biti raziskovalka, ne da bi pri svojem raziskovanju v svoje raziskovalne namene zgolj izkoriščala osebo, ki jo raziskujem?
- Kako opraviti raziskave, od katerih bi ženske imele kakšne koristi in bi jim dajale moč?
- Kako začrtati raziskave, ki bi bile povezane s političnimi in družbenimi ukrepi ali spremembami?
- Kako bi lahko bile naše raziskovalne prakse drugačne, če bi bile na vsakem koraku raziskovalnega procesa refleksivne?

V našem prvem projektu smo z osebnim izpostavljanjem primerov tako uspešnih zgodb priseljenc kot hudih diskriminacij, ki so jih doživele v novem okolju, po eni strani postavile v vidno polje (seveda z njihovi vnaprejšnjim strinjanjem) in javnosti predstavile široko paleto usod in zgodb (in s tem razblinile nekatere stereotipne predstave).

Po drugi strani pa smo z istimi primeri širšo javnost ozaveščale tudi o krivicah, diskriminatornih praksah individuov in institucij, kakor tudi o majhnih in velikih dobrih dejanjih na eni strani, pa tudi o neprimernih reakcijah in krivicah, ki so jim jih prizadejale_i posameznice_ ki iz njihovega novega okolja.

Nenasilna komunikacija

Naslednja stvar, ki je pri vodenju pogovora izjemno pomembna, je vzpostavljanje nenasilne komunikacije, kar Bourdieu še posebej poudarja (Bourdieu, 1999, 608–610). Za poslušanje življenjskih zgodb in izvajanje intervjujev si moramo vedno vzeti čas, veliko časa. Da bi vzpostavili okoliščine za nenasilno komunikacijo, moramo biti pozorne na več stvari. Moramo se zavedati, kako pripravljamo intervju in kakšno bo razmerje med intervjuvanko in izvajalko intervjuja. Razumeti moramo, da gre pri vsakem takem pogovoru za neke vrste vdor v življenje oseb, zato je treba predvideti različne scenarije, predvideti, kaj je možno reči in za kaj ne moremo pričakovati, da bo izrečeno. Razumeti moramo oblike cenzur, do katerih lahko pride in bodo preprečevale govorjenje o določenih dogodkih, praksah; pri drugih pa bo morda potrebna posebna spodbuda, da bodo vendarle izrečeni.

Ob takšnem pripovedovanju življenjske zgodbe ali biografskem intervjuju gre namreč za izjemno komunikacijsko situacijo. Raziskovalka pomaga oblikovati pogoje neobičajnega govora, pogovora, ki mogoče nikoli ne bi stekel, kljub temu da je morda zgolj čakal na pogoje lastne aktualizacije. Pri tem lahko govorimo o inducirani in vodeni samoanalizi.

V takšnih primerih, ko ljudje govorijo o sebi, opravljajo premislek o svojem življenju, o svojih dejanjih. Metodološko se je treba zavedati, da tega ne počnemo pogosto, še posebej o sebi ne govorimo sistematično drugim. Pogovor moramo razumeti kot neke vrste duhovno vajo, ki skozi avtorefleksijo teži k preoblikovanju predstave, ki jo imamo o ljudeh v običajnih življenjskih situacijah. V

raziskovalnem postopku smo zato nemalokrat soočeni z upiranjem objektivizaciji. Intervjuvanka igra svojo igro, dostikrat tudi družbeno pričakovano vlogo ženske, matere, priseljenke, osebe, ki ji je bila odvzeta osebna svoboda. Na nas pa je, da dosežemo, da spregovori tudi kot migrantka ali oseba z izkušnjo zapora ipd.

V našem drugem projektu je ena od pripovedovalk tako izrekla stavek, ki govori o omenjeni izjemnosti situacije in zahtevnosti raziskovanja robov. Takole pravi: »pravzaprav sem tole, kar sem povedala zdaj vam, prvič izrekla«; »nikoli nisem prišla tako daleč pri svojem razmišljanju o tem, kaj se mi je dogajalo« (Shia v Antić Gaber, 2017).¹

Ob upoštevanju zgoraj predstavljenega po Bourdieuju naredimo tisto, kar je v naši moči, da nadziramo njihove učinke, in ne zatrujemo, da smo jih odpravili. S tem naredimo kar največ v smeri zmanjševanja simbolnega nasilja, ki je na delu v tem odnosu. Poskušamo vzpostaviti razmerje aktivnega in metodičnega poslušanja, kar je daleč tako od čistega *laissez-faire* nedirektivnega intervjuja kot tudi od intervencionizma vprašalnika (Bourdieu, 1999, 609).

S tem imamo pred očmi cilj našega podvzetja: razumeti osebo, njene poglede na svet, dejanja, prepričanja; objektivne, subjektivne okoliščine, in ne le zbiranje podatkov.

Poleg omenjenih so nas pri raziskovanju vodila tudi nekatera druga izhodišča feminističnega raziskovanja. Eno pomembnejših je postaviti teme in osebe ali skupine z obrobja družbenega zanimanja v središče raziskovanja ali v fokus javne pozornosti. »From margin to center« je bilo tudi eno glavnih načel feminističnega raziskovanja druge polovice 20. stoletja in izhaja iz pomembne knjige bell hooks *Feminist theory: From margin to center* iz l. 1984.

Same smo to naredile v primeru priseljenk iz nekdanje Jugoslavije v Sloveniji in v primerih žensk, ki so prestajale kazen zapora v edinem ženskem zaporu v Sloveniji. To nam je, kot sem že omenila, z objavo obeh knjig vsaj za nekaj časa in začetno tudi uspelo.

Dati jim glas in postaviti v vidno polje tiste skupine in posameznice, ki so potisnjene na rob družbe, ki se jih ne vidi ali ne sliši ali se jih celo presliši, mimo

1 Ta in citati v nadaljevanju so vzeti iz knjige *Začasni naslov: Na grad 25, Iq*, ki je nastala v okviru projekta *Vključujemo in aktiviramo* Javne agencije za knjigo RS, financirali pa sta ga Republika Slovenija in Evropska unija iz Evropskega socialnega sklada. Naš projekt se je odvijal pozimi 2017 in pomladi 2018, knjiga je izšla konec l. 2018. V knjigi je objavljenih deset zgodb žensk na prestajanju kazni zapora na Igu.

katerih hodimo, a jih ne opazimo. Udeleženke v narativnih in feminističnih kvalitativnih študijah se pogosto spodbuja, da so pri tem tudi same aktivne, da ubesedijo subjektivne pomene in izkušnje, ki so bile v prejšnjih raziskavah prezrte, utišane ali neslišane, kar je omogočilo nove vpoglede v družbene procese (Holstein in Gubrium, 2011; Riessman, 2013).

To smo v obeh naših projektih naredile tako, da so naše sogovornice imele priložnost ubesediti svoje življenjske zgodbe, izpovedati svoje izkušnje, svoja doživetja in razumevanja, iz katerih lahko mnogi, ki prihajajo z njimi v stik, dobijo možnost misliti, ozavestiti položaj oseb, ki danes postajajo migranti, migrantke. Izkazalo se je tudi, da je pripovedovanje zgodb pomembna dejavnost, ker narativi pomagajo ljudem organizirati svoje izkušnje v smiselne epizode (Berger, 1997). Morda je z zapisom takšnih zgodb mogoče povedati več in bolje kot s pisanjem znanstvenih člankov, ki jih nimamo več časa brati niti me, ki se z raziskovanjem ukvarjamo, da sploh ne omenjamo širše javnosti, ki poleg tega zaradi zahtev znanstvenega diskurza morda sploh ne pride do pravega sporočila rezultatov raziskovanja. Pri tem pa je treba ves čas imeti v mislih tudi to, da ne gre za iskanje absolutne resnice, ampak za znanstveno posredovano dajanje prostora njihovi resnici, tistemu, kar običajno ne pride v javnost.

Razumevanje pripovedi na presečišču večkratnih robov

Kot primer izrazite robnosti bom v nadaljevanju tematizirala ženske na prestajanju kazni zapora in njihovo doživljanje materinstva. Takšno situacijo razumem kot dvojni rob.

Prestajanje kazni zapora je zaradi odvzema svobode že sama najvišja kazen, ki jo predvideva sodobna kaznovalna politika, saj je osebi odvzeto to, kar je že stoletja za ljudi izjemno visoko pozicionirana vrednota. S tem ko te osebe pristanejo v zaporu, so zaznamovane ali stigmatizirane, osramočene (Goffman, 2008, 11), izločene iz družbe in/ali postavljene na njen rob. Pri osebi, ki je stigmatizirana zaradi zaporne kazni, gre nasploh za pripisovanje značajskih slabosti, ki se po Goffmanu povezujejo z neodločnostjo, nebrzdanimi, nenaravnimi strastmi, nevarnim prepričanjem, nepoštenostjo (Goffman, 2008, 13). Pri tem je za ženske takšna situacija še posebej obremenjujoča. Za ženske namreč velja, da smo veliko bolj kot moški socializirane v konformnost. Zato je dejstvo, da v

zaporu pristane ženska, »dvojna stigma«. Na ženske v zaporu se tako, ne glede na vrsto prestopka, kaznivega dejanja, veliko pogosteje gleda kot na izjemno problematične, neprilagojene osebe. Še za nekaj odtenkov bolj problematične veljajo zaprte ženske, ki so tudi matere.

Zato za začetek poskusimo misliti to posebno situacijo. Gre torej za življenje v totalni instituciji in za ženske matere, ki tam prestajajo daljše ali krajše zapornih kazni.

Za razumevanje situacije je treba poudariti vsaj dve ključni stvari. Najprej to, da gre pri zaporu za totalno institucijo. Ob tem, da je na delu odvzem svobode (gibanja), pomeni zapor tudi oddaljitev, ločitev od bližnjih; totalni nadzor nad življenjem posameznice; prisilno bivanje z velikim številom drugih, tudi zelo različnih posameznic; in še nekaj: ženski zapor je na eni sami lokaciji v Sloveniji na Igu, to pa povzroča še dodatne probleme tako zaprtim osebam kot njihovim bližnjim, predvsem zaradi oddaljenosti in možnosti obiskovanja oz. ohranjanja stikov. Tematika zapora in žensk je sicer slabše raziskana kot tematika zapora in moških, kar je tudi razumljivo, saj je slednjih veliko več.

Pa vendar nekaj o tem tudi že vemo. In če primerjamo situacijo z moškimi, lahko ugotovimo, da: npr. ženske prihajajo v zapor iz drugačnih vzrokov (prevladujejo namreč premoženjski delikti in kazniva dejanja, povezana z zlorabo drog), odvzem svobode pa, predvsem zaradi svoje spolno stereotipno pojmovane družbene vloge, doživljajo na drugačen način; v zaporu imajo tudi povsem specifične potrebe; njihovo življenje v zaporu zaznamuje dejstvo, da jim je zaradi ob rojstvu pripisanega spola v družbi pripisana drugačna vloga, nanjo pa so vezana tudi drugačna pričakovanja.

Predvsem imamo tu v mislih pričakovanja v zvezi z materinstvom. Ta se seveda skozi čas spreminjajo, a nekatere stvari ostajajo kot konstantna »teža«. O materinstvu se v glavnem govori v povezavi z binarnim razumevanjem spolov, s heteroseksualno družinsko skupnostjo, torej družinsko skupnostjo dveh oseb različnega spola. Materinstvo je (čeprav je to lahko odloženo v kasnejša leta, kot pravi Alenka Švab /2001/) še vedno pojmovano kot ena najpomembnejših pričakovanih vlog žensk tudi v sodobni družbi. »Svetost« pojma matere pomembno vpliva tudi na samopodobo ženske in določa raven njenega samospoštovanja, pravi Martina Tomori (2018). Ko ženska postane mati, svojih otrok ne sme zapustiti, zanemariti: njena osnovna skrb v življenju je namreč skrb zanje. Oče

je iz različnih razlogov lahko odsoten, mati si tega ne sme dovoliti. Zapor globlje vpliva na podobo materinstva kot na podobo očetovstva (Tomori, 2018) Vsak odmik od idealizirane podobe matere je lahko resna grožnja občutku lastne vrednosti in obratno, otrokova predstava o lastni materi vpliva na njegovo samovrednotenje. Ženska mora znati v vseh obdobjih življenja, najbolj pa ko so otroci še šoloobvezni, dobro usklajevati družinsko življenje in skrb zanje. To je pri njih tudi sicer ves čas predmet nadzora družbe, javnosti. Ženska torej, še posebej ko ima otroka, mora biti dobra mati.

Kakšna je dobra mati? Kakšna pričakovanja se vežejo na pojem dobre matere: konstantna prisotnost v otrokovem življenju, razpoložljivost v odnosu do otroka in skrb zanj; mati konstantno skrbi za otroka in prilagaja svoj življenjski trajektorij njegovim potrebam; mati mora biti otroku vzornica; identifikacijska vloga matere je zelo pomembna. Tiste matere, ki jim ne uspe uresničiti pričakovanj v zvezi z materinsko vlogo, veljajo v družbi za slabe matere.

Katera mati je slaba mati? Tista, ki je odsotna; ki se ne prilagaja ali celo podreja otrokovim potrebam; ki ne skrbi za otroka; ki otroku ne more biti vzornica. Tematika materinstva in zapora je tako pri nas kot tudi drugod po svetu slabše raziskana. Študije o doživljanju materinstva v zaporu niso tako pogoste, poleg že omenjene M. Tomori sta se pri nas s to tematiko ukvarjali še Barbara Ivačič (2016) in Darja Tadič (2018).

Če izhajamo iz naših zgodb, so ženske, ki prestajajo kazen zapora, razumljene, videne kot slabe matere. Iz njihovih pričevanj pa lahko razberemo, da so dvojno obremenjene s krivdo in sramom, najprej kot slabe matere, pa tudi kot slabe hčere, skratka, gre za dvojno vertikalno krivde (ni dober starš niti dober otrok). To smo zaznali predvsem pri tistih zaprtih ženskah, ki so tudi odvisnice. Te se soočajo s tem, da so se izneverile kot hčere svojih mater, ker so zašle na kriva pota uživanja prepovedanih drog, pa tudi kraj, ipd. Ob tem pa jih navdaja še občutek krivde v odnosu do svojih otrok; »izneverile so se tudi kot matere«.

Ker je materinstvo še vedno razumljeno kot zelo pomembna, če ne najpomembnejša vloga ženske v družbi, je treba razumeti, da zavzema osrednjo vlogo tudi v življenju ženske, ki je na prestajanju kazni zapora, če je seveda mati. Nekatere raziskave ugotavljajo, da to velja tudi za ženske, ki prej iz različnih razlogov niso živele s svojimi otroki. Pri materah zapornicah, ki jih družba označuje za slabe ali »neprave« matere, ker so zapustile svoje otroke, to povzroča

frustracije, konflikte in občutke krivde. Zanje so podpora družine in stiki z otroki ključna zveza z zunanjim svetom. To jim daje občutek, da niso pozabljene. Če ta stik umanjka, je občutek krivde in zavoženosti še večji, težji. Vzdrževanje stika z družino, otroki je ključno za ohranjanje materinske identitete, kar je lahko še posebej problematično pri odvisnicah oz. pri tistih zaprtih osebah, ki jim odvzamejo skrbništvo. Zaprte ženske poročajo, da jim to, da so ženske hkrati tudi matere, ne pomeni kakšne olajševalne okoliščine, ne v sodnih procesih ne v zaporu. Tako se ena med njimi spominja razprave na sodišču, kjer naj bi ji sodnica rekla: »O tem, da imate otroke, bi morali razmišljati, preden ste storili kaznivo dejanje.« (Stela v Antić Gaber, 2018) Zato ugotavlja: »Na samem sodišču si kot ženska stigmatizirana, čim sedeš na zatožno klop. Ko pridem na sodišče, se ne počutim obdolžene, ampak že obsojeno.« (Stela v ibid.)

Naše sogovornice so prepričane, da so zaradi tega, ker so matere, pravzaprav še bolj stigmatizirane in bolj stigmatizirane kot moški, ki so očetje. Tako ena od njih pravi: »Ampak one so morilke, moški je pa frajer, ki je žensko ubil. Vedno so ženske stigmatizirane, ne glede na to, kaj naredijo.« (Stela v ibid.) Kako pomembno je prikriti stigmo in ohraniti podobo dobre matere, se kaže že v tem, da nekatere (tiste, ki to lahko) prikrivajo, da prestajajo kazen zaporu. Ena od naših sogovornic na primer pravi: »Ampak gledam, koliko žensk je, ki res trpijo tukaj. Marsikatera si ne upa povedati okolici, družini, prijateljem, da so v zaporu. Če imaš majhno kazen, se nekako lahko izgovoriš na 'dopust na Barbadosu'. Ampak laganje otrokom, to me najbolj boli.« (Shia v ibid.)

Iz spodnjega citata pa lahko razberemo zavzeto skrb ženske za otroke, razmišljanje o posledicah pride potem, zaporniška identiteta je potisnjena v drugi plan. Sama pravi takole:

Življenje te primora. Ne vem, jaz sem tak človek, da za svoje otroke naredim vse. Takrat ne razmišljaš o tem, da boš šel v zapor, takrat razmišljaš, da boš svojega otroka nahranil, o posledicah pa razmišljaš, ko pride čas za to. (Shia v ibid.)

V pogovorih, ki smo jih imele z našimi pripovedovalkami, smo jih spraševale o tem, kakšno je življenje v zaporu oz. kako so se jim življenje in odnosi s tistimi, ki so ostali zunaj, spremenili glede na čas pred zaporom. Posebej

jih o otrocih nismo spraševale; povedale so, kar so same hotele oz. štele za potrebno. Samo dve v svojih pripovedih nista omenjali otrok; vse druge pa so jih imele in tudi govorile o njih. Majhne, šoloobvezne otroke je imelo pet sogovornic; dve nekoliko starejše, ena pa je imela odrasle otroke. Večina med njimi je poudarjala pomoč družine in njihovih mater, pa bolj redko očetov pri vzdrževanju otrok in ohranjanju stikov z njo. Predvsem pri odvisnicah – v knjigi so tri takšne zgodbe – je bilo dogovarjanje okrog skrbništva nad otroki (tudi s strani družinskih članov), obiskovanja otrok in skrbi zanje nekoliko problematično. Pri vseh pa se je pokazalo, da jim družina in otroci veliko pomenijo.

Zaprte ženske matere si v zaporu zgradijo različne strategije upravljanja stigme oz. tega, da so »neprave« matere, slabe matere, da so se kot matere izneverile. Celinska in Siegel v tekstu *Mothers in trouble* (2010) govorita o sedmih strategijah upravljanja vloge matere, te so:

- biti dobra mati; materinstvo je pomembna vloga; večjo težo dajejo materinstvu in manjšo kriminalni preteklosti;
- distanciranje od zaporniške identitete: sebe na različne načine ločijo od drugih zapornic; menijo, da ne sodijo v zapor;
- materinjenje iz zapora; matere vzdržujejo stike z otroki in njihovimi skrbnicami_ki in poskušajo biti aktivno vključene v življenje otrok;
- redefiniranje materinstva; pri tej ženske svoje otroke vidijo bolj kot prijatelje in zaupnike; pripisujejo jim odraslost; tako poskušajo nevtralizirati »škodo«; otroci pa prevzamejo vlogo zaščitnikov za nemočno mamó;
- samopreoblikovanje; to je strategija, ki jo najdemo pri nekaterih zapornicah, izhaja pa iz občutkov sramu, da so v zaporu, da so zapustile otroke; usmerjajo se v lastno preoblikovanje; se zatekajo v nove duhovne prakse; se vključujejo v skupine za pomoč ali samopomoč;
- načrtovanje za novo materinjenje v nejasni prihodnosti; odhod iz zapora je pri teh materah glavna skrb; usmerjajo se v življenje po zaporu;
- samoobtoževanje; to je strategija, pri kateri naj bi življenje v zaporu pripeljalo do razmislekov, da na prejšnje življenje začno gledati drugače; prevzamejo odgovornost za svoja dejanja in to je lahko priložnost za spremembo in pozitivno reinterpretacijo materinske vloge.

Katere od omenjenih strategij smo našle v pričevanjih naših sogovornic?

Ena od strategij, ki smo jih našle v naših zgodbah, vsebuje elemente redefiniranja materinstva, otroci zaprtih mater prevzamejo vlogo zaščitnikov za nemočno mamo, pošiljajo ji denar, skrbijo zanjo, skrbijo za sorojenke_ce, ki so ostali doma. Na ta način poskušajo reševati svoje »neuspešno« materinstvo.

Ena od naših sogovornic je tako dejala:

Iz izkušenj sem se naučila, kako je, če otroci, ki poleg tega, da hodijo v šolo, še delajo in razmišljajo, kako bodo mami kupili dve škatli cigaret, da se ji ne bo zmešalo. /.../ Ampak ker smo s celo družino zelo povezani, je moja mama že pred leti, ko sem bila v priporu, skrbela za moje otroke. Ko pa sem se potem izgubila, ko sem obsedela na tistem svojem fotelju, so za otroke poskrbele moja mama, starejša hči in sestra. Starejša hči je sploh morala hitro odrasti, prevzela je skrb za vse tri mlajše, tako da zase ni imela nikoli časa. (Shia v Antić Gaber, 2018)

Druga pa pravi:

Tudi hčerka mi pošilja denar, čeprav sem ji to prepovedala. Če jaz njej ne morem, tudi ona meni ne bo. Ampak enkrat mi je poslala deset evrov, zraven pa napisala: »Mami, kupi si nekaj pametnega in lepega.« Kupila sem si mleko za telo in kavo, stvari, ki jih res nujno rabim. (Luna v ibid.)

Nekatere naše pričevalke nihajo med poskusi samopreoblikovanja, ki jih dostikrat prekinjajo trenutki samoobtoževanja, zato se nekatere lahko zaradi šibke podpore na koncu tudi predajo. Nekatere med njimi je sram, da so v zaporu, da so zapustile otroke. Laura nam je tako zaupala: »Prvih osem mesecev kazni sploh nisem pustila, da bi otroci prišli sem na obisk, ker me je bilo preveč sram. Mami je spet v zaporu.« (Laura v ibid.) Nekatere zapornice pa so nam povedale, da se jih sramujejo otroci, ker se je njihovih mater oprijela zaporska stigma. Laura pripoveduje:

Opazila sem, da se me mlajša hči sramuje. Sedem let je bila stara in se me je sramovala. Govorila sem ji, da nihče ne ve, da sem bila v zaporu. Spomnim se nekega večera, deževalo je in šla sem jo iskat v šolo. Ko me je zagledala, je začela teči stran od mene, proti domu. Prav šponala je proti domu. Kako me je zbolelo pri srcu. Tam je bilo več mamic, jaz pa sem za svojo sedemletno hčerko kričala, naj počaka. Tekla je, kolikor so jo nesle noge. Kasneje sem jo doma vprašala, kaj ji je, a se ni želela pogovarjati. Jokala sem, kot vsak večer. (Laura v *ibid.*)

V takšnih primerih lahko prihaja tudi do nihanja – še posebej pri odvisnicah ali nekdanjih odvisnicah, ki pogosto ne vidijo izhoda, zato takšne situacije nekatere navdaja z obupom in se lahko tudi predajo. Obupajo nad seboj in svojim materinstvom, ko na primer Laura, ki se takole spominja:

Klicala me je tudi socialna ... in sem šla na razgovor. Rekla sem jim, naj kar imajo moje otroke, če mislijo, da nisem dobra mama. Samo to sem rekla in se odpeljala s kolesom. Tudi šola je podala mnenje, da sem otroke zanemarjala. Vse so obrnili proti meni. Glede otrok sem se predala. K rejnici so jih dali. (Laura v *ibid.*)

V primerih odvisnic ali nekdanjih odvisnic je bilo mogoče zaznati željo, da bi se spremenile, da bi bile dobre matere; a jih obenem pri tem navdajajo tudi strahovi pred zahtevnostjo naloge.

Želim si biti s svojimi otroki, pa da bi se zaposlila, si našla službo, skrbela za otroke, dobila enega normalnega fanta, ne odvisnika. Da bi na novo začela življenje, brez droge, brez kraj. Da bi se zavedala preteklosti, kaj sem delala prav, kaj narobe. Da tega, kar sem delala narobe, ne bi delala več oziroma bi to popravila, če bi šlo. Komaj čakam izpust. Če mi bo v teh enajstih mesecih uspelo priti ven, vsaj za nekaj časa, ker bom potem verjetno spet prišla nazaj. Da bi bila vsaj nekaj časa zunaj, da bi uredila določene stvari, potem pa ... Ali pa, da odsedim vse skupaj, kar me čaka, pa

pridem potem ven in uredim stvari tako, da bo prav. Ker imam par pogojev, da mi jo vrnejo, in te pogoje moram izpolnjevati ... (Ema v *ibid.*)

Poleg tega pa je problem še v tem, da v tej že tako kompleksni situaciji (materinstvo – odvisnost – zapor) pride še do pogojevanja institucij, kot so centri za socialno delo (CSD) ipd. Ena od naših pričevalk je namreč poročala o tem, da je CSD pogojeval vrnitev starševskih pravic z zaposlitvijo, zaposlitev pa je pri teh osebah nasploh problem in še toliko večja je takšna zahteva, ko ima oseba kriminalno kartoteko. Takole pravi:

Pogoji so, da si najdem službo, da sem čista, kot bivša odvisnica, da sem urejena, da imam svoje stanovanje oziroma živim pri mami, to je vseeno. Da skrbim za otroke, kolikor se le da, in to je to. (Ema v *ibid.*)

Pri strategiji biti kljub zaporu dobra mati gre za to, da imajo zaprte ženske materinstvo za še vedno pomembno vlogo v svojem življenju. Otroci so jim »luč na koncu predora«; svoj odnos do otrok vidijo v pozitivni luči, kot poseben in čustveno pomemben. Ena med njimi pravi takole:

Ko sem prišla v zapor, je šla hči ravno v deveti razred osnovne šole. Ko je otrok v fazi prehoda iz osnovne v srednjo šolo, te sprašuje za mnenje in te najbolj potrebuje. Kot starš mu daš neke napotke, smernice za naprej. Ona pa pride na obiske in je vsa vesela, da lahko pride z babico ... Meni je zelo hudo, vsak dan grem na telefon in jo pokličem, vprašam, kaj dela, kako je bilo v šoli. Ves čas sem v stiku z njo. Zdaj bo imela valetu. Ko je bila v nedeljo tu na obisku, mi je vse razlagala: kakšno oblekico bo imela (rdečo), pa rdeče čeveljčke. Povedala mi je, da v šoli nihče, razen psihologinje in pedagoginje, ne ve, da sem tukaj. Razrednik ne ve, ker je tako pridna v šoli, da mi nikoli ni bilo treba hoditi tja, zato me v šoli nihče ne pogreša. (Nežka v *ibid.*)

V primeru Teodore pa vidimo načrte za novo materinjenje v nejasni prihodnosti. Odhod iz zapora je glavna skrb. Pri tej strategiji je ključna usmerjenost na življenje po zaporu:

Zame je najpomembnejše od vsega, da hčerka ni zakompleksana s to mojo zgodbo. Prav ona je hotela, da bi kazen odslužila v Sloveniji. Če bi služila kazen v drugi državi, bi bila veliko krajša. /.../ Poleg tega me ne bi mogla pogosto obiskovati in bi bili preveč narazen. Poslušala sem jo. Šest mesecev sem se borila s sodiščem, da so mi odobrili premestitev ... Zame je zelo pomembno, da sem blizu nje, saj živim za tisti dan, ko bom prišla ven in bova spet lahko skupaj. Ona je moje največje bogastvo. Zelo sva si privrženi. Vzgajala sem jo, da bova prijateljici. Učila sem jo, da mi lahko zaupa svoje težave, ker ji bom vedno pomagala najti izhod iz njih. Pomembno se mi zdi, da ima hčerka univerzitetno izobrazbo in je zaposlena. (Teodora v *ibid.*)

Kaj bi bilo mogoče izluščiti iz zgodb naših pripovedovalk?

To, da je bila tematika materinstva, čeprav jih o tem nismo posebej spraševale, pogosto tema njihovih pričevanj kaže, kako velik pomen pripisujejo ženske, ki prestajajo kazni zapora, materinstvu. Dvojni rob žensk, ki prestajajo kazni zapora in imajo otroke, za katere bi morale in si želijo skrbeti in skrbeti bolje, kot je to v dani situaciji mogoče, se torej kaže v celi paleti strategij, ki jih ženske razvijejo v tem času. Iz mnogih njihovih pripovedi je mogoče razbrati, da pogovor o otrocih olajšuje tudi stike med njimi samimi in lahko nevtralizira notranje napetosti. Pričevanja kažejo na to, da ohranjanju in vzdrževanju stikov z otroki (neposredno ali posredno) pripisujejo velik pomen. V njihovih pripovedih so občutki krivde, sramu, strahu pogosti. Pogosti so tudi poskusi minimaliziranja vplivov dejstva, da so v zaporu. Po drugi strani pa jih otroci in njihovi »uspehi« navdajajo z upanjem in jim dajejo moč.

Literatura

- Antić Gaber, M., *Začasno bivališče: Na grad 25, Ig*, Ljubljana 2018.
- Berger, A., *Narratives in Popular Culture, Media, and Everyday Life*, London in New Delhi 1997.
- Bourdieu, P., *The Weight of the World*, Stanford 1999.
- Celinska, K. in Siegel, J. A., Mothers in Trouble: Coping with Actual or Pending Separation From Children Due to Incarceration, *The Prison Journal* Vol. 40, Nr. 4, 2010, str. 447–474; dostopno na: https://academicworks.cuny.edu/jj_pubs/201.
- Davies, C. A., *Reflexive ethnography: A guide to researching selves and others*, New York 1999.
- Goffman, E., *Stigma: Zapiski o upiranju poškodovane identitete*, Maribor, 2008.
- Harding, S., *The science question in feminism*, New York 1986.
- Holstein, J. in Gubrium, J., The constructionist analytics of interpretive practice, v: *The SAGE Handbook of Qualitative Research* (ur. Denzin, N.K. in Lincoln, Y.S.), Los Angeles 2011, str. 341–357.
- hooks, b., *Feminist theory: From margin to center*, London in New York 2014.
- Ivačić, B., *Materinstvo za rešetkami: neskladje med zaporom in materinstvom* (magistrska naloga), dostopno na: http://dk.fdv.uni-lj.si/magistrska/pdfs/mag_ivacic-barbara.pdf.
- Oakley, A., Interviewing women: A contradiction in terms?, v: *Doing feminist research* (ur. Roberts, H.), New York 1981, str. 30–61.
- Passerini, L., *Ustna zgodovina, spol in utopija: Izbrani spisi*, Ljubljana 2008.
- Rener, T., Biografska metoda v študijah vsakdanjega življenja, v: *Zasebno je politično. Kritične študije vsakdanjega življenja* (ur. Ule, M., Kamin, T. in Šwab, A.), Ljubljana 2018, str. 139–146.
- Riessman, C., Analysis of personal narratives, v: *Qualitative Research in Social Work* (ur. Fortune A.E., Reid, W.J. in Miller, R.), New York 2013, str. 168–191.
- Šwab, A., *Družina: od modernosti k postmodernosti*, Ljubljana, 2001.
- Tadič, D., *Spolno zaznamovane značilnosti zapora za ženske* (doktorska disertacija), Ljubljana 2018.
- Tomori, M., Materinstvo in zapor, v: *Ženske in kriminaliteta* (ur. Plesničar, M., Šelih, A. in Filipčič, K.), Ljubljana 2018.

Povzetek

Pričujoči prispevek se osredotoča na spregledane družbene skupine žensk. Najprej se na kratko predstavijo nekatera izhodišča angažiranega sociološkega in feminističnega raziskovanja, v drugem delu pa se na konkretnem primeru tematizira izkušnja in refleksija t. i. »dvojne robnosti nekega položaja«.

Ključne besede: marginalizirane skupine žensk, feministične študije, polstrukturirani intervju, »dvojna robnost«

Družba, zasičena s komuniciranjem

Jože Vogrinc

Z vrst besedila, ki se pričakuje od mene, me postavlja v zadrego, ki je nasploh pričakovana, deloma pa je posebej vezana na to priložnost. Priložnost je stoletnica tukajšnje, naše univerze, in od nas se pričakuje bolj univerzalen diskurz, kakor pa je tisti pred našo vsakotedensko študentsko publiko. Če se poigramo z etimologijo, danes nagovarjam vesoljno občinstvo. Ker pa moram povedati kaj, kar vseskozi govorim študentkam – če se izrazim lokalno politično korektno, pa tudi demografsko korektno –, obenem pa moram to povedati tako, da se sliši novo, sem v zadregi. Ali jo bom razrešil, boste šele slišali. Zgledujem se po rajnkem Blažu Pascalu, ki se je bralcem opravičil, da ne prinaša ničesar novega, le razporeditev snovi – disposition, torej dispositio, razporeditev delov diskurza v retoriki – je nova.¹

Če zdaj uporabimo najpogostejši gib sodobnih komunikatorjev in aktiviramo brskalnik, in iz domoljubja odpremo spletno stran naše fakultete, naletimo na citat Fredrica Jamesona. Njegovo ime je sicer zapisano narobe, a besedilo, iz katerega je navedek, je kljub starosti štirideset let zdaj še bolj aktualno kakor takrat. V njem sem našel neko drugo trditev, ki povzema izhodišče mojega predavanja: »Nobena družba do zdaj še ni bila tako zasičena z znaki in sporočili kot naša.« Jameson (2011, 103)

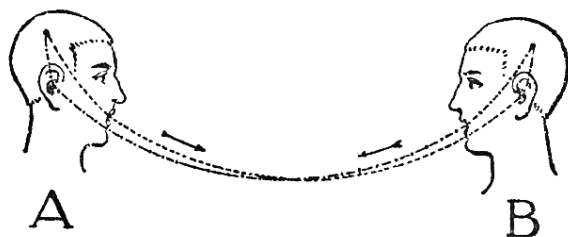
1 »Ne recite, da nisem povedal nič novega: na nov način sem razvrstil snov.« Pascal (1986, 41)

Jameson je imel takrat v mislih njegovo družbo, ZDA. Vendar pa to, da je družba zasičena s komuniciranjem, danes velja globalno in velja bolj kakor kadar koli prej. A kaj je pravzaprav vsebovano v tej sintagmi? Ali ni to le banalnost, o kateri smo vnaprej soglasni? Seveda, družba, v kateri živimo, je zasičena s komuniciranjem. Nimamo le vsi ves čas pri sebi pametnih telefonov, temveč nas z izrecnimi sporočili napadajo naša oblačila, ceste, hiše in avtobusi. Naprave, ki jih uporabljamo instrumentalno, kot orodja, so danes praviloma hkrati naši komunikacijski partnerji. Pralni stroj me užaljeno ignorira, če ga ne nagovorim prav. Avto noče peljati, če si ne zapnem varnostnega pasu. Ne le to, temveč so dejanja, s katerimi sodobni človek nekaj naredi, instrumentalna dejanja, praviloma obenem komunikacijska dejanja: pritisk na gumb sporoči napravi, naj deluje: svedru, naj zavrta v steno; šipi avta, naj se odpre; izstrelku, naj začne vojno, ki bo dokončno znikala oholo prepričanje naše vrste, da je sapiens.

Če ste me dovolj pozorno poslušali, ste opazili, da vendarle nisem skrčil skupnega občutja o zasičenosti družbe s komuniciranjem na idejo, da komuniciramo kratko malo preveč. Ne gre preprosto za to, da je količina sporočil, ki jih s svojimi komunikacijskimi napravami ljudje danes prejmemo ali pošljemo na enoto trajanja, daleč večja kakor v kateri koli družbi prej. Poudaril sem nekaj drugega, in sicer, da je danes povsod v življenju družbe sporočanje vgrajeno v tkivo okolja, družbenih praks, vseh naših dejavnosti. To pa je drugačen poudarek od splošnega mnenja v preteklosti, da govorjenje in druge jezikovne prakse bodisi sploh niso dejavnost bodisi vsaj niso dejavnost v polni meri, kakor je to proizvajanje snovnih reči. Če pa že so dejavnost, so to drugače od instrumentalnih dejavnosti.

V slovenščini je pravkar izšel nov prevod Saussurovega² *Splošnega jezikoslovja*. Pri njem si bomo sposodili shemo, ki ponazarja še vedno prevladujočo predstavo o bistvu jezikovnega komuniciranja:

2 Urednik je poenotil sklanjanje Saussurovega imena (Saussurja, Saussurju itn.) in izpeljank (npr. Saussurjev). V tu natisnjenem predavanju ostajam pri lastnem jezikovnem občutku, ki zahteva različici Saussura in Saussurov.

Shema jezikovnega komuniciranja; vir: Saussure (2018, 29)

To shemo je mogoče interpretirati zelo različno in ni specifičnost Saussurove teorije. Menim, da je pri njem revolucionarno, da premesti teoretsko zanimanje za jezik in govorico z dvatisočletne preokupacije filozofije z artikulacijo misli in jezika (kot izraza misli) na vsakdanje življenje, torej na področje humanistike in družboslovja, ko postavi v ospredje komuniciranje.³ Razcep na govorico, jezik in govor je že sam na sebi indikacija protislovja med tem, da si v komuniciranju izmenjujemo znake (natančneje, označevalce), kakor da je njihov pomen skupen in pri vsakomer enak, in tem, da je govorjenje individualno, če že ne idiosinkratično, da jezik in govorico vsak med nami izumlja vedno na novo, da zato nič ni prevedljivo v kaj drugega brez ostanka, ljudje pa smo bolj govorjeni kakor govoreči (po Lacanu smo govorila, parlêtres, naše jezikanje pa je prejkoslej negotovo jecljanje, jejezik, lalangue).⁴

A to protislovje so v zadnjem stoletju, sledeč Saussuru, vendarle temeljito obdelali poleg jezikoslovcev še filozofi, antropologi, psihonanalitiki in drugi. Medtem pa Saussurova shema komuniciranja še vedno živi v zdravi pameti strokovnjakov in občinstva hkrati tudi v vulgarizirani različici: kot interpretacija komuniciranja. Dialog v živo med dvema prisebnima govorcema, ki govorita isti idiom (se pravi, komunicirata v istem komunikcijskem kodu), jemlje kot model in normo komuniciranja sploh. Komuniciranje razume kot izmenjavo sporočil v skupnem kodu, mesti komunikatorjev jemlje kot poljubno izmenljivi, njiju pa kot enakovredna. Že Saussure je vpeljal razumevanje vsebine komuniciranja kot vrednosti, in če to upoštevamo, poudarimo, da se je v to shemo komunikacije

3 Gl. tudi Vogrinc (2018).

4 Prevesti *lalangue* kot »jezik« se je domislil Rastko Močnik.

prikradla spontana ideologija trga: komuniciranje je dojeto kot menjava, namesto da bi bilo dojeto kot produktivno, kot proizvajanje nove družbene dejanskosti. Prav slednje pa je stališče, za katero si sam prizadevam, da bi ga dosledno uveljavljali v svojem razumevanju komuniciranja v človeški družbi.

Zdaj pa malo postojmo! Ne bomo zagrizli v jedro. Naj ta počitek, ta odlog v mojem komuniciranju z vami upravičim z nečim, kar lahko vzamete kot prisposodbo, lahko pa tudi prepoznate dva libidinalna tipa po Freudu, dva načina uživanja. V mojem otroštvu je veljalo za užitek pojesti kos kruha z domačo klobaso. Otroci smo se delili na dva idealna tipa uživanja (če skombiniram Freuda z Maxom Webrom): eni so takoj zagrizli v klobaso in prigrizovali zraven kruh, dokler je bilo še kaj klobase. Drugi smo delali enakomerne grizljaje kruha in grizljajčke klobase, dokler nismo na koncu imeli v rokah koščka kruha in velikega grizljaja klobase, da je bil zadnji grizljaj vrhunec uživanja.

Ker smo baje že kakih štirideset let v postmodernizmu, že zdaj povem, da vam bom zadnji grizljaj odrekel, da pa vseeno še ne gremo k jedru. Da odložimo užitek, se vrnimo korak nazaj, k splošnemu prepričanju, da je glavni problem sodobne družbe s komuniciranjem kratkomalo to, da je sporočanja, sporočil in z njimi informacij preveč.

Že dokaj bežen prelet različnih vrst najpogostejšega sporočanja nam pokaže, da prepričanje, kako je komuniciranja preveč, nikakor ne velja v vseh družbenih okoliščinah. Nasprotno! Če spremljate povsodno zvrst medijske komunikacije, kakor so pogovori v televizijskem studiu o težavah navadnih ljudi med strokovnjaki različnih disciplin za delo z ljudmi, ki so predmet njihove strokovne obdelave (to pa so psihologi, kadrovske menedžerji, včasih pedagogi, duhovniki, politiki, piarovci), se bo pogosto kot izkupiček pogovora izoblikovalo stališče, da problemi med ljudmi nastajajo, ker je med njimi premalo komunikacije. »Treba se je več pogovarjati!« svetujejo, in to pogosto svetujejo ljudem, ki komunicirajo cele dneve, pa najsi klepetajo po telefonu, igrajo igrice ali pa delajo kot poklicni komunikatorji vseh vrst, od telefonirajočih v klicnih centrih prek blagajničark in uradnikov za okenci do učiteljic, novinark in medicinskih sester. Velika večina dela večine ljudi danes sestoji iz komunikacijskih dejanj branja in pisanja, govorjenja in poslušanja, dešifriranja in ponovnega kodiranja sporočil.

Ni težko opaziti, kako bo poskušal poglobiti svoje stališče vsakdo, ki je izkusil, da je komuniciranja premalo. Premalo je prave, pristne, nepotvorjene,

iskrene, neposredne komunikacije, bo povedal. Komunikacije nam manjka prav tam, kjer je komunikacije preveč. Kakšne in katere komunikacije pa je preveč? V ustrezni literaturi najdete zelo lepa poimenovanja: preveč je lažne, nepristne, neiskrene, potvorjene, skrepenele, otrdele komunikacije. Zelo pogosto se pripiše kot vzrok pomanjkanju komunikacije vloga medija kot posrednika komunikacije, ki da se je po nepotrebnem nekako vštulil med subjekte komuniciranja. Drugotno je, ali prepoznamo v mediju tehnologijo, kar lahko pelje v tehnološki determinizem, vsekakor najbolj razširjeno spontano ideologijo o družbeni vlogi tehnologije v sodobnih družbah (Williams, 1998, 269–272), ali pa razumemo kot medij družbeni okvir konkretnih oblik komunikacije, vključno s predpisi, navadami, habitusi interakcije med ljudmi. Slednje razumevanje je vsekakor ustrežnejše od tehnološkega determinizma, saj nas vsaj usmeri k problematiki sociologije in socialne psihologije. Najšibkejšje pri razlikovanju med »dobro« in »slabo« komunikacijo niti ni manihejstvo takega prepričanja. Moralno odbiranje »dobre« komunikacije od »slabe« je itak preveč obče, da bi si s tem pomagali pri razpletanju dejanskih težav komuniciranja. Zmotna je že ideja, da je pri komuniciranju sam obstoj materialnega sredstva, ki posreduje komunikacijo, ovira temu, da bi se komunicirajoči med seboj zares sporazumeli.

Iz prepričanja, da je medij ovira sporazumu med subjekti, izvira fantazija, da je ideal komuniciranja odstraniti vsakršno posredovanje in doseči neposredno komuniciranje, ki bi bilo neposredni vpogled v dušo drugega, brez potrebe po besedah. Za to fantazijo je že navadna govorica ovira. V artikulirani obliki najdemo takšno fantaziranje na nasprotnih koncih med komunikacijskimi zvrstmi v družbi. Na vrhu teh prizadevanj so teološke koncepcije. Vsaka koncepcija, po kateri Bog neposredno nagovarja vernika in se neverovanje pravzaprav razume kot nepripravljenost prisluhniti Njegovemu nagovoru, že vsebuje ideal neposrednega komuniciranja, brez besed, med dušami, vsaj kot ideal, za katerega si lahko prizadevamo tudi v komuniciranju med ljudmi, saj smo narejeni po Božji podobi, komuniciranje v pristnem pomenu pa je stik med individualnimi dušami.

Ideal neposrednega komuniciranja v nekaterih novodobnih religijah dobi doktrinarno podobo, ki je v realizaciji vulgarno materialistična. Neposredno komuniciranje razume kot telepatijo. Bodimo pozorni, da je telepatija zamišljena kot biološko in/ali tehnološko dejstvo. V znanstvenofantastičnih razglabljanjih, pa naj je njihov žanr zavestno ali ne religijski, je doseženje stanja, ko ljudje med seboj

komunicirajo telepatsko, dojeta kot družbena naloga prihodnosti. Ta naloga je zasnovana kot tehnološka, tako kakor naseljevanje drugih planetov ali kloniranje. Ali je doktrina podložena s kvazi-evolucionističnim prepričanjem, da mora človeštvo doseči »višjo stopnjo zavedanja«, kot bi bila vsaj obča zmožnost telepatije, če že ne kar instantno skupno zavedanje človeštva, je drugotno. V obeh primerih je imaginarni cilj izginotje materialnosti komunikacije. Od izginotja materialnega posrednika, pa četudi je to samo govor, se pričakuje odstranitev možnosti nesporazuma v komuniciranju. Odkar obstajata svetovni splet in medmrežje, je pogosta fantazija tudi to, da se duh končno znebi telesa in se naseli v mediosferi – fantazija, za katero ni nobena težava odmisлити orjaško tehnološko infrastrukturo, ki vzdržuje spletno komuniciranje. Ta infrastruktura ni samo močno materialna, predvsem so pogoji funkcioniranja svetovnega spleta izjemno zahtevni praktični pogoji: nič manj kakor normalno funkcioniranje globalne ekonomije in politike.

K sreči se etični ideal komuniciranja brez materialnega posredovanja navadno ustavi pri podobi individualne zavesti, ki lahko neposredno seže do druge zavesti, a ohranja individualnost in svobodo, da tega ne stori ali se ne odpre drugemu in da je omejitev zmožnosti neposrednega komuniciranja na individualno raven obramba pred negativno bojaznijo totalnega nadzora, povezano z idejo o skupni zavesti.⁵

V popularni kulturi torej ne manjka fantazij o neposrednem komuniciranju. Najdemo jih tudi na spodnjem koncu, kot erotične fantazije. A tudi v predstavah o orgazmu kot o neposrednem stiku med telesoma kot zlitju duš je notranja nasprotnost neodpravljava: naloga teles je proizvesti duševno zlitje; vesoljni občutek, ki se pričakuje, naj bi bil hkrati totalno sozvočje duš in izguba zavesti o lastni individualnosti. V pornografski domišljiji se temu npr. v BDSM-fantaziji priključi še protislovje, da je najvišji užitek dojet kot popolna prepustitev lastne odgovornosti volji drugega.

Kot izkupiček pravkar narejenih ovinkov v labirintu tukajšnje komunikacije vzemimo rezultat, da je bolj realistično kakor obetati si kaj dobrega od doseženja komunikacije brez vsakršne ovire sprejeti eno izmed ključnih načel Lacanove teorije, znano že toliko časa, kolikor živim: nesporazum je bistvo komunikacije.

5 Ljubitelji TV-serije in filmov *Star Trek* bodo prepoznali utelesitev bojazni pred izgubo individualnosti v Borgu, ki po vesolju lovi inteligentna bitja, jim vzame individualno zavest in jih integrira v kiborg, ki je obenem vesoljsko plovilo.

Slovenci bi se do tega morali dokopati lažje od govorcev angleščine in romanskih jezikov. Glagolnik »sporazumevanje« je izpeljan iz ponavljalnega glagola »sporazumevati se«: sporazumevanje ne implicira, da se bomo kdaj sporazumeli tako temeljito, da se potlej ne bo več treba sporazumevati. Ne implicira, da bo zavladal sporazum kot stanje večne sporazumetosti ali sporazumljenosti. Nesporazum kot bistvo komunikacije je v slovenski besedi sporazumevanje odlično zajet. Pričakovati od neposrednega komuniciranja družbeno harmonijo se pravi pričakovati od komuniciranja preveč. Sporazumevamo se, ker sporazum v idealnem pomenu termina ne samo ni mogoč, temveč zlasti tudi ni zaželen. Pomenil bi konec individualnosti in konec družbenosti kot prostora posredovanja med realno, nezvedljivo, različnimi posameznicami in posamezniki. Če je Freud obupaval nad tem, da Slovenca ni bilo mogoče analizirati, pa nam besede, kakršna je sporazumevanje, nemara posredno izpričujejo, da je slovenščina še posebej primeren jezik vsaj za dojetanje Lacana (če že ne za njegovo dokončno dojetje).

Zakaj pa sam dosledno rajši govorim o komuniciranju? Termin ima druge prednosti. Implikacije *communicatio* so drugačne. Skromnejše so. Poudarjeno je, da nekaj, kar je bilo prej osebna ali zasebna zadeva enega ali več posameznikov, postane predmet skupnega ukvarjanja. Prav to počnemo tudi tu in zdaj.

Preden se vrnemo k velikemu zalogaju zasičenosti družbe, si moramo, kot smo videli, vendarle nekoliko razjasniti mesto komuniciranja med drugimi dejavnostmi. Da bomo to lažje dosegli, potrebujemo še kakšen ovinek na poti.

Komuniciranje ne dojemajmo kot enoravninsko početje ali kot nekaj, kar se da s koncepti, kakršen je metajezik, razplastiti v hierarhično načeloma ločljive ravni. Nasprotno: komuniciranje je notranje zavozlano, njegovo topološko strukturo bi si bilo bolje zamisliti po homologiji z Möbiusovim trakom ali Kleinovo steklenico. Ne tako zelo redko komuniciramo, da ne bi komunicirali.

Najstarejši med nami se spominjamo vicev v časopisih iz časov pred televizijo, kjer nastopata mož, ki je prišel iz službe in za mizo bere časopis, za katerim ga ne vidimo (ali pa na zofi spi, pokrit čez glavo z razgrnjenim časnikom), žena, ki mu je pripravila obed, mu nekaj govori, ali pa on njej, med njima je komunikacijski nesporazum. Iz tega lahko potegnemo *Zeitgeist*, ki je soočal meščanski ideološki sferi ženske in doma kot zasebnosti ter moškega in medija kot javnosti. Mene pa tu zbode struktura občutja, ki konfliktnost tega nasprotja izrazi kot (moževo)

nepripravljenost na pristno komunikacijo, in ta se skriva za njegovo medijsko komunikacijo, branjem časnika.

Jasno je, zakaj sem se vrnil dobrega pol stoletja v preteklost: da pokažemo, kako ni nič novega izkušnja, da v mestnem avtobusu ne govorimo s sovozečimi se, marveč vsakdo potegne na plan svoj mobi in se izključi iz prostorske sonavzočnosti in bližine z drugimi – ki kliče h komuniciranju –, da bi se izpostavil spletni komunikaciji. Nihče z nikomer v fizični bližini ne komunicira, ker je vsakdo zaposlen s svojo zasebno, od drugih ločeno komunikacijo. Pojava, da v javnem prometu vsak pobegne v zasebno komunikacijo, da ne bi komuniciral z bližnjimi, sem se zavedel pred dvajsetimi leti v kupeju vlaka iz Londona v Birmingham, v pionirski dobi uporabe mobilnih telefonov. Seveda pa smo se iz komunikacije z drugimi potniki izključevali tudi že prej: eni so brali časopis, drugi knjigo, tretji so se delali, da spijo, četrti so izstopili iz kupeja k oknu na hodniku vlaka, da bi opazovali nedvomno veliko bolj zanimivo krajino na oni strani proge. Esej o fizični bližini in komunikaciji pa bi bilo treba napisati tudi o vsakdanjih skupinskih vožnjah z dvigalom po naši fakulteti.

Vsekakor pa komuniciramo tudi zato, da bi komunicirali. Kot nasprotni primer nekomuniciranju med možem, ki bere časopis, in njegovo ženo, bi lahko navedli mamo, ki prisede k sinu, ko sin gleda na TV nogomet. Čeprav mame nogomet ne zanima, dobro ve, da bo sin tako bolj dostopen za njene besede kakor v kakšni drugi situaciji.⁶ Zgledov iz vsakdanjega življenja, ko se početju nekoga pridružimo tako, da to početje izkoristimo, da ga potegnemo v osebno komunikacijo z njim, je seveda nešteto.

Da komuniciramo tudi zaradi uživanja v komuniciranju samem, je pa tudi znano. Kdor ne verjame, naj preklopi svoj televizor na poljubno pogovorno oddajo na italijanski TV. Komunikacije, ki ji bo priča, ni mogoče dojeti, kaj šele gledati, dokler se ne zavemo, kako uživajo v klepetu tisti, ki se ga udeležujejo.

Zdaj ne morem več odlagati koraka k vprašanju, kako naj torej dojamemo komuniciranje kot dejavnost sui generis, ne da bi ga zvajali na nekakšno menjavo znakov. Za začetek se zatecimo k biokomunikaciji, da tisto, kar je pri komuniciranju človeku skupno z drugimi (vsaj nam podobnimi) živalmi, razločimo od tistega, kar je specifično za socialnost naše biološke vrste. Za to ne bo dovolj, da

6 To je ena izmed točk, razvitih že v moji knjigi *Televizijski gledalec* (Vogrinc, 1995), kjer so sicer že nastavki za splošnejšo teorijo družbenih razmerij komuniciranja.

vpokličemo vednost o lastnem komuniciranju s psom ali mačko. Seveda čutimo, da nas pes razume in da komaj čaka, da mu damo nalogo, ki jo bo z užitkom tekel izpolnjevati, in da je mačka nestrpna do nas, saj smo preneumni, da bi ji ustregli. A treba je pojasniti mesto komuniciranja v razmerju do drugih dejavnosti.

V komunikaciji med divjimi živalmi samimi je dovolj jasno, da je npr. to, da pes zarenči ali da pomaha z repom, gib, ki je v razmerju do instrumentalnih dejavnosti, kakršne so spopad, lov, prehranjevanje ali parjenje, nakazan in odložen. Ekološko je to prihranek energije. Učinek v razmerju do drugih dejavnosti je v tem smislu istovrsten ne glede na živalsko vrsto ali na konkretne okoliščine posamezne interakcije.

Pri ljudeh pa je učinek komuniciranja posplošen in zadeva že od nekdaj vse družbene situacije. Delo spremlja komuniciranje v usklajevanju dejavnosti med osebami. Dejavnosti so naučene, in ko delujemo, realiziramo v sebi akumulirano vednost, ki je tudi akumulirano učenje in s tem akumulirano preteklo komuniciranje.

Bodimo konkretni in pogledjmo zgled posega komuniciranja v druge dejavnosti. Pri tem abstrahirajmo in recimo, da so te druge dejavnosti »utilitarne« v najširšem pomenu besede, se pravi, da ne gre samo za instrumentalne dejavnosti v ožjem pomenu dela z orodji in učinkovanja na predmetnost, marveč zajamemo v to tudi namensko delovanje na druge ljudi, ko od drugega »nekaj hočemo«, pa četudi je to samo usklajevanje gibanja v prostoru, npr. ko z gibom roke ali z žmigavcem sporočimo kaj drugim udeležencem v prometu.

Vzemimo skrajno vsakdanji pogovor. Recimo, da imamo osebi A in B. Pri njiju upoštevajmo, da imata spol in spolno usmerjenost, politično korektno pa abstrahirajmo od natančne določitve obojega. Recimo, da oseba A pove osebi B, da tretja oseba, ki ni navzoča – C –, citirajmo dobesedno osebo A, »ne hodi več z D« (osebo, ki je tudi odsotna). Privzemimo, da »hoditi z« ne razumemo preveč dobesedno, temveč kot oznako za zgolj delno določljivo vrsto intimnega odnosa. Bistveno je, da to drobno sporočilce vnaša novost v družbeno tkivo, katerega del so osebe A, B, C, D, E itn. Oseba B, poslušalka (če vzamemo lokalno institucionalno korektno nevtralnno oznako za družbeni spol), lahko (ne da bi kaj rekla in ne da bi vnesla s tem novo stanje stvari v to komunikacijo) sklepa, da je oseba C zdaj torej »prosta« in morebiti primerna in dostopna za njen morebitni manever »osvajanja« (če zdaj uporabim družbeno ne-nevtralnno termin agresije

za oznako komunikacijskega dejanja poskusa navezave intimnejšega odnosa komunikatorke B v razmerju do potencialne nagovorjenke C). Mreža razmerij med osebami se je zanesljivo vsaj nekoliko zatresla in malenkost modificirala.

Nakazal sem, koliko več je sleherna besedna izmenjava od nekakšnega analogona tržne menjave ekvivalentov med kupcem in prodajalcem, ki sta po pravni fikciji enakopravna in enakovredna, pa čeprav je po dejanski družbeni moči lahko prodajalka delovne sile neskončno šibkejša od njenega kupca, ali kupec stanovanja različno šibkejši od prodajalca. Vsaka komunikacijska izmenjava posega v intersubjektivna razmerja in jih že s tem avtomatično bodisi ohranja bodisi transformira, največkrat pa oboje hkrati.

To je, če hočete, še najbližje definiciji tega, kaj je specifično mesto komuniciranja kot dejavnosti med drugimi družbenimi dejavnostmi: vzdrževanje in preoblikovanje družbenih razmerij. Seveda so večinoma ti posegi infinitezimalno majhni, tako kakor delovanje erozije v geološki razsežnosti časa in prostora. A bistveno vendarle je, da nas taka definicija obvaruje pred zvajanjem komuniciranja na neproduktivno nedejavnost ali vsaj pred osamitvijo komuniciranja v nekaj, kar bi radi razumeli, ne da bi razumeli, kaj se v drugi dejavnosti zgodi kot posledica sporazumevanja ali, kar je isto, nesporazumevanja.

Nikakor namreč v splošnem ljudje med komuniciranjem nismo v vlogi, ki bi bila zamenljiva z vlogo drugega, s komer smo – po popreproščeni predstavi – »v dialogu«. Mati in sin, kupec in prodajalka, častnik in vojak, učiteljica in študentka so nesimetrične, neobrnljive situacije. Predvsem ne implicirajo, da je odgovor na nagovor njegov ekvivalent, se pravi, nagovorjenčeve besede v zameno za govorčeve pravkar povedane besede.

V pouk glede tega naj nam bo klasična situacija snubljenja. Oseba B osebi C, da poenostavimo komunikacijski nagovor, dahne: »Ljubim te!« Pri tem morda pomaga, ne pa nujno, tudi orkestracija, aranžma, ali kakorkoli temu že rečete, od prizorišča prek urejenosti osebe do ceremonialnih gibov, ki spremljajo nagovor, a to dajmo v oklepaj. Vprašajmo pa se: »Ali je najustreznejši odgovor osebe C komunikacijski ekvivalent vrednosti besed, ki jih je izrekla B?« Si lahko predstavljate kaj hujšega, kakor da zberete pogum za zasnitev, nagovorjeni pa vam da ekvivalent: »Jaz pa tebe ne ljubim.« Bolj strašljiv odgovor bi bil samo še tak, ki bi sledil empirizmu v veri, da je vsako sporočilo neka količina informacij, katere ekvivalent je določen z natančno vsebino in količino te informacije. To

bi pomenilo nekako takšenle odziv nagovorjenega. »Ali res, ljubiš me? Kako pa to? Ali to traja že dolgo? Si prepričana, da se ne motiš?« Kar pričakuje snubec, niso ekvivalentne besede, marveč dejavni odziv nanje: da se nagovorjeni vrže nagovorjencu oziroma nagovorjenki v objem ali pa, v melodramatčni verziji, da zardi, povesi pogled, menca in da odziv njegovega telesa demonstrira, kakšen je odziv – presenečenje, zadržanost ali zavrnitev.

Dovolj snovi smo nabrali, da na vrat na nos zdravimo k bridkemu koncu. Bodimo pozorni na to, da so instrumentalna dejanja, omenjena na začetku predavanja, v sodobnosti vedno že tudi dejanja sporočanja. Ko začnemo prati perilo, instrumentalno dejanje pranja sprožimo s komunikacijskim dejanjem programiranja. Storitev je hkrati sporočanje oziroma sporočilo – glede na to, ali poudarimo dejanje, ali njegov rezultat. Naši predmeti so sporočevalci. Komunicira se tudi brez pomoči ljudi in skozi naša telesa.

Predvsem pa je danes bolj temeljna razsežnost kakor to, da kot domnevno prisebni subjekti komuniciramo med seboj, dejstvo, da smo komunicirani – da je neugotovljiva vsebina in obseg podatkov, ki smo jih proizvedli s svojim sporočanjem, nenehni predmet medsebojnega komuniciranja instanc (recimo jim tako, izberimo neosebno rabo, da se jim ne zamerimo) o nas, se pravi, o naših dejanjih, interesih, željah, načrtih, upih in strahovih. Vse, kar se je od nas odkrnilo na splet, je predmet nenehnega komuniciranja, ki naše komuniciranje kajpak tudi upravlja in za katero je zastojno delo našega nehotenega razgaljanja najosebnejših in vseh drugih potreb in želja najprej in predvsem kapital. Kadar pa kdo z dejanjem blokira nenehno ekstrakcijo kapitala iz našega znanja in veščin in z naših transakcijskih računov, postane predmet suma in predmet nadzora drugega reda, kakor pa je vsepovsodni in nenehni nadzor prvega reda – tisti z namenom, da se vsa naša bit kapitalizira.

Spomnite se škandala s prodajo podatkov o komunicirajočih: naše komuniciranje v celoti, pa naj gre za delo ali zabavo, za izmenjavo sporočil ali za instrumentalno delovanje, je izpostavljeno kontroli, manipulaciji in nenadzorovani uporabi imetnikov ekonomske in politične moči. Ti imajo vpogled v podatke, ki tečejo po omrežju, in moč, da uporabljajo naše lastno komuniciranje za svoje interese, pa najsi nam kaj prodajajo, nas prepričujejo ali pa inducirajo naše bojzani in manipulirajo z njimi. Ko komuniciramo, smo v družbi 21. stoletja komunicirani. Ta pasivna razsežnost našega aktivnega komuniciranja je pasivnost

na višjo potenco, saj je obenem rezultat in vzgib našega komuniciranja. Bolj ko komuniciramo, bolj smo komunicirani. Bolj smo nemočni glede posledic lastnega početja.

Prehod s tega sklepa na dejanja je onstran predavanja kot družbene forme vedenja, predpisane za slavljenje svečane obletnice, zato ga prepuščam vaši svobodi in domiselnosti.

Literatura

Pascal, B., *Misli*, druga, dopolnjena izdaja, Celje 1986.

Jameson, F., Reifikacija in Utopija v množični kulturi, v: Jameson, F., *Filmska kartiranja*, Ljubljana 2011, str. 91–114.

Saussure, F. de, *Splošno jezikoslovje*, Ljubljana 2018.

Vogrinc, J., *Televizijski gledalec*, Ljubljana 1995.

Vogrinc, J., »Življenje znakov v družbenem življenju«. Saussure in družboslovje-humanistika, v: de Saussure, F., *Splošno jezikoslovje*, Ljubljana 2018, str. 343–362.

Williams, R., Tehnologija in družba: zgled televizije, v: Williams, R., *Navadna kultura. Izbrani spisi*, Ljubljana 1998. str. 269–288.

Povzetek

Pričujoči prispevek preprašuje splošno priznano dejstvo zasičenosti sodobne družbe s komuniciranjem in ugotavlja, da ne gre toliko za to, da bi bilo komunikacije preveč, temveč bolj za to, da je sporočanje povsod v življenju družbe vgrajeno v samo tkivo okolja, družbenih praks ter vseh človekovih dejavnosti. V prispevku se problematizira ideal t. i. neposrednega komuniciranja in pokaže, da je komuniciranje notranje »zavozlano«, saj vsaka komunikacijska izmenjava posega v intersubjektivna razmerja in jih že s tem avtomatično bodisi ohranja bodisi transformira, največkrat pa oboje hkrati.

Ključne besede: družba, komuniciranje, mediji, Saussure, neposredna komunikacija

HUMANITAS

Svet v sosvetju Globalizacija in humanizem

Cvetka Hedžet Tóth

Od nastanka modernih družb ni bilo v nobeno področje življenja položenega toliko upanja kot prav v področje izobraževanja. Izobraževanje je bila malomeščanska utopija, da je med mezdanim delom in kapitalom možna še tretja oblika eksistence, izobrazba je bila upanje delavskega razreda, da je moč z vednostjo doseči tisto moč, ki so mu jo preprečile doseči neuspele in izostale revolucije, izobrazba je bila in še vedno je sredstvo, ki naj bi omogočalo emancipacijo in integracijo spodnjih slojev, žensk, migrantov, obstrancev, invalidov in zatiranih manjšin, izobrazba v informacijski družbi velja za zaželeni resurs v tekmi za položaje, izobrazba je sredstvo, ki naj bi preprečevalo predsodke, diskriminacije, brezposelnost, lakoto, aids, nehumanost in genocid, se spopadlo z izzivi prihodnosti in mimogrede še osrečilo otroke in zaposlilo odrasle. (Liessmann, 2006, 37)

1. Reforma univerze – emancipacijsko gibanje

Znotraj evropske skupnosti danes govorimo o investicijski državi in ne več o socialni državi kot smo še v nedavni preteklosti. Prav tako razpravljamo o spreminjanju osebnosti, zato je v najnovejši dobi, ki se samovšečno imenuje posthistorična doba po izteku utopij, dvestoletne zgodbe revolucij in sesutju socializma boljševiškega izvora (1789–1989), zelo pogosta beseda *individualizacija* – s prizvokom izrazite nesolidarne, egoistične države – in ne več družba, saj družbe kot take naj sploh ne bi bilo; so samo posamezniki in družboslovje na čelu s sociologijo (naj bi) pomeni(lo) celo nekakšno nadziranje družbe. Neoliberalizem ni zahteval samo radikalne spremembe ekonomije, ampak še spremembo duše, izrecna zahteva Margaret Thatcher. Prišlo je celo do čudne bratovščine med ekonomijo in kulturo in vračanje kapitalizma prinaša s seboj reorganizacijo tudi na področju kulture, etike, skratka, s seboj prinaša povsem novo racionalnost, »praktične in moralne agense« (Habermas, 1979, 74). Interakcija med ekonomijo in kulturo je zelo močna, tesna in skrajno soodvisna in ta »mehanizem kapitalistične kulturne integracije« (Habermas, 1979, 79) je uspelo Jürgenu Habermasu (roj. 1929) zelo dobro pojasniti. Nasploh so prispevki frankfurtske šole o tej kapitalistični kulturni integraciji zelo dragoceni, dobesedno klasični ali kar »vselej sodobni«.

V svojem govoru je profesor Michael W. Apple (roj. 1942) z univerze v Wisconsinu, ko je prejel naziv častni doktor Univerze v Ljubljani na slavnostni seji senata Univerze v Ljubljani, 6. decembra 2016, in sicer za izjemne dosežke na področju sodobnega akademskega izobraževanja in hkrati še za uspešno sodelovanje z Univerzo v Ljubljani, izrecno poudaril:

Že več kot dve desetletji smo priča usklajenim in odločnim naporom po ponovni vzpostavitvi ne le »liberalne« tržne družbe in kulture. To razlikovanje je pomembno. Z besedami Habermasa je namen teh poskusov povsem kolonizirati »sfero življenja«, vključno z državo in civilno družbo, je treba spojiti z gospodarstvom in ekonomsko logiko. Čeprav bodo na univerzah in drugih pomembnih ustanovah vedno obstajale težnje proti nadvladi, bodo naše vsakodnevne interakcije – celo naše sanje in želje – na koncu

vodile tržne »stvarnosti« in razmerja. Po tem scenariju – in to pogosto ni le scenarij, temveč tudi resničnost – družba in kultura ne bi več temeljili na zaupanju in skupnih vrednotah. (Apple, 2016, 3)

Kar poteka kot družbena modernizacija, je zavito v skrajnosti, ki so medsebojno militantne, in tukaj Habermas pogosto navaja besede izrazito katoliško usmerjenega ameriškega profesorja Petra Steinfelsa (roj. 1941), »opazovalca novega stila, ki so ga neokonzervativci v sedemdesetih letih vtisnili intelektualni sceni« (Habermas, 1987, 199) – ta se še vedno nadaljuje v naših razmerah, zdaj, na začetku stoletja, ki se je komaj začelo. Gre za diskusijo, ki »poteka v tej obliki, da vse, kar bi lahko bilo razumljeno kot izraz opozicionalne mentalitete, postavi v tako luč, da je v svojih konsekvencah povezljivo s to ali ono vrsto ekstremizma; taka je npr. zveza med modernostjo in nihilizmom, med dobrodelnimi programi in ropanjem, med državnimi posegi in totalitarizmom, med kritiko izdatkov za oboroževanje in partnerstvom s komunisti, med feminizmom in bojem homoseksualcev za svoje pravice na eni strani ter na drugi strani razbijanjem družine, med levico nasploh in terorizmom, antisemitizmom ali kar fašizmom.« (Habermas, 1987, 199) Miselnega zagona take očitajoče diskusije »personalizacije in grenkobe zmerljivk intelektualcev« iz neokonzervativne usmeritve po Habermasu »ne gre pojasnjevati psihološko«, kajti njihov temelj je »v analitični šibkosti neokonzervativnega nauka samega« (Habermas, 1987, 199).

Konzervativni – bodisi da uporabljamo izraz novokonzervativizem¹ ali neokonzervativizem – pristop potiska in prelaga negativne ekonomske posledice na kulturo. Tako novokonzervativci podtikajo marsikaj kriznega, kar se dogaja v družbi, kulturi in tu pritiskajo na etiko in njene vrednote. Inavguracija tega, še posebej po l. 1989, je ravno delo Petra Steinfelsa *Novokonzervativci* (*The Neoconservatives*).

Kritika hedonizma, še posebej uperjena proti levičarsko usmerjenim intelektualcem, izvira iz očitka pomanjkanja »pripravljenosti identifikacije in poslušnosti, kot narcizem, umik statusne in zmogljivostne konkurence«, skratka, tradicionalna etika poslušne discipline in delovne (garaške) etike je sesuta in za

1 Zelo zanimiv in pregleden je izbor Habermasovih del na temo o novokonzervativizmu v angleščini, izbor, ki zajema nekako dvajsetletno obdobje in sicer 1968–1988. Gl. Jürgen Habermas: *The New Conservatism: Cultural Criticism and the Historians' Debate* (ur. Weber Nichol森, S.), Cambridge 1989.

vse to je treba udariti po novem razredu, to pa so levičarski intelektualci, nadnje naj stopa politika preko ministrstev s svojimi finančnimi sankcijami, varčevalnimi ukrepi ter zniževanjem in zamrznitvijo plač. Demagogija z vrednotami je prejela svoj politični odmev celo z besedami vodje takratne nemške opozicije in poznejšega nemškega kanclerja Helmuta Kohla v nemškem parlamentu 9. septembra 1982, namreč da gre »za duhovno-moralno krizo« (Habermas, 1985, 55). Skratka, kriza, ki izhaja iz nezaželenih posledic neustrezne ekonomske rasti, je kriza vrednot, in ti, ki so kot *novi razred* krivi za to, tj. intelektualci, zaslužijo sankcije. Kot Habermas posebej in jasno opozarja: »intelektualci postajajo najbolj izpostavljena tarča neokonzervativne kritike,« (Habermas, 1985, 35) dobesedno po Petru Steinfelsu: »Novi razred in njegova sovražna kultura morata biti ukročena ali potisnjena iz vseh občutljivih okolij. (*The new class and its adversary culture must be tamed, under threat of being purged from responsible milieus.*)« (Steinfels, 1979, 65)

Vse do danes in že do onemoglosti ponavljamo to frazo o krizi kulture in vrednot; to je skrajno zideologizirana podoba nečesa, kar je zdaj že naše sledništvo. Kako dolgo še?

Kaj je substanca etičnega odzivanja na vsiljeni kapitalizem in njegovo privatizacijo, ki je nihče od nas ni povabil? Klicu nazaj k naravi sledi še klic nazaj h kulturi in nekakšnim večnim, naravno danim antropološko-psihološkim danostim kot človekovim stalnicam. Izobraževanje na univerzitetni ravni temu mora slediti in kontekst bolonjske reforme se je temu odzval, vse s parolo smo pač Združena Evropa. Filozofska fakulteta tu ni in ne more biti izjema. Mnogi kljub vsem pritiskom skušamo (nekdanjo) akademsko odličnost ohranjati skozi nove, ne več prepričljive akademske pogoje.

Tako o univerzitetnem izobraževanju govorimo v trenutku, ko nas je mnoge privatizacijski zagon z vsem svojim priseganjem na individualizacijo pripeljal do spoznanja, da vsa smejoča in hahljajoča se demokracija, odeta v belino kalodontnega nasmeška, ni drugo kot simptom represivne družbe, za katero je po nemškem filozofu in sociologu Theodorju W. Adornu (1903–1969) značilno, da »sta svoboda in nesramnost eno in isto« (Adorno, 2007, 120). K bolečini tega trenutka, na začetku stoletja, ki se je začelo, in ko v Evropi doživljamo čudne reforme univerzitetnega študija in izobraževanja, spada spoznanje, da ta čas intelektualcem ni naklonjen: »Nedvomno doživlja sedanost neke vrste zaton

intelektualcev; v njej bije ura strokovnjakov, ob hkratnem odstopu pristašev splošne morale. Inteligenca, opotekajoči razred, vleče nove razmejitvene črte po zemljevidu dejanskega. Da obstaja med politiko in življenjem skupni imenovalec, zdaj ne verjamejo več niti intelektualci, katerih naloga je bila, da si o tem javno delajo iluzije.« (Sloterdijk, 2000, 195) In zato si bolonjska prenova študija prizadeva izriniti humanistiko do skrajnosti, kajti humanistika je podlaga za izobraževanje intelektualcev.

Že Jean-Paul Sartre je v šestdesetih letih prejšnjega stoletja znotraj funkcionalizacije izobraževanja na akademski ravni – podpirali so jo vsi politični sistemi od Japonske, ZDA do Nemčije – prepoznal razvojni trend, ki je ukinjal klasičnega intelektualca in postavljal na njegovo mesto ideal strogo specializiranega strokovnjaka. Njegov *Obrambni govor za intelektualce*, ki ga imamo prevedenega v slovenščino (Sartre, 1981, 257–283), nam je, na srečo tudi s Sloterdijkovo teoretsko pomočjo, v krepko oporo.

Peter Sloterdijk (roj. 1947) kot močan intelektualec, filozof in Adornov učenec, ki ga pogosto poslušamo po nemški televiziji 3 Sat, je teoretsko zelo prepričljiv v svojem poskusu analize antitotalitarizma, kar je očiten Adornov vpliv. Kakšen humanizem sledi iz številnih zdajšnjih kritik totalitarizma? Sloterdijkova filozofija vsekakor ni medijsko uglašeno demoniziranje komunizma oziroma protikomunizem skozi protitotalitarizem, ki se je razbohotil med mnogimi nekdanjimi levičarskimi intelektualci, tudi pri nas v Sloveniji. Um, ki je v ozadju te kritike je, t. i. »transverzalni um«, ki naj bi ga potrebovala naša doba, vendar definicija tega uma ni ravno spodbudna, kajti: »Nič drugega kot dobra stara moč razsojanja, moderno okrašen zdrav razum (*common sense*) je to, kar se skriva za čednim imenom 'transverzalni um'.« (Brunkhorst, 1990, 71) Že Heglu je bilo jasno, da je stališče »zdravega človeškega razuma« (Hegel, 1991, 64) s humanostjo in solidarnostjo v medčloveških odnosih hudo sprto, in duhu, ki razmišlja na tej ravni, očita, da še sploh ni dojel tega, kaj je njegovo pravo bistvo, saj dobri stari *zdravi razum* misli po logiki *kdor ni z menoj, je proti meni*. Teoretsko levičarstvo nas nagovarja, prepoznamo se in udarna moč mladosti, ki je ostala trajno navzoča v nas, se spreminja v resonanco, ki nikdar ne utihne, zveni pa tostran tradicionalno levega in desnega.

Nadvse čaščeni pojem tolerance sam sebe sesuva že zaradi dejstva, ker se zakoni ekonomije nikdar ne obnašajo tolerantno. Količina represije je tolikšna, »da

proizvaja duševne bolezni, katerih razlaga zanima psihoanalizo«. (Berardi-Bifo, 2016, 24-25) Med ljudmi se to čuti kot bestializacija, ki se navzven prikriva s tem zapovedanim *keep smiling* tudi takrat, ko kdo – s pobeljenimi zobmi – povsem neprizadeto reče »najšibkejši člen, marš ven«. Privlačnost kalodontnega nasmeška!

Svoje slušateljce je Theodor W. Adorno (1903–1969) že na prvem, uvodnem predavanju o sociologiji, in ne gre pozabiti, da so ta predavana potekala samo eno leto pred njegovo smrtjo, opozoril na »idejo svobode študija«, ki na »akademskem področju pomeni akademsko svobodo«, zato je prepričan, »da to idejo svobode jemljete enako resno, kot jo jemljem sam – da se torej to do neke mere nanaša tudi na samo študentovo oblikovanje lastnega študija«. (Adorno, 2016, 8) Torej, dober poduk bolonjski zasnovi študija, da neguje in ohranja idejo svobode, ki naj bi jo vsak akademsko izobražen (Adorno, 1972, 93–121) človek trajno ponotranjil in v soočenju z vsem, prav vsakim dejstvom, tudi vedno dokazoval.

Poudarek na ideji svobode dobimo tudi pri filozofu Karlu Jaspersu (1883–1969), ki je prav tako kot Adorno doživljal nacistični pregon in nekaj ur pred deportacijo v taborišče skupaj z njegovo ženo, ki je bila judovskega porekla, ga je na srečo rešil prihod zavezniških sil. Tisto, kar bi po Jaspersu moral dati univerzitetni študij v sodobnem času, je predvsem *ideja*, in po njegovem je smisel *ideje univerze* v razmišljanju, skratka: *znati misliti*. Jaspers je že v času svojega študija od univerze pričakoval kar največ duhovne svobode, ki vključuje tudi svobodo študentskega življenja in spontanost v druženju na akademski ravni, predvsem pa svetovljansko usmerjenost in »ne zapiranje v nacionalne, nemške okvirje« (Jaspers, 1977, 58). Že l. 1924 je opazil, da je vse to postajalo čedalje bolj ogroženo in da je celo izginjalo, v trenutku je ugasnila »univerza kot stvarnost svobodnega duha« (Jaspers, 1977, 62).

Ideja univerze živi v vsakem študentu in profesorju in nikakor ne samo institucionalno in Jaspers daje priznanje tej ideji, kajti ta pomeni »popolno svobodo, skromno življenje z eno samo nalogo, misliti; in mir za to« (Jaspers, 1977, 63). Sesuvanje avtonomije univerze, jemanje svobode akademskemu študiju pomeni po Jaspersu uničevati intelektualno ustvarjalnost na univerzi, s tem pa je »duh univerze uničen« (Jaspers, 1977, 63) in politično vsiljeni koncept študija v Evropi – tako po bolonjsko – je zelo blizu temu. Tako se v zadnjem času sindikati po univerzah zavzemajo za to, kar bi sicer moralo biti v pristojnosti avtonomije univerze in njene svobode, vendar sindikalizem ni in ne more biti

trajna rešitev. Kljub vsemu se ne odrekamo avtonomiji univerze in še manj idealu »tistega končnega smotra, ki je dosežen z izobrazbo – samospoznanje in svoboda. Ta določitev daje smisel vsej vednosti. Človeški duh se hoče bolje razumeti, in vsa znanost in tehnologija mora napraviti človeka svobodnejšega v njegovem delovanju.« (Liessmann, 2009, 42)

Neoliberalizem posega na področje izobraževanja zelo drastično. Kaj je izobraževanje »z neoliberalnim predznakom«, se sprašuje nemški politolog Patrick Schreiner v svoji knjižici *Podreditev kot svoboda*, kjer ugotavlja, da so neoliberalne reforme najprej izvajali v ZDA v sedemdesetih letih, v osemdesetih v Veliki Britaniji, v Nemčiji dokaj pozno, šele od l. 1990 in »od leta 2000 naprej se vrsti ukrep za ukrepom« (Schreiner, 2019, 33). Vse to se je začelo agresivno in povrh je skrajno spolitizirano prihajalo k nam, vse do danes. Tako »so zadnja leta v nekaterih državah, deloma s precejšnjo podporo iz javnih sredstev, nastale zasebne šole in visokošolske ustanove, pod pritiskom katerih se posledično znajdejo javne izobraževalne ustanove« (Schreiner, 2019, 17). Tudi pri nas smo priče nerazumljivemu trendu privatizacije šolstva, ki znanja ne dojema več kot javno dobro, ampak samo kot »privilegij nekaterih izbranih«, kaste samovšečnih, ki pred parlamentom histerično paradirajo s svojo neoliberalno ideologijo. Ko človek gleda te vreščече demokrate, ima občutek, da je zanje družbena lastnina celo nekakšen izvirni greh človeštva, ki ga je treba satanizirati. Prepoveličevanje privatne lastnine je v neoliberalni politiki tolikšno, da je obdavčitev premoženja in dohodka minimalna, enotna davčna stopnja je za vse dohodke, vključno z najbogatejšimi, to pa je marsikje pripeljalo do naraščanja javnega dolga. Nad ta dolg pa se je spet treba spraviti z dodatno privatizacijo. Privatizacija v nedogled.

Neoliberalne izobraževalnopolitične razprave sploh več ne postavljajo na prvo mesto znanja, ampak potrebe gospodarstva, trga oziroma podjetij, zato bolj kot znanje poudarjajo, da se mora znanje nenehno prilagajati. To je še posebej navzoče najprej kot »informacijska, na znanju temelječa družba«, kar pomeni »na znanju temelječa ekonomija« (Schreiner, 2019, 33), zato »naravoslovno, tehnično in neoliberalno ekonomsko znanje že davno prednjači pred humanističnimi in družbenimi vedami (vključno z ekonomskimi), v katerih so bili poleg tega v veliki meri izrinjeni kritični nastavki«. (Schreiner, 2019, 35-36) Izrinjen je bil tudi marksizem, ker podobno kot keynesianizem kritično obravnava in odklanja neoliberalizem in njegovo čaščenje konkurence in trga.

Kot da bi se soočali z učenjem »po naročilu«, ki spreminja znanje v servis za popravilo tržne ekonomije in bogatenja čedalje bogatejših. Ljudje postajamo sredstvo za premoč ekonomije po »treh bistvenih načelih: prosti trg, pogodbeni svoboda in zasebna lastnina« (Schreiner, 2019, 11). Kako nemočno pri vsem tem učinkuje klic generacije 68, ki je nekoč pred policijskimi pendreki odločno vztrajala, da je človek mnogo, mnogo več kot samo privesek ekonomije!

Ideal človeka v neoliberalizmu je *homo oeconomicus* in ne celovita osebnost. Znanje ni več prostor za humanizacijo sveta, institucije, ki izobražujejo, ponašajo, da znanje zastari, zato mora izobraževanje prenašati kompetence, »namreč kompetence za venomer novo prisvajanje znanja« (Schreiner, 2019, 34). Tako v pravem pomenu besede znanje postaja drugorazredno, za pomembnejše velja njegovo nenehno prilagajanje, tudi kot »učenje po naročilu« (Schreiner, 2019, 34), humanistike je čedalje manj. Treba je biti prožen in aktiven, še deklarativno na mednarodni ravni neoliberalni izobraževalni koncept izpostavlja troje: informacijsko družbo, globalizacijo gospodarstva in konkurenco. Podjetniška miselnost je začela spreminjati šole in univerzo v izobraževalne centre za socialno razslojevanje in v imenu »iniciative odličnosti« in privatizacije izobraževanja nastaja novi elitizem, ki nas sooča s posledicami, ki daljnoročno gledano pomenijo nepredvidljive posledice.

2. Bolonjska visokošolska reforma

To je bilo politično dejanje, ki je namenoma spreminjalo izobraževanje v sredstvo, med drugim za učinkovitejšo delovanje ekonomij. Tako je vse postalo izmerljivo, zgolj kvantitativno opredeljeno, in ko nekateri še vedno razmišljajo o izobraževanju »kot o idili solidarnega sožitja in nekonfliktne integracije, pa se drugi kar ne morejo nasititi tekmovanj, konkurence, testov, mednarodnih točkovanj, evalvacij, ukrepov za zaščito kvalitete in kurzov učinkovitosti« (Liessmann, 2009, 39) in Liessmann si je suvereno upal zapisati tole, daljšo misel: »Mizerija evropskih univerz ima svoje ime: Bolonja. Preusmeritev postsekularnega izobraževalnega sektorja po zgledu – kot se zdi na prvi pogled – angloameriškega modela tristopenjskega sistema, za katerega so se leta 1999 v Bolonji dogovorili evropski šolski ministri, je izšla iz ideje postavitve enotnega evropskega visokošolskega prostora, ki bi povečala primerljivost in

s tem mobilnost znanstvenikov in študentov.« (Liessmann, 2009, 56) Zakaj je do tega prišlo, po kakšni logiki?

Po izrazito in izključno politični! Naravnost brez olepšavanj povedano gre za tole:

Kar je na ravni političnih teženj po združevanju klavarno propadlo z zavrnitvijo evropske ustavne pogodbe, je bilo moč izpeljati vsaj na ravni izobraževanja in morda vendarle pognati v tek motor nadaljnje integracije in širitve, še zlasti ker se za bolonjski proces zavzemajo številne države, ki na članstvo v EU še čakajo. Kar je na prvi pogled videti plavzibilno – osnovanje enotnega evropskega visokega šolstva –, se na konkretni ravni vendarle izkaže za nadaljnji moment v procesu odmikanja od evropske ideje univerze. (Liessmann, 2009, 56-57)

Tako kot nekoč nam še vsem znana skupna izobraževalna jedra pomeni reforma visokošolskega študija nadomestilo za vrsto spodletelih reform od političnih, bančnih, ekonomskih in podobno. »Samo ne misliti s svojo glavo – zdi se, da je to skrivni program izobraževanja danes.« (Liessmann, 2009, 55) Krogi iz številnih vodilnih rektorskih vrst univerz po Evropi, vključno z ljubljansko, so spregovorili celo o *bolonjski zaroti* in vemo, da se to ni dalo preprečiti.

Ko ljudje iz neakademske vrste sprašujejo, kaj je to bolonjska reforma študija, jim človek iz akademskih krogov to še najlažje razloži z izrazi kot industrija izobraževanja, *polizobrazba* (*Halbbildung*), trženje znanja ali kar masovno poneumljanje in vsi smo edini, da ta »skolarizacija univerze (*Verschulung der Universität*), normiranje« – vsi ti izrazi so Adornovi – ni nič dobrega (Adorno, 2016, 8). Se pa ta proces nadaljuje in mnogi ne razumemo, zakaj.

Adorno je že v svojem času opozoril na »vsepopšod opazne simptome razkroja izobrazbe« (Adorno, 2009, 5), še pri izobražencih samih, kajti med drugim se očitno znižuje duhovna zahteva do teh, ki se izobražujejo. Ta proces je Adorno v petdesetih letih razumel kot nekaj, kar se bo samó nadaljevalo, in nekdanja funkcionalizacija izobraževanja v podobi sprotne študija je te tendence tudi potrjevala. Toda tukaj so na delu določeni sovisni družbeni momenti, vpetost v širše dogajanje, o katerem Adorno že zelo zgodaj ugotavlja tole:

Kar je nastalo iz izobrazbe in se sedaj, zagotovo ne samo v Nemčiji, sedimentira kot neke vrste negativni objektivni duh, to bi bilo moč izpeljati že iz zakonov gibanja družbe, celo iz pojma izobrazbe. Izobrazba je postala socializirana polizobrazba, vsepričujočnost odtujenega duha. Glede na genezo in smisel polizobrazba ni pred izobrazbo, ampak ji sledi. V njej je vse ujeto v zanke podružbljenja, nič ni več neoblikovana narava; toda njena surovost, tisto staro neresnično, se trdoživo vzdržuje pri življenju, se reproducira in razširja. (Adorno, 2009, 6)

Narava ne prehaja več v kulturo, ampak prej v barbarstvo in tako nastala polizobrazba je kot slepa pega, ki zahteva kritično refleksijo, teorijo, ki se je s tem dejstvom zmožna soočiti.

In ko gre za izobrazbo gre najprej za kulturo, saj »izobrazba ni nič drugega kot kultura po plati njene subjektivne prisvojitve« (Adorno, 2009, 6). Kultura je hkrati pomenila svobodo, vendar tukaj po Adornu nastaja nek primanjkljaj, kajti vzpon in emancipacija meščanstva nista prinesla tega, da bi meščanska družba pomenila dejansko emancipacijo človeštva. Kot da bi humanizem ostal nekaj nedorečenega, samo na pol poti, in tako je nastal prostor za vdor marsičesa. Po eni strani je kultura dojeta kot samo duhovna in zdaj postaja samosmoter, tako kot je o tem razmišljal Wilhelm Dilthey. Po drugi strani pa postaja kultura sredstvo za prilagajanje in oblikovanje stvarnega življenja, sredstvo, ki lahko zajezi in nevtralizira izbruhe kaotičnosti, skratka ljudje naj »se drug ob drugem obrusijo«. (Adorno, 2009, 7) Humanistična ideja izobrazbe je želela hkrati obvladati to, kar je v človeku živalskega, in ohraniti naravno, da bi z njim omogočila »upor zoper pritisk trhlega človeškega družbenega reda« (Adorno, 2009, 8).

Tukaj bi se lahko prepoznal Nietzsche, kajti smisel izobraževanja vidi v tem, da institucija, ki izobražuje, mladega človeka ne odteguje naravi: »Ne zmotite njegovega naivnega, zaupanja polnega, tako rekoč osebno-neposrednega odnosa do narave.« (Nietzsche, 2016, 87) Ohranjati odnos do narave pomeni negovati naivno metafiziko, kajti »gozd in pečina, nevihta, jastreb, posamezni cvetovi, metulj, livada, pobočje govorijo vsak v svojem jeziku, v njih se mora, kakor v nešteti razmetanih refleksijah in odsevih, v pisanem vrtincu spremenljivih pojavov, tako rekoč ponovno prepoznati; tako bo v veliki prisposobi narave

nezavedno podoživel metafizično enotnost vseh stvari in se z njeno večno vztrajnostjo ter nujnostjo hkrati tudi sam pomiril.« (Nietzsche, 2016, 87) Osebna bližina narave torej, in ne učiti se, kako naravo podjarmiti. Z izkoriščevalskim in celo z zvitim preračunavanjem, prelisičenjem narave si naravo podrejšamo in etika tako ni več človekova druga narava, ampak postaja človekova protinarava in v tem je eden najbolj dragocenih ničejevskih – ne ničejanskih – vidikov etike.

Tako je resnično izobraženemu podeljeno neprecenljivo dobro, da brez kakršnegakoli preloma lahko ostane zvest zamišljenim instinktom svojega otroštva, s čimer lahko doseže mir, enotnost, povezanost in ubranost, česar nekdo, vzgojen za življenjski boj, ne more niti zaslutiti. (Nietzsche, 2016, 87-88)

Emancipacijski vidik izobraževanja človeka kot posameznika in celotne družbe, ki ohranja svobodo, skratka izobraževanje onstran vsakršne represije, zatiranja sebe in drugega.

Tako je Adorno že v svojem času še v *Uvodu v sociologijo* študente opozarjal na protislovje med motivom »poenostavitve univerze, torej njene skolarizacije (*Verschulung*), ki vas v smislu poklicnega izobraževanja in predizobraževanja razbremenjuje ovinkov« in pričakovanj študirajočih na univerzi v prihodnje, kajti kot trajno je naslovil »zahtevo po reformi univerze, ki nam ne bo dirigirala, ki bo dajala prednost svobodni in neodvisni misli in se bo predvsem v to tudi usmerjala«. (Adorno, 2016, 8-9) Enostavneje rečeno, gre za to, da naj akademsko izobraževanje oblikuje tako strokovnjaka kot hkrati tudi intelektualca, ne pa da ta proces – ki omogoča postati in biti intelektualec –, amputira po bolonjsko z zelo prefinjenim funkcionalizmom, ki je celo normiran in povrh izrazito kvantitativno naravnani, tj. usmerjen v točkovanje in brezobzirno zbiranje točk.

Z reformo univerze in z njo povezanim študentskim gibanjem Adorno razume, da gre po eni strani »za resnično emancipacijsko gibanje, ki bi rado privedlo do tega, da se misel ne bi držala povodca, da bi se nasproti splošnim prisilam prilagajanja, kot jih izvaja družba in kot jih v zadnjem času usmerja tudi kulturna industrija, postavila nekaj takega, kot je oblikovanje avtonomne sposobnosti presoje in razsodne moči. In ti razmisleki nas zatem popeljejo

prek gole institucionalnosti univerze in postanejo kritika družbe, ki ljudem s tem, ko jih v čedalje večji meri integrira, kot temu pravimo, hkrati jemlje njihove možnosti.« (Adorno, 2016, 100) Takšna reforma starejšega človeka, kot je Adorno sam, človeka osrečuje in celo ohranja nekaj utopičnega. Hkrati s to reformo univerze, ki je emancipacijska še v širšem družbenem smislu, je tu navzoča še ena plat reforme, ki ni spodbudna. Gre za instrumentalizacijo izobraževanja, vpeljavo tega, kar je tesni Adornov sodelavec z univerze v Frankfurtu Max Horkheimer (1895–1973) imenoval »instrumentalni um«, ki je usmerjen v »skolarizacijo univerze, v njeno spremembo v nekakšno tovarno ljudi, ki na čim bolj racionalen način proizvaja blago po imenu delovna sila in ljudi usposablja za dobro prodajanje svoje delovne sile kot blaga«. (Adorno, 2016, 101) Pri rubriki opisa predmeta v bolonjskem univerzitetnem programu je ta skolarizacija vpisana kot »cilji in predmetno specifične kompetence« in gre na škodo gibanja za avtonomijo univerze.

Iz Bruslja smo pred leti prejeli priporočilo, da naj za visokošolski študij uvedemo šolnino. Senat Filozofske fakultete je o tem razpravljal in odločno odklonil, kajti v take predloge je vključeno še zelo določeno dojemanje demokracije. Človekova pravica do izobraževanja je temeljna človekova potreba, ki mora ostati socialno-solidarna kategorija – javno dobro – in nikdar ne sme biti transformirana v tržno blago; recimo po pravilu, kolikor denarja imaš, toliko izobrazbe boš dobil, in toliko zdravja boš imel, kolikor ti to dopušča tvoja plačilna zmogljivost. Kot takratna senatorka Filozofske fakultete (2009–2013) sem to odločno poudarila in študenti so se mi prišli zahvalit. Soočeni smo bili s kar najbolj rafiniranimi (hinavskimi) ukrepi in pričakovanji Združene Evrope in njeni diktati iz Bruslja so vse do danes kot politično leglo »izsuševanja virov družbene solidarnosti« (Habermas, 2005, 285), ki vodi v socialno patologijo tako znotraj zasebnega kot tudi javnega področja, skratka v celotni družbi.

Slavospev načelu konkurence »je najmarkantnejša značilnost neoliberalizma« (Schreiner, 2019, 37), zato je treba uvesti šolnine, tudi na akademski ravni uveljaviti tržno naravnano izobraževalni sistem. Znanje, ki učinkuje socialno diskriminirajoče in ne več emancipacijsko, je docela antihumano, sami temelji humanizma so pogaženi. Človek, ljudje smo najprej bitja potreb in šele nato bitja pravic. Z globokimi žepi in polnimi denarnicami se je privatizacija šolstva tudi pri nas kot kakšen cunami vrinila na visokošolsko, akademsko raven, vse

s parolo konkurenčnosti: financiranje prilagoditi povpraševanju trga, stroške izobraževanja obravnavati kot individualne investicije. S čim smo soočeni?

Predvsem s tem, da je socialna pravičnost zelo skrčena, in to na minimum, zato imata z neoliberalnega gledišča »individualizacija in moralizacija socialnih vprašanj zaželen politični učinek: tržna načela in kapitalistično družbo prikazujeta kot pravična in primerna« (Schreiner, 2019, 42). Revni so za svojo bedo krivi sami, družbeno solidarna zaščita je samo potuha najbolj socialno ogroženim, ki naj se aktivirajo z vseživljenjskim učenjem, prilagajanjem trgu povpraševanja po delu. Zato je v neoliberalizmu priporočljivo prilagajati tudi svoj značaj, osebnost in postati všečen tem, ki na tržišču ponujajo delovna mesta in službe, ki zahtevajo zelo določen profil.

Neoliberalno vrednotenje izobrazbe in znanja nasploh nikdar ne izpostavlja kritiki načela konkurence zakonitosti trga in njegovih mehanizmov, še manj revščine, bede in negotovosti zaposlitev prekarcev. Skratka, socialna izključnost za neoliberalizem ni problem, je pač sprejemljiva, in sociala, ki še ostaja, je čedalje bolj naravnana k iskanju nove zaposlitve, in prilagajanju ideologiji vseživljenjskega izobraževanja, ki se podreja trgu. Tako izobraževalna politika prenaša očitne zahteve na vse ljudi in ta zahteva se glasi: »Bodite trgu všečni in pokorni! Optimirajte se! Nenehno prožno prilagajajte svoje znanje in svoje kompetence trgu, da boste ostali unovčljivi in konkurenčni! Bodite aktivni in disciplinirani! In če ves vaš trud kljub temu ne vodi do uspeha, ste krivi sami. Družba (trg izobrazbe) vam je namreč ponudila možnosti, ki jih niste izkoristili.« (Schreiner, 2019, 42-43) Na podlagi takega prilagajanja izginja tako solidarnost kot tudi socialna enakost.

Filozofi kot Jürgen Habermas in Jacques Derrida od Združene Evrope – čeprav je to Evropa različnih hitrosti – pričakujejo, da se ne bo spustila pod merila socialne pravičnosti, za katere je že v preteklosti sama dala zgledne vzore, in da bo v času politike »onstran nacionalne države« kot »politika brzdanja kapitalizma v prostorih brez meja«. (Derrida in Habermas, 2003, 249) Glede na to, da v svetu sodobne družbe prevladuje troje dejstev, in sicer denar, moč in politika, mora po Habermasu vsekakor »socialno povezujoča sila solidarnosti« (Derrida in Habermas, 2003, 249) obvladovati premoč denarja in administrativno moč politike, skratka, razvita solidarnost mora skrbeti za družbeno uravnoteženost. Tem Habermasovim stališčem vsekakor velja samo pritrditi.

Človek, ljudje smo mnogo, mnogo več kot samo privesek ekonomije – ena od parol moje burjevestniške 68 generacije, ki se je protestno, celo za ceno policijskih pendrekov upirala funkcionalizaciji visokega šolstva; takrat pri nas propagiranega kot ideja sprotnega študija. Skratka, naj bo še enkrat odločno poudarjeno: nikdar ne more biti reforma univerze substitut za vse druge spodletele reforme, od ekonomskih, političnih, bančnih pa še kakšnih. V imenu avtonomije univerze, svobode akademskega študija, možnosti izbire za študijsko smer, ki si jo vsak posameznik sam izbere, je in mora vsaka reforma univerze – ki sicer je vedno vpeta v aktualno družbeno stanje –, ostati avtonomna reforma in kot taka smiselna kot najširše emancipacijsko gibanje.

Častni doktor ljubljanske Univerze Michael W. Apple zato v svojem sklepnem govoru upravičeno poudarja tole:

1. Visokošolsko izobraževanje bi bilo treba vrednotiti predvsem kot *javno* dobro, ne le kot zasebno dobro. Moralo bi biti pravica vseh državljanov in financirano s strani demokratične države.
2. Visokošolsko in sploh vse izobraževanje bi bilo treba obravnavati kot medgeneracijsko darilo. To je vir, ki ga zagotavlja starejša generacija v korist vseh otrok prihodnje generacije.
3. Znanje, vire in spretnosti, ki jih razvijemo v visokošolskem izobraževanju, moramo obravnavati kot nekaj, kar velja za javno dobro. Pripada vsem, saj je bilo vse že plačano z delom moških in žensk, ki tvorijo to družbo. To uteleša ključno načelo. V demokratični družbi bi morali čim širše izmenjevati in zagotavljati razpoložljivost znanja in orodij za njegovo pridobivanje in ustvarjanje.
4. Ne moremo sprejeti nečesa, kar je v številnih pogledih epistemološka vojna glede ključnih oblik razumevanja. Če želimo biti primerno kritični do vedno bolj neoliberalnega pojmovanja »kakovosti«, »dokazov« in drugih ključnih pojmov, je treba te bolj široko pojmovati in demokratizirati.
5. Vse to zahteva ponovno učenje in obnovitev dolge zgodovine ključnih razprav o sredstvih in ciljnih dolgoročnega izobraževanja ter o vlogi teh ustanov pri oblikovanju in preoblikovanju v dobro družbo. Tudi to bo zahtevalo demokratizacijo teh razprav s čim polnejšo udeležbo vseh, zlasti tistih, ki so odrinjeni na rob družbe. (Apple, 2016, 6)

Vsekakor so to revolucionarna stališča, kot jih imenuje sam Apple, in zelo dragocena, toliko bolj, ker so iz zahodnega, ameriškega sveta in so nam v pomoč takrat, ko v naših razmerah skušamo mnogi zavračati militantne poskuse privatizacije izobraževanja in celo vpeljavo šolnin po državnih univerzah. Tukaj gre za same temelje humanizma, ne za »komunajzerstvo« in zato vztrajamo na tem, da človekova potreba – in pravica – po izobraževanju nikdar ne sme biti transformirana v tržno-ekonomsko kategorijo, po zahodnem, sicer ameriško prevladujočem vzoru.

Literatura

- Adorno, T. W., *Minima moralia. Refleksije iz poškodovanega življenja*, Ljubljana 2007.
- Adorno, T. W., *Negative Dialektik*, v: *Theodor W. Adorno: Gesammelte Schriften* Bd. 6 (ur. Tiedemann, R.), Frankfurt am Main 1973.
- Adorno, T. W., Teorija polizobrazbe, *Problemi* let. 47, št. 6/7, 2009, str. 5–35.
- Adorno, T. W., Theorie der Halbbildung, v: *Theodor W. Adorno: Gesammelte Schriften* Bd. 8 (Soziologische Schriften I) (ur. Tiedemann, R.), Frankfurt am Main 1972, str. 93–121.
- Adorno, T. W., *Uvod v sociologijo*, Ljubljana 2016.
- Adorno, T. W., Wissenschaftliche Erfahrungen in Amerika, v: *Theodor W. Adorno: Gesammelte Schriften* Bd. 10.2 (Kulturkritik und Gesellschaft II) (ur. Tiedemann, R.), Frankfurt am Main 1977.
- Apple, M. W., *Visokošolsko izobraževanje in obnova demokracije*, Slavnostna seja senata Univerze v Ljubljani, Ljubljana 2016.
- Berardi – Bifo, F., *Kognitarci in semiokapital*, Ljubljana 2016.
- Brunkhorst, H., *Der entzauberte Intellektuelle. Über die neue Beliebigkeit des Denkens*, Hamburg 1990.
- Derrida, J. in Habermas, J., Povojni prepород Evrope, *Nova revija* št. 259–260, 2003, str. 249.
- Habermas, J., *Ach, Europa*, Frankfurt am Main 2008.
- Habermas, J., Civilna neposlušnost, *Nova revija* št. 87–88, 1989, str. 1046–1056.
- Habermas, J., Conservatism and Capitalist Crisis, *New Left Review* Nr. 115, 1979, str. 73–84.
- Habermas, J., *Die Neue Unübersichtlichkeit*, Frankfurt am Main 1985.

- Habermas, J., *Die Zukunft der menschlichen Natur. Auf dem Weg zu einer liberalen Eugenik?*, Frankfurt am Main 2009.
- Habermas, J., *Glauben und Wissen. Friedenspreis des Deutschen Buchhandels 2001*, Frankfurt am Main 2001.
- Habermas, J., Moderna – nedokončan projekt, *Problemi. Literatura* let. 25, št. 6, 1987, str. 195–209.
- Habermas, J., Moral und Sittlichkeit. Hegels Kantkritik im Lichte der Diskursethik, *Merkur: deutsche Zeitschrift für europäisches Denken* Jhg. 39, Heft 442, 1985, str. 1041–1052.
- Habermas, J., *Morala, družba in etika (Interju z Jürgen-om Habermas-om)*, *Časopis za kritiko znanosti* let. 18, št. 130–131, 1990, str. 29–62.
- Habermas, J., Morality, Society and Ethics, *Acta Sociologica* Vol. 33, Issue 2, 1990, str. 93–114.
- Habermas, J., *Nachmetaphysisches Denken. Philosophische Aufsätze*, Frankfurt am Main 1988.
- Habermas, J., *Philosophisch-politische Profile*, Frankfurt am Main 1987.
- Habermas, J., *Strukturne spremembe javnosti*, Ljubljana 1989.
- Habermas, J., *Theorie des kommunikativen Handelns 1. Handlungsrationalität und gesellschaftliche Rationalisierung*, Frankfurt am Main 1985.
- Habermas, J., *Theorie des kommunikativen Handelns 2. Zur Kritik der funktionalistischen Vernunft*, Frankfurt am Main 1985.
- Habermas, J., *Theorie und Praxis*, Frankfurt am Main 1971.
- Habermas, J., Tri teze o zgodovinskem vplivu frankfurtske šole, *Naši razgledi* let. 34, št. 1, str. 25.
- Habermas, J., *Zeitdiagnosen. Zwölf Essays 1980–2001*, Frankfurt am Main 2003.
- Habermas, J., *Zwischen Naturalismus und Religion. Philosophische Aufsätze*, Frankfurt am Main 2005.
- Hegel, G. W. F., *Phänomenologie des Geistes*, v: *Georg Wilhelm Friedrich Hegel: Werke in Zwanzig Bänden 3* (ur. Moldenhauer, E. in Michel, K.M.), Frankfurt am Main 1991.
- Horkheimer, M. in T. W. Adorno, *Dialektika razsvetljenstva: filozofski fragmenti*, Ljubljana 2002.
- Jaspers, K., *Philosophische Autobiographie*, München 1977.
- Liessmann, K. L., Teorija neizobrazbe, *Problemi* let. 47, št. 6/7, 2009, str. 37–72.

- Nietzsche, F., *O prihodnosti naših izobraževalnih ustanov*, Ljubljana in Gornja Radgona 2016.
- Sartre, J. P., *Filozofija – estetika – politika*, Ljubljana 1981.
- Schnädelbach, H., *Philosophie in der modernen Kultur*, Frankfurt am Main 2000.
- Schreiner, P., *Podreditev kot svoboda: življenje v neoliberalizmu*, Ljubljana 2019
- Sloterdijk, P., *Evrotaoizem. H kritiki politične kinetike*, Ljubljana 2000.
- Sloterdijk, P., *Zorn und Zeit. Politisch-psychologischer Versuch*, Frankfurt am Main 2006.
- Steinfels, P., *The Neoconservatives*, New York 1979.
- Tóth, C. H., *Demaskirajoče tendence*, Ljubljana 2018.
- Tóth, C. H., *Dialektika refleksijskega zagona*, Ljubljana 2015.
- Tóth, C. H., *Hermenevtika metafizike. Metafizika – materializem – etika – utopija*, Ljubljana 2008.
- Tóth, C. H., *Materialistično – idealistična zarezka*, Ljubljana 2015.

Povzetek

Filozof bere neposredno iz tega sveta, berljivost omogoča zgodovinsko nastali in posredovani svet, skratka to, kar imenujemo *družba*, ki ni od vekomaj. Tudi zdajšnja pometafizična doba je svet, ki smo si ga ljudje ustvarili sami. Ko smo opustili včerajšnji socializem in njegovo egalitarno solidarnost, smo začeli prisegati na neoliberalizem, tj. na *kobilčarski kapitalizem*. Globalizacija je postala svetovnotržna metafizika; očitna premoč ekonomije nad vsemi družbenimi dejstvi spreminja globalizacijo v nekaj negativnega, v globalizem, in tudi izobraževanje je neposredno vpeto v ta proces. Tako smo v Evropi doživeli svojevrstne reforme univerzitetnega študija in izobraževanja, t. i. skolarizacijo univerze. Tradicionalno akademsko izobraževanje je namreč oblikovalo hkrati tako strokovnjaka kot tudi intelektualca. Že v šestdesetih letih prejšnjega stoletja je bil viden razvojni trend znotraj funkcionalizacije izobraževanja na akademski ravni – podpirali so ga vsi politični sistemi od Japonske in ZDA do Nemčije –, trend, ki je ukinjal klasičnega intelektualca in postavljal na njegovo mesto le ideal strogo specializiranega strokovnjaka. Tako si bolonjska prenova študija zelo očitno prizadeva izriniti humanistiko do skrajnosti, čeprav je ravno humanistika podlaga za izobraževanje intelektualcev.

Ključne besede: globalizacija, humanizem, neoliberalizem, akademsko izobraževanje, reforma univerze

Humaniores litterae in nacionalna kultura: k vprašanju jezikovno artikulirane skupnosti

Marko Marinič

Borisu A. Novaku in Deanu Komelu, *sermonis patrii προμᾶχος*

Izhodišče tega pisanja je ključni dokument slovenske intelektualne zgodovine, ki je bil objavljen šele sredi prejšnjega stoletja (Rupel, 1951). Gre za Trubarjevo in Kreljevo vabilo Bohoriču, naj se angažira v tedaj še zelo novi protestantski stanovski šoli:

Doctrina et pietate eximio viro Adamo Bohorichio, liberalium artium Baccalaureo, Domino et fratri in Christo observando.

Salutem a Domino Jesu, unico omnium piorum seruatore.

Humanissime uir. Non dubitamus te perspicere ac non semel deplorare tristem hanc harum regionum Patriae nostrae calamitatem ac barbariem: utpote, in quibus bonarum artium humaniorumque studiorum contemptus et neglectio passim iam turpiter dominatur. Sed utinam omnes, quotquot istam barbaricam calamitatem uere sentiunt, etiam suas preces, studium, consilium et operas ad eam profligandam nobiscum intenderent coniungerentque. Nos etenim, qui agnoscimus precipue, scholis, Ecclesiae, ut sinistra manu, opus esse, huic curae ab

initio summo studio incubuimus, ac tandem proceres nostrae prouinciae, multum supplicando et instando permouimus, ut ad instaurandam erigendamque frequentiore scholam hic Labaci auxilium atque sumptus benigne liberaliterque promiserint constituerintque.

Eam curam et sollicitudinem nunc in primis nobis imposuerunt, iusseruntque nos clementer, statim unum aut alterum uirum bonum, literatum, nostratem, ἄοκνον τῶν πόνων [na robu: impigrum seu non detractantem labores] accersere. Quare cum intelligamus, te ad istum scholasticum conatum et laborem promouendum, propter ingenii, doctrinae ac exercitationis usum, idoneum esse, et intelligere, qua pietate communis patria amplectenda et honoranda sit, oramus te uehementer, iussu ac nomine, Dominorum nostrorum prouincialium, uti primo quoque tempore ad nos Labacum cito uenias, quo possimus tecum coram, si uidebitur, de singulis deliberare et statuere, alia fide, speramus, quam Sagrabienses olim tibi fecerunt. Expectabimus interim quoque tuum scriptum risponsum. Vale.

Labaci Calend. Augusti. Anno seruatoris Domini M.D.LXV.
Tuae Humanitatis studiosi Primus Truberus m. s. subscripsit.
Sebastianus Crellius manu propria scripsit.¹

V Sovretovem prevodu, ki je spremljal prvo objavo:

Nadvse učenemu in pobožnemu možu Adamu Bohoriču, svobodnih umetnosti bakalavreu, čislanemu gospodu in bratu v Kristusu.

Zdravje od Gospoda Jezusa, vseh pobožnih edinega rešenika!

Veleomikani mož! Ne dvomimo, da dobro poznaš in neredko obžaluješ nesrečno kulturno zaostalost naše ožje domovine, saj je prava sramota, kako se vsepovsod šopiri zaničevanje do lepih umetnosti in zanemarjanje duhovne izobrazbe. Toda ko bi le vsi, ki to bedno rovtarstvo v resnici občutijo, hoteli združiti z nami svoje želje in gorečnost, svoje misli in delo ter z nami vred napeti vse

1 Sledim Ruplovi prvotni izdaji; rokopisa v času karantene 2020 nisem mogel preveriti, vendar ima izdaja Vrečko in Krajnc-Vrečko (2015) očitne prepisovalske napake, npr. *unio* nam. *unico*, *accersere* nam. *accersere*.

sile, da mu napravijo konec. Zakaj mi, ki nam je posebno jasno, da so šole cerkvi potrebne kakor leva roka, smo tej stvari že od kraja posvečali največjo skrb in prizadevnost in smo naposled z mnogimi prošnjami in moledovanjem pripravili prvake naše dežele do tega, da so dobrohotno in širokosrčno obljubili in določili denarno pomoč za ustanovitev javne šole tu v Ljubljani.

Zdaj so nam naložili predvsem to skrb in nalogo ter nam milostno ukazali, naj nemudoma poiščemo in pridobimo enega ali drugega dobrega in izobraženega moža, domačina, takega, ki se ne bo ustrašil truda. Zato pa, ko vemo, da si ti po svojih zmožnostih, učenosti in praktičnem znanju kakor ustvarjen za pospešitev tega šolskega poskusa in dela ter da razumeš, kolikšne ljubezni in časti je vredna skupna domovina, te po ukazu in v imenu naše deželne gosposke srčno vabimo, da pridi o prvi priložnosti k nam v Ljubljano, da se utegnemo, če se ti bo zdelo, pogovoriti in odločiti s teboj o nadrobnostih – upamo, da z drugačnimi pogoji, kakor so te nekdam pretentali Zagrebčani. Čakamo tvoj odgovor. Bodi zdrav!

V Ljubljani, dne 1. avgusta v letu Gospoda Odrešenika 1565.

Tvoje omike vneta častilca

Primož Trubar s svojo roko podpisal,

Sebastijan Krelj s svojo roko napisal.

Nekaj komentarjev k prevodu.

Sovre je z »ožjo domovino« najbrž mislil Kranjsko. Najbrž sta jo imela s *harum regionum patriae nostrae* v mislih že avtorja. Kaj je potem *patria*, če naj bo to »širša domovina«? Čeprav je imel Trubar s *Cerkovno ordningo* namene, ki so presegali meje Kranjske, in čeprav je s svojo zasilno konstrukcijo knjižnega jezika očitno ciljnal na približno tiste idiome, ki jih danes normativno podrejamo skupnemu imenovalcu knjižne slovenščine,² je izraz *patria* zelo splošen in ne

2 To drži neodvisno od ugibanj, v kolikšni meri je Trubarjevo poimenovanje »Slovenci« konkretno in specifično, in še bolj od špekulacij o tem, v kolikšni meri so se »Slovenci« že pred 19. stoletjem dojemali kot naddeželna skupnost (prim. Snoj in Greenberg, 2012, *contra* Štih, 2011; Grdina, 2014, *contra* Kosi, 2013). V uvodu k Matejevemu evangeliju (1555; Vinkler, 2017, 16) Trubar ravno z navajanjem razlik med narečji utemeljuje potrebo po jezikovnem skupnem imenovalcu; prim. Snoj in Greenberg (2012, 284–285). Da se na koncu spiska, za Kranjci, Štajerci, Dolenjci, Bežjaki (kajkavci), Krašovci in Istrani posebej omenjajo tudi »Hrvatci«, je mogoče pojasniti tudi z okoliščino, da je pod

označuje nujno niti pripadnosti obstoječim politično-teritorialnim tvorbam. Da imata Trubar in Krelj tudi tu v mislih širšo jezikovno skupnost, ki jo je Trubar skušal doseči s svojim tiskom, je možno, vendar nedokazljivo. V povezavi z *latinsko* protestantsko šolo, ki se je v prvih razredih opirala zlasti na nemščino, je taka sporočilna intenca malo verjetna. Ker izraza *hae regiones* in *patria* druží ohlapnost, lahko prevod »ožja domovina« učinkuje tendenciozno (še posebno v času, ko je izraz zelo konkretno označeval ozemlje Socialistične republike Slovenije).

Sovre z *lepimi umetnostmi* morda niti ni mislil »umetnosti« za razliko od »znanosti«. Vendar prevod ta anahronistični nesporazum omogoča. Bolje bi bilo dobesedno: »dobrih umetnosti«. *Bonarum artium humaniorumque studiorum* je v tem primeru skoraj hendiadiada; *artes* takoj asociirajo artistično fakulteto, *humaniora studia*, ki jih rojaki zanemarjajo in zaničujejo, pa so uveljavljen sinonim za *studia humanitatis*. Sovre s prevodom »duhovna kultura«, ki bi danes utegnil zavajati, ni imel v mislih »duhovnosti«, temveč nemški *Geist* kot sestavino zloženke *Geisteswissenschaften*.³ Mišljena je torej priprava na univerzo, kar je bil med drugim namen stanovske šole. Kdorkoli je že avtor domislice, da bi ljubljansko Filozofsko fakulteto v angleščini poimenovali *Faculty of Arts*, se je te zgodovinske navezave (tudi na protestantsko stanovsko šolo) dobro zavedal. Čeprav začetkov Univerze v Ljubljani ni preveč smiselno iskati pred l. 1919, vsekakor drži, da so začetki humanističnih študijev na Slovenskem starejši od nemškega tipa »filozofske fakultete«.

Res težavna točka Sovretovega prevoda pa je »kulturna zaostalost« (prevod za *calamitatem ac barbariem*, kar pomeni »nesrečno barbarstvo«). Ta parafraza zbujá preveč optimistična pričakovanja. *Bonae artes* in *humaniora studia* so elitna kultura. Izraz *frequentior schola* (»širše obiskana šola«) (Rupel, 1951, III) je sicer obetaven, poleg tega je leto prej izšla *Cerkovna ordninga* s širokim načrtom izobraževanja v domačem jeziku. Vendar Trubar v času pisma ni več mogel upati na uresničitev takega načrta, saj je moral prav zaradi *Cerkovne ordninge* v izgnanstvo – pismo je morda nastalo celo zadnje dni njegovega bivanja na Kranjskem (Rupel, 1951, III).

uvod kot soavtor podpisan mentor prevajalskega projekta Vergerij. Njegovih »proto-ilirskih« jezikovnih zamisli Trubar ni nikoli sprejel; *de facto* jih je zavrnil že z jezikovno podobo svojih prvih prevodov, ki jih je mentoriral in finančno omogočal Vergerij.

3 Ideje o človekovem dostojanstvu ipd. so renesančnemu humanizmu inherentne, in sicer sploh ne samo ali nujno v sinkretističnem smislu Pica della Mirandole, vendar *studia humanitatis* tu niso mišljena v etično-duhovnem, temveč predvsem v formalnem smislu, kot oznaka kanona disciplin (gramatika, retorika, zgodovina, poezija, moralna filozofija). Da je bilo prevladujoče razumevanje pojma v renesansi tako, je v vrsti del prepričljivo dokazoval Kristeller (1972, 126-127); prim. Kohl (1992).

Ob vsej kulturni širini, ki jo je utegnil imeti Trubarjev reformacijski načrt, je ustanovitev protestantske stanovske šole pomenila nujen pomik v elitizem, ki ga naznanja že latinščina kot jezik pisma (Bohorič je še kot katoličan poučeval v šoli podobnega tipa). Na tej točki so *hae regiones* našle spoj med (latinskim) humanizmom in reformacijo. Nikakor pa ne med humanistično izobrazbo in jezikom ljudstva. Slovenščina bo morala kot literarni vernakular z večjimi ambicijami počakati vsaj še dve stoletji.⁴

* * *

V času, ko je začel nastajati ta prispevek, smo izgubili Primoža Simonitija, osebo, ki nam je pol tisočletja pozneje odkrila, da smo na tem ozemlju že stoletje pred prvo slovensko knjigo imeli renesančni humanizem in da je brez (latinskega) humanizma težko razumeti *ravno tiste* razsežnosti slovenske reformacije, ki presegajo verske boje v 16. stoletju (ključno delo 1979; manjša dela v zborniku 2007).⁵ France Kidrič (1929) je že v svojem prvem pregledu starejšega slovenskega slovstva humanizem preskočil. Ker gre za prvega zgodovinsko res rigoroznega literarnega zgodovinarja pri nas, pozitivista v najbolj zlahtnem pomenu besede, preseneča, da so ga srednjeveški konteksti predliterarne slovenščine zanimali precej bolj kot renesančni konteksti reformacije. Tega ne upravičuje niti omejitve na besedila v slovenščini, saj ta v nobenem obdobju niso razumljiva zunaj mednarodnega konteksta – ne v srednjem veku ne v 19. in 20. stoletju, še najmanj pa v obdobju reformacije. Tako je šele Slodnjak (1934, 14–17) nekaj strani svojega kratkega pregleda slovenskega slovstva posvetil vsaj provizoričnim ugibanjem o nenavadno živahnem intelektualnem vrenju 15. in 16. stoletja, brez katerega bi bila tudi reformacija in slovenski reformacijski tisk nepredstavljava.⁶

4 V tej zvezi Grdina (1999, 99–102) smiselno opozarja, da Trubar ni začetnik *literature*, a da kontinuiteta jezika samega sega v srednji vek in ni tako usodno zaznamovana z reformacijskim tiskom.

5 Pomemben krajši prispevek je nekaj let pred Simonitijevo monografijo objavil Barbarič (1976), v navezavi nanjo pa je Grdina več odsekov svoje knjige (1999) posvetil ravno humanističnim ozadjem reformacijskega gibanja na Slovenskem. Prim. še Žnidaršič Golec (2010), Grdina (2011), Širca (2012) in Simoniti (2016).

6 »Odkriti naravnostne in podtalne zveze med slovenskimi humanisti in protestanti, bodi naloga prihodnosti, ki pa je nujna, kajti potem ne bodo postojanke slovenskega literarnega dela v 16. stoletju več tako slučajne ali samo od tujih vplivov odvisne, temveč vidno bo, da je slovensko protestantsko slovstvo raslo organsko iz velikega svetovnega gibanja, pa tudi iz slovenskih prosvetnih in socialnih razmer v začetku 16. stoletja.« (Slodnjak, 1934, 17) Slodnjak je vprašanje nekako lansiral; Simoniti se je na ta izziv navezal.

Liberalne prilastitve Trubarja in reformacije, ki so energijo črpale iz protikatoliškega resentimenta in romantičnega nacionalizma 19. stoletja,⁷ so v veliki meri zameglile kulturni prispevek humanistov, izhajajočih iz slovensko govorečih pokrajin ali delujočih v teh pokrajinah – tudi prispevek teh latinsko pišočih humanistov k oblikovanju vsaj obrobnih središč evropskega humanizma (npr. na dvorih ljubljanskih škofov Lamberga in Ravbarja ter celjskih grofov).⁸ Nelagodje je povezano prav z inherentnim elitizmom latinskega humanizma. Toda ravno kar zadeva odnos do govorjenega, »ljudskega« jezika, smo priča nenavadnemu protislovju. Če je bila temeljna motivacija začetnikov reformacijskega tiska vendarle prej verska kot prosvetiteljska, je zanimanje Cerkvi zvestih humanistov⁹ tradicionalnega, »italijanskega« kova za obrobne jezike izhajalo iz pobud, ki jih lahko, ne da bi tvegali anahronizem, označili kot *kulturne*: vodil jih je značilno humanistični univerzalizem. Celo Bohoričev opis »kranjskega jezika« je izšel iz izrazito humanističnega prepričanja o načelni enakovrednosti jezikov,¹⁰ ki mu je reformatorski aktivizem dal zgolj dodatno spodbudo; odtod pogosta ocena, da je bil *humanissimus vir* Bohorič v resnici bolj humanist kot reformator.

»Domovina« in razgledni stolp tega intelektualnega kozmopolitstva seveda ostaja ekskluzivistična *res publica litterarum/litteraria*, ki govori jezik nekdanjega rimskega imperija. Toda potem ko je Dante italijanski vernakular povzdignil nad latinščino in mu dal častno ime *vulgaris eloquentia*; potem ko je Petrarca kot avtor *Afrike* in lavreat obnovljenega rimskega imperija svoje italijanske sonete spet avtoironično degradiral v *rerum vulgarium fragmenta* (latinski naslov za *Canzoniere* ali *Rime sparse*), se v renesančnem humanizmu, ki je prisegal na večvrednost Ciceronove in Vergilijeve latinščine, kot hrbtna stran jezikovne

7 Dve ključni pregledni deli o recepciji Trubarja: Grdina (2006), o Trubarju v kontekstu kulturnega boja zgodnjega 20. stoletja pa Vitorović (2006).

8 Simoniti kriterija etničnega porekla ali jezikovne pripadnosti ni postavjal v ospredje. Zato »Humanizem na Slovenskem in slovenski humanisti«, pri čemer je z drugim delom naslova skušal zajeti predvsem delovanje nekaterih posameznikov na Dunaju in drugod. Nikakor pa ni nesmiseln teritorialni pristop. Izkaže se namreč, da 1) »mednarodni« humanizem ni deloval v teritorialnem vakuumu; 2) da so kljub skoncentriranosti intelektualne in politične dejavnosti v velikih središčih pomembno lokalno vlogo igrala manjša središča (samostani; Ljubljana z novo škofijo; dvor celjskih grofov); 3) da je ta intelektualna dejavnost lahko pronikala tudi v širše lokalno okolje. Natanko o tem je prvi razmišljal Slodnjak.

9 Kot ugotavlja Simoniti (2007, 29), so najvidnejši med njimi zavzeli celo militantno antireformacijsko stališče; Herberstein je s svojo doktrinarno spravljivostjo izjema.

10 *Arcticae horulae* se začnejo programsko: *Plures novisse linguas et iucundum est, et utile, addo et pernecessarium esse, in confesso est.* »Znati več jezikov je prijetno, koristno; dodajam, da je očitno tudi nadvse potrebno.«

hegemonije in kot izraz *istega* univerzalizma prebudi zanimanje za jezikovna obrobja. Še posebno med posvetnimi in cerkvenimi politikami tega časa; Enea Silvio Piccolomini, poznejši papež Pij II., je v svojem dunajskem obdobju sploh utrl zanimanje za Slovane (spis *De Europa*; gl. Simoniti, 2007 [1985], 161–164); konkretno zanimanje za slovenščino je nato izpričano za tržaškega škofa Pietra Bonoma, Sigismunda Herbersteina in cesarja Maksimilijana.¹¹

Geografski vidik te dvojnosti so antikvarska zanimanja, ki jih »imperialistična«
Literarna Država goji v zvezi z lokalnimi tradicijami: taka sta na primer zgodnje-humanistična domislica o Kopru kot grški koloniji in kult »proto-humanista«
Hieronima kot istrskega (?) lokalnega svetnika pri Koprčanu Vergeriju starejšem. Tovrstni lokalni patriotizem pogosto dobi poteze etnične identifikacije. Hvarski dominikanec in učenjak Vinko Pribojević je že leta 1525 na Hvaru pred izbranim občinstvom nastopil z latinskim govorom (objavljeno v Benetkah 1532), v katerem je (Marinčič, 2019a, 132; tam tudi druga literatura) z manipulacijo antičnih virov Ilire izenačil s Slovani, Slovane pa v svojem prikazu predstavil kot ljudstvo, ki je v vseh obdobjih usodno krojilo svetovno zgodovino – med Slovani se poleg »Dalmatinca«
Hieronima najdejo tudi Dioklecijan pa celo Aleksander Veliki in Aristotel. Humanistična učenost torej podpira in s pomočjo latinščine promovira vizijo nekakšnega univerzalnega in vsepričujočega panslovanskemega imperija. Ob tem pa ne gre pozabiti, da je Pribojevićevo izhodišče slejkoprej Dalmacija, s »Slovanom«
Hieronimom prazibelka slovanske slave.

Lokalne etnične identifikacije so bile med humanisti *en vogue* (Simoniti, 2007). V Pribojevićevi različici celo z imperialističnimi potezami. Tudi Herbersteinovi *Ruski zapiski* najbrž ne bi nikdar nastali, če se avtor ne bi počutil kot pripadnik slovanskega sveta. Pri Bonomovem učencu Trubarju so podobni nagibi več kot pričakovani. Projekcije koncepta naroda in romantičnega nacionalizma v 16. stoletje so vsekakor znanstveno neresne – posledica teh naivnih transpozicij je šolski mit o Trubarju kot očetu slovenskega naroda, če ne kar države.¹² A če ni koncepta naroda, to še ne pomeni, da ni mogoča »zamišljena skupnost«
(Anderson, 1983) drugačne vrste.¹³ Predvsem pa se vsaj glede Trubarja

11 Simoniti (1979, zlasti 185–196); Simoniti (2007 [1985]); Grdina (1999, 181–188).

12 Kosi (2013) je v tem pogledu prispeval nekaj pomembnih konceptualnih razmejitev.

13 Kerševan (2008, 195) npr. sploh ne podvomi, da je Trubarjeva »cerkev slovenskega jezika«
skušala obseči vse predhodnike idiomov, ki jih danes podrejamo slovenščini kot skupnemu imenovalcu; da si evangelijska cerkev kot *creatura verbi* za nekaj takega prizadeva, se zdi naravno.

ključni nesporazum morda skriva v tem, da njegovo »narodno zavest« *ante litteram*, vključno s čustvenimi nagovori »prelubim Slovincem«, razumemo kot nekakšno razširitev in poglobitev verskega angažmaja (in s tem tvegamo očitek anahronizma),¹⁴ namesto da bi si jo zgodovinsko prepričljivo pojasnili s sočasnimi humanističnimi zgledi.¹⁵

Poučen študijski primer je »ilirski domoljub« (*philopatridus Illyricus*) na naslovnici prve izdaje *Katekizma* (1550):

Catechismus In der Windischenn Sprach/ sambt einer kürtzen
Außlegung in gesang weiß. Item die Litanai vnd ein predig vom
rechten Glauben/ gestelt/ durch Philopatridum Illiricum.

Anu kratku Poduuzhene skaterim vsaki Zhlouik more v nebu pryti.

Kdo je »ilirski domoljub«? Matthias Flacius (Vlačič) Illyricus ali Trubar? Ker je avtor pridige o pravi veri Matthias Flacius (Vlačič) Illyricus, se zdi skoraj neizpodbitno, da je začetnik Trubar to vzhajajočo zvezdo protestantske teologije (Vlačičeva *De vocabulo fidei* je izšla eno leto prej, 1549) navedel kot avtorja dodatka. Poleg tega se z *Item* začenja nov stavek. Vendar se je Novak (2007), ki je prvotno zagovarjal to identifikacijo, spričo analogije z naslovnico *Abecedarija*, »inu ane Molytue/ te fo prepifane od aniga Peryatila vfeh Slouenzou«, nazadnje rajši odločil za Trubarja, saj ta navaja, da je *Katekizem* izdal pod izmišljenim imenom.

Da se kot »ilirski domoljub« podpisuje Trubar, seveda sploh ni nemogoče. Precej bolj verjetno je sicer, da se kot »prijatelj vseh Slovencev« postavlja ob bok

14 Od zgodovinsko nevzdržne težnje se zelo natančno ograjuje Jerše (2009, 23–24), sklicujoč se na Prijateljev znameniti esej. Prijatelj (1908) je v uvodnem delu tega besedila sicer napravil pomembno gesto, ko se je v imenu zgodovinske doslednosti osredotočil na Trubarjevo versko delovanje, vendar je v nadaljevanju argumentacijo spretno zaobrnil in Trubarjevo versko karizmo vendarle vpregel v voz liberalnega nacionalizma.

15 V tej zvezi so dragocena razmišljanja Stefana Di Brazzana (2005, 292–294 in 326–336): Trubarjevi namigi na Bonomovo čisto evangeljsko vero se nanašajo na Bonomovo zadnje obdobje, ko natančnih informacij o njegovih doktrinarnih usmeritvah nimamo; ravno Trubarjeva podoba Bonoma bi utegnila kazati na prikrito simpatije z reformacijo. Po drugi strani pa vse kaže, da je tržaški škof ostal povsem zvest Cerkvi in da je do konca življenja gojil predvsem toleranten odnos do heterodoksnih smeri. Zlasti zanimanje za ljudske jezike, ki sega v čas Trubarjevega prvega bivanja v Trstu, si je mogoče dovolj prepričljivo pojasniti z Bonomovo humanistično širino in s prakso katoliške Cerkve, ki je pri latinščini strogo vztrajala samo v liturgiji in pisni komunikaciji, medtem ko je v ustnih pridigah in pri izobraževanju duhovščine široko segala po govornih jezikih. Di Brazzano, "prav tam, 328 in op. 184", se o težnji slovenskih avtorjev (tudi Simoniti, 1979, 230–232), ki Bonomov jezikovni pluralizem izrecno povezujejo z reformacijo, izrazi kritično.

Hrvatu Flaciju Iliriku. To bi bil tudi pripraven dokaz za diferencirano razumevanje »Slovencev« kot »Neilirov«, tj. Nehrvatov. Ob vsem tem je treba upoštevati, da Trubar uporabo psevdonima po eni strani utemeljuje s političnimi okoliščinami, obenem pa se z gesto konspirativnosti tudi okorišča – če pozneje pravi, da je knjigo izdal pod psevdonomom (čigavim pravzaprav, svojim ali Vlačičem?), s tem dimno zaveso samo zgošča. Kar zadeva Trubarjevo domoljubje, identifikacija ilirskega domoljuba ni usodna. Če se Trubar morda vendarle predstavlja kot Ilirec, s tem zgolj sledi Vlačičevemu zgledu in privzema »ilirsko-slovansko« identiteto, ki jo je prvi promoviral slovanski »rodoljub« s Hvara Pribojević.

S Pribojevićem prehajam še k enemu vidiku etnične identifikacije. V nedavnem prispevku (2019a) sem dokazoval, da so Trubar in slovenski protestanti etnični in jezikovni razloček med Slovenci in Hrvati začrtali tudi s tem, ko so na metliški »konferenci« (1559), namenjeni oceni Konzulovih hrvaških prevodov, spričo turških vdorov južno mejo Svetega rimskega cesarstva postavili za mejnik med dvema različnima oblikama reformacijskega delovanja: tistega severno od Kolpe, ki je omejen na versko reformo, in tistega južno od mejne črte, ki mu je poleg tega namenjena še utopična misijonska naloga: spreobrnitev Turkov (oz. islamiziranih Slovanov) vse do Carigrada. Z razmejitvijo med slovenskim in hrvaškim reformacijskim projektom udeleženci formalno začrtajo jezikovno mejo, že obstoječo politično mejo pa utrdijo z nečim, kar presega zunanje geopolitične okoliščine. Vsaj na slovenski strani je turška nevarnost vir kolektivne identifikacije. Ta »zamišljena skupnost« z romantičnim narodom seveda nima nič. Vendar je pod vtisom turških vpadov realna, še več: ima jasne poteze nekakšnega samoobrambnega nacionalizma.

* * *

Simbolni »obrambni zid«, ki se je na ta način oblikoval, je pomenil tudi dokončno zavrnitev Vergerijeve (»protoilirske«) ideje o konstrukciji skupnega slovensko-hrvaškega oz. vsaj slovensko-dalmatinskega knjižnega jezika (Marinčič, 2018a). Vergerij je bil tudi kot odpadnik od Cerkve v marsičem še vedno humanistični univerzalist. Že pred južnoslovanskim angažmajem je opuščanje latinščine v svoji lastni publicistiki razumel kot veliko kulturno žrtev. Izpoved o tem posilja bratu, puljskemu škofu Giovanni Paolu I. 1543. Piše v času, ko je intimno

že »prešel na drugo stran«; komaj leto pozneje se bo znašel na inkvizicijskem procesu v Benetkah.

Ampak ne vem, kaj naj si mislim o tem svojem slogu. Še pred kratkim sploh ni bil tako zanič. No, prisluhnite, kaj se mi je zgodilo. Kadar odpluješ z obal Istre, najine skupne domovine, in se napotiš proti beneškim, včasih padeš v boj z vetrovi in morjem; si oddaljen od obal, tako da ne moreš pristati na oni strani, a se tudi ne moreš vrniti; mučiš se sredi morja. Tako sem tudi jaz nekoliko zašel v latinskem slogu; in ker se mi je zdelo, da bi mi lahko ljudski jezik pogosteje koristil in bi bil uporaben v moji službi, ki pomeni poučevanje ljudstev (ko je tako že hotel Bog), sem se ločil z mislijo in trudom od tistih prvotnih študijev/prizadevanj in prišel do teh novih. Doživel sem nešteto tegob in grdot tega sveta, in zdaj se počutim latinščini odtujen in oddaljen, nisem pa dosegel cilja in pristana, kamor sem bil odplul: ljudskega jezika. A če bo taka Božja volja, se bo nekoč nehala igra usode in se bodo končale preizkušnje; takrat se bom lahko vrnil k tistim prvotnim študijem ali pa se bolj temeljito posvetil tem drugim. To govorim samo v zvezi z jeziki; glede naukov pa dobro veste, katerim sem se odločil slediti. (Gherardo, 1545, 182-183; prev. M. M.)

V teh besedah je kar nekaj lažne skromnosti. Obenem je metaforično sporočilo jasno. Vihar sredi plovbe med latinščino in italijanščino pomeni, da se koprskemu mornarju izmikata obe obali visoke kulture. Celo italijanska *vulgaris eloquentia*, ki bi lahko bila nadomestna izbira, bo spričo poslanstva, ki mu ga je naložil Bog, za zdaj samo orodje verskega prosvetljevanja: *di maggior utilità in quel che conviene all'officio mio, che è d'insegnare ai popoli (già che così è piaciuto a Dio)*. Resnici na ljubo Vergerij tudi po menjavi strani ni nehal objavljati v latinščini; v tedanji mednarodni jezik je prevajal ali dajal prevajati celo svoje lastne italijanske traktate in pamflete. Nikakor pa l. 1543 še ni mogel slutiti, da bo desetletje pozneje (vsaj za nekaj let) postal apostol kranjskih Slovanov. In da se mu bo ponesrečil celo drobni približek latinskega univerzalizma, ki ga bo skušal doseči s stvaritvijo enotnega knjižnega jezika slovenskih in hrvaških »Ilirov«.

Skoraj topos slovenskega zgodovinopisja je, da je bil Vergerijev protoiliristični poskus zabloda, izvirajoča iz nepoznavanja razlik med idiomi na severnem Balkanu. Kot da bi hotel nekdanji papeški politik, zdaj pomemben akter evropske reformacije, tem ljudstvom visokostno vsiliti nekakšno malo Jugoslavijo – in to naj mu vse do danes zamerimo! Toda ilirizem 19. in zgodnjega 20. stoletja dokazuje, da je Vergerij o sorodnostih južnoslovanskih jezikov morda vedel več, kot smo mu »generali po bitki« (npr. po Cankarjevih *Slovincih in Jugoslovanih*, 1913) pripravljeni priznati. Njegov postumni triumf so bila prerekanja o tem, ali naj sploh nastane samostojna slovenska univerza – in še po odločitvi za ustanovitev: ali naj bo učni jezik sploh omejen na slovenščino.

Kakšno pa je v resnici mesto Vergerija in Trubarja v evropskem renesančnem humanizmu? Vergerij je imel standardno humanistično formacijo, vendar se v nasprotju s svojim starejšim sorodnikom in soimenjakom, avtorjem prvega humanističnega traktata o vzgoji in izdajateljem Petrarkove *Afrike*, literarno skoraj ni udeleževal; malodane vsa njegova besedila, tudi tista, ki jim je dal literarno obliko dialoga, imajo verskopropagandni značaj. Humanistična izobrazba, ki jo je Trubar dobil pri svojem učitelju in zaščitniku škofu Bonomu v Trstu, je bila omejena. Po lastni izjavi je z Bonomom bral Vergilija (poleg Erazma in Kalvina), vendar grščine ni znal, v latinščini pa si je v sili dopisoval kvečjemu z Vergerijem, ki (takrat še) ni znal nemško.¹⁶ Če tržaški zgodovinar Silvano Cavazza (2006, 93) o njem zapiše, da »kranjski reformator ni nikdar ni postal fin literat [*fine letterato*]«, je to zgolj konstatacija dejstva. Humanistični literat najfinejše vrste niti solidni latinski stilist Vergerij ni bil; pač pa je bil Bonomo med drugim kar uspešen neolatinski pesnik.¹⁷ Trubar je del evropske renesanse, kolikor je njen del reformacija; simbolno pa v prostor renesančnega humanizma vstopa tudi kot varovanec Vergerija, ki je že kot katoliški škof v Kopru podpiral prevajalca neke druge svete knjige, »poganske biblije« Homerja. Vergerij je vsekakor bil lokalni »apostol prevajalcev svetih knjig«. Ali Trubar v predgovoru k prvemu delu *Novo zaveze* (1557) namiguje na to okoliščino, ko pravi, da je bil Vergeriju takoj »za Bogom prvi in najpomembnejši sprožitelj« njegovega prevajalskega

16 Mesta Marinčič (2018a, 78, op. 4; 93, op. 35; 91, op. 29).

17 Temeljno delo o Bonomovem življenju in delu, ki vključuje izdajo nekaterih pesniških del, je Di Brazzano (2005).

dela?¹⁸ Če se je lokalni učitelj grščine, čigar identiteta je še vedno skrivnost, lahko kot avtor suženjsko zveste latinske šolske parafraze Božanskega ponašal z imenom ali psevdonomom *Divus*, lahko dobi »homerske« razsežnosti tudi Trubarjev prevajalski projekt – še posebno, ker zvestobo izvorniku v obeh primerih posredno jamči ista zemeljska avtoriteta. Ta alternativni »mit o Trubarju« kot Vergerijevem »malem Homerju« sem iznašel iz patriotskih razlogov. Zgodovinsko je nedokazljiv, vendar z biografskega stališča verjeten. Trubar je Divusa lahko celo osebno poznal; prav gotovo pa je za prevod Homerja, posvečen koprskemu škofu, kot naturaliziran Tržačan moral vedeti. Zato se mi zdi povsem možno, da v predgovoru namiguje na Vergerijevo nestorsko vlogo – in se s tem avtoironično postavlja ob bok (prav tako avtoironičnemu) koprskemu »malemu bogu«.

Temu ob rob dodajam Trubarjev poklon prvemu mentorju in učitelju, ki mu ga je naklonila renesančna *Država Učenih Besedil*. V uvodu v prvi del *Novo zaveze* se Trubar Bonomu v najboljši humanistični maniri oddolži s tiskano marginalijo, ki ob robu *navpično* spremlja njegove spomine na tržaška učna leta.¹⁹ Vsebina marginalije je citat iz Vergilijeve *Eneide* (4.539).

Et bene apud memores veteris stat gratia facti.

Kljub številnim apologetskim in prisiljenim poskusom, da bi Trubarja uvrstili med velike duhove evropske renesanse, se doslej po moji vednosti še nihče ni vprašal, zakaj ravno ta verz. Namesto da Trubarju za vsako ceno pripisujemo znanje grščine, ki ga po lastnih izjavah ni imel, Bonomu pa nekakšno slovensko »ljudsko elokvenco«,²⁰ si oglejmo kontekst *edinega* citata, s katerim se Trubar neposredno navezuje na rimsko klasiko.

18 Več argumentov Marinčič (2018a, 92–94).

19 Trubar (1557, a4; Sakrausky, 1989, 95–96). Prim. tudi Vrečko (2011, 23–24), vendar tu brez opozorila na ključno tipografsko okoliščino.

20 Ni zelo verjetno, da je Bonomovo zanimanje za (tržaško) slovenščino, četudi izraz humanističnega kozmopolitstva, presevalo konverzacijsko znanje; to znanje za razlaganje Vergilija pač ni moglo zado-
stovati. Da ga je škof od rane mladosti osebno poučeval, in to tudi v slovenščini, Trubar omeni v kontekstu poklona, ko skuša poudariti njegovo kulturno širino in človečnost. Zelo verjetno je bil Vergerij kot Koprčan in škof v Modrušu in Kopru s slovanskimi idiomi teh pokrajin seznanjen bistveno bolje.

Verz v četrti knjigi *Eneide* izreče Didona, ki jo Enej zapušča:

Nox erat et placidum carpebant fessa soporem
corpora per terras, silvaeque et saeua quierant
aequora, cum medio uoluuntur sidera lapsu,
cum tacet omnis ager, pecudes pictaeque uolucres, 525

quaeque lacus late liquidos quaeque aspera dumis
rura tenent, somno positae sub nocte silenti.
at non infelix animi Phoenissa, neque umquam
soluitur in somnos oculisue aut pectore noctem 530

accipit: ingeminant curae rursusque resurgens
saeuit amor magnoque irarum fluctuat aestu.
sic adeo insistit secumque ita corde uolutat:
'en, quid ago? rursusne procos inrisa priores
experiar, Nomadumque petam conubia supplex, 535

quos ego sim totiens iam dedignata maritos?
Iliacas igitur classis atque ultima Teucrum
iussa sequar? quiane auxilio iuuat ante leuatos
et bene apud memores ueteris stat gratia facti?
quis me autem, fac uelle, sinet ratibusue superbis 540
inuisam accipiet?

[...]

Tantos illa suo rumpebat pectore questus:
Aeneas celsa in puppi iam certus eundi
carpebat somnos rebus iam rite paratis. 555

Bila je noč, vsa bitja po zemlji so se trudna predajala spokojnemu spancu, mirovali so gozdovi in divja morja. Takrat so se zvezde drse kotalile sredi svoje poti, molčala so polja, živali in pisane ptice, ki prebivajo na jezerih in med sršečim grmičevjem po poljih. Pod tihotno nočjo jih je prevzelo spanje.

Ni pa prevzelo nesrečne Feničanke. Ne sprostí se v spanje, njene oči in prsi ne sprejmejo vase noči. Vedno hujša je njena bridkost. Spet začenja v njej divjati ljubezen. Kipi v viharju jeze. V srcu brez konca premlevala: »Glej, kaj naj storim? Naj spet poskusim srečo pri snubcih, ki sem jih še ravnokar zasmehovala? Naj

ponižno snubim numidijskega ženina? Ko pa sem vse te soproge že tolikokrat zaničljivo zavrnila! Naj grem s trojanskim brodovjem in se podredim oblasti Tevkrov? Gotovo me bodo z veseljem vzeli, ko sem jih olajšala bremen. Gotovo sta pri njih še vedno živa spomin na moja nekdanja dobra dela in hvaležnost. [Bolj dobesedno: »Gotovo v svoji hvaležnosti pomnijo davno uslugo.«] Daj no! Kdo neki me bo, osovraženo, sprejel na svoj ošabni krov? [...]«

Medtem ko so take tožbe bruhale iz njenih prsi, se je Enej na visoki krmi, odločen, da odpluje, predajal spancu. Vse je bilo zgledno pripravljeno za odhod.

Trubar je Didonin bridki sarkazem ponedolžil v izraz hvaležnosti. Toda ali je res samo to? Vergilij, izstrižen v pregovorno frazo? Celo če je bil »klasični« del Trubarjevega tržaškega tirocinija omejen na popularno »Didonino knjigo« in celo če vajenec tudi od te ni odnesel prav veliko, se zdi verjetno, da se je ob tej priložnosti potrudil s čim, kar presega šolsko paremiologijo. Pomenljivejša simbolna vzporednica se skriva pod površjem, podpira pa jo še eno kanonično latinsko šolsko delo, tokrat krščansko: Avguštinove *Izpovedi*. Avguštín si v znamenitem pasusu prve knjige (13.20–22) očita mladostne »enejevske« blodnje/zablode, ko je rajši točil solze nad Didonino grmado, kot da bi objokoval smrt Odrešenika. Toda v pripovedi o pobegu iz Kartagine, »kotla pregreh« (besedna igra *Karthago-sartago*), v Rim, se Avguštín kaže kot nekakšna »pokristjanjena« različica Eneja, vlogo zapuščene Didone pa prevzame njegova mati Monika (5.8.15).²¹ S krščanskimi interpretacijami *Eneide* je Bonomo Trubarja lahko seznanil tudi čisto mimogrede. A četudi ga ni, je malo verjetno, da ne bi omenil Avguštínovega obračuna z mladostnim navdušenjem nad Didonino knjigo – le da kot občudovalec poganske klasike Avguštínove spreobrnjenke vneme ni mogel komentirati brez prizanesljive ironije. A tudi to je gola špekulacija. Če se omejimo na temeljni koordinati, Enejevo »izdajstvo« in Avguštínovo pokoro nad mladostno lektiro, je dovtip vendarle na dlani: Trubar je »zapustil« Bonoma in Vergilija, ker ga je (kot Eneja, tistega poganskega, pa tudi tistega avguštinskega) klicalo višje poslanstvo. A kot učenec pristnega humanista v svoji kartaški/tržaški epizodi ne bo videl »kotla pregreh«. Tergeste ni Karthago. Trubarju dvor Bonoma, humanista, erazmovca in zmernega simpatizerja reformacije ne pomeni preteklosti, ki bi jo bilo treba preseči ali zatajiti. Prav nasprotno. Trubar je od Eneja, še posebno od Avguštínovega, ki preteklost zataji, drugačen v tem,

21 Prim. Ziolkowski (1995, 5–9); Maccormack (1998).

da je *memor* in da ga ob spominu na tržaška leta navdaja hvaležnost. Šele prek te medbesedilne operacije se Didonin sarkazem razblini v izraz hvaležnosti. Če navedku ne pripisujem pregloboke sporočilnosti, je bistvo dovtipa ravno v tem, da se »zapuščeni« Bonomo izza groba oglašja z Didonimi očitajočimi besedami, ki terjajo odziv²² – odziv pa v novem, humanističnem kontekstu ni moralistična cenzura poganskega slovstva, temveč eksplicitni poklon, ki ga vergilijevska »navpična marginalija« po vsej dolžini spremlja. Ne pozabimo: Trubar je pri Bonomu (poleg Kalvina) bral Erazma, ki vodi *ad fontes*, h grškemu izvorniku *Nove zaveze*. Vergerijev varovanec, Koprčan Divus je s svojo latinsko parafrazo bodočim humanističnim izobražencem pomagal pri Homerjevi grščini. Tudi Vergilij vodi *ad fontes*: k Avguštinu, Danteju, Petrarki in k izvorom zahodnega (latinskega) humanizma. Nasprotja med pogansko klasiko in reformacijskim poslanstvom ni, ostaja samo *gratia veteris facti*.

* * *

Ko Trubar in Krelj tožita nad zaničevanjem izobrazbe »na tukajšnjih tleh«, uporabljata velike besede. *Bonae artes* in *humaniora studia* – na Kranjskem l. 1565! Take zveneče besede lahko uporabljata samo zato, ker v zvezi z novo šolo *ne* razmišljata, da bi višjo kulturo utemeljila na govornem jeziku (in zdaj tudi že jeziku tiska). Trubar se na tej točki – protislovno – spet znajde v neposredni bližini elitne kulture, s katero se je pri Bonomu seznanil, a jo pozneje po enejevsko izdal. Izhodiščno vprašanje, ki sem ga želel nakazati z naslovom, je prav v tem. Trubar je dal slovensko govorečim *Novo zavezo* in *Psalm*e – torej pomemben del tega, kar imenujemo *divinae litterae*. Dalmatin jim je dal celotno *Biblijo*. Kdaj pa je širši krog slovensko govorečih prišel v opaznejši stik s tem, kar lahko konvencionalno poimenujemo *humaniores litterae*, torej z zahtevnejšo posvetno literaturo?²³ Z drugimi besedami: kdaj je lamentacija o barbarskem

22 Vsebina tega hipotetičnega očitka je na las podobna Vergerijevim samoočitkom v pismu, navedenem zgoraj, ko reformator *in spe* zapušča klasične obale in se zaradi višjega poslanstva prostovoljno podaja v viharje barbarstva.

23 Komparativ *humaniora studia* (in po analogiji *humaniores litterae*) se v renesansi pogosto rabi kot sinonim za *studia humanitatis*, npr. v naslovu znanega govora, ki ga je imel Marc-Antoine Muret v Benetkah l. 1555, *De utilitate iucunditate et praestantia literarum humaniorum, adversus quosdam eorum vituperatores*. Nasprotje *studia humanitatis* – (sholastična) teologija je na dlani in komparativ ga lahko poudarja. Razlog za (izumetničeno) uporabo komparativa je v izhodišču sicer preprostejši: *humana studia* bi bilo povsem zavajajoče. *Antibarbarus* (Krebs, 1837, 243-244) opozarja, da se pridevnik

zaničevanju svobodnih umetnosti in humanističnih študijev, sprožena 1. avgusta v letu Gospoda Odrešenika 1565, postala objektivno nepotrebna? Po najstrožjih merilih, torej če prisegamo na artikuliranost v lastnem jeziku kot predpogoj razvitega intelektualnega prostora (sam na to prav militantno prisegam), šele z ustanovitvijo Univerze v Ljubljani in z odločitvijo (ki sprva ni bila samoumevna), da bo njen učni jezik slovenščina.

Da je ta teren pripravila literatura 19. in zgodnjega 20. stoletja, je neizpodbitno. Toda kdaj in na kakšen način so *humaniores litterae* na naših tleh dobile zamah in širino, ki bi bila primerljiva s Trubarjevim verskoprosvetiteljskim projektom? Predpogoj za to je seveda jezikovni kod, ki bi bil kos zahtevnejšemu leposlovju, filozofiji in znanstveni literaturi bolj razvitih evropskih jezikovnih skupnosti. Prešernov *tour de force* je bila predvsem *creatio ex nihilo* jezika visoke literature, ki v sonetih in v *Krstu pri Savici* romantizira nekaj, česar ni, fikcijo slovenskega Danteja, Petrarke in Tassa.²⁴ Vtis, ki ga Prešeren s svojo jezikovno invencijo umetno ustvarja, je tudi vtis živahne literarne dejavnosti pod vplivom sočasnih tokov – kot da bi na Kranjskem mimo Prešerna in Čopa obstajalo literarno vrvenje v duhu evropskega byronizma ali schleglovske visoke romantike!

Ta prispevek k »svetovljenju« slovenske literature,²⁵ naj je bil še tako neorganski, je dal literarni ustvarjalnosti v slovenščini, vsaj če gledamo *ex posteriori*, odločilen impulz. Toda za Prešernovo ciljno bralstvo je bistvena okoliščina, da omenjeni retrospektivno skonstruirani literarni kodi tedaj niso obstajali niti v obliki prevodov, razen seveda prek nemškega posrednika. V svojem času in okolju Prešernov eksperimentalni preboj ni mogel imeti širokih jezikovno-kulturnih učinkov,²⁶ zato ne preseneča, da je lahko Stritar, izhajajoč iz zmotnega

humanus v različnih oblikah (*humanior*, *humanissimus*) v antiki nikoli ne pojavlja ob *doctrina*, *artes*, *litterae*, *studia*. »Katere litterae naj bi bile humane? Katere torej humanissimae?« Vendar je mogoče vsaj nastavek za novoveški koncept najti v Varonovi distinkciji *antiquitates rerum humanarum – divinarum*, ki ves njegov enciklopedični svet deli na dve področji znanosti.

- 24 Moja knjiga o Prešernu in (zlasti latinski) antiki (2011) je le deloma posvečena oblikovnim vprašanjem, npr. dvodelni zgradbi *Krsta pri Savici* s tassovskimi oktavami in dantejevskimi tercinami, vendar je stvaritev visokoliterarnega *koda* del Prešernovega podviga (oblikovni vidik) organski del poskusa, da bi v slovenski prostor z eno samo velikopotezno gesto prenesel zahodni kanon, ki zgodovinsko temelji na latinski in italijanski klasiki.
- 25 Juvan (2015; 2016).
- 26 Paradoks: *Krst pri Savici* je prvič dobil res opazen domet z drugo objavo v Bleiweisovih *Novicah* l. 1844; toda velikemu delu potencialnega bralstva, ki ni poznalo niti Homerja, Vergilija, Petrarke in Tassa, kaj šele Byrona in visokoromantično katolištvo Friedricha von Schlegla, so morale svetovljanske literarne odlike tega besedila ostati skrite. Glede na Prešernov siceršnji sloves so utegnili nekateri bralci pesnitev brati celo v enostransko freigeistovskem ključu.

sklepa, da smo lahko velikim enakovredni tudi brez njihove pomoči, z literarno beatifikacijo Barda zatrl prebojno moč njegovega svetovljanstva.²⁷ Ob Trdini²⁸ in Jurčiču je pozneje prav svetovljanski Stritar najsrdejeje zavračal kvarni stik s tujimi vplivi, še posebno ravno v obliki prevodov; izvrstna ponazoritev te drže je njegov prevod odlomka Byronove *Mazepe*, katerega edini namen je bilo razvrednotenje prevodov Koseskega, končni nauk pa razvrednotenje prevajanja kot takega (Stanovnik, 2005, 192–196). V nasprotju z znamenito izjavo o tem, kako se Prešeren pri poslednji sodbi odreže enako dobro kot veliki,²⁹ se Stritar pozneje pogosto »izda« s paternalistično držo, ki se ob vsem svojem razrednem ekskluzivizmu povrhu sklicuje na socialni argument:

Ako bi nam kdo spisal slovenskega Fausta, to je: tako delo, katero bi se dalo primerjati Faustu – bati se ni, vendar recimo tako [...]

In vendar – naravnost govorim, naj se pohujšuje, kdor se hoče – in vendar mislim, da bi pisatelj z vsem svojim Faustom ne koristil toliko narodu, kakor bi mu podal kaj takega, bodisi pesmi, dramo ali povest, kar bi zgrabilo z elementarno močjo ves narod od prostega kmeta pod slamnato streho do visokega gospoda. To bi bilo zares narodno delo.

Učimo se od drugih narodov, ki so pred nami po svojem zgodovinskem razvoju, posnemajmo jih, a pametno! Jemljimo od njih samo to, kar ustreza našim potrebam. Lepo, plemenito drevo je oljka, a kaj nam, ko ne rase v naših tleh! Ne bodimo kakor divjaki: ko pridejo Evropejci k njim s svojo »kulturo«, po čem sežejo najprej s poželjivimi rokami? Po »fraku« in po »cilindru«. V fraku in cilindru ponosno stopajo in se šopirijo – bosopeti. Francoska akademija je lepa naprava, a kdo bi jo ustanavljal v deželi, kjer ljudje niti brati in pisati ne znajo! (Stritar, 1955 [1876], 344–345)

27 V znamenitem eseju Stritar (1955 [1866], 16–46).

28 Ta je v tem pogledu še posebno zanimiv, saj je bil – kar danes malokdo sploh ve – profesor latinščine in grščine in je v tem poklicu izrazilo trpel; prim. Hriberšek (2005).

29 »Ko bi se sklicali narodi pred sodnji stol, naj se izkažejo, kako so gospodarili z izročeni talenti; kako se je vsak po svoje vdeležil vesoljne, človeške omike: smel bi se mali slovenski narod brez strahu pokazati med drugimi z drobnimi bukvicami, katerim se pravi: Preširnovе poezije.« (Stritar 1955, [1866], 46)

Pojavu, ki ga je dokumentirala Majda Stanovnik (2005; prim. zdaj Juvan, 2017), slovenske literarne zgodovine posvečajo malo pozornosti, tako kot so večinoma nepozorne tudi na odločilni prispevek prevodne literature k procesom »posvetovljenja«.30 Zastoj, ki ga je povzročil gizdavi nacionalizem druge polovice 19. stoletja, je presegel šele razmah prevajanja, zlasti po I. svetovni vojni, deloma že prej.

Vprašanje je bistveno ožje od (pogosto že avtoreferenčne) razprave o »slovenskem kulturnem sindromu«, torej o utemeljevanju naroda (vključno z njegovimi političnimi stremljenji) na jeziku in literaturi.³¹ To utemeljevanje je bilo v ideološkem pogledu bolj heterogeno, kot se kaže na prvi pogled, skupni imenovalec, ob katerem razlike bledijo, pa je ekskluzivizem nove kulturniške elite, ki v političnih razmerah druge polovice 19. stoletja jezik in literaturo čedalje bolj razume predvsem kot emblematičnega prestiža (Močnik, 1983, 84–114). Toda odnos do prevajanja vendarle pokaže dokaj jasno ideološko črto: Trdina, Levstik in Stritar so za gradualistični pristop, torej za počasni, a samonikli razvoj slovenske besedne ustvarjalnosti, ki ga prevajanje tujega leposlovja kvečjemu ogroža. Medtem Koseski po svojih močeh, v skladu s svojimi jezikovnimi prepričanji in okusom prevaja Homerja, »Miroslava Šilerja« in druge stare in moderne klasike. Dejstvo, da avtohtonistični dogmatizem privzamejo »mlado-slovinci«, torej liberalna stran, med njimi najbolj izrazito svetovljanski *bel esprit* Stritar, samo potrjuje Močnikovo tezo o literaturi in (politično preplašenem) narodnokulturnem aktivizmu kot razrednem emblemu nove domoljubne elite.

S tem bi se lahko že vrnil k liberalnemu mitu o Trubarju – skupni imenovalec je bržkone na dlani. Toda naj se poprej dotaknem še ene obrobne, a zgodovinsko poučne epizode, ko se meje in samoomejitve slovenskega slovstvenega razvoja kažejo ob soočenju z latinskimi klasiki.

L. 1863 je postumno izšel integralni prevod Vergilijevih *Georgik*, delo celjskega zdravnika Jožefa Šubica (1802–1861). Prevod nima posebnih literarnih odlik, vendar je dokaj točen in skuša tudi oblikovno zvesto slediti izvorniku; mestoma

30 Zgovorno je, da je prevajalsko delo Vladimirja Levstika, ki nam je v slovenščini odkrival ruski in francoski roman, prevodi pa so brezhbno natančni in lepo berljivi še danes, z monografijo obeležila šele Francozinja, delujoča na Univerzi v Ljubljani, F. Gacoin-Marks (2017).

31 Zadnji izviren odziv na to premleto tematiko je Dović (2007), ki skupni imenovalec starejših razprav išče v vprašanju, koliko je bila literatura v 19. stoletju *splah res* politično relevantna.

je celo zelo učinkovit.³² Vsekakor pa gre za prvi celovit prevod kakega tako obsežnega tujejezičnega klasičnega dela.³³ V uvodu med drugim beremo naslednje:

Latinščina in stihotvorje Virgilijevo – oboje je tako izverstno in veličastno, da je povzdignilo pesnika na najvišji verh slave med rimski pisatelji.

Omenjene prednosti tega pesmotvora in goreča želja, slovenskemu slovstvu, kolikor je meni dano, dodjati kaj hvale vrednega, napeljale so me pred desetimi leti, da sem se lotil presaditi imenovani latinski pesmotvor v slovensko ograd. Navdajala me je pri tem delu sladka nada, da s tem prevodom tem več ustrežem slovenskim bratom, ker še nimajo nobenega klasikarja popolnoma poslovenjenega; glasoviti pisatelji greški in latinski pa so vendar na vekove temelj in podlaga, na kateri ste razcveteli omika in slovstvo vseh narodov, ki še dan današnji cvetete in napredujete krepko in veselo. [...] Prepričati sem se tudi hotel, je li sladkomili govor slovenski v resnici tako uboren in okoren, kakor to terdijo njegovi neprijatelji in protivniki; ali zares nima dovolj prikladnih besed in izrazov za dela različnih véd in umetnij? Je li bi ne smel podati se v književni dvoboj z viteškim Rimljanom ali z junakoponosno Grekijo? Menim da sme.

Prestavlja pa imenovano pesniško delo neumerjočega Virgilija, imel sem posebno pred očmi nekoliko omikane, s klasičnimi vedami nekoliko seznanjene kmetovavce in prijatelje davnorimskega knjiženstva, ki bi utegnili včasih, trudni po težavnih djanjskih opravilih, prehajati se po zelenih tratih in prijetnih zahladjih davnega pesništva, ter slušati milemu petju latinskih Modric; ali katerim bi drago bilo, da bi zvedili, kaj in kako so nekdanji Rimljani mislili in počinjali v poljedelstvu in živinoreji. (Šubic, 1863, 3-4)

32 Upoštevajmo, da je bilo prevajanje v heksametrih v slovenščini tedaj še na začetku; prve obsežnejše prevode *Iliade* je prispeval ravno Koseski.

33 Osnovne biografske informacije ima *Slovenski biografski leksikon*, [https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi674034/\(1.5.2020\)](https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi674034/(1.5.2020)); gl. tudi avtobiografski pripis in postskript J. Majcingerja v Šubic (1863, 116–118).

Na prvi pogled je izbira Vergilijevih *Georgik*, utemeljitvenega besedila Avgustove agraristične ideologije, v sozvočju s prej omenjenim liberalno-narodnjaškim kulturnim avtohtonizmom.³⁴ A kot sem skušal nakazati v nedavnem prispevku (Marinčič, 2018b), so bile pobude prevoda, ki je začel nastajati kmalu po Prešernovi smrti in je bil dokončan vsaj pet let pred Stritarjevim prelomnim esejem, povsem drugačne. Šubičeva politična usmeritev je vsekakor liberalna in narodnjaška, celo bojevito antiklerikalna; katoliški duhovščini očita skoraj samo to, da zaradi celibata ničesar ne prispeva k ekspanziji naroda.³⁵ Vendar je njegov pristop h kultiviranju slovensko govorečega ljudstva zelo daleč od ekskluzivizma poznejših narodnih buditeljev. Nekdanji padovanski študent Šubic v svoji tragikomični zavzetosti res misli, da bo slovenski kmet bral njegovega Vergilija. Iskreno upa, da lahko s tovrstno intenzivno terapijo nadomesti stoletja zaostanka!

Šubicu je treba priznati vsaj to, da kot iskren literarni diletant ne išče alibija v buditeljskem snobizmu. Smešen je vsekakor, a deloma tudi po krivici – ker je iskren v svoji želji, da bi slovenskega kmeta prek Vergilija zbližal z rimsko klasiko. Če v prevajanju Vergilija išče strmoglavo bližnjico, je to skladno s Prešernovo radikalno idejo o umetni konstrukciji jezika klasikov in z občudovanja vrednim prevajalskim trudom Koseskega. Liberalni celjski zdravnik v petdesetih letih 19. stoletja še ne more vedeti, da bo pod Levstikovim in Stritarjevim vplivom sledila regresija, v svoji ideološki dvoličnosti ne zelo drugačna od tiste, ki jo je Prešeren karikiriral v *Novi pisariji*.

* * *

Naslov tega prispevka meri na dilemo med humanističnim univerzalizmom in etničnim ekskluzivizmom. Vprašanje jezika se v to dilemo na prvi pogled umešča na jasen način, v resnici pa ne. Prvič zato, ker je visoka intelektualna kultura brez (v jeziku) artikuliranega intelektualnega okolja lahko zgolj nekakšna platonična abstrakcija. Drugič zato, ker je bila še vsaka intelektualna *lingua*

34 Ker se je zdelo, da gre za zgodovinski zasnutek blutundbodnovskih ideologij, je bila pesnitev pozneje blizu tudi nacistom, ki so sicer dajali prednost grštvu; prim. Thomas (2000).

35 Šubic (1848) v uvodniku celjskega tednika, ki je sicer kmalu zamrl, napade duhovščino kot »državo v državi«, ki je »poguba vsake države«, in sklene: »Naš duhoven, državnik [Staatsbürger] ko mi, naj bo odrešen od tiskočiga in nečloveškiga jarma persiljeniga brezzakonstva, naj bo oženjen, z svojo rodbino naj živi med nami. Gospod Papež, ki je že nekaj imenitnega opravil, naj še to stori; če tega ne bo storil, naj vladija, naj državni zbor – pa kmalo stori. Proč z Samostani, proč z Coelibatam!«

franca v zgodovini tudi vir in instrument družbenega ekskluzivizma. To velja tudi za večstoletno hegemonijo nemščine v srednji Evropi. Stritarjeva zaščitniška drža je zanimiva ravno zato, ker premoči velikega jezika teoretično ne priznava (Prešeren pred sodnim stolom), v resnici pa se nanjo oportunistično opira. Cilj ni celovit kulturni razvoj jezikovne skupnosti, temveč kulturniški prestiž; ne gre za pristno prosvetiteljsko prizadevanje, temveč predvsem za novo obliko družbenega ekskluzivizma, ki je po svojih učinkih kontrafaktura germanske hegemonije. To razredno dvoličnost prav simptomatično razkriva svarjenje pred tujo gospodo, ki bo prinesla frake in cilindre in se prek prevodov svetovne literature zažirala v materialno substanco naroda.

Gibanja, ki so imela za cilj etnično emancipacijo, so se vselej sklicevala na jezik in literaturo, vendar nikdar niso niti trdila, da je njihov poslednji cilj izrazno artikulirana intelektualna skupnost. Niti v konjunkturni, idealistični fazi, niti *post factum*. Dokaz za prvo je nevoščljiva drža buditeljev 19. stoletja, dokaz za drugo velika regresija, ki smo ji priča v samostojni državi. V tem novem stanju za etnično emancipacijo seveda sploh ne gre več; gre kvečjemu za vprašanje razvitosti in – naj mi bo oproščen ta terminološki prekršek – kompetitivnosti države oz. nacije (s čimer imam v mislih *nation* v ameriškem pomenu, torej prebivalstvo države ne glede na etnično poreklo). V temelju gre za možnost jezikovne skupnosti, da se prav glede na svoj objektivno šibkejši položaj v intelektualnem in kulturnem smislu razvija na enaki stopnji kot večje jezikovne skupnosti.

Da tu ne gre za vprašanje narodnega ali kakšnega drugačnega prestiža, temveč za povsem konkretno politično in socialno vprašanje, se je jasno pokazalo v nedavnih razpravah o jeziku na univerzah. Zahteva po »internacionalizaciji« (beri »anglizaciji«) univerz, ki da nas bo rešila zatohlosti, se je izkazala za ideološko puhlico³⁶ in špansko steno ponudnikov študijskih programov, ki si

36 Navsezadnje zato, ker izhaja iz koncepta nacije in ga le navidezno presega. Operacija je povsem kozmetična, saj je internacionalizacija evfemizem za anglizacijo, razmerja, ki jih ta proces zrcali in soustvarja, pa se ujemajo s političnimi in ekonomskimi razmerji med centri in periferijo; prim. zgodovinski pregled Rastka Močnika (2016). Angleški govorni prostor iz procesov poobrobljenja sploh ni izvzet: ker humanistična znanstvena produkcija čedalje bolj ignorira celo dela v nekdanj ključnih jezikih, francoščini, nemščini in italijansčini, se s tem preverljivo vdaja provincializaciji, *if on a great scale*. V kontekstu tega članka se mi zdi zgovoren primer nove ameriške *Virgil Encyclopedia* (2013). Potreba po taki enciklopediji izvira prav iz kanonične vloge Vergilija, ki sta jo na zahodu utemeljila Dante in Petrarca; gre torej za eminentnega avtorja »središča«. Vendar ta enciklopedija skoraj v celoti ignorira neangleško sekundarno literaturo, tudi najbolj temeljno italijansko, nemško in francosko, kadar ni prevedena. Od Vergilijeve univerzalnosti je ostal samo emblematični imperializem, ki pa tokrat v jeziku imperija govori jezik province. O »provincialistični« drži avtorjev Holzberg (2014),

od tekme na globalnem trgu obetajo dobiček. Kritiki smo opozarjali, da to z interesi tukajšnjega prebivalstva nima ničesar skupnega in da omenjena globalna ponudba v veliki meri parazitsko izčrpava proračun, namenjen izobraževanju tukajšnjega prebivalstva (Novak in Komel, 2019); to dogajanje je škodljivo zato, ker so visokošolski proračuni znotraj EU ločeni, ker so socialni pogoji študija pri nas relativno ugodni in ker imajo vsi državljani EU enake pravice glede dostopa to študija, tudi brezplačnega in pri nas celo s številnimi dodatnimi socialnimi pravicami (Marinčič, 2019b). A prav zato, ker smo odkrito opozarjali tudi na ekonomski in socialni vidik »internacionalizacije«, smo v kontekstu nekritičnega globalizma, ki je »levim« in »desnim« političnim silam nenavadno skupen, dobili oznako zaprašenih nacionalistov. Ker je bil očitek konkretne, materialne narave, povezan zlasti z interesom tukajšnjega prebivalstva, so se akterji v polemiki, kolikor je bilo sploh bilo, atavistično oklenili ideologije in reklamnih gesel.

Poseben vidik »internacionalizacije« je privoljevanje v vladavino komercialnih bibliometričnih indeksov pri ocenjevanju znanstvenega dela. Špekulativne prakse, ki so se v tem pogledu razvile na vseh področjih znanosti, so splošno poznane. V humanistiki je očiten rezultat strm upad produkcije kvalitetnih monografij, propad nekdanj živega revijalnega življenja, degradacija prej solidnih revij in nastajanje novih, ki temeljijo na vzajemnem citiranju po dogovoru. V literarnih vedah se je med drugim skoraj povsem izgubila vez med »znanostjo« in »kulturo«: nekoč je bil na teh področjih poleg monografije ključni žanr prevod temeljnega dela s spremno študijo, zdaj prevladujejo »indeksirani« članki z vsemi tehničnimi atributi empirične znanosti, vendar vsebinsko prazni, izrazno neužitni in kulturno irelevantni.³⁷ Ker strategija objavljanja »zaradi točk« ponuja lažje poti, je v humanistiki upadlo celo prizadevanje za objavljanje v tradicionalno uglednih mednarodnih revijah in pri priznanih mednarodnih založbah. Smoter bibliometrije je namreč ravno ta, da naj periferija ostane periferija – in pod krinko kvaziobjektivnega, kvazimeritokratskega številčnega ocenjevanja znanstvene

klasični filolog s številnimi prevodi v angleščino, ki pa je iz gneva nad tovrstnimi pojavi nehal objavljati v angleščini in se po upokojitvi v celoti posvetil prevajanju antične literature v nemščino.

37 Vsekakor je prepričljiva ocena, da je za krizo humanistike in družboslovja v veliki meri odgovoren neke vrste novi pozitivizem, tako Adam (2016). A po mojem ne kot ideologija in metoda, kot to velja za pozitivizem 19. in zgodnjega 20. stoletja, temveč kot nerefektiran, stihijski odziv na nove politične, institucionalne in finančne kontekste znanosti, še posebno ko gre za vrednotenje znanstvene produkcije.

produkcije potone še globlje. V ekonomsko »središčnih« državah, kot so ZDA in Nemčija, se za bibliometrične indekse skoraj ne menijo.

* * *

V prvotni, govornjeni različici se je moj prispevek končal s konstatacijo neke (sicer premalo priznane) samoumevnosti: brez razmaha prevodov leposlovja in humanistike, prvega že od konca I. svetovne vojne, druge v res velikem obsegu šele od osemdesetih let 20. stoletja, bi se slovenska literatura in slovenski intelektualni prostor še dolgo s prav kmečko sramežljivostjo izogibala sodnemu stolu, h kateremu se je nek popoldan l. 1866 s Prešernom v žepu sprehodil Stritar. Predavanje sem takrat zaključil z improvizirano prosopopejo narodno zavednega očaka 19. stoletja, ki (v nasprotju z Levstikom in Stritarjem) ni gizdav in rojakom privoščil izobrazbo in omiko. Ker je ta žlahtni očaj besede *d'outré-tombe* izrekel samo ob tisti priložnosti, lahko na tem mestu le približno povzamem njegova sporočila.

Narod in nacionalna kultura sta, to je zdaj spoznal, slepili. Prepogosto sta bila politična alibija. Tudi trofeji in kokardi. Zato ga veseli, da je ta mitologija z ustanovitvijo nacionalne države izpuhtela. Le tega ne razume, zakaj se v tem novem političnem razkošju nismo bolj posvetili tisti praktični nalogi, ki so jo samovšečni očaki njegovih dni opravljali premalo zavzeto: razvijanju res svetovljanskega in artikuliranega intelektualnega okolja? Kako da lahko ob tem vedno bolj zatajujemo celo tisto, česar »slavni možovi« 19. stoletja niso: jezik kot temelj intelektualno artikulirane skupnosti? Po njegovem bi danes ustreznico Trubarjevemu podvigu pomenil velik (a finančno povsem obvladljiv) projekt odkupa in digitalizacije temeljnih že prevedenih del svetovnega leposlovja in humanistike, ki bi bila nato v prostem dostopu. Morda kar na državnem portalu in brez posredovanja špekulantov. Od prevajalcev bi besedila nato odkupovali tudi sproti. To po njegovem ne bi le rešilo slovenščine v njenih najvišjih izraznih plasteh, ampak bi tukajšnjemu intelektualnemu prostoru dalo novo življenje. Zato se tem bolj čudi, da njegova končno dosanjana država rajši z milijoni subvencionira članke, ki bodo v zasilni angleščini izšli v revijah sumljivega slovesa, uvrščenih na špekulantske indekse. Slišal je, da vsaj na področju humanistike teh besedil tu ne berejo niti akademski kolegi, zunaj pa redkokdo. Namesto da bi se tukajšnji pisci med seboj brali in diskutirali, se po dogovoru citirajo. Kar se

tiče jezika, so še vedno na obrobju, tolažijo pa se lahko kvečjemu s tem, da so tam pristali tudi njihovi nekdanji zatiralci Nemci.

Ko je vztrajal in še naprej poizvedoval, zakaj pod krinko svetovljanstva prostovoljno padajo v provincialnost, so mu omenili globalizacijo. Zanj da še ni slišal. Posumil pa je, da se izgovarjajo na podoben način, kot so se zavedni velmožje njegovih dni izgovarjali na zadušljive razmere v Monarhiji.

Literatura

- Adam, F., Družbene vede in humanistika v primežu pozitivizma in civilizacijske krize, v: *Humanizem in humanistika: simpozij* (ur. Grafenauer, N.), Ljubljana 2016, str. 239–245.
- Barbarič, Š., Ideje humanizma v delih slovenskih protestantov, *Slavistična revija* let. 24, št. 4, 1976, str. 409–420.
- Cavazza, S., in Bonomo, V., Trubar. Propaganda protestante per terre di fronti era, v: *La Gloria del Signore. La riforma protestante nell'Italia nord-orientale* (ur. Hofer, G.), Mariano del Friuli 2006, str. 91–158.
- Di Brazzano, S., *Pietro Bonomo (1458–1546): Diplomatico, umanista e vescovo di Trieste. La vita e l'opera letteraria*, Trst 2005.
- Dović, M., Zgodnje literarne reprezentacije nacionalne zgodovine in »slovenski kulturni sindrom«, *Primerjalna književnost* let. 30, 2007, str. 71–90.
- Gacoin-Marks, F., *Do Pariza in nazaj: Vladimir Levstik in francoska književnost*, Ljubljana 2017.
- Gherardo, P., ur., *Nuovo libro di lettere de' più rari autori della lingua volgare italiana*, Benetke 1545.
- Grdina, I., Der Humanismus und Primus Truber, v: *Tu felix Europa: Der Humanismus bei den Slowenen und seine Ausstrahlung in den mitteleuropäischen Raum / Humanizem pri Slovencih in njegovo izžarevanje v srednjeevropski prostor* (ur. Rajšp, V. idr.), Dunaj in Ljubljana 2011, str. 77–84.
- Grdina, I., Do 'fine moke oo' mletu Trubarjevo vprašanje, v: *Med dolžnostjo spomina in razkošjem pozabe. Kulturnozgodovinske študije*, Ljubljana 2006, str. 207–234.
- Grdina, I., *Od Brižinskih spomenikov do razsvetljenstva*, Maribor, 1999.
- Grdina, I., Zamišljena neznodovina, *Pogledi* let. 5, št. 12, 24. 6. 2014.

- Holzberg, N., Richard F. Thomas in Jan M. Ziolkowski, ur., *The Virgil Encyclopedia*, Malden, MA in Oxford: Wiley-Blackwell, 2014, *Gymnasium* 121.6, 2014, angleška različica <http://www.gymnasium.hu-berlin.de/holzberg.html> (1. 5. 2020).
- Hriberšek, M., Klasični jeziki v življenju in delu Janeza Trdine, v: *Janez Trdina med zgodovino, narodopisjem in literaturo: jubilejna monografija* (ur. Dovič, M.), Novo mesto in Ljubljana 2005, str. 59–72.
- Jerše, S., Vera in hotenja. Silhuete religioznosti v zgodnjem novem veku, v: *Vera in hotenja. Študije o Primožu Trubarju in njegovem času*, Ljubljana 2009, str. 13–29.
- Juvan, M., Narod med epom in romanom: Krst pri Savici kot kompromisni »svetovni tekst«, *Dialogi* let. 51, št. 11/12, 2015, 71–83.
- Juvan, M., Svetovljenje nacionalnega pesnika in asimetrije prevajanja: Prešernov primer, v: *Kulturni svetniki in kanonizacija* (ur. Dovič, M.), Ljubljana 2016, str. 221–238.
- Kerševan, M., Trubarjeva »cerkev Božja slovenskega jezika« in »narod slovenskega jezika«, *Stati inu obstati* št. 7/8, 2008, str. 188–202.
- Kidrič, F., *Zgodovina slovenskega slovstva: od začetkov do Zoisove smrti*, Ljubljana 1929.
- Kohl, B.G., The Changing Concept of the »studia humanitatis« in the Early Renaissance, *Renaissance Studies* Vol. 6, Issue 2, 1992, str. 185–209.
- Komel, Dean, K razpravi o slovenskem jeziku v visokem šolstvu, znanosti in kulturi, *Phainomena* let. 28, št. 108/109, 2019, str. 475–489.
- Kosi, J., *Kako je nastal slovenski narod: začetki slovenskega nacionalnega gibanja v prvi polovici 19. stoletja*, Ljubljana 2013.
- Krebs, J. P., *Antibarbarus Der Lateinischen Sprache*, Frankfurt a. M. 1837.
- Kristeller, P.O., *Renaissance Concepts of Man and other Essays*, New York 1972.
- MacCormack, S., *The Shadows of Poetry: Vergil in the Mind of Augustine*, Berkeley 1998.
- Marinčič, M., Farming for the Few: Early Slovenian Reception and Translation of Virgil, v: *Virgil and his Translators* (ur. Braund, S. idr.), Oxford 2018.
- Marinčič, M., Jezik na univerzah: Kaj pa slaba angleščina? *Večer* 05.08.2019b. <https://www.vecer.com/jezik-na-univerzah-kaj-pa-slaba-anglescina-10049067> (1. 5. 2020).

- Marinčič, M., *Križ nad slovansko Trojo. Latinski palimpsesti v Prešernovem Krstu pri Savici*, Ljubljana 2011.
- Marinčič, M., Prvi »Slovencev uskok«. Vergerij mlajši, ilirizem in turško vprašanje, *Stati in obstati* št. 15, 2019, str. 127–154.
- Marinčič, M., Vergerij mlajši in Primož Trubar: latinski humanizem in slovenska reformacija, *Primerjalna književnost* let. 41, št. 2, 2018, str. 77–98.
- Močnik, R., *Raziskave za sociologijo književnosti*, Ljubljana 1983.
- Močnik, R., Znanost in naravni jezik, *Delo, Sobotna priloga*, 2. in 8. 9. 2016.
- Novak, B. A. in Komel, D., *Countdown ali Obramba slovenskega učnega jezika na univerzah pred globalnim ropom*, 27. 6. 2019, <http://www.zagovor-slovenscine.si/wp-content/uploads/2019/07/Obramba-slovenskega-uÄ-nega-jezika-na-univerzah-pred-globalnim-ropom-odgovor-MIZAAo.pdf> (1. 5. 2020).
- Novak, F., Trubarjev Philopatridus Illyricus, *Jezikoslovni zapiski* let. 13, št. 1/2, 2007, str. 297–302.
- Prijatelj, I., *O kulturnem pomenu slovenske reformacije*, Ljubljana 1908.
- Rupel, M., Novo Trubarjevo pismo, *Slavistična revija* 4.1–2, 1951, str. 112–113.
- Sakrausky, O., ur., *P. Truber: Deutsche Vorreden zum slowenischen und kroatischen Reformationswerk*, Dunaj in Ljubljana 1989.
- Simoniti, P., Etnična zavest slovenskih humanistov in protestantov, v: *Med humanisti in starimi knjigami. Prispevki k slovenski kulturni zgodovini*, Ljubljana 2007, str. 155–172.
- Simoniti, P., *Humanizem na Slovenskem in slovenski humanisti do srede XVI. stoletja*, Ljubljana 1979.
- Simoniti, P., Renesančni humanizem pri Slovencih, v: *Humanizem in humanistika: simpozij* (ur. Grafenauer, N.), Ljubljana 2016, str. 86–100.
- Slodnjak, A., *Pregled slovenskega slovstva*, Ljubljana 1934.
- Snoj, M. in Greenberg, M. L., O jeziku slovanskih prebivalcev med Donavo in Jadranom v srednjem veku (pogled jezikoslovcev), *Zgodovinski časopis* let. 66, št. 3/4, 2012, str. 276–305.
- Stanovnik, M., *Slovenski literarni prevod (1550–2000)*, Ljubljana 2005.
- Širca, A., Renesančni humanizem v slovenski književnosti v obdobju reformacije in baroka, v: *Svetovne književnosti in obrobja* (ur. Juvan, M.), Ljubljana 2012, str. 193–220.

- Štih, P., Slovansko, alpskoslovansko ali slovensko? O jeziku slovanskih prebivalcev prostora med Donavo in Jadranom v srednjem veku (pogled zgodovinarja), *Zgodovinski časopis* let. 65, št. 1/2, 2011, str. 8–51.
- Stritar, J., *Zbrano delo*, šesta knjiga, Ljubljana 1955.
- Šubic, J., Brezzakonstvo slovenskih duhovnikov, *Celjske Slovenske Novine* 14, 27. kimovca 1848, str. 53.
- Šubic, J., *Publija Virgilija Marona Georgikon, to je: Poljedelstvo*, Čveterere bukve, Celovec 1863.
- Thomas, R.F., Goebbels' Georgics, *Classical Bulletin* Vol. 76, Issue 2, 2000, str. 157–168.
- Trubar, P., *Ta prvi deil tiga noviga testamenta*, Tübingen 1557.
- Vinkler, J., ur., *Primož Trubar: Ta evangeli svetiga Matevža 1555, Ta prvi deil tiga Noviga testamenta 1557*, Zbrana dela Primoža Trubarja 12, Ljubljana 2017.
- Vitorović, N., Protestantizem v polemikah ob 400-letnici Trubarjevega rojstva, v: *Protestantizem, slovenska identiteta in združujoča se Evropa* (ur. Kerševan, M.), Ljubljana 2006, str. 217–263.
- Vrečko, E. in Krajnc Vrečko, F., ur., *Primož Trubar: Pisma*, Zbrana dela Primoža Trubarja 10, Ljubljana 2015.
- Vrečko, E., ur., *Primož Trubar: Nemški spisi (1550–1581)*, Zbrana dela Primoža Trubarja 11, Ljubljana 2011.
- Ziolkowski, E. J., St. Augustine: Aeneas' Antitype, Monica's Boy, *Literature and Theology* Vol. 9, Issue 1, 1995, str. 1–23.
- Žnidaršič Golec, L., Humanizem Primoža Trubarja, *Ars et humanitas* let. 4, št. 1/2, 2010, str. 246–255.

Povzetek

Trubarjeve prevajalske projekte je spočetka spodbujal in finančno omogočal Pier Paolo Vergerio, nekoč pomemben cerkveni politik, ki se je pozneje razvil v reformacijskega aktivista in propagandista. Njegove zamisli o konstrukciji skupnega slovensko-hrvaškega knjižnega jezika (po zgledu večjih evropskih jezikov) so kazale na omejeno poznavanje južnoslovanskih jezikov samih, obenem pa na utopična kulturna prizadevanja, ki so presegala verski angažma. Vendar reformacija ni mogla sprožiti razmaha posvetne literature v lokalnem jeziku. Če kriterij postavimo zelo visoko, je pravi razcvet izvirnega

leposlovja in humanistike na ravni, primerljivi z večjimi jezikovnimi okolji, spodbudilo šele intenzivno prevajanje temeljnih del, ki so ga nekateri vplivni kulturniki 19. stoletja (Trdina, Levstik, Stritar) zavračali in zavirali v imenu samoniklega razvoja; socialni ekskluzivizem prebuditeljev je skušal na protisloven način preseči zdravnik Jožef Šubic z Vergilijevimi *Georgikami* (1863), prvim celovitim prevodom kakega večjega klasičnega dela v slovenščino. Prispevek se sklene s kritičnimi razmisleki o profesionalizaciji humanistike kot formalne znanosti, tehnologizaciji produkcije na tem področju, krepitvi pregrad med humanistiko in kulturo ter zamiranju živega prostora intelektualnih izmenjav v slovenskem jezikovnem prostoru.

Ključne besede: humanizem na Slovenskem, Primož Trubar, Peter Pavel Vergerij Starejši, slovenščina, humanistika v mednarodnem okviru

Prihodnost humanistike in pojem humanologije v delu Mihaila Epštejna

Igor Škamperle

Vrednote humanizma in vprašanje humanistike kot oblike vedenja, razumevanja in ravnanja so danes pred velikimi izzivi. Vsestranski razmah tehnologije, ki nadomešča fizično stvarnost in močno določa ne le oblike ravnanja v poskusih obvladovanja sveta, ampak vdira v intimne pore človeškega čutnega zaznavanja in v duševno komunikacijo, iz tehničnega orodja prehaja v neposredno živo stvarnost, ki briše meje med naravnim in umetnim, pa tudi med humanim, zgolj uporabnim in virtualnim. Z vpeljavo robotike, t. i. umetne inteligence, in z digitalnimi, virtualnimi ekrani realnosti, kar je danes postalo samoumevni del človeškega bivanja, se briše tista izvorna in konstitutivna meja, ki jo je človek v starem veku le počasi in nikoli do kraja definiral, med človeškim, živalskim in božanskim. Najstarejša, tako rekoč prva literarna in mitsko religiozna izročila pričajo, kako je ta meja za človeka bistvena, saj določa njegovo usodo, a hkrati ostaja vsaj do neke mere nejasna. Nikoli ni bila povsem izrisana. Še več, prav odsotnost jasnega in trdnega temelja, ki bi definiral naravo človeškega bitja in določal njegove zmožnosti, se zdi tista značilnost, ki človeka razlikuje od vseh drugih bitij. O tem so v kratkih prebliskih pisali antični filozofi. Renesančni filozof Pico della Mirandola je v svojem *Govoru o človekovem dostojanstvu* eksplicitno trdil, da človek nima

definirane lastne narave, ampak je njegova posebnost prav v tem, da takšnega bistva nima. To je bil, povedano v prisposodbi, največji dar, ki ga je Stvarnik namenil človeku. Pico piše:

Sprejel je torej človeka kot stvaritev nedoločene narave, jo postavil v središče sveta in jo takole nagovoril: »Ne določenega bivališča, ne lastne podobe, niti kakih posebnih darov ti nisem dal, o Adam, zato da bi dobil v last takšno bivališče, takšno podobo in takšne darove, kakršne boš ti sam hotel po lastni želji in preudarnosti. Narava drugih bitij je določena in zamejena z zakoni, ki sem jih predpisal. Ti pa si jo boš določil sam po svoji svobodni presoji, katere oblasti sem te zaupal; nobena omejitev te ne bo utesnjevala in ovirala pri tem. /.../ Nisem te ustvaril ne kot nebeško ne kot zemeljsko bitje, ne kot smrtnika in ne kot nesmrtnika, zato da bi si ti sam – častit in svoboden kipar svojega lastnega bitja – izklesal svojo podobo tako, kakor bo tebi najbolj všeč.« (della Mirandola, 1997, 6-7)

Danes se ob teh napovedih zdrznemo, ker so realno možne. Na podlagi nekaterih kazalcev sodobnega inženiringa in tehnološkega razvoja zelo verjetne ali celo neizogibne. O tem danes razmišljajo in pišejo mnogi filozofi in družboslovni avtorji. Naj pri tem navedem esej sodobnega francoskega avtorja Jacquesa Attalija *Kratka zgodovina prihodnosti* (2006).

Te drzne in prodorne misli nas danes pretresejo, saj se neposredno soočamo z vprašanji in problematiko, ki zadevajo naravo človeškega bitja, njeno spreminjanje na osnovi genetskih posegov, ustvarjanje umetne inteligence, modifikacijo biokemijske strukture, zelo razširjeno umetno oplojevanje, v vedah o človeku pa govorimo o novih, potencialnih oblikah posthumanizma ali celo o koncu (starega) človeka. K tej problematiki so se v novoveški misli obračali mnogi avtorji, na primer Martin Buber v eseju *Problem človeka*, filozof Nietzsche pa je v svojem poetično kritičnem in radikalnem mišljenju zagovarjal vznik t. i. nad- ali onkraj človeka (*Übermensch*).

Rojstvo humanizma kot samorefleksivne misli se je oblikovalo v antiki, skupaj s postavitvijo velikih vprašanj o človeku: o vrlinah in načinih bivanja, smislu obstoja, o izvoru in ciljni naravnosti. Človek že od vsega začetka – ko gre za

samo reflektivno misel – nastopa kot bitje posebne narave. Bitje, ki mu – po eni strani – nič človeškega ni tuje, kot se je izrazil Terencij; po drugi strani pa svojega bistva ne more jasno definirati, kajti človeška duša je brezdanja, kot je ugotavljal stari filozof Heraklit. Ta uvid se je od starega veka, preko renesančnih aplikacij, npr. Pica della Mirandole, ki smo ga navedli, ohranil do moderne dobe. Max Scheler, pionir filozofske antropologije, je to dobro opisal, ko je trdil: »Edino človek – kolikor je oseba – se lahko, kot živo bitje, povzpne nad samega sebe in si iz centra, ki je hkrati onstran prostorsko-časovnega sveta, naredi vse za predmet svojega spoznanja, med drugim tudi samega sebe. Kot duhovno bitje je človek torej tisti, ki presega samega sebe kot živo bitje in svet. Kot tak je sposoben tudi ironije in humorja, ki vselej vključujeta preraščanje njegove lastne bivajočnosti. Toda ta center, iz katerega človek izvaja akte, s katerimi opredmeti svoje telo in svojo psiho, opredmeti svet v njegovem prostorskem in časovnem obilju – ne more biti sam 'del' prav tega sveta, torej tudi ne more posedovati nekega določnega nekje in nekoč: je lahko samo v najvišjem temelju biti same.« (Scheler, 1998, 42)

V tem lahko vidimo enega od stebrov humanizma. Sodobni ruski avtor, literarni teoretik in kulturolog Mihail Epštejn (roj. 1950) to pojasnjuje z besedami: »Humanističnost je lastna tistim vedam, v katerih človek ni opredmeten kot empirična danost, torej kot individualno ali socialno telo; prisotna je v tistih procesih mišljenja, ustvarjanja, govora, pisave in medosebnih odnosov, kjer človek nastopa kot nekaj, česar ni mogoče do konca opredeliti in zajeti v celoti.« (Epštejn, 2012, 14)

Tega so se zavedali in se v prisposodobah o tem izrazili, kot smo navedli, že antični avtorji, zato je njihovo literarno izročilo ohranjalo relevantno vrednost skozi vsa stoletja, do danes. Protagorov rek, da je »človek mera vseh stvari«, so že antični avtorji brali in razumeli tudi v nasprotni obliki: človek, ki je resda mera vseh stvari, ker je zmožen spoznanja in določevanja drugih bitij, je lahko tudi protimera vseh stvari. S krščansko antropologijo, ki so jo, na osnovi evangelijskega nauka, pojma stvarjenja in človekove božje podobnosti, razvili prvi krščanski pisci v pozni antiki, od Origena in Tertulijana, do Avgušтина in Boetija, ki je prvi podal kratko definicijo človeške osebe, se je humanistična in personalistična zasnova človeka, ki ima tvoji metafizični temelj, dodatno okrepila.¹

1 Boetij pojem človeške osebe definira v svojih filozofsko-teoloških razpravah, izhajajoč iz koncepta treh božjih Oseb. Pojem človeške osebe skuša pojasniti v odnosu do pojmov substance (bitnosti) in

Človek živi v svetu, a ni od sveta. Temeljni poudarek, ki zaznamuje stoletno humanistično izročilo, v nekem smislu tudi predmet antropologije, ni fizična narava človeka, ampak njegova vrednostna opredelitev. Na tem stoji ali pade vsa humanistična problematika, od smrtne kazni do evtanazije, genetskih posegov in podobne sodobne problematike.

Kljub zadržku, ki sloni na zavedanju, da je bistveni del humanističnih ved, takšen ali drugačen, vrednostni vidik, ki sam ne more biti objektivno določen, kakor ne moremo zreti svojega lastnega pogleda, so se humanistični ideali, skupaj s tremi Kantovimi vprašanji – kaj človek zmore spoznati, kako mora ravnati, na kaj sme upati –, ohranili do modernega časa. Na kratko rečeno: (biti) človek je že samo na sebi cilj. Človek ne more in ne sme postati sredstvo, da se uresniči neka druga, idealna ali zamišljena (družbena, tehnična, znanstvena), realnost. Ta ločnica ni tako samoumevna, kot se nam morda zdi. Vzemimo neposredni primer iz slovenske polpretekle politične in družbene zgodovine, Edvarda Kardelja in Edvarda Kocbeka. Za prvega je osnovni cilj, kateremu so podrejene individualne osebne eksistence in zaradi družbenih okoliščin nujne človeške žrtve, nasilna revolucija, ki bo omogočila pravo družbeno pravičnost. Za Kocbeka, ki stremi k enakemu idealu (narodni svobodi in družbeni pravičnosti), pa ostaja primarni kriterij osebna bit človeka, ki naj bo najvišja vrednota. Med antičnimi filozofi je veliko govora o človeku in Aristotel meni, da je človek najpopolnejše bitje na zemlji. Toda zvezde so popolnejše od človeka. Z nastopom krščanske antropologije se to mnenje spremeni. Avguštin vpelje povsem nov način filozofiranja, s katerim se resnica sveta odstira hkrati s konkretno eksistenco človeka in sta druga z drugo tako rekoč istovetni. *In interiore homine habitat veritas*. V človekovi notranjosti prebiva resnica (Avguštin, 1984).

V obdobju po drugi svetovni vojni, ko so tri »velika desetletja«, petdeseta, šestdeseta in sedemdeseta leta, močno spremenila življenjski stil in nasploh družbeni ustroj velikega dela razvitega sveta, so se v nekaterih intelektualnih središčih na novo postavili tudi pojmi, ki neposredno zadevajo človeka, njegovo naravo in oblike samo razumevanja. Skupaj z eksistencializmom, kmalu nato pa s strukturalizmom, poudarkom na jezikovnih maticah, razvojem psihoanalize in

duše, ki sta osrednja v antični grški filozofiji. V navezavi na človekovo individualnost je prišel do sklepa, da je oseba »individualna substanca razumne narave« (*persona est individua substantia naturae rationalis*) (Boetij, 1999, 83–85).

pojmom razcepljenega subjekta, z velikimi inovacijami na področju naravoslovja in neuresničenimi utopičnimi projekti socialistične družbene emancipacije, pa ob hkratni homogenizaciji liberalne družbe in razvojem tehnologije, so se razširile ideje o t. i. koncu zgodovine. Pod vprašaj so se postavili tradicionalni pojmi humanizma in človeka nasploh, v prepričanju, da so oblike subjektivnosti, ki so bile znane iz preteklosti, dokončno presežene in vstopamo v novo, post-moderno obdobje. Prednost so dobili ideološke strukture, učinki diskurzivnih praks, forme jezika in oblastne ustanove vsakokratne družbene dinamike. Pojmi človekove intimne duhovne notranjosti so bili v nekaterih teoretskih krogih, na primer v Franciji, dobesedno osmešeni in degradirani. V kontekstu filozofske dekonstrukcije pojmov in jezikovnih ali, bolje rečeno, znakovnih teorij, literarnih, zgodovinskih in družboslovnih študij, ki jih danes z nekaj distance in nekoliko ironije radi označimo kot »French theory« (mišljeni so avtorji od Lacana do Foucaulta, Althusserja, Barthesa, Derridaja, Deleuza, Bourdieuja, idr.), sta bila odločno zavržena tako Bergsonova misel notranje subjektivnosti in njenega trajanja kot Sartrov eksistencializem. Slednjega je Sartre poskušal, kot je naslov enega od njegovih spisov, enačiti s humanizmom.

Pri tem nastopa nekaj težav, kakor Sartre priznava, ker poznamo krščanski humanizem, ki ima seveda dolgo izročilo, in laični, ateistični humanizem, h kateremu Sartre prišteva Marxa, Heideggerja in samega sebe. Strukturalistično in poststrukturalistično obdobje, ki mu lahko sledimo v osemdeseta leta, ko kultura in umetniška ustvarjalnost v razvitem svetu pridobita lastnosti t. i. postmodernizma, kot rdeča nit spremljajo pojmi in oznake »post«, oziroma konca, ali celo smrti avtorja, izteka velikih zgodb, posthumanizma in prehoda iz moderne v postmoderno. Na ravni prisodob, ki seveda niso znanstveni koncepti, vendar nam veliko povedo o preobrazbi oblik mišljenja, stopajo v ospredje podobe horizontale, ki nadomesti vertikalne strukture; namesto drevesa se zdi za pojasnjevanje sveta in življenja primernejša oblika mreže, rizoma ali labirinta. O tem stanju duha nam kot paradigmatški primer pričata literatura pisatelja Borgesa in teoretsko delo Deleuza in Guattarija *Tisoč platojev*. To misel je v zadnjih letih, z analizo sodobne družbene problematike, poglobil Michel Maffesoli, ki ugotavlja, da smo priče upadu individualizma, družbene oblike povezovanja pa pridobivajo lastnosti črede ali tropov (Maffesoli, 2000).²

2 Gl. tudi D'Andrea (2010).

Mihail Epštejn je do teh posegov in oznak zadržan. Po njegovem vse oznake »post-« (postmodernizem ipd.) kažejo na zadrego in nemoč izstopiti iz moderne paradigme, s tem pa tudi agonijo samonanašanja in neodzivnosti na sodobni družbeni razvoj, ki humanistične vede kliče, da se primerno odzovejo na izzive svojega časa. Epštejn pripiše, da se mora humanistika vesti kot babica, ki pomaga novim konceptom, da stopijo na svetlo in prevzamejo svojo vlogo v spremenjeni realnosti. Naloga humanistike v 21. stoletju ni le ohranitev stare modrosti, ki se lahko izkaže za trajno, ampak zmožnost misliti prihodnost, predvsem njene začetke, kakor se v določenih kontekstih nakazujejo ali že uveljavljajo. Dovolj zgovorno je dejstvo, da se danes mnoge, tako rekoč skoraj vse naravoslovne vede, od fizike do biokemije in številnih tehnoloških konstrukcij umetne inteligence, ozirajo po humanistični »snovi«, da bi svojim izdelkom ali raziskavam vtisnile obliko humanosti in s tem večjo verodostojnost in učinkovitost.

V devetdesetih letih 20. stoletja beležimo nastop nove tehnologije in njeno množično razširitev na tako rekoč vsa področja človekovega bivanja in ustvarjanja. Dejansko šele v tem obdobju, ki se ujema z velikimi procesi družbene in politično-finančne preobrazbe v svetu, od padca Berlinskega zidu, razpada Jugoslavije in Sovjetske zveze, Maastrichtske pogodbe Evropske zveze, destabilizacije Bližnjega vzhoda zaradi potreb nadzora nad naftnimi viri do procesa globalizacije in uveljavitve novih centrov moči korporativnih ustanov, informacijskih baz in komunikacije (GAFA: Google, Apple, Facebook, Amazon), nastopi tudi dokončen prelom s tradicionalno dediščino socialno zavzetega humanizma in njenimi identitetami. Devetdeseta leta oziroma nastop novega tisočletja so prinesli novo *agoro*. O tem prehodu in o družbenokulturnih implikacijah neposredno sodobnega časa so nekateri avtorji že napisali pronicljiva dela, ki podajajo bolj kot ne temno, kritično in alarmantno oceno družbenega razvoja v bližnji prihodnosti: P. Virilio, M. Augé, Z. Bauman, J. Baudrillard. Prodrone misli razvija italijanski sociolog U. Galimberti. G. Lipovetsky pa sodobno družbo jedko in pronicljivo razgrinja v knjigi *L'ère du vide (Doba praznine)* (1983). F. Fukuyama vztrajno razčlenjuje težave in zadrege sodobnega oblikovanja identitete (2018).

M. Epštejn se v delu *Znak_vrzeli. O prihodnosti humanističnih ved* (2004; slovenska izdaja 2012) v nasprotju z drugimi avtorji loteva analize sodobne kulture precej bolj vedro in z bolj razvidno perspektivo. Sledeč ruski tradiciji in velikemu humanistu Bahtinu v t. i. post-realnosti 21. stoletja naloge

humanističnih ved ne vidi v kritični in vztrajni dekonstrukciji tradicionalnih pojmov in diskurzivnih praks, ampak v poskusih, da bi v novem, elektronsko informacijskem in virtualnem prostoru človekovega bivanja, zajeli podobe, ki vsebujejo jedro človeškosti in verodostojno pričajo o transformaciji človeka, po možnosti v sintezi z drugimi vedami, tudi naravoslovnimi. Eden od novih pojmov, ki jih je kulturološkim vedam ponudil Epštejn, je humanologija. Drugi, temu podobni koncepti, so kulturonika, ki naj zajame nove oblike tehnologije humanističnih ved (npr. digitalizacijo kulturnega izročila), univerzika (kritična univerzalnost, ki vodi v smer planetarne zavesti), semiurgija (sinteza jezika in znakov) in posrečena oznaka tegimenologija ali, opisno rečeno, mistika embalaže. Ovoji teles so od nekdaj imeli pomembno vlogo, tako rekoč na vseh stopnjah biološkega življenja, od semen do človeka. V zadnjem času pa so deležni prav posebne družbene in seveda medijske ter finančne investicije, od oblačil do ovojev predmetov. Zelo posrečena se zdi tudi njegova razločitev med seksologijo, ki pripada medicini, fiziologiji ali v splošnem smislu biologiji, in erotologijo z vsemi njenimi igrami približevanja in zapeljevanja, imaginacijo, potrošnjo in zlorabo, ki je del humanističnih ved.

Humanologija, kot jo razume Epštejn, je veda o človeku, »ki prestopa okvire svoje biološke vrste, veda o transformacijah človeškega v procesih ustvarjanja umetnih oblik življenja in razuma, ki bi potencialno lahko presegle biološko vrsto *homo sapiens*« (Epštejn, 2014, 437). Kot takšna humanologija nastopa v neposrednem soočenju z novimi oblikami umetne inteligence, ki bi stremele po človeški obliki in statusu. Takšna je na primer izdelava robota Ai-Da, ki se obnaša kot človek in dejansko tudi umetniško ustvarja: slika, na osnovi prevzetih informacij čutne zaznave, pri čemer ne gre za avtomatično in vedno enako reakcijo, ampak vsakič novo in drugačno izdelavo skic oziroma risb. Ai-da tudi »ve«, da je ženska, saj omeni pohvalo svoje obleke, ki so ji jo izrekli. Robota so leta 2019 izdelali, v okviru Engineered Arts, na univerzah v Oxfordu in Leedsu v Angliji, skupino pa je vodil svetovalec Tate Modern Gallery v Londonu, Aidan Meller, ki ne skriva tesnobnega vznemirjenja pred prihodnostjo: Orwellovo stanje 1984 in Huxleyjev *Krasni novi svet* sta postala realnost. Epštejnova refleksija in oblika zamišljanja novih kategorij, s katerimi bi opredelili novo umetno realnost, pa ostaja slejkoprej dvoumna: humanologija želi misliti tisto, kar je tipično človeško. Vendar to »človeško« ni več edino

racionalno in misleče, ampak le eno med mnogimi racionalno delujočimi in s človeškim zgledom oblikovanimi bitji.

Bolj kot različne napovedovane »smrti« in pričakovani »konci« človeka oziroma pojmi izteka zgodovine in nadomestitev dejanske stvarnosti z virtualno, ki jo vsiljuje tehnologija, ki sama »ne misli«, ampak zgolj deluje, danes kot izziv humanistike nastopa zmožnost misliti veliko kompleksnost človeka. To pomeni graditi svoje spoznavanje in razumevanje na osnovi različnih, komplementarnih virov, ki presegajo golo racionalno metodo in zajemajo druge vire v osnovi brezmejno kompleksne realnosti. Upoštevanje kompleksnosti narave in človeka pa nas samo po sebi vodi do misterija.

Za sklep naj strnem misli, ki pripadajo dolgi humanistični tradiciji, v ugotovitev, da kljub radikalnim novostim, ki smo jim priča v sodobni družbi, humanistika sloni na dvojnem stebru. Na prvem se zgošča uvid, prisoten od začetkov reflektivne misli lastnega zavedanja, da bistvo človeka leži vmes, med biološkim fizičnim svetom in trajno realnostjo idej večne biti, do katere ima človekov duh neposredni spoznavni dostop in radost motrečega zrenja. Po drugi strani pa nas spremlja zavest, da je človekova humanost, tako ali drugače, plod nenehnega procesa preobrazbe, ki ji ni mogoče postaviti dokončnih meja. Temu ustrežno je človek poklican in tako rekoč dolžan graditi primerno etično idejno zgradbo, ki bo zagotavljala odgovorno javno ravnanje, na osebni in kolektivni ravni, z namenom ohranitve in trajnega razvoja vrednot, ki so steber humanega življenja, to pa so osebno dostojanstvo, zlato pravilo v medsebojnem ravnanju, planetarna zavest o skupni zemeljski domovini in odprtost za bazen smisla, ki ga človeku dajejo presežni, simbolni pomeni.

Naloga humanizma je in tudi bo vzdržati in posredovati to dvojnost. O njej pričati v presežnih govoricah umetnosti, religije in znanosti, ki niso izključujoče, ampak se komplementarno dopolnjujejo in potrjujejo veliko kompleksnost človeka in sveta.

Literatura

Avguštin, *Izpovedi*, Celje 1984.

D'Andrea, F., *Un mondo a spirali. Riflessioni a partire da Michel Maffesoli*, Milano in Roma 2010.

- Attali, J., *Une brève histoire de l'avenir*, Paris 2007.
- Baudrillard, J., *Simulaker in simulacija. Popoln zločin*, Ljubljana 1999.
- Boetij, S., *Opuscula sacra. Filozofsko-teološki traktati*, Ljubljana 1999.
- Buber, M., *Dialoški princip*, Ljubljana 1999.
- Epštejn, M., *Znak_vrzeli. O prihodnosti humanističnih ved*, Ljubljana 2012.
- Fukuyama, F., *Identità. La ricerca della dignità e i nuovi populismi*, Milano 2019.
- Lipovetsky, G., *L'ère du vide. Essais sur l'individualisme contemporain*, Paris 1993.
- Maffesilo, M., *Le temps des tribus. Le déclin de l'individualisme dans les sociétés postmodernes*, La Table Ronde, 2000.
- della Mirandola, P., *O človekovem dostojanstvu*, Ljubljana 1997.
- Morin, E., *L'Esprit du temps*, Paris 2008.
- Morin, E., *La via. Per l'avvenire dell'umanità*, Milano 2012.
- Morin, E., *Connaissance Ignorance Mystère*, Paris 2017.
- Scheler, M., *Položaj človeka v kozmosu*, Ljubljana 1998.

Povzetek

Članek obravnava osnove humanistične misli v antiki in kontinuiteto temeljnega stališča, da je človeška narava odprta in nedefinirana. V drugem delu zariše kritično obzorje sodobne družboslovne teorije, ki opozarja na negativne posledice tehnološkega razvoja in postopno brisanje osnov humanizma. V tem oziru članek prikaže pojem humanologija, ki ga je razvil Mihail Epštejn in se nanaša na nova inteligentna bitja, ki nastopajo ob tradicionalni naravi človeka kot izbrane vrste. Na koncu podaja sklep, da je za ohranitev humanizma temeljnega pomena razumevanje kompleksne narave sveta in človeka in temu ustrezno znanje, ki zajema iz komplementarnih virov. To znanje pa mora dopolnjevati primerna osebna in kolektivna etika.

Ključne besede: humanizem, reflektivna misel, neopredeljena narava človeka, humanologija, kompleksna zgradba sveta, komplementarnost, etika

Humanost človeka versus humanost stroja Od *homo deus* k *deus machina*¹

Borut Ošljaj

Uvod

»» **M**nogo je nedoumljivih skrivnosti, in vendar – ni globlje skrivnosti kot človek.« (Sofokles, 1992, 18) V tej vsem dobro znani Sofoklovi enigmatični opredelitvi človeka iz *Antigone* lahko brez slehernega pretiravanja prepoznamo morda najbolj paradigmatško poetično-filozofsko opredelitev človeka, ki je v obdobju antike na široko odprla pot razvoju humanizma. Toda miniti je moralo 2000 let burne zgodovine (samo)izkušanja in (samo)spoznavanja celotne pahljače človeškosti in človečnosti človeka, da se je prvotno skrivnostna opredelitev v vsej svoji poetski globini in slutenjsko-pomenski širini končno izrekla v vsebinsko natančnejši diktaciji in se izlila v prvi osnutek programa humanosti in humanizma. Ta osnutek je nastal v obdobju renesanse, prvi in najpomembnejši osebi, ki sta z za današnje razmere nepredstavljivo strastjo polagali prve tirnice razvoju novoveškega humanizma, sta bila Marsilio Ficino in Pico della Mirandola. Drugi, vse od Erazma Rotterdamskega, so zgolj natančneje določali vsebine in smeri temu razvoju.

1 Prispevek *Humanost človeka versus humanost stroja* je nastal v okviru raziskovalnega programa »Filozofske raziskave« (J6-0252), ki ga financira ARRS, Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

Izhodišče ideje humanizma najpreprosteje izražata postavitev človeka na mesto boga in njegova izpostavitve v vrednotno središče življenja. Zlasti za Ficino velja, da je postopni prenos temeljnih bivanjskih pooblastil z boga na človeka opravil z malodane biblično vznesenostjo in neomajno vero v njegovo ekskluzivno poslanstvo. Človek pri njem ni zgolj namestnik boga, temveč postane bog sam, ki z močjo razuma vlada vsem živalim, vsem elementom in vsem rečem, ki jih upravlja, spreminja in oblikuje; hkrati pa je sposoben vladati tudi samemu sebi. Vzrok vseh teh zmožnosti prepoznava Ficino v človekovi specifični izpostavljenosti in nadpostavljenosti. Človek stoji zunaj stvariteljskega sveta, svetu nasproti kot njegov duhovni opazovalec (Landmann, 1962, 149–152). Če Ficino predvsem poudarja človekovo božanskost, njegov absolutni primat in neskončno moč vladanja in spoznavanja, pa Pico preusmeri pozornost k nekemu drugemu, vendar za razvoj humanizma ključnemu fenomenu: človekovi svobodi in njeni brezdanjosti. Prav zaradi svobode človeku ne pristoji nobena specifična podoba; človek je v svoji načelni odprtosti in nedoločenosti lahko vse in nič, zapiše Pico, lahko potone v najnižje plasti živalskosti in bestialnosti, lahko pa se tudi povzpne v najvišje sfere božanstva in sublimne duhovnosti. Sofoklovi nedoumljivost in skrivnostnost človeka prejmeta s Picovo predstavo svobode prepoznavni obraz, humanizem pa svoje osrednje geslo.

Lahkotnost in naivnost prvotne vznesenosti novoveškega človeka, ki razbremenjen večine religiozних in drugih samozadolženih okovov optimistično zre v prihodnost lastnega pobožanstvenja, je kmalu naletela na prve čeri, dvome in celo nedvomne izraze obupa nad tem, kar človek dejansko je. Izhajajoč iz znanstvenih odkritij in skrbnega opazovanja družbenega razvoja je zlasti Pascal terjal znatne korekcije prvotnega entuziazma in slepe vere v človekovo božanskost. Globlje kot kdorkoli prej in brez strahu pogleda v brezno svobode in spozna, da svoboda kot temeljni potencial samoizpolnitve človeštva v sebi ne premore mere in kriterijev, ki bi določali njeno orientacijo in definirali vrednost njenih dosežkov, zato se vedno znova razkrajja v kaotičnem brbotanju samovolje in strasti. Ker nedvoumne mere in kriterijev ni mogoče najti ne v svobodi in celo v razumu ne, na mesto prvotnega optimizma stopi neskončni obup, ki v svoji brezizhodnosti pri Pascalu ni nič maj strasten, kot sta bili strastni Ficinova in Picova vera v človekovo vsemogočnost. Človek je zdaj razumljen kot nezaslišana pošast, kot kaos, predmet protislovij, kot kloaka nevednosti in zmot. V naši

konstitutivni nevednosti brezskrbno drvimo proti prepadu, pravi Pascal, ki pa ga ne vidimo, ker si v obliki iluzij postavljamo predse nekaj, kar nam preprečuje, da bi ga videli (Landmann, 1962, 223–232).

Če želimo ustrezno in celostno razumeti razvoj novoveškega humanizma, potem moramo to nujno storiti znotraj semantičnega razpona, ki ga določijo razumevanja človeka pri Ficinu in Picu na eni in Pascalu, nič manj pa tudi Montaignu na drugi strani. Natanko v tem razponu med vznesenostjo in optimizmom človekovega poslanstva pa skrajnim obupom nad njegovo pomanjkljivo vednostjo se uprizarja odisejada humanističnega projekta v njegovih številnih, neredko tudi nezdržljivih izvedbah in inačicah. Podobno kot Wagnerjeve uverture k njegovim glasbenim dramam tudi omenjena štiriperesna deteljica pionirjev novoveškega humanizma razpre osnovne »leitmotive« in v grobem nakaže prevladujoče teme bodoče duhovne drame z vsemi možnimi uspehi, priložnostmi, tveganji in nevarnostmi.

Toda novoveški projekt humanizma, temelječ na temeljnih vrednotah in idealih, kot so razum, svoboda, kritično mišljenje, znanost, dostojanstvo, avtonomija, sočutnost, solidarnost, enakost, sreča in ne nazadnje tudi kontinuirano samopobožanstvenje, ta projekt, glede tega se danes strinja večina kritičnih mislecev, v nemajhni meri spodleti oz. se, če nič drugega, znajde v slepi ulici, v kateri se zdi možnost nadaljnjega uresničevanja, kaj šele poglobljanja večine njegovih idealov le še pobožna želja. Vzrokov, kaj in zakaj je šlo narobe, je precej (pomislimo le na naš odnos do narave in posledično na ekološko in podnebno krizo), njihova analiza pa preveč obširna in kompleksna za namene in okvire tega prispevka. Zato se bom osredotočil zgolj na tistega, za katerega menim, da je morda celo ključen. Gre za specifični razvoj odnosa med človekom in strojem, v katerem se, kot bom na kratko pokazal, skrivajo glavni razlogi za upravičeno zaskrbljenost nad nadaljnjo usodo humanosti človeške družbe.

Človek, stroj in zaton humanizma

Napetostno razmerje med človekom in strojem je sicer precej stara tema, ki jo je v anekdotični formi nakazal že Zhuang Zi v 4. stoletju pr. n. št., vendar pa celovite in poglobljene pozornosti vse do danes še ni bilo deležno; tudi med filozofi ne. Morda kaže pri tem delno izvzeti Heideggerja in njegova razmišljanja

o bistvu tehnike ter švicarskega političnega filozofa Denisa de Rougemonta, ki je v razmerju človeka in stroja videl celo temeljno značilnost zahodne kulture. Ker sem človeka v kontekstu humanizma uvodoma že predstavil, se zdaj na kratko ustavimo še pri stroju. S strojem mislim umetno ustvarjeno in relativno samostojno delujoče orodje, pa najsibo to parni stroj, prevozno sredstvo, računalnik, pametni telefon in najrazličnejše oblike umetne inteligence, ki človeku omogoča opravljanje dejanj, ki jih brez njega bodisi ne bi mogel izvesti ali pa mu pomaga, da jih izvaja bistveno bolje in učinkoviteje, kot če bi to počel brez njegove pomoči. Osnovni problem razmerja med človekom in strojem je sredi 20. stoletja, naslanjajoč se pri tem na že omenjenega Zhuang Zija, preprosto in dovolj povedno opisal Daisetz Teitaro Suzuki, v tistem času verjetno eden najpomembnejših predstavnikov zen budizma. Ko začne človek enkrat uporabljati orodje in stroje, zapade strojnemu oz. storilnostno naravnemu mišljenju, to pa vodi, tako Suzuki, v ravnodušnost in lenobo (Suzuki, 1972,16).² Dokler nam je hiter tehnološki napredek omogočal uspešno razbremenjevanje telesnega dela in povečeval stopnjo udobja, nihče niti pomisliti ni hotel, da bi lahko bilo z uporabo orodja, takšnega ali drugačnega, karkoli narobe. Toda odkar so s hitrim razvojem računalniške in informacijske tehnologije stroji začeli prevzemati tudi naše miselno delo, so se začeli rojevati tudi čedalje globlji dvomi. Da se je z novimi tehnologijami še dodatno povečala stopnja udobja, po katerem je človeštvo sicer venomer hrepenelo, ne dvomi nihče, smo se pa zdaj prvič začeli resneje spraševati, ali je tak razvoj za človeka in človeštvo res dober tudi v širšem humanem, in ne le udoben v ožjem pragmatičnem in koristen v tehnološko-ekonomskem smislu. Da nam uporaba različnih tehnoloških naprav vsakodnevno omogoča udobje fizičnega ne-dela, razbremenjuje naše telo in pomembno varčuje z našim časom, se nam zdi praviloma smiselno in koristno. Ker ta proces s pospešenim tempom poteka že dobrih 300 let, smo imeli dovolj časa, da smo se naučili uporabljati našo boja za preživetje razbremenjeno telesnost na alternativne načine – pomislimo le na številne športne dejavnosti in rekreacijo –, ki telesne funkcije ne le še naprej ohranjajo v njihovi vitalnosti, temveč jih ob spremljavi ugodij in dobrega počutja celo izboljšujejo. Z informacijsko-digitalno revolucijo, ki je s seboj prinesla tudi opazno razbremenitev našega miselnega dela – računalniško podprte tehnologije namreč vsakodnevne miselne naloge opravijo bistveno hitreje in bolje kot mi –,

2 Gl. tudi Ošljaj (2010, 33–35).

smo zdaj strojem postopoma dovolili prevzemati primat tudi nad tistimi sposobnostmi človeka, za katere smo tisočletja verjeli, da so najvišji in ekskluzivni izraz humanosti človeka in njegovega domnevno privilegirane poslanstva na zemlji: nad razumom oz. inteligenco in njegovo bolj praktično usmerjeno sestro pametjo. Toda, kdor inteligenco in pamet prenese na stroje, omogoči, da ju bo nosil v svojih žepih, in ne več nujno v lastni glavi. Pamet v žepih pa ni več človekova pamet, temveč od njega osamosvojena, na stroj prenesena pamet. V času, ko praktično nihče več ne govori o pametnih ljudeh, temveč le še o pametnih telefonih, pametnih televizorjih, pametnih gospodinjskih aparatih in avtomobilih, pametnih cestnih in drugih omrežjih, ki jih bo v ne tako daljni prihodnosti zelo verjetno koordiniral in upravljal internet vseh reči, veliki večini človeštva grozi postopna retardacija na raven intelektualnih lenuhov in duhovno ravnodušnih bebecov, ki jim je le malo mar, kaj se dogaja s svetom okrog njih in z njimi samimi znotraj njega. Sicer pa, mar ni že danes v veliki meri tako?

Kaj bo ostalo od humanistike, za katero si bodo prizadevali, če sploh, ljudje, ki jim bo avtonomno, ustvarjalno in kritično mišljenje v bistveni meri neznan, ker bodo živeli v razmerah, v katerih bo namesto njih bistveno učinkoviteje mislila in verjetno tudi bolj moralno predvidljivo delovala umetna inteligenca? Kaj bo ostalo od humanosti človeka in človeške družbe, ko bo enkrat stroj po številnih relevantnih kriterijih, četudi bodo ti verjetno precej poenostavljeni, mislil in ravnal bistveno bolj humano kot njegov stvarnik človek, še zlasti, ker glavno gonilo sodobnih informacijskih tehnologij in umetne inteligence nikakor ni ustvarjanje humanega raja na zemlji, temveč želja po dobičku in prevladi na trgu? Ali še natančneje: Kaj pomeni za humanost človeka, če ideal tega, kar naj bi bil, prenese na sebi nasproti postavljeno tehnološko alteriteto, če zunaj samega sebe, sebi nasproti ustvari svojo dovršeno podobo v formi stroja, ki njega samega kot avtorja presega v nekaterih najpomembnejših atributih človečnosti človeka? To je le nekaj vprašanj, na katera je v tem trenutku nesmiselno ponujati dokončne odgovore. Nedvomno je zgolj to, da se nahajamo pred spremembami, ki utegnejo, kot se trenutno zdi – in če bomo spričo podnebnih in drugih groženj za to sploh še imeli čas –, radikalno spremeniti položaj človeštva ter njegov pomen in vrednost v strukturi življenja.

Človek že danes, zlasti v mlajših in najmlajših generacijah, hitro in zelo očitno izgublja status najbolj občudovanja vrednega fenomena. Pa s tem nikakor

ne mislim na brisanje meja med človekom in naravo ter postopno vrednotno izenačevanje med njima, kar v določenih okvirih lahko gotovo razumemo kot hvalevreden napredek, temveč na brisanje meja med človekom in strojem ali celo na vrednotno postavitev najsodobnejših tehnoloških naprav nad človeka. Vsi, zlasti mladi, se danes med seboj praviloma pogovarjajo le še o tem, kaj zmorejo njihove elektronske naprave. Večina njihovih želja in izrazov občudovanja je vezanih na te naprave in ne na tiste, ki te naprave posedujejo, ne na ljudi. V pred-digitalnih časih smo si še želeli biti takšni, kot so bili tisti prijatelji ali prijateljice, ki smo jih zaradi njihovih lastnosti, znanj, veščin in sposobnosti občudovali, o njih sanjali, hrepeneli po njih in si z razvijanjem lastnih sposobnosti tudi sami prizadevali za te lastnosti, veščine in znanja. Danes otroci vrstnikov praviloma ne občudujejo in cenijo več zaradi tega, kar so, temveč zaradi tega, kar imajo. Ne občudujejo in cenijo njih, temveč njihove predmete. Zato tudi ne želijo postati tako dobri, pametni, sočutni, razgledani kot oni, temveč preprosto imeti tisto tehnološko inteligenco, pamet in druge veščine, ki jih premorejo ne oni, temveč najnovejše in najzmogljivejše elektronske naprave, ki jih nosijo v svojih žepih. Frommovska dilema biti ali imeti na ta način dobi povsem novo razsežnost. Zdaj ne gre več za to, da postanemo pametni, ustvarjalni in razgledani, temveč da si te lastnosti, za katere bi praviloma morali dolga leta garati, v obliki od nas neodvisne naprave priskrbimo, kupimo ali nemara celo ukrademo. Tako posedovana pamet pa ni moja pamet, tudi ni pamet v običajnem pomenu te besede, temveč je instantna forma njene elektronske poenostavitve; je skratka redukcija, omejitev in osiromašitev pameti na raven od mene neodvisnega algoritemskega programa, ki ga izključno določajo trije vse prej kot humanistični kriteriji: hitrost, učinkovitost in korist.

Za nas humaniste pa je dinamika razvoja odnosa med človekom in strojem še toliko bolj zagatna in neprijetna, ker bo za uresničitev nekaterih humanističnih idealov končno poskrbela tehnologija in človeštvu ponudila natanko tisto, o čemer je tisočletja dolgo zgolj sanjalo; vključno s povsem tehnološko razrešitvijo bremena svobode in celo možno neumrljivostjo. Situacija je prej kot ne paradokсна: *homo deus* je vse od Ficina ena izmed temeljnih idej novoveškega humanizma, ki predpostavlja ne le človekov osrednji položaj v strukturi bivajočega, temveč hkrati tudi zmožnost samopreseganja in neskončnega napredka njegovega znanja v smeri lastnega pobožanstvenja in končne neumrljivosti. Kljub temu, da je bila

ta ideja pogosto in upravičeno kritizirana tako s strani humanistov kot tudi anti-humanistov, so jo sčasoma zaradi želje po ekonomskem dobičku in moči prevzele in ponotranjile sodobne bio-, nano-, računalniške in informacijske tehnologije ter jo razvile do točke možne končne implementacije. Ker nam humanistom ni uspelo v zadostni meri ustvariti družbe po meri humanega človeka in njegovih idealov, bodo to namesto nas, a na povsem drugačen način, poskušali storiti tehnologi. Ker utegne človek, ki se je posvečal stroju in ga oblikoval, premagati človeka, ki se je posvečal človeku in ga oblikoval, utegne na ta način stroj dokončno premagati človeka, tehnologija pa humanizem. *Homo-deus*-tehnologija bo morda humanizem in humaniste že v bližnji prihodnosti dokončno naredila za odvečne. Zakaj? Zato ker smo zlasti mi humanisti spregledali, da je naša družba že zdavnaj v veliki meri ponotranjila logiko stroja in njegove temeljne vrednote storilnosti, in ker temu razvoju, zaradi lastnega prepričanja, da zgolj mi razumemo in zmoremo zagotavljati ustrezne okoliščine za humani razvoj človeštva, nismo posvečali zadostne pozornosti. Za odvečne nas utegne storiti tudi zato, ker nismo povsem uresničili tistega, kar smo obljubljali, ker skratka v luči čedalje bolj tehnologizirane družbe nismo bili dovolj storilni. Danes nas to med drugim še kako tepe tudi na ravni za nas težko sprejemljivega in nam tujega kvantificiranega vrednotenja našega dela. Naši morebitni ugovori, da tehnologije uresničujejo nekatere humanistične ideale zgolj navidezno, umetno in virtualno, predvsem pa da to počnejo brezčutno, človeku odtujeno, tehnologe bore malo skrbijo; podobno kakor tudi ne potrošnikov kot najbolj zvestih odjemalcev oz. kupcev njihovih veščin; potrošnikov, ki si ne želijo ničesar bolj kot hitrih in učinkovitih instant rešitev za vse neuresničene želje in probleme, vključno s trdnim zdravjem in nenehnim podaljševanjem življenja.

Če vsaj malo poznamo človeka, njegova stremljenja, prizadevanja, želje, odlike in pomanjkljivosti, prav tako vemo, da večina ljudi praviloma nikoli ni hrepenela po avtonomnem kritičnem mišljenju, zato bo človeštvo uresničevanje tega ideala humanosti z veseljem prepustilo strojem in s tem samo sebe razbremenilo dejavnosti, ki je nikoli ni prav posebej ljubilo. Kaj to pomeni za njegovo prihodnost, nam dokaj jasno kažejo zadnje generacije šolajočih se in študirajočih, pri katerih vsi z zaskrbljenostjo opažamo, da njihove jezikovne, kognitivne in celo osebnostne lastnosti in sposobnosti postopoma ne izpolnjujejo več v celoti tistih kriterijev, ki jih študij humanistike, če naj bo uspešen, zahteva. Z upadom

jezikovnih sposobnosti mislim na opazno oženje besedišča, na njegovo banalizacijo in na upadajočo zmožnost formuliranja kompleksnejših misli in povedi. Bralna in pisna kultura sta v celoti gledano nižji kot še v devetdesetih letih in na začetku novega tisočletja, kar vse prispeva k eroziji pojmovnosti in posledično otežuje ne le razumevanje temeljnih besedil, temveč hkrati šibi tudi retoriko in elokvenco. Zakaj bi skratka mislili, računali, ustvarjali, se sami nadzorovali in sprejemali odločitve, če to lahko namesto nas bolje in hitreje naredijo pametne elektronske naprave. Čemu sploh še poglobljeno brati, se temeljito ukvarjati s svetovnimi klasiki in filozofi, razmišljati, pomniti, primerjati, vrednotiti, če pa je do iskanih rezultatov, za dosego katerih bi ob uporabi lastne pameti morali vložiti ogromno truda in časa, mogoče priti z nekaj kliki. Udobje novopridobljenega ne-mišljenja morda ne vzbuja skrbi za vse enako, še več, za večino ljudi je celo prijetno in zaželeno, da o gospodarstvu in njegovi strategiji rasti in dobičkonosnosti niti ne govorim, toda za humanistiko nasploh se zdi porazno. To, kar se zdi porazno za humanistiko zdaj, pa utegne postati porazno za človeštvo že kmalu, še zlasti, ker se je proces tehnologizacije našega življenja šele komaj začel.

Richard David Precht se doslej med filozofi najbolj temeljito sooča z nevarnostmi in priložnostmi, ki jih pred nas postavlja digitalizacija družbe, in v zadnji knjigi *Lovci, pastirji, kritiki – Utopija za digitalno družbo* zapiše: »Verjetno ne pretiravamo, če rečemo, da se je z zmagovitim pohodom digitalne obdelave podatkov pričel zaton družbenih ved.« (Precht, 2018, 50) Namesto da bi se še naprej trudili spozna(va)ti, se bo velika večina zadovoljila z oskubljeno instant različico, pozna(va)ti. Hitro, vselej in povsod dostopne podatkovne baze znotraj novonastajajoče ideologije dataizma opazno ožijo prostor mišljenju v njegovi zmožnosti spoznavanja in razsojanja, s tem pa ne izgublamo le naše avtonomije v prid udobja in lenobe, temveč se hkrati nevede odpovedujemo tudi svobodi. Svoboda, morda ključni pojem in ideal klasičnega humanizma, še nikoli ni bila tako staromodna kot danes. Zakaj še naprej trpeti bremena odločanja, ča bodo to lahko namesto nas kmalu bistveno bolje počeli na biometričnih podatkih temelječi programi dobrega počutja. Google, Facebook & Co. nas že zdaj v veliki meri osvobajajo diktature svobode. Toda osvobojenost od ene diktature v tem primeru s seboj prinaša novo, tehnološko diktaturo, znotraj katere se bomo morali še zelo potruditi, da stroj svojega lastnega stvarnika v pretežni meri ne bo naredil za odvečnega.

Od fenomenologije duha k tehnologiji duha

Če za katero filozofsko delo velja, da mu je uspelo temeljno idejo humanizma preleti v njeno pojmovno genealogijo, potem gotovo za Heglovo *Fenomenologijo duha*. V njej duh opravi spektakularno pot skozi svoja lastna protislovja od čutnega zaznavanja, preko samozavesti in uma, do duha, religije in končne absolutne vednosti v njeni samospoznani avtonomiji. Toda že kmalu po Heglovi smrti je postalo jasno, da tako idealistično zastavljen in razumljen projekt emancipacije humanega duha ne more uspeti. Iskane poti njegove dejanske samorealizacije še očitneje zgrešijo tudi druge, deloma tudi na kritiki Hegla utemeljene praktične humanistične vizije, kot sta bila socializem in nacionalsocializem. Tudi zato lahko danes na izpraznjeno mesto uresničevanja fenomenologije duha z velikimi koraki stopa *tehnologija duha*; prav ta se zdi nesporna zmagovalka celotne genealogije humanizma in njegova dokončna sprevrnitev. Jedro tehnologije duha zdaj ni več pojmovno gibanje izkustva duha, temveč njegov tehnološki dizajn, njegov algoritemski program. Ideja razvoja in izpopolnjevanja človeškega duha, ki je prenesena na raven elektronskih algoritmov, praviloma nikoli ne spodleti, saj je v njih možnost naključja, svodne izbire in posledičnih napak praktično zanemarljiva. Vsekakor pa v naraščajoči odvisnosti človeka od tehnološkega duha, ki je od njega samega nekakšna osamosvojena, digitalizirana transcendenca, spodleti človek sam, človek kot humanistični projekt. V ozadju tiči nelagodno spoznanje: da bi človek končno uresničil svoj sen in sam postal *homo deus*, je danes manj verjetno kot to, da bo projekt uresničevanja boga bistveno uspešneje prenesel na stroj. To je ne le preprosteje, temveč tudi precej hitreje. Bog stroj, *deus machina*, nenazadnje tudi bolj ustreza človekovemu gonu po samoopredmetovanju, po oblikovanju in kreiranju tega, kar bi želel biti sam, zunaj samega sebe v povnanjenem predmetu. V tako postvarelem ekscentrično-tehnološkem duhu lahko potem učinkoviteje občuduje samega sebe, svojo digitalno optimirano zrcalno podobo, svoj božanski *selfie*.

Rek in hkratni apel, s katerim se začenja zgodovina filozofije in humanosti, *spoznaj samega sebe*, znotraj prihajajoče diktature tehnološkega duha ne bo imel nobenega smisla več. Liberalizem kot prevladujoča religija humanizma, zapiše Harari, »se bo sesul v tistem trenutku, ko me bo sistem poznal bolje, kot se poznam sam« (Harari, 2018, 458). Kako hitro se približujemo temu stanju, lahko

brez težav ugotovi vsak uporabnik informacijskih tehnologij, ki premore vsaj kanček avtonomne pameti. Zakaj se sploh še truditi s samospoznanjem, ko pa računalniški programi lahko natančno spremljajo vsak moj fizični, miselni in čustveni korak in mi sproti predlagajo optimalne rešitve za moje želje in potrebe. Da to vodi k retardaciji človeka in njegovih skozi tisočletja pridobljenih sposobnosti in veščin, tako fizičnih kot mentalnih, ni težko sprevideti. Če namesto nas precej bolje vse opravi stroj, nam grozi, da brez njegove pomoči ne bomo znali ničesar več. Bolj ko bo tehnika obvladovala naše življenje, hitreje bodo izginjale ne le naše rokodelske veščine, temveč nič manj tudi naša moralna senzibilnost in zmožnost kritičnega presojanja bolj zapletenih življenjskih situacij. Precht v tem upravičeno vidi nevarnost, da bo »inteligentna tehnika človeka v številnih ozirih naredila za bolj neumnega in manj občutljivega« (Precht, 2018, 217); nevarnost, ki jo je – kot smo videli – preroško napovedal že daoistični mislec Zhuang Zi pred 2400 leti. Pomislimo samo na hitro širjenje vseh vrst neumnosti in laži dobesedno na vseh področjih tako zasebnega kot javnega življenja, ki še nikoli niso bile tako številne, vidne, očitne in vseprisotne. Za razumevanje in širjenje pametnih ali celo modrih misli se še vedno moramo truditi sami, pri vsečnih, poenostavljenih in neumnih to ni potrebno; v novo pridobljenem udobju ne-mišljenja se z nezadržno hitrostjo širijo kar same od sebe. Za razvoj humanosti vse prej kot vzpodbudne tendence.

Temeljna ideja razvpitega Hararijevega *Homo deus* je pravzaprav ta, da bo poskus uresničenja humanizma verjetno pripeljal do njegovega razkroja (Harari, 2018, 95). Ja, zelo verjetno; dodal bi zgolj to, da se bo to zgodilo izključno zaradi tehnologizacije duha, zato, ker so naš posel, drage humanistke in humanisti, seveda v njegovi močno poenostavljeni in oskubljeni različici, v svoje roke vzeli tehnologi. Nadaljnji razvoj in izključna prevlada informacijskih tehnologij, digitalizacije življenja in dataizma tako ne bodo pomenili le specifične dovršitve humanizma, temveč tudi njegovo sprevrnitev; dialektika in fenomenologija se bosta sicer nadaljevali, vendar ne več tako kot doslej, ne več na ravni svobode, avtentičnosti in kritičnosti individualnega duha. Hkrati s tem pa bodo na veliki preizkušnji tudi druga, nič manj pomembna določila humanosti človeka, kot so zmožnosti iskrenega in spontanega čustvovanja, veselja in žalosti, trpljenja in uživanja, smejanja in jokanja. Musilov mož brez lastnosti še nikoli ni bil tako verjeten, še nikoli tako zlahka predstavljen in predvidljiv.

Kaj pravzaprav ostane od človeka, če tisto najboljše v sebi, kritično misel, ustvarjalnost, samospoznanje, odprtost in moralno presojo, prenese na zunanjo in od njega neodvisno umetno inteligenco, ki bo poenostavljene, digitalizirane temeljne kriterije humanosti utelešala bistveno bolje, kot jih je sam kadarkoli utelešal tudi v svojih najbolj drznih sanjah? Ficinov človek kot duhovni opazovalec in upravljalec to vlogo hitreje, kot se zaveda, prepušča stroju. Njegova lastna, njemu notranja oz. imanentna totalna reflektivnost, s katero je kritično motril in usmerjal sebe in svet, se bo ekspanziral v zunanjo, eksterno in od njega neodvisno tehnološko totalno reflektivnost, ki bo v svoji učinkovitosti bistveno preseгла tudi najbolj črne Orwellove distopične vizije. Tak človek bo, izvzemši morda maloštevilno ustvarjalno elito, odrešen večine bremen svobodnega odločanja in iskanja odgovorov na najrazličnejše življenjske dileme. Descartes je še verjel, da je presežna vrednost človeka prav v tem, da ne deluje avtomatično tako kot žival in stroj. Živali, kot vsak dobro narejeni stroj, veliko stvari počnejo bolje kot človek, vendar se temu ne čudim, pravi Descartes, saj to le dokazuje, da se obnašajo naravno in instinktivno, kot to počne ura, ki čas kaže bolje kot naša presoja. Natanko to, kar je Descartes tako preziral pri strojih in celo živalih, njihovi mehanična predvidljivost in nezmotljivost, utegne postati temeljna lastnost posthumanega človeka. Tak človek bi tiktakal kot najboljša švicarska ura in ravnal predvidljivo in brez dvomov kot nekakšna ogromna mravlja brez duše in avtonomije. Prenosne ali implantirane biometrične naprave bodo merile in sproti vrednotile vsak naš korak, delovanje notranjih organov, tok misli in čustev ter v skladu s sprotno evalvacijo predlagale optimizacije. Človek, ki dopusti, da postane goli podaljšek stroja, končno tudi sam postane žival, tehnološka žival, ki deluje spontano, brez razmisleka, hitro in učinkovito. In mar ni prav to tisto, kar je kljub vsemu in Descartesu navkljub večina ljudi pri živalih vselej najbolj občudovala in se po tem zgledovala? Mar ni to tista osvoboditev od diktature svobode, ki jo je tako briljantno opisal že Dostojevski v legendi o velikem inkvizitorju? Razlika je le v tem, da vloge velikega inkvizitorja ne bi igral človek, temveč neprimerno učinkovitejši internet vseh reči, *deus machina*. Človekova razbremenjenost in morda celo zadovoljstvo pa zaradi tega ne bi bila nič manjša, temveč verjetno še precej večja – tako kot neumnost.

Religija digitalne tehno-humanosti

Kljub temu, da postopna tehnologizacija izbranih idealov humanizma, zlasti inteligence, pameti in nekaterih moralnih odločitev ter njihov prenos na raven algoritemskih programov, pomeni njihovo nedvomno osiromašitev in kvantificirano poenostavitev – ki skozi prevod v digitalni jezik sicer pridobijo na učinkovitosti in hitrosti, toda za ceno izgube izvirne ustvarjalne odprtosti, svobode in nepredvidljivosti –, pa to povsod opaznega procesa »humanizacije« stroja nikakor ne zanika. Dodatna past digitalizirane humanosti prihajajočega post- oz. tehno-humanizma se skriva tudi v tem, da se bo človek s časom verjetno ravnal in zgledoval po njej in bo s pametjo in moralno presojo mislil natanko to, kar bodo na funkcionalni ravni utelešale tovrstne naprave; to pa zato, ker bo od malega bolj kot v interakciji z ljudmi odraščal v interakciji s tovrstnimi napravami (kar se nenazadnje dogaja že danes), ker bo od malega bolj kot ljudi občudoval umetno inteligenco, internet vseh reči, robote in verjetno tudi kiborge. Hkrati pa bo z merili digitalne učinkovitosti nujno presojal tudi samega sebe. Ker bodo različne oblike optimizacije človeka potekale po vzgledu stroja, to pomeni, da človek ne bo bolj, temveč bo zanesljivo manj human (Precht, 2018, 21). Ko ne bo več dobro deloval, ko različne optimizacije njegovega zdravja in počutja ne bodo več zalegle, se ga bo podobno kot stroje izključilo, evtanaziralo ali kako drugače premestilo v skladišče neuporabnih reči.

Razpredati o tem, ali se bo človek v digitalnih maticah tehnohumanizma in dataizma dokončno izgubil ali našel, pogubil ali odrešil, pa vendarle nima nobenega smisla; človek se je namreč vso svojo zgodovino nenehno gibal med tema možnostma in tudi v bodoče ne bo nič drugače. Se bo pa gotovo spremenila vsebina pogube in odrešitve, vsebina in vrednotenje njegovih poti in stranpoti, tako kot se bo nenazadnje in zanesljivo, zgledujoč se po stroju, spremenil tudi človek sam. La Mettriejev koncept razumevanja človeka kot *L'Homme-Machine* iz prve polovice 18. stoletja se čedalje bolj kaže za vizionarskega. Ob tem ne smemo spregledati, da sodobne bioznanosti ne le delovanje človekovega teles, temveč tudi njegove misli in čustva razumejo kot algoritme. Prav zato naj bi jih bilo mogoče s pomočjo računalniških algoritmov optimizirati, z njimi upravljati in jih nastavljeni, podobno kot to počnemo z računalniškimi programi. V temelju obeh sistemov naj bi namreč bila ista algoritemska logika.

Za konec postavljam provokativno in zlasti nam humanistom verjetno ne najbolj simpatično tezo: Če in ko bo človek prihodnosti, kot vse kaže, manj in slabše avtonomno razmišljal, presojal in vrednotil, kot to vsaj za silo še velja za naš čas, pa zaradi tega ne bo nujno manj srečen in zadovoljen. Verjetno bo prav nasprotno. Če je bil humanizem religija, ki je častila posameznika kot avtonomen subjekt na izpraznjenem mestu boga, bo njegova sprevrnitev v obliki tehnohumanizma, dataizma, ali kakorkoli se bo že imenovala, zelo verjetno kolektivistična religija, znotraj katere bo vloga boga ponovno prenesena na zunanje in od človeka neodvisno mesto absolutne alteritete. Od tradicionalnih kolektivističnih religij pa se bo bistveno razlikovala po tem, da bo njen bog v veliki meri resnično »vseveden in vsemogoč« in da bo poleg tega vedno znova vidno, slišno in čutno posegal v svet njegovih podanikov, ga sproti prilagajal, popravljal, izboljševal, optimiziral. Monoteistične religije so v vse to lahko le slepo verjele in uresničitev vizij predstavljale v čas apokalipse in posmrtnega življenja. V tem smislu nova *religija digitalne tehno-humanosti*, kot jo morda kaže natančneje poimenovati, ne bo pomenila dovršitve individualiziranega humanizma, temveč dovršitev njegove predhodnice, kolektivistične religije, znotraj katere relevantnih razlik med veliko večino posameznih ljudi praktično ne bo več oz. si bodo med seboj bolj podobni kot kadarkoli prej. Tradicionalni humanizem utegne izzveneti kot kratek intermezzo, kot naivna vase zagledana medigra na poti k absolutni digitalni religiji. Vera v tehnološkega boga *deus machina*, vera v globalni podatkovni in enotno upravljani internet vseh reči bo bistveno močnejša in trdnejša kot vera v kateregakoli klasičnega boga doslej, posledično pa tudi dvom o njegovi vsemogočnosti manjši kot kadarkoli prej. Ta bog bo dejansko mislil namesto ljudi in se namesto njih odločal.

Ja, sliši se zastrašujoče, toda še enkrat se spomnimo, večina ljudi se nikoli ne sprijazni z bremenami mišljenja in odločanja, zato jih bo z veseljem prepustila tehnološkemu bogu, o katerem niti ne bo želela, še manj mogla dvomiti. In zaradi tega, naj se sliši humanističnim ušesom še tako tuje, bodoči človek verjetno ne bo manj, temveč bo prej bolj srečen in zadovoljen. John Stuart Mill je v svojem zagovoru humanega utilitarizma zapisal: »Boljše je biti nezadovoljen človek kakor zadovoljen prašič; boljše je biti nezadovoljen Sokrat kakor zadovoljen bedak.« (Mill, 2003, 19) Vsak kritično misleči humanist bi temu verjetno pritrnil. Toda večina ljudi ne misli tako, večina ne misli kritično. Večina ljudi je zadovoljnih

ne glede na vzroke in naravo njihovega zadovoljstva. Saj poznate legendarno pesem jugo rock skupine Riblja čorba *Kako je lepo biti glup*, povežite to s hitro naraščajočo globalno poplavo neumnosti in prostodušne samovšečnosti na vseh ravneh ter končno s preroškimi besedami velikega inkvizitorja *alias* Dostojevskega o tem, s kakšnim olajšanjem se je človek vedno znova prostovoljno pripravljen odpovedati svobodi, pa boste zanesljivo razumeli, o čem tu govorimo. Lahko temu rečemo distopija, toda distopija je pojem, ki nastane s perspektive utopičnega humanizma; distopija je strašljiva le, če jo vrednotimo s humanističnimi kriteriji in ideali. Ko in če bo humanizem enkrat izgubil svoj položaj osrednje vrednotne in civilizacijske paradigme, ko in če bo nova *digitalna religija tehno-humanizma* zasedla njegovo mesto, sama sebe gotovo ne bo razumela kot distopijo, temveč kot dokončno uresničenje popolnega družbenega reda, v katerem tako rekoč nič ne more spodleteti, tudi zadovoljstvo množic ne. In končno, če bo v digitalni religiji prihodnosti večina res bolj zadovoljna kot danes, ker se bodo tudi kriteriji umnosti in neumnosti verjetno precej spremenili, ali potem smemo reči, da bo ta družba – če je prej ne bodo onemogočile okoljske, klimatske in demografske spremembe – res slabša od trenutne? Odvisno, koga boste vprašali. Toda platno in škarje naše skupne prihodnosti imajo trdno v svojih rokah guruji iz Silicijske doline in čedalje bolj tudi iz Kitajske, ki po svojem prepričanju nikakor niso klasični humanisti.

Četudi se imam za prepričanega humanista, moj namen ni sentimentalno objokovanje možnega propada humanizma, ta tradicija je namreč v marsičem tudi problematična, vsekakor pa dejanje globoke zaskrbljenosti in poskus izpostavitve nekaterih vzrokov, zaradi katerih se novoveški projekt humanizma z veliko hitrostjo približuje svojemu koncu, ne da bi lahko hkrati z gotovostjo vedeli, kaj to pomeni za prihodnost človeštva. No, v tem trenutku z gotovostjo vemo to, da se humanističnim študijskim programom nikjer po svetu ne piše dobro. Vse humanistične vsebine in vrednote pa kljub temu ne bodo izginile, zaton humanizma in njegov konec namreč ne pomenita nujno tudi konca humanosti. Nekatero humanistične norme se bodo verjetno celo utrdile, četudi v obliki močno poenostavljenih algoritemskih programov nekakšne instant humanosti, ki jo bo kreiral, legitimiral, izvajal in nadziral *deus machina* – internet vseh stvari. Ne bo pa novi tehno-bog nikogar več niti nagrajeval, še manj kaznoval. Kaznovati ne bo mogel nikogar, ker bo pod enotnim nadzorom vrhovnega

stroja kriminal praktično izkoreninjen. Kako to deluje, čeprav gre šele za prve teste digitaliziranega nadzora, si lahko že danes ogledamo v Singapurju in v nekaterih kitajskih metropolah.

Kljub vsej smiselni previdnosti in zadržanosti pri izrekanju preveč kategoričnih napovedi in sodb je težko prepričljivo oporekati očitni tendenci, po kateri človek čedalje bolj postaja sofisticirana, tehnološko optimizirana žival, stroj pa nedoumljivi bog. Ne *homo deus*, temveč *deus machina* je zato najverjetnejši rezultat prihajajočega prevrata znotraj humanizma. Toda do takrat bo minilo še nekaj časa, v katerem se lahko zgodi marsikaj, česar danes še ni mogoče predvideti.³ Harari se trudi ostati optimist, ko pravi, da ni nujno, da bo propad humanizma »nekaj slabega, morda bo odrešilen« (Harari, 2018, 97). Res je, morda; toda za koga, na kak način in za kakšno ceno? So pa tudi to zgolj pomisleki humanista, ki takrat morda ne bodo imeli nobene teže in smisla več.

Mnogo je nedoumljivih skrivnosti in vendar – ni globlje skrivnosti kot stroj vseh strojev, deus machina.

Literatura

Harari, Y. N., *Homo deus*, München 2017.

Landmann. M., *De homine*, Freiburg in München 1962.

Ošljaj, B., *Ethica quo vadis*, Ljubljana 2010.

Precht, R. D., *Jäger, Hirten, Kritiker*, München 2018.

Sofokles, *Antigona*, Ljubljana 1992.

Suzuki, D. T., *Über Zen-Budhismus*, v: *Zen-Budhismus und Psychoanalyse* (ur. Fromm E.), Frankfurt a. M. 1972.

3 Tudi trenutno najbolj grozeča okoljska katastrofa, ki utegne človeštvo, če bo to preživelo, vreči daleč nazaj na lestvici tehnološkega razvoja. Morda pa je prav to tisti izziv, ki lahko produktivno poveže človeštvo s sodobnimi tehnologijami in hitro razvijajočo se umetno inteligenco. Tehnologija bo človeku morda res zmanjšala pomen in ceno; z nekaj umnosti in pameti – če ju še kaj premoremo – pa nas, vključno z degradiranim okoljem, lahko tudi reši. Morda je namreč prav umetna inteligenca tista, ki bo v odločilni meri pomagala rešiti okoljske probleme, ki smo jih sami ustvarili s pomanjkljivostmi svoje naravne inteligence.

Povzetek

Če se bo prenos temeljnih kriterijev humanosti, kot so inteligenca, pamet, zmožnost moralne presoje in morda celo svobode, s človeka na stroj nadaljeval z nezmanjšano intenzivnostjo in z nespremenjeno brezskrbnostjo, in prav nič ne kaže, da bi se to dvoje lahko kmalu spremenilo, potem se zastavlja vprašanje, kaj to pomeni za humanost človeka in kaj za prihodnost humanizma nasploh. V prispevku bo na ozadju napetostnega razmerja med človekom in strojem, ki z informacijsko – digitalno – revolucijo dobiva povsem nove razsežnosti, raziskano vprašanje možnega razvoja humanosti in humanizma v prihajajoči dobi dataizma.

Ključne besede: človek, stroj, humanizem, *deus machina*

Meddisciplinarnost humanistike in medicine

Mojca Ramšak

I. Predmet in pomen medicinske humanistike

Predmet medicinske humanistike

Medicinska humanistika je interdisciplinarno področje, ki vključuje humanistiko (literaturo, filozofijo, etiko, zgodovino religij, etnologijo, antropologijo), družboslovje (kulturologijo, psihologijo, sociologijo) in umetnost (gledališče, film, vizualne umetnosti, multimedije) ter njihovo aplikacijo v medicinsko in zdravstveno izobraževanje ter prakso. Humanistika in umetnost omogočata vpogled v človekov položaj, trpljenje, osebnost, odgovornost do drugih ter ponujata zgodovinsko perspektivo na zdravstveno nego. Družbene znanosti pomagajo razumeti, kako je medicina umeščena v kulturne in družbene kontekste ter kako kultura vpliva na individualno izkušnjo bolezni in na način zdravstvene nege (*Humanities*, 2017). Medicinska humanistika beleži in interpretira kontekste in izkušnje bolezni, hendikepiranosti in medicinske pomoči. Ob tem preučuje tudi kontekstualna vprašanja v uradni medicini in zdravstveni negi, ki podpirajo oblikovanje profesionalne identitete (Cole idr., 2015, 12; Evans, 2002, 508–513). Medicinska humanistika večinoma zaobjema štiri glavna področja: kontekste bolezni, izkušnje z njo, pojmovno in kritično analizo (bolezni in zdravljenja) ter analizo (umetniških in drugih) stvaritev, ki so povezane z zdravjem in boleznijo (Cole idr., 2015, 12).

Medicinska humanistika se posveča razumevanju različnih časovno-prostorskih, duhovnih, družbenih in kulturnih stanj ter pojavov, ki so posledica pojmovanja, izkušnje in podoživljanja bolezni, zdravljenja, preprečevanja bolezni, delovanja zdravstvenih sistemov, interakcije med bolniki in zdravniki ter sporazumevanja med samim zdravstvenim osebjem. Njen predmet in hkrati metode spoznanja so opisi, razlage, refleksije, analize, uvidi, prakse in umetniške interpretacije raznih kompleksnih stanj, ki so povezana z zdravjem in boleznijo.

Medicinska humanistika se loteva tudi problematike upadanja zaupanja v zdravstvo, sporazumevanja med bolniki in zdravstvenim osebjem, kulturnih kompetenc in pripovedne oz. narativne medicine. Vsako od teh področij je povezano s humanizacijo medicine. Medicinska in predmetno sorodna zdravstvena humanistika sta večdisciplinarni področji, ki ju je vzpostavila družbena potreba po raziskavi problematike, ki ni adekvatno nagovorjena znotraj medicine (Cole idr., 2015, 3-4). Pojma medicinska in zdravstvena humanistika se pogosto uporabljata sinonimno (Jones idr., 2014, 22), njuna raba pa je največkrat odvisna od tega, kateremu strokovnemu področju ali disciplinarni tradiciji pripada uporabnik tega izraza. Medicinska humanistika je disciplina, ki se je začela razvijati v šestdesetih letih 20. stoletja (Penn State College of Medicine pri The Pennsylvania State University je leta 1967 odprl prvi oddelek za humanistiko v ZDA), nato se je v ZDA razvijala v navezavi z gibanji za pacientove pravice v sedemdesetih letih 20. stoletja. Na eni strani naj bi poglobljala sposobnosti empatije in izboljšala razumevanje družbenokulturnih okoliščin v zdravstvu, hkrati pa je bila usmerjena k družbeni pravičnosti in aplikativnim raziskavam.

Izraz medicinska humanistika se je v Sloveniji začel uveljavljati konec 20. stoletja. L. 2010 in 2012 ga je v tej obliki prva uporabila dr. Zvonka Zupanič Slavec, ko je na znanstvenih konferencah orisala pomen poučevanja medicinske humanistike na medicinskih fakultetah (Zupanič Slavec, 2010; Zupanič Slavec, 2012, 30), posredno pa še v številnih orisih dela in življenja zdravnikov humanistov, v poročilih o povezavi umetnosti in medicine, zlasti o koncertih in umetniških razstavah zdravnikov in bolnikov, o katerih je objavljala članke od l. 1993.

V Sloveniji se medicinska humanistika sočasno loteva sodobnih vprašanj o zdravju in bolezni ter kulturnozgodovinskih vidikov medicine, njenih glavnih oseb in institucij. Razpršena je med historično, etnomedicinsko, narativno in filozofsko-antropološko usmeritev, vendar se te smeri med seboj tudi prekrivajo

in dopolnjujejo. Poleg tega so prisotne še družboslovno-medicinske tematike, zlasti v povezavi medicine s pravom in sociologijo zdravstvenih sistemov.

Zdravstvena humanistika je v Sloveniji redkeje uporabljen izraz (npr. Cobiss te ključne besede ne prepozna), je pa res, da je predmetno vtkana v nekatere raziskave o zdravstvu (zdravstvena nega, fizioterapija, kulturne kompetence v zdravstvu, deloma tudi socialno delo), ki so v Cobissu navadno evidentirane z ločenima gesloma zdravstvo in humanistika ali z drugimi ključnimi besedami.

Pomen medicinske humanistike

Povezanost medicine s humanistiko in družboslovjem je neposredna, s stiki in vplivi med disciplinami; pa tudi posredna, ko se medicina oplaja iz umetniških del, filozofskih razmišljanj ali etnološko-antropoloških empiričnih raziskav kultur in družb. Večdisciplinarnost medicinske humanistike, ki prepleta kritično misel humanističnih in družboslovnih znanosti z medicino, prispeva k celovitejšemu razumevanju človeka, zdravja in bolezni ter razširja vidike raziskav in njihovih metodologij z alternativnimi potmi, perspektivami in praksami, s čimer preusmerja osredotočenost medicine zgolj na klinično okolje. Vse to omogoča medicinske prakse, ki presegajo dualistično pojmovanje (medicina – umetnost, filozofija, antropologija, zgodovina, literatura itn.).

Medicinska humanistika v slovensko zdravstveno okolje največkrat prinaša likovno umetnost in glasbo. Že od devetdesetih let 20. stoletja uspešno deluje več galerij, nekateri oddelki slovenskih bolnišnic, kliničnih centrov, zavodov za zdravstveno zavarovanje so opremljeni s poslikavami slovenskih umetnikov, bolniki se imajo možnost sproščati ob vizualizirani glasbi, vse bolj se tudi pri nas izvaja praksa glasbene terapije s trosmernim procesom med terapevtom, pacientom in glasbo, operacije na možganih ob glasbi, bolnišnice imajo urejeno duhovno oskrbo bolnikov in umirajočih, na željo tudi večkonfesionalno. Veliko tega omogočajo donatorji in pokrovitelji, ki se identificirajo z umetniškim poslanstvom v zdravstvu, saj je skrb za humanizacijo zdravstva v najširšem pomenu besede pretežno volonterska.

Poznavanje stičišč med medicino, humanistiko in družboslovjem, poznavanje znanstvenih dosežkov domačih strokovnjakov v nacionalnem in mednarodnem prostoru, razvojnih poti medicine, etnomedicine, farmacije, veterine in duhovne dediščine teh disciplin v preteklih specifičnih družbenokulturnih situacijah je

pomembno za razumevanje delovanja sedanjega zdravstvenega sistema, posamičnih medicinskih specialnosti in pravic v zvezi z dostopom do zdravstva. Medicinsko-historični in filozofsko-antropološki uvid, ki ga ponuja medicinska humanistika, je pomemben tudi pri reševanju aktualnih vprašanj in dilem; v Sloveniji konkretno:

- kako je medicina vključena v družbenokulturne procese in kako je ideološko vpeta v različne oblike družbe;
- kakšen je optimalen holistični pristop k razumevanju človeškega telesa, patologij, zdravljenja;
- kje je človek s svojim dostojanstvom v zdravstvu, kje so meje njegove avtonomije in svobodnega odločanja o sebi;
- kakšne so pravice in dolžnosti vseh v sodobnem zdravstvenem sistemu;
- kako izboljšati zaupanje v medicino in zdravstveni sistem, še zlasti zdaj, ko v Sloveniji v očeh javnosti dosežata spodnje meje verodostojnosti;
- kako povečati zaupanje bolnikov ter izboljšati komunikacijo med njimi in zdravstvenim osebjem;
- kako zmanjšati komercializacijo medicinskih storitev in preprečiti »ugrabitve« njenih storitev v industrijah, ki si na plečih zdravstva obetajo povečanje dobička;
- kako znanstveno-strokovni kompetentnosti uradne medicine dodati še humanistične sestavine;
- kako opolnomočiti medicino s kulturnimi kompetencami, primernimi današnjim situacijam;
- kako humanizirati medicino in zdravstveni sistem na splošno?

II. Razgled po medicinski humanistiki v svetu

Danes ima že četrtnina vseh svetovnih medicinskih fakultet programe medicinske humanistike, ki zajemajo različne kombinacije humanističnih predmetov, saj se zavedajo, da povezovanje in prelivanje znanja med humanistiko in medicino povečuje možnosti za bolj pozorno, empatično, sočutno, skrbno in zaupanja vredno ravnanje z bolniki in za humanizacijo zdravstva na splošno. Medicinske fakultete v svetu zaposlujejo doktorje znanosti – poleg zdravnikov še filozofe, zlasti etike, psihologe, kulturne antropologe, literarne zgodovinarje, komparativiste,

ustne zgodovinarje, umetnostne zgodovinarje, religiologe, sociologe in umetnike, ki poučujejo medicinsko humanistiko in narativno medicino v programih, ki združujejo medicino, humanistiko in družboslovje ter njene izsledke prenašajo v zdravstveni sistem. Poleg historičnega pogleda na zdravstvo ter vpogleda na vpliv kulture in družbe na zdravje in bolezni humanistika in umetnost povečujeta razumevanje trpljenja bolnikov in svojcev, privzgjajata večšine opazovanja, analize in samorefleksije.

V sedemdesetih in osemdesetih letih 20. stoletja so medicinske fakultete na anglo-ameriških univerzah v sklopu na novo vzpostavljene medicinske humanistike uvedle posamične humanistične predmete. Takrat so začele izhajati tudi prve akademske revije s tega področja, npr. *Journal of Medical Humanities* (1980–; Springer; revija z današnjim imenom je nasledila tri prejšnje: *The journal of medical humanities and bioethics*, *The journal of bioethics in Bioethics quarterly*), *Literature and Medicine* (1982–; Johns Hopkins University Press), *Philosophy, Ethics, and Humanities in Medicine* (2006–; Pellegrino Center for Clinical Bioethics at Georgetown University Medical Center) in številne neakademske, ki pa dohajajo prve, npr. *Hektoen International: A Journal of Medical Humanities* (2008–; Hektoen Institute of Medicine, Chicago). Medicinsko humanistične baze podatkov, kot sta npr. *The Literature, Arts and Medicine Database (LitMed)*; 1993– New York University School of Medicine) z literarnimi, umetnostnozgodovinskimi in uprizoritvenimi zbirkami ter razlagami, ki so namenjene raziskovalcem, pedagogom, študentom in bolnikom ter *The Division of Medical Humanities* (New York University, *Langone Medical Center*), ki s tedenskimi novicami informira o vseh pomembnih medicinsko-humanističnih objavah, konferencah, razpisih in drugih priložnostih na področju medicinske humanistike, skrbijo za pregled nad stanjem tega polja medicine in povezujejo zainteresirane prek teh platform.

Prvi celoviti študijski programi potekajo od preloma tisočletja. Eden takšnih dobrih zgledov je interdisciplinarni program narativne medicine na magistrskem študiju na Columbia University v New Yorku, ki poteka od l. 2000, od l. 2010 pa izdaja univerza tudi revijo *The Intima: a Journal of Narrative Medicine*, ki promovira teorijo in prakso narativne medicine v svetovnem merilu (Marini, 2016, 134).

Sicer pa revije iz zgodovine medicine, ki je eno od področij medicinske humanistike, obstajajo še dlje, npr. *Journal of the History of Medicine and Allied*

Sciences (Oxford University Press) od l. 1946; *Bulletin of the Society for the Social History of Medicine* je izhajal od l. 1970 do 1987, z naraščanjem članov društva, ki krepijo interdisciplinarne pristope zgodovine medicine, medicine, zgodovine, javnega zdravja, demografije, antropologije, sociologije, socialnega dela in zdravstvene ekonomike, pa so ga l. 1988 preimenovali v *Social History of Medicine* (Oxford University Press). Pomembna revija iste založbe, ki povezuje medicino z drugimi humanističnimi disciplinami, je tudi *The Journal of Medicine and Philosophy*, ki izhaja od l. 1976.

Ena najstarejših evropskih revij za zgodovino medicine je latvijska *Acta Medico-Historica Rigensia* (izhaja od l. 1957 v Rigi, najprej je izhajala pod naslovom *Iz istorii meditsini*, l. 1992 se je preimenovala in jo izdajata Riga Stradiņš University in Pauls Stradiņš Museum of History of Medicine). V Italiji je najstarejša revija *Medicina nei Secoli-Arte e Scienza: Journal of History of Medicine* (izhaja od l. 1964 pri Sapienza University of Rome). Obstaja tudi veliko nemških starejših medicinskih revij in periodičnih publikacij, ki redno objavljajo zgodovinskomedicinske članke, kot npr. (npr. razprave *Abhandlungen zur Geschichte der Medizin und der Naturwissenschaften* (izhajale so med 1934 in 1942 in ponovno od 1980 dalje pri založbi Husum: Matthiesen Verlag, izšlo je 110 zvezkov); *Medizinhistorisches Journal* (izhaja od l. 1966 pri Franz Steiner Verlag); *Historia Hospitalium: Zeitschrift der Deutschen Gesellschaft für Krankenhausgeschichte* (izhaja od l. 1966, izdaja jo Deutsche Gesellschaft für Krankenhausgeschichte); *Medizin, Gesellschaft und Geschichte: Jahrbuch des Instituts für Geschichte der Medizin der Robert Bosch Stiftung* (izhaja od l. 1985 pri Franz Steiner Verlag). Na Univerzi v Ulmu, na Inštitutu za zgodovino, teorijo in etiko medicine (Institut für Geschichte, Theorie und Ethik der Medizin) je ena največjih nemških knjižnic iz zgodovine medicine, inštitut pa zaposluje 22 doktorjev ter magistrstov znanosti s področja humanistike in dva zdravnika ter izvaja predavanja iz zgodovine, filozofije in etike medicine.

Tudi naši najbližji južni sosede Hrvati imajo na medicinski fakulteti na Reki program medicinske humanistike, ki ima na Katedri za družbene in humanistične vede v medicini kar 16 zaposlenih, od tega 9 doktorjev znanosti. Od l. 2003 v soizdajateljstvu Hrvaškega znanstvenega društva za zgodovino zdravstvene kulture izdajajo znanstveno revijo *Acta Medico-historica Adriatica* in *European Journal of Bioethics (JAHR)*. Tudi na Medicinski fakulteti v Splitu

je od l. 2009 medicinska humanistika implementirana v vseh šest let študija pri prav toliko predmetih.

Medicinska humanistika in zgodovina medicine na omenjenih ustanovah nimata statusa pomožne vede, nista dekli medicine, ampak sta enakovreden predmet ali program. Zgodovina medicine in medicinska humanistika ne moreta biti podrejeni bolj paradnim medicinskim vejam, saj je »kdo je v službi koga in kdo črpa svoje vedenje od kod«, precej odprto vprašanje. Ni namreč jasno, ali naj bi ta domnevna dekla, medicinska humanistika, »svoji milostljivi gospodarici medicini nesla pred njo luč ali nesla za njo vlečko«, kot bi pripomnil Kant. Oboje je enako pomembno.

III. Medicinska humanistika v Sloveniji

Zgodovina medicine kot prvi začetek medicinske humanistike

Večina literature in virov o medicinski humanistiki v Sloveniji je pretežno zgodovinsko-medicinskih zaradi najdaljše tradicije preučevanja razvoja slovenske medicine in zdravstvenega sistema ter njenega delovanja na primarni, sekundarni in terciarni ravni. V l. 2019 je Medicinska fakulteta v Ljubljani proslavila 85-letnico poučevanja zgodovine medicine. Pri tem so to področje najbolj sistematično raziskovali slovenski zdravniki¹ Fran Viljem Lipič (1831; 1834; 2003; 2005; 2007), brata Ivo (1938) in Bojan Pirc, Ivan Pintar (1939; 1950), Petar Borisov (1977; 1980; 1985; 1986; 1990; 2009), Eman Pertl (1968), Jože Zadavec (1985; 1989; 2000), Gregor Pivec (2011; 2013), Elko Borko (številni članki, predavanja in razstave iz institucionalne zgodovine ter medicinskih personalij), Alojz Ihan (2016), Zvonka Zupanič Slavec, predstojnica Inštituta za zgodovino medicine na Medicinski fakulteti v Ljubljani od l. 1992 v več kot 60 znanstvenih in strokovnih monografijah, katalogih, zgoščenkah, dokumentarnih filmih (Ramšak, 2019). Njihov pretežni del, tudi večina zgodovinarjev medicine (Pintar, Borisov, Zupanič Slavec, Pivec, Borko), so se zgodovini medicine posvečali ob delu v drugih medicinskih specializacijah in bolnišnični upravi. Njihovi spomini, opisi, dnevniki, družbenokritične misli, znanstvene študije ipd. kažejo, da so zgodovino medicine povezovali z gospodarsko-političnimi razmerami, družbenimi strukturami in kulturnimi sistemi.

1 Zaradi omejenega prostora navajam zgolj tiste, ki so o zgodovini medicine napisali samostojne monografije ali daljše razprave.

Ivan Pintar (1888–1963), pionir preučevanja zgodovine zdravstvene kulture na Slovenskem, prvi predavatelj zgodovine medicine na Medicinski fakulteti v Ljubljani (1934), avtor prvega učbenika za zgodovino medicine (1950) in ustanovitelj Inštituta za zgodovino medicine pri Medicinski fakulteti v Ljubljani (1945), je zgodovino medicine opredelil kot samostojno medicinsko stroko po vsebini, obsegu in načinu raziskovanja, ugotavljanja, vrednotenja ter objavljanja izsledkov. Tudi njen razpon je videl kot širok, skoraj neomejen, obsegajoč vsa obdobja, vire in metode, ki so pomembni v zgodovinski analizi vsakdanjega in neskončno zanimivega odnosa med človekom, zdravjem in boleznijo. Pintar v prispevku *Medikohistorikovi viri in metodika dela* (1958, 436–439) sistematično navaja temeljne vire za preučevanje zgodovine medicine – (avto)biografije, bibliografije, matične knjige, kronike, nekrologe, portrete, bakroreze, uradne dopise, ekslibrise, korespondence, ilustracije, rokopise, inkunabule, predmete, devcionalije, amulete, talismane, oltarne podobe, kužna znamenja, kipe in podobe v cerkvah, arheološke najdbe, patološke spremembe na okostjih in analize drugih organskih snovi v posmrtnih ostankih. Ob navedbi teh virov opozarja na ustrezno kritiko le-teh oz. vsestransko preverjanje njihove točnosti. Te osnove medikohistoričnega iskanja so še vedno aktualne, saj bi jim danes lahko dodali le še filmsko, fotografsko, literarno, likovno in drugo umetniško produkcijo ter sodobne oblike izraznosti v virtualnem svetu. Tako šest desetletij stara Pintarjeva metodična napotila nakazujejo njegovo interdisciplinarno širino pri pojmovanju zgodovine medicine, na kateri temelji tudi sodobna medicinska humanistika.

Tej širini so ustrezali tudi *Pintarjevi dnevi*, ki jih je od l. 1994 do 2008 pripravljala Inštitut za zgodovino medicine Medicinske fakultete Univerze v Ljubljani skupaj z Znanstvenim društvom za zgodovino zdravstvene kulture Slovenije in Medikohistorično sekcijo Slovenskega zdravniškega društva. Do zdaj so slovenski zdravniki tematsko s simpoziji in monografijami s Pintarjevih dni pokrili naslednja področja: medicina in literatura (1994); medicinski in socialni pogledi na ljubljanski potres 1885 (1995); sto let rentgenskih žarkov (1995); prof. dr. Jože Rant (1996); ljubljanski zdravnik prof. dr. Fran V. Lipič in njegova *Topografija Ljubljane* (2003); dr. Karel Petrič (2003); patografija – vpliv bolezni na življenje in delo velikih osebnosti (2004); raba in zloraba alkohola (2005); bolezni v zadnjih dveh stoletjih (2007); zdravstveno varstvo v Šaleški dolini skozi čas (2008) (*Pintarjevi dnevi*, 2017). Po l. 2008 so Pintarjevi dnevi

zaradi splošnih varčevalnih ukrepov v Sloveniji zamrli, ne pa tudi raziskave na področju zgodovine medicine. Te še vedno vsestransko učinkovito opravlja Zvonka Zupanič Slavec v okviru Inštituta za zgodovino medicine in redno, vsak mesečno objavlja prispevke o tem v glasilu Zdravniške zbornice Slovenije *ISIS* ali drugih medicinskih revijah ter objavlja znanstvene monografije s tega področja.

Medicina in literatura

Slovenski zdravniki so tudi začetniki preučevanja odnosa med medicino in literaturo (Zupanič Slavec, 1995). Potreba po uporabi literature v medicini je bila odraz pomanjkanja drugih virov, četudi fragmentarnih ali metodološko nepopolnih, ki bi kontekstualizirali izkušnje bolniki z bolnikove perspektive. Tudi v Sloveniji je bilo in je še veliko zdravnikov, medicincev, ki študija niso končali, veterinarjev in farmacevtov hkrati pisateljev, pesnikov, prevajalcev, publicistov, scenaristov, zato lahko govorimo o močnem vplivu in zrcaljenju poklica in izobrazbe na pisanje. Motivi bolniki, zdravstvenih ustanov in odnosov v njih so pogosto predmet literarnih obravnav. Med najvidnejšimi, ki so pisali ali še pišejo poleg strokovne literature tudi leposlovje, so (po abecedi priimkov): Uroš Ahčan, Rok Arih, Marij Avčin, Janez Bleiweis, Polde Brenčič, Franc Derganc, Rafko Dolhar, Jože Felc, Fran Govekar, Slavko Grum, Ivan Hubad, Alojz Ihan, Josip Ipavec, Janko Kač, Vasja Klavora, Štefan Kočevar, Lojz Kraigher, Miha Likar, Danilo Lokar, Matjaž Lunaček, Bogomir Magajna, Franc Malavašič, Ivan Minatti, Rado Murnik, Eman Pertl, Marko Pokorn, Bazilija Pregelj, Matija Pregl, Miran Pustoslemšek, Andrej Rant, Tomaž Rott, Anton Schwab, Dušan Sket, Franjo Smerdu, Ludvik Tabor, Iztok Tomazin, David B. Vodusek, Josip Vošnjak, Ruža Vreg, Velimir Vulikić, Jurij Zalokar idr. (Zupanič Slavec, 1995; Ramšak, 2018, 258 in 262).

Etnomedicina in medicinska antropologija

Dediščino slovenske ljudske medicine so monografsko preučevali učitelja Pavel Košir in Vinko Möderndorfer (1926), Vinko Möderndorfer (1964), etnologinje Marija Makarovič (2008; Dolenc, Zupanič Slavec in Makarovič, 1999), Nena Židov (1996), Irena Rožman (2004), Mojca Ramšak (2017). Nekatere temeljne etnomedicinske raziskave pa so prispevali Milan Dolenc (1973; 1987), Meta Sterle (1990), Marija Makarovič (1987; 1990; 2004), Barbara Sosič (2000).

Medicinskoantropološke monografije s slovenskega ozemlja so pisali antropologi Zalka Drglin (2003), Uršula Lipovec Čebren (2008), etnologinja Mojca Ramšak (2007; 2013), Jana Šimenc (2014).

Medicinska humanistika je del predmetnikov vsaj petih slovenskih fakultet. Poleg zgodovine medicine, ki je del kurikuluma na obeh medicinskih fakultetah v prvem letniku, se na dodiplomskem programu enovitega magistrskega študija medicine in dentalne medicine v Ljubljani od študijskega leta 2020/21 predava še v okviru predmeta Zdravnik in družba (za 6. letnik), od leta študijskega 2021/22 je samostojen predmet Zgodovina medicine in medicinska humanistika, določene vsebine pa se predavajo v okviru integralnih predmetov, kot sta Uvod v klinično medicino 1 in 2 (dr. Zvonka Zupanič Slavec).

Na drugih študijskih smereh so bili po vsebini najbližje temu predmetnemu področju predmet medicinska antropologija na Filozofski fakulteti v Ljubljani, ki se predava od l. 2003/4 na drugostopenjskem magistrskem enovitem študijskem programu (dr. Urša Lipovec Čebren), in na Fakulteti za humanistične študije v Kopru od l. 2015/16 v 2. letniku 1. stopnje na dvopredmetnem študiju (dr. Marija Mojca Terčelj). Na doktorskem študiju na Politehniko Nova Gorica, danes Univerzi v Novi Gorici, je bil l. 2004/5 uveden predmet Antropologija zdravja, bolezni in zdravljenja, ki je zamrl l. 2009 (dr. Borut Telban), na doktorskem študiju AMEU – ISH, Fakulteti za podiplomski humanistični študij v Ljubljani pa je od l. 2017 na voljo izbirni predmet Aplikativna medicinska antropologija in od l. 2021 izbirni modul Medicinska humanistika (dr. Mojca Ramšak).

Multidisciplinarno usmerjen Družbenomedicinski inštitut ZRC SAZU je nastal v l. 2005, izšel pa je iz Inštituta za medicinske vede ZRC SAZU, ki je začel delovati l. 1981. Danes se posveča zlasti socialno-antropološkemu in demografskemu preučevanju rodnosti, psihosocialnim in nevropsihološkim vidikom duševnega zdravja in digitalnemu zdravstvu. Socialno zgodovino medicine na Zgodovinskem inštitutu Milka Kosa ZRC SAZU preučuje dr. Katarina Keber.

Medicinska humanistika v filozofiji, bioetiki in pravu

Vprašanja o smislu življenja in pomenu smrti so v medicini ključna. Toda hiter napredek v medicini in komercializacija zdravstvenega sistema pogosto tudi dehumanizirata na način, da preusmerita pozornost od bolnika k tehnologiji. Pri tem pa ostanejo brez odgovora vprašanja, kako bolnik razume svojo bolezen in

njen vzrok, kakšne spremembe bolezni povzroči v njegovem življenju in družini ter kako vpliva na njegovo delo. Od šestdesetih let 20. stoletja sta se tem vprašanju podrobneje posvečali področji, kot sta bioetika in medicinska humanistika, ki sta se spopadli z do tedaj zanemarjenimi vprašanji varovanja raziskovalnega subjekta, vprašanji zaupnosti, ciljev zdravstvene nege, definicije smrti, začetka življenja, neplodnosti, transplantacije organov, pravice bolnikov po prekinitvi zdravljenja, pomena bolezni ipd. Večina teh tematik je predmet bioetike, ki se je pojavila ob boku z medicinsko humanistiko. Ta je bolj osredotočena na kulturne in zgodovinske kontekste, eksistencialne, čustvene, literarne in umetniške dimenzije bolezni namesto na praktične rešitve etičnih težav (Cole idr., 2015, 2, 12 in 15).

V Sloveniji so se podobnim vprašanjem začeli med prvimi posvečati v Mariboru, kjer od l. 1992 pod okriljem Zdravniškega društva Maribor in Pravniškega društva Maribor v sodelovanju s Pravno in Medicinsko fakulteto Univerze v Mariboru potekajo letni posveti Medicina in pravo. Ti obravnavajo teme iz filozofije medicine, odnos med zdravnikom in bolnikom, odgovornost v zdravstvu, bioetiko ter druga pravno-medicinska vprašanja. Pobudniki teh letnih konferenc so bili mariborski zdravniki in pravniki Vojko Flis, Jelka Reberšek Gorišek, Jože Ferk, Viktor Planinšec, Vesna Rijavec idr. Plod konferenc so trije zborniki z izbranimi znanstvenimi prispevki *Medicina in pravo: sodobne dileme* (2006; 2010; 2014), ob konferencah pa so izhajale tudi knjižice z obširnejšimi povzetki predavanj.

Zaključki s srečanj in objavljeni prispevki sodelujočih so pomembno vplivali na razvoj pravnega urejanja (zakonodaja, teorija in praksa) in družbenega dogajanja na področju zdravstva na splošno, še zlasti po prvih srečanjih, ko se z nekaterimi, danes ključnimi vprašanji medicinskega prava ni ukvarjal niti zakonodajalec niti teorija. Na voljo ni bilo usmerjene slovenske literature, zato so organizatorji in udeleženci srečanj pogosto orali ledino. Povezovanja medicine in prava ugotavljajo, da odnosa med bolnikom in zdravnikom ni mogoče preprosto ujeti v pravne okvire, saj je bistvo tega odnosa zaupanje. Prav to zaupanje zdravnika obvezuje tako moralno, strokovno in pravno, pri čemer je treba imeti tudi posluš za slabosti, ki izvirajo iz nepopolnosti človeške narave. Tej ni zmeraj dano, da zadosti določenim željam, pričakovanjem in zahtevam (Rijavec, 2011, 17 in 23-24).

Ker znanstvene monografije s posvetovanj Medicina in pravo izhajajo redko, nekatere prispevke objavlja revija v angleškem jeziku *Medicine, Law & Society*,

ki jo izdaja Pravna fakulteta Univerze v Mariboru² od l. 2015 in pri kateri kot sozaložniki sodelujejo še medicinski fakulteti univerz v Mariboru in Splitu, pravni fakulteti Univerze Karla in Franca v Gradcu in Univerze Portucalense Infante D. Henrique v Portu ter Institut društvenih nauka v Beogradu.

Posebno področje medicinske humanistike je na več ravneh odpiralo vprašanja o neizogibnosti smrti. Tudi na mariborskih simpozijih *Medicina in pravo* so med prvimi v Sloveniji večkrat razmislili o etičnih vprašanjih na začetku in koncu življenja, vzdrževanju življenja in evtanaziji. O spremljanju umirajočih pa je med slovenskimi zdravniki med prvimi pisala Metka Klevišar (1994). Njene ugotovitve, da se ljudje ne bojijo smrti same, temveč bolečin in trpljenja, ki so lahko povezani z umiranjem, so izhajale iz dolgoletne zdravniške prakse (Klevišar, 1994, 35 in 53) in so tlakovale pot poznejšim paliativnim prizadevanjem.

Tudi esejistično delo zdravnika Alojza Ihana (2016) se tiče človekove končnosti in njegovega stremljenja k nesmrtnosti. Nesmrtnost se danes v času krionike in bionike zdi nekaj realnega, a je hkrati zelo problematična. Četudi bi znanost in tehnologija nekoč omogočali oživljanje mrtvih zamrznjenih ljudi ter presaditve vseh delov telesa, pa bi ostajali nerešljivi številni drugi vidiki, družbeni, pravni, socialni, ekonomski in etični. Poseganje v neizogibnost človeške umrljivosti z uporabo novih tehnologij futurističnega odmrzovanja mrtvih in z medicinsko asistirano nesmrtnostjo z menjavanjem odsluženih organov in delov telesa bi nedvomno obrnilo svet na glavo, saj zaradi kopičenja ljudi ne bi nič več delovalo. Življenjski prostor bi se skrčil, zmanjkalo bi kisika, reprodukcija bi postala ekološki terorizem, dedovanje bi izgubilo smisel, pokojninski sistemi bi se zrušili, nastopile bi druge nepredvidljive posledice (Ihan, 2016). Poleg tega bi bilo treba ponovno opredeliti medicinsko definicijo smrti. Če možganska smrt fiziološko pomeni točko brez vrnitve, potem krionsko zamrznjena telesa, ki čakajo na odmrznitev in oživitev enkrat v prihodnosti, niso povsem mrtva. Človeštvo bi gotovo težko preživel lastno nesmrtnost.

Drugi zagon zanimanja za tematiko medicinskega in zdravstvenega prava pa je natis nekaterih samostojnih, sistematično-preglednih temeljnih monografij in zbornikov o kazenskem in civilnem medicinskem pravu profesorjev na Pravni fakulteti Univerze v Ljubljani (npr. A. Polajnar Pavčnik in D. Wedam Lukič (ur.)

2 Revija je nasledila *Zbornik Pravne fakultete Univerze v Mariboru*, ki je izhajal med l. 2005 in 2011.

Pravo in medicina, 1998; D. Korošec, *Medicinsko kazensko pravo*, 2004 in 2016; V. Žnidaršič Skubic, *Medical Law in Slovenia*, 2015; ista, *Civilno medicinsko pravo*, 2018; K. Triller Vrtovec, *Zdravstveno pravo*, 2019) in uvedba predmetov Civilno medicinsko pravo (se še izvaja) ter Medicinsko kazensko pravo in sodna medicina na prvostopenjskem oz. drugostopenjskem univerzitetnem študijskem programu Pravne fakultete Univerze v Ljubljani. Pri Civilnem medicinskem pravu študenti dobijo temeljna znanja o civilnopravnem urejanju problemov v sodobni medicini, o medicinski etiki, pravu osebnostnih pravic ter temeljnih človekovih pravic in svoboščin; pri Medicinskem kazenskem pravu in sodni medicini pa so pridobili znanja o kazenskopravnih dobrinah, prepoznavali in pravno vrednotili inkriminacije, protipravnost zdravstvene napake in krivdo zdravstvenega delavca. Ta predmet je ponujal znanja, ki jih imajo zdravniki v vlogi sodnih medicinskih izvedencev v kazenskih postopkih. Na Medicinski fakulteti Univerze v Ljubljani se nekateri pravni in etični vidiki trenutno predavajo pri predmetih Uvod v medicino, Nujna medicinska pomoč I in II, Ginekologija in porodništvo ter Sodna medicina. Na Medicinski fakulteti Univerze v Mariboru so samostojni predmeti tudi Etika in pravni vidiki medicine, Izbrane vsebine in novosti v medicinski etiki in pravu ter Etika biomedicinskega raziskovanja, zanje pa je predavatelj tudi napisal dve temeljni deli o zdravniški etiki (Zwitter, 2018; Zwitter, 2019).

Tudi na vseh zdravstvenih fakultetah po Sloveniji (Ljubljana, Maribor, Celje, Jesenice, Izola, Slovenj Gradec, Novo mesto) se na vseh treh stopnjah izvajajo predmeti, ki vsebinsko povezujejo humanistiko, družboslovje in zdravstvo (npr. zdravstvena zakonodaja, epidemiološko pravo, ekološko pravo, feminizem in babištvo, družboslovje v zdravstvu, management v zdravstvu, jezikovna in kulturna raznolikost, socialna medicina, sociologija zdravja in bolezni ter multikulturalnost, sociologija promocije v zdravstvu, etika in filozofija, argumentacija, tuji jeziki idr.).

IV. Zaključek

V Sloveniji narašča trend meddisciplinarnega integrativnega sodelovanja znanstvenih disciplin, ki s pogledi v preteklost, aktualnimi razmisleki in medsebojnim oplajanjem dvigujejo raven zavedanja, da je medicina zaradi človeka, in ne obratno. Medicinska humanistika je take vrste intervencija v zdravstveni sistem,

ki odpira prostor za več človečnosti in humanizira vse vpletene, saj pomaga razumeti razloge za dehumanizirane razmere zdravljenja in dela v zdravstvu ter predlaga rešitve, ki presegajo strukturno in kulturno inercijo zdravstva, a hkrati ne degradirajo nikogar. Humanizacija zdravstvenih ustanov pomeni osredotočenost na bolnika, a hkrati tudi na humanost do zaposlenih v zdravstvu. Če ti ne delajo v dobrih odnosih in razmerah, če nimajo možnosti razvijati in uveljavljati svojih sposobnosti, potem je težko pričakovati, da bodo izkazovali visoko stopnjo odličnosti, empatije, spoštovanja, altruizma in drugih vrlin.

Čeprav medicinska humanistika v Sloveniji nima statusa samostojne discipline, saj ni klasificirana kot podpodročje niti v medicini, humanistiki ali družboslovju (npr. glede na obstoječe klasifikacije ARRS), pa si je utrla samostojno pot na nekaterih fakultetah v Sloveniji in tujini ter si izborila lasten prostor za znanstvene in strokovne objave. Zmotno je domnevati, da gre le za ohlapne trendovske medinstitucionalne povezave, ki zgolj animirajo klinično medicinsko okolje s koncepti in metodami iz humanistike ter z naborom konferenc, publikacij in inštitutom. V naraščanju potrebe po meddisciplinarni povezanosti tega humanistično-medicinskega področja ne gre samo za vljudne izmenjave disciplinarnih stališč, ampak za odpiranje pomembnega kritično-metodološkega intelektualnega polja, ki prinaša neposredno uporabnost v zdravstveni sistem.

Medicinska humanistika prinaša v klinično prakso tiste kulturno specifične pripovedi o bolezni, trpljenju, zdravljenju, ozdravitvi, odnosih, ki bi v zdravstvu dejansko zaslužile večjo prepoznavnost, pozornost in globlji razmislek. Odpiranje in premikanje ločnic med disciplinami na novo določa okvire bolezni, zdravljenja in bivanjskih vprašanj. Medicinska humanistika presega meje pragmatičnega medicinskega racionalizma in okvire pojmovanja, da se človeško neha z mejo svojega telesa.

Literatura

- Borisov, P., *Od ranocelništva do začetkov znanstvene kirurgije na Slovenskem / From war surgery to the beginnings of scientific surgery in Slovenia*, Ljubljana 1977.
- Borisov, P., *Pregled razvoja medicinske miselnosti in odkritij*, Ljubljana 1980.
- Borisov, P., *Zgodovina medicine: poskus sinteze medicinske misli*, Ljubljana 1985.
- Borisov, P., *Kratek pregled zgodovine stomatologije*, Ljubljana 1986.

- Borisov, P., *Uvod v zgodovino stomatologije*, Ljubljana 1990.
- Borisov, P., *Zgodovina medicine: poskus sinteze medicinske misli*, Maribor 2009.
- Cole, T. R., Carlin, N. S. in Carson, R. A., *Introducing Medical Humanities*, v: *Medical Humanities: An Introduction*, Cambridge 2015, str. 1–18.
- Dolenc, M., Ljudske medicinske knjige iz okolice Škofje Loke, *Loški razgledi* let. 20, 1973, str. 69–80.
- Dolenc, M., Bibliografija rokopisnih ljudsko-medicinskih bukev in zapisov s slovenskega etničnega območja, *Slovenski etnograf* let. 31, 1983–1987, str. 31–74.
- Dolenc, M., Zupanič Slavec, Z. in Makarovič, M., ur., *Zagovori v slovenski ljudski medicini ter zarotitve in apokrifne molitve*, Ljubljana 1999.
- Drglin, Z., *Rojstna hiša: kulturna anatomija poroda*, Ljubljana 2003.
- Evans, M., Reflections on the humanities in medical education, *Medical education* Vol. 36, Issue 7, 2002, str. 508–513.
- Humanities, Social Sciences & The Arts in Relation to Medicine & Medical Training, *LitMed: Literature Arts Medicine Database*, 2017, <http://medhum.med.nyu.edu/about> (7. 10. 2019).
- Ihan, A., *Čas nesmrtnosti: smrt v dobi bionike*, Ljubljana 2016.
- Jones, T., Wear, D. in Friedman, L. D., The Why, the What, and the How of the Medical / Health Humanities, v: *Health humanities reader* (ur. Jones, T., Wear, D., Friedman, L.D. in Pachucki, K.), New Brunswick 2014, str. 17–29.
- Klevišar, M., *Spremljanje umirajočih*, Ljubljana 1994.
- Korošec, D., *Medicinsko kazensko pravo*, Ljubljana 2004 (2016, 2. izd.).
- Košir, P. in Möderndorfer, V., ur., (1926), *Ljudska medicina med koroškimi Slovenci*, Maribor 1926.
- Lipič, F. V., *Topografija c.-kr. deželnega glavnega mesta Ljubljane z vidika naravoslovja in medicine, zdravstvene ureditve in biostatike*, Ljubljana 2003.
- Lipič, F. V. in Zupanič Slavec Z. (ur.), *Osnovne značilnosti dipsobiostatike – zlorabe alkohola oziroma na podlagi zdravniškega opazovanja nastala politično-statistična predstavitev njenih posledic, ki se odražajo na prebivalstvu in življenjski dobi*, faksimile, Ljubljana 2005.
- Lipič, F. V. in Zupanič Slavec, Z., ur. in avtor dodatnega besedila, *Bolezni Ljubljančanov, ki jih je leta 1828 opazoval Fran Viljem Lipič, doktor medicine, poprej zdravnik ordinarij mesta Ljubljana, sedaj na univerzi v Padovi redni profesor medicinske prakse*, faksimile, Ljubljana 2007.

- Lipovec Čebtron, U., *Kročere bolezni in zdravja: tradicionalna in komplementarne medicine v Istri*, Ljubljana 2008.
- Makarovič, M., Zdravstvena kultura ob zgledu dolenske vasi, *Slovenski etnograf* let. 31, 1983–1987, str. 9–30.
- Makarovič, M., Zdravstvena kultura agrarnega prebivalstva v 19. stoletju, *Slovenski etnograf* let. 33–34, 1988–1990, str. 481–528.
- Makarovič, M., »Zdaj se bom končno lotil ljudske medicine« ali načrt, ki ga dr. Pavle Zablatnik ni utegnil uresničiti, *Koroški etnološki zapisi* št. 4, 2004, str. 282–286.
- Makarovič, M., *Podoba zdravstvene kulture koroških Slovencev: v kmečkem okolju od Zilje do Podjune v 19. in 20. stoletju*, Celovec, Ljubljana in Dunaj 2008.
- Marini M. G., *Narrative Medicine*, Heidelberg, New York, Dordrecht in London 2016.
- Möderndorfer, V., *Ljudska medicina pri Slovencih*, Ljubljana 1964.
- Pertl, E., Zdravstvo med Muro in Dravo s posebnim ozirom na razdobje 1850–1941, v: *Svet med Muro in Dravo*, Maribor 1968, str. 516–588.
- Pintar, I., *Mediko-kirurški učni zavod v Ljubljani, njegov nastanek, razmah in konec: habilitacijska disertacija*, Ljubljana 1939.
- Pintar, I., *Kratka zgodovina medicine*, Ljubljana 1950.
- Pintar, I., Medikohistorikovi viri in metodika dela, *Zdravniški vestnik* let. 27, št. 12, 1958, str. 436–439.
- Pirc, I., *Socialni problemi slovenske vasi*, Ljubljana 1938.
- Pivec, G., *Zgodovina medicine 20. stoletja: prispevki k prikazu razvoja medicinske stroke in zdravstvenega sistema*, Maribor 2011.
- Pivec, G., *Filip Terč, začetnik moderne apiterapije*, Maribor 2013.
- Polajnar Pavčnik, A. in Wedam Lukič, D., ur., *Pravo in medicina*, Ljubljana 1998.
- Ramšak, M., *Družbeno kulturne podobe raka dojke v Sloveniji / Social and cultural imagery of breast cancer in Slovenia*, Ljubljana 2007.
- Ramšak, M., *Spoločensko-kulturne reflexie rakoviny prsnika v Slovinsku*, Bratislava 2013.
- Ramšak, M., *Zdravje in bolezni na Pohorju*, Maribor 2017 [2019].
- Ramšak, M., Znanstveni opus zdravnice, zgodovinarke medicine in medicinske humanistke, prof. dr. Zvonke Zupanič Slavec, *Časopis za zgodovino in narodopisje* let. 55, št. 2, 2019, str. 70–123.

- Ramšak, M., *Medicinska humanistika v Sloveniji / The medical humanities in Slovenia*, v: *Za človeka gre: izzivi za znanost in izobraževanje: zbornik prispevkov z recenzijo: 6. znanstvena konferenca z mednarodno udeležbo / All about people: challenges for science and education: proceedings book with review: 6th scientific conference with international participation*, Maribor, 9.–10. 3. 2018 (ur. Macuh, B.), Maribor 2018, str. 254–266.
- Rijavec, V., *Medicina in pravo skozi 20 let – vsebinski prikaz najpomembnejših tem s pravnega vidika*, v: *Medicina in pravo – 20 let kasneje: osebni pristop – personalizacija medicine: [zbornik izvlečkov]*, 20. posvetovanje *Medicina in pravo*, Maribor, 25. in 26. marec 2011 (ur. Reberšek Gorišek, J. in Ivanc, T.). Maribor 2011, str. 17–24.
- Rožman, I., *Peč se je podrla!: kultura rojstva na slovenskem podeželju v 20. stoletju*, Ljubljana 2004.
- Sosič, B., *Gradivo o ljudski medicini v zapisih terenskih ekip Slovenskega etnografskega muzeja*, *Etnolog* let. 10, 2000, str. 213–254.
- Sterle, M., *Ljudsko zdravilstvo na Loškem*, *Loški razgledi* let. 37, 1990, str. 87–122.
- Šimenc, J., *Alergična družba: medicinskoantropološki pogled na alergije*, Ljubljana 2014.
- Triller Vrtovec, K., *Zdravstveno pravo*, Ljubljana 2019.
- Zadravec, J., *Ljudska medicina v Prekmurju*, Murska Sobota 1985.
- Zadravec, J., *Zdravstvena kultura Romov v Prekmurju*, Murska Sobota 1989.
- Zadravec, J., *Razvoj zdravstva v Prekmurju do leta 1941*, Murska Sobota 2000.
- Zupanič Slavec, Z., ur., *Med medicino in literaturo: ob 60-letnici predmeta Zgodovina medicine na MF v Ljubljani*, Ljubljana 1995.
- Zupanič Slavec, Z., *The importance of teaching and research in medical humanities in Slovenia*, *Josephinum Workshop 2010 Vision for the Future*, *Medizinische Fakultät, Universität Wien*, 4th November, Wien 2010.
- Zupanič Slavec, Z., *Pomen poučevanja medicinske humanistike na medicinskih fakultetah*, v: *13. znanstveni skup Rijeka i Riječani u medicinskoj povjesnici. Zbornik sažetaka, Rijeka 9. studenoga 2012* (ur. Doričić, R.), Rijeka 2012, str. 30.
- Zwitter M., *Pogovori o zdravniški etiki*, Ljubljana 2018.
- Zwitter M., *Medical ethics in clinical practice*, Heidelberg, New York, Dordrecht in London 2019.

Židov, N., *Alternativna medicina v Sloveniji: etnološki vidik: doktorska naloga*, Ljubljana 1996.

Žnidaršič Skubic, V., *Medical Law in Slovenia*, Alphen aan den Rijn 2015.

Žnidaršič Skubic, V., *Civilno medicinsko pravo*, Ljubljana 2018.

Povzetek

Eno od področij meddisciplinarnega integrativnega sodelovanja je medicinska humanistika, ki vključuje humanistiko, družboslovje in umetnost, s tem naborom disciplin pa odpira pomembna kritično-metodološka intelektualna polja, ki prinašajo tudi neposredno uporabnost v zdravstveni sistem. Slovenska medicinska humanistika se večinoma ukvarja s socialno zgodovino medicine in zdravstvenega varstva, kamor spadajo zgodovina medicinske misli in prakse, razvoj medicine, ustanove za oskrbo bolnikov, pomembni zdravniki, in socialno medicino, ki preučuje socialno okolje kot vir bolezni in slabega zdravja. Medicinska humanistika je delno vključena v medicinsko antropologijo, etnomedicino – vključno z etnoveterino, etnobotaniko, etnozoolgijo in etnofarmacijo –, v ustno zgodovino, v pravo ter v sociologijo medicine in zdravstvenega varstva s kritiko uradne medicine in zdravstvenega sistema. Čeprav se medicinski in humanistični pogled na medicinsko humanistiko razlikujeta zaradi različnih primarnih interesov teh dveh disciplin, prinaša medicinska humanistika v klinično prakso tiste kulturno specifične pripovedi o bolezni, trpljenju, smrti, rojstvu, zdravljenju, ozdravitvi, odnosih, ki bi v zdravstvu dejansko zaslužile večjo prepoznavnost, pozornost in globlji razmislek. Odpiranje in premikanje ločnic med humanistiko in medicino vpliva na kakovost zdravstvene oskrbe in na razumevanje bivanjskih vprašanj.

Ključne besede: medicinska humanistika, zgodovina medicine, socialna medicina, medicinska antropologija, etnomedicina, zgodovinski pregled, Slovenija

Vloga humanistike v sodobnem globaliziranem svetu – Pomen filološke analize klasičnih besedil za razumevanje sodobne kitajske družbe na primeru ideologizacije pojma harmonije

Jana S. Rošker

I. Uvod

Problemi humanistike v sodobnem svetu so večplastni, vendar jih je načeloma možno obravnavati v okviru splošnih teženj, ki v 21. stoletju opredeljujejo naravnost epistemologije znanosti, podrejene determinizmu zakonitosti »ekonomije« v smislu Hanne Arendt, ki vidi v njej (in v kvantitativni metodologijo, s katero je ekonomija kot znanost opredeljena) k despotizmu in k prevladi družbenega konformizma nad politično osveščenostjo ter samostojnim kritičnim mišljenjem naravnano težnjo (Arendt, 1998, 43).

Pričujoči članek izhaja iz predpostavke, po kateri je tovrstna, zakonitostim ekonomije podrejena evalvacija humanistike ne zgolj zgrešena, temveč tudi nevarna, saj vodi k reduciranju pomena znanstvenih izsledkov na neposredno aplikativno raven brez upoštevanja dejstva, da so bile tovrstne aplikacije v zgodovini znanosti vselej zgolj stranski produkt teorij in da epistemologija kot znanstvena disciplina jasno kaže na dejstvo, da povezava med teorijo in prakso nikakor ni neposredna in enoznačna (Rutzou, 2018, 13).

Raziskovalke in raziskovalci, teoretiki in teoretičarke imamo seveda dolžnost, da vzamemo tovrstne probleme resno in jih raziščemo ter poskušamo najti razumne in dobro utemeljene rešitve zanje. Vendar za pričujočo publikacijo nisem izbrala teme, znotraj katere bi obravnavala problem razmerja med teorijo in njeno uporabnostjo na splošno, temveč sem se odločila pokazati, na kakšen način lahko sinologija, kitajska filozofija oziroma klasična filologija pripomorejo k boljšemu poznavanju sodobne Kitajske, s tem pa posredno tudi k izboljšanju ekonomskih, političnih in kulturnih odnosov, ki jih gojimo s to velesilo. Na ta način želim, da bi bili moji teoretski izsledki droben, a nikakor ne nepomemben prispevek k ozaveščanju dejstva, da ekonomske in druge kvantitativno naravnane družbene znanosti nikakor niso edine, ki lahko pomagajo izboljšati mednarodne odnose med evropsko in azijsko celino.

Temeljno raziskovalno vprašanje pričujočega članka je torej najti v raziskavi problematike razmerja med sporočilnostjo in konteksti primarnih virov, ki sodijo v obdobja starodavne Kitajske in njenih klasičnih oziroma tradicionalnih diskurzov na eni strani, ter sodobnih, ideološko modificiranih interpretacij teh virov na drugi. Spoznanje narave (oziroma temeljnih značilnosti) tega razmerja, ki bo v okviru pričujoče razprave obdelano na induktivni način, nam bo lahko pomagalo razumeti, v čem je bistvo zgodovinskih vidikov preučevanja in razumevanja družbenih stvarnosti.

2. Stari in novi Konfucij ter pojem harmonije

Na univerzah sodobne Evrope se sinološke katedre zapirajo, kjer je to le možno. Pomembna je namreč zgolj še sodobna Kitajska ne glede na posebnosti v smereh njenega tradicionalnega in kulturnega razvoja. Sinologijo so zato že skoraj povsod nadomestile tako imenovane kitajske študije. Študentke in študenti naj se učijo sodobne kitajščine in spoznajo sodobno kitajsko družbo. Na ta način bodo najuporabnejši za podporo pri trgovskih in tehnoloških stikih. Le redkokdo se vpraša po tem, ali je sodobno Kitajsko dejansko možno razumeti brez poznavanja njenih zgodovinskih in kulturnih posebnosti. Ali je torej modernost Kitajske možno razumeti brez poznavanja njene tradicije? Na konkretnem primeru ideologizacije pojma harmonije bom poskušala pokazati, da nikakor ni tako in da je študij kitajskega jezika in sodobne kitajske kulture

oziroma družbene stvarnosti smiselni samo v tem širšem okviru razumevanja preteklosti starodavnega »Cesarstva Sredine«.¹

Če pri ciljnih naših predstavitev Kitajske izhajamo iz njene sodobne družbe, ki je za nas kot sinologinje in sinologe seveda najbolj relevantna, zanimiva in aktualna, smo soočeni s kulturo, ki se ohranja in razvija v ogromni državi, opredeljeni z vrsto ostrih protislovij. Sem sodijo ogromne socialne razlike med prebivalstvom, najštevilnejša populacija z največjo stopnjo diverzifikacije in hkrati prisilne unifikacije, najvišjo stopnjo notranjih migracij in hkrati najvišjo stopnjo ekonomske rasti, največjim številom univerz visoke kakovosti in hkrati z najhujšim pregonom disidentskih umetnikov in intelektualcev, ki je podkrepljen z digitaliziranim orwellovskim sistemom družbenega zaupanja. Sem sodi hiper-kapitalistična ureditev, ki je v političnem smislu hkrati enopartijski sistem, torej sistem vodstva ene same stranke, ki se hkrati kiti z imenom Komunistična stranka Kitajske (v nadaljevanju KSK), četudi socialna zaščita delavskih pravic nikakor ni del njene agende.

Na osnovi vseh zgoraj omenjenih – in še mnogih drugih – paradoksov, je ta stranka seveda soočena s problemom utemeljitve potrebe po svojem lastnem obstoju, kajti tradicionalne ideologije socializma te funkcije ne morejo več opravljati. Noben človek ne bo več verjel sloganom, kakršna sta, denimo, *služiti ljudstvu ali proletarci vseh dežel, združite se*. Nasprotje med ideologijo komunizma in socializma na eni strani in dejanskimi političnimi ukrepi KSK na drugi je v nebo vpijoče. Zato potrebuje KSK za svojo utemeljitev drugačno ideologijo, umeščeno v drugačen tip propagande.

To utemeljitev je v zadnjih desetletjih našla v lastni, kitajski idejni tradiciji in njenem predstavniku Konfuciju. Konfucij je bil po ustanovitvi LR Kitajske pa vse do konca 20. stoletja izgnan na smetišče domnevno »fevdalističnih« mislecev. A na pragu tretjega tisočletja se je njegova rehabilitacija sprevrgla v evforično čaščenje njegove osebe in njegovega nauka. Po vsej državi so kot gobe po dežju zrastle nove konfucijanske šole. Konfucij in konfucianizem predstavljata nadvse primerno osnovo utemeljevanja smisla in pomena KSK. Kitajska tradicija in Konfucij sta primerna osnova nove kitajske kulturne identitete in nacionalnega ponosa. Prevzela sta vlogo temelja novega kitajskega patriotizma in postala

1 »Cesarstvo Sredine« oziroma, bolj moderno, »Dežela sredine« je bolj ali manj dobesedni prevod kitajskega imena Kitajske, tj. Zhongguo 中國.

družbeno vezivo, ki omogoča in olajšuje novo združevanje in poenotenje kitajske populacije. Po drugi strani je močno modificiran in ideološko zlorabljen Konfucijev nauk zelo primerno orodje družbenega discipliniranja, saj se v tej zlorabi prikazuje kot idejni sistem, ki temelji na socialni hierarhiji in neenakosti, kar je seveda daleč od resnice.²

V tem kontekstu moramo videti tudi nove ideologije tako imenovane harmonične družbe, ki so jo na Kitajskem začeli v veliki meri lansirati v prvem desetletju 21. stoletja (Hu Jintao 2002–2012). Pri tem je šlo za ideologijo, ki naj bi omogočale konfliktno harmonizacijo in s tem unifikacijo socialno visoko diverzificiranih slojev (Zheng in Tok, 2007, 3). Harmonija je torej v tem kontekstu osnova ideologije, ki združuje, ki onemogoča družbene konflikte kljub obstoječim socialnim nasprotjem in ki v imenu pripadnosti neki veliki kulturi in tradiciji spodbuja idejo na individualni potrpežljivosti in poslušnosti temelječega novega patriotizma.

Takšno pojmovanje harmonije je ne zgolj izjemno konservativno, temveč pravzaprav tudi reakcionarno, saj lahko služi krejitvi despotskih teženj v vladi. Hkrati pa je ista kitajska vlada vselej znova poudarjala, da gre pri sami ideji harmonije za dediščino konfucijanstva in Konfucija. Pa to dejansko drži?

Za razumevanje tega vprašanja moramo najprej osvetliti vsaj osnovni zgodovinski kontekst nastanka in razvoja konfucijanstva oziroma konfucianizma. Kot bomo videli, pri tem nikakor ne gre za monolitno idejno zgradbo.

Ta problem bomo zato osvetlili oziroma poskušali razjasniti s kratkim opisom zgodovinskega razvoja diskurzov, ki so predmet naših tukajšnjih razprav in razlik med konfucijanstvom ter konfucianizmom, ki se pokažejo v razvoju modifikacij izvirnega konfucijanstva na eni in njegovih treh reform na drugi strani.

Izvorno konfucijanstvo je nastalo v 6. stoletju pr. n. št. kot nauk, ki je poudarjal pragmatično etiko socialnih vlog in skrbnosti, ki je temeljil na osrednji

2 V sinologiji je pomembno razlikovanje med konfucijanstvom, ki označuje izvorni Konfucijev etično-filozofski nauk, in konfucianizmom, ki označuje državno doktrino, kakršna je bila kasneje (v obdobju dinastije Han), izdelana na podlagi utilitaristične modifikacije tega nauka in njegove spojitve s prvinami machiavellistične idejne struje tako imenovanega legalizma (gl. Rošker, 2019, 75). Na tem ozadju, ki ga bomo podrobneje predstavili malo kasneje, je veliko lažje razumeti, da konfucijanska hierarhija pomeni predvsem odgovornosti in skrb nadrejenih za podrejene, konfucijanski koncept neenakosti pa se nanaša zgolj na neenakost v znanju, izkušnjah in različnih specializacijah, in nikakor ne na neenakost v smislu vrednosti. V tem okviru je pomembno vedeti, da smo ljudje lahko neenaki, a kljub temu enakovredni. Glede vprašanja o naravi družbenih razmerij v klasičnem konfucijanstvu gl. tudi razlago Jia Jinhua (2020, 60).

vrednoti (so)človečnosti oziroma humanizma (*ren* 仁) in je bil za svoje čase izjemno napreden, saj je vseboval republikanske ideje, enakovrednost vseh ljudi zametke demokracije. V tem kontekstu je zelo pomemben doprinos raziskav struje t. i. modernih konfucijancev,³ ki so izvorno konfucijanstvo raziskovali tudi z vidika tovrstnih elementov:

V tem kontekstu je pomembno omeniti Xu Fuguanov argument, ki govori o tem, da je konfucijanska teorija združljiva in celo ne-ločljivo povezana z demokracijo, kajti že najstarejša klasična besedila, kakršno je na primer *Knjiga dokumentov* (*Shu jing* 書經), vsebujejo nedvoumne ideje o tem, da je ljudstvo osnova države (*minben* 民本) in pomemben in aktiven subjekt konstrukcije pravične in harmonične družbe. (Sernelj, 2019, 103)

Med Konfucijevimi nasledniki sta najpomembnejša Mencij in Xunzi (oba sta živela v 4. in 3. stoletju pr. n. št.). Prvi je razvijal in poglobljaj mehkejše, bolj idealistične in protodemokratske Konfucijeve ideje, drugi pa je nadgrajeval predvsem njegovo idejo hierarhije in jo razvil v ideologijo družbenega nadzora. Zato Xunzi ne velja zgolj za konfucijanca, temveč tudi za pionirja legalizma. Kot že omenjeno, je bil legalizem machiavelistična ideologija despotizma in diktature, ki je na Kitajskem prevladala v obdobju prve združitve vsekitajske države pod vodstvom Qin shi Huangdija, tj. v obdobju dinastije Qin (221–206 pr. n. št.). Ta je sicer trajala samo 14 let, a je bilo to dovolj, da se je v tem obdobju vzpostavila paradigma specifično kitajskega despotizma.

V dinastiji Han (206 pr. n. št.–220), ki je premagala dinastijo Qin, so bila velika področja današnje Kitajske še vedno združena v eni državi, ki je delovala centralistično. Vlada države Han je zato potrebovala centralistično ideologijo trde roke, vendar od svojih premaganih nasprotnikov ni mogla prevzeti njihove ideologije, tj. ideologije legalizma. Zato je navidezno prevzela Konfucijev nauk, ki pa ga je za potrebe svoje nove ideologije interpretirala

3 Pri tem gre za idejno strujo, ki je sicer nastala na kitajski celine, vendar je v drugi polovici 20. stoletja – iz politično razumljivih razlogov – delovala na Tajvanu in v Hong Kongu. Ta struja si je prizadevala za modernizacijo konfucijanske miselnosti in filozofije v konstruktivnem dialogu z zahodnimi idejami. Xu Fuguan, ki je omenjen v spodnjem citatu, je bil eden osrednjih predstavnikov druge generacije te struje.

skozi Xunzijeve nauke; na ta način ji je uspelo vnesti v izvorno napredno konfucijanstvo osrednje elemente despotskega legalizma. Tako je iz konfucijanstva nastal konfucianizem, iz na etiki empatije in avtonomije temelječe filozofije je nastala državna doktrina, primerna za diktatorski nadzor nad posamezniki.

V drugi in tretji reformi, do katerih je prišlo v 12. in 19. stoletju, se je sicer ponovno razvila konfucijanska filozofija in Xunzi ni bil več viden kot predstavnik konfucijanstva, katerega nauki naj bi temeljili samo na učenju Konfucija in Mencija.

Razlika med konfucijanstvom (*ruxue* 儒學) kot napredno in demokratično filozofsko etiko in konfucianizmom (*rujiao* 儒教) kot despotsko državno doktrino in ustreznim sistemom normativne regulacije družbe je ostala ohranjena skozi vso zgodovino. Zato je za razumevanje kitajske družbe razlika med konfucijanstvom in konfucianizmom izjemno pomembna.

3. Filološka analiza harmonije kot konfucijanskega pojma

Na osnovi poznavanja tega konteksta se lahko vrnemo k vprašanju, ki smo ga postavili na začetku, namreč k vprašanju o tem, ali je koncept harmonije, kakršen se širi in afirmira v okviru sodobnih ideologij LR Kitajske, dejansko koncept, ki izvira iz Konfucijevih nauk oziroma iz izvornega konfucijanstva. To nam namreč sugerirajo iste sodobne ideologije.

Ker pa nas zanima, ali sodobni koncept harmonije dejansko korenini v Konfucijevi filozofiji ali prej v normativni etiki despotskega in na legalizmu temelječega konfucianizma, si bomo ogledali, na kakšen način in v kakšnih okvirih ga uporabljata Konfucij in njegov legalistično nastrojeni naslednik Xunzi. Kot smo videli prej, je prvi namreč pionir in osrednji predstavnik konfucijanstva, drugi pa začetnik konfucianizma in most med Konfucijevimi nauki in legalizmom. Če pregledamo osrednje vire obeh miselnih struj, nam bo najprej padlo v oči, da je koncept harmonije (*he* 和) v delih, ki so pripisana Konfuciju, uporabljen zgolj petkrat, pri njegovem idealističnem nasledniku Menciju samo trikrat, medtem ko je pri pionirju konfucianizma, torej protolegalističnem filozofu Xunziju, uporabljen kar šestinosemdesetkrat. Oglejmo si še vsebinske razlike med interpretacijami prvega in slednjega filozofa.

V osrednjem delu izvornega konfucijanstva, tj. v Konfucijevih *Razpravah*, je ta pojem največkrat uporabljen v povezavi z glasbo. Tudi sicer pri Konfuciju pojem harmonije nima nikakršnega opravlka s poenotenjem ali zatiranjem individualnosti. Prav nasprotno:

君子和而不同，小人同而不和。(Lunyu, s.d. Zilu, 23)

Kulturni ljudje se harmonizirajo, a se ne združujejo v eno. Nekulturni pa poznajo zgolj poenotenje in ne razumejo harmonije.

Konfucijev pojem harmonije poleg tega nima prav nikakršnega opravlka z izogibanjem konfliktom, saj izrecno izpostavlja ne zgolj možnost, temveč tudi potrebo po družbeni raznolikosti. To sodi v okvir Konfucijeve načelne kritičnosti do oblasti in njegovega negiranja slepe poslušnosti.

君所謂可，據亦曰可，君所謂否，據亦曰否，若以水濟水，誰能食之，若琴瑟之專壹，誰能聽之。(p. t.)

Če vladar kaj pohvali, potem to vsi hvalijo, in če je vladar proti čemu, so vsi proti.

To je isto, kot če bi vodo redčili z vodo. Le kdo bi hotel jesti tako vodeno juho? In to je isto, kot če bi vsi inštrumenti v orkestru igrali samo eno in isto linijo melodije. Le komu bi se ljubilo poslušati takšno enodimenzionalno glasbo?

Xunzijevo razumevanje harmonije je popolnoma drugačno. Vidi jo namreč kot temelj regulativnosti in socialne stratifikacije in kot osnovo združitve ter poenotenja celotnega cesarstva.

故義以分則和，和則一，一則多力，多力則彊，彊則勝物。(Xunzi, s. d. Wang zhi, 19).

Zato je razumno, če dosegamo harmonijo z delitvami. Takšna harmonija vodi k poenotenju in poenotenje omogoča superiornost. Na ta način bomo lahko osvojili tudi najbolj oddaljene meje cesarstva in premagali vse sovražnike.

Xunzi pojem harmonije poleg tega izrecno in neposredno poveže tudi s pojmom kazni:

刑政平，百姓和. (p. t., 26)

Z uvedbo kazni bo vlada uravnovešena in ljudstvo bo zaživelo v harmoniji.

4. Osnove sodobne ideologije harmonije

Četudi torej ideologi sodobne Kitajske trde, da je harmonija, za kakršno se zavzemajo, Konfucijeva dediščina, to nikakor ne drži. V bistvu gre za dediščino Xunzija. Oglejmo si osupljivo podobnost med zgoraj omenjenim Xunzijevim citatom in enim od sodobnih citatov, ki govore o tem, kaj naj bi pravzaprav pomenila harmonična družba. Slednji citat je nastal pod peresom profesorja na Univerzi Peking (*Beijing daxue* 北京大學) in člana Politične posvetovalne konference kitajskega ljudstva in je bil objavljen v angleški različici osrednjega vladnega dnevnika *Zhongguo ribao* 中國日報 z naslovom *China Daily*.

In addition, we will crack down on various social ills, which are a poisonous tumour in a harmonious society and must be eliminated. (Xiao, 2007, 2)

Širši kontekst ideologij, v okviru katerih je bil zapisan ta stavek, je torej ideologija harmonije kot tradicionalnega pojma, ki je aksiološko relevanten tudi v sodobni družbi. Še danes je namreč »izgradnja harmonične družbe« (*hexie shehui jianshe* 和諧社會建設) eno pomembnih načel kitajske vlade. Ta slogan je bil uporabljen celo v novih reformah kitajske zakonodaje. Zato ni čudno, da je povezava med harmonijo in zakonodajo pogosto izpostavljena tudi v kitajskih akademskih člankih, ki obravnavajo implikacije načrtovane harmonične družbe:

以儒家文化为主导的中国古代社会，在建立法律制度和司法体系时，凸显儒家 中庸之道所追求的“礼之用、和为贵、先王之道斯为美”的思想理念。“和为 贵”既是古代中华文化的核心，也是中国古代法制观的终极价值取向。当代，我

们重新提出了“创建和谐社会”的构想，并赋予了“和谐”二字新的内涵... 然而，现代和谐社会的基础是法治，其内涵包括法律、民智、公平、正义。和谐社会所倡导的是人类生活的安定有序、诚信友爱、协调发展，所追求的是人与自然互相融合，健康持续发展。因此，一个和谐的现代社会必定首先是一个法治社会。(Zhou Jiayi, 2010, 285)

Starodavna kitajska družba, v kateri je prevladovala konfucijanska kultura, je v času izgradnje zakonodajnega in pravnega sistema poudarila idejne koncepte »uporabe obrednosti, spoštovanja harmonije in upoštevanja metod starodavnih vladarjev«, za katere se je zavzemalo konfucijanstvo v svoji metodi »Poti sredine«. »Spoštovanje harmonije« je jedro antične kitajske kulture in hkrati osnovna vrednostna tendenca, na kateri sloni antični kitajski koncept pravnega sistema. Dandanes smo ponovno opozorili na idejni konstrukt »izgradnje harmonične družbe« in pri tem poudarili njeno vsebino, ki temelji na besedi »harmonija« ... Temelj modernih družb je torej pravo, katerega vsebina so zakoni, zdrav razum, enakovrednost in pravičnost. To, kar je poudarjeno v harmonični družbi, je red in mir, iskrenost, prijateljstvo in ljubezen ter usklajeni razvoj. To, za kar se zavzema, je združitev ter enovitost človeka in narave, pa tudi zdrav trajnostni razvoj. Zato je za vzpostavitev harmonične družbe nujno treba najprej vzpostaviti pravno družbo.

Kot poudarjata Leila Choukrone in Antoine Garapon, se je prav v debatah, ki se odvijajo okrog vprašanja te povezave, najjasneje pokazalo, da služi koncept harmonije v tem kontekstu predvsem kot inštrument discipliniranja prebivalcev:

Tak teoretski okvir spreminja pravo v disciplinarno načelo, ki je posvečeno konstruiranju družbene morale. Če je zakon razumljen kot inštrument legitimiranja oblasti, ostaja implicitno, a primarno podrejen trajanju režima... Zato je v sodobni kitajski družbi »harmonija« prav tako bistvena za Komunistično stranko, ki si prizadeva za ohranitev svojega vodilnega položaja in nadzora nad celotno državo. (Choukrone in Garapon, 2007, 3)

5. Zaključek: Pomembnost razlikovanja ali kakšna orodja razumevanja nam lahko nudi sodobna sinologija

Če poskušamo primerjati naravnost sodobnih ideologij in starodavnih razumevanj pojma harmonije, se torej precej jasno pokaže, da so sodobne interpretacije tega pojma veliko bližje razumevanju protolegalista Xunzija, zagovornika politike »trde roke«, kot pa razumevanju protodemokratskega Konfucija, ki v harmoniji nikakor ni videl orodja poenotenja, konformizma in podrejanja, temveč prej vrednoto raznolikosti in kritičnega, samostojnega mišljenja.

Študentke in študenti, ki se torej naučijo razumevanja in filološke analize klasičnih kitajskih del, bodo zato sposobni pravilneje interpretirati dejansko naravo sodobnih kitajskih ideologij. Dejstvo, da se sodobni ideologi pri svojih razlagah koncepta harmonije sklicujejo na dediščino Konfucija, pa nam lahko po drugi strani pove marsikaj o tem, na kakšen način bi bili radi razumljeni: ti ideologi očitno želijo, da bi ljudje napotke svoje vlade razumeli kot simbolno zvezo s »tritisočletno« kitajsko kulturo in s Konfucijem kot njeno konkretno manifestacijo, kot simbolom njene človečnosti in etike.

Ker v svojih propagandah nikjer ne omenjajo Xunzija, si seveda nikakor ne želijo, da bi ljudje današnjo harmonično družbo asociirali z legalistično diktaturo dinastij Qin in Han. Vendar primerjalna analiza jasno pokaže, da temelji sodobna interpretacija pojma harmonije prav na tej slednji osnovi in da sploh ni povezana z dejanskimi, protodemokratskimi nauki samega Konfucija.

Pri tem gre torej po eni strani za zlorabo Konfucija in konfucijanstva, po drugi pa za prikrito povezavo z relikti despotskega konfucianizma. Tovrstna analiza klasičnih virov nam jasno pokaže, da je dejanska narava sodobne družbene ureditve, za kakršno si prizadeva kitajska vlada, po svojem bistvu despotska.

Brez poznavanj teh razlik, ki se pokažejo šele na osnovi poznavanja idejne zgodovine in različnih smeri njenega razvoja ter na osnovi sposobnosti analize klasičnih virov bodo sodobni »poznavalci Kitajske« zelo hitro nasedli zmotnim in zavajajočim interpretacijam sodobne ideologije. Brez tovrstne osnove poznavanja tradicije nam tudi samo poznavanje sodobnega jezika ne bo kaj dosti pomagalo pri globljem razumevanju tega, kar se na Kitajskem dejansko dogaja.

Sposobnost tovrstnega diferenciranja, ki je ključnega pomena za interpretacije sodobne Kitajske in njene povezave s tradicijo, je možno pridobiti samo, če svojim

študentkam in študentom nudimo znanje, ki omogoča vpogled v večplastnost tradicionalnih smeri idejnega razvoja, skupaj s sposobnostjo branja, razumevanja in analize izvornih virov, ki so napisani v klasični kitajščini.⁴

Brez tovrstnega orodja bodo sicer še vedno lahko postali strokovnjaki in strokovnjakinje za kitajski jezik in kulturo, a samo takšni, ki bodo omejeni in obsojeni na prevajanja in reproduciranje prevladujočih ideologij. In nisem prepričana, da želimo našim študentkam in študentom posredovati zgolj tovrstne sposobnosti. Zato verjamem, da je poučevanje klasičnega kitajskega jezika, ki se močno razlikuje od sodobnega, še vedno zelo pomembno orodje za boljše, primernejše in bolj celostno razumevanje sodobnih smeri razvoja kitajske družbe in države.

Zato se moramo vprašati o tem, ali želimo dejansko vzgajati samo strokovnjake in strokovnjakinje brez duha, ki bodo kar naprej strumno stopali po poteh, začrtanih s kvantitativnimi metodologijami strogo empiričnih znanosti, ali pa je dejanska vloga sodobne humanistike vendarle še vedno v vzgoji in izobraževanju kritično mislečih analitikov in analitičark, katerih ocene sodobne družbe bodo verodostojne prav zaradi tega, ker bodo temeljile na dejanskem razumevanju tradicionalnih mehanizmov, na katerih je osnovana.

Viri in literatura

Arendt, H., *The Human Condition*, Chicago 1998 [1958].

Choukrone, L. in Garapon, A., *The Norms of Chinese Harmony: Disciplinary Rules as Social Stabiliser*, *China Perspectives* 3, 2007, str. 36–49.

Jia, J., *Li Zehou's Reconception of the Classical Confucian Concepts of Autonomy and Individuality: With a Focus on Reading the Analects Today*, *Asian Studies* Vol. 8, No. 1, 2020, str 59–75.

Lunyu 論語 (*Razprave*), s.d., *Chinese Text Project. Pre-Qin and Han*, <https://ctext.org/analects> (19. 1. 2020).

Motoh, H., 'The Master Said:– Confucius as a Quote', *Asian Studies* Vol. 7, No. 2, 2019, str. 287–300.

Rošker, J. S., *Pomen poznavanja kitajske idejne zgodovine za razumevanje sodobne kitajske družbe: primer idejnega konstrukta »harmonije« in njegove interpretacije*

4 Za odlično analizo katastrofalnih posledic poskusov interpretiranja klasične kitajske tradicije zgolj na osnovi prevedenih (in pogosto v izvornih besedilih celo neobstoječih) citatov kitajskih klasikov gl. Motoh (2019).

- na kitajski celini ter na Tajvanu, v: *Procesi in odnosi v Vzhodni Aziji: zbornik EARL* (ur. Bekeš, A., Rošker, J. S. in Šabič, Z.), Ljubljana 2019, str. 71–89.
- Rutzou, T., Crisis!? What Crisis!? On Social Theory and Reflexivity, v: *Critical Realism, History, and the Philosophy in the Social Sciences* (ur. Rutzou, T. in Steinmetz, G.), Bingley 2018, str. 1–22.
- Sernelj, T., Modern Confucian Objection against Communism in China: The Unique Case of Xu Fuguan, *Asian Studies* Vol. 7, No. 1, 2019, str. 99–113.
- Xiao, Z., Harmonious society, *China Daily*, 29. September 2007.
- Xunzi 荀子, s.d., *Chinese Text Project. Pre-Qin and Han*, <https://ctext.org/xunzi> (19. 1. 2020).
- Yanzi Chun Qiu 晏子春秋 (Komentarji mojstra Yana k Pomladansko jesenskim analom), s. d., *Chinese Text Project. Pre-Qin and Han*, <https://ctext.org/yanzi-chun-qi> (19. 1. 2020).
- Zheng, Y. in Tok, S.K., 'Harmonious Society' and 'Harmonious World': China's Policy Discourse Under Hu Jintao", *The University of Nottingham, China Policy Institute: Briefing Series* 26, 2007, str. 1–12.
- Zhou Jiayi 周佳怡, 2010: "Zhongguo gudai hexie fazhiguande dangdai qianshi 中国古代和谐法制观的当代诠释" (Sodobne interpretacije harmonične zakonodaje v starodavni Kitajski), *Fazhi yu shehui 法治與社會*, Shanghai, 2010, 1. del, str. 285.

Povzetek

Glede na dejstvo, da so splošne težnje razvoja sodobne znanosti vse bolj intenzivno opredeljevane s kriteriji tehnokratsko-neoliberalne uporabnosti, je humanistika kot veda pogosto odrinjena v ozadje. Pričujoči članek izhaja iz predpostavke, po kateri je tak pogled na epistemološko vrednotenje znanja kratkoviden, saj ne upošteva izsledkov kvalitativnih metodologij. Kot eksemplarično utemeljitev te predpostavke članek predstavi raziskavo o ideologizaciji pojma harmonije oziroma »harmonične družbe« v sodobni Kitajski in pokaže, zakaj in na kakšen način nam uvid v tradicionalne kontekste uporabe pojma harmonije lahko nudi pomembno orodje za boljše razumevanje in evalvacijo sodobne kitajske družbe ter njenih ideoloških mehanizmov.

Ključne besede: harmonija, harmonična družba, ideologija, LR Kitajska, humanistika

Summary

The present publication brings forward the contributions of the participants to two pivotal projects organised by the Faculty of Arts to mark its centennial in 2019 – a cycle of public lectures titled *Faculty of Arts' Speeches* and a scientific symposium *The Place and Mission of Humanities and Social Sciences: A view of the past, a vision of the future*. The papers intertwine in six sections: *ars poetica*, *historia facultatis et universitatis*, *litterae slovenicae*, *transitio*, *societas* and *humanitas*. Within a vast thematic concept, the authors look backwards to the past, seeking key causes and movements that have led to the present position of humanities and social sciences. At the same time, they critically examine the present and outline the options and the vision of the future by discussing the arts, the establishment and development of the faculty and university, its areas of expertise and its people, in the broadest sense. They look at the nature of the attitude towards other local and foreign academic centres, the relevance of language, communication, text and the conceptualisation of the qualitative view of the world and society as a whole, university reform and, last but not least, the fundamental criteria of humanity and humanism.

In a magistral manner, the publication is introduced with a section titled *Ars poetica* by **Boris A. Novak** and his paper *A poet at the Faculty of Arts*, which, uniquely, takes readers through 'HiStory', associating art and science – two complementary anchors of the author's activities.

The section *Historia facultatis et universitatis* offers the contributions associated with the history of the Faculty of Arts and the University of Ljubljana. The first

six papers present the history of particular departments of the Faculty of Arts or particular scientific disciplines and personalities that tailored their development. The paper titled *Tantae molis erat seminarium condere philologicum Labacensem – The beginnings of the Department of Classics at Ljubljana University*, by **Matej Hriberšek**, puts the most relevant events and personalities associated with the beginnings of the Department of Classics in the foreground. In his paper *The Slovenian ethnology and its crossroads: from the criticism of folk culture to useful conceptions*, **Rajko Muršič** outlines his personal view on the historical development of ethnology and the relevant milestones of the discipline with special attention on the Department of Ethnology and Cultural Anthropology. In *A hundred years of geography studies at the University of Ljubljana* **Jernej Zupancič** presents the study and the role of geography as one of the fundamental areas of the Faculty of Arts. There follow two papers associated with the development of the Department of Philosophy. **Andrej Ule** and **Ana Mehle** in *The role of Veber and Meinong library for the establishment of the study of philosophy at the Faculty of Arts in Ljubljana* put focus on France Veber, the first Professor of philosophy at the newly-established Faculty of Arts, who obtained his doctorate degree under the supervision of Alexius von Meinong, a distinguished Graz philosopher. *What is the “soul” of the library of philosophy?* by **Marjetka Ščelkov** gives an in-depth view of the history and activity of the library at the Department of Philosophy. The author gives special attention to donations, such as Meinong’s library, which is of utmost relevance to the Faculty, as well as the methodical purchase of library material, which was seen as essential for the library’s stepwise development. The paper by **Velko S. Rus**: *“You will not find the limits of soul, so deep a logos does it have”*: the outstanding national and international topicality of creative scientific, professional, social and human contributions by Prof. dr. *Vojan Rus (with a brief outline of his life and work)* brings forward the scientific, expert and social work of Prof. Dr. Vojan Rus in the national and international context. The last two papers in this section conceptually reach beyond the Faculty of Arts. The contribution by **Kajetan Gantar**, titled *The Faculty of Arts and the establishment of new faculties*, presents the role of the Faculty of Arts as a relevant centre to introduce new faculties and new courses of study. **Anna Zelenková**, in her contribution titled *The Czechoslovak context in the establishment of the Comenius University in Bratislava*, manifests the process of the establishment, formation, development and dilemmas of the third ‘Czechoslovak’ university, associated

with the Comenius University in Bratislava. In addition, the paper allows for a comparison of the establishment of various Slavic universities.

The section *Litterae Slovenicae* is a collection of contributions pertaining to the development and the challenges of the Slovenian Literary Sciences. In *The Graz University lectures on Slovenian literature in the Slovenian language until 1919*, **Tone Smolej** examines the oldest lectures on Slovenian literature from the mid-19th century until the breakup of the Austro-Hungarian Empire that were attended by the students of the Faculty of Theology, University of Graz and, thus documents the origin of the present literary history discipline as it was outlined by some of the lecturers of the University of Graz. **Janko Kos**, in *The Slovenian Literary Science at the Faculty of Arts, University of Ljubljana (1919 – 2019)*, addresses the evolution of the Slovenian Literary Sciences from their establishment at the newly-founded Faculty of Arts until the present day. The paper by **Aleksander Skaza** *The philological legacy of Professor Anton Slodnjak* gives a view of Slodnjak's personal and expert premises that were the basis of his expert approach along with the values that may be recognised in them and the barriers that he encountered on the way. **Miran Hladnik** and **Urška Perenič** make an introduction to their paper *The Perspectives of the Humanities and Slovenian literary science* with a presentation of Slovenian Literary Science as it was outlined by Ivan Prijatelj on the occasion of the establishment of the University of Ljubljana. Further on, it is placed alongside contemporary literary science and a reflection is made on its future development. **Albina Nečak Lük**, in her contribution *Applied Linguistics – interprofessional intersection and the crossroads of humanist, social, natural ... sciences*, gives a critical review of the position and role of applied linguistics in terms of a diversified interdisciplinary area of research that involves numerous humanistic, social and natural sciences. In *The role of the Faculty of Arts in fostering the development of Youth Literature 1919–2019*, **Milena Mileva Blažič** addresses the hundred year-long development of Slovenian youth literature from the perspective of youth literary science and the outspoken role of the Faculty of Arts in this process. The section concludes with the paper by **Andrej Blatnik**: *The role and the future of text*, which focuses on expressions, texts and reading habits. Reading habits are constantly changing and the phenomenon of digital content has raised many issues and allowed for various interpretations on the new function of texts.

The section *Transitio* comprises two papers addressing the subject of transitions. The first is **Marta Verginella's** *The milestone character and continuity of transitions. The remake of the Slovenian 20th century history* and explores the understanding of the concept of transition as a notion and a historical concept, later focusing on the Slovenian aspect of transition with special attention on the milestones or events in the years of 1918, 1945 and 1991. **Božo Repe**, in his paper *Transitions and modernisations in contemporary Slovenian history*, elaborates on the modernisation and transition processes, two concepts with a rich history of mutual exchange and conflict within contemporary historiography. In examining both processes in Slovenia in the past century or more, the author puts various aspects of social development in focus.

The next section, *Societas*, associates the papers examining various societal subjects. **Ljubica Marjanovič Umek**, in *Childhood, growing-up and the educational process*, examines social inequality from the perspective of gender in children or youth and the social background of their families, which increasingly tends to be reproduced in school culture. *Researching the margins of disregarded social groups of women*, by **Milica Antić Gaber**, explores marginalised groups of women and tells the life stories of immigrant women and women serving prison sentences into focus. In the final paper of the section, titled *Communication-saturated society*, **Jože Vogrinc** determines that it is not true that we communicate excessively in the society we live in, but rather that everywhere in present society, our communication is embedded in the very substance of our environment, social practices and activities. Consequently, he draws attention to some serious problems stemming from a lack of communication.

The central theme of the final section, titled *Humanitas*, is represented by the issues of humanity, humanism and humanities. The author of the first paper *The world in multiple worlds: globalisation and humanism* is **Cvetka Hedžet Tóth**. Her contribution brings essential reflection on the position of the humanities and intellectual commitment in the contemporary neoliberal and globalised world by putting into focus a particular politically-driven reform of university studies and education, i.e. scholarisation of university. **Marko Marinčič**, in *Humaniores litterae and national culture*, discusses the relation between humanistic universalism and ethnic exclusivism in relation to mother tongue. In the paper *The future of humanities and the notion of humanology in the work by Mikhail Epstein*,

Igor Škamperle first elaborates on the foundation of humanities' thought in classical antiquity and the continuity of the fundamental premise of openness and indefiniteness of human nature to then critically approach the horizon of contemporary social science theory, which focuses on the negative consequences of technological development pertaining to the foundations of humanism. **Borut Ošljaj**, in *The humanity of a human versus the humanity of a machine: from homo deus to deus machina*, is concerned with a topical subject associated with one of the fundamental areas of human activity: interpersonal and social communication. The author departs from the relation between human and machine, urging the need for critical reflection due to the fast development of digital information technologies. **Mojca Ramšak**, in her paper *Interdisciplinarity of the humanities and medicine*, presents the medical humanities, their subject of study and meaning, their historical development as well as the topical issues that local and foreign researchers deal with. The final section is concluded by a paper by **Jana S. Rošker** titled *The role of humanities in the contemporary globalised world – the relevance of philological analysis of classical texts for understanding contemporary Chinese society in the case of ideologisation of the notion of harmony*. The author exposes the multi-layered character of the issues encountered by the humanities in the contemporary world, but nevertheless shows the inadequacy of defining contemporary science using technocratic-neoliberal criteria of applicability that neglects the meaning of the findings provided through qualitative methodology.

Imensko kazalo

A

Adam, Frane 418
Adamič, Emil 257
Adamič, Louis 237
Adorno, Theodor W. 270, 382–384,
387–390
Ahčan, Uroš 459
Aleksander Veliki, kralj 403
Althusser, Louis 429
Andersen, Hans Christian 258,
263
Anderson, Benedict 272, 403
Anderson, Chris 271
Andrić, Ivo 258
Antić Gaber, Milica 14, 345, 352,
356, 358, 484
Anžič Klemenčič, Ivanka 256
Apple, Michael W. 380–381,
392–393
Apponyi, György 184
Apulej 79
Arendt, Hannah 291–292, 469
Arih, Rok 459
Aristofan 261
Aristotel 261, 403, 428
Arneiz, Hans 68, 72–73
Arnejc, Ivan 68, 72–74, 76
Aškerc, Anton 208, 225, 256, 274
Attali, Jacques 426
Augé, Marc 430
Avčin, Marij 459

Averincev, Sergej Sergeevič 223
Avgust, cesar 416
Avguštin 410–411, 427
Aymé, Marcel 258

B

Badjura, Rudolf 117
Bahtin, Mihail Mihajlovič 243,
430
Bajc, Gorazd 300–301, 318–319,
323–325, 339
Bajt, Aleksander 154
Bajuk, Božidar 80
Baraga, Friderik 96, 117
Barbarič, Štefan 217, 401
Bartek, Heinrich 194
Bartelj, Ludvik 134
Barthes, Roland 429
Bartol, Vladimir 134–135
Bartulović, Alenka 101
Baskar, Bojan 302
Baš, Angelos 98–99, 113
Baš, Franjo 118
Bathurst, Kay 329
Baudrillard, Jean 430
Bauman, Zygmunt 430
Bavčar, Evgen 153
Bazala, Albert 130
Bebler, Aleš 28
Belec, Borut 124
Bellini, Benardo 288

Benedetič, Ana 66
 Benedik, Metod 180
 Beneš, Edvard 194
 Benevolo, Leonardo 302
 Berardi-Bifo, Franco 384
 Berger, Arthur Asa 353
 Berger, Peter L. 273
 Bergson, Henri 429
 Bernik, France 217
 Bernstein, Basil 320
 Bertagna, Federica 287–288
 Bezjak Mlakar, Alenka 93
 Birolla, Gvidon 262
 Bitenc, Janez 55
 Bizovičar, Milan 258
 Blatnik, Andrej 13, 269, 483
 Blažič, Milena Mileva 12, 255, 261,
 265, 483
 Bleiweis, Janez 412, 459
 Blinc, Robert 156
 Bloch, Marc 285–286
 Blüml, Josef 189
 Bobek, Hans 124
 Boetij, Severin 427–428
 Bogatyrev, Petr Grigor'evič 191, 193
 Bohinec, Valter 118
 Bohorič, Adam 15, 204, 397–398,
 401–402
 Bonitz, Hermann 64–65
 Bonomo, Peter 15, 403–404,
 407–408, 410–411
 Bor, Matej 156
 Borak, Neven 287
 Borecký, Pavel 101, 104
 Borges, Jorge Luis 35, 274, 429
 Borisov, Petar 457
 Borko, Elko 457
 Borman, Geoffrey 331
 Borovička, Josef 189
 Boršnik, Marja 12, 216–217, 255–
 257, 264, 268
 Bourdieu, Pierre 269, 347–352, 429
 Božin, Nera 322
 Bračić, Vladimir 177
 Bradač, Fran 81, 83, 87
 Bratina, Janko 208
 Braudel, Fernand 294–295, 298, 304
 Brecht, Bertolt 146
 Brenčič, Polde 459
 Brenk, Kristina 12, 255–259, 264–
 265, 268
 Brentan, Franz 130, 134
 Brest, Vida 264
 Brešan, Ivo 162
 Breznik, Anton 209
 Brglez, Alja 78
 Brinovec, Slavko 121
 Brnčič, Vera 216
 Bruer, John T. 321
 Brumen, Borut 99–101, 104
 Bruner, Jerome 317, 320
 Brunkhorst, Hauke 383
 Buber, Martin 426
 Bufon, Milan 125
 Burgar, Anton 208
 Burman, Erica 320
 Byron, George Noel Gordon
 412–413

C

Calvi, Bartolomeo 214
 Calvin, Jean 407, 411
 Cankar, Ivan 209–210, 227, 256,
 260, 274, 300, 407
 Cankar, Izidor 79, 216–217
 Capuder, Andrej 216
 Carr, Nicholas 272
 Carroll, John B. 242
 Cavazza, Silvano 407
 Celinska, Katarzyna 357
 Cerkvenik, Angelo 264
 Chaloupecký, Václav 189, 197
 Chambers, Jack K. 243
 Chartier, Roger 272, 278
 Chomsky, Noam 244
 Chotek, Karel 189
 Choukronne, Leila 477
 Ciceron 79, 174, 203, 402
 Cigale, Dejan 125
 Cigler, Janez 205
 Cipolla, Carlo 273
 Clifford, Richard M. 318
 Cochín, Augustin 284
 Cognard, Sylvie 259
 Cole, Nancy S. 451–452, 461
 Cook, James 289
 Cooper, Henry 214, 331
 Costa, Pierre 146
 Crawford, Mary 322
 Csáder, Viliam 186
 Cvetko Orešnik, Varja 247
 Cvirn, Janez 301

Č

Čech, Svatopluk 210
 Čelik, Pavle 160
 Čepič, Zdenko 294
 Čermak, Nika 322
 Černe, Andrej 124
 Čibej, Franjo 134
 Čop, Bojan 153, 247
 Čop, Matija 213, 215, 412
 Čopič, Špelca 258

D

D'Andrea, Fabio 429
 Dalmatin, Jurij 204, 217, 411
 Dante, Alighieri 29, 261, 402, 411–
 412, 417
 Davies, Charlotte 350
 de Goya, Francisco 263
 de La Mettrie, Julien Offray 446
 de Montaigne, Michel 437
 de Rougemont, Denis 438
 de Tocqueville, Alexis 283
 Debenjak, Božidar 153
 Debevec, Josip 74–75, 77, 83, 87
 Dekleva, Milan 28, 77
 Dekleva, Tatjana 77
 DeLanda, Manuel 90
 Deleuze, Gilles 90, 429
 Demosten 79, 203, 205
 Derganc, Anton 67–68, 75
 Derganc, Franc 459
 Derrida, Jacques 391, 429
 Descartes, René 445
 Detela, Fran 67

Dev, Feliks Anton 255
Di Brazzano, Stefano 404, 407
Dillingham, Beth 105
Dilthey, Wilhelm 388
Dioklecijan, cesar 403
Divus, Andreas 408, 411
Doherty, Gillian 321
Dolanc, Stane 176, 305
Dolar, Anton 67–68
Dolar, Jaro 27, 146
Dolar, Mladen 25, 41
Dolenc, Metod 175, 459
Dolhar, Rafko 459
Dolinar, Darko 204–208, 217, 227,
232
Dolinšek, Edvard 69
Dostojevski, Fjodor Mihajlovič 445,
448
Dović, Marijan 414
Drglin, Zalka 460
Drozg, Vladimir 125
Dular, Janez 247
Dylan, Bob 261, 271

E

Ehrlich, Lambert 92
Einstein, Albert 102
Eisner, Jan 189
El Greco → glej Theotokópoulos
El Greco, Doménikos
Eliáš, Anton 188
Elwert, George 101
Elze, Theodor 204
Emler, Jan 192
Engelbrecht, Helmut 65
Engemann, Iris 188
Epštejn, Mihail 15, 425, 427,
430–431, 433
Eriksen, Thomas Hylland 104
Eriksson, Mårten 322–323
Escarpit, Robert 146
Evans, Martyn 451
Evripid 79

F

Fairchild, Ron 331
Fajfar, Tone 165
Fajnor, Vladimir 193
Fasora, Lukáš 185
Fatur, Lea 262
Fekonja Peklaj, Urška 318–319,
322–325, 329, 331, 335
Fekonja, Urška → glej Fekonja
Peklaj, Urška
Felc, Jože 459
Ferguson, Charles 248
Ferk, Jože 461
Ferreira, Ana Margarida 103
Ficino, Marsilio 435–437, 440, 445
Ficker, Adolf 65
Fikfak, Jurij 95
Filip II. Španski, kralj 294
Flacius Illyricus, Matthias →
glej Vlačić Ilirik, Matija
Flere, Sergej 331
Flis, Vojko 461
Foucault, Michel 429
Foy, Judith G. 329

Franc Jožef I. Habsburško-
Lotarinški, cesar 208
Frankfurter, Salomon 65
Frankopan, Fran Krsto 205
Freud, Sigmund 368, 371
Fuguan, Xu 473
Fukuyama, Francis 298, 430
Furet, François 283–285

G

Gabrovšek, Dušan 247
Gacoin-Marks, Florence 414
Galimberti, Umberto 430
Gams, Ivan 120, 122
Gantar, Kajetan 10, 69, 72–73, 78,
80, 173, 216, 482
Garapon, Antoine 477
Gaspari, Maksim 262
Gasparov, Mihail 224
Gašparíková, Viera 190
Gautsch, Paul 202
Gavazzi, Artur 118
Geertz, Clifford 93, 103
Genorio, Rado 125
Gerlovič, Alenka 257
Gesell, Arnold 318
Gherardo, Paulo 406
Giesemann, Gerhard 214
Glaser, Karel 204, 215
Glazer, Alenka 259
Gliha Komac, Nataša 250
Glonar, Joža 208
Glušič, Helga 216, 259–260, 265
Gnidovec, Janez 67
Godelier, Maurice 287
Goethe, Johann Wolfgang von 203,
207, 210
Goffman, Erving 353
Gogala, Stanko 134
Gogolj, Nikolaj Vasiljevič 210
Golob, Tadej 274
Goričar, Jože 156
Gorup, Meta 93, 101, 104
Gosar, Anton 125
Gosar, Lojze 124
Goslar, Miran 158
Gošnik Godec, Ančka 258, 262
Göthe, Georg 95
Gottfried, Adele E. 329
Gottfried, Allen W. 329
Govekar, Fran 459
Grafenauer, Danijel 72
Grafenauer, Ivan 215–219
Grafenauer, Niko 260
Gramsci, Antonio 298
Grdina, Igor 399, 401–402
Gready, Paul 290
Greenberg, Marc L. 399
Gregg, Melissa 90
Gregorčič, Simon 208
Gregorič Bon, Nataša 101
Gregory, Kelvin D. 339
Grimm, Jacob 263
Grimm, Wilhelm Karl 263
Grisham, John 270–271
Groeblova, Ljudmila 189
Grosman, Meta 216, 247
Grošelj, Milan 81–83

- Grum, Slavko 459
 Gspan, Alfonz 216–217
 Guattari, Félix 429
 Gubrium, Jaber F. 353
 Guerrón Montero, Carla 101, 104
 Guštin, Damijan 165
 Gutenberg, Johannes 278
- H**
- Habermas, Jürgen 380–382,
 390–391
 Habič, Peter 122
 Haderlap, Maja 237
 Haller, André 237
 Hanka, Václavo 210
 Hanuš, Jiří 185
 Hanuš, Josef 190, 197
 Haramija, Dragica 259, 265
 Harari, Yuval Noah 16, 443–444,
 449
 Harding, Sandra 346
 Harris, Marvin 99
 Hart, Betty 330
 Hartl, Wilhelm 203
 Hartman, Milka 264
 Havel, Václav 153, 162
 Havelka, Frant 187
 Havran, Pavel 194
 Hedžet Tóth, Cvetka 14, 153, 379,
 484
 Hegel, Georg Wilhelm Friedrich
 134, 219, 383, 443
 Heidegger, Martin 134, 147–148,
 219, 226, 429, 437
 Heidler, Jan 189
 Heine, Heinrich 207
 Heinzel, Richard 203
 Hemphill, Lowry 320
 Heraklit 427
 Herberstein, Žiga (Sigismund) 217,
 402, 403
 Hieronim 403
 Hinterlechner, Karel 175
 Hitler, Adolf 290
 Hladik, Jakub 162
 Hladnik, Miran 12, 231, 235, 483
 Hoff, Erika 329
 Hoffmann, Emanuel 203
 Holstein, James A. 353
 Holzberg, Niklas 417
 Homer 79, 261, 407–408, 411–412,
 414
 Horacij 79, 203, 261
 Horkheimer, Max 390
 Hoyle, Craig 339
 Hren, Tomaž 204, 207
 Hribar, Ivan 66, 70
 Hribar, Mirko 129, 134–135
 Hribar, Tine 154, 216–217, 219
 Hriberšek, Matej 8, 63, 66, 68–69,
 71, 413, 482
 Hrvatin, Sandra B. 308
 Huang, Qin Shi 473
 Hubad, Ivan 459
 Hudales, Jože 97
 Hudelja, Niko 92
 Hurlimann, Bettina 258, 260
 Húsek, Jan 186–187

Husserl, Edmund 134, 219
Huškova-Flajšhansova, Jindřiška
191
Huxley, Aldous 431
Hymes, Dell 244
Hynek, Kristián 184

I

Ihan, Alojz 457, 459, 462
Ilc Klun, Mojca 121
Ilešič, Franz 202, 208
Ilešič, Svetozar 118–120
Ilinična Ryžova, Maja 214
Ingarden, Roman 145, 148
Ipavec, Josip 459
Isačenko, Aleksander Vasiljevič 214
Ivačić, Barbara 355
Ivanovič Lunjak, Ivan 9, 77–80, 83,
87
Ivanovna Rjabova, Jekaterina 214
Ive, Anton 203

J

Jakobson, Roman 191, 243
Jambreč, Peter 162
Jameson, Fredric 365–366
Jančar, Drago 269, 273
Janežič, Anton 215
Janko, Anton 216
Jansson, Tove 261
Janžekovič, Janez 180
Japelj, Jurij 205
Jaspers, Karl 384
Jelovšek, Ernestina 256

Jemec Božič, Marjanca 262
Jenko, Simon 207
Jeraj, Vida 256
Jerè, Franc 67
Jerman, Frane 47, 129–131, 153
Jerše, Sašo 404
Jeršič, Matjaž 120, 125
Jesenko, Janez 117
Jesih, Milan 28
Jezernik, Božidar 91, 94, 97, 99–100
Jezernik, Marija 262
Jinhua, Jia 472
Jintao, Hu 472
Jiráni, Otakar 76
Jiroušek, Bohumil 189
Jones, Therese 452
Judt, Tony 288, 290
Jug, Klement 130, 134–135
Jurak, Mirko 216
Jurančič, Janko 224
Jurca, Branka 264
Jurčič, Josip 207, 413
Juvan, Marko 412, 414

K

Kacjan, Olga 49
Kač, Janko 459
Kalan, Valentin 153, 179
Kalvin → glej Calvin, Jean
Kant, Immanuel 133, 135, 146, 149,
428, 457
Kardelj, Edvard 302, 428
Karlin, Alma Maksimiljana 117, 237
Karr, Jean-Baptiste Alphonse 297

- Kastelic, Jože 80
 Kastelic, Miha 258
 Katul 79
 Kavčič, Stane 157–158
 Keber, Katarina 460
 Kelemina, Jakob 203, 214, 216
 Kenda, Jakob J. 258
 Kermauner, Taras 217
 Kernbauer, Alois 202, 209
 Kernc, Eleonora 256
 Kerševan, Marko 403
 Kette, Dragotin 209–210, 255
 Keynes, Milton 302
 Kidrič, France 175, 209, 213, 215–
 217, 219, 224, 401
 Kink, Rudolf 65
 Kirbiš, Andrej 331
 Kirchshoper, Ernst 65
 Klabjan, Borut 300–301
 Klanjšek, Rudi 331
 Klaus, Simona 101
 Klavora, Vasja 459
 Kleč, Milan 28
 Klein, Naomi 275
 Kleinmayr, Julij 204, 215
 Klemenčič, Marijan 124
 Klemenčič, Vladimir 120, 124–125
 Klevišar, Metka 462
 Klingberg, Göte 260
 Kmecl, Matjaž 216–217, 224–225,
 228
 Kmet, Marija 256
 Knoblehar, Ignacij 96, 117
 Kobe, Marjana 217, 257, 259–260,
 264–265
 Koblar, France 217
 Kocbek, Edvard 165, 227, 428
 Kocen, Blaž 117
 Kocijan, Gregor 217, 260
 Kočevar, Štefan 459
 Kohl, Helmut 382, 400
 Kokole, Vladimir 124
 Koletič, Josip 76
 Komel, Dean 15, 146–147, 149, 397,
 418
 Komelj, Miklavž 263
 Konda, Helena 101
 Konfucij 470–476, 478
 Konzul Istrski, Stipan 405
 Konzulin, Alex 320
 Kopač, Janez 201
 Kopatsch, Johann → glej Kopač,
 Janez
 Kopitar, Jernej 205
 Korčulanin, Laura 103
 Kordigel Aberšek, Metka 259
 Koren, Evald 35, 216
 Kornhauser, Aleksandra 177
 Korošec, Damjan 462
 Korun, Valentin 68
 Kos, Albert 27
 Kos, Janko 11, 213, 216–217, 483
 Koseski, Jovan Vesel 206–207,
 413–416
 Kosi, Jernej 399, 403
 Kosi, Mateja 194
 Kostrowicki, Jerzy 120

- Košak, Marija 121
 Košir, Niko 216
 Košir, Pavel 459
 Kotnik, Franc 208
 Kotnik, Janko 209
 Kováč, Dušan 183
 Kovač, Miha 272
 Kovačič, Irena 247
 Kovačič, Vladimir 28
 Kovič, Kajetan 35, 55, 260
 Kozler, Peter 117
 Kozorog, Miha 101
 Kraigher, Lojz 459
 Krainc, Jožef 201
 Krajnc Vrečko, Fanika 398
 Krakar Vogel, Boža 259
 Kralj, Lado 216
 Kramberger, Taja 273
 Kranjc, Andrej 122
 Kranjc, Simona 324–325
 Krebs, Johann Philipp 411
 Kreft, Bratko 216
 Kreft, Lev 153
 Krek, Gojmir 175
 Krek, Gregor 95, 202–203, 208, 210, 212
 Krelj, Sebastijan 15, 204, 397–400, 411
 Kremenšek, Slavko 90–92, 94–99, 113
 Krese, Maruša 28
 Krevs, Marko 125
 Kristeller, Paul Oskar 400
 Krivec Dragan, Judita 262
 Križnar, Naško 91
 Kroeber, Alfred L. 92, 105
 Krofta, Kamil 189
 Krofta, Minka 256
 Kropelj, Monika 203
 Kuhar, Lovro 256, 258
 Kuhar, Roman 305
 Kunaver, Jurij 121–122
 Kunaver, Pavel 117
 Kunčič, Mirko 259
 Kuret, Niko 95, 99, 217
 Kušar, Simon 125
 Kvedrova, Zofka 217
 Kvas, Koloman → glej Quas, Koloman
- L**
- Labov, William 243
 Lacan, Jacques 367, 370–371, 429
 Lah, Avguštin 123
 Lamberg, Žiga 402
 Landmann, Michael 436–437
 Lastavec, Franc 67–68
 Laštovka, Karel 187
 Leben, Stanko 214, 216
 Legiša, Lino 216–217
 Lepman, Jella 258
 Lešnjak, Gojmir (Gojc) 72
 Levec, Fran 206, 208, 215
 Levstik, Fran 11, 206, 208–210, 215, 227, 255–257, 262
 Levstik, Vladimir 414, 416, 419, 424
 Lhotsky, Alphons 65

- Liessmann, Konrad Paul 379,
385–387
- Likar, Igor 28
- Likar, Miha 459
- Lindgren, Astrid 258, 264
- Linhart, Anton Tomaž 11, 95, 205,
217
- Lipič, Fran Viljem 457–458
- Lipovec Čebren, Uršula 104, 460
- Lipovetsky, Gilles 430
- Lipska, Irena 209
- Lipták, Lubomír 183
- Locke, John 132, 146
- Logar, Cene 129–130, 134, 179
- Lokar, Danilo 459
- Lola Ribar, Ivo 22
- Lončar, Heinrich 69
- Loserth, Johann 209
- Lovrenčak, Franc 120
- Lozar, Janko M. 148
- Ložar, Rajko 92
- Luckmann, Thomas 273
- Luick, Karl 203
- Lukman, Franc Ksaver 175
- Lukrecij 79
- Lunaček, Matjaž 459
- Luther, Martin 204, 278
- Lüthi, Max 260–261
- Lutz, Gerhard 94
- M**
- Maccormack, Sabine G. 410
- Macun, Ivan 215
- Maffesoli, Michel 429
- Magajna, Bogomir 459
- Mahnič, Joža 217
- Mahnič, Katja 7
- Maister, Rudolf 152, 161, 164
- Majcen, Gabrijel 97
- Majcinger, Janez 415
- Majer, Boris 153, 244
- Majerič, Avgust 158
- Makarovič, Marija 98, 459
- Makarovič, Svetlana 258, 260–261,
263, 268
- Maksimilijan I. Habsburški, cesar
403
- Mal, Vitan 264
- Malarmé, Stéphane 261
- Malavašič, Franc 459
- Malý, Karel 154
- Mandelbrot, Benoît 237
- Mann, Virginia 329
- Marchet, Gustav 209
- Marinčič, Marko 15, 277, 397, 403,
405, 407–408, 416, 418, 484
- Marini, Maria Giulia 455
- Marjanovič Umek, Ljubica 14,
317–319, 321–327, 329, 331, 335,
339, 484
- Markič, Mihael 76, 138
- Marn, Josip 215
- Martin, Michael O. 339
- Martinović, Juraj 214
- Marwell, Kelly 318
- Marx, Karl 146, 171, 179,
429

- Masaryk, Tomáš Garrigue 154, 156, 161
- Maselj, Ivan 77, 83, 87
- Mate, Miha 264
- Matičič, Cene 152, 158–159, 162
- Maurer, Neža 264
- Maxwell, Alexander 188
- Mayer, Arno 284–285
- McKinnon, Susan 90
- Medved, Andrej 28, 124
- Medved, Jakob 120
- Mehle, Ana 9, 129–131, 133, 135, 141, 482
- Meinong, Alexius 9, 130, 140–141, 482
- Melavc, Dane 176
- Melik, Anton 118–121
- Meller, Aidan 431
- Memon, Vladimir 28, 35
- Mencej, Mirjam 101
- Mencij 473–474
- Mickiewicz, Adam 234
- Mihevc, Andrej 122
- Miklič, Tjaša 247
- Miklošič, Franc 202, 206, 248
- Milčinski, Fran 262
- Milić, Olga 209
- Mill, John Stuart 447
- Milton, John 261
- Minatti, Ivan 459
- Mirandola, Giovanni Pico della 400, 425–427, 436–437
- Mischitz, Franz → glej Mišič, Franc
- Mišič, Franc 69
- Mlynárik, Ján 192
- Močnik, Rastko 367, 414, 417
- Möderndorfer, Vinko 459
- Moore, Thomas 206
- Movrin, David 78, 81
- Mráz, Anrej 184–186
- Mukašovský, Jan 191
- Mullis, Ina V.S. 339
- Muraille, Eric 235
- Muret, Marc-Antoine 411
- Murko, Matija 95, 97, 202–204, 208–209, 213–215, 218
- Murn Aleksandrov, Josip 209, 215
- Murnik, Rado 459
- Muršič, Rajko 9, 89, 91–92, 95, 97, 100, 103, 104
- Musella, Luigi 294
- Musil, Bojan 331, 444
- N**
- Nadlišek Bartol, Marica 256
- Nahtigal, Rajko 77–78, 175, 209–212
- Natek, Karel 123
- Natek, Milan 124
- Naumović, Slobodan 96
- Nečak, Dušan 180, 247
- Nečak Lük, Albina 12, 241, 483
- Negri, Ada 208
- Neumann, Friedrich 298
- Nietzsche, Friedrich Wilhelm 388–389, 426
- Nikolajevič Pypin, Aleksander 204

- Noah Harari, Yuval 16, 443–444, 449
- Novak Lukanovič, Sonja 250
- Novak, Ante 20, 22, 27–28
- Novak, Boris A. 8, 15, 19, 260–261, 265, 268, 270, 397, 418, 481
- Novak, France 404
- Novak, Jerko 25
- Novák, Jozef 193
- Novak, Vilko 92, 94–95, 98, 224
- Novomeský, Laco 194
- O**
- Oakley, Ann 350
- Oblak, Vatroslav 202–203, 212
- Ocvirk, Anton 173, 214, 216–217
- Ogrin, Darko 122
- Ogrin, Matija 208
- Olas, Ludvik 124
- Omersa, Nikolaj 207
- Orel, Tine 69–70
- Orešnik, Janez 247
- Origen 427
- Orwell, George 431, 445
- Oset, Željko 179
- Osterc, Lidija 258
- Ošljaj, Borut 15, 153, 435, 438, 485
- Oštir, Dragotin 81
- Ovidij 79
- P**
- Pacheiner, Vlasta 217
- Pak, Mirko 120, 125
- Pallasmaa, Juhani 145
- Paolo, Giovanni 405
- Parramore, Makeba M. 329
- Pascal, Blaise 436–437
- Pascal, Blaž 365
- Passerini, Luisa 346
- Paternu, Boris 216–217
- Pavček, Tone 260
- Pavone, Claudio 288
- Pediček, Franc 178
- Peklenik, Janez 180
- Pelc, Stanko 124
- Pelikan, Egon 293
- Pelletier, Janette 321
- Pengov, Tomaž 28
- Perenič, Urška 12, 231–232, 237, 483
- Peroci, Ela 258, 264
- Perovšek, Jure 28
- Peršič, Bogomir 179
- Pert, Eman 457, 459
- Pesjak, Luiza 255
- Peterlin, Anton 173
- Petrarca, Francesco 206, 261, 402, 407, 411–412, 417
- Petre, Fran 217
- Petrič, Karel 458
- Pezdirc Bartol, Mateja 259–260
- Piaget, Jean 156, 317–320
- Piccolomini, Enea Silvio 403
- Pichler, Tibor 183
- Pihlar, Tanja 131, 133–134
- Pihler Ciglič, Barbara 7
- Pij II., papež → glej Piccolomini, Enea Silvio

- Pina-Cabral, João de 104
 Pintar, Ivan 206, 457–458
 Pinter, Mihael 69
 Pipenbacher, Josip 67, 77, 82–83,
 87
 Pirc, Bojan 457
 Pirc, Ivo 457
 Pirjevec, Dušan 29–30, 32, 131, 214,
 216–217, 219, 300–301
 Pirnat Cognard, Zlata 12, 255–259,
 264, 268
 Pitagora 174
 Pitamic, Leonid 175
 Pivec, Gregor 457
 Placht, Otto 187
 Planinšec, Viktor 461
 Platon 174, 179
 Plavt 77
 Plečnik, Jože 153
 Plemelj, Josip 175
 Plut, Dušan 123
 Podjed, Dan 93, 101, 104
 Podlesek, Anja 335
 Podrekar, Fran 262
 Pogačnik, Jože 217, 226–227, 231
 Pogačnik, Vladimir 247
 Pogorelec, Breda 247, 249
 Pohlin, Marko 205
 Pokorn, Marko 459
 Pokorn, Nike K. 104
 Polajnar Pavčnik, Ada 462
 Polec, Janko 70, 75–77, 201–202
 Polívka, Jiří 190, 192
 Pombeni, Paolo 288
 Popper, Karl 89, 105, 136
 Potočnik Slavič, Irma 124
 Potrč, Matjaž 132
 Praprotnik, Andrej 205
 Pražák, Albert 184, 186–189,
 193–194, 197
 Precht, Richard David 442, 444,
 446
 Pregelj, Bazilija 459
 Pregl, Matija 459
 Pregl, Slavko 264
 Prenner, Ljuba 262
 Prešeren, France 11, 161, 205–206,
 208–210, 215, 217, 226–227, 234,
 256, 261, 412–413, 416–417, 419
 Prežihov Voranc → glej
 Kuhar, Lovro
 Pribojevič, Vinko 403, 405
 Prijatelj, Ivan 12, 213–217, 219,
 224–225, 231–239, 404, 483
 Prinčič, Jože 305
 Propercij 79
 Prosenc, Franc 67–68
 Protagora 427
 Prunk, Janko 164
 Prunk, Ljudmila 264
 Puntar, Frane 264
 Puntar, Josip 69, 215–216
 Purgaj, Jakob 68
 Pustoslemšek, Miran 459
 Pylypec, Peter 211

Q

Quas, Koloman 202, 212

R

Radinja, Darko 120, 122–123
Ramovš, Fran 77, 207
Ramovš, Mirko 91
Ramšak, Mojca 16, 95, 101, 451,
457, 459–460, 485
Randall, Richard Rainier 125
Rant, Andrej 459
Rant, Jože 458
Ravbar, Krištof 402
Ravnik, Mojca 91
Razlag, Jakob 201
Rebernik, Dejan 124
Reberšek Gorišek, Jelka 461
Rehman, Jan 298
Remc, Tone 152, 160, 162
Rener, Tanja 346
Repe, Božo 13, 122, 159, 277, 297,
303, 305, 484
Repič, Jaka 101
Resnik Planinc, Tatjana 121
Rév, Iztván 294
Riessman, Catherine K. 353
Rijavec, Vesna 461
Risley, Tod R. 330
Ristić, Ljubiša 42
Ritschl, Friedrich Wilhelm 77
Robič, Matija 201
Robotti, Mario 28
Rogelj, Boštjan 125
Römer, Franz 65
Rostaher, Franc 69
Rostohar, Mihajlo 75, 130, 154, 208
Rošker, Jana S. 16, 469, 472, 485

Rotar, Janez 216, 260
Rott, Tomaž 459
Rotterdamski, Erazem 407, 411, 435
Rousseau, Jean-Jacques 207, 288
Rowe, Meredith L. 329
Rozman - Roza, Andrej 28, 260
Rožman, Irena 459
Ruban, Anatolij 78
Rubić, Ivo 118
Rupel, Mirko 216–217, 397, 400
Ruppert, Karl 124
Rus, Josip 151–152, 164–165, 171
Rus, Velko S. 10, 151, 154, 162, 482
Rus, Vojan 10, 151–152, 154–163,
165–166, 171, 482
Rutar, Simon 117
Rutzou, Timothy 469
Rychlík, Jan 183, 188
Ryle, Gilbert 93

S

Sahlins, Marshall 289–290
Sakrausky, Oskar 408
Saksida, Igor 259–260, 265
Salvini, Luigi 214
Samsa, Janez 67
Sartre, Jean-Paul 219, 383, 429
Saussure, Ferdinand de 243, 366–
267, 376
Savnik, Roman 118
Scheler, Max 427
Scherber, Peter 214
Schiller, Friedrich 210
Schlegel, Friedrich von 412

- Schmidt, Siegfried 232
 Schmidt, Erich 203
 Schmidt, Vladimir 178
 Schönleben, Janez Ludvik 217
 Schreiner, Patrick 385–386,
 390–391
 Schuchardt, Hugo 203
 Schuessler, Jennifer 235
 Schwab, Anton 459
 Sedej, Francišek Borgia 152
 Segalen, Martine 92
 Seidl, Ferdinand 117
 Seigworth, Gregory J. 90
 Seljak Čopič, Ivan 258
 Semič, Stane 30
 Semjonovič Vigotski, Lev 317
 Senegačnik, Jurij 121
 Sergejevič Puškin, Aleksander 210–
 211, 223, 234
 Sernelj, Těa 473
 Shen, Ce 339
 Sheridan, Sonja 320
 Siegel, Jane A. 357
 Silverman, Sydel 90
 Simonič, Peter 101
 Simoniti, Primož 214, 216–217,
 401–404
 Sitar, Polona 101
 Sjögren, Andrei Johan 96
 Skaza, Aleksander 11, 216, 223, 483
 Skedl, Josip 201–202
 Sket, Dušan 459
 Skubic, Mitja 247
 Slabe, Tadej 122
 Slavec Gradišnik, Ingrid 95
 Slavič, Matija 175
 Slodnjak, Anton 11–12, 213, 216–
 217, 219, 223–229, 401–402, 483
 Slodnjak, Marko 28
 Slomšek, Anton Martin 155
 Sloterdijk, Peter 383
 Smerdu, Franjo 459
 Smole, Jože 305
 Smolej, Tone 11, 77, 201, 483
 Smrekar, Hinko 262
 Snoj, Marko 286, 399
 Snow, Catherine 320
 Sočan, Gregor 329, 339
 Sodnik Zupanec, Alma 81, 130, 134,
 179
 Sofoklej 203, 435–436
 Sokrat 174, 447
 Sopusková, Alžbeta 193
 Sosič, Barbara 459
 Sottler, Alenka 263, 265
 Sovre, Anton 15, 216, 398–400
 Spenser, Edmund 261
 Stanovnik, Majda 217, 413–414
 Steinfels, Peter 381–382
 Stepišnik, Uroš 122
 Sterle, Meta 459
 Stipek, Deborah 318–319
 Stritar, Josip 11, 15, 206–208, 210,
 215, 217, 255, 412–414, 416–417,
 419, 424
 Strniša, Gregor 264
 Stupica Muck, Marlenka 259,
 262–263

Stupica, Gabrijel 263
Stupica, Marija Lucija 263
Suppan, Alexander George 117
Suzuki, Daisetz Teitaro 438
Svetina, Peter 258, 260
Svit, Brina → glej Švigelj, Brina

Š

Šantel, Saša 262
Šarabon, Viktor 118
Šarabon, Vinko 117
Ščelkov, Marjetka 9, 141–144, 147, 482
Šedivy, Jan 69, 73
Šega, Drago 259
Šercer, Ljubo 30, 152
Šerko, Alfred 175
Šiler, Miroslav 414
Šimenc, Jana 460
Širca, Alen 401
Šircelj, Martina 257, 259
Širok, Mojca 274
Šisler, Stanislav 194
Škamperle, Igor 15, 425, 485
Škerlak, Marja → glej Boršnik, Marja
Škrlak, Vladimir 27
Šmid, Walter 208
Šmitek, Zmago 91, 94, 96, 99–101
Šorn, Josip 68–69
Špes, Metka 123
Štefan, Anja 260
Štefánik, Milan Rastislav 188–189
Šter, Jože 153
Štiglic, Neža 322

Štih, Peter 399
Štrekelj, Karel 11, 95, 97, 203–209, 211–212, 215, 218
Štúr, Ľudovít 183
Šturm, France 164
Šubert Reichman, Jelka 262
Šubic, Jožef 15, 414–416, 424
Šuklje, Fran 202
Šuler, Kristina 256
Šumi, Jadranka 78
Šumi, Nace 174, 176
Šuštar, Alojzij 180
Šušteršič, Janez 287
Švab, Alenka 354
Švarc, Mladen 153
Švigelj Mérat, Brina → glej Švigelj, Brina
Švigelj, Brina 28

T

Tabor, Ludvik 459
Tadič, Darja 355
Taine, Hippolyte 204, 234
Tasso, Torquato 412
Tašner, Veronika 329
Tavčar Kranjc, Marina 331
Tavčar, Ivan 256, 300, 331
Tavzes, Miloš 287
Tedoldi, Leonida 287–288
Telban, Borut 460
Terčelj, Marija Mojca 460
Terencij 79, 427
Terseglav, Marko 91
Tertnik, Ivan 68–69

Tertulijan 427
Tesnière, Lucien 214
Thatcher, Margaret 380
Theotokópoulos El Greco, Doménikos 263
Thomas, Richard F. 416
Thoms, William 95
Tibul, Albij 203
Tiran, Jernej 125
Tisa, Jozef 194
Tišler, Miha 180
Tok, Sow Keat 472
Tokarz, Božena 214
Toman, Lovro 201
Tomazin, Iztok 459
Tomažević, Blaž 259–260
Tominšek, Josip 66, 69–72
Tommaseo, Nicolò 288
Tomori, Martina 354–355
Tomšič, Ivan 257
Toporišič, Jože 175
Tosi, Jožef 201
Trdina, Janez 413–414, 424
Trdina, Silva 256
Triller Vrtovec, Katja 463
Trouillot, Michel-Rolph 100
Trstenjak, Anton 129, 132, 134, 156, 305
Trubar, Primož 15, 204, 210, 217, 227, 397, 398–405, 407–408, 410–412, 414, 419, 423–424
Tuka, Vojtech 14
Turel, Bor 52
Turk, Žiga 55

U

Uiblein, Paul 65
Ule, Andrej 9, 129, 138, 482
Urbančič, Ivan 131
Ušeničnik, Aleš 175

V

Valenčič, Rafko 180
Valjavec, Matija 263
Valvasor, Janez Vajkard 117, 217
van der Weel, Adrian 272
van Gennep, Arnold 102
Varon, Mark Terencij 412
Vašte, Ilka 256
Vavpotič, Ivan 262
Vážný, Václav 190
Veber, France 9, 20, 129–141, 151, 179, 482
Vegri, Saša 258
Velázquez, Diego 263
Venig, Karel 76
Veraksa, Nikolay 320
Vergerij, Peter Pavel starejši 15, 403, 405–408, 411
Vergerio, Pier Paolo 423
Vergilij 15, 63, 78, 402, 407–408, 410–412, 414, 416–417, 424
Verginella, Marta 13, 283, 300–301, 305, 484
Verlinsky, Alexander 78
Vermeulen, Han F. 94, 96
Verstovšek, Karel 68, 73
Vidmar, Josip 156
Vidmar, Milan 175

Vinkler, Jonatan 399
Virbnik, Alojzij 76
Virilio, Paul 430
Virk, Tomo 135
Vitez, Primož 277
Vitorović, Nenad 402
Vlačić Ilirik, Matija 404–405
Vlček, Jaroslav 190
Vode, Angela 259
Vodnik, Valentin 205
Vodušek, David B. 459
Vogelnik, Marija 256, 258
Vogrinc, Jože 14, 365, 367, 372, 484
von Aschbach, Joseph 65
von Eschenbach, Wolfram 203
von Schlözer, August Ludwig 94
Vošnjak, Josip 459
Vraz, Stanko 209, 217
Vrchlický, Jaroslav 210
Vrečer, Natalija 91, 99
Vrečko, Edvard 398, 408
Vreg, Ruža 459
Vrhovec, Kristina → glej Brenk,
Kristina
Vrišer, Igor 120, 124
Vulikić, Velimir 459

W

Wagner, Richard 437
Weber Nicholzen, Shierry 381
Weber, Max 298, 369
Wedam Lukič, Dragica 462
Weingart, Miloš 186–187, 190, 197
White, Leslie 92, 105

Wieviorka, Annette 290
Wilamowitz-Moellendorff, Ulrich
von 79
Wilde, Oscar 263
Williams, Raymond 274, 369
Willingham, Warren W. 326
Wolf, Anton Alojzij 205
Wolf, Eric 92
Wolker, Jiří 256
Wollman, Frank 190–192, 197, 214
Wouk, Herman 270
Wright Guerin, Diana 329
Xiao, Zhuoji 476
Xunzi 473–476, 478

Z

Zadravec, Franc 216–217
Zadravec, Jože 457
Zajc, Dane 258
Zalokar, Jurij 459
Zelenková, Anna 10, 183, 186, 189,
191, 482
Zheng, Yongnian 472
Zhou, Jiayi 477
Zi, Zhuang 437–438, 444
Ziherl, Boris 164, 178–179
Ziolkowski, Eric J. 410
Zois, Žiga 155, 205
Zorn, Aleksander 28, 104
Zupan, Jakob 205
Zupančič, Jernej 9, 115, 125, 482
Zupančič, Rihard 132, 175
Zupanič Slavec, Zvonka 452, 457,
459–460

Zupanič, Niko 92, 97–98
Zwitter, Fran 175, 178, 463

Ž

Žagar, Marjan 121
Žakelj, Bronja 274
Žalec, Bojan 132
Židov, Nena 459
Žigo, Pavol 192
Žigon, Avgust 207, 215–216
Žižek, Aleksander 305
Žlebnik, Leon 129, 133–134
Žnidaršič Golec, Lilijana 401
Žnidaršič Skubic, Viktorija 463
Žun, Anton 178
Župančič, Oton 117, 255–257, 259,
274

